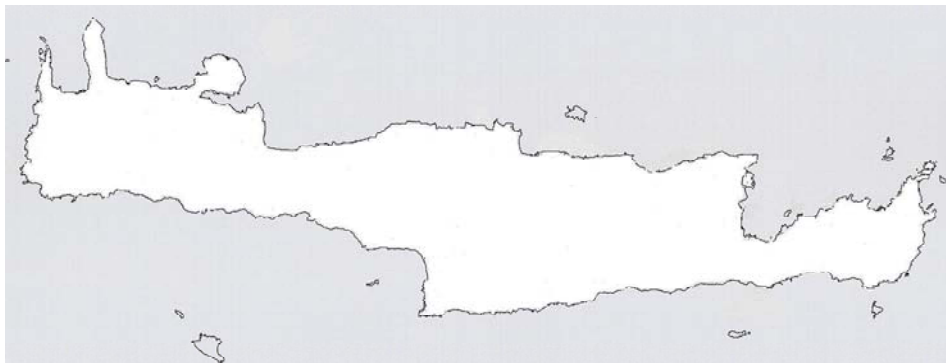

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ και ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ
ΚΡΗΤΗ (11ος – τέλος 7ου αι π.Χ.)**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Ε.Πάλλη
A.M.762

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έρευνα της Πρώιμης εποχής τους Σιδήρου παρουσιάζει ιδιαιτερότητες και σημαντικά αναπάντητα ερωτήματα περιμένουν την απάντησή τους. Τα ανασκαφικά δεδομένα στηρίζονται σε μεγάλο ποσοστό στις νεκροπόλεις και όχι τόσο στους οικισμούς. Τα ευρήματα των περισσότερων ανασκαφών αυτής της περιόδου, κυρίως, όσα έχουν επιμελώς δημοσιευτεί προσφέρουν σημαντική βοήθεια στους μελετητές, αν και δυστυχώς υπάρχουν και ανασκαφικά δεδομένα αδημοσίευτα ή εντελώς ελλιπή.

Στη παρούσα διπλωματική εργασία θα ασχοληθώ με τον χώρο της Κρήτης γιατί θεωρώ ότι είναι ένας χώρος ανεξάρτητος και ιδιαίτερος στη μελέτη αυτής της εποχής ενώ η επικοινωνία του με τους χώρους της Ανατολικής Μεσογείου, του Αιγαίου και τον ελλαδικό ηπειρωτικό χώρο δεν σταμάτησε από την Μινωική εποχή έως και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου.

Η Κρήτη διαθέτει ένα εξαιρετικό πλούτο αρχαιολογικών μαρτυριών από κάθε άλλο μέρος της Ελλάδος για την περίοδο της μετάβασης από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου. Άφθονες είναι οι δημοσιεύσεις ταφικών συνόλων, ιδιαίτερα της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης. Λαμβάνεται υπόψη η ανισομερής κατανομή των ευρημάτων μεταξύ ανατολικής και δυτικής Κρήτης και η προτεινόμενη μελέτη θα βασιστεί στα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα από νεκροταφεία της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης και στο συνδυασμό των ευρημάτων με όσα αναφέρονται γενικότερα στις πηγές (αρχαίοι συγγραφείς-Όμηρος, Λυρικοί ποιητές). Συγκεκριμένα θα εξεταστούν τα είδη των ταφικών πρακτικών και τελετουργιών, τα κτερίσματα (αγγεία, όπλα, κοσμήματα) και οι προσφορές προς τους νεκρούς.

Σκοπός της μελέτης είναι να δημιουργηθεί ένα corpus δεδομένων για το χώρο της Κρήτης αυτή την εποχή σχετικά με τα ταφικά έθιμα και τις τελετουργίες, το οποίο θα συμβάλλει στην κατανόηση του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου της εποχής αλλά και των οικονομικών δραστηριοτήτων (εμπόριο, γεωργία), όπως αυτό αντανακλάται στις ταφικές πρακτικές.

Θα επιχειρηθούν συγκρίσεις των ταφικών εθίμων που παρουσιάζουν οι διάφορες περιοχές της Κρήτης και θα ληφθεί υπόψη η σχετική εικόνα από τον ευρύτερο Ελλαδικό χώρο (κυρίως της Αθήνας και της Εύβοιας). Τα ταφικά έθιμα της Κρήτης της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου καθώς και της Πρώιμης Αρχαϊκής θα συγκριθούν με εκείνα που απαντώνται στο νησί κατά την προηγούμενη περίοδο, την Ύστερη Εποχή του Χαλκού προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών και την διαχρονική εξέλιξη τους

ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ		1020-970	ΥπΜ
ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ	ΠΡΩΙΜΗ	970-920	ΠΠρΓ
	ΜΕΣΗ	920-870	ΜΠρΓ
	ΥΣΤΕΡΗ	870-850	ΥΠρΓ
ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ Β		850-820	ΠρΓΒ
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ	ΠΡΩΙΜΗ	820-800	ΠΓ
	ΜΕΣΗ	800-770	ΜΓ
	ΥΣΤΕΡΗ	770-735	ΥΓ
ΑΝΑΤΟΛΙΖΟΥΣΑ	ΠΡΩΙΜΗ	735-680	ΠΑ
	ΥΣΤΕΡΗ	680-630	ΥΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίδες
Πρόλογος	2
Χρονολογικός Πίνακας	3
Περιεχόμενα	4 - 9
Εισαγωγή	10 - 16
Εικόνες-Χάρτες	17 - 20
Κεφάλαιο Α΄ - Οι Νεκροπόλεις της Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου.	
Κεντρική Κρήτη-2.Ν.Ρεθύμνου	
2Α. Επαρχία Αγίου Βασιλείου	
2Α1. Ατσιπάδες	21 - 22
2Β. Επαρχία Αμαρίου	
2Β1. Παντάνασσα	23 - 24
2Β2. Μεσονήσια	24
2Β3. Θρόνος	25
2Γ.Επαρχία Μυλοποτάμου	
2Γ1. Ελεύθερνα	26 - 38
2Δ. Επαρχία Ρεθύμνου	
2Δ1.Ρέθυμνο	38
Εικόνες-Χάρτες-Σχέδια	39 - 50
Κεντρική Κρήτη-3.Ν.Ηρακλείου	
3 Α.Επαρχία Τεμένους	
3Α1.Κνώσος	51 - 73
α. Άγιος Ιωάννης,β. Λόφος Κεφάλας,γ. Φορτέτσα δ. Νιτιοδυτικά του δρόμου Κνωσού-Ηρακλείου, ε. Βόρειο Νεκροταφείο-Περιοχή Πανεπιστημίου& Νοσοκομείου, στ.Λόφος Ζαφέρ Παπούρα, ζ.Λόφος Γυψάδες, θ.Τεκέ-Αμπελόκηποι, ι.Ισόπατα,κ.Καλλιθέα, λ.Stratigraphical Museum, μ.Μαύρο Σπήλαιο, ν.Ανάκτορο Κνωσού	
3Α2.Ηράκλειο	74 - 76
α.Ατσαλενιό & β.Μασταμπάς	
3 Α3. Όρος Γιούχτα	77
α.Κάστρο, β.Κρύα Βρύση,γ.Στραβομύτη	

3Α4. Φοινικιά	78
α.Φοινικιά, β.Δρακουλιάρι, γ.ΤΕΙ	
3Α5.Αρχάνες	79-80
α.Φυθιές, β.Βρωμόνερο, γ.Κάτω Λάκκος, δ.Φουρνί, ε.Συνοικισμός	
3Α6. Άγιος Βλάσης	81
3Α7.Νέα Αλικαρνασός	81
3Α8.Προφήτης Ηλίας	81
3Α9.Τσαγκαράκι	81
3Β.Επαρχία Πεδιάδος	
3Β1. Έργανος	82
3Β2. Παναγιά	83
3Β3.Αγίων Παρασκιών	83-84
α. Άγία Μαρίνα, β.Κελλιά	
3Β4.Αρκάδες	84-87
3Β5. Έλτυνα	87-90
α.Καστρινάκι, β.Κουνάβοι	
3Β6.Ελιά	90
3Β7.Αλητζανή	90
3Β8.Ανώπολη	90
3Β9.Επισκοπή	91
3Β10.Σταμνιοί	91
3Β11.Αιτιανά	91-92
α.Φονιά, β.Γρίδια	
3Β12.Γούβες	92
3Β13.Κράσι	92-93
3Β14.Λύκτος	93
3Β15.Κάτω Βάθεια	94
3Β16.Κοχάρι	94
3Β17.Μάλια	94
α.Τροχαλοί β.Αγία Πελαγία γ.Νήσος Χριστός	
3Β18.Νιπιδιτός	95
3Β19.Σμάρι	95
α.Προφήτης Ηλίας, β.Ρίζα	
3Β20.Βαθιανός Κάμπος	96
3Β21.Ζίντα	96
4Γ.Επαρχία Μονοφατίου	
4Γ1.Λιγόρτυνος	97
4Γ2.Ροτάσι	97-98
α. Έμπασος/Μπερλέτο, β.Φαρμακάρια, γ. Ροτάσι	
4Γ3.Αρκαλοχώρη	98

5Δ.Επαρχία Μαλεβιζίου	
5Δ1.Πρινιάς	99- 101
5Δ2.Κρουσώνας	102
α.Χαλέπα, β.Λόφος Κούπος, γ.Λειβαδιότη	
5Δ3.Αγία Μαρίνα	102
5Δ4.Αγία Πελαγία	103
5Δ5.Καυροχώρι	103
α.Καυροχώρι, β.Ξεπέτρα	
5Δ6.Σταυράκια	104
5Δ7.Τυλισσός	104
α.Ατσόλου, β.Πέτρες γ.Τυλισσός	
6 Ε. Επαρχία Καινούργιου	
6Ε1.Κούρτες	105
6Ε2.Γόρτυνα	106
α. Άγιος Γέωργιος, β. Άρμη	
6Ε3.Πετροκεφαλή	107
6Ε4. Άγιοι Δέκα	107
6Ε5.Αμπελούζος	107
6Ε6.Βαλής	107
7ΣΤ.Επαρχία Πυργιωτίσης	
7ΣΤ1.Φαιστός	108-110
α. Άγιος Ιωάννης, β. Άγιος Ονούφριος, γ. Κορυφογραμμή Ιεροδίτης, δ.Καλυβιανή, ε.Λιλιανά, στ.Λογιάδι, ζ.Μουλινό η.Τάφος 1954, θ.Του Φυγιότη το Αλώνι ι.Δρόμος Φαιστού	
7ΣΤ2.Αγία Τριάδα	111
7ΣΤ3. Καμάρες	111-112
α.Σόπατο, β.Κάμπες	
7ΣΤ4.Καμηλάρη	112
7ΣΤ4-α.Αλυσανδράκι	
7ΣΤ4-β. Γληγόρι Κοφυφή	
7ΣΤ5.Σίβας	113
8Ζ.Επαρχία Βιάνου	
8Ζ1.Βιάνος-Κέρατον	113
Εικόνες-Χάρτες-Σχέδια Ν.Ηρακλείου	114-154

Ανατολική Κρήτη-4.Ν.Λασιθίου**4 Α.Επαρχία Λασιθίου**

4Α1.Πεδιάδα Λασιθίου	155
α. Άγιος Γεώργιος Παπούρα, β. Καμινάκι	
4Α2.Καρφί	156-158
α.Μνήματα, β.Χάλασα	
4Α3.Λαγού	158
4Α4.Μέσα Λασιθι	158
4Α5.Πλατή	159
4Α6.Κερά Πεδιάδος	159

4Β.Επαρχία Μιραμπέλλου

4Β1.Βρόκαστρο	160-163
α.Αμυγδαλί, β.Χαυγά, γ.Καρακοβίλια δ.Κοπράνες, ε.Ματζιχόρτια στ.Πόρος, ζ.Κορυφή Βρόκαστρου η. Έρευνα στη Θέση Αρη 12.2	
4Β2.Ανδριανός	163
α.Ξεροπόταμος-Κολομάτη,β.Μνήματα	
4Β3. Άγιος Νικόλαος	163
4Β4.Αναβλογός	164
α.Κακό Πλάι, β.Λάμι, γ.Μέρμηγκα	
4Β5.Δρήρος	165
4Β6.Καστρί	166
4Β7.Κριτσά	166-167
α.Λάκκοι, β.Καθαρό	
4Β8. Μίλατος	167
4Β9 Ολούς/Ελούντα	167-168
4Β10. Βραχάσι	168
4Β11 Ζένια	168

4Γ Επαρχία Ιεράπετρας

4Γ1.Καβούσι	169-183
α.Κάστρο, β.Πλάι του Κάστρου, γ.Σκουριασμένος δ.Αλώνι, ε.Βροντάς, στ.Χονδροβόλακες ζ.Καβούσι, η.Αζόρια	
4Γ2.Βραιμιανά	184
4Γ3.Επισκοπή	184
4Γ4.Καλαμαύκα	184
4Γ5.Χαλασμένος	185
4Γ6.Μεσέλεροι	185-186
α.Πέτρου Φραμένο, β. Προφήτης Ηλίας	
4Γ7. Πάρσα	186
4Γ8.Σχοινοκαψάλα	186
4Γ9. Βασιλική	186-187

α.Καμαράκι, β.Κεφάλα	
4Δ.Επαρχία Σητείας	
4Δ1.Μέσα Μουλιανά	188-189
4Δ2.Αδρόμυλοι	189-190
α.Τάφος 1982, β.Άγιος Αντώνιος, γ. Άγιοι Απόστολοι δ,Καντέμι Κεφάλι, ε.Μουσαδένας	
4Δ3.Πραισός	191-194
α.Πραισός, β.Σπήλαιο Σκάλες, γ.Μαυρίκια δ.Φωτούλα, ε.Κάψαλος, στ.Κάτω Κεφάλι Σπετσότι ζ. Βαβελλοί, η. Ξύγι Μάνδρα, θ.Κεφάλα	
4Δ4. Άγιος Γεώργιος	195
α.Μανδάλια, β.Αμμουδάπλακα γ. Άλλα Ευρήματα από την περιοχή	
4Δ5. Αγλάδια	196
4Δ6. Αγία Φωτιά	196
4Δ7. Άγιος Σπυρίδων	196-197
4Δ8.Χαμαίζι	197
α.Λιόπετρο, β.Φατσι	
4Δ9.Κρυά	198-199
4Δ10.Μυρσίνη	199
4Δ11.Μόχλος	200
4Δ12.Πισκοκέφαλο	200-201
α.Μπεράτι, β.Κεφάλα	
4Δ13. Άγιος Στέφανος	201
4Δ14. Ίτανος	201
4Δ15. Καρύδι	201
4Δ16.Κούτσουρας	202
4Δ17.Λάστρος	202
4Δ18.Μακρύγιαλος	202
4Δ19. Όρεινο	202
4Δ20. Παλαίκαστρο	203
4Δ21. Πευκί	203
4Δ22.Σκλάβοι	204
4Δ23.Σκόπη	204
4Δ24.Σφακιά	204
4Δ25.Τουρλωτή	205
4Δ26.Ζάκρος	205-206
α.Ελληνικά, β.Κούκου το Κεφάλι, γ.Μαλακάρι δ. Άλλες θέσεις, ε.Παλαίμυλος	
4Δ27.Ζου	206
Εικόνες-Χάρτες-Σχέδια –Ν.Λασιθίου	207-233

Κεφάλαιο Β΄ - Ταφική Αρχιτεκτονική, Ταφικές Πρακτικές, Ταφικά έθιμα και Κτερίσματα την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου στην Κρήτη. Ταφική Αρχιτεκτονική	
Θολωτοί Τάφοι	234-244
Θαλαμοειδείς Τάφοι	245-249
Ταφικά σπήλαια, Βραχοσκεπές και Κοιλώματα Βράχων	250-251
Λακκοειδείς Τάφοι & Κιβωτιόσχημοι	252-253
Ταφικά Περιφράγματα	254-255
Ταφές σε Πίθους/Εγχυτρισμοί	255-256
Ψευδοθόλοι	256
Άλλοι τύποι τάφων	257-258
Μνημεία –Ταφικά Κτίσματα	258
Ταφικές Πρακτικές	259-263
Ταφικά έθιμα	264-265
Κτερίσματα	266-278
Κεφάλαιο Γ΄ - Αναφορές Ταφικών εθίμων στον Όμηρο, τον Ησίοδο και του Λυρικούς	279-286
Κεφάλαιο Δ΄ - Ανακεφαλαίωση και Συμπεράσματα	287-297
Ανθρωπολογικά Δεδομένα από τις Νεκροπόλεις της Κρήτης	298-312
Ταφικά έθιμα και Πόλεις	312-314
Επίλογος	315
Συντομογραφίες- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	316 317-360
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α –Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού	361 (I-V)
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β- Πίνακες	362 (I-XXVIII)
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ- Αρχαία κείμενα	363 (I-XXXI)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σχετικά με τις ταφικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα και η ερμηνεία της για την ανασύσταση της κοινωνικής οργάνωσης των αρχαίων κοινωνιών αποτελεί για την αρχαιολογία ένα ιδιαίτερο και μοναδικό κεφάλαιο¹. Τα τελευταία χρόνια η έρευνα αυτής της κατεύθυνσης εξελίσσεται και έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για την «παροχή» σύνδεσης μεταξύ του υλικού πολιτισμού, ο οποίος συνδέεται με τα ταφικά έθιμα και τη μορφή της κοινωνικής οργάνωσης. Η συσχέτιση της κοινωνικής διαμόρφωσης μιας κοινωνίας με τις ταφικές πρακτικές αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα για τις λεγόμενες επιστήμες του ανθρώπου. Στηρίζεται σε ευρεία βάση στην πολιτιστική και κοινωνική ανθρωπολογία, στη θρησκευολογία, στην αρχαιολογία, στην φιλολογία, στην γλωσσολογία, στην συγκριτική εθνογραφία αλλά παράλληλα και στην μελέτη των εικαστικών τεχνών.

Η ταφή, ο τάφος και τα ταφικά έθιμα² αποτελούν μία αλληλένδετη ενότητα και η λειτουργικότητά της από τους προϊστορικούς χρόνους είχε προσλάβει χαρακτήρα θεσμού περιβεβλημένου με θρησκευτικό κύρος³. Το γεγονός του θανάτου, η ανάγκη συνέχισης της ύπαρξης του ανθρώπου σε ένα άλλο κόσμο, ο τρόπος με τον οποίο οι ζώντες αποχωρίζονται τον νεκρό, το ταφικό μνημείο αλλά και οι καλαισθητικές όσο και οι λειτουργικές δημιουργίες που συνδέονται με τον τρόπο ταφής, τα ταφικά έθιμα αποτελούν γεγονότα σημαντικότερα από τον ερχομό του στην ζωή ή το πέρασμά του από αυτήν⁴. Η γεωγραφία, η θρησκεία και το κοινωνικό σύστημα είναι παράγοντες που επηρεάζουν τις πρακτικές της ταφής. Στην ελληνική γλώσσα με τον όρο ταφή προσδιορίζεται η έννοια του ενταφιασμού. Εθνολογικά και θρησκευολογικά ωστόσο ο όρος έχει ένα ευρύτερο περιεχόμενο αφού δηλώνει την παράδοση του σώματος του νεκρού στο υγρό στοιχείο, την έκθεσή του στα στοιχεία της φύσης ή την παράδοση του στην πυρά.

Οι ταφικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα αποτελούν ένα εξαιρετικά πολύτιμο αρχαιολογικό υλικό που αποτυπώνει σε μεγάλο ποσοστό την άμεση και σκόπιμη αποκορύφωση της συνειδητής ανθρώπινης συμπεριφοράς προς τους νεκρούς παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις και μετατροπές μεταξύ ταφικών εθίμων και ταφικών πρακτικών.⁵ Στις διαφοροποιήσεις αυτές των ταφικών πρακτικών και ιδιαίτερα των ταφικών εθίμων επικεντρώνεται και η μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων που καθορίζουν τη σχέση τους με την οργάνωση της κοινωνίας. Ο J.Morris⁶ αναφέρει ότι: "The proposition of changes in the membership of the cemeteries has been arrived at through consideration of the structure rather than the content of the archaeological record. Instead of comparing forms of burial customs through time and space it will be possible to trace changes in the principles which guides funerary behavior and in the concept of the community" καθώς και ότι "This diachronic contextual approach to the archaeological evidence has its roots in some of the recent criticisms of the nomothetic goals of New Archaeology as well as in historical practice".

1. Chapman, Kinnes & Randsborg 1961, 39-40 & Saxe 1970, 75 & Hodder 1982, 112 & Morris 1987, 7-9 & McHugh 1999, 1-4.

2. Brill's New Pauly v.1, 829-834 & Μελάς 2006, 15-16.

3. Hodder 1982, 100-101 & Pader 1982, 1-4 & Roberts 1989, 1-4. & McHugh 1999, 18.

4. Morris 1987, 29, 36.

5. Hodder 1982, 99 & Pader 1982, 36-37, 42.

6. Morris 1987, 9.

Υπάρχουν πολλές μελέτες⁷ σχετικά με τις διαβατήριες τελετές για το πέρασμα από τη ζωή στο θάνατο, καθώς και για το διαχωρισμό σώματος και ψυχής. Διαπιστώθηκαν, επίσης, διαφορετικές τελετουργικές συμπεριφορές, οι οποίες διαφοροποιούν και τις ταφικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα, ακόμη και στις ίδιες εποχές, σε απόλυτη πάντα σχέση με τις εκάστοτε κοινωνικές δομές. Τα ταφικά έθιμα και, κυρίως, η επικήδεια τελετή αποτελούν κοινωνικές εκδηλώσεις ιδιαίτερης βαρύτητας και για τους αρχαιολόγους ένα σταθερό σημείο στην έρευνα των ταφικών πρακτικών. Το τελετουργικό των ενταφιασμών δεν είναι, όμως, παθητική αντανάκλαση άλλων πτυχών της ζωής και κάθε μελετητής οφείλει να είναι προσεκτικός στις διαπολιτισμικές γενικεύσεις. Η ιδιαίτερη βαρύτητα⁸ συνδέεται με την ηλικία, το φύλο, τον πλούτο, τη θρησκεία ή με οποιαδήποτε άλλη ποιότητα από την οποία εξαρτάται η εκάστοτε κοινωνική δομή. Η έρευνα των ταφικών πρακτικών σύμφωνα με τον J. Morris⁹ πρέπει να ξεκινά από το γενικό στο ειδικό. Οι γενικές σχέσεις μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και της ταφής, ιδιαίτερα όταν υποστηρίζονται από λογοτεχνικά κείμενα, βοηθούν τον αρχαιολόγο να μελετά πίσω από τις ταφές, την κοινωνία. Το τμήμα της κοινωνίας που φωτίζεται από την μελέτη των ταφικών πρακτικών και εθίμων είναι κυρίως η κοινωνική δομή.

Η συλλογή και μελέτη του αρχαιολογικού υλικού,¹⁰ το οποίο αφορά τις ταφικές πρακτικές δεν αποτελεί πάντα μια εύκολη υπόθεση και αυτό οφείλεται σε πολλούς λόγους που αφορούν την ανασκαφή, την κατάσταση του αρχαιολογικού υλικού, καθώς και την ερμηνευτική του αρχαιολόγου, που σε πολλές περιπτώσεις υπόκειται σε εγγενείς περιορισμούς. Οι προσεγγίσεις των αρχαιολόγων στην έρευνα των ταφικών πρακτικών και εθίμων υπήρξαν πολλές φορές διαφορετικές. Η ικανότητα του αρχαιολόγου να συγκεντρώσει κοινωνικές πληροφορίες μέσα από το αρχαιολογικό υλικό μιας νεκρόπολης για την ανασυγκρότηση της κοινωνικής οργάνωσης μιας αρχαίας κοινωνίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες στοχεύοντας στην ορθότερη εξαγωγή συμπερασμάτων, τα οποία για μεγάλο διάστημα παραμένουν ως θεωρία για επιβεβαίωση. Τα ερωτήματα οδηγούν σε επανεξέταση των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας και ταφικών πρακτικών καθώς και των λόγων της ύπαρξης σχέσεων μεταξύ τους.

Στον ελλαδικό χώρο η ανακάλυψη των νεκροπόλεων¹¹ της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου παράλληλα με την μελέτη των ταφικών εθίμων αποτέλεσε για τους αρχαιολόγους μια σταθερή βάση για την κατανόηση της οργάνωσης των κοινωνιών, της φυλετικής διαφοροποίησης ή της θρησκευτικής πίστης, σε όλα τα επίπεδα, σε μια εποχή, στην οποία απουσιάζουν τα γραπτά ιστορικά κείμενα. Οι μόνες γραπτές πηγές άντλησης πληροφοριών είναι τα Ομηρικά έπη, Ιλιάδα και Οδύσεια, και από τον 7^ο αι π.Χ τα έργα του Ησίοδου, «Έργα και Ημέρα» και «Θεογονία», καθώς και τα ποιήματα των λυρικών ποιητών, όπως αναλυτικά θα αναφερθούν στο σχετικό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

7. Hertz 1960 (1907), 29-30,76,83 & Van Gennep 1960(1909), 146, 193 & Saxe 1970, 75 & Binford 1971, 18-23 & Hodder 1982b, 141 & Bloch 1982, 223,229-230 & Pader 1982, 42-44 & O'Shea 1984, 5-8 & 302-303 & Renfrew 1985, 12 & Morris 1987, 19-20, 36-43 & McHugh 1999, 1-8, 18 & Erasmo 2012, 1-5.

8. Morris 1987, 29-34, 37 & 42-43.

10. Binford 1971, 18-23 & Hodder 1982b, 141 & O'Shea 1984,5-8, 302 & Renfrew 1985, 12 & Morris 1987, 29, 33.

11. Mylonas 1948, 56-81 & Ανδρόνικος 1963, 249-291 Η διαμάχη μεταξύ των αρχαιολόγων για την ταύτιση της ομηρικής εποχής με μια ορισμένη εποχή προβληματίζει τους αρχαιολόγους ακόμη και σήμερα αν και οι νεότερες έρευνες τείνουν να καταλήξουν ότι η Ομηρική εποχή συνδέεται με τις ταφικές πρακτικές τριών εποχών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, της Πρωτογεωμετρικής αλλά και της Γεωμετρικής εποχής & Sourvinou-Inwood 1983, 33-49 & Morris 1987, 7-8,23, 33, 44-47 & Whitley 1991, 341-344, 359, 361-364.

Η ιστορία της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου τα τελευταία 100 χρόνια διαφωτίστηκε σε μεγάλο ποσοστό από τη μελέτη των νεκροπόλεων και των ταφικών συνόλων παράλληλα και με την ανακάλυψη των οικισμών¹² και των ιερών αυτής της εποχής, αν και τα δεδομένα των πρώτων αιώνων της εποχής αυτής (12^{ος} – 11^{ος} αι. π.Χ) παραμένουν ακόμη ελάχιστα.

Ο J.Morris¹³ στη μελέτη του για τις ταφικές πρακτικές αυτής της περιόδου αναφέρει χαρακτηριστικά: “1050-750 BC is one of the darkest periods in Greek history, My interpretation of the funerary evidence evokes a picture very different from that painted by Snodgrass, Starr and others, and is closer to the aristocratic society suggested by historians such as Forrest and Finley. The evidence is almost all circumstantial but I have tried to make my theoretical and methodological assumptions clear at all stages and my arguments can be tested and perhaps falsified on the basis of the models employed and as new data come to light. For the period after 750. the greater variety of sources allows more confidence in the arguments, as we move from prehistory to protohistory.”

Ο J.Whitley¹⁴ χαρακτηρίζει την κοινωνική κατάσταση της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ιδιαίτερα των πρώτων αιώνων της, ως ποικιλόμορφη από περιοχή σε περιοχή, όχι μόνο όσον αφορά τις ταφικές πρακτικές και τα έθιμα αλλά και από την οργάνωση των οικισμών, την ποικιλία του υλικού της πολιτισμού και την αντιπαραβάλλει με την «Ομηρική κοινωνία». Θα πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι από τον 8^ο αι π.Χ αρχίζει η διαμόρφωση της πόλης.¹⁵

Ο J.Morris¹⁶ αναφέρει ότι τα ταφικά έθιμα αποτελούν διαβατήριες τελετές την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου στην Ελλάδα και ο συμβολισμός της κοινωνικής δομής ενυπάρχει σ’ αυτές και δίνει τη δυνατότητα της εισαγωγής τους στα αρχαιολογικά δεδομένα μέσω της έρευνας των ταφικών πρακτικών.

Τα είδη των ταφικών πρακτικών ποικίλλουν¹⁷ και μεταβάλλονται όχι μόνο από περιοχή σε περιοχή αλλά και μέσα σε κάθε νεκρόπολη απηχώντας το κοινωνικό status αλλά και σηματοδοτώντας όχι μόνο μια συγκεκριμένη περίοδο αλλά και την διαδοχή των περιόδων της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Οι ταφικές πρακτικές ανήκουν στα ιδιαίτερα, σύνθετα κοινωνικά συστήματα και μπορούν μόνο να γίνουν κατανοητές ως μέρη του συνόλου. Έχει διαπιστωθεί ότι οι μεταβολές στις ταφικές πρακτικές συνδέονται άμεσα με την ηλικία και το φύλο αλλά και με την κοινωνική θέση, όπου τα αρχαιολογικά ευρήματα (κτερίσματα) μας βοηθούν να το συμπεράνουμε, καθώς και με την ειδικότερη ψυχολογία των ανθρώπων και τις πολιτισμικές αντιλήψεις τους για τη ζωή και το θάνατο.

12. Morris 1987, 36-37 & Whitley 1991, 346-354, 357 Αναφέρει μείωση των οικισμών στους πρώτους αιώνες της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου σε σχέση με την Ύστερη εποχή του Χαλκού. Οι οικισμοί αυτοί χαρακτηρίζονται ως σταθεροί (Αθήνα, Κνωσός Άργος) και ως ασταθείς (Λευκαντί, Ζαγορά Άνδρου, Νιχώρια Μεσσηνίας, Καβούσι και Βροντά στη Κρήτη). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι «ασταθείς» οικισμοί οργανώθηκαν με την βοήθεια σπουδαίων ηγεμόνων (ηρώων) “big men” όπως τους αποκαλεί.

13. Snodgrass 1977, 12 & Snodgrass 1980, 21 & Finley 1981, 97- 115 & Morris 1987, 183.

14. Mylonas 1948, 56-81 & Μυλωνάς 1954, 281-285 & Ανδρόνικος 1963, 249-291 & Whitley 1991, 341-343, 365.

15. Morris 1987, 2&4, 173-177, 193 & 216-217. & Wallace 2003, 351-356. Σε σχέση με τη Κρήτη στη Πρώιμη εποχή του Σιδήρου.

16. Morris 1987, 54.

17. ο.π 1987, 104-109 & Whitley 1991, 354 & Μελάς 2006, 19-20.

Είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι στην έρευνα των ταφικών πρακτικών και εθίμων της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου σημαντικό ρόλο παίζει η τέχνη¹⁸ όχι μόνο με την μορφή της ταφικής αρχιτεκτονικής αλλά ιδιαίτερα της αγγειογραφίας, με τις παραστάσεις των επικήδειων τελετών, των προθέσεων των νεκρών και των θρηνωδών σε αγγεία του 9^{ου}, 8^{ου} και κυρίως του 7^{ου} αι. π.Χ., ενώ η κατασκευή αγγείων ως σημάτων (εικ.1,2 &3) σε τάφους υπάρχει από τον 11^ο (Λευκαντί) και 10^ο (Αθήνα-Κεραμικός) αι. π.Χ. Τα κτερίσματα (όπλα, κοσμήματα και γενικότερα μεταλλικά αντικείμενα) των τάφων αντανακλούν, επίσης, όλες τις μορφές τέχνης, όχι μόνο της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου αλλά και των παλαιότερων εποχών, όπως δηλώνουν τα «κειμήλια», τα οποία κληρονομούνται από γενιά σε γενιά.

Η Κρήτη στην έρευνα των αιώνων της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου κατέχει μια ξεχωριστή θέση, γιατί αποκαλύπτει¹⁹ με τα ανασκαφικά της δεδομένα από την μία πλευρά με τη συνεχή κατοίκηση των οικισμών της από την Μινωική εποχή (Υστερομινωική ΙΙΙΓ) και από την άλλη με το σημαντικότατο αριθμό νεκροπόλεων.²⁰ Η επαναχρησιμοποίηση των τάφων, στις περισσότερες των περιπτώσεων (Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού, Καβούσι-Βροντά, Καρφί, Πραισός, Πρινιάς-Σιδηροσπηλιά, Έργανος), αποτελεί καθοριστικό παράγοντα από την Υστερομινωική ΙΙΙΓ έως και την Πρώιμη Ανατολίζουσα εποχή. Οι οικισμοί της Κρήτης²¹ αυτή την περίοδο μπορούν να παραλληλισθούν με τους οικισμούς των Κυκλάδων και της Κύπρου και όχι με την ηπειρωτική Ελλάδα.

Τα ανασκαφικά δεδομένα²² δεν αντιπροσωπεύονται με την ίδια ποσότητα σ' όλη τη Κρήτη (εικ.4&5). Η Κεντρική και η Ανατολική Κρήτη έχουν δώσει πλουσιότερο υλικό, ενώ τα αρχαιολογικά δεδομένα από την Δυτική Κρήτη-Ν.Χανίων είναι αποσπασματικά (εικ.6).

Στις πιο πρόσφατες έρευνες²³ στην Κρήτη έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν μια σειρά από αποδεικτικά στοιχεία σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Ο D.C.Haggis²⁴ πρότεινε ότι η κατανομή των οικισμών μπορεί να αντανακλά την καταγωγή με βάση τις δομές και την ταυτότητα της κοινότητας, ενώ ο J.Whitley²⁵ ερεύνησε τα οικιστικά και τα ταφικά δεδομένα σε μια προσπάθεια να εντοπίσει και να αντιπαραβάλλει τις σταθερές και ασταθείς κοινωνίες από το δωδέκατο έως το δέκατο αιώνα, όπως και παραπάνω αναφέραμε. Η έρευνα συνεχίστηκε και διευρύνθηκε από την S.Wallace και από τον K.Nowicki.²⁶

18. Morris 1987, 50.

19. Wallace 2003, 251-262 & Wallace 2006, 619, 623-632 & 647-648.

20. Cavanach & Mee 1978, 31-44 & Desborough 1995, 128-148 & Kurtz & Boardman 1994, 160-161 & Wallace 2003, 268-271. Η τακτική της επαναχρησιμοποίησης των τάφων είναι κοινή πρακτική στη Κρήτη την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου.& Wallace 2006, 629 & Eaby 2009, 98-105.

21. Goldstream 1996, 133-146 & Wallace 2003, 268-271 & Wallace 2006, 645-648.

22. Boardman 1961, 130 & Desborough 1995, 128-148.

23. Wallace 2003, 256.

24. Haggis 1999, 303-308.

25. Στη σελ. 3 της Εισαγωγής -σημ.12 -- Whitley 1991, 346-354.

26. Nowicki 2000, 13-18 & Wallace 2004, 1-10.

Σε μια συνοπτική παρουσίαση της Κρήτης, την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, ο 12^{ος} και 11^{ος} αι. π.Χ, μετά την πτώση του μυκηναϊκού κόσμου, δεν εμφανίζουν την ίδια παρακμή που έντονα διαγράφεται στο χώρο της ηπειρωτικής Ελλάδας. Οι μαρτυρίες²⁷ της συνέχειας του πολιτισμού κατά τη περίοδο μετάβασης στην Εποχή του Σιδήρου είναι περισσότερο σαφείς, ενώ η ανάμνηση του Μινωικού και Μυκηναϊκού παρελθόντος παρέμεινε έντονη. Σύμφωνα με τον R.V.d'A.Desborough²⁸ η εποχή αυτή στη Κρήτη αρχίζει το 1125 π.Χ. Στους πρώιμους αιώνες, μέσα 12^{ου} και 11^{ος} αι. π.Χ παρατηρείται ανάπτυξη πολλών οικισμών μικρού και μεσαίου μεγέθους χωρίς πολιτική επιρροή στην περιοχή τους και ίσως γι' αυτό το λόγο η παλαιότερη έρευνα χαρακτήρισε αυτούς τους αιώνες ως «Σκοτεινούς αιώνες».

Τα αρχαιολογικά δεδομένα,²⁹ τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια εμπλουτίστηκαν κατά πολύ σε σχέση με τις παλαιότερες μελέτες. Η καταγραφή των οικισμών της Κρήτης έχει προχωρήσει σε ικανοποιητικό βαθμό, κυρίως από τον 10^ο αι π.Χ και μετά. Οι οικισμοί της Κρήτης την εποχή αυτή πέρασαν δύο φάσεις. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από τη συγκέντρωση των οικισμών σε ορεινές περιοχές (Καρφί, Επάνω και κάτω Κάστελλο, Φορτέτσα Αδριανού και Καστροκέφαλλο Ζέννας–εικ.6), με κύριο σκοπό την εξασφάλιση της άμυνας. Ο 10^{ος} αι π.Χ, αν και στις αρχές παρουσιάζει περίπου την ίδια εικόνα με αυτή του 11^{ου} αι π.Χ., εμφανίζει προς το τέλος του, όπως αποδεικνύει η σύγχρονη έρευνα, μια οικιστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Η S.Wallace αναφέρει ότι τον 10^ο αι π.Χ υπάρχει ένα ευρύτερο δίκτυο κοινωνικο-πολιτικών σχέσεων με διάφορες μορφές, οι οποίες θα οδηγήσουν στην εμφάνιση των πρώτων-πόλεων (proto-poleis) στο χώρο της Κρήτης. Οι συνθήκες στο εσωτερικό της Κρήτης αποδεικνύονται τελείως διαφορετικές από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο.³⁰ Η κοινωνία της δομήθηκε γύρω από συγκεκριμένους θεσμούς και με πιο περίπλοκο σύστημα οργάνωσης της παραγωγής, όπως υποδεικνύουν τα ταφικά έθιμα αλλά και η δημόσια λατρεία.

Στην Κεντρική Κρήτη, στο Νομό Ηρακλείου, τα αρχαιολογικά στοιχεία³¹ προέρχονται, κυρίως, από τα νεκροταφεία της Κνωσού (Γυψάδων, Τεκέ, Φορτέτσας, Αγ.Ιωάννη), της Φαιστού (Πετροκεφαλή), και της Γόρτυνας αλλά και από τον οικισμό της Αμνισού-εικ.6 Η υιοθέτηση και η προσαρμογή στην τέχνη των Πρωτογεωμετρικών στοιχείων,³² κυρίως στην βόρεια Κρήτη χαρακτηρίζει αυτή την εποχή. Στην Ανατολική Κρήτη³³ απουσιάζουν τελείως στοιχεία του αθηναϊκού πρωτογεωμετρικού ρυθμού, ενώ διατηρείται και αυτή την εποχή ο υπομινωικός ρυθμός. Τα αρχαιολογικά στοιχεία προέρχονται από τα νεκροταφεία στο Βρόκαστρο, στο Καβούσι, στην Κρίτσα και από μεμονωμένους τάφους.

27. Nowucki 2000, 13-18 & Wallace 2003, 251-262 & Wallace 2004, 1-10 & Wallace 2006, 623-632 & 647-648.

28. Desborough 1995, 128-148 & Wallace 2004, 7.

29. Οι νέες έρευνες αποδεικνύουν ότι στα τέλη του 10^{ου} αι π.Χ. μια οικονομική και εμπορική ανάπτυξη σημειώνεται στο χώρο της Κεντρικής και της Ανατολικής Κρήτης & Wallace 2006, 642-645.

30. Wallace 2004.,3. Στην Κρήτη δεν αναπτύχθηκαν αυτή την εποχή εμπορικές σχέσεις καθώς και ειδικευμένη παραγωγή τέχνηργων. Το νησί εισήγαγε προϊόντα με εξαγωγή βασικών ειδών διαβίωσης και η βιοτεχνική παραγωγή του κάλυπτε τις εσωτερικές ανάγκες.

31. Goldstream 1997, 65-68 & Wallace 2006, 642-645.

32. Brock 1957, 213-214.

33. Τσιτοπούλου 1987, 253-269.

Από τα τέλη του 10^{ου} αι π.Χ παρατηρείται³⁴ και στην Κρήτη η εισαγωγή πολύτιμων ειδών υψηλής αξίας και εξωτικής προέλευσης. Η σημαντική αυτή στροφή στην οικονομία της Κρήτης στον ύστερο 10^ο και στον πρώιμο 9^ο αι π.Χ, σύμφωνα με την S.Wallace, αλλάζει και την καταγραφή των οικισμών της Κρήτης (δεύτερη φάση). Ο πληθυσμός συγκεντρώνεται σε λιγότερους και πιο πυκνοκατοικημένους οικισμούς, φαινόμενο που καταγράφεται σε όλη την έκταση του νησιού. Οι γνωστές οχυρές θέσεις του 12^{ου} αι π.Χ (πάνω από το 50%) εγκαταλείπονται την Πρωτογεωμετρική περίοδο και όσες απόμειναν στα επόμενα 300 ή 400 χρόνια αυξάνονται σε έκταση (παραδείγματα οικισμών αναφέρονται στη συνέχεια). Η διαδικασία της «συνένωσης» χαρακτηρίζεται από τη μετακίνηση των πληθυσμών, σε περιορισμένη ακτίνα μέσα στην ίδια ευρύτερη περιοχή και αυτό αποτελεί ένδειξη ύπαρξης ισχυρών συγγενικών δεσμών, τοπικής ταυτότητας και δημόσιας λατρείας, όπως στους οικισμούς του 12^{ου} και 11^{ου} αι. π.Χ. Οι οικισμοί αυτοί είχαν καλύτερη θέση σε κύριους άξονες επικοινωνίας και έλεγχαν οικονομικά και πολιτικά μεγαλύτερες περιοχές. Συνεχίζουν, επίσης, να υπάρχουν και ορισμένοι μικρότεροι οικισμοί που ήταν κτισμένοι σε απόκρημνες θέσεις-εικ.6.

Ο 9^{ος} αι π.Χ χαρακτηρίζεται³⁵ ως Πρωτογεωμετρική εποχή, στην πρώιμη του φάση (900-850 π.Χ). Τα ανασκαφικά ευρήματα προέρχονται, κυρίως, από την Κεντρική Κρήτη (εικ.6) και από τα νεκροταφεία της Κνωσού (Φορτέτσα, Αγ. Ιωάννη, Τεκέ), τη Μεσαρά, Κεφάλα Θρόνου, Κανλί Καστέλι (Ρόκκα και Κορυφή Προφήτη Ηλία), Κεφάλα Ροτασίου, Κεφάλα Αστριτσίου, Κεφάλα Λιγορτίνου, Κούπο Κρούσωνας, τη Γόρτυνα, την Πατέλα Πρινιά, το χώρο του νεκροταφείου της Ορθής Πέτρας στην Ελευθέρα³⁶ (Ν.Ρεθύμνου), την Αξό. Στην Ανατολική Κρήτη³⁷ (Εικ.5) ευρήματα αυτής της εποχής έχουμε από τάφους στο Βρόκαστρο, την Παπούρα Αγ. Γεωργίου, τη Δρήρο, τον Ανάβλοχο Βραχάσι, τον Προφήτη Ηλία, την Αζόρια Καβούσι. Στη Δυτική Κρήτη (Ν. Χανίων-Εικ.5) τα περισσότερα ευρήματα προέρχονται από το νεκροταφείο Μόδι³⁸ αλλά και το Βένι.

Από το 850 π.Χ εμφανίζεται ο Πρωτογεωμετρικός Β ρυθμός,³⁹ με έντονη ανατολική επίδραση. Στα τέλη του 9^{ου} και στις αρχές του 8^{ου} αι. π.Χ αρχίζει η Πρώιμη Γεωμετρική περίοδος με σημαντικές αλλαγές, κυρίως, στην κεραμική. Ο Πρωτογεωμετρικός Β ρυθμός περιορίζεται σταδιακά. Στην Κεντρική Κρήτη⁴⁰ σημαντικά ευρήματα εξακολουθούμε να έχουμε από τα προαναφερόμενα νεκροταφεία και τους οικισμούς.

Ο 8^{ος} αι π.Χ στη Κρήτη αντιπροσωπεύεται⁴¹ από αρχιτεκτονικά λείψανα οικισμών στην Κνωσό, στη Φαιστό, στο Βρόκαστρο, στο Καβούσι, στη Δρήρο. Σημαντικά ιερά, όπως του Ιδαίου άνδρου,⁴² της Αμνισού,⁴³ του Κομού,⁴⁴ και της Κάτω Σύμης Βιάννου⁴⁵ με τα εξαιρετικά ευρήματά τους, δια φωτίζουν και σηματοδοτούν αυτή την εποχή.

34. Wallace 2004, 6-7 & Wallace 2006, 648 & Boileau & Whitley 2010, 225-243.

35. Desborough 1995, 272-273 & Wallace 2006, 6.

36. Σταμπολίδης –Θέμελης 2004, 117-143.

37. Hall 1914, 147-174 & Τσιποπούλου 1987, 253-269.

38. Goldstream 1997, 92-95.

39. Brock 1957, 213-214 & Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1990, 93-104.

40. Goldstream 1997, 131-138.

41. ο.π. 1997, 371-373.

42. Boardman 1961, 79-88 & Σακελλαράκης 1987, 239-267.

43. Μαρινάτος 1934, 128-133.

44. Shaw and Shaw 2000, 14-35.

45. Λεμπέση 1977, 403-418 & Λεμπέση 1981, 380-395, Λεμπέση 1983, 348-366. Λεμπέση 1984, 441-463.

Την ίδια περίοδο τα νεκροταφεία⁴⁶ της βόρειας και κεντρικής Κρήτης-εικ.6, στην Κνωσό (Φορτέτσα, Τεκέ), στις Αγ.Παρασκιές, στο Ροτάσι, στις Κούρτες, στους Αρκάδες, στον Πρινιά, στην Έλτυνα και στην Ελεύθερα⁴⁷ (Ν. Ρεθύμνου) έχουν δώσει και συνεχίζουν να δίνουν πλούσια ευρήματα.

Στην Ανατολική Κρήτη⁴⁸ αποκαλύπτονται συνεχώς σημαντικές νεκροπόλεις, όπως η Πραισός, το Βρόκαστρο, το Καβούσι, τη Συκιά και το Καντέμι Αδρομύλων. Από το Ν. Χανίων⁴⁹ ευρήματα έχουμε από τάφους στο Καβούσι Κισάμου και τον Άστροκιά.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω θέσεις έχουν φέρει στο φως αρχαιολογικά ευρήματα και από τον 7^ο και τον 6^ο αι π.Χ. Σε κάποιους, μάλιστα, οικισμούς και ιερά, τα ευρήματα αποδεικνύουν ότι η κατοίκηση και η χρήση συνεχίζεται και σε μεταγενέστερους αιώνες.

Στο χώρο της Κρήτης η έρευνα των ταφικών πρακτικών και εθίμων της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου αποτελεί ένα ιδιαίτερο και αξιοπρόσεκτο κεφάλαιο με το οποίο θα ασχοληθούμε⁵⁰ στην παρούσα εργασία. Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει αναλυτική αναφορά των νεκροπόλεων της Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου, με σκοπό τη δημιουργία ενός corpus ανασκαφικών δεδομένων, βάση των οποίων στη συνέχεια θα γίνει προσπάθεια να αποτυπωθεί η εικόνα του κοινωνικού και οικονομικού status της εποχής.

46. Goldstream 1997, 368-371.

47. Σταμπολίδης 1998, 102-104 & Σταμπολίδης 2003, 47.

48. Goldstream 1997, 371-373.

49. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1985, 475 & Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1994/1996, 215-216.

50. Η εξήγηση των ανασκαφικών δεδομένων των νεκροπόλεων της Δυτικής Κρήτης από την παρούσα εργασία οφείλεται αφ' ενός στην αποσπασματικότητα των ανασκαφικών ευρημάτων των νεκροπόλεων της Δυτικής Κρήτης και αφ' ετέρου στην ιδιαίτερη σύνδεση που διαφαίνεται μεταξύ των ανασκαφικών ευρημάτων της Κεντρικής Κρήτης (Ν. Ηρακλείου και Ν. Ρεθύμνου) και της ιδιαιτερότητας των ανασκαφικών δεδομένων της Ανατολικής Κρήτης. Θα ήθελα, επίσης, να σημειώσω ότι τα ανασκαφικά δεδομένα που θα αναφερθούν στηρίζονται στις μέχρι τώρα δημοσιεύσεις. Υπάρχει ανασκαφικό υλικό, δυστυχώς, αδημοσίευτο εδώ και πολλά χρόνια, κυρίως, όσον αφορά το χώρο της Ανατολικής Κρήτης και η εικόνα δυστυχώς παραμένει ελλιπής.

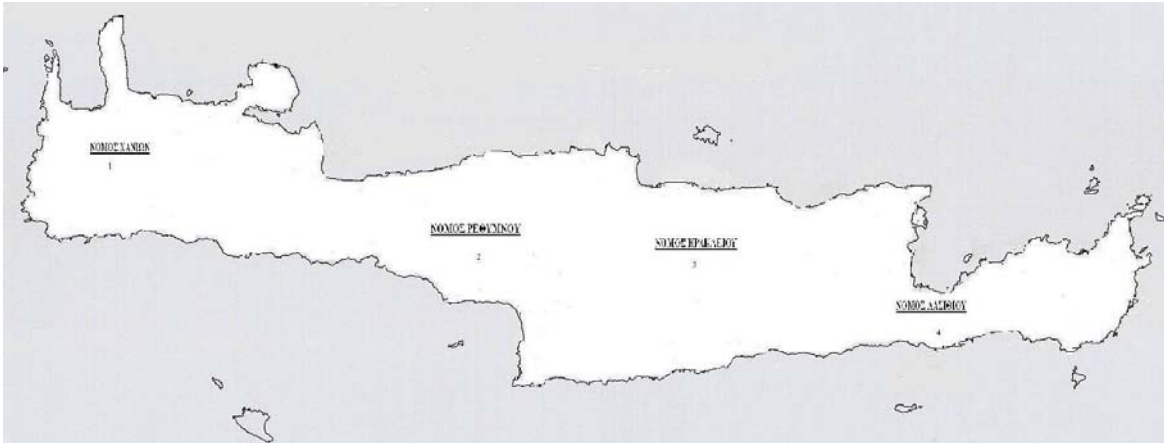
ΕΙΚΟΝΕΣ-ΧΑΡΤΕΣ

Εικ. 1 & 2 Κρατήρας του Ζ. του Hirschfeld της ΥΓ από τον Κεραμικό και λεπτομέρεια
(<http://amasis-painter.gr/el/products> & Boardman 2001, 45&46, εικ.45&47)

Εικ. 3 Αμφορέας του Ζ. του Διπίλου από τον Κεραμικό της ΥΓ εποχής
(<http://amasis-painter.gr/el/products>)

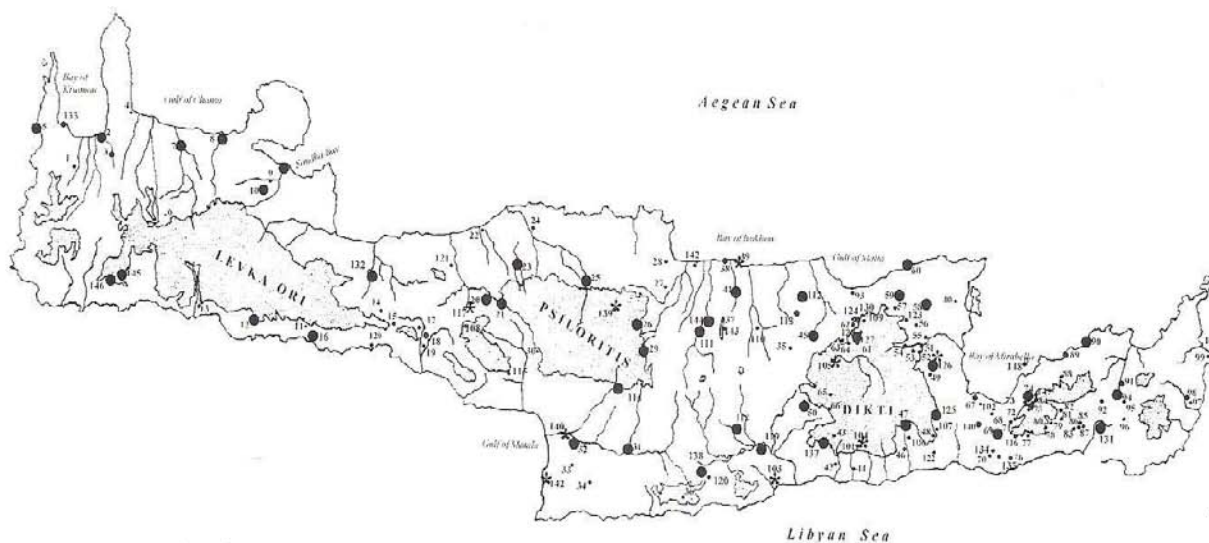

Εικ.4-Χάρτης της Κρήτης

Νομός Χανίων	Νομός Ρεθύμνου	Νομός Ηρακλείου	Νομός Λασιθίου
1.Επαρχία Κισσάμου	6.Επαρχία Ρεθύμνης	10.Επαρχία Μαλεβιζίου	17.Επαρχία Λασιθίου
2.Επαρχία Κυδωνίας	7.Επαρχία Μυλοποτάμου	11.Επαρχία Τεμένους	18.Επαρχία Μιραμπέλλου
3.Επαρχία Αποκορώνου	8.Επαρχία Αγίου Βασιλείου	12.Επαρχία Πεδιάδας	19.Επαρχία Ιεράπετρας
4.Επαρχία Σελίνου	9.Επαρχία Αμαρίου	13.Επαρχία Πυργιώτισσας	20.Επαρχία Σητείας
5.Επαρχία Σφακιών		14.Επαρχία Καινούργιου	
		15.Επαρχία Μονοφασίου	
		16.Επαρχία Βιάννου	

Εικ.5-Χάρτης Κρήτης με τις επαρχίες της

Εικ.6 Χάρτης θέσεων της Κρήτης από τον 12^ο έως τις αρχές του 7^{ου} αι.π.Χ.
(Wallace 2004, 3)

20.Βένη	110. Κεφάλια Αστριτισίου
21.Κεφάλια Θρόνου	111. Ρόκκα του Προφήτη Ηλία
23.Ελεύθερνα	113. Προφήτης Ηλίας Σμαρίου
25.Αζός	118. Κεφάλια Λιγορτίνου
26.Κούπο Κρουσώνας	127. Παπούρα Αγίου Γεωργίου
29.Πατέλα Πρινιάς	138. Κεφάλια Ροτασίου
31.Γόρτυνα	144. Κορυφή του Προφήτη Ηλία
41. Κνωσός	
51.Κάτω Κάστελλο Τάπες	
52.Επάνω Κάστελλο Τάπες	
55.Φορτέτσα Αδριανού	
56.Δρήρος	
59.Αναβλοχός Βραχάσι	
61. Καρφι	
67.Βρόκαστρο	
69.Προφήτης Ηλίας του Κάτω Χωριού	
73.Βροντάς Καβούσι	
74.Αζοριάς Καβούσι	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Η μετάβαση στο χώρο της Κρήτης (εικ.5&6) από την εποχή του Χαλκού στην εποχή του Σιδήρου μαρτυρεί⁵¹ μια συνέχεια, όπως τα ανασκαφικά δεδομένα του τελευταίου αιώνα αποδεικνύουν με σαφήνεια σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδος. Οι νεκροπόλεις (Εικ.6) αυτής της περιόδου αποτελούν τους κύριους χώρους άντλησης αρχαιολογικών αποδείξεων. Σε όλες τις περιοχές της Κρήτης⁵¹ οι νεκροπόλεις, σε όλη αυτή την περίοδο βρίσκονται extra-muros.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ – 2. Ν. ΡΕΘΥΜΝΟ

Στην παρουσίαση των ταφικών ανασκαφικών δεδομένων της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Κεντρική Κρήτη αρχίζουμε με το Ν. Ρεθύμνου.

2Α. ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

2Α1. ΑΤΣΙΠΑΔΕΣ

Στην περιοχή Ατσιπάδες⁵² της επαρχίας Αγίου Βασιλείου, στη θέση *Πέζουλος*, βρέθηκαν το 1912 και 1913 εικοσιένα (21) ταφικά αγγεία (εικ.7) (τέσσερα μόνο ανέπαφα,) σε μια περιοχή 9 X 5 τ.μ. Το στόμιο των αγγείων καλυπτόταν με τετράγωνα πέτρινες πλάκες με μία κοιλότητα στη μέση ή με πήλινα τεμάχια. Τα αγγεία ήταν, κυρίως, πυξίδες και αμφορείς με λαιμό. Ως κτερίσματα βρέθηκαν μικρότερα αγγεία, όπως: αμφορίσκοι, ασκός καθώς και έξι χάλκινα αντικείμενα, όπως πόρπες, βραχιόλι και οβελός. Ο Ε.Πετρουλάκης είχε εκφράσει την γνώμη ότι τα αγγεία περιείχαν όλα παιδικές καύσεις και με αυτή την άποψη συμφωνεί και η Α.Κάντα, στηριζόμενη στα μικρού μεγέθους κτερισματικά αγγεία.. Η έρευνα⁵³ αργότερα, το 1966, από τον S.Hood και P.Warren έδειξε ότι τα οστά ανήκαν σε καύσεις ενηλίκων. Η μελέτη της κεραμικής από την Κ. Μαυρογιαννάκη χρονολόγησε τα ευρήματα της ανασκαφής του Ε.Πετρουλάκη στην ΥΜΠΒ-ΥπΜ εποχή.

Το 1975, όμως, σε έρευνα της Κ.Μαυρογιαννάκη⁵⁴ βρέθηκε ταφικό αγγείο στη περιοχή, το οποίο συνοδευόταν από μικρότερα αγγεία. Η οστεολογική μελέτη του περιεχομένου τους έδειξε ότι η ταφή αφορούσε νήπιο κάτω του ενός έτους (η έρευνα όμως αυτή δεν επιβεβαιώθηκε).

Το 1997 πραγματοποιήθηκε⁵⁵ εκτεταμένη έρευνα στην κοιλάδα του Αγίου Βασιλείου, ανάμεσα στο χωριό Ατσιπάδες και στο ιερό Ατσιπάδες Κορακιάς.

50. D.Kurtz & J Boardman 1994, 160-161.

51. Morris 1987, 179.

52. Πετρουλάκης 1915, 48-50 & Karo 1915, 198 & Pendlebury 1939, 261 & Desbough 1964, 184 & Kanta 1980, 209-210 .

53. Hood and Warren 1966, 178-179 & Mavriyiannaki 1967-1968, 171 & Pini 1968, 77 & Snodgrass 1971, 165,209 & Davaras 1973b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 101.

54. Μαυρογιαννάκη 1975, 42 & Catling 1978, 67 & Συριόπουλος 1983, 108, 388 CII, 475 CXXXI.

55. Blackman 1998, 120-121 & Touchais 1998, 968 & Nowicki 2000, 204-206 & Agelarakis, Kanta, Moody 2001, 69-82 & Kanta 2001b, 17 & Sjogren 2001, 233(W73) & Moody 2004, 257 & Eaby 2007, 173-174.

Στο κάτω τμήμα του δρόμου βρέθηκαν τρεις αμφορείς με τέφρα και καμένα οστά. Το 1999⁵⁶ η μελέτη των οστών από τον Α.Αγγελαράκη έδειξε ότι ανήκαν σε δύο άτομα. Αναλυτικά:

Ταφή 1-- Η πρώτη ταφή περιελάμβανε έναν αμφορέα διακοσμημένο με ταινία και ένα μικρότερο αμφορίσκο. Το αγγείο περιείχε στάχτη χωρίς οστά.⁵⁷

Ταφή 2-- Σε κοντινή απόσταση, προς τα βόρεια από την Ταφή 1 βρέθηκε αμφορέας θρυμματισμένος που περιείχε στάχτη και οστά και ήταν διακοσμημένος με σειρές από ταινίες. Άλλα ευρήματα: θραύσματα από χάλκινη πόρπη και χάλκινη λαβή από ξύλινο αγγείο.

Η οστεολογική μελέτη έδειξε ότι η καύση ανήκε σε άνδρα 40-50 ετών, ιδιαίτερα γυμνασμένο. Η ταφή μετά την καύση είχε τελεστεί με ιδιαίτερη προσοχή. Χρονολογείται στην ΥΜΙΙΓ.

Ταφή 3—Η ταφή περιλαμβάνει ένα μικρό αμφορέα, ο οποίος περιείχε καμένο οστό και δύο στελέχη χάλκινης περόνης. Το σχήμα του αμφορέα είναι το σχήμα του Μυκηναϊκού μαγειρικού αμφορέα. Η οστεολογική μελέτη έδειξε ότι η καύση ανήκε σε νέο γυμνασμένο άνδρα 18-35 ετών. Κοντά στις ταφές βρέθηκε, επίσης, χάνδρα από οψιανό.

Οι ταφές, και οι παλαιότερες του 1912-1913⁵⁸ και οι τρεις νεότερες χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΓ-ΥπΜ εποχή.

Οι ερευνητές διατύπωσαν την γνώμη ότι το νεκροταφείο των Ατσιπάδων αφορούσε και παιδιά και ενήλικες. Η περίπτωση του συγκεκριμένου νεκροταφείου είναι ασυνήθιστη για την εποχή και για το χώρο της Κρήτης. Τα ταφικά αγγεία ήρθαν στο φως τοποθετημένα στο έδαφος χωρίς την ύπαρξη θαλαμοειδούς ή θολωτού τάφου και χωρίς ίχνη των πυρών καύσης.⁵⁹ Παρατηρήθηκαν, επίσης, στοιχεία σύνδεσης με την Κύπρο από την κεραμική των ταφών. Νεκροταφεία αυτού του τύπου είναι κοινά στο Λίβανο και τη Δυτική Ανατολία. Η Α.Κάντα, επίσης, αναφέρει ότι το στοιχείο παρουσίας της ηπειρωτικής Ελλάδος στο νεκροταφείο είναι η ύπαρξη ενός τυπικού μαγειρικού αμφορέα της Μυκηναϊκής εποχής ως τεφροδόχου.

Νότια από τα σημεία των παραπάνω ταφών βρέθηκαν διασκορπισμένα αγγεία στα χωράφια της ΥΜΙΙΓ/ΠΕΣ. Οι τάφοι των Ατσιπάδων συνδέονται με ένα εκτεταμένο οικισμό της ΥΜΙΙΓ-ΠρΓ εποχής, ο οποίος εντοπίζεται 300μ., Ν.Α από τις βόρειες πλαγιές του λόφου Φόνισσες. Ο S.Hood και P.Warren αναφέρονται, επίσης, σ' ένα χάλκινο ξίφος ή σπιλέτο, το οποίο βρέθηκε στις χαμηλότερες πλαγιές του λόφου Φόνισσες, στη θέση *Λάκκος*, πιθανόν προερχόμενο από θολωτό τάφο.

56. Agelarakis, Kanta, Moody 2001, 69-82 & Kanta 2001b, 17 & Sjogren 2001, 233(W73) & Moody 2004, 257 & Eaby 2007, 173-174.

57. Διάφορες υποθέσεις έγιναν από τους ερευνητές, όπως ότι η ταφή ανήκε σε νήπιο.

58. Agelarakis, Kanta, Moody 2001, 69-82.

59. Τα ερωτήματα για το νεκροταφείο των Ατσιπάδων δεν έχουν απαντηθεί ακόμη.

2B. ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΜΑΡΙΟΥ

2B1. ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ

Το 1995 στη περιοχή Ερημοκκλησιές Παντάνασσας⁶⁰ Αμαρίου (αγρός Πολιτάκη), στους Ν.Α. πρόποδες του λόφου Βένη και σε κοντινή απόσταση από την αρχαία Σύβριτο, βρέθηκε στο βόρειο πρηνές αγροτικού δρόμου μικρός θολωτός τάφος (εικ.8&9) της ΥΥπΜ εποχής, ορθογώνιου σχήματος, λαξευμένος σε φυσικό βράχο. Στην ίδια περιοχή είχαν βρεθεί το 1988 δύο ψευδόστομοι αμφορείς, δύο χάλκινες περόνες και ένα θραύσμα ειδωλίου.

Στη νότια πλευρά του τάφου υπήρχε υποτυπώδης δρόμος, που έφτανε στην είσοδό του, η οποία ήταν φραγμένη από ορθογώνια μονολιθική πλάκα. Η οροφή του τάφου καλυπτόταν από ακανόνιστη πλάκα χωρισμένη σε δύο τμήματα, ίσως λόγω της πυράς, η οποία είχε τελεστεί στο σημείο αυτό και κάλυπτε την οροφή. Στην ανασκαφή της πυράς βρέθηκε μεγάλο κομμάτι κάρβουνου από ξύλο, σε πολύ καλή κατάσταση και μικρή πρόχους σε θραύσματα. Μια δεύτερη πυρά κάλυπτε όλο το δρόμο και σ' αυτή βρέθηκαν θραύσματα δύο χάλκινων αιχμών δόρατος, τα οποία ήταν λυγισμένα και τμήμα σιδερένιας πιθανόν πόρπης.

Ο τάφος εξωτερικά ήταν υπέργεια ορθογώνια κατασκευή από λιθοδομή προσαρμοσμένη στο φυσικό βράχο. Ο θάλαμος του τάφου είχε ορθογώνια κάτοψη και η θόλος του ήταν κυψελοειδής, κτισμένη με τον εκφορικό τρόπο. Στο θάλαμο βρέθηκαν δύο τεφροδόχα αγγεία, τα οποία τον γέμιζαν ασφυκτικά, τοποθετημένα με την κοιλιά στο δάπεδο. Ένας χάλκινος αμφοροειδής κρατήρας (εικ.9α) στο ανατολικό τμήμα και ένας πίθος στο δυτικό. Η τοποθέτηση των αγγείων στον τάφο είχε γίνει από την οροφή. Στο εσωτερικό του τεφροδόχου πίθου ήταν τοποθετημένος αμφορέας που περιείχε αποτεφρωμένα οστά μαζί με θραύσματα χάλκινης περόνης. Ο χάλκινος κρατήρας περιείχε, εκτός από την τέφρα, έναν αμφορέα με λαβές στο λαιμό, ένα ψευδόστομο αμφορέα, δύο κρατηρίσκους, ένα σιδερένιο εγχειρίδιο και ένα μικρό σιδερένιο μαχαίρι. Ο χάλκινος κρατήρας φέρει στο λαιμό διακόσμηση σε ζώνη από ανάγλυφες σπονδικές πρόχους (ραμφόστομης) εν παρατάξει και συνδέεται με Κυπριακά πρότυπα. Η αναλυτική οστεολογική μελέτη των σκελετικών υπολειμμάτων από τις καύσεις στον αμφορέα εντός του πίθου και από τον χάλκινο κρατήρα έδειξαν ότι ανήκαν σε άνδρες 35-45 ετών. Άλλα αγγεία τοποθετημένα στο δάπεδο του τάφου ήταν: δύο ψευδόστομοι αμφορίσκοι, μία μικρή πρόχους και ένα ληκύθιο με κάθετες ραβδώσεις στο σώμα.

Οι παραπάνω αναφερόμενες Πυρές ήταν πυρές προσφορών σε απόλυτη σχέση με τις δύο καύσεις, με νεότερη την Πυρά (1) που βρέθηκε στην οροφή του τάφου.

Τα αγγεία του τάφου χρονολογούνται στην ΥπΜ (1100-970 π.Χ) εποχή με την πλειονότητα των αγγείων στην ΥΥπΜ. Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι τα οκτώ πήλινα αγγεία ανήκουν σε ένα σύνολο και μπορούν να θεωρηθούν μάλλον προϊόντα του ίδιου τοπικού εργαστηρίου. Ο χάλκινος αμφοροειδής κρατήρας, εξαιρετικής τεχνικής και το ληκύθιο (τύπου black slip I), σύμφωνα με τους ανασκαφείς, υποδηλώνουν σχέσεις με την Κύπρο,⁶¹ ιδιαίτερα αναπτυγμένες κατά τον 11^ο αι π.Χ. Η χρονολόγηση του κρατήρα ανάγεται βάσει των κατασκευαστικών στοιχείων, σε σύγκριση με άλλους πήλινους και

60. Dunbabin 1947, 186 & Hood, Warren & Cadogan 1964, 70-71 & Πολογιώργη 1981, 82-105 & Προκοπίου 1994, 253 & Τέγου 1995, 746-747 & Stampolidis and Karetsou 1998, 84 & Eaby 2007, 176.

61. Στη Κύπρο έχουν βρεθεί πέντε παρόμοιοι ταφικοί κρατήρες καθώς και ένας κρατήρας από το Λευκαντί.

μεταλλικούς κρατήρες αλλά και από την εικονογραφία, στα τέλη του 11^{ου} και αρχές του 10^{ου} αι π.Χ.⁶² Γενικότερα, η μελέτη της κεραμικής του τάφου έδειξε παράλληλα με αγγεία των νεκροταφείων της Κνωσού σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής δεδομένα.⁶³ Ο τάφος δεν ήταν μεμονωμένος αλλά ανήκε σε εκτεταμένο νεκροταφείο της ΠΕΣ, όπως διαπιστώθηκε σε επιφανειακή έρευνα το 1998.

Τα συμπεράσματα για τις ταφές του συγκεκριμένου τάφου θα αναφερθούν στην συνέχεια. Τα ερωτήματα, όμως, για τις δύο αυτές καύσεις, ως προς τη σειρά χρονολόγησής τους καθώς και για το που ανήκαν τα αγγεία, τα οποία βρέθηκαν στο δάπεδο του τάφου, παραμένουν προς απάντηση.

Το 1998⁶⁴ ανασκάφτηκαν δύο τάφοι κοντά στον ίδιο χώρο, όπου είχε έρθει στο φως ο θολωτός τάφος. Στην Τάφο I ήρθε στο φως εγχυτρισμός σε πιθαμοφόρα και πυρά Ν.Α. του αγγείου και σε επαφή με αυτό. Ο πιθαμοφόρας περιείχε ένα θήλαστρο και δύο μικρές οινόχους. Στη πυρά δεν εντοπιστήκαν ευρήματα. Η ταφή χρονολογείται στην ΠρΓ. Στην Τάφο 2 αποκαλύφτηκε τοίχος και ανατολικά πυρά. Σημαντικό, επίσης, εύρημα από τον ίδιο χώρο είναι επιτύμβια στήλη, η οποία φέρει διακόσμηση σχηματοποιημένου πουλιού σε πρόστυπο ανάγλυφο στη μια στενή πλευρά, ενώ στην πλατιά πλευρά εγχάρακτη διακόσμηση από την οποία σώζονται δύο ρόδακες και μια τεθλασμένη γραμμή.

Οι τάφοι στην Παντάνασσα⁶⁵ συνδέονται με το μεγάλο οικισμό στην κορυφή του λόφου Βένη, χρονολογούμενο από την ΥΜΠΓ – Α αλλά και από την Αρχαϊκή έως την Ελληνιστική εποχή. Η έρευνα συνεχίζεται. Η θέση του νεκροταφείου στις Ερημοκκλησιές ήταν ανέκαθεν κομβικό και στρατηγικό σημείο στη βορειότερη είσοδο της κοιλάδας Αμαρίου, όπως και ο Κ. Nowicki σημειώνει και ίσως, δηλώνει σχέση και με το Ιερό του Ερμού Κραναίου στην Πατσό στα Δ. αλλά και με την αρχαία Σύβριτο στα Α..

2B2. ΜΕΣΟΝΗΣΙΑ

Στα Β.Δ. του χωριού, στη θέση *Πάνω Σαρακίνα*, εντοπίστηκε από τον P.Faure⁶⁶ ένας πίθος με ταφή νηπίου σε βραχοσκεπή με την ονομασία *Καλογερόσπηλιος*. Ο P.Faure χρονολογεί την ταφή με βάση τα συνοδευόμενα αγγεία, μια μικρή πρόχο και ένα αρωματοδοχείο στην ΥπΜ(;) εποχή, αν και ο S.Hood και ο P.Warren στη ΜΜ(;) εποχή. Ο S.Hood παρατήρησε θραύσματα μάλλον από άλλο πίθο σε βραχοσκεπή τάφο, χωρίς όμως να έχει δημοσιευτεί άλλη πληροφορία. Οι παραπάνω αναφερόμενες ταφές ίσως συνδέονται με τον οικισμό της ΠΕΣ, ο οποίος έχει εντοπιστεί στο λόφο πάνω από τις βραχοσκεπές, στη θέση *Άη Νούφρης*, όπου ο P.Faure εντόπισε ΥΜ και ΥπΜ όστρακα.

62. Dunbabin 1947, 186 & Hood, Warren & Cadogan 1964, 70-71 & Πολογιώργη 1981, 82-105 & Προκοπίου 1994, 253 & Τέγου 1995, 746-747 & Stampolidis and Karetsou 1998, 84.

63. Πολλά ταφικά σύνολα κυρίως της ανατολικής Άλλα και της κεντρικής Κρήτης παραμένουν αδημοσίευτα.

64. Τέγου 1998, 875-876 & Τέγου 2000-2001, 317-318 & Τέγου 2001, 121-153 & Blackman 2001, 142 & Τέγου 2002, 304-305 & Whitley 2003, 87.

65. Nowicki 2000, 197-199 & Eaby 2007, 176-177.

66. Faure 1963, 503-504 & Faure 1964, 68, 71 n.2 & Hood et al. 1964, 75 & Kanta 1980, 207 & Eaby 2007, 175-176.

2B3 ΘΡΟΝΟΣ

Δυτικά του σημερινού χωριού εντοπίστηκε στην κορυφή του λόφου Κεφάλα ένα μεγάλος οικισμός (ΥΜΙΙΙ-Γ, Α-Ρ), όμοιος με τον οικισμό των αρχαίων Συβρίτων. Στην περιοχή του λόφου Αγία Θεοτόκος (Ν.Δ της Κεφάλας), σύμφωνα με τον Μ.Ρ.Βελγιόρνο ανακαλύφθηκαν⁶⁷ ίχνη θραυσμάτων από τη Γ έως την Αρχαϊκή εποχή. Στη θέση αυτή είχε ανασκαφθεί Γ τάφος από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία, αδημοσίετος. Πρόσφατα στη συλλογή του Χ. Νεονάκη στην Αθήνα βρέθηκαν αγγεία και ειδώλια από τερακότα της ΠρΓ-Γ εποχής από την περιοχή των Συβρίτων, τα οποία ίσως προέρχονται από αυτόν τον τάφο ή κάποιον άλλον. Τα ευρήματα της συλλογής Χ. Νεονάκη είναι: 23 αγγεία, τρία υφαντικά βάρη, ένα ειδώλιο ανθρώπου από τερακότα (πιθανόν συνδεδεμένο σε αγγείο), ειδώλιο από τερακότα δύο ενωμένων αλόγων με ιππείς και δέκα χάλκινες πόρπες.

Βόρεια της Αγίας Θεοτόκου, στο *Γυριστό* βρέθηκαν όστρακα της Γ έως την Αρχαϊκή εποχή, τα οποία ίσως δηλώνουν τη θέση των τάφων, αν και δεν έχουμε άλλη πληροφόρηση για άλλους τάφους της ΠΕΣ στα Σύβριτα, όσον αφορά τον αριθμό των τάφων ή τον τύπο τους.

Στο λόφο Κεφάλα από το 1987 οι Ελλήνο-Ιταλικές ανασκαφές ανακάλυψαν πάνω από 60 κούρματα τελετουργικής φύσης καθώς και κτίρια τοποθετημένα ανάμεσα στα δύο οροπέδια χρονολογούμενα από την ΥΜΙΙΙΓ έως τη Γ εποχή.

67. Dunbabin 1947, 186 & Hood et al. 1964, 71-72 & Kanta 1980, 208 & Λεμπέση, Ετζεόγλου & Καζανάκη-Λάππα. 1991, 534 & Belgiorno 1994, 205, 213-217 & Rocchetti 1994, 237-248 & Tomlinson 1996, 47 & Touchais 1998, 966 & D' Agata 1999, 181-218 & Nowicki 2000, 199-200 & Blackman 2002, 114 & Καραμαλίκη and D' Agata 2002, 298-300 & Eaby 2007, 178-179.

2Γ.ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

2Γ1. ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

Η Ελεύθερνα⁶⁸ βρίσκεται σε λόφο στις Β.Δ. υπώρειες του Ψηλορείτη, ανάμεσα στα ρέματα της Χαλοπάτας (Δ.) και του Φαραγγίτη (Α.). Μελετώντας τις πηγές, ο χώρος της Ελεύθερνας αναφέρεται σε επιγραφές από τον 6^ο αι π.Χ. και σε μαρτυρία του Στέφανου Βυζάντιου. Στο β' τέταρτο του 14^{ου} αι.μ.Χ. η θέση είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της και ανήκε στην μονή Αρκαδίου. Αναφορές για την Ελεύθερνα έχουμε από το 15^ο αι μ.Χ.⁶⁹

Από το 1880-1929 ο χώρος δέχτηκε επισκέψεις περιηγητών και αρχαιολόγων.⁷⁰ Στο β' μισό του 19^{ου} αι ο Spratt επισκέφτηκε, περιέγραψε και σχεδίασε την αρχαία γέφυρα στη συμβολή των χειμάρρων. Από το 1880 ο F.Halbherr και η ιταλική αρχαιολογική σχολή (Mariani) ενδιαφέρθηκε για το χώρο και μεταξύ των ετών 1894-1894 επισκέφτηκε το χώρο της Ελεύθερνας υποδεικνύοντας τη σημασία της για την ιστορική περίοδο. Το 1899 το χώρο επισκέφθηκε ο A.Evans και ιδιαίτερα τον λόφο του Πρινέ. Από τις αρχές του 20^{ου} αι. αρχαία αντικείμενα του χώρου καταγράφονται από τον Σ.Ξανθουδίδη. Ο G.Gerola αναφέρει την Ελεύθερνα στο Β' τόμο του για την Κρήτη. Από το 1909 και, κυρίως, το 1928 ενδιαφέρον για την Ελεύθερνα αποκτά η Αγγλική Αρχαιολογική σχολή με τον H.Payne να τη χαρακτηρίζει ως αρχαιολογική θέση «πολλά υποσχόμενη». Ο H.Payne⁷¹ επισκέφθηκε την Ελεύθερνα το 1929 και το 1931 έχοντας επισημάνει και τη θέση της νεκρόπολης της *Ορθής Πέτρας*. Σύμφωνα με τις διηγήσεις των κατοίκων της Ελεύθερνας, ο H.Payne είχε ανασκάψει στο χώρο του νεκροταφείου και ανακάλυψε κεραμική των ΠΓ, Γ και Αρχαϊκών χρόνων, όπως αναφέρει ο M.Hartley.

Η Ελεύθερνα αρχίζει συστηματικά να ανασκάπτεται το 1984 από το Πανεπιστήμιο Κρήτης, το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας με τους καθηγητές Π. Θέμελη, Θ.Καλπαξή και Ν. Σταμπολίδη.

Η ανασκαφή⁷² του καθηγητού Ν.Σταμπολίδη και των συνεργατών του από το 1985 στη θέση «*Ορθή Πέτρα*»-(εικ.10&11), στη δυτική πλαγιά του λόφου Πρινέ, αποκάλυψε μέχρι σήμερα σημαντικό Γεωμετρικό/Αρχαϊκό νεκροταφείο (σχεδόν 1000τ.μ), που υποδεικνύει την ύπαρξη ενός εξαιρετικά σημαντικού οικισμού της ΠΕΣ για την ιστορία της Κρήτης.

68. BSA 1928-1930, 268 & Woodward 1929, 224-226 & Hartley 1930-1931, 108-114 & Σταμπολίδης 1988, 303-305 & Stambolidis 1998, 175-186 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 18 & 22-23 & Σταμπολίδης 2004, 51 & Eaby 2007, 179 & Stampolidis 2008, 21-43.

69. Τον 15^ο αι π.Χ. η θέση καταγράφεται από τον Buandelmonti στην απαγόρευση κατοίκησης της περιοχής από τους Βενετούς. Το 1577 υπάρχει αναφορά σε κείμενο του Borazzi για τα ερείπια της πόλης. Το 1675 ο Meursi στο έργο του καταγράφει τις αναφορές των αρχαίων λεξικογράφων και συγγραφέων για την Ελεύθερνα. Από το α' μισό του 18^{ου} επισκέπτεται το χώρο του Πύργου ο Roskocke καταγράφοντας τη θέση του.

70. ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 23-24 & ο.π. Stampolidis 2008, 43 -51. Ο Γάλλος Thenon, ο Bursian και ο Fobricius αναφέρονται στην Ελεύθερνα. Ενώ για την νεκρόπολη της Ελεύθερνας υπάρχουν δημοσιεύσεις σε γαλλικά αρχαιολογικά περιοδικά και ο Joubin δημοσιεύει ένα κρητικό αρχαϊκό άγαλμα που βρέθηκε στη δυτική πλευρά του λόφου & Kotsonas 2008, 275-298.

71. Hartley 1930-1931, 56-114. Την θέση επισκέφθηκε το 1929 μαζί με τον H.Pendlebury και φωτογράφησαν το χώρο. Το 1931 είχε έρθει στο χώρο της νεκρόπολης μαζί με την σύζυγό του αλλά μια ξαφνική δυνατή βροχή εμπόδισε την επίσκεψή του. Pendlebury 1964, 162-168 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 25-26 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 51 & ο.π. Stampolidis 2008, 52- 61 & ο.π. Kotsonas 2008, 290.

72. Σταμπολίδης 1989/1990, 272-273 & Σταμπολίδης 1990, 289-298 & Stampolidis 1990, 375-403 & Pariente 1991, 944 & Σταμπολίδης 1994α, 41-42 & Σταμπολίδης 1994β, 25 Στο χώρο αυτό έχουν βρεθεί και ευρήματα παλαιότερων εποχών της υπονεολιθής/πρώιμης εποχής του χαλκού και της υστερομινωικής εποχής αλλά και νεότερων εποχών όπως τμήματα από αγγεία της κλασικής, ελληνιστικής και πολύ περισσότερο της ρωμαϊκής περιόδου & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 117-119 & Σταμπολίδης 2004, 57 & ο.π. Stampolidis 2008, 104-105.

Το νεκροταφείο της «*Ορθής Πέτρας*»⁷³ ήταν σε χρήση από ΥΠρΓΑ (β' και γ' δεκαετία 9^{ου} αι. π.Χ.) έως την Π/Μ Αρχαϊκή εποχή (α' τρίτο 6^{ου} αι. π.Χ.).

Οι ταφικές πρακτικές ήταν: α) καύσεις, β) εγχυτρισμοί σε πίθους και αμφορείς, γ) απλές ή «ανοιχτές» ταφές. Ιδιαίτερο και βεβαιωμένο χαρακτηριστικό των ταφών είναι η σχέση επαλληλίας, «οι νεότερες έχουν επικαθίσει στις παλαιότερες και τις έχουν διαταράξει», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν.Σταμπολίδης.

Καύσεις:⁷⁴ Στο κεντρικό, βόρειο και ανατολικό τμήμα του νεκροταφείου κυριαρχούν οι πολλαπλές καύσεις. Οι καύσεις αφορούν τους ενήλικες άνδρες και σπανιότερα τις γυναίκες. Οι καύσεις πραγματοποιούνται με δύο διαφορετικούς τρόπους: στις καύσεις απευθείας στο έδαφος, πάνω σε πλιθιά (ατομική ταφική πυρά ή πολλαπλή) και στις καύσεις μέσα σε όρυγμα ή λίθινο περίφραγμα με ή χωρίς λίθινη επένδυση. Το όρυγμα χαρακτηρίζεται ως αποτεφρωτήριο όταν η χρήση του ίδιου λάκκου είναι συνεχής σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα μόνο για την αποτέφρωση των νεκρών, όπως έχει προτείνει ο Ν.Σταμπολίδης. Η λειτουργία των ορυγμάτων ή των λίθινων περιφραγμάτων προκαλεί πολλά ερωτήματα για την χρήση τους σχετικά με τη συχνότητα των καύσεων. Οι στίχοι του Ομήρου στην *Ιλιάδα* αποδίδουν αυτό το ταφικό έθιμο (Ραψωδία Ψ, 127-285).

Αποτεφρωτήριο Α:⁷⁵ Το ταφικό περίφραγμα Α (εικ.12) είναι μία προσεγμένη ορθογώνια κατασκευή με σειρές από αργούς λίθους που περιβάλλονται από ορθογωνισμένους δόμους, όπως διαπιστώθηκε στις στενές πλευρές, βόρεια και νότια, καθώς και στη δυτική μακρά πλευρά. Στην ανατολική πλευρά δε βρέθηκε λιθοδομή αλλά μια υπερυψωμένη κατασκευή που περιείχε αργούς λίθους και περιβάλλεται από μεγάλους ορθοστάτες από ασβεστόλιθο, δημιουργώντας μια «αυλή». Ο χώρος αυτός φαίνεται ότι λειτουργούσε βοηθητικά για τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες των καύσεων.

Στο αποτεφρωτήριο Α, από τα ευρήματα του χώρου, ερμηνεύτηκε η συνεχής του χρήση ως αποτεφρωτηρίου από το 880-870 π.Χ. έως τις αρχές του 7^{ου} αι π.Χ. Η καύση στο χώρο αυτό αφορούσε και άνδρες και γυναίκες, όπως τα κτερίσματα αποδεικνύουν (εικ.12α,β,γ). Η έρευνα των ανώτερων στρωμάτων του λάκκου απέδειξε την ύπαρξη μεμονωμένων πυρών του ύστερου 8^{ου}/πρώιμου 7^{ου} αι π. Χ.. Συνέχεια αυτών των πυρών αποτελούν οι μεμονωμένες πυρές που αποκαλύφθηκαν στην «αυλή» και χρονολογούνται στα μέσα περίπου του 7^{ου} αι π.Χ.

Περίφραγμα Κ:⁷⁶ Βόρεια του αποτεφρωτηρίου αποκαλύφθηκε το περίφραγμα Κ (εικ.13α), μια Π-σχημη κατασκευή από αργούς λίθους, η οποία περιείχε υλικά ταφικών πυρών (όπως κάρβουνα, όστρακα, σπασμένα αγγεία, τμήματα χάλκινων καμένων αγγείων, τμήματα από οβελούς ή τριποδικούς υποστάτες λεβήτων, αιχμές σιδερένιων δοράτων, εργαλεία κ.α), τα οποία χρονολογήθηκαν από τις αρχές του 8^{ου} αι έως και τον ύστερο 8^ο αι π.Χ. (εικ.13β&γ).

73. Σταμπολίδης 1994β, 25 & Σταμπολίδης 1998, 175 & Σταμπολίδης 2001, 187-196 & Σταμπολίδης –Θέμελης 2004, 116-138 & Σταμπολίδης 2004, 58 & Stampolidis 2008, 107.

74. Σταμπολίδης 1988, 303-305 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & Pariente 1992, 942 & Stampolidis 1992, 141-153 & Themelis 1992, 91-95 & Σταμπολίδης 1993, 36-46 & Pariente 1993, 895-896 & Pariente 1994, 833 & Σταμπολίδης 1994α, 42 & 44 & Σταμπολίδης 1994β, 26 & Stampolidis 1995, 289-305 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 187-196 & ο.π. Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 120 & Eaby 2007, 181 & ο.π. Stampolidis 2008, 108.

7. ο.π. Σταμπολίδης 1988, 303-305 & ο.π. Σταμπολίδης 1990, 290-298 & ο.π. & Stampolidis 1990, 381-394 & Σταμπολίδης 1994α, 48 & Σταμπολίδης 2001, 189-191 & 195 & ο.π. Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 120-122 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 61 & ο.π. Eaby 2007, 182 & ο.π. Stampolidis 2008, 108-110

76. ο.π. Stampolidis 1990, 381-394 & Pariente 1992, 942 & Stampolidis 1992, 141-153 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 49 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 195 & ο.π. Σταμπολίδης –Θέμελης 2004, 122 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 62 & ο.π. Eaby 2007, 182 & ο.π. Stampolidis 2008, 110-111.5

Η χρονολόγηση αυτή ήταν σύγχρονη με τις μεμονωμένες ταφικές πυρές από το αποτεφρωτήριο Α και την «αυλή».

Αναλυτικότερα τα ευρήματα των ανασκαφών⁷⁷ από το χώρο του αποτεφρωτηρίου Α και του περιφράγματος Κ, αν και έχουν υποβληθεί τα περισσότερα σε πολύ υψηλές θερμοκρασίες καύσεις, πάνω από 900 βαθμούς Κελσίου, αποδίδουν μια σαφή εικόνα. Στους χώρους αυτούς βρέθηκαν: πλήθος καμένων αγγείων (σε διαφορετικά επίπεδα καύσης) προσφορών (ίσως νεκρικών δείπνων), όπως κάλαθοι με σύκα και σταφύλια αλλά και άδεια αγγεία που ίσως περιείχαν υγρές προσφορές (λάδι και κρασί), μια υδρία, πέτρινος δίσκος, σύνολο κυπέλλων, πρόχοι, συνήθως τοποθετημένοι ανάποδα (πολλά σπασμένα και άλλα άθικτα), οινοχόες, τριποδικά μαγειρικά σκεύη, σκύφοι, κρατερίσκοι, λήκυθοι, αρύβαλλοι, φιάλες αλλά και μεγαλύτερα αγγεία, όπως αμφορείς και κρατήρες. Τα περισσότερα αγγεία δηλώνουν Ελευθερνωτική κεραμική παραγωγή, αλλά υπάρχουν και εισαγόμενα αγγεία, προϊόντα εμπορίου από άλλες περιοχές της Κρήτης (Κνωσό, Αρκάδες, Πρινιά, Γόρτυνα, Κούρτες) ενώ τα μεγαλύτερα δηλώνουν προέλευση από την Αθήνα, Κόρινθο, Εύβοια και Αργολίδα. Τμήματα από μεταλλικό αγγείο, θραύσματα γυάλινης φιάλης και πολυάριθμες χάνδρες από φαγεντιανή δηλώνουν σχέσεις με την Ανατολική Μεσόγειο και την Κύπρο. Άλλα αντικείμενα: σιδερένια όπλα (αιχμές δοράτων, μαχαίρια, ξίφη, εγχειρίδια), σιδερένια εργαλεία (λαβίδες, μαχαίρια, κοπίδια, αξίνες, σιδερένιοι οβελοί), χάλκινα όπλα και εργαλεία, χρυσά κοσμήματα (περιδέριο από ορεία κρύσταλλο και ραβδωτές χρυσές χάνδρες, ενώτια, διαδήματα), πολύτιμες και ημιπολύτιμες ύλες (ορεία κρύσταλλος, φαγεντιανή, γυαλί, ελεφαντόδοντο), δείγματα υφάσματος, μισή μολύβδινη χελώνη, πήλινο ζάρι και άλλα.

Εντοπίστηκαν, επίσης, οστά ζώων (από βόδι, γουρούνια, πρόβατο, κατσίκια, πτηνά), καθώς και υπολείμματα οστών από τους αποτεφρωμένους νεκρούς τα οποία στην ανθρωπολογική μελέτη έδειξαν ότι ήταν άτομα ηλικίας 19 έως 50/55 ετών και των δύο φύλων. Χαρακτηριστική η περίπτωση γυναίκας 19 ετών, η οποία υπέφερε από Μεσογειακή αναιμία.

Τα ερωτήματα που είχαν δημιουργηθεί κατά την ανασκαφή του αποτεφρωτηρίου Α και του περιφράγματος Κ απαντήθηκαν με την ανακάλυψη του τάφου Α1Κ1 στα δυτικά κράσπεδα και των δύο καθώς και του ομώνυμου μνημείου.

Τάφος Α1Κ1: Ο θαλαμοειδής τάφος Α1Κ1⁷⁸ (εικ.14&15) είναι λαξευμένος στο μαργαικό ασβεστολιθικό πέτρωμα του λόφου με προσανατολισμό Α-Δ. και έχει σχεδόν τετράγωνη βάση. Η πρώτη ανασκαφή του τάφου ξεκίνησε μεταξύ των ετών 1994-1995 από την οροφή του τάφου, η οποία είχε ήδη καταρρεύσει από την αρχαιότητα.

Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος και πλήρης τεφροδόχων αγγείων και κτερισμάτων. Τα τεφροδόχα αγγεία τοποθετούνται στο θάλαμο του τάφου επί δεκάδες χρόνια μέχρις ότου αυτός πληρωθεί και η θύρα του κλείσει ερμητικά με την ακανόνιστη πλάκα στην επάνω πλευρά του.

Η μελέτη των ευρημάτων του τάφου και από τη θέση τους αλλά και με βάση τεχνολογικών κριτηρίων οδήγησε στη χρονολόγηση του τάφου από τα τέλη του α' τετάρτου του 9^{ου} και έως τα μέσα του 7^{ου} αι π.Χ.

77. Stampolidis 1990, 381-394 & Σταμπολίδης 1994α, 49 & Σταμπολίδης 2001, 195 & Σταμπολίδης –Θέμελης 2004, 121-122 & Σταμπολίδης 2004, 61 & Eaby 2007, 182 & Stampolidis 2008, 110-111.

78. Σταμπολίδης 1994-1996, 288-290 & Tomlinson 1995, 73 & Σταμπολίδης 1996α, 65-69 & Stampolidis 1996b, 1485-1488 & Morris 1997, 59-61 & Σταμπολίδης 1998, 175-179 & Blackman 1998, 125 & Σταμπολίδης 2000-2001, 309-312 & ο.π.Σταμπολίδης –Θέμελης 2004, 122- 124 & ο.π. Eaby 2007, 182 & ο.π. Stampolidis 2008, 111- 118.

Τα τεφροδόχα αγγεία⁷⁹ ήταν κυρίως πήλινοι πίθοι, αμφορείς και χάλκινοι λέβητες. Τα στόμια των τεφροδόχων αγγείων ήταν καλυμμένα με κάποιο χάλκινο αγγείο: μια φιάλη, μια χέρνιβα ή καρποδόχη, ένα λέβητα, ακόμη και με πήλινα αγγεία, κυρίως βαθιές λεκανίδες, οινοχόες, καθώς και μία «ασπίδα» χάλκινη.⁸⁰

Τα κτερίσματα (εικ.15α,β,γ,δ,ε,στ,ζ,η,θ,ι,κ,) εντός και εκτός των τεφροδόχων αγγείων ήταν μικρά πήλινα αρωματικά αγγεία (ληκύθια), αγγεία από φαγεντιανή (ληκύθια, αμφορίσκοι ή μικρές πυξίδες), οινοχόες, εμφιαλωμένο αγγείο, τριποδικός κρατήρας, πυξίδα, κρατηρίσκοι, κύπελλα και λεκάνη. Άλλα κτερίσματα: όπλα από σίδηρο (ξίφη, λόγχες, μαχαίρια), κοσμήματα (χρυσές ταινίες, διαδήματα απλά, περιτμητα, χάνδρες γυάλινες ή από φαγεντιανή, χάλκινες πόρπες, χάλκινες ή ασημένιες περόνες).

Μεγαλύτερα αγγεία πήλινα ή χάλκινα, ασκοί πτηνόμορφοι, τριποδικοί κρατήρες ή σύνολα από μόνωτα κύπελλα ή κρατηρίσκους συνόδευαν τα τεφροδόχα αγγεία και ήταν τοποθετημένα γύρω τους ή σε επαφή με αυτά. Επίσης, λυγισμένα όπλα (ξίφη) και εργαλεία (όπως αμφίστομοι διπλοί πελέκεις) ήταν τοποθετημένα στο λαιμό ή τις λαβές των τεφροδόχων καθώς και σειρά σιδερένιων οβελών μαζί με κρατευτές, σιδερένιο πύραυνο και πεντάδες οβελών τετράγωνης διατομής βρισκόνταν πλάι στα τεφροδόχα αγγεία.

Ο δρόμος του τάφου μετά το κλείσιμο της θύρας του συνέχισε να δέχεται τεφροδόχα αγγεία (κάλπες και αμφορείς) για αρκετό χρονικό διάστημα. Τα κτερίσματα όμως ήταν λιγότερα εντός και εκτός των τεφροδόχων ή έλειπαν τελείως.

Η προσεκτική ανασκαφή, η λεπτομερής καταγραφή και φωτογράφιση κάθε ευρήματος του ασύλητου αυτού τάφου από τον καθηγητή Ν.Σταμπολίδη και τους συνεργάτες του προσφέρει στη μελέτη της μεταμινωικής Κρήτης ένα σημαντικό ταφικό σύνολο που δίνει απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα που αφορούν την ΠΕΣ και φτάνουν μέχρι την ΠΑ εποχή.

Η ανθρωπολογική μελέτη⁸¹ των αποτεφρωμένων οστών των νεκρών του τάφου Α1Κ1 από τον Α.Αγγελαράκη έδειξε ότι στον τάφο είχαν εναποτεθεί 141 νεκροί. Στο μεγαλύτερο ποσοστό οι νεκροί ήταν άνδρες ενήλικες σε νεαρή ηλικία. Η αποτέφρωση των οστών είχε γίνει σε υψηλές θερμοκρασίες, αλλά η προσεκτική μελέτη τους κατέδειξε ότι ανήκαν σε εύρωστους άνδρες, οι οποίοι στη διάρκεια της ζωής τους είχαν υποβληθεί σε ιδιαίτερη σωματική άσκηση,⁸² όπως αποδεικνύουν οι σκελετο-μυϊκές τους δομές. Ο Α. Αγγελαράκης διαπίστωσε ότι ο θάνατός τους προήλθε από θανατηφόρα τραύματα (όχι μεγάλου βάθους) και διατύπωσε την γνώμη ότι οι άνδρες του τάφου Α1Κ1 ήταν πολεμιστές ή ηγέτες. Επίσης, στην ταφή τους (ή και αργότερα στα νεκρόδειπνα) είχαν δεχτεί πολλές προσφορές, όπως αποδεικνύεται από την ποσότητα των οστών των ζώων που βρέθηκαν ανάμεσα στα αγγεία.

79. Σταμπολίδης 1994-1996, 288-290 Σταμπολίδης 1996α, 65-69 & Stampolidis 1996b, 1485-1488 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & Σταμπολίδης 2000-2001, 309-312 & Nowicki 2000, 193-194 & Whitley 2003, 86-87 & Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 122-124 & 244-263 & Eaby 2007, 182 & Stampolidis 2008, 111-118 & Kotsonas 2008, 299-334.

80. ο.π. Σταμπολίδη 1996α, 66-69 & Stampolidis 1998, 182-183. Ο Ν.Σταμπολίδης υποστηρίζει ότι το χάλκινο αντικείμενο, «ασπίδα» που κάλυπτε τεφροδόχο κάλη μπορεί να χαρακτηριστεί ως πόμα.

81. Agelarakis 2005, 62-65.

82. Η προσεκτική παρατήρηση και μελέτη των οστών κατέδειξε τις καταγραφές του μυϊκού συστήματος πάνω στην επιφάνεια τους.

Μνημείο Α1Κ1:⁸³ Σε άμεση σχέση με τον τάφο Α1Κ1 βρίσκεται το μνημείο Α1Κ1 (εικ.16α), το οποίο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα της οροφής του τάφου.

Το μνημείο Α1Κ1 αποτελείται από βάση, ορθοστάτες και επικρανίτιδα, πάνω στην οποία στηρίζεται ένας ακόμα θράνος. Είναι κατασκευασμένο από ντόπιους ασβεστόλιθους εξαιρετικά κατεργασμένους στην εξωτερική τους επιφάνεια. Το εσωτερικό του μνημείου ήταν γεμάτο από αργούς λίθους έως τη βάση του θράνου. Στο κέντρο της κατασκευής βρέθηκε μεγάλος αμφορέας με καμένα οστά καλυπτόμενος από ημισφαιρική χάλκινη φιάλη και χάλκινο ηθμό, ενώ όλα καλύπτονταν από μεγάλη πήλινη βαθεία λεκανίδα, η οποία ακουμπούσε στον ώμο του αμφορέα.

Ο τεφροδόχος αμφορέας (εικ.16β) χρονολογείται στις αρχές του 7^{ου} αι π.Χ., με κατώτατο όριο το τέλος του 4^{ου} αιώνα. Η ταφή στο μνημείο ίσως αφορά μια εξαιρετική ταφή, η οποία ή δεν μπορούσε να εισέλθει πια στο τάφο Α1Κ1 ή λόγιοι ιδιαίτερης ταφής επέβαλαν τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου μνημείου για ένα άτομο ανώτερου κοινωνικού status.

Μεμονωμένες ή αυτόνομες ταφικές πυρές:⁸⁴ Οι μεμονωμένες ή αυτόνομες ταφικές πυρές/καύσεις νεκρών (εικ.17) πραγματοποιήθηκαν (όπως οι πυρές 2Α,2Β/3Β,3Κ,4Λ) σε συγκεκριμένο χώρο πάνω στο έδαφος με το υλικό των υπολειμμάτων να παραμένει *in situ* και το τεφροδόχο αγγείο να εναποτίθεται στα κράσπεδά τους και όλα να καλύπτονται από έναν τύμβο χωμάτων και αργών λίθων (εικ.18). Οι πυρές αυτές δεν χαρακτηρίστηκαν ως ατομικές, γιατί μπορεί να είχαν δεχθεί πάνω από ένα νεκρό για συγχρονική καύση και παρουσιάζουν διαφορές από τις καύσεις των νεκρών στο αποτεφρωτήριο, όπως παραπάνω αναφέρθηκε.

Μεμονωμένες ταφικές πυρές αναφέραμε ότι υπήρχαν στα ανώτερα στρώματα του αποτεφρωτηρίου Α από τα τέλη του 8^{ου} αι π.Χ., καθώς και πάνω στους αργούς λίθους της «αυλής» με τους ορθοστάτες του 7^{ου} αι π.Χ., με το περιεχόμενο τους *in situ*. Μεγάλη σειρά, επίσης, μεμονωμένων πυρών βρέθηκε βόρεια και ανατολικά του περιφράγματος Κ, σε όλο το μήκος και το πλάτος έως τα όρια του ελαιώνα. Η ανθρωπολογική εξέταση των σκελετικών υπολειμμάτων των πυρών έδειξε ότι οι νεκροί ήταν ενήλικες και των δύο φύλων ηλικίας ανάμεσα στα 18 και τα 50-55 χρόνια.⁸⁵

Για τις ταφικές αυτές πυρές θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στο Β' κεφάλαιο σχετικά με την ομοιοτήτά τους με τα ταφικά έθιμα, τα οποία περιγράφει ο Όμηρος.

Οι τύμβοι (εικ.19&20), οι οποίοι κάλυπταν τις ταφικές πυρές στο χώρο της Ελεύθερας ορίζονταν με πλιθιά. Γύρω και στην επάνω επιφάνεια είχαν τοποθετηθεί βότσαλα ακανόνιστα ή σε σχήματα.

Σε ορισμένες περιπτώσεις⁸⁶ η κατασκευή ήταν πιο φροντισμένη, κτισμένη από πέτρα ως λίθινη κατασκευή. Χαρακτηριστικό εύρημα⁸⁷ από την ταφική πυρά 3Β είναι τέσσερα ελαφαντοστείνα κεφαλάκια (620 – 580 π.Χ.) (εικ.21).

83. Σταμπολίδης 1988, 305 & Stampolidis 1990, 398-403 & Σταμπολίδης 1994α, 49 & Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & Σταμπολίδης –Θέμελης 2004 124-125 & Σταμπολίδης 2004, 65-66 & Stampolidis 2008, 115-117.

84. ο.π. Σταμπολίδης 1988, 305 & Σταμπολίδης 1994, 44-47 & Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Σταμπολίδης 1994-1996, 289 & Σταμπολίδης 2001, 191-192 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 125-129 & ο.π. Stampolidis 2008, 118-121.

85. Σταμπολίδης 1994α, 46 Ανάμεσα στους νεκρούς νεαρή κοπέλα 19 χρονών που έπασχε από μεσογειακή αναιμία.

86. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 126 & Σταμπολίδης 2004, 62-63.

87. ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 295.

Ανάμεσα στις πολλές ταφικές πυρές (Α και Β) στο χώρο ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η πυρά **ΛΛ/90-91**⁸⁸, η οποία είχε κατασκευαστεί με τον τρόπο, τον οποίο περιγράφει ο Όμηρος και ανήκε σε έναν πολεμιστή και στη/ον σύντροφό του. Τα οστά τους είχαν τοποθετηθεί σε δύο τεφροδόχους αμφορείς ΑΚ29 και ΑΚ30. Ο αμφορέας ΑΚ29 περιείχε τα οστά του άνδρα και ο ΑΚ30 τα οστά της γυναίκας μαζί με ένα αρωματοδόχο ληκύθιο. Η ηλικία του άνδρα από την ανθρωπολογική μελέτη των υπολειμμάτων των οστών προσδιορίστηκε περίπου στα 30 έτη. Τα κτερίσματα των ταφών ήταν ένα μεγάλο αμφίστομο σιδερένιο ξίφος (εικ.22), χάλκινο έλασμα (τμήμα τους ξίφους), δύο σιδερένια μαχαίρια, χάλκινη αιχμή δόρατος, χάλκινη πόρπη, χάλκινη και σιδερένια λαβίδα κ.α. Μεγάλος ήταν, επίσης, και ο αριθμός των αγγείων, διαφόρων μεγεθών, τα οποία βρέθηκαν στην πυρά, όπως αμφορείς, πυξίδες, υδρία, τρεις σκύφοι, έξι μόνωτα κύπελλα, λεκανίδα, έξι αρύβαλλοι, τέσσερεις λήκυθοι και πρόχοι.

Στην ταφική πυρά (Β) η ανασκαφή έφερε στο φως και μια μοναδική ανακάλυψη στο ΒΔ άκρο της πυράς, το σκελετό ενός γεροδεμένου άνδρα. 30-40 ετών (εικ.23), ύψους 1.70μ., χωρίς καύση στο μεγαλύτερο μέρος. Η θέση του έξω από τα όρια της πυράς, στο άκρο της, η μηνοειδής στάση του, καθώς και το ότι ήταν ακέφαλος, άκαφτος και ακτέριστος οδήγησαν τον Ν.Σταμπολίδη στην ερμηνεία ότι πρόκειται για άνδρα, ο οποίος δεν πέθανε με φυσικό θάνατο και ίσως ήταν αιχμάλωτος που εκτελέστηκε μπροστά στη πυρά του πολεμιστή ή ίσως η εκτέλεσή του ήταν τελετουργική εκδίκηση ή θυσία εξιλασμού. Η απουσία της δειροτομηθείσης κεφαλής οδήγησε τον ανασκαφέα στο συμπέρασμα της εκτέλεσης αντιοίωνων⁸⁹ Η κεφαλή του νεκρού βρέθηκε αργότερα σε κατώτερα στρώματα της ανασκαφής. Κοντά στο νεκρό βρέθηκαν μόνο ένας σιδερένιος πέλεκυς, ένα σιδερένιο εγχειρίδιο και μια ακονόπετρα. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν, επίσης, δύο οινοχόες, ένα λεοντόμορφο αγγείο, αλάβαστρο και αβαθής λεκανίδα. Η ταφική αυτή πυρά από τα κτερίσματα (αρκετά αγγεία του ύστερου 8^{ου} αι π.Χ.) χρονολογείται με βεβαιότητα μεταξύ 730-700 π.Χ.

Μια χαρακτηριστική, επίσης, ταφή βρέθηκε στην ΥΓ ταφική πυρά **4Λ/92**,⁹⁰ όπου βρέθηκε ανθρώπινος σκελετός σε πρηνή θέση. Από την ανθρωπολογική εξέταση προέκυψε ότι ο σκελετός ανήκε σε γυναίκα 16-21 ετών. Στα οστά των χεριών διαπιστώθηκε η ύπαρξη των γραμμών Harris, γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι το άτομο δεν τρεφόταν καλά, ενώ τα δόντια της ήταν φθαρμένα (ίσως τα χρησιμοποιούσε για την κοπή νημάτων). Τα χέρια της, από την θέση των οστών, ήταν μάλλον δεμένα μπροστά, σφιχτά, όπως και οι κνήμες της. Η πρηνής τοποθέτηση της νεκρής σύμφωνα με τους ανασκαφείς δηλώνει ότι ο σκελετός ανήκε σε γυναίκα δούλη, η οποία είχε τοποθετηθεί στην κορυφή της πυράς μετά την κατάσβεσή της.

86. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 126 & Σταμπολίδης 2004, 62-63.

87. ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 295.

88. Σταμπολίδης 1991/1993, 262 & Σταμπολίδης 1994β, 27 & Σταμπολίδης 1996β, 20-51 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & Σταμπολίδης 2001, 193-194 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004 124-125 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 127 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 64 & Eaby 2007, 183 & ο.π. Stampolidis 2008, 122-125.

89. ο.π. Σταμπολίδης 1996β, 32-35. Ο σκελετός του δειροτομηθέντος ανδρός σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Ν. Σταμπολίδη και Α.Αγγελάρη για τη θέση των οστών οδήγησε στο συμπέρασμα ότι τα χέρια του ανδρός ήταν δεμένα στο πίσω τμήμα του σκελετού με αποτέλεσμα και την ιδιότυπη στάση εύρεσης του όλου σκελετού του.

90. Σταμπολίδης 1996β, 27-28. Οι γραμμές Harris αποδείχθηκαν από ακτινογραφίες.

Η επαλληλία και η πυκνότητα των ταφικών πυρών⁹¹ στο Β.Α. τμήμα του ελαιώνα της *Ορθής Πέτρας* είναι πολύ μεγάλη και το έργο του διαχωρισμού τους πολύ δύσκολο. Οι ταφές ή οι καύσεις ορίζονται με τα ταφικά περιφράγματα, κατασκευές από αργούς ή λαξευμένους λίθους. Όλες οι πυρές χρονολογούνται από τον ύστερο 8^ο αι και στη διάρκεια του 7^{ου} αι π.Χ..

Χαρακτηριστικό, επίσης, αυτών των μεμονωμένων ταφικών πυρών-τύμβων είναι ότι κάποια χρονική στιγμή περικλείστηκαν κάτω από ένα μεγάλο ελλειψοειδή τύμβο, κατασκευασμένο από χώμα και μικρούς αργούς λίθους. Είχαν αναπτυχθεί βόρεια, δυτικά και νότια, ενώ το ανατολικό τμήμα δεν έχει ακόμη ανασκαφεί, γιατί πάνω του διέρχεται το μοναδικό μονοπάτι επικοινωνίας με τη δυτική πλαγιά του λόφου του Πρινέ και στο σημείο αυτό υπάρχει τεράστια μονολιθική βάση,⁹² σχεδόν τετράγωνη, μήκους 1,50μ. και ύψους 0,80μ., η οποία στο μέσο της είχε μια εγκοπή, όπου διατηρούνταν υπολείμματα ενός μεγάλου πεσσού. Τμήματα του πεσσού είχαν αποκαλυφθεί τα έτη 1990-1994 διασκορπισμένα στο μεγάλο τύμβο και στο γύρω χώρο. Ο πεσσός αυτός σηματοδοτούσε όλο το χώρο του νεκροταφείου και ίσως σ' αυτόν οφείλεται και η ονομασία του «*Ορθή Πέτρα*». Ο πεσσός, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ανασκαφέα (από τον τόρμο της οπής, τα τμήματα του σώματος του πεσσού, καθώς και από το υψηλότερο τμήμα του πεσσού) είχε ύψος 3.60-3.80 μ.

Ταφικές πυρές εντοπίστηκαν και πέρα από το μεγάλο τύμβο στα δυτικά και νότια του καλυμμένες από άλλες ταφές ή μνημεία, ορισμένες από τις οποίες βρέθηκαν διασκορπισμένες και κατεστραμμένες.

Εγχυτρισμοί (Πιθοταφές):⁹³ Η δεύτερη ταφική πρακτική σε ευρεία χρήση στην «*Ορθή Πέτρα*» ήταν ο εγχυτρισμός, η ταφή ενός ή περισσοτέρων νεκρών μέσα σε αγγείο (εικ.24,25&26). Τα αγγεία ήταν τεραστίων διαστάσεων (0.60/0,70μ.-1,50μ) πίθοι, αμφορείς ή πιθαμορείς αλλά και ακόμη μεγαλύτερων διαστάσεων ενώ, όταν αφορούσαν ταφές νηπίων, ήταν μικρότερων διαστάσεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα αγγεία περιέχουν μέχρι και δύο εγχυτρισμούς. Τα αγγεία των εγχυτρισμών, άλλοτε τοποθετούνται οριζόντια σε αβαθή λάκκο στο φυσικό έδαφος ενώ άλλοτε στερεώνονται στις πλευρές με ασβεστόπετρες για την προστασία τους. Η ανασκαφή έδειξε ότι οι περισσότεροι εγχυτρισμοί βρίσκονται στο δυτικό και νότιο τμήμα του νεκροταφείου σε μια περιφερειακή διάταξη και σχετίζονται με τύμβους και ταφικές πυρές ή με κτίσματα του νεκροταφείου.

Οι εγχυτρισμοί αριθμούν σε δεκάδες, μεμονωμένοι ή σε συστάδες, με μορφή τόξου από τα νότια, κάτω από το πλακόστρωτο δρόμο, νότια του τοίχου του αποτεφρωτηρίου Α, δυτικά και βόρεια του κτιρίου Λ-Λ1 (στο οποίο θα αναφερθούμε στην συνέχεια) και του ορίου του μεγάλου τύμβου.

91. Σταμπολίδης 1994β, 28 . Η κατανόηση της χρήσης των ταφικών περιφραγμάτων δεν είναι πάντα εύκολη, αν πρόκειται για ταφή ή καύση/πυρά. Παρόμοιες κατασκευές έχουν βρεθεί σε άλλες περιοχές της Κρήτης όπως στους Αρκάδες, Πρινιά, Σιδεροσπηλιά, Βρόκαστρο, Δρηρό και Πραισό. Ταφικά περιφράγματα έχουν βρεθεί και στο Τσικαλαριό και στη Γρόττα της Νάξου και στη Θάσο. & Σταμπολίδης 1994-1996, 289 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 129.

92. ο.π. Σταμπολίδης 2004, 129 & 136-137.

93. Σταμπολίδης 1988, 305 & Stampolidis 1990, 377 & Σταμπολίδης 1994α, 42-43 & ο.π.Σταμπολίδης 1994β, 25 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & Σταμπολίδης 2001, 188-189 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 129-130 & Σταμπολίδης 2004, 60-61 & Eaby 2007, 180-181 & ο.π. Stampolidis 2008, 126-129 & Σταμπολίδης 2012, 176-177.

Σε ένα δεύτερο τόξο δυτικότερα των προηγούμενων εγχυτρισμών έρχεται μια μεγαλύτερη συστάδα, οι πιθοταφές **5Ψ**⁹⁴ (εικ.27) δυτικότερα και του κτηρίου Μ. Οι πιθοταφές αφορούν γυναικείους ενταφιασμούς χρονολογούμενους κατά πρώτη εκτίμηση του ανασκαφέα από τα μέσα του 8^{ου} έως τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. Στις ανασκαφές του 2007 ήρθαν στο φως, στο Β. τμήμα του νεκροταφείου, τρεις υπερμεγέθεις πίθοι τοποθετημένοι σε σειρά, ώστε ο ένας να κλείνει το στόμιο του άλλου. Οι πίθοι καλύπτονται από ψευδοθόλο (κατασκευασμένο από μικρούς λίθους). Οι πίθοι περιείχαν περισσότερους από ένα νεκρούς με πλούσια κτερίσματα. Η μελέτη των οστών απέδειξε ότι ανήκαν σε γυναίκες, οι οποίες είχαν συγγενική σχέση μεταξύ τους. Η εξέταση των δοντιών έδειξε ότι υπήρχε κληρονομική δυσπλασία.⁹⁵

Το πλήθος των κοσμημάτων και των πολύτιμων υλικών εντός και εκτός των πίθων αποδεικνύει και το υψηλό κοινωνικό status των νεκρών. Χρονολογούνται από το β' μισό του 8^{ου} έως το α' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ.

Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να αναφερθούμε και σ' ένα ιδιαίτερο εύρημα το οποίο ήρθε στο φως κάτω από τον τρίτο πίθο των προαναφερόμενων εγχυτρισμών. Πρόκειται για μια πυρά που μάλλον αφορούσε καύση άνδρα και πάνω της βρέθηκε σκελετός σε συνεσταλμένη στάση με το ένα χέρι στην πλάτη και το άλλο στο στήθος. Ο Ν.Σταμπολίδης θεωρεί ότι πρόκειται για δούλη που είχε δοθεί ως προσφορά στο θάνατο του άνδρα, στον οποίο ίσως ανήκε.

Υπάρχουν, βέβαια, και υστερότεροι εγχυτρισμοί,⁹⁶ που έχουν διαταράξει τμήματα του μεγάλου τύμβου στη βόρεια πλευρά ή νοτιότερα κοντά στο μνημείο 3Κ. Χαρακτηριστική, επίσης, ήταν η ανακάλυψη μεταξύ των κατασκευών Κ και Λ και σε επαφή με αγγείο εγχυτρισμού σκελετού μικρού σκυλιού, «κυναρείου».

Η χρονολόγηση των περισσότερων εγχυτρισμών (αν και υπάρχουν και πρωιμότεροι) ξεκινά από τον ύστερο 8^ο αι. π.Χ. έως και τον 7^ο/6^ο αι. π.Χ. Τα αγγεία των εγχυτρισμών είναι με παχιά τοιχώματα και μεγάλες λαβές, ακόσμητα ή με διακόσμηση πλαστική με ταινίες, ορισμένα με εγχάρακτη και ελάχιστα με γραπτή.

Ο εγχυτρισμός αφορούσε ένα ή δύο νεκρούς. Έχουν βρεθεί δύο αντωποί πίθοι, ενωμένοι στο στόμιο, οι οποίοι συνδυάζονται, για να αποτελέσουν τον τάφο ενός ή δύο νεκρών. Οι νεκροί συνοδεύονται με κτερίσματα, τα οποία τοποθετούνται ή εντός των αγγείων ή εκτός, στα αριστερά και στα δεξιά του χείλους των αγγείων μαζί με βότσαλα μετρίου μεγέθους. Το στόμιο των αγγείων εγχυτρισμού κλείνεται ή με καλυπτήρια πλάκα με τη βοήθεια αργών λίθων ή μόνο με αργούς λίθους ή με πήλινο δίσκο και λίθους. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου το ταφικό αγγείο καλύπτεται με ψευδοθόλο, κατασκευασμένο με αργούς λίθους ενώ το κάλυμμα του στομίου είναι ιδιαίτερα κατασκευασμένο με λίθινη φραγή και με λίθινες ψευδοπαραστάδες. Έξω και πάνω από το στόμιο των αγγείων εντοπίστηκαν, επίσης, μικρού μεγέθους επιτύμβιες στήλες (εικ.25).

94. Stampolidis 2008, 127-128 & Σταμπολίδης 2012, 176-177. Ο πρώτος πίθος περιείχε τρεις ταφές-750 π.Χ., ο δεύτερος μία ταφή-τέλη 8^{ου} -αρχές 7^{ου} π.Χ. και ο τρίτος τρεις ή τέσσερις -περί το 650π.Χ. Οι εγχυτρισμοί αυτών των γυναικών υποδεικνύουν και την ιδιαίτερη θέση τους στην κοινωνία της εποχής αν λάβουμε υπόψη ότι εγχυτρισμούς έχουμε μόνο για παιδιά και εφήβους. & <http://www.tovima.gr/2007>.

95. Ο σκελετός αυτός έχει ομοιότητες με το σκελετό της γυναίκας πυράς 4Λ ο οποίος αποδόθηκε σε δούλη όπως αναφέραμε στη σ.58.

96. ο.π.Σταμπολίδης 1988, 305 & ο.π. Stampolidis 1990, 377 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 42-43 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 25 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 188-189 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 129-130 & ο.π.Σταμπολίδης 2004, 60-61 & ο.π. Stampolidis 2008, 126-129.

Οι εγχυτρισμοί,⁹⁷ όπως τα στοιχεία της έρευνας έχουν δείξει, προορίζονται για ανήλικα παιδιά και εφήβους. Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις εγχυτρισμού ενηλίκων με χαρακτηριστικό την έλλειψη κτερισμάτων. Παρατηρήθηκε ότι οι εγχυτρισμοί, οι οποίοι βρίσκονται σε άμεση σχέση με τους χώρους των καύσεων ή με μνημειακές κατασκευές και περιβόλους και χρονολογικά συμπίπτουν ή είναι πολύ κοντά, είναι πλουσιότεροι σε κτερίσματα, όπως: χρυσά κοσμήματα - ενώτια, περιδέριο με ρόδακες, κοσμήματα από χαλκό-περόνες κ.α. Οι πιο απόμακρα τοποθετημένοι και υστερότεροι χρονολογικά είναι πτωχότεροι. Επομένως, οι νεκροί της ΠΕΣ (9^{ος}-6^{ος} αι π.Χ.) είναι ανήλικοι κάτω των 18 ετών και ενήλικες σε προχωρημένη ηλικία 55-60 χρονών.⁹⁸

Στις ανασκαφικές περιόδους 2010 και 2011⁹⁹ στα νότια του τάφου Α1Κ1 ανασκάφτηκε ένα τεράστιο σε διαστάσεις ταφικό αγγείο (πίθος- 2 μ.), εντός του λαξευτού θαλαμοειδούς τάφου Α1-(εικ.28), τον οποίον έφραζε υπερμεγέθους λίθος. Από τη μελέτη των ευρημάτων μέχρι σήμερα από τον Ν.Σταμπολίδη και τον Α.Αγγελαράκη έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο πίθος περιείχε τέσσερις ταφές (τριών γυναικών-19, 30 & 35-42 ετών και ενός ηλικιωμένου άνδρα 60-70). Στον τάφο ήταν τοποθετημένη, επίσης, τεφροδόχος κάλπη με ανδρική ταφή, ηλικίας 29-35 ετών, ο οποίος θεωρήθηκε ότι ήταν πολεμιστής, λόγω των όπλων που βρέθηκαν στον τάφο(ξίφη και λόγχες). Ο τάφος ήταν πλούσιος σε κτερίσματα, όπως: χρυσά κοσμήματα [χρυσή γυναίκα-μέλισσα (λίλιουμ) εικ.28α], μεγάλος αριθμός χανδρών από χρυσό, ήλεκτρο, αμέθυστο, φαγεντιανή, οι οποίες διακοσμούσαν, όπως διατυπώθηκε, το ένδυμα της νεότερης από τις γυναίκες, χρυσός σκαραβαίος αλλά και αγγεία, όπως ένας διακοσμημένος κρατήρας. Άλλα ευρήματα: σιδερένιο εγχειρίδιο και σιδερένια πόρπη.

Απλές ή «ανοιχτές» ταφές.¹⁰⁰ Οι ταφές αυτού του τύπου (εικ.29) είναι μικρού σχετικά αριθμού σε σχέση με τους εγχυτρισμούς και τις καύσεις. Όσες έχουν ανασκαφεί είναι τοποθετημένες, όπως και οι πιθοταφές, στα κράσπεδα των τύμβων, των μνημείων και των κτισμάτων του νεκροταφείου και ορισμένες χωρίς καθόλου κτερίσματα. Νότια του αποτεφρωτηρίου Α αποκαλύφθηκε¹⁰¹ η σημαντικότερη «ανοιχτή» ταφή (τομή Β), και συγκεκριμένα το πάνω μέρος σκελετού με προσανατολισμό κεφαλής Β/ΒΑ (το υπόλοιπο τμήμα είχε καταστραφεί). Η ταφή αφορούσε, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, παιδίσκη-6 ή 7 ετών (η ηλικία της προσδιορίστηκε από την κάτω σιαγόνα της όπου διαπιστώθηκε ότι ήταν στην περίοδο αλλαγής των παιδικών δοντιών της στα μόνιμα). Το νεαρό κορίτσι συνόδευαν χρυσά κοσμήματα (εικ.30), όπως ένα ζευγάρι διπλά χρυσά ενώτια ή κοσμήματα για τα μαλλιά σε σχήμα ρόδακα (700-630 π.Χ.), καθώς και ένα μεγαλύτερο σε μέγεθος ρόδακα με μικρή οπή στη μέση.

97. Σταμπολίδης 1988, 305 & Stampolidis 1990, 377 & Σταμπολίδης 1994α, 42-43 & Σταμπολίδης 1994β, 25 & Σταμπολίδης 2001, 188-189 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 129-130 & Σταμπολίδης 2004, 60-61 & Stampolidis 2008, 126-129 & Σταμπολίδης 2012, 176-177.

98. ο.π. Σταμπολίδης 2001, 188.

99. <http://www.tovima.gr/9/2010>. Αναφορές για τα ευρήματα σε άρθρα εφημερίδων: Καθημερινή, « Τα μυστικά από τη γη της Ελεύθερας» του Π.Παναγόπουλος, 28/9/2010 και Ελευθεροτυπία, «Το..μυστικό του τάφου στην αρχαία Ελεύθερα» του Π.Παναγιωτάκου, 13/9/2011. Ο τάφος Α1 παραμένει αδημοσίευτος και αναφέρεται μαζί με το χρυσό κόσμημα (γυναίκα-μέλισσας) στο Σταμπολίδης 2012, 186-187, εικ. 11.

100. ο.π. Stampolidis 1990, 377-381 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 43-44 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 26 & 119-122 & Morris 1997, 59-61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 188 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 131-132 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 58-59 & Eaby 179-180 & Stampolidis 2008, 130-132.

«Ανοιχτές ταφές» γυναικών,¹⁰¹ όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τα κτερίσματα (αγγεία, περόνες, πόρπες) εντοπίστηκαν στον τύμβο βόρεια του βάρου της Ορθής Πέτρας αλλά και μέσα στον μεγάλο τύμβο (στο Δ/ΒΔ τμήμα του) και βόρεια του δρόμου του τάφου Α1Κ1 (Β-Ν), η οποία ήταν κτερισμένη με μια χάλκινη πόρπη και ένα πήλινο αγγείο.

Βόρεια του περιφράγματος Κ και προς τα νότια εντοπίστηκε «ανοιχτή» ταφή, η οποία ως προς τη χρονολόγηση ίσως ήταν υστερότερη. Στην ταφή αυτή, σχεδόν πάνω στον σκελετό, είχε τοποθετηθεί ή είχε πέσει επιτύμβιος πεσσός με την επίστεψή του, ο οποίος ανήκε στο κτήριο Λ. Στο εξωτερικό, επίσης, δυτικό τόξο των πιθοταφών εντοπίστηκε συστάδα «ανοιχτών» ακτέριστων ταφών.

Η εικόνα του νεκροταφείου της Ορθής Πέτρας συμπεριλαμβάνει και άλλες σημαντικές αρχιτεκτονικές κατασκευές, άμεσα σχετιζόμενες με το νεκροταφείο, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν ως μνημεία, όπως το μνημείο Α1Κ1, στενά συνδεδεμένο με τον ομώνυμο τάφο.

Μνημεία:¹⁰² Αρχιτεκτονικές κατασκευές είναι οι περίβολοι, τα ταφικά περιφράγματα και τα υπέργεια μνημεία (εικ.31&32).

Ως περίβολοι χαρακτηρίζονται οι λίθινες κατασκευές από χαμηλούς τοίχους με αργούς λίθους, οι οποίοι περιβάλλουν ένα ταφικό μνημείο ή ορίζουν ένα χώρο ως αυλή.

Τα ταφικά περιφράγματα είναι οι κατασκευές, οι οποίοι ορίζουν το χώρο μιας ή περισσότερων ταφών ή καύσεων ανεξάρτητα της επεξεργασίας των υλικών. Η χρήση τους πολλές φορές είναι δύσκολο να καθοριστεί, αν περικλείουν μια ταφή ή μια καύση.

Κτίσμα Α-Α1. Βόρεια του περιφράγματος Κ βρίσκεται το τετράπλευρο αυτό κτίσμα από αργούς λίθους (εικ.33). Στο δυτικό του τμήμα υπάρχει ένας δεύτερος ορθογώνιος χώρος αρκετά κατεστραμμένος κυρίως στην ΝΔ πλευρά του, όπου βρέθηκε ένα τανιτικό-φοινικικό cippus. Στο εσωτερικό του κτίσματος αποκαλύφθηκε πάτωμα από πυκνούς αργούς λίθους. Κάτω από το επιφανειακό στρώμα εντοπίστηκε αδιατάρακτο στρώμα από όστρακα αγγείων (πώματα), μικρά καρβονάκια και οστά. Στην ανατολική του πλευρά ήρθε στο φως μια μετρίου μεγέθους πρόχους με οστά. Ίσως το κτίσμα αυτό, σε μια αρχική εκτίμηση του καθηγητή Ν.Σταμπολίδη, να περιείχε υπολείμματα καύσεων σε τεφροδόχα αγγεία.

Μνημείο 4Α.¹⁰³ Υπέργειο ταφικό κτίσμα, σχεδόν τετράγωνο, κτιστό οικοδόμημα μέσα σε περίβολο (εικ.34). Οι τοίχοι του περιβόλου (από αργούς λίθους) περιβάλλουν το μνημείο Β.Δ και Ν. Το μνημείο στηρίζεται σε γερά θεμέλια. Το κατώτερο τμήμα της ανωδομής ήταν κτισμένο με ορθοστάτες ασβεστολίθου και πάνω τους αναπτύσσονται οι λίθινοι τοίχοι του μνημείου.

101 . ο.π. Stampolidis 1990, 377-381 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 43-44 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 26 & 119-122 & Morris 1997, 59- 61 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 188. & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 131-132 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 58-59 & Eaby 2007, 179-180 & Stampolidis 2008, 130-132.

102. ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 132-134 & Eaby 2007 184-185 & ο.π. Stampolidis 2008, 132-138.

103. Σταμπολίδης 1987, 272-273 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 50-51 & 55-58 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 132-134 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 64-65 & Eaby 2007, 184-185 & ο.π. Stampolidis 2008, 135-137. Το μνημείο αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομος των αυστηρορυθμικών και κλασικών μνημείων της περιφέρειας, όπως έχουν βρεθεί στην Μ. Ασία, Λυκία και Θάσο.

Από τα ευρήματα του χώρου¹⁰⁴ (λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη διακοσμημένα με σχοινιά και σπείρες, λίθινοι ασπιδούχοι πολεμιστές-εικ.35) έγινε προσπάθεια αναπαράστασης (εικ.34) του μνημείου, ανάλογη με ταφικές αρχιτεκτονικές κατασκευές από άλλες περιοχές της Κρήτης¹⁰⁵ (Πρινιάς). Στο μνημείο αυτό δεν βρέθηκαν ίχνη οστών και σύμφωνα με τον ανασκαφέα αποτελούσε ένα είδος κενοταφίου ή ηρώου. Στο χώρο του βρέθηκαν, επίσης, πρώιμα αρχαϊκά γλυπτά, όπως το κάτω τμήμα μιας Κόρης μεσοδαιδαλικής περιόδου (εικ.36) και τα πόδια ενός Κούρου από ασβεστόλιθο. Στο κάτω τμήμα του χιτώνα της Κόρης διατηρείται το κόσμημα και τα χρώματα του. Έχει ομοιότητες ως προς τα χέρια με την κυρία Αυχεϊτε του Λούβρου, στη χρονολόγηση όμως είναι αρχαιότερη. Ανακαλύφθηκαν, επίσης, τρεις μικρές μορφές πολεμιστών από ασβεστόλιθο με τα σώματα τους καλυμμένα από κυκλικές ασπίδες (εικ.35).

Για τη χρονολόγηση του μνημείου ελήφθη υπόψη η χρονολόγηση των πυρών, γύρω στα μέσα του 7^{ου} αι π.Χ., ως όριο *antequem*, οι οποίες ανήκουν στο ανατολικό τμήμα της «αυλής» του αποτεφρωτηρίου Α και γειτνιάζουν με τον δυτικό τοίχο του περιβόλου του μνημείου/ηρώου. Το μνημείο 4Α αναστηλώθηκε σύμφωνα με τις οδηγίες του Ν.Σταμπολίδη και τη συμβολή αρχιτεκτόνων.

Ταφικό κτίριο 4Κ: Βόρεια του μνημείου 4Α ανασκάφηκαν τα θεμέλια ταφικού κτιρίου σε παραλληλόγραμμο σχήμα. Τα ταφικό κτίριο διατηρεί *in situ* την ασβεστολιθική κρηπίδα του στην ανατολική πλευρά. Ανατολικότερά του αποκαλύφθηκε ένας Π-σχημος περίβολος ενώ κάτω από τις δύο αυτές κατασκευές εντοπίστηκε ο βόρειος περίβολος του «ηρώου» 4Α.

Κτίριο Μ:¹⁰⁶ Σε νεότερη ανασκαφή στη βόρεια πλευρά της νεκρόπολης εντοπίστηκε και σταδιακά ανασκάφηκε το Μνημειακό κτήριο Μ (εικ.37&38) αποκαλύπτοντας εξαιρετικά ευρήματα στη βάση του κτιρίου. Στο τετράγωνο αυτό κτήριο, μήκους 3,30μ., πλάτους 3,10 και ύψους 1,90 με 1,60, είχαν αρχικά ταφεί, στη βάση του, τέσσερις γυναίκες (η μεγαλύτερη [η Γ-72ετών, ενώ οι υπόλοιπες ήταν πολύ νεώτερες, στις ηλικίες η Υ-28, η Ν-16 και η Η-13,5]. Οι τέσσερις γυναίκες ήταν τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη, κατά σειρά ηλικίας, με τη νεότερη στα ανατολικά, ενώ προς τα δυτικά (μια-μια) οι υπόλοιπες και με την κεφαλή στα βόρεια και τα πόδια στα νότια. Η γερνότερη είχε τοποθετηθεί τελευταία στα δυτικά σε καθιστή ή συνεσταλμένη στάση. Τα χρυσά κοσμήματα και οι πολύτιμες πέτρες που βρέθηκαν στον τάφο μας δείχνουν την εξέχουσα κοινωνική θέση των γυναικών.

Ο Ν. Σταμπολίδης και οι συνεργάτες του έχουν θέσει σημαντικά ερωτήματα για τις ταφές των γυναικών του κτιρίου Μ τα οποία είναι προς διερεύνηση, όπως αν οι ταφές έγιναν την ίδια χρονική στιγμή, αν η χρήση του κτηρίου ήταν από την αρχή ταφική ή αν είχε λατρευτικό χαρακτήρα και αν ήταν στεγασμένο και με ποιο τρόπο.

104. Σταμπολίδης 1987, 272-273 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & Σταμπολίδης 1994α, 50-51 & 55-58 & Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Σταμπολίδης- Θέμελης 2004, 132-134 & Σταμπολίδης 2004, 64-65 & Eaby 2007, 184-185 & Stampolidis 2008, 135-137 & 143&151.

105. Lebessi 1974, A. Lebessi, "Prinias" in *Antichita Cretesi* II (1974) 120 κε εικ 1 και 3-4.

106. ο.π. Stampolidis 2008, 134-135 & Σταμπολίδης 2012, 177-188.

Η μέχρι τώρα λεπτομερής καταγραφή και μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων¹⁰⁷ χρονολογεί προσωρινά το αρχικό στρώμα χρήσης του κτηρίου Μ στα τέλη του 8^{ου} έως και τον πρώιμο 7^ο αι π.Χ. Ο τρόπος τοποθέτησης των κτερισμάτων αλλά και τα μέχρι στιγμής στοιχεία από την ανθρωπολογική μελέτη συνηγορούν στο συγχρονικό ενταφιασμό των τεσσάρων γυναικών χωρίς όμως βεβαιότητα. Η περαιτέρω διερεύνηση θα μας δώσει τις απαντήσεις.

Η ανθρωπολογική,¹⁰⁸ επίσης, μελέτη έδειξε τη συγγενική σχέση, κυρίως, των τριών νεοτέρων γυναικών (εξέταση οδόντων), καθώς και έδωσε στοιχεία που προσδιορίζουν το είδος των εργασιών με τις οποίες ασχολήθηκαν όσο ζούσαν. Η ανώτερη κοινωνική τους θέση μπορεί να θεωρηθεί ως βεβαιότητα και από τον τρόπο ταφής τους και από το πλήθος των κτερισμάτων του τάφου αλλά κυρίως από την ύπαρξη των χρυσών κοσμημάτων, ορισμένα από τα οποία δηλώνουν ιερατικό χαρακτήρα και συνδέουν ίσως τις γυναίκες αυτές με ιερατικούς ρόλους.

Τα κτερίσματα¹⁰⁹ (εικ.38α,β,γ,δ,ε,στ,ζ,η,θ,ι,κ) των γυναικείων ταφών ήταν: αγγεία πήλινα (αμφορείς διαφόρων μεγεθών, πρόχοι, ληκύθια διαφόρων μεγεθών, κύπελλα, πώματα), αγγεία χάλκινα (φιάλες, λεκανίδες, κύπελλα), υάλινη ομφαλωτή φιάλη, χρυσά κοσμήματα (περίτμητα ελάσματα, ελάσματα, χρυσές ταινίες, δέκα περίαπτα-- τρία μνηοειδούς σχήματος με παραστάσεις (1) Πότνιας θηρών με λιοντάρια, (2) αντωπών κρανοφόρων πολεμιστών και ανάμεσά τους συρμάτινη δυσκοειδής κοιλότητα, (3) προτομή λέοντα τύπου «Ιδαίων Άντρον»¹¹⁰ (εικ.38η&39), χρυσές και ασημένιες χάνδρες διαφόρων σχημάτων, χρυσοί και ασημένιοι κρίκοι, ασημένιες περόνες, πόρπη από μπρούντζο, χάνδρες από ορεία κρύσταλλο και από πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους, περίαπτο από ημιδιαφανή ερυθρό λίθο, σφραγιδόλιθοι και σκαραβαίοι μπλε χρώματος.

Τα ανώτερα στρώματα του κτηρίου Μ περιείχαν επάλληλες ταφές και καύσεις καθώς και ένα μεγάλο πίθο εγχυτρισμού. Την ανώτερη επιφάνεια καλύπτουν και άλλες καύσεις με την υστερότερη να ανήκει στο β' μισό του 7^{ου} αι π.Χ. (Ν.Δ. γωνία).

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει, επίσης, να γίνει για τις επιτύμβιες στήλες¹¹¹ και τους πεσσούς που βρέθηκαν στο νεκροταφείο. Εντοπίστηκαν επιτύμβιες στήλες, μικρές ή μεγάλες, με διατήρηση της εγγάρκτης ή πρόστυπης ανάγλυφης διακόσμησης, καθώς και ίχνη από το κόκκινο(;) χρώμα. Οι πεσσοί είναι σε μεγαλύτερο αριθμό και με χαρακτηριστική διακόσμηση, όπως ο πεσσός, ο οποίος φέρει διακόσμηση με μορφή ντυμένη με μακρύ ένδυμα στραμμένη προς τα αριστερά με προτεταμένα τα χέρια της κρατώντας κάποιο αντικείμενο. Άλλος πεσσός με διακόσμηση στο πάνω τμήμα με γραμμές και ρόδακες, ενώ στο κάτω μορφή αιγάγρου¹¹² (εικ.40).

107. Stampolidis 2008, 134-135 & Σταμπολίδης 2012, 177-188.

108. Αγγελάρης 2012, 189-204.

109. Σταμπολίδης 2012, 205-233.

110. Η παράσταση της προτομής του λέοντα έχει απεικονισθεί και στην αγγειογραφία με ευρήματα από την Κνωσό αλλά και σε κόσμημα από το Ιδαίον Άντρον. Πιστεύω ότι η παράσταση αυτή, όπως και ο Ν.Σταμπολίδης έχει υποστηρίξει, αφορά θρησκευτικό σύμβολο και η εύρεση του παραπάνω κοσμήματος στη συγκεκριμένη ταφή του κτηρίου Μ ίσως μας οδηγεί στην υπόθεση μιας πιο στενής σχέσης της Ελεύθερας με το ιερό του Ιδαίου Άνδρου, πιθανόν και εξάρτησης για την συγκεκριμένη εποχή (προσωπική άποψη).

111. Σταμπολίδης 1987, 305 & Σταμπολίδης 1994α, 55 & Σταμπολίδης 1994β, 29 & Σταμπολίδης- Θέμελης 2004, 134-136 & Σταμπολίδης 2004, 66-67 & Stampolidis 2008, 138-140.

112. Ο αϊγάγρος κινείται αριστερά ενώ στρέφει το κεφάλι του στην αντίθετη κατεύθυνση.

Ανάμεσα στις επιτύμβιες στήλες¹¹³ έχουν βρεθεί και δύο τουλάχιστον σήματα που χαρακτηρίζονται ως όροι-cippi, φοινικικά σήματα (εικ.41), ενώ ένας τρίτος όρος είναι μειζογενής (το κάτω τμήμα είναι φοινικικό, ενώ στο πάνω τμήμα διαμορφώνεται ως πεσσός) και ίσως δηλώνουν τον ενταφιασμό Φοινίκων στο χώρο του νεκροταφείου. Χρονολογούνται μεταξύ 8^οY /7^οY αι π.Χ.

2Δ. ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

2Δ1. ΡΕΘΥΜΝΟ

Το 1929 είχε μελετηθεί από τον Σταυρόπουλο μια ομάδα Γεωμετρικών ταφών¹¹⁴ κοντά στο 6^ο χιλ του δρόμου Ρεθύμνου προς Ηράκλειο, όπως ο Α.Μ. Woodward αναφέρει στις σημειώσεις του. Ο Η. Pendlebury και αργότερα ο Α.Μ. Snodgrass και ο Κ. Συριόπουλος τοποθετούν αυτές τις ταφές στη θέση *Τούζλα*, στον κύριο δρόμο προς Χανιά, ενώ η Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη υποστηρίζει τη θέση στο 6^ο χιλ. ανατολικά του Ρεθύμνου στο δρόμο προς Ηράκλειο. Αυτές οι ταφές συνίστανται από τεφροδόχες, οι οποίες περικλείονται από μικρούς τοίχους από λίθους, αν και δεν είναι ξεκάθαρος ο τρόπος κατασκευής τους. Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν δύο ή τρία μικρότερα αγγεία και οι περισσότερες ταφές υποθετικά περιλάμβαναν ένα χάλκινο στιλέτο, το οποίο ήταν προσαρμοσμένο στο εσωτερικό του αγγείου. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για αυτές τις ταφές και ο ακριβής αριθμός των ευρημάτων είναι άγνωστος.

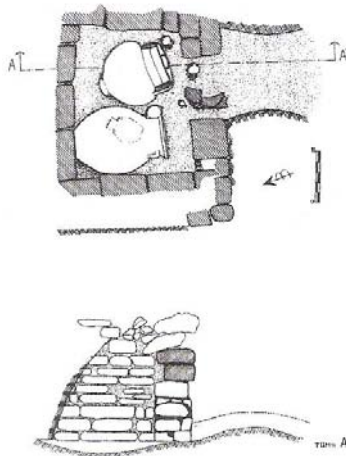
113. ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 29 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 135-136 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 67 & ο.π. Stampolidis 2008, 139-140.

114. Woodward 1929, 235 & Pendlebury 1939, 323 & Hood et al. 1964, 60 & Pini 1968, 91 & Snodgrass 1971, 168, 209 & Kanta 1980, 211 & Συριόπουλος 1983, 101, 286, 881CXXIII & Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1985, 11, 3.

ΕΙΚΟΝΕΣ
ΧΑΡΤΕΣ & ΣΧΕΔΙΑ
Ν.ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Εικ. 7 Ταφές από τους Ατσιπάδες
(Πετρουλάκης 1915, 50, εικ.3)

Εικ.8 Σχέδιο του θολωτού τάφου της
Παντάνασσας
(Τέγου 2001, 125, εικ.5b-c)

Εικ.9 - Θολωτός τάφος της Παντάνασσας.
(Τέγου 2001, 123, εικ.4)

Εικ.9α-Θολωτός της Παντάνασσας-Κρατήρας
(Σταμπολίδης 2003, 417(674))

Εικ.10- Σχέδιο της Ορθής Πέτρας
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 119,εικ.3)

Εικ. 11- Ελεύθερα-Ορθή Πέτρα
(<http://www.kouritonhouse.gr/ecomuseu>)

Εικ.12 - Ελεύθερα, Ορθή Πέτρα-Αποτεφρωτήριο Α
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 121 & 287, εικ.6 & 377)

α

β

γ

Εικ.12α,β&γ - Ελεύθερα-Ορθή Πέτρα -Κτερίσματα από Αποτεφρωτήριο Α
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 241(263&265) & 287(377))

α

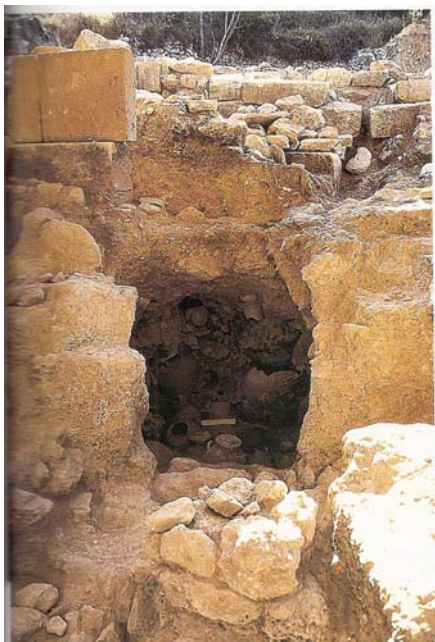

β

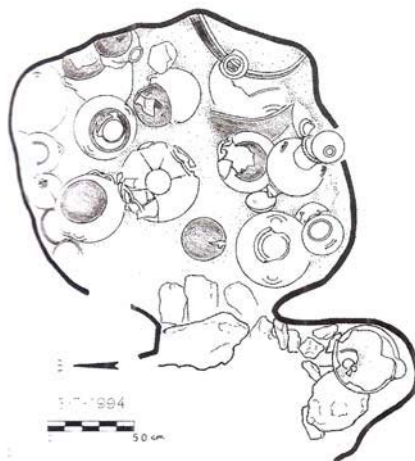

γ

Εικ.13α,β&γ Ελεύθερα, Ορθή Πέτρα-Περίφραγμα Κ και κτερίσματα
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 122, εικ.7 & 242(266&267))

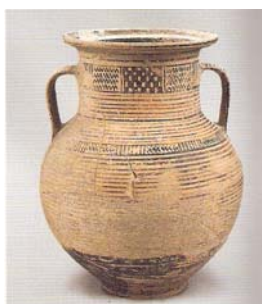

Εικ.14- Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Τάφος Α1Κ1
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 123.εικ.8&9)

Εικ. 15- Σχέδιο τάφου Α1Κ1

(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 123.εικ.8&9)

α

β

γ

δ

ε

Εικ.15α-β-γ-δ-ε -Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Κτερίσματα του Α1Κ1

(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 246(274&275), 247(276), 258(297) & 259(298).

στ

ζ

η

θ

Εικ.15 στ,ζ,η,θ -Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Κτερίσματα του Α1Κ1

(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 282(360), 290(384), 291(387),292(390).

ι

κ

Εικ.15 ι&κ -Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Κτερίσματα του Α1Κ1

(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 284(366&367).

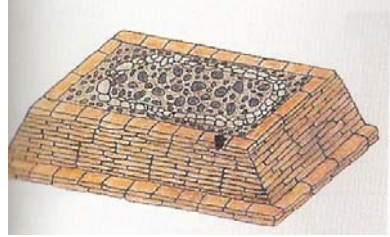
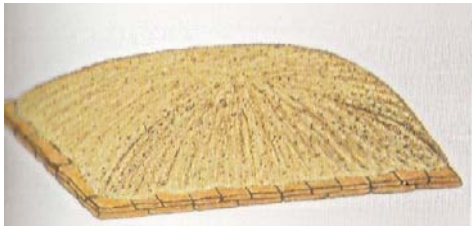
Εικ. 16 α&β - Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Μνημείο Α1Κ1
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 124.εικ10 & 248(277))

Εικ. 17- Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα –Ταφική πυρά
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 127.εικ14)

Εικ.18-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Τύμβος σε πυρά
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 124.εικ17)

Εικ. 19 & 20 – Ελεύθερνα –Ορθή Πέτρα – Αναπαράσταση τύμβων
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 124.εικ.15&16)

Εικ. 21 – Ελεύθερνα –Ορθή Πέτρα – Ταφική Πυρά 3β
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 295(397))

Εικ. 22 – Ελεύθερνα –Ορθή Πέτρα – Ταφική Πυρά ΛΛ
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 285(369))

Εικ. 23- Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-- Πυρά ΛΛ/90-91
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 128.εικ.18)

Εικ. 24- Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα –Εγχυτρισμοί
(<http://www.rethnea.gr/article>)

Εικ.24 α-Ελεύθερνα –Ορθή Πέτρα
Ενώτιο από Πιθοταφή
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 286(375))

(25)

(26)

Εικ.25&26-Ελεύθερνα- Ορθή Πέτρα - Εγχυτρισμοί
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 130.εικ.20 & <http://www.rethnea.gr/article>)

Εικ.27-Ελεύθερνα- Ορθή Πέτρα – Εγχυτρισμοί (5Ψ)
<http://www.tovima.gr/culture/article>

Εικ.28-Ελεύθερνα- Ορθή Πέτρα – Τάφος Α1
(<http://www.tovima.gr/culture/article>)

Εικ. 28α –Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα –Κτέρισμα από Τάφο Α1
(<http://www.tovima.gr/culture/article>)

Εικ.29-Ελεύθερνα- Ορθή Πέτρα – «Ανοιχτή Ταφή»
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 131-εικ.21)

Εικ. 30-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα
Κτέρισμα «Ανοιχτής ταφής»
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 286(376))

(31)

(32)

Εικ.31&32-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Μνημεία Ελεύθερνας
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 132-εικ.22 & <http://www.tovima.gr/culture/article>)

Εικ.33-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Μνημείο Α-Α1
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 133-εικ.24)

Εικ.34-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Μνημείο 4Α
(<http://www.tovima.gr/culture/article>)

(35)

(36)

Εικ.35-36-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Ευρήματα από Μνημείο 4^Α
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 234 (250)& 235(252))

(37)

(38)

Εικ. 37-38-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα-Κτήριο Μ
(Σταμπολίδης 2012, 177(εικ.3) & 179 (εικ.6)

α

β

γ-ε

Εικ.38α,β,γ,δ,ε-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Κτερίσματα Κτηρίου Μ.
(Σταμπολίδης 2012, 225(70), 226 (73) & 229(79,80,81)

στ

ζ

η

θ

ι

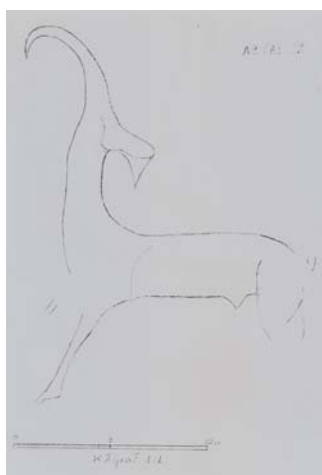

κ

Εικ.38 στ,ζ,,η,θ,ι,κ,-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα- Κτερίσματα Κτηρίου Μ.
(Σταμπολίδης 2012, 207(6), 208 (7&8) & 2075) & 209 (9&11)

Εικ.39-Προτομή λέοντα, λεπτομέρεια από αγγεία και κοσμήματα
(Σταμπολίδης 2003, 60(εικ.15, 17, 18)

Εικ.40-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα
Σχέδιο από επιτύμβιο πεσσό
(από Ν.Μαραγκουδάκη)

Εικ.41-Ελεύθερνα-Ορθή Πέτρα
Επιτύμβιο-φοινικικό cippus
(Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 238(257)

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ—3.Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

3Α.ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΕΜΕΝΟΥΣ

3Α1. ΚΝΩΣΟΣ

Στο χώρο της Κνωσού αλλά και στην ευρύτερη περιφέρειά της ήρθαν στο φως σημαντικά νεκροταφεία αποκαλύπτοντας μια συνέχεια από την Ύστερη εποχή του Χαλκού (ΥΜΠΓ) έως και την Ανατολίζουσα περίοδο. Στην Κνωσό¹¹⁵ η επιβίωση των συνηθειών της Εποχής του Χαλκού παίρνει άλλη μορφή. Στην περιοχή της παλαιάς Μινωικής πόλης υπάρχουν διάφορα πλούσια Πρωτογεωμετρικά και Γεωμετρικά νεκροταφεία.¹¹⁶ Τα νεκροταφεία στην Κνωσό¹¹⁷ καταλαμβάνουν έκταση 100 εκταρίων και οδήγησαν τους μελετητές σε υπολογισμούς των κατοίκων της Κνωσού αυτής της περιόδου βάσει των αριθμητικών δεδομένων των νεκροταφείων (εικ.42). Τα νεκροταφεία της Κνωσού, κυρίως μεταξύ 10^{ου} και 9^{ου} αι π.Χ. βρίσκονται extra-muros. Αναλυτικά¹¹⁸ στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα ανασκαφικά δεδομένα των νεκροπόλεων της Κνωσού.

3Α1-α. Άγιος Ιωάννης

Στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη,¹¹⁹ στη διάνοιξη του δρόμου Κνωσού-Ηράκλειου και ενός δευτέρου δρόμου προς τα Αμπελάκια οι R.W.Hutchinson και T.J.Dunbabin από το 1939 έφεραν στο φως έξι τάφους (I-VI). Το 1953 ανακαλύφθηκαν άλλοι δύο τάφοι (VII-VIII) από τον J.Boardman (εικ.43&44). Οι τάφοι ήταν θαλαμοειδείς με δρόμο. Τα περισσότερα μικρά ευρήματα των τάφων εξαιτίας του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου χάθηκαν εκτός από τις χάνδρες και τα γνωρίζουμε από σχέδια και φωτογραφίες.¹²⁰ Ανάμεσά τους μεγάλος διακοσμημένος ΠρΓ αμφορέας (από τους μεγαλύτερους στο είδος αυτό). Οι τάφοι χρονολογούνται στην ΠρΓ εποχή. Αναλυτικά:

Τάφος Ι—Ο τάφος Ι ήταν ο πλουσιότερος σε ευρήματα. Ο ανασκαφέας αναφέρει ένα ενταφιασμό (η κεφαλή είχε τεθεί ανατολικά) και καύσεις. Οι καύσεις λόγω της καταστροφής των αγγείων δεν μπορούν να εντοπιστούν και μόνο μια έχει βρεθεί σε αμφορέα (No2). Ο τάφος περιείχε πενήντα εννέα (59) αγγεία και όστρακα, τα οποία χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και ΠρΓΒ. Τα μικρότερα ευρήματα είναι δύο σιδερένιες κεφαλές λογχών, μία χάλκινη ζώνη, τέσσερα ή πέντε χάλκινα δακτυλίδια και τέσσερις πήλινες χάντρες.

Τάφος ΙΙ—Στο τάφο ΙΙ έχει εντοπιστεί ένας ενταφιασμός. Στον τάφο βρέθηκαν τρία αγγεία της ΠρΓ εποχής. Μικρότερα ευρήματα: τμήμα χάλκινης πόρπης, μια ορθογώνια ακόνη και βραχιόλι από χαλκό.

115. Morris 1987, 183.

116. Whitley 1991, 354 D.Kurtz & J Boardman 1994, 160-163, 185.

117. Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Συριόπουλος 1983, 658-662(XCIII), 882-884(CXXXIV) & Morris 1987, 146,161,187 & Coldstream 1994, 105-122 & Eaby 2007, 149-167.

118. Στην παρούσα εργασία στην περιλήπτική αναφορά των ανασκαφικών δεδομένων των νεκροπόλεων λαμβάνεται υπόψη η περιοχή και η πρωιμότερη χρονολόγηση.

119. Wakter 1940, 298-299 & Wakter 1942, 195 & Dunbabin 1944, 84-86 & Furumark 1944, 226-227 & Πλάτων 1947, 633 & Cook 1948, 117 & Boardman 1960, 128-142 & Snodgrass 1971, 80-82 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Desborough 1972b, 225-229.

120. Τα ευρήματα παρέλαβαν οι γερμανοί στρατιώτες ενώ άλλα καταστράφηκαν.

Τάφος III—Ο τάφος III¹²¹ περιείχε οστά από καύση σε κωδωνόσχημο κρατήρα (III.1) κοντά στο βόρειο τοίχο του. Στο τάφο βρέθηκαν έξι αγγεία (ΠρΓ) και θραύσματα από σίδηρο και χαλκό, ίσως από περόνη.

Τάφος IV—Στην ανατολική γωνία του τάφου βρέθηκαν οστά από καύση με τμήματα του αγγείου (IV.4), καθώς και τα αγγεία IV.1&3. Στο Β.Α. τοίχο κάτω από πέτρα βρέθηκαν οστά χωρίς καύση κοντά σε θραύσμα του ίδιου αγγείου (IV.4). Τα υπόλοιπα τρία αγγεία και τμήμα του IV.4 βρέθηκαν στη βόρεια γωνία του τάφου, ενώ στο Β.Α. τοίχο εντοπίστηκαν στάχτες με οστά ζώων και υπολείμματα τροφών που οδηγούν στο συμπέρασμα της τέλεσης νεκρόδειπνου (ίσως για μια φορά), όπως αποδεικνύεται και από τη σκόπιμη θραύση του αγγείου IV.4. Τα αγγεία χρονολογούνται από την ΥπΜ –ΜΠρΓ. Στον τάφο, επίσης, βρέθηκαν σιδερένια περόνη, σιδερένια κεφαλή λόγχης, θραύσμα σιδερένιας λεπίδας ξίφους, χάλκινο επίπεδο δακτυλίδι και κομμάτια σιδήρου και χαλκού.

Τάφος V—Ο τάφος V (εικ.43) περιείχε δύο ταυτόχρονες ταφές, όπως δηλώνουν τα ευρήματα. Στον αμφορέα V.I μπορεί να υπήρχαν οστά από καύση, αλλά βρέθηκε σπασμένος. Ο τάφος περιείχε είκοσι έξι (26) θραύσματα αγγείων (ΠρΓ-ΥΠρΓ) και μικρότερα ευρήματα, όπως δύο σιδερένιες περόνες, σιδερένιο τμήμα λόγχης, χάλκινο δακτυλίδι βραχίονα, τέσσερα χρυσά δακτυλίδια, δύο ασημένια δακτυλίδια, μια μικρή χάνδρα από αμέθυστο, δύο κομμάτια ορείας κρυστάλλου, γυάλινη σφενδόνη από δακτυλίδι, 250 πήλινες διακοσμημένες χάνδρες διαφόρων σχημάτων, μικρές χάνδρες από φαγεντιανή και πήλινη ζωγραφισμένη σπείρα.

Τάφος VI—Στο βόρειο τοίχο του τάφου βρέθηκαν τρεις νεκροί και τα οστά ενός μωρού. μαζί με τα αγγεία και τα άλλα αντικείμενα. Ο ανασκαφέας θεωρεί ότι τα οστά των νεκρών τοποθετήθηκαν ως οστά στον τάφο. Τα τέσσερα αγγεία (ΥπΜ-ΜΠρΓ) του τάφου, το επίπεδο χάλκινο δακτυλίδι και κομμάτια χαλκού έχουν σχέση μόνο με μια απόθεση.

Τάφος VII—Στο τάφο VII βρέθηκε ένας ενταφιασμός και ένα αγγείο (ΥπΜ-ΠρΓ).

Τάφος VIII—Ο τάφος VIII (εικ.44), οβάλ στο σχήμα με δρόμο, είναι από τους μεγαλύτερους τάφους. Όλα τα ευρήματα του εντοπίστηκαν στο δυτικό τελείωμα του τάφου. Περιείχε ενταφιασμό, ενώ στον τάφο υπάρχουν στάχτες καύσεων από πρωιμότερες ταφές. Δεκαπέντε(15) θραύσματα αγγείων(ΥπΜ-ΥΠρΓ) βρέθηκαν στο τάφο. Άλλα ευρήματα είναι: σιδερένιο ξίφος, δύο χάλκινες πόρπες, χάλκινο δακτυλίδι και μινιατούρα κυπέλλου χωρίς διακόσμηση. Στον τάφο ίσως ανήκουν και άλλοι δύο αμφορείς (Π-ΜΠρΓ).

Το 1959 στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη¹²² ήρθε στο φως θαλαμοειδής τάφος (εικ.45&46) με δρόμο της Ύστερης εποχής του Χαλκού, ο οποίος επαναχρησιμοποιήθηκε και στην ΥπΜ εποχή. Ο τάφος χρησιμοποιήθηκε την ΥΜΙΙ και από τα ευρήματα θεωρείται ότι ήταν «τάφος πολεμιστή». Στην ΥπΜ εποχή ο τάφος επαναχρησιμοποιήθηκε για την ταφή ενός άνδρα και μίας γυναίκας.¹²³ Κοντά στους νεκρούς ήταν τοποθετημένα τρία αγγεία.

121. Wakter 1940, 298-299 & Wakter 1942, 195 & Dunbabin 1944, 84-86 & Furumark 1944, 226-227 & Πλάτων 1947, 633 & Cook 1948, 117 & Boardman 1960, 128-142 & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229.

122. Hood and Coldstream 1968, 205-214. Στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη είχαν βρεθεί άλλοι δύο τέτοιου είδους τάφοι & Megaw 1968, 22 & Pini 1968, 83-85 & Snodgrass 1971, 80-82 & Eaby 2007, 151-152.

123. Hood and Coldstream 1968, 205-214. Ο τρόπος που ήταν θαμμένοι δείχνει ότι ήταν ζευγάρι.

Χαρακτηριστικά ευρήματα¹²⁴ (εικ.47) αυτής της ταφής ήταν δύο χάλκινες περόνες μεγάλου μήκους για ενδύματα από τις οποίες η μια έφερε κεφαλή από ελεφαντόδοντο καθώς και θραύσματα από χάλκινο πινάκιο

Το 1980¹²⁵ στην ίδια περιοχή εντοπίστηκαν άλλοι τέσσερεις θαλαμοειδείς τάφοι της ΥποΜ/ΠρΓ εποχής μαζί με τάφους των Ρωμαϊκών χρόνων. Η αναφορά δεν είναι ακριβής ως προς τον αριθμό των ΠρΓ τάφων. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν πολλά αγγεία (αμφορείς), σιδερένια όπλα και χρυσά κοσμήματα. Η ακριβής θέση των τάφων προσδιορίζεται πλησίον των προαναφερθέντων οκτώ τάφων, ενώ καμία περαιτέρω δημοσίευση δεν έχει γίνει.

Οι τάφοι της περιοχής του Αγίου Ιωάννη¹²⁶ ίσως αποτελούν τμήμα ενός μεγαλύτερου νεκροταφείου(σύνολο 13 τάφων).Χαρακτηριστικό των τάφων είναι ότι χρησιμοποιούνται μόνο από την ΥπΜ ως την ΥΠρΓ/ΠρΒ (1000-850 π.Χ.) και δεν συνεχίζουν, όπως σε άλλα νεκροταφεία της ΠΕΣ (Φορτέτσα, Τεκέ, Βόρειο Νεκροταφείο), και στις μετέπειτα περιόδους, Γεωμετρική και Ανατολίζουσα.

3Α1-β. Λόφος Κεφάλας

Το 1900 στο λόφο της Κεφάλας, στην νότια πλευρά, βρέθηκαν από τον D.G.Hogarth¹²⁷ οκτώ τάφοι από τους οποίους οι επτά είχαν συληθεί από την αρχαιότητα. Οι τάφοι χρονολογήθηκαν από την ΥπΜ εποχή έως την ΠρΓ. Στο άρθρο του ο D.C. Hogarth περιγράφει τους έξι από αυτούς. Τα ευρήματα¹²⁸ αυτών των ανασκαφών, κυρίως, τα αγγεία μελετήθηκαν αναλυτικότερα το 2000 (εικ.49α,β,γ,δ,ε):

α)Θαλαμοειδής τάφος¹²⁹ με δρόμο (εικ.48α), ο οποίος περιείχε δύο νεκρούς από τους οποίους ο ένας ήταν άνδρας. Περιείχε θραύσματα πέντε διακοσμημένων αγγείων «Μυκηναϊκής εποχής» και τμήματα από δύο χάλκινες τριχολαβίδες. Κοντά στο δεύτερο νεκρό (στο δρόμο του τάφου) βρέθηκαν ένας χάλκινος καθρέφτης και μπλε αντικείμενο διακοσμημένο με ροζέτες στο ανάγλυφο. Ο τάφος χρησιμοποιήθηκε από την ΥΜΠΙ έως και την ΥπΜ περίοδο, όπως τα ευρήματα καταγράφουν.

β) Τάφος σε οβάλ κοίλωμα του βράχου με δρόμο (εικ.48β). Ο τάφος ήταν άδειος και το μόνο που βρέθηκε ήταν μια κυλινδρική πέτρα. Η πέτρα αυτή θεωρήθηκε ως ταφικός βωμός. Ο τάφος χρονολογήθηκε στην ΥΓ/ΠΑ περίοδο από αγγείο που θεωρήθηκε σήμα του τάφου.

γ) Τάφος σε στενόμακρο κοίλωμα του βράχου με δρόμο. Περιείχε διαμορφωμένη κοιλότητα για τον νεκρό. Ο τάφος είχε συληθεί από την αρχαιότητα. Ο D.G.Hogarth αναφέρει ότι περιείχε θραύσματα από πενήντα (50) αγγεία Γεωμετρικής εποχής, ένα χάλκινο τρίποδα μεγάλου μεγέθους, μια πόρπη, έναν καθρέφτη και διάφορες χάλκινες λεπίδες.

124. Οι περόνες τέτοιου είδους δηλώνουν την χρήση του Δωρικού πέπλου στην ένδυση την Γεωμετρική και Αρχαϊκή εποχή και οι μελετητές τις συνδέσαν με την άφιξη νέων κατοίκων την Υπομινωική/Υπομυκηναϊκή περίοδο. στην Κρήτη αλλά και στον ελλαδικό χώρο (Αττική).

125. Catling 1981, 42. & Coldstream 1991, 289-299 & Coldstream 1997, 66 & Συριόπουλος 1983, 658-662(XCIII) & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229 & ο.π.Eaby 2007, 151.

126. ο.π. Boardman 1960, 140-142 & Snodgrass 1971, 80-82 & ο.π. Eaby 2007, 152.

127. Orsi 1897, 255-257 & Hogarth 1899-1900, 82-85 & Welch 1899-1900, 85-92 & Robertson 1939, 203-205 & Pendlebury 1939, 314 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46,52-53,58-59 & Cadogan 1992b, 124-147 & Coldstream 2002, 202, 205-215 & ο.π..Eaby 2007, 152-154.

128. Coldstream 2002, 203-205. Ανάμεσα τους και αγγεία που δεν γνωρίζουμε το τόπο προέλευσης και χρονολογούνται από την ΥπΜ έως την ΠΑ. Τα ευρήματα φυλάσσονταν στις δυτικές αποθήκες του Μουσείου Ηρακλείου. Διαπιστώθηκε, όμως, ότι πέρα από τα αγγεία τα υπόλοιπα ευρήματα μη κεραμικά δεν επισημάνθηκαν, όπως αναφέρει και ο Coldstream 2006, 581-596.

129. ο.π. Orsi 1897, 255-257 & ο.π. Hogarth 1899-1900, 70-85 & ο.π. Welch 1899-1900, 85-92.

Το 2000¹³⁰ στην μελέτη των αγγείων (εικ.49 α,β,γ,δ,ε) εντοπίστηκαν και ταυτοποιήθηκαν δεκαπέντε(15) από αυτά και χρονολογήθηκαν από την ΠρΒ έως την ΠΑ.

Ανάμεσα στα αγγεία και ένας πίθος, ΜΓ/ ΥΓ, ο οποίος περιείχε οστά από καύση νεκρού, η οποία δεν αναφέρεται από τον D.G.Hogarth¹³¹ και ίσως υπήρχαν και άλλες. Σύμφωνα με τον J.N.Coldstream¹³² ο τάφος κατασκευάστηκε από την ΥπΜ εποχή, όπως δηλώνεται από τον ενταφιασμό.

δ) Τάφος, όμοιος σε σχήμα με τον γ βρέθηκε, επίσης, συλημένος. Περιείχε θραύσματα από έξι (6) αγγεία, δύο χάλκινες λεπίδες, ένα ζευγάρι χάλκινες τριχολαβίδες και περίπου δεκαπέντε χάνδρες γεωμετρικού τύπου. Στη μετέπειτα έρευνα των ευρημάτων τα έξι αγγεία δεν εντοπίστηκαν. Η χρονολόγησή του από τα άλλα αντικείμενα τοποθετήθηκε από την ΥπΜ έως ΠΓ εποχή.

ε) Θαλαμοειδής τάφος με δρόμο και θύρα. Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος και περιείχε δύο νεκρούς τοποθετημένους τον ένα δίπλα στον άλλον. Οι κεφαλές των νεκρών ήταν προς το νότο. Ο ένας σκελετός ανήκε σε γυναίκα, όπως αποδεικνύουν τα ευρήματα. Στο ύψος της κεφαλής της βρέθηκε ένας αριθμός από χάλκινες μικρές περόνες. Στο τάφο υπήρχαν ακόμη τέσσερα (4) μεγάλα αγγεία Γ εποχής, τα οποία (ένα σε κάθε άκρο) είχαν τοποθετηθεί στα βορειοδυτικά και στα νοτιοανατολικά όρια του τάφου. Ο τάφος χρονολογήθηκε στην ΥπΜ εποχή, αν και η κατασκευή του ανήκει κατά τον J.N.Coldstream στην ΥΜΙΙ.

στ) Θολωτός τάφος με όμοιο δρόμο και κτιστή θύρα, όπως ο τάφος ε. Ο τάφος ήταν συλημένος, αλλά ο ανασκαφέας εντόπισε στη βόρεια πλευρά του είκοσι τρία (23) άθικτα αγγεία, κάποια όστρακα, καθώς και μια χρυσή ταινία με τρύπες σε κάθε άκρη, επτά χάλκινες περόνες, θραύσματα από καθρέφτη, κομμάτια από σιδερένιες λεπίδες μεταξύ των οποίων μια κεφαλή λόγχης και ένα ξίφος, εκατοντάδες κυκλικές πεπλατυσμένες χάνδρες σε μπλε χρώμα και μια στρογγυλή από lapis lazuli. Κοντά στο δρόμο αυτού του τάφου, βρέθηκαν τρεις σκελετοί ο ένας πάνω στον άλλον κοντά στην επιφάνεια του εδάφους συνοδευόμενοι από χάλκινο μαχαίρι.

Στη νεότερη έρευνα,¹³⁴ από τα είκοσι τρία αγγεία, μόνα τα δέκα εννιά ταυτίστηκαν και χρονολογήθηκαν από την ΠρΒ έως την ΥΓ. Ο συγκεκριμένος τάφος, ως θολωτός, έχει ομοιότητες με τον τάφο του Τεκέ και δηλώνει την επαναχρησιμοποίηση του από την ΥΜΙΙ/ΥπΜ εποχή. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κανένα από τα αγγεία που βρέθηκαν στους τάφους δε θεωρείται εισηγμένο.

Το 1929 ο H.Payne¹³³ ανακάλυψε δύο ακόμη θαλαμοειδείς τάφους με κυκλικό και τετράγωνο θάλαμο αντίστοιχα, πλησίον των προηγούμενων, με όστρακα της Γ και Α εποχής, χρονολογούμενους στην ΥπΜ εποχή.

130. Coldstream 2002, 203-205.

131. Στον αριθμό των πενήντα αγγείων που αναφέρει ο D.J.Hogarth μάλλον ανήκαν και κάποια από τα αγγεία που δεν γνωρίζουμε την προέλευση τους.

132. ο.π.Coldstream 2002, 201-216 & Eaby 2007, 152-154.

133. Payne 1933, 288-299 & Marinatos 1933, 304-314 & Bequignon 1934, 269-270.

134. Coldstream 2002, 215-216 Στα αγγεία αυτά μάλλον ανήκαν και κάποια από τα αγγεία που δεν γνωρίζουμε την προέλευση τους σύμφωνα με τον J.N.Coldstream.

Το 1938 οι R.W.Hutchinson, V.Fisher και V.R.d'A.Desborough¹³⁵ ανέσκαψαν τον θολωτό τάφο της Κεφάλας, ο οποίος χρονολογείται την ΥΜ εποχή. Ο τάφος, όπως αποκαλύπτει η μελέτη των ευρημάτων, χρησιμοποιήθηκε και στην εποχή του Σιδήρου. Στα ανώτερα επίπεδα του τάφου εντοπίστηκαν όστρακα αγγείων μαζί με ανθρώπινα οστά από την ΥπΜ εποχή έως την ΠΑ εποχή.

Στη περιοχή της κορυφογραμμής της Κεφάλας¹³⁶ βρέθηκε το 1957 κατεστραμμένος θαλαμοειδής τάφος με κεραμική από την ΠρΓ έως και την Α. Στον τάφο βρέθηκαν διεσπαρμένα καμένα ανθρώπινα οστά, τα οποία οδήγησαν τους αρχαιολόγους στην υπόθεση της τέλεσης καύσεων. Η επαναχρησιμοποίηση του τάφου, όπως δηλώνουν τα ευρήματα, είναι επανειλημμένη από την ΥΠρΓ ή ΠρΒ μέχρι και την ΠΑ. Τα περισσότερα ευρήματα είναι όστρακα αγγείων, όπως πολύχρωμοι πίθοι αλλά και διακοσμημένα μονόχρωμα, καθώς και μικρότερα αγγεία. Βρέθηκαν, επίσης, μία χρυσή χάνδρα, τμήμα σιδερένιου ξίφους, τμήμα κεφαλής σιδερένιας περόνης και ένας σκαραβαίος.

Οι δέκα ανασκαμμένοι τάφοι του λόφου Κεφάλα παρουσιάζουν μια ποικιλία στην ταφική αρχιτεκτονική (θαλαμοειδείς, θολωτοί, βραχοσκεπείς) αλλά και στις ταφικές πρακτικές. Χρονολογούνται από την ΥΜΠ/ΥπΜ έως την ΠΑ εποχή.

3Α1-γ. Φορτέτσα

Στα δυτικά της Ακρόπολης της Κνωσού, στη Φορτέτσα¹³⁷ (εικ.50&51), από το 1933-1935 ανασκάφτηκαν τρεις ομάδες τάφων (εικ.52). Η κεντρική ομάδα έχει προσανατολισμό Ανατολής-Δύσης, η δεύτερη ομάδα βόρειο και η τρίτη ομάδα νότιο.

Οι τάφοι είναι θαλαμοειδείς με μία αίθουσα και δρόμο και έχουν ομοιότητες με τους τάφους της Ύστερης Μινωικής εποχής. Ανάμεσα στους τάφους Ι και ΙΙ βρέθηκε εκτεταμένη περιοχή με καύσεις. Χρονολογικά εκτείνονται από την ΥπΜ έως την Α εποχή. Αναλυτικά:¹³⁸

1) **Τάφος ΙΙ**—Ο τάφος είχε συληθεί και δεν περιείχε ενταφιασμούς αλλά μάλλον ταφικά αγγεία, τα οποία είχαν κλαπεί. Βρέθηκαν είκοσι (20) αγγεία και όστρακα αγγείων, όπως: κάλαθοι, κρατερίσκοι, κύπελλα και κωδονόσχημος κρατήρας. Άλλα ευρήματα: σιδερένια περόνη και χάνδρες από τερακότα. Ο τάφος ανήκει στην ΥπΜ εποχή, όπως μαρτυρούν τα αγγεία (εικ.53).

1^α) Στη βόρεια πλευρά του τάφου υπήρχε ένας μικρότερος τάφος της ΥΠρΓ. Περιείχε όστρακα από δώδεκα αγγεία, όπως: οινοχόη, σκύφος, υδρία, κάλαθος κρατερίσκος, κύπελλο και αρύβαλλος.

2) **Τάφος VI**—Ο τάφος περιείχε τρεις ή τέσσερις ταφές/καύσεις και υπάρχουν αναφορές από τους ανασκαφείς για τεφροδόχα αγγεία. Οι συγκεκριμένες ταφές είναι πλούσια κτερισμένες και αφορούν και γυναίκες και άνδρες. Στο τάφο βρέθηκαν σαράντα πέντε (45) αγγεία και όστρακα, τα περισσότερα διακοσμημένα, όπως: πίθοι, αμφορείς, κρατήρας, κρατερίσκοι, κάλαθοι, κύπελλα, λήκυθοι, σκύφοι, δίσκοι, ασκός σε σχήμα πάπιας και χάλκινα αγγεία (εικ.54).

135. Cadogan 1967, 257-265 & Desborough 1972b, 225-229 & Cadogan 1992b, 124-147 & Preston 2005, 78&79, 87&90.

136. Coldstream 1963, 42-43 & Desborough 1964, 179-181.

137. Bequignon 1933, 292 & Payne 1933, 288-292 & Pendlebury 1939, 324 & Brock 1957, 1-5 & Hood 1958, 24 & Desborough 1972b, 225-229 & Cadogan 1992b, 124-147 & Coldstream 1997, 66-67, 92-94, 133 & 363-364 & Hood and Smyth 1981, 16-18, 34-39, 42, 46, 52-53, 58-59 & Jones 2000, 216-219 & Eaby 2007, 162-163.

138. ο.π., Brock 1957, 8-22.

Σημαντικό στοιχείο¹³⁹ για τον τάφο είναι ότι δύο από τα αγγεία είναι εισηγμένα από την Αττική ενώ ο ασκός (εικ.54) δείχνει επίδραση από την Κύπρο. Άλλα κτερίσματα είναι : δύο χρυσές περόνες, έξι χρυσά δακτυλίδια, χρυσό δακτυλίδι από έλασμα, δακτυλίδι από φαγεντιανή, σιδερένιος οβελός, περιδέραιο, χάλκινη πόρπη, χάνδρες από τερακότα και περίαπτο σε μορφή σελήνης από στεατίτη. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠρΓ εποχή.

3) **Τάφος Θ**— Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος με είκοσι (20) όστρακα αγγείων, όπως: πίθοι, αμφορέας, οينوχόη, κρατήρες και κρατερίσκοι. Στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, ένα περίαπτο από κρύσταλλο, σφραγίδα από πέτρα και χάλκινες περόνες. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠρΓ εποχή.

4) **Τάφος XI** (εικ.55&56)—Στο τάφο βρέθηκαν τριάντα πέντε(35) αγγεία (πήλινα και χάλκινα), από τα οποία τέσσερα (No2,3,6&19) περιείχαν αποτεφρωμένα οστά. Το ένα από αυτά (No 6-κωδονόσχημος κρατήρας) περιείχε καύση γυναίκας. Τα αγγεία είναι: αμφορείς, πίθοι, κρατερίσκοι, κάλαθοι, κωδονόσχημος κρατήρας, σκύφος, χάλκινοι λέβητες, χάλκινο τριποδικό στήριγμα (κυπριακού τύπου) και χάλκινο καζάνι. Ανήκουν στην ΠρΓ εποχή. Άλλα ευρήματα¹⁴⁰ είναι: χάλκινη κεφαλή λόγχης, σιδερένια όπλα, δίσκος από φύλλο χρυσού, περιδέραιο από μπλε χάνδρες, περόνη από κόκαλο, χρυσό περιδέραιο από πέντε κυλινδρικές χάνδρες, χρυσό δακτυλίδι, μικρό κοχύλι καλυμμένο με φύλλο χρυσού, τμήμα χάλκινης πόρπης, ελεφαντοστείνο περίαπτο με χαραγμένου κύκλους και μικροσκοπικές στιγμές, πήλινο πηνίο, μολύβδινο λιοντάρι και τμήμα ελεφαντοστείνης κεφαλής περόνης (εικ.56α&β) .

5) **Τάφος BLT¹⁴¹**—Ο τάφος βρίσκεται κοντά σε ελληνιστικό τάφο. Καταστράφηκε από νεότερες ταφές και μόνο ένας αμφορέας δηλώνει την ύπαρξή του.

6) **Τάφος IV**—Στον τάφο βρέθηκαν δώδεκα (12) αγγεία και όστρακα, όπως: πίθοι, οينوχόες, αμφορείς, κρατερίσκοι και κωδονόσχημος κρατήρας, Ορισμένα αγγεία περιείχαν καύσεις. Χρονολογούνται στην ΠρΓ εποχή. Στον τάφο δε βρέθηκαν όπλα και κοσμήματα.

7) **Τάφος V** (εικ.57)—Ο τάφος είναι μικρού μεγέθους και ήταν πολύ κοντά σε ταφές κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στον τάφο βρέθηκε ένα μεγάλος ταφικός πίθος σε σχήμα κρατήρα. Ο τάφος περιείχε, επίσης, είκοσι (20) αγγεία και όστρακα, όπως: κρατήρες, αμφορείς, οينوχόη και πίθοι. Χρονολογείται στην ΠρΓ εποχή.

8) **Τάφος III** (εικ.58) —Ο τάφος ήταν μικρός και περιείχε οκτώ αγγεία. Σε τρία από τα αγγεία (No 2,4 &7) βρέθηκαν καύσεις. Τα αγγεία ήταν : πίθοι, αμφορέας και πυξίδα. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠρΓ εποχή. Άλλα ευρήματα του τάφου ήταν τέσσερεις χάλκινες περόνες, οι οποίες εντοπίστηκαν σε δύο από τα αγγεία των καύσεων (No2&7).

9) **Τάφος IX**—Στον τάφο εντοπίστηκαν ενταφιασμοί από την Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική εποχή. Στην ΠρΓ εποχή ανήκουν τέσσερα (4) αγγεία, όπως: αμφορέας, κρατήρας καθώς και δύο χάλκινες πόρπες και χάνδρες.

10) **Τάφος L (LOUKAS' TOMB)**—Ο τάφος εντοπίστηκε στο δρόμο Κνωσού-Ηρακλείου και είχε προσανατολισμό Ανατολής-Δύσης. Ο τάφος περιείχε οκτώ μεγάλα αγγεία και πολλά άλλα μικρότερα. Σε τρία από τα αγγεία (No3,7 & 8) βρέθηκαν καύσεις.

139. Brock 1957, 8-22 & Hood 1958, 24 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46,52-53,58-59 & Cadogan 1992b, 124-147 & Coldstream 1997, 66-67 , 92-94, 133 & 363-364 & Jones 2000, 216-219 & Eaby 2007, 162-163.

140. Από τα ευρήματα η περόνη από κόκαλο, οι χάνδρες και ο χρυσός δίσκος ανήκουν στην γυναικεία καύση του κωδονόσχημου κρατήρα (No 6) ενώ τα άλλα κοσμήματα βρέθηκαν στο έδαφος του τάφου.

141. ο.π. Brock 1957, 23-38.

Κάτω από το αγγείο Νο2, στο έδαφος του τάφου, βρέθηκαν οστά παιδιού από ενταφιασμό και σύμφωνα με τον J.K.Brock¹⁴² είναι ο μόνος που εντοπίστηκε στους τάφους της Φορτέτσας. Ο αριθμός, επίσης, των ταφικών αγγείων δεν είναι ξεκάθαρος. Τα αγγεία και τα όστρακα είναι συνολικά εξήντα τέσσερα (64), όπως : αμφορείς, ασκοί σε μορφή πάπιας, πίθοι, σκύφοι, οινοχόες, κύπελλα, υδρίες, κάλαθος, κρατερίσκοι, αρύβαλλος, φλασκί, κωδονόσχημος κρατήρας και πυξίδα. Τα περισσότερα αγγεία χρονολογούνται στην ΠρΓ αλλά ορισμένα και στην ΠρΓΒ. Ορισμένα από τα αγγεία δείχνουν επιδράσεις από την Αττική, την Κύπρο ή είναι εισηγμένα. Άλλα ευρήματα του τάφου είναι : σιδερένια κεφαλή λόγχης, σιδερένιες λεπίδες, διακοσμημένη χρυσή ταινία και τμήμα χάλκινης περόνης.

11) **Τάφος OD** (εικ.59)—Ο τάφος είναι μικρού μεγέθους. Στον τάφο βρέθηκαν τριάντα (30) αγγεία και όστρακα. Τέσσερα από τα αγγεία περιείχαν ταφές/καύσεις, οι οποίες ήταν ταυτόχρονες. Τα αγγεία είναι: αμφορείς (χαρακτηριστικός ο αμφορέας D¹⁴³ με παράσταση θρηνηδών μιμούμενος αττικό πρότυπο), πίθοι, κάλαθοι, υδρίες, οινοχόες, αρύβαλλοι,¹⁴⁴ δίσκοι, ασκός, κρατήρας, κύπελλα, πυξίδες και σκύφοι. Οι σκύφοι είναι εισηγμένοι από Αττική, Κυκλάδες και Ρόδο. Τα αγγεία χρονολογούνται στην ΠρΓΒ. Άλλα ευρήματα: κύλινδρος από φύλλο χρυσού και λεπτή χάλκινη περόνη.

12) **Τάφος LST¹⁴⁵** —Ο τάφος ήταν σε χρήση από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου μέχρι και τα Ρωμαϊκά χρόνια. Στο τάφο βρέθηκαν αγγεία και όστρακα από την ΠρΓ έως και την ΥΓ εποχή. Τα είκοσι (20) αγγεία και όστρακα είναι: πίθοι, πυξίδες, κάλαθοι, οινοχόες, σκύφοι, πυξίδα και αρύβαλλος.

13) **Τάφος Q**—Ο τάφος ήταν πολύ μικρός και βρέθηκε κατεστραμμένος. Περιείχε ένα αδιακόσμητο πίθο, μια χάλκινη περόνη και διεσπαρμένα όστρακα ΠρΓ και Γ εποχής.

14) **Τάφος X** (εικ.60α&β)—Ανασκάφτηκε το 1927. Ο τάφος περιείχε ένα ασυνήθιστο αριθμό ταφών/καύσεων ακόμη και σε διαμορφωμένη κοιλότητα στο δρόμο του τάφου, από την ΠρΓ έως την ΥΓ. Στον τάφο βρέθηκαν είκοσιένα (21) ταφές/καύσεις και οι ανασκαφείς πιστεύουν ότι αφορούν ταφές μιας οικογένειας.

Τα αγγεία και τα όστρακα (εικ.61) είναι συνολικά εκατό τριάντα τρία (133), όπως: ταφικοί πίθοι, αμφορείς αλλά και μικρότερα, όπως αρύβαλλοι, κάλαθοι, δίσκοι, κρατήρες, κρατερίσκοι, πώματα, οινοχόες, κύπελλα, σκύφοι, πυξίδες, υδρίες και τριποδικά αγγεία. Τα αγγεία που χρονολογούνται στην ΠρΓΒ είναι εισηγμένα από την Αττική και τις Κυκλάδες, ενώ άλλα είναι επηρεασμένα από τη Ρόδο και την Κύπρο. Στον τάφο, επίσης, βρέθηκαν μικρογραφίες αντικειμένων, όπως: πλοίο, καλάθι, φίδι σε μορφή αγγείου, δένδρα, μικρό ζώο, πουλιά, αγγείο με πουλιά και μικρογραφικά αγγεία -σκύφοι, κύπελλα. Άλλα ευρήματα: σιδερένιες περόνες, χάλκινη πόρπη, χάλκινη τριχολαβίδα, δύο κεφαλές λογχών, εβδομήντα μικρές χάνδρες από ήλεκτρο, σιδερένια μικρά ξίφη, μικρές σιδερένιες λεπίδες, θραύσματα χάλκινων αγγείων, δύο σιδερένιες κεφαλές βελών, κυλινδρικό φύλλο χρυσού και διακοσμημένο χρυσό έλασμα με εραλδικά λιοντάρια.

15) **Τάφος VIII** (εικ.62)—Οι πιο πρώιμες ταφές του τάφου αρχίζουν από την ΠΠρΓ εποχή, συνεχίζουν στην Γ εποχή και φτάνουν έως την Ελληνιστική εποχή. Στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, έξι καύσεις της Γ εποχής. Ο τάφος είχε συληθεί από τη Γ εποχή. Τα αγγεία και τα όστρακα, συνολικά σαράντα εννέα (49) είναι : έξι ταφικά αγγεία-πίθοι,

142. Brock 1957, 23-38 & Hood and Smyth 1981, 16-18, 34-39, 42, 46, 52-53, 58-59 & Jones 2000, 216-219.

143. Ο J.K.Brock σημειώνει ότι αν και στην Αττική οι παραστάσεις πρόθεσης δεν έχουν βρεθεί πριν τον 9^ο αι π.Χ, τίποτε δεν αποκλείει να υπήρχαν και πιο πρώιμα.

144. Χαρακτηριστική η εμφάνιση, σύμφωνα με τον J.K.Brock, αρυβάλλων στους τάφους της Κρήτης σε τόσο πρώιμες εποχές.

145. Brock 1957, 39-58.

αμφορείς αλλά και μικρότερα οινοχόες, αρύβαλλοι, σκύφοι, κύπελλα και πρόχοι.¹⁴⁶
 Άλλα ευρήματα: σιδερένια περόνη, χάλκινες πόρπες και θραύσματα από δύο δακτυλίδια, χάλκινη κεφαλή περόνης., δύο χάλκινες περόνες, κοκάλινη επίπεδη χάνδρα, μικρός χρυσός δίσκος και χάλκινο δακτυλίδι.

16) **Τάφος TFT**^(εικ.63)—Ο τάφος είναι εξαιρετικά μικρός και περιείχε δεκαπέντε (15) ταφές/καύσεις (12 στο εσωτερικό του τάφου και τρεις στο δρόμο). Οι ταφές χρονολογούνται από την ΠρΓΒ έως και την ΠΑ. Τα αγγεία και τα όστρακα είναι συνολικά ογδόντα ένα (81), όπως: ταφικοί πίθοι, πυξίδες, αρύβαλλοι, οινοχόες, πώματα, διακοσμημένοι αμφορείς, κύπελλα, κρατήρες και μικρός σκύφος. Άλλα ευρήματα είναι: σιδερένιες λεπίδες, περιδέριο με μπλε χάνδρες, δύο χάλκινες περόνες, τρεις σιδερένιες περόνες και πήλινη σπείρα.

17) **Τάφος F**—Το περιεχόμενο του τάφου ήταν διαταραγμένο και η κεραμική βρέθηκε σε κακή κατάσταση. Ο τάφος περιέχει 13 ή 14 ταφές/καύσεις από την ΠρΓΒ έως και την ΠΑ. Τα αγγεία και όστρακα είναι συνολικά πενήντα επτά (57), όπως: ταφικοί πίθοι, πυξίδες, αρύβαλλοι, κύπελλα, οινοχόες, κρατήρας, πώματα και σκύφοι. Ορισμένα από τα αγγεία είναι επηρεασμένα από τις Κυκλάδες. Άλλα ευρήματα είναι: θραύσματα χάλκινης περόνης, θραύσματα σιδερένιου μαχαιριού, θραύσματα σιδερένιου στιλέτου, χάλκινα δακτυλίδια, χάλκινη λωρίδα, σιδερένια περόνη, μακριά σιδερένια κεφαλή λόγχης, μικρός σιδερένιος πέλεκυς και πήλινη χάνδρα

18) **Τάφος VII**⁸¹^(εικ.64)—Ο τάφος περιείχε δώδεκα (12) ταφές/καύσεις σε δύο σειρές των έξι, ενώ στο δρόμο υπήρχαν ακόμη δύο. Οι ταφές χρονολογούνται από τη Μ/ΥΠρΓ έως την ΠΑ εποχή. Τα αγγεία και τα όστρακα είναι σε σύνολο σαράντα έξι (46), όπως: ταφικοί πίθοι (ορισμένοι διακοσμημένοι όπως οι πολύχρωμοι), αρύβαλλοι, σκύφος, οινοχόες, κοτύλη, καπάκια, κύπελλα και κρατερίσκος. Άλλα ευρήματα είναι: σιδερένια λόγχη, σιδερένια περόνη και χρυσό δακτυλίδι.

19) **Τάφος P²**—Ο τάφος είναι μικρού μεγέθους και περιείχε δεκαοκτώ(18) ταφικούς πίθους, οι οποίοι χρονολογούνται από την ΥΓ έως και την ΠΑ εποχή. Το σύνολο των αγγείων και των οστράκων του τάφου είναι εξήντα έξι (66), όπως: οι 18 πίθοι (οι δύο πολύχρωμοι), αρύβαλλοι, πυξίδα, σκύφος-κρατήρας, οινοχόες, σκύφοι, πώματα, αμφορείς, κύπελλα και πινάκια. Ορισμένα αγγεία είναι εισαγόμενα από την Κύπρο ή επηρεασμένα από την κυπριακή κεραμική. Άλλα ευρήματα είναι αντικείμενα από χαλκό και φαγεντιανή.

20) **Τάφος II**—Ένας από τους πλουσιότερους τάφους της Κνωσού. Ο τάφος περιείχε δεκαοκτώ(18) ταφές/καύσεις στο εσωτερικό και δέκα (10) στο εξωτερικό, οι οποίες χρονολογούνται από την ΥΠρΓ έως την ΥΑ εποχή. Οι περισσότεροι ταφικοί πίθοι είναι πολύχρωμοι (εικ.65). Στο δρόμο του τάφου βρέθηκε, επίσης, χάλκινος δίνος, ο οποίος περιείχε καύση. Το σύνολο των αγγείων και των οστράκων είναι εκατό δέκα εννέα (119), όπως : πολύχρωμοι πίθοι, αρύβαλλοι, οινοχόες, κύπελλα, δίνος, θραύσματα χάλκινου δίνου, κοτύλες, σκύφοι, υδρία, κάλαθοι, πώματα και πυξίδα. Ορισμένα αγγεία είναι εισηγμένα από την Κόρινθο (Πρωτοκορινθιακά) και την Κύπρο.

Άλλα ευρήματα: δύο χρυσές περόνες, χρυσή χάνδρα, περίπτα από κορναλίνη και στεατίτη, σκαραβαίοι, δύο ασημένιες περόνες, ασημένιες τριχολαβίδες, δύο χρυσά δακτυλίδια από ταινία, λεπτό χρυσό δακτυλίδι, χάλκινο κεφάλι, θραύσμα χάλκινης

146. Brock 1957, 58-95.

περόνης, θραύσμα χάλκινης τριχολαβίδας, σιδερένια ξίφη, θραύσματα σιδερένιων στιλέτων, σιδερένιο στιλέτο, σιδερένιες λόγχες ή θραύσματα, σιδερένιο βέλος, δύο περόνες από ήλεκτρο, δύο σιδερένιες περόνες, σιδερένια περόνη με ξύλινη λαβή, χάλκινες πόρπες, δύο σιδερένιες, χάλκινες τριχολαβίδες ή θραύσματα και χάνδρες από φαγεντιανή, γυαλί, κρύσταλλο και από κορναλίνη.¹⁴⁷

21) **Τάφος Ι**—Στο δρόμο του τάφου Ρ είχε βρεθεί από το παρελθόν ο τάφος Ι, ο οποίος περιείχε δύο ταφές σε ακόσμητους ταφικούς πίθους της Ανατολίζουσας περιόδου, ενώ τα όστρακα χρονολογούνται από την ΥΠρΓ έως την ΥΑ εποχή. Το σύνολο των αγγείων και των οστράκων είναι είκοσι τέσσερα (24), όπως: πίθοι, οινοχόες, κύπελλα, κρατήρας, αρύβαλλος, σκύφος και πώμα. Άλλα ευρήματα: χρυσή δαιδαλική κεφαλή, χρυσή μέλισσα, πήλινα άλογα, χάλκινη πόρπη και σιδερένιο δακτυλίδι, αιγυπτιακή μορφή, χάλκινη πόρπη, 13 χάνδρες διαφόρων υλικών, περιδέραιο από χάνδρες φαγεντιανής, χάλκινη ταινία, χάλκινο δακτυλίδι με επένδυση χρυσού και τέσσερεις σφραγίδες από στεατίτη.

22) **Τάφος Ρ**—Ο τάφος ανασκάφηκε το 1933 από την ελληνική αρχαιολογική υπηρεσία. Ο τάφος ήταν σε χρήση από ΥΠρΓ εποχή αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός ταφών/καύσεων ανήκει στην Α. Ειδικότερα ο τάφος περιείχε σαράντα τρεις (43) ταφικούς πίθους με καύσεις (δύο στην ΥΠρΓ, δύο στην ΠρΒ, μία στην ΠΓ, μία στη ΜΓ, επτά ανήκουν στην ΥΓ ενώ οι υπόλοιπες ανήκουν στις περιόδους της Α). Το σύνολο των αγγείων και των οστράκων του τάφου είναι τριακόσια ογδόντα δύο (382), όπως: οι διακοσμημένοι ταφικοί πίθοι (ορισμένοι πολύχρωμοι-εικ.66α), αρύβαλλοι, πινάκιο, κοτύλες, οινοχόες, σκύφοι, υδρία, κύπελλα, αλάβαστρα, κάλαθος, δίσκοι, αμφορείς, αμφορίσκοι, διακοσμημένος ασκός σε μορφή πουλιού (εικ.66β), διακοσμημένος ασκός σε μορφή πάπιας, πώματα (εικ.66γ&δ), πυξίδες, κρατερίσκος, κρατήρες και υδρίες. Άλλα ευρήματα: πήλινο διπλό κεφάλι αλόγου, πήλινη λάμπα, δύο αρύβαλλοι από φαγεντιανή, φοινικική χάλκινη φιάλη, χάλκινο κύπελλο, πήλινο πουλί, πήλινος κριός, γυάλινη φιάλη. Αντικείμενα από χαλκό: πλαίσιο σε διακοσμημένο ανάγλυφο με κεντρικό θέμα τρεις μορφές με τρία άρματα, ανάγλυφο με δυο μετώπες με θέμα άνδρα με λιοντάρια (εικ.66ε&ει) εναλλασόμενη με δύο στενότερες μετώπες κάθε μια με τρεις σφήγκες, περίαπτο, πρόχους(εικ.66στ), οινοχόες, φιάλες, πυξίδα, πόρπη, λαβές για άλογα και δίσκος. Αντικείμενα από σίδηρο: μαχαίρια, θραύσματα σιδερένιου στιλέτου, κεφαλές λογχών, τριχολαβίδες, πριόνι, βέλος, ξίφη, οβελόι, λόγχες, δύο θραύσματα από άξονες, θραύσματα από κεφαλές βέλους, μακριές περόνες (εικ.66ζ), τρεις σιδερένιες λεπίδες λόγχης, ακόντια, λεπίδες και διπλός πέλεκυς.

Στο χώρο της Φορτέτσας¹⁴⁸ το 1967 ήρθαν στο φως δεκαπέντε (15) θαλαμοειδείς τάφοι, οι οποίοι δημοσιεύτηκαν μαζί με τους τάφους του Βορείου Νεκροταφείου. Οι τάφοι χρονολογούνται με βάση τα ευρήματά τους από την ΥπΜ έως την ΠΑ, ενώ η χρήση τους συνεχίζεται μέχρι την Ρωμαϊκή εποχή. Στους τάφους εντοπίστηκαν καύσεις της Γ εποχής και συνολικά βρέθηκαν σαράντα δύο (42) αγγεία και όστρακα. Άλλα ευρήματα (συνολικά επτά): χάλκινη περόνη, σιδερένια μαχαίρια, σιδερένιες αιχμές λόγχης και σιδερένιο ξίφος.

147. Brock 1957, 96-138 & Lembesi 1975, 169-176 & Hood and Smyth 1981, 16-18, 34-39, 42, 46, 52-53, 58-59 & Jones 2000, 216-219 & Eaby 2007, 162-163.

148. Coldstream and Catling 1996, Vol.I, 285-290. Οι τάφοι είχαν εντοπιστεί από το 1963 όταν διενεργούντο έργα ύδρευσης & Eaby 2007, 156.

3Α1-δ. Νοτιοδυτικά του δρόμου Κνωσού-Ηρακλείου (κοντά στο χώρο της Φορτέτσας)

Το 1953 Ν.Δ. του δρόμου Κνωσού- Ηρακλείου, κοντά στο χώρο των τάφων της Φορτέτσας (L, Π, ΤΦΤ) ήρθαν στο φως τρεις μικροί θαλαμοειδείς τάφοι¹⁴⁹ με δρόμο (εικ.67,68&69α). Οι τάφοι είχαν καταρρεύσει και είχαν χρησιμοποιηθεί από την ΥΠρΓ έως την ΠΑ εποχή.

Ο **τάφος Α** (εικ.69α) περιείχε τριάντα ένα (31) αγγεία και όστρακα αγγείων καθώς και καμένα οστά, τα οποία αποδεικνύουν ότι στο τάφο υπήρχαν καύσεις τοποθετημένες στα αγγεία (εικ.69β&γ). Η χρονολόγηση των αγγείων αρχίζει από την ΥΠρΓ έως την ΠΑ εποχή. Οι πλουσιότερες ταφές του τάφου ανήκουν στην ΠρΓΒ και την ΥΓ εποχή. Άλλα ευρήματα: χρυσή περόνη, χάνδρα από χρυσό και ήλεκτρο, σιδερένια λεπίδα από κοντό ξίφος, σιδερένια λαβή από κοντό ξίφος, θραύσματα από σιδερένια λαβή ξίφους ή μαχαιριού και από λεπίδα κοντού ξίφους και θραύσματα φύλλου χαλκού.

Ο **τάφος Β** ήταν μικρότερος. Στον τάφο βρέθηκαν όστρακα της Γ εποχής και ενταφιασμοί (οστά και ένα ή δύο κρανία), Άλλα ευρήματα: θραύσμα από χάλκινο στεφάνι, θραύσμα από χάλκινη πόρπη, θραύσματα από χάλκινη πόρπη καθώς και θραύσματα από σίδηρο.

Ο **τάφος Γ** περιείχε, όπως ο Β, ενταφιασμό (τμήμα κρανίου). Χρονολογείται στην ΠρΓΒ. Στο τάφο βρέθηκε θραύσμα από χάλκινη πόρπη.

Στους τάφους Β και Γ ανήκαν και εννέα ακόμη θραύσματα αγγείων από την ΥΠρΓ έως την ΠΑ εποχή. Κάποια από τα αγγεία¹⁵⁰ αυτών των τάφων δηλώνουν την προέλευση τους από τις Κυκλάδες και την Εύβοια, ενώ μοτίβα των αγγείων (εικ.69β) προέρχονται από την Αττική κεραμική. Μικρότερα αγγεία, επίσης, δηλώνουν κυπριακή προέλευση.

3Α1-ε.Βόρειο Νεκροταφείο–Περιοχή Πανεπιστημίων& Νοσοκομείου

Το 1978 στο χώρο του Βορείου νεκροταφείου,¹⁵¹ περιοχή Πανεπιστημίων και Νοσοκομείων ανασκάφτηκε από την αγγλική αρχαιολογική σχολή ένας πολύ μεγάλος αριθμός τάφων (310). Η χρήση των τάφων καλύπτει χρονολογικά όλη την αρχαιότητα από την Εποχή του Χαλκού- ΥΜΙΙΙ έως και την Ρωμαϊκή περίοδο και σε κάποιες περιπτώσεις επεκτείνεται έως και την χριστιανική εποχή.

Από το σύνολο των τάφων, οι ενενήντα δύο (92)¹⁵²-Παράρτημα (Α-πιν.1) καλύπτουν την περίοδο της ΠΕΣ (εικ.70) με διευρυμένα όρια. (ΥΜΙΙΙ-ΥΑ). Τα ανασκαφικά δεδομένα των τάφων δημοσιεύτηκαν από τους J.N.Coldstream and H.W.Catling το 1996. Η πλειονότητα των τάφων είναι θαλαμοειδείς με δρόμο, με ένα ή δυο θαλάμους, ενώ οι υπόλοιποι είναι λακκοειδείς (εικ.71,72,73). Οι περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι ή συλημένοι από την αρχαιότητα και το περιεχόμενό τους διεσπαρμένο. Μόνο ο τάφος 75(εικ.75) βρέθηκε σχεδόν άθικτος. Οι τάφοι είναι οργανωμένοι σε σειρές των τεσσάρων έως έξι τάφων και ως προς τη θέση τους έχουν προσανατολισμό ΝΔ(40), ΝΑ (32), Δ(6), ΒΔ(1), Ν(1) και Β(9).

149. Cook&Boardman 1954, 166 & Hood & Boardman 1961, 68-78 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Cadogan 1992b, 124-147 & Eaby 2007, 156.

150. Hood & Boardman 1961, 77-78.

151. Coldstream and Catling 1996, vol.I, 53-283 & Jones 2000, 216-229 & ο.π.Eaby 2007, 155-159.

152. Οι ενενήντα δύο τάφοι του Βορείου Νεκροταφείου καταγράφονται λόγω του μεγάλου αριθμού τους στο Παράρτημα με αναφορά στη χρονολόγηση, στους τρόπους ταφής και στα κτερίσματα.

Η επικρατέστερη ταφική πρακτική είναι η καύση και αφορά τις χρονολογικές περιόδους της ΠρΓ, της Γ και της Α. Εντοπίστηκαν εκατό εβδομήντα πέντε (175) καύσεις περίπου¹⁵³ και των δύο φύλων, σε όλες τις ηλικίες. Οι ενταφιασμοί (27 περίπου και των δύο φύλων και όλων των ηλικιών) αφορούν την ΥΜΠΑ-Β, ιδιαίτερα την ΥπΜ εποχή και ορισμένοι την ΠρΓ και ΠρΓΒ. Οι ερευνητές υποστήριξαν την άποψη των οικογενειακών τάφων.

Σε οκτώ τάφους εντοπίστηκαν έντεκα εγχυτρισμοί, οι οποίοι αφορούν νήπια και παιδιά. Στους τάφους 79 (εικ.74), 107, 152,163,283 και 294 βρέθηκαν ταφές ζώων (αλόγων, προβάτων, κατσικιών). Οι τάφοι 75 (εικ.75), 107, 200(εικ.76), 218 (εικ.77), 219(εικ.78), 283, 285(εικ.79) και 292 ήταν ιδιαίτερα πλούσιοι και σε σχέση με το μεγάλο αριθμό αγγείων και λόγω των κτερισμάτων από πολύτιμα υλικά καθώς και τον μεγάλο αριθμό όπλων. Ιδιαίτερα ο τάφος 200, αφορούσε καύση γυναίκας και ήταν πλούσιος σε κτερίσματα (πέντε χρυσά κοσμήματα).

Το σύνολο των αγγείων και των οστράκων των τάφων είναι δύο χιλιάδες εκατόν ογδόντα οκτώ (2.188) όπου αντιπροσωπεύονται όλα τα είδη των αγγείων σε ποικίλα μεγέθη (εικ.80α,β,γ,δ,ε,στ,ζ,η,θ,ι,κ). Πολλά από τα αγγεία είναι εισηγμένα από Αττική, Κύπρο, Εύβοια, Κόρινθο και Νάξο. Από τα άλλα κτερίσματα εντυπωσιακός είναι ο αριθμός των όπλων, των οβελών και των εργαλείων από χαλκό και σίδηρο, κυρίως, στους τάφους 75, 219, 283 και 285 αλλά και των κοσμημάτων από τα ίδια υλικά (περόνες και πόρπες)¹⁵⁴ (εικ.81α&β). Κοσμήματα¹⁵⁵ και κτερίσματα (ελάσματα) από χρυσό εντοπίστηκαν συνολικά τριάντα ένα (31), ιδιαίτερα στους τάφους 98, 200, 285 και 292, ενώ από ασήμι δέκα (10) (εικ.82α,β,γ,δ,ε,στ) Κτερίσματα από άλλα υλικά έχουμε από: ήλεκτρο, φαγεντιανή, ορεία κρύσταλλο, στεατίτη, οψιανό, πηλό και άλλα.

Στο χώρο των Πανεπιστημίων,¹⁵⁶ βόρεια του Βενιζέλειου νοσοκομείου το 1982 ανασκάφηκαν οι τάφοι 6,7,8 και 9. Οι τάφοι ή τμήματα τάφων ήταν λαξευτοί θαλαμοειδείς και ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο, το οποίο είχε ανασκαφτεί παλαιότερα στην ίδια περιοχή. Αναλυτικά:

Τάφος 6—Διατηρείται σε μικρό τμήμα του δαπέδου, ενώ είχαν καταστραφεί τα τοιχώματα, ο δρόμος και μεγάλο μέρος του δαπέδου. Ο τάφος είχε συληθεί από το παρελθόν Βρέθηκαν οστά διαλυμένα και διασκορπισμένα, ένας αμφορέας, τέσσερα μικρογραφικά μόνωτα κύπελλα και μικρό κεφάλι σφίγγας. Τα ευρήματα χρονολογήθηκαν στη Γ εποχή.

Τάφος 7—Στον τάφο βρέθηκε μια ορθογώνια λαξευτή θήκη επενδυμένη εσωτερικά με όρθιες πωρολιθικές πλάκες. Η θήκη καλυπτόταν με κομμάτια διακοσμημένου πιθαριού. Η θήκη περιείχε διαλυμένα οστά. Άλλα ευρήματα: ένα πήλινο έργο σε μορφή ανδροσειρήνος με γραπτή διακόσμηση, τριφυλλόσχημη οινοχόη με πώμα (ύστερο-κορινθιακή), σκύφος, πρόχους, λοπάδιο, μικρό μόνωτο κύπελλο, χρυσή σφαιρική ψήφος και δακτυλιόσχημη κρυστάλλινη ψήφος. Ο τάφος χρονολογήθηκε στην ΥΓ εποχή.

153. Coldstream and Catling 1996, vol.I, 53-283 & Ο αριθμός των καύσεων ήταν πολύ μεγαλύτερος λόγω της συλήσεως και της καταστροφής πολλών τάφων.

154. Κτερίσματα από χαλκό 429, από σίδηρο 439, από χρυσό 31, από ασήμι 10.

155. Coldstream and Catling 1996, vol.I, 53-283. Τα κτερίσματα από άλλα υλικά είναι 281.

156. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη 1982, 374-375 & Catling 1983, 43-56.

Τάφος 8¹⁵⁷—Στον τάφο αποκαλύφθηκε ο δρόμος, ενώ ο θάλαμος του είχε καταστραφεί. Από το συγκεκριμένο τάφο περισυλλέχθηκαν όστρακα των Γ χρόνων.

Τάφο 9—Στον τάφο εντοπίστηκε ο λαξευτός κυκλικός θάλαμος του τάφου. Στο θάλαμο διαπιστώθηκαν υπολείμματα εννέα νεκρικών καύσεων σε αντίστοιχες ταφικές κάλπες. Βρέθηκαν συνολικά σαράντα τέσσερα (44) αγγεία (εικ.83a&β), μια χάλκινη περόνη, τρία σιδερένια στελέχη και πήλινο σφονδύλι. Τα ευρήματα χρονολογήθηκαν την ΥΓ εποχή. Αναλυτικότερα οι καύσεις (τοποθετημένες σε επίπεδα) είχαν ως εξής:

α) Καύση 1—Σε ωοειδή κάλπη βρέθηκαν καμένα οστά και δίπλα της υπήρχαν μία πρόχους, ένα κλειστό αγγείο σε κομμάτια, θραύσματα δύο ακόμη αγγείων και σκύφος.

β) Καύση 2—Διατηρήθηκε μόνο το κάτω τμήμα αγγείου μεσαίου μεγέθους σε θραύσματα και ανάμεσά τους υπήρχαν καμένα οστά.

γ) Καύση 3—Σε ωοειδή τριποδική κάλπη με πόδια θηλιές βρέθηκαν υπολείμματα καμένων οστών, σκύφος και ακέραιο αλάβαστρο.

Στο δεύτερο επίπεδο (κάτω από το πρώτο);

δ) Καύση 4—Σε τριποδική ωοειδή κάλπη με θολωτό πώμα και πόδια θηλιές βρέθηκαν καμένα οστά, ημισφαιρικό κύπελλο, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια, μια μικρή πρόχους και ένα σπασμένο μικρό αγγείο. Δίπλα στην κάλπη βρέθηκε τμήμα σκύφου.

ε) Καύση 5—Σε κάλπη καλυμμένη με πώμα με σφαιρική λαβή βρέθηκαν καμένα οστά, αρύβαλλος, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια, χάλκινη περόνη και πήλινο σφονδύλι. Δίπλα στην κάλπη βρέθηκε μια κατεστραμμένη ωοειδής κάλπη, η οποία δεν περιείχε οστά αλλά όστρακα δύο μικρών αγγείων (αρύβαλλου και σκύφου).

στ) Καύση 6—Σε κάλπη (κοντά στην Καύση 4) καλυμμένη με πώμα σε σχήμα τρίωτου μικρογραφικού αγγείου βρέθηκαν καμένα οστά ενώ στη βάση της κάλπης δύο μικρά σκυφοειδή αγγεία.

ζ) Καύση 7—Σε ωοειδή κάλπη (κοντά στην Καύση 4) βρέθηκαν καμένα οστά, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια και τρία σιδερένια στελέχη. Κοντά στη βάση της κάλπης δύο μικρά αγγεία (το ένα σκύφος).

η) Καύση 8—Σε τριποδική ωοειδή κάλπη με πόδια θηλιές(κοντά στην Καύση 7) βρέθηκαν καμένα οστά και δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια.

θ) Καύση 9—Σε ωοειδή κάλπη με διπλές τοξωτές λαβές, καλυμμένη με το αναποδογυρισμένο πώμα της (κάτω από Καύση 6) βρέθηκαν καμένα οστά, μικρή πρόχους και αρυβαλλοειδές ληκύθιο. Επίσης, στον τάφο 9 βρέθηκε στο δάπεδο ένα σκύφος καθώς και κυκλικό φρεατοειδές όρυγμα (η έρευνα δεν προχώρησε στο συγκεκριμένο σημείο).

3ΑΙ-στ. Λόφος Ζαφέρ Παπούρα – Βόρεια του Παλατιού της Κνωσού

Στη δυτική πλευρά του λόφου Ζαφέρ Παπούρα¹⁵⁸ τα έτη 1907 και 1927 ανασκάφθηκαν από τον Α.Εvans και αργότερα από τον Η.Γ.Γ. Ρayne τρεις θαλαμοειδείς τάφοι (εικ.84-85). Οι τάφοι ήδη είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στη Μινωική εποχή. Πλήθος αγγείων ήρθαν στο φως από την ΥπΜ έως την ΠΑ εποχή, τα οποία συνόδευαν μεγάλο αριθμό ενταφιασμών. Ορισμένα αγγεία της Α εποχής περιείχαν καύσεις. Οι τάφοι αποδεικνύουν ότι χρησιμοποιήθηκαν σε όλη την ΠΕΣ και ιδιαίτερα από την αρχή της Γ εποχής.

Ο Η.Γ.Γ.Ρayne¹⁵⁹ μελέτησε τα εκατόν ογδόντα (180) αγγεία και όστρακα των τάφων και τα χώρισε σε δύο ομάδες. Αντιπροσωπεύονται σχεδόν όλα τα σχήματα και μεγέθη των αγγείων, όπως: ωοειδείς πίθοι, πολύχρωμοι πίθοι, αμφορείς, κρατήρες, υδρίες, στάμνοι, οινοχόες και αρύβαλλοι. Ανάμεσα στα αγγεία υπήρχαν πέντε (5) εισαγόμενα από την Κόρινθο (πρωτοκορινθιακά) και από τη Ρόδο.

Άλλα ευρήματα των τάφων ήταν από το τάφο Β (ανασκάφηκε το 1927): χάλκινα ζευγάρια τριχολαβίδων, ένα ρηχό κύπελλο και σιδερένια θραύσματα από ένα ή περισσότερα ξίφη. Χαρακτηριστικά τα ίχνη ξίφους πάνω στις λαβές πίθου όπου είχε στηριχθεί το σιδερένιο ξίφος.

3ΑΙ-ζ. Λόφος Γυψάδες

Στις Β.Α. πλαγιές του λόφου Γυψάδες,¹⁶⁰ στο υψηλότερο τμήμα, το 1954-1955 ανασκάφηκε Μινωικό νεκροταφείο με δεκαεννέα τάφους (19) της ΥΜ εποχής. Η αναφορά του νεκροταφείου στην παρούσα εργασία οφείλεται στον τάφο VII, στον οποίο βρέθηκαν παράλληλα με τα ευρήματα της ΥΜ εποχής και ευρήματα της ΥπΜ εποχής όπως: αγγεία, τέσσερις μακριές σιδερένιες περόνες (τύπου Μουλιανών) και ένα σιδερένιο μαχαίρι. Τα ευρήματα συνόδευαν ενταφιασμούς, ενώ στον τάφο VIα βρέθηκε τμήμα πίθου της ΥΓ εποχής.

Στο λόφο Γυψάδες, στο χαμηλότερο τμήμα, το 1975 ανασκάφηκε¹⁶¹ τυχαία ένας Γ θαλαμοειδής τάφος(εικ.86) με δρόμο από τον L.H.Sackett. Ο τάφος ήταν κατεστραμμένος, αλλά βρέθηκαν in situ δώδεκα καύσεις και άλλες δύο ακόμη (σε άλλη θέση). Σε περαιτέρω μελέτη του τάφου διαπιστώθηκε ότι το σύνολο ή μέρος των ταφικών αγγείων από το καταστρεμμένο τμήμα του τάφου ανέρχεται σε τριάντα πέντε (35). Αυτό αποδεικνύει ότι τα ταφικά αγγεία κάλυπταν τη χωρητικότητα του τάφου, τοποθετημένα σε δύο επίπεδα. Τα ταφικά αγγεία ως προς το σχήμα ήταν τα περισσότερα ωοειδείς πίθοι¹⁶² με δύο ή τέσσερις λαβές και χρονολογήθηκαν από την ΠρΓΒ έως την Α εποχή.

Ο τάφος, όπως ο J.N.Goldstream¹⁶³ αναφέρει, χρησιμοποιήθηκε για επτά ή οκτώ γενιές, ίσως μιας οικογένειας, της οποίας ο αριθμός των μελών της αυξανόταν σταθερά. Κοντά στις καύσεις βρέθηκαν και όστρακα μικρών αγγείων. Από τα εκατόν δεκαεπτά (117) αγγεία και όστρακα, τα τριάντα πέντε (35) ανήκουν σε ταφικούς ωοειδείς και

158. Payne 1927-1928, 224-298 & Woodward 1927, 244-245 & Hartley 1930-1931, 56-69 & Pendlebury 1939, 314 & Evans 1964b, 547.

159. Payne 1927-1928, 233 & Brock 1956, 143&147. Η μελέτη των σχημάτων και της διακόσμησης των αγγείων οδήγησε τον Η.Γ.Γ Ρayne σε συμπεράσματα σχετικά με την προέλευση των μοτίβων και την επίδραση των διάφορων περιοχών (Αττική, Κύπρος, Ανατολή) στην κεραμική τέχνη της Κρήτης.

160. Hood, Huxley & Sandars 1958-1959, 197-198, 205, 208 & 236 & Evans 1964b, 547 & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229 & Cadogan 1992b, 132-133 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 164-165.

161. British school of Athens 1975, 343 & Eaby 2007, 163-164.

162. Οι πίθοι χρησιμοποιήθηκαν ως ταφικά αγγεία από την ΠρΓ έως Α περίοδο.

163. Goldstream, Callaghan & Musgrave 1981,141-142. & Holloway 1981, 101.

πολύχρωμους πίθους ενώ τα υπόλοιπα σε διακοσμημένα κωνικά ή θολωτά πώματα, σε κύπελλα, ληκύθους, αρύβαλλους, αλάβαστρα, κοτύλες, σκύφους, πυξίδες, αμφορέα, κρατήρα και οινοχόη.¹⁶⁴ (εικ.86 α,β,γ).

Ορισμένα από τα αγγεία έχουν ομοιότητες με εκείνα της Φορτέτσας, ενώ άλλα αγγεία δηλώνουν επιρροές από την Κόρινθο (κοτύλες) και την Κύπρο (οινοχόη (No77) & λήκυθος (No54)). Άλλα ευρήματα: δύο ασημένιες περόνες, ένας σκαραβαίος από φαγεντιανή, κρυστάλλινη χάνδρα, σιδερένιο όπλο, σιδερένιο μαχαίρι, σιδερένιο ξίφος, σιδερένιες αιχμές λόγχης, χάλκινο δακτυλίδι, χάλκινη τριχολαβίδα, καθώς και θραύσματα σιδήρου και χαλκού (εικ.86δ).

Η μελέτη από τον J.H.Musgrave¹⁶⁵ του συνόλου των καμένων οστών στους πίθους απέδειξε την καύση τουλάχιστον δεκαέξι νεκρών, από τους οποίους ο ένας ήταν ενήλικας ώριμης ηλικίας, οι οκτώ ενήλικοι νεαρής ηλικίας, ένας έφηβος (13 ετών), ένα νήπιο, ενώ ανήκαν και στα δύο φύλλα. Οι υπόλοιποι πέντε ήταν απροσδιορίστου φύλλου και ηλικίας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ήταν η στενή σχέση των νεκρών μεταξύ τους, στοιχείο που δηλώνει την ύπαρξη συγγενικών σχέσεων μεταξύ τους, δηλαδή την ύπαρξη μιας οικογένειας.

Στη περιοχή Γυψάδες, επίσης, το 1993 ανασκάφηκαν¹⁶⁶ στον αγρό Παπαδάκη τέσσερις θαλαμοειδείς τάφοι της ΥΜΠΒ περιόδου (εικ.87), ενώ το 1997, στη συνέχιση των ανασκαφών, ήρθε στο φως μεγάλος συλημένος θαλαμοειδής τάφος (Τ5) της ΥπΜ-ΠρΓ περιόδου (εικ.88). Ο τάφος είναι ελλειψοειδούς σχήματος και χωρίζεται σε δύο τμήματα. Ο πρώτος τάφος από αυτούς αποτελείται από κυκλικό θάλαμο και επικοινωνούσε νότια με δεύτερο τετράγωνο θάλαμο. Το βόρειο τμήμα του τάφου καλυπτόταν με λιθοσωρό. Σε διάφορα στρώματα βρέθηκαν οκτώ κρανία και διάσπαρτα οστά, θραύσματα σαρκοφάγων και δύο ακέραια αγγεία (θήλαστρο, μικρή πρόχους), ενώ στο νότιο τμήμα βρέθηκαν τρία κρανία και ελάχιστα όστρακα.

3Α1-η. Βίλλα Αριάδνη

Κοντά στη βίλλα Αριάδνη¹⁶⁷ βρέθηκε τυχαία το 1958 ΥΠρΓ ταφή. Στην ταφή αυτή δεν βρέθηκαν οστά αλλά δώδεκα (12) αγγεία και ένας κωδονόσχημος κρατήρας με ίχνη πυράς.

164. Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981,141-142.

165. ο.π Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981, 162-165.

166. Γραμματικήκη 1993, 446 & Γραμματικήκη 1997, 987 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 164.

167. Coldstream 1963, 38-41 & Eaby 2007, 161.

3Α1-θ. Τεκέ- Αμπελόκηποι

Το 1940 στη περιοχή Κανιαλί Τεκέ¹⁶⁸ εντοπίστηκαν τρεις τάφοι (εικ.89&90) και ανασκάφηκαν μετά το 1945 από τον R.W.Hutchinson

1) Στην αρχή ανασκάφηκε θαλαμοειδής ορθογώνιος τάφος με στενό δρόμο. Στον τάφο βρέθηκαν σιδερένιο ξίφος, δύο σιδερένιες περόνες, τμήμα χάλκινης πόρπης και όστρακα αγγείων της Α εποχής. Εντοπίστηκαν οκτώ περίπου αγγεία.

2) Στη συνέχεια ανασκάφηκε θολωτός τάφος με δρόμο, πλούσιος σε κτερίσματα. Ο τάφος ήταν σε χρήση από την εποχή του Χαλκού έως και την Ανατολίζουσα εποχή.

Στο τάφο εντοπίστηκαν παλαιότεροι ενταφιασμοί, ίσως από την Μ/ΥΜΙΙΙ εποχή του Χαλκού αλλά και την ΠρΓΒ. Στον τάφο δεν διαπιστώθηκε καύση της ΠΓ, αλλά εντοπίστηκε καύση της Μ/ΥΓ εποχής. Στην ΠΑ εποχή εντοπίστηκαν διάφορες καύσεις και στην εποχή αυτή ανήκουν επτά ωοειδείς και πολύχρωμοι πίθοι καθώς και μικρότερα αγγεία που βρέθηκαν εντός των μεγαλύτερων. Το σύνολο των αγγείων αριθμεί στα εκατόν έντεκα (111) αγγεία και όστρακα ποικίλων σχημάτων και μεγεθών (εικ.90α,β,γ), όπως: πίθοι (μονόχρωμοι, πολύχρωμοι), κρατήρες, αμφορείς, υδρίες, οινοχόες, πώματα σε σχήμα ασπίδας με λαβή, πινάκια, ασκοί (Κυπριακού τύπου), αρύβαλλοι, σκύφοι, κάνθαροι, κύπελλα, κάλαθοι και μινιατούρες αγγείων. Χαρακτηριστικό, επίσης, εύρημα το πήλινο μοντέλο οικίας (No 1-εικ.91).Ο πλούτος του συγκεκριμένου τάφου οφείλεται κατεξοχήν στα χρυσά κοσμήματα που εντοπίστηκαν σε δύο αγγεία τοποθετημένα κάτω από το δάπεδο του τάφου στην βόρεια και νότια πλευρά της εισόδου. Στη βόρεια πλευρά η ωοειδής πυξίδα (No 57) περιείχε¹⁶⁹ (εικ.92α&β):

- 1) Χρυσό περίαπτο το οποίο είχε ένθετα ορεία κρύσταλλο και ήλεκτρο και έφερε χρυσή αλυσίδα με κατάληξη φιδιών(εικ.92α).
- 2) Χρυσό περίαπτο το οποίο έφερε στις απολήξεις του γυναικείες κεφαλές (εικ.92β).
- 3) Μικρότερο περίαπτο σε σχήμα ορθογώνιας χάνδρας από ήλεκτρο και χρυσό,
- 4) Χρυσή ταινία διακοσμημένη με επαναλαμβανόμενο μοτίβο πολεμιστή ανάμεσα σε λιοντάρια.
- 5) Ασημένιες περόνες που κατέληγαν σε χρυσές κεφαλές σε σχήμα πουλιών.
- 6) Ελεφαντόδοντο σε σχήμα ημισελήνου
- 7) Χάνδρα ορείας κρυστάλλου με χρυσό.
- 8) Έξι ψήγματα ακατέργαστου χρυσού.
- 9) Χρυσή ταινία και δύο σφαιρικές χάνδρες από ορεία κρύσταλλο
- 10) Σφαιρική γυάλινη χάνδρα

Το μικρότερο αγγείο (No 104) στην νότια πλευρά της εισόδου περιείχε:

- 1) Ημικυκλικό φύλλο χρυσού
- 2) Μηνοειδές χρυσό περίαπτο με θέσεις για ένθεση.
- 3) Χρυσή αλυσίδα, πλεκτή που κατέληγε σε ασημένιες κεφαλές φιδιών
- 4) Δύο ασημένιες περόνες με χρυσές κεφαλές πουλιών, οι οποίες ενώνονται με χρυσή αλυσίδα
- 5) Σκαραβαίο σε καφέ χρώμα με ιερογλυφικά
- 6) Σκαραβαίο σε λευκό χρώμα με διακόσμηση (φέρει σκαθάρι)
- 7) Χρυσό δακτυλίδι
- 8) Τρία ψήγματα χρυσού και ένα από ασήμι

168. Hutchinson & Boardman 1954, 216-228 & Coldstream 1963, 38-41 & Hoffman 1997, 191-245 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 161.

169. ο.π.Hutchinson & Boardman 1954, 216-228 & Boardman 1967, 57-75 & Eaby 2007, 160-161.

9) Μικρό περίαπτο από ορεία κρύσταλλο¹⁷⁰

10) Δεκατρείς χάνδρες από ορεία κρύσταλλο από τις οποίες οι εννέα φέρουν χρυσό

11) Δύο σφαιρικές γυάλινες χάνδρες

Άλλα ευρήματα του τάφου και του δρόμου είναι: χρυσό περίαπτο στο σχήμα του μούρου, τμήμα *πότνιας θηρών* σε ήλεκτρο, χρυσή αντρική μορφή ως *κριοφόρος*, το πάνω μέρος γυναικείας μορφής *κριοφόρου* από χρυσό-εικ.92β, χρυσή περόνη με κεφαλή, χρυσή ταινία διακοσμημένη με εμπίστες στιγμές, χρυσή ταινία με τρεις άξονες, δύο χρυσές χάνδρες, τμήμα πιθανόν της πίσω κόμμωσης της μορφής του *κριοφόρου*, χρυσό μάτι και χρυσή σφενδόνη δακτυλιδιού. Στον τάφο, επίσης, βρέθηκαν αντικείμενα από διάφορα υλικά, όπως χαλκό(εικ.93), ελεφαντόδοντο ή κόκαλο, σίδηρο, πέτρα, φαγεντιανή, καθώς και χάνδρες διαφόρων υλικών. Τα πιο σημαντικά είναι τρία χάλκινα κεφάλια αλόγου, θραύσματα χάλκινων ζωικών μορφών, θραύσματα λεπτού χάλκινου πινακίου, χάλκινο περίαπτο σε σχήμα ροδιού, χάλκινη πόρπη με εξόγκωμα, κωνικά χάλκινα αντικείμενα, χάλκινη περόνη κεφαλής, τμήμα χάλκινου καθρέπτη, χάλκινη περόνη κεφαλής με εξόγκωμα και δακτυλίδι, θραύσματα από χάλκινες λαβές σε σχήμα δακτυλιδιού, κεφαλή χάλκινης περόνης από ελεφαντόδοντο διακοσμημένη με κύκλους, δύο θραύσματα λαβών από ελεφαντόδοντο, θραύσματα σιδερένιου ξίφους και λεπίδων, μινωικά κέρατα καθαγιασμού από πέτρα και χάνδρες από γυαλί, στεατίτη και φαγεντιανή.

Οι αρχαιολόγοι, κυρίως οι Άγγλοι¹⁷¹ στη μελέτη του πλούσιου θολωτού τάφου διατύπωσαν αρχικά θεωρίες οι οποίες δεν ευσταθούσαν αν λάβουμε υπόψη το κοινωνικό υπόβαθρο της εποχής. Ο άρχοντας ή ακόμη και ο ιερέας ήταν ο κύριοι διαχειριστές των πολύτιμων μετάλλων και όχι οι απλοί τεχνίτες, όπως δηλώνεται και στον Όμηρο στην περίπτωση του βασιλιά Νέστορα της Πύλου.

3) Ένας τρίτος θαλαμοειδής¹⁷² τάφος σε τραπεζοειδές σχήμα βρέθηκε βορειοδυτικά του θολωτού. Περιείχε μία χρυσή χάνδρα, μια χάνδρα από ήλεκτρο, ένα μικρό πήλινο βόδι, ένα ζευγάρι χάλκινων τσιμπιδών, ένα σιδερένιο ξίφος με μια χάλκινη περόνη, δύο σιδερένιες λόγχες, ένα σιδερένιο μαχαίρι, και άλλα. Στον τάφο βρέθηκε μεγάλη ποσότητα (61 τμήματα αγγείων) κεραμικής από την ΠρΓ έως και την Α εποχή που περιελάμβανε τμήματα δύο μεγάλων κρατήρων, καθώς και λίγα θραύσματα από λάρνακα ΥΜΙΙΙ εποχής προερχόμενα από το δρόμο του τάφου.

Στην περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι, το 1950, ο Σ.Αλεξίου¹⁷³ ανάσκαψε Δ. του δρόμου Ηρακλείου-Κνωσού ένα συλημένο και καταστραμμένο κατά το ήμισυ θαλαμοειδή τάφο σε οβάλ σχήμα. Στον τάφο βρέθηκαν ΠρΓ και Γ όστρακα. Ο τάφος είχε στην είσοδο δύο μονολιθικούς ορθοστάτες, ένα ορθογώνιο κατώφλι διαμορφωμένο στον «κούσκουρα» και πιθανό δάπεδο στρωμένο με πλάκες, που ίσως είχαν καταπέσει από την οροφή. Ο τάφος περιείχε καύσεις. Δεν υπάρχει καμία περαιτέρω δημοσίευση για τον τάφο.

Στην περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι¹⁷⁴ σε τυχαία ανασκαφή το 1960 βρέθηκε πρώιμος ΠρΓ θαλαμοειδής τάφος (εικ. 94) με αποσπασματικά ίχνη δύο ενταφιασμών ενήλικων ανδρών, καθώς και καύσεις μέσα σε αμφορέα και κωδονόσχημο κρατήρα. Τα αγγεία του τάφου

170. Hutchinson & Boardman 1954, 216-228 & Boardman 1967, 57-75 & Snodgrass 1971, 165-166 & Desborough 1972b, 225-229 & Eaby 2007, 160-161.

171. Οι γνώμες για τους Φοίνικες τεχνίτες και την σύνδεση τους με τον τάφο του Κανιαλί Τεκέ έχουν καταρριφτεί. & Σταμπολίδης 2007, 55.

172. ο.π.Hutchinson & Boardman 1954, 216-228 & Boardman 1967, 57-75.

173. Αλεξίου 1950, 294-296.

174. Coldstream 1963, 34-38.

είναι δέκα οκτώ(18) και ανήκουν στο ΠΠρΓ ρυθμό και χρονολογικά συμπίπτουν με τα αγγεία των τάφων της Φορτέτσας.¹⁷⁵ Στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, δύο σιδερένιες αποσπασματικές αιχμές λόγχης και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Στην περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι, τα έτη 1975-1976¹⁷⁶ από την αγγλική αρχαιολογική σχολή (R.Howell, L.H.Sackett & M.R.Popham) στη διάνοιξη του δρόμου Κνωσού-Ηρακλείου ήρθαν στο φως δεκαέξι (16) θαλαμοειδείς τάφοι με δρόμο (οικόπεδα Αν.Κοιλάδη και Μ.Νιωτάκη) από την ΠρΓ, την ΠρΓΒ, την Γ και την Α εποχή (εικ.95α&β &96α&β). Αναλυτικά:

1) **Τάφος Α**—Ο τάφος βρίσκεται ΒΔ. Οι διαστάσεις του τάφου δεν είναι διακριτές. Στον τάφο βρέθηκαν επτά (7) αγγεία, όπως: τέσσερεις πίθοι (οι τρεις ταφικοί), κωνικό πώμα, οινόχοη και λήκυθος, τα οποία χρονολογούνται από την ΠρΓΒ έως την ΥΓ εποχή.

2) **Τάφος Β**—Ο τάφος βρίσκεται Ν. του τάφου Α και οι διαστάσεις του δεν είναι διακριτές. Στο τάφο βρέθηκαν τρία (3) αγγεία, όπως πίθος, πρόχους και κωδωνόσχημος σκύφος από την ΠρΓΒ έως την ΥΓ εποχή.

3) **Τάφος C**—Οι διαστάσεις του τάφου δεν είναι διακριτές και τα ανασκαφικά δεδομένα είναι ελλιπή.

4) **Τάφος D**—Ο τάφος (εικ.95α) βρέθηκε στις συνολικές διαστάσεις του, αλλά ήταν συλημένος. Στον τάφο βρέθηκαν σαράντα τρία (43) αγγεία (εικ.97α) και όστρακα, όπως: σκύφοι, πώματα, κύπελλα, κρατήρες, αμφορείς, οινόχοες, κυβοειδές αγγείο, πρόχους, πίθος, καπάκια κάλαθου, πυξίδες, αρύβαλλος και κάνθαρος, τα οποία χρονολογούνται από την ΠρΓ έως την ΥΓ εποχή. Άλλα ευρήματα: πήλινη χάνδρα, χάλκινο καρφί, σιδερένιο κεφάλι λόγχης, χάλκινη πόρπη, χάλκινο νόμισμα, χάλκινες ταινίες και πήλινος κύβος.

5) **Τάφος E**—Ο τάφος¹⁷⁷ (εικ.98α) βρέθηκε κατεστραμμένος κατά το ήμισυ. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν δέκα (10) αγγεία, όπως: αμφορέας, διακοσμημένος κωδωνόσχημος κρατήρας, κωδωνόσχημοι σκύφοι, κύπελλα και υδρία(εικ.98β) Το πιο ενδιαφέρον εύρημα του τάφου ήταν ο διακοσμημένος κωδωνόσχημος κρατήρας-εικ.98γ¹⁷⁸ ο οποίος περιείχε δύο εγχυτρισμούς - οστά (χωρίς καύση) κοριτσιού ηλικίας 18-21 ετών, καθώς και οστά (χωρίς καύση) νεαρού άνδρα. Ο κρατήρας ήταν διακοσμημένος με δύο θέματα, επίθεση ενός άνδρα σε δύο λιοντάρια και αντρωποί γρύπες και υδρόβιο πουλί.

6) **Τάφος F**—Ο τάφος¹⁷⁹ (εικ.95β) βρίσκεται ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου ήταν συλημένος. Στο δρόμο του τάφου που δεν είχε λεηλατηθεί εντοπίστηκαν δεκατέσσερα (14) αγγεία, όπως: αξιοσημείωτος ΜΠρΓ κωδωνόσχημος κρατήρας με διακόσμηση δύο θεμάτων. Το ένα θέμα εικονίζει κυνηγό να επιτίθεται σε ελάφι, τετράποδα και υδρόβιο πουλί και το άλλο θέμα πολεμιστή με δόρυ και ασπίδα. Βρέθηκαν, επίσης, πίθοι (πολύχρωμοι), σκύφοι, πώματα, δίσκος και αρύβαλλος (εικ.97β) που χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και την Α εποχή. Ανάμεσα στον τάφο και σε κοίλωμα ήρθαν στο φως οστά ζώων (αλόγου και σκύλων).

7) **Τάφος G** —Το 1943 στη περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι¹⁸⁰ αποκαλύφθηκε από τους γερμανούς στρατιώτες ΠρΓ-ΠΓ τάφος (εικ. 96α). Από τα ευρήματα του τάφου η

175. Brock 1957, 213 (n.1).

176. Catling 1977, 11-23 & Coldstream and Catling 1996, 1-7 & Eaby 2007, 159-160.

177. ο.π. Coldstream and Catling 1996, 7 & British school of Athens 1975, 343-344.

178. Sackett 1976, 117-150.

179. ο.π. British school of Athens 1975, 343-344.

180. Πλάτων 1947, 633 & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229.

Αρχαιολογική υπηρεσία (Ν.Πλάτων) περιέσωσε μεγάλο αριθμό γεωμετρικών αγγείων και οστράκων (περίπου πενήντα (50),¹⁸¹ μεταξύ των οποίων και ένας διακοσμημένος κρατήρας. Το 1976¹⁸² συνεχίστηκαν οι ανασκαφές στον τάφο G (οικόπεδο Νιωτάκη). Ο τάφος είχε προσανατολισμό ΝΑ-ΒΔ. Οι νεότερες ανασκαφές έφεραν στο φως εκατόν σαράντα ένα (141) διακοσμημένα και ακόσμητα αγγεία και όστρακα, όπως: αμφορείς, πίθοι, κωνικά πώματα (πίθων και καλάθων), οινοχόες, υδρίες, αγγεία πόσης, κρατήρες, αρύβαλλοι, λήκυθος, σκύφοι, αμφορίσκος, κύπελλα πυξίδες, δίσκος, κάλαθος, πτηνόμορφος ασκός και χονδροειδής τριποδική λεκάνη (εικ.97γ&δ). Τα αγγεία χρονολογούνται από την ΥΠρΓ έως τη ΜΓ εποχή. Άλλα ευρήματα: χάλκινα ημισφαιρικά κύπελλα, χάλκινες φιάλες, χάλκινο κύπελλο, χάλκινες λαβές αγγείων πόσης σε σχήμα λωτού, τμήματα χάλκινου λέβητα και πήλινα υφαντικά βάρη.

8) **Τάφος Η**—Ο τάφος (εικ.96β) έχει προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ. Στο ανώτερο δάπεδο του τάφου βρέθηκε ομάδα οστράκων και καμένο οστό. Το σύνολο διακοσμημένων και ακόσμητων αγγείων και οστράκων του τάφου είναι τριάντα εννέα (39), όπως: κωνικά και θολωτά πώματα, οινοχόη, πίθοι (ένας πολύχρωμος), κύπελλα, λεκανίδες, λήκυθοι, αρύβαλλοι και αμφορείς. Χρονολογούνται από την ΠΓ έως την Α εποχή. Άλλα ευρήματα: μικρογραφικός πέτρινος βωμός, τέσσερις σιδερένιες περόνες και γυάλινη χάνδρα.

9) **Τάφος J**—Ο τάφος με προσανατολισμό Ν.Α-Β.Δ, βρίσκεται κοντά στο μέσο της ομάδας των τάφων του οικοπέδου Νιωτάκη. Ο θάλαμος του τάφου ήταν σχεδόν ορθογώνιος. Σε ταφικό πίθο της ΠρΓ εποχής εντοπίστηκαν δύο ενταφιασμοί – ενταφιασμός γυναίκας (ο οποίος παραμερίστηκε και περιελάμβανε μέρος κρανίου, άνω και κάτω γνάθο) και σε κατώτερο επίπεδο καύση γυναίκας, ηλικίας κάτω των 30 ετών. Ο ενταφιασμός ανήκε σε πρωιμότερη εποχή από την καύση ενώ τα πλούσια κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς μάλλον ανήκουν στη δεύτερη ταφή. Το σύνολο των διακοσμημένων και ακόσμητων αγγείων και οστράκων είναι εξήντα πέντε (65), όπως: αμφορείς, πίθοι, αμφορίσκοι, αγγεία πόσης, οινοχόες, πυξίδες, κύπελλα, σκύφοι, πώμα, δίσκος, κάλαθοι, κάρθαρος, αρύβαλλος, τριποδικά μαγειρικά αγγεία και κωδωνόσχημος κρατήρας. (εικ.99α,β). Χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και την ΥΠρΓ εποχή. Άλλα ευρήματα: χάλκινο ημισφαιρικό κύπελλο, πήλινες χάνδρες, μεταλλική περόνη, δύο χρυσές περόνες, περίαπτο από πέτρα, χάνδρα από αμέθυστο και από κορναλίνη, ελικοειδής σφραγίδα, κοκάλινη πινακίδα και χάλκινη περόνη.

10) **Τάφος K**—Ο τάφος είναι μικρών διαστάσεων με ΝΔ προσανατολισμό. Το σύνολο των αγγείων και οστράκων του τάφου είναι μόνο πέντε (5), όπως: διακοσμημένος κωδωνόσχημος κρατήρας, κωδωνόσχημοι σκύφοι, πώμα πυξίδα και πυξίδα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και ΥΠρΓ εποχή.

11) **Τάφος L**—Ο τάφος έχει προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ και ανήκε στους τάφους της ομάδας που βρίσκονται στο οικόπεδο Νιωτάκη. Ο θάλαμος του τάφου είχε μερικώς καταστραφεί και συληθεί. Στο δάπεδο του τάφου εντοπίστηκε τμήματα οστού χωρίς καύση. Στον τάφο βρέθηκαν συνολικά δεκαοκτώ (18) αγγεία και όστρακα, όπως: πυξίδες, πώμα πυξίδα, κωδωνόσχημοι σκύφοι, αμφορείς, πίθοι, κωδωνόσχημοι κρατήρες, οινοχόη, δίσκος και αγγείο πόσης. Χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και την ΥΠρΓ εποχή

181. Coldstream and Catling 1996, 7-14. Τα είδη των αγγείων ήταν: ωσειδείς πίθοι, οινοχόες, αμφορείς και κάλαθος.

182. ο.π. Coldstream and Catling 1996, 14-31.

12) **Τάφος M¹⁸³**—Ο τάφος έχει ΝΑ-ΒΔ προσανατολισμό (οικόπεδο Νιωτάκη). Στο θάλαμο του τάφου εντοπίστηκε ταφικό αγγείο (Νο 4) και κάτω από τα όστρακα διεσπαρμένα καμένα οστά και στάχτες. Το σύνολο των διακοσμημένων αγγείων και οστράκων του τάφου είναι είκοσι δύο (22), όπως: δίσκοι, πίθοι, κρατήρες, αρύβαλλοι, πώματα, σκύφος, αμφορείς, οινοχόη και πυξίδα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ έως και τη ΜΓ εποχή.

13) **Τάφος N**—Ο τάφος βρισκόταν κοντά στον τάφο G και τον τάφο C, με προσανατολισμό ΝΑ-ΒΔ. Αποκαλύφθηκε αρχικά από τους Γερμανούς στρατιώτες και αργότερα το 1975 ανασκάφηκε από την αγγλική αρχαιολογική σχολή. Στον τάφο βρέθηκε τεφροδόχο αγγείο με απομεινάρια καμένων οστών. Το σύνολο των διακοσμημένων αγγείων και οστράκων είναι σαράντα ένα (41), όπως: αρύβαλλοι, ομφαλοειδή πώματα, κωνικό και θολωτά πώματα, κρατήρας, υδρία, πίθοι, πυξίδες, αμφορέας, σκύφοι, οινοχόη, λήκυθος, κάλαθοι, κύπελλα και πρόχους. Χρονολογούνται από την ΥΠρΓ έως τη ΜΓ εποχή. Άλλα ευρήματα: φύλλα χαλκού, τρεις χάλκινες περόνες, χάλκινο μαχαίρι, χάλκινη λαβή αγγείου, χρυσό κυκλικό κόσμημα, χρυσό ρόδι (εικ.99γ&δ) σιδερένια κεφαλή λόγχης και σιδερένια λεπίδα.

14) **Τάφος O**—Ο τάφος χωρίζεται σε δύο θαλάμους. Ο τάφος περιείχε τεφροδόχα αγγεία (όπως Νο 4, 6,15) τα οποία περιείχαν οστά και στάχτες και ορισμένα βρέθηκαν *in situ*. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι σαράντα οκτώ (48), όπως: πίθοι (ορισμένοι πολύχρωμοι), αμφορείς, οινοχόες, πώμα καλάθου, αρύβαλλοι, λήκυθοι, κωδονόσχημοι κρατήρες, σκύφοι, κωνικά και θολωτά πώματα και πυξίδα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ έως την ΥΑ εποχή. Άλλα ευρήματα: σιδερένια περόνη, σιδερένια αιχμή λόγχης, και σιδερένια κεφάλι ακοντίου,

15) **Τάφος P**—Ο συγκεκριμένος τάφος υποδηλώνεται μόνο από την εύρεση μίας πυξίδας και ενός αμφορέα της ΥΠρΓ – ΠρΓΒ εποχής.

16) **Τάφος Q¹¹⁸**—Ο προσανατολισμός του τάφου είναι ΝΑ-ΒΔ (οικόπεδο Κοιλιάδη). Η χρήση του τάφου ξεκινά από την ΥΜΠΙ (λάρνακα Νο 116) και συνεχίζεται μέχρι την Α εποχή. Τεφροδόχα αγγεία της Α εποχής οι πίθοι Νο1,3 συνοδευόμενοι με κτερίσματα. Ο συνολικός αριθμός αγγείων και οστράκων του τάφου είναι εκατόν δεκαέξι (116)- (εικ.100α), όπως: τεφροδόχοι πίθοι (ορισμένοι πολύχρωμοι), αρύβαλλοι, αμφορίσκος, οινοχόες, κύπελλα, λήκυθοι, πώματα καλάθων, υδρία, αγγεία πόσης, σκύφοι, κάλαθοι, μικρογραφικά αγγεία, αμφορείς, πυξίδες, κωνικά πώματα, μικρός κρατήρας, λεκανίδα, πτηνόμορφοι ασκοί (εικ.100 β), δίσκος και μινωική λάρνακα. Χρονολογούνται από τη ΜΠρΓ- ΥΑ. Άλλα ευρήματα: σιδερένιο όπλο, σιδερένιες περόνες, σιδερένιο μαχαίρι, σιδερένια αιχμή δόρατος, χάλκινες περόνες, επτά κρυστάλλινες χάνδρες, χρυσή σφενδόνη δακτυλιδιού, χρυσό δακτυλίδι με οβάλ σφενδόνη, πήλινες και γυάλινες χάνδρες (εικ.100 γ,δ).

Στην περιοχή Αμπελόκηποι-Τεκέ¹⁸⁴ (οικόπεδο Χατζάκη) ανασκάφθηκαν το 1982 από τον Γ. Ρεθεμιωτάκη θαλαμοειδείς τάφοι (3,4,5,6,9). Ο τάφος 5 ήταν θαλαμοειδής με κυκλική κάτοψη και λαξευτές παραστάδες και δρόμο. Ο τάφος είχε συληθεί από το παρελθόν. Στον τάφο βρέθηκαν τριάντα (30) αγγεία και όστρακα, όπως: κάλπες, αμφορείς, μικρές πρόχοι, αρύβαλλοι και σκυφοειδή λεκανίδια με γραπτές διακοσμήσεις, χαρακτηριστικές της ΥΓ εποχής. Βρέθηκε, επίσης, μεγάλος κυβόλιθος με αβαθή κοιλότητα, η οποία περιείχε πλήθος διεσπαρμένων και καμένων οστών και μας οδηγεί στο συμπέρασμα της χρήσης του ως τράπεζας προσφορών για ταφικές τελετουργίες. Επίσης, βρέθηκαν και θραύσματα από σιδερένια όπλα. Ο τάφος όπως αναφέρει ο ανασκαφέας, χρησιμοποιήθηκε από την Μινωική έως την ΠΕΣ. Τα κτερίσματα των τάφων είναι σημαντικά αλλά οι τάφοι παραμένουν μέχρι σήμερα αδημοσίευτοι (εικ.101 α,β,γ,δ,ε,στ,ζ,η,θ).

Στην περιοχή των Αμπελόκηπων το 1993¹⁸⁵ σε χώρο που ανήκει στο Βόρειο Νεκροταφείο της Κνωσού (οικόπεδα Στ.Κοιλιάδη & Δαφέρμου) ανασκάφθηκαν ακόμη επτά θαλαμοειδείς τάφοι και εντοπίστηκαν άλλοι έξι (εικ.102&103α&β). Οι τάφοι χρονολογούνται από την ΠρΓ έως την ΠΑ εποχή.

Αναλυτικά:

Τάφος 1—Αποτελείται από κυκλικό θάλαμο και δρόμο. Στον τάφο βρέθηκαν σπασμένα αγγεία μαζί με διασκορπισμένα καμένα οστά αλλά και δώδεκα ακέραια αγγεία, όπως πρόχοι, αμφορίσκοι και κύπελλα. Επίσης, βρέθηκε και χάλκινη περόνη. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν ανέπαφοι και όρθιοι δύο ταφικοί αμφορείς και ταφικός πίθος με καύσεις, δύο μικρές πρόχοι, ζωόμορφο αγγεία και πήλινη τριποδική βάση. Στο τάφο (μπροστά από το φράγμα), επίσης, υπήρχε ταφή κτερισμένη με τέσσερα κύπελλα. Έξω από το δρόμο του τάφου εντοπίστηκε εγχυτρισμός, ενώ στη γύρω περιοχή τα ίχνη καύσης πάνω στο έδαφος ήταν έντονα.

Τάφος 2—Αποτελείται από κεντρικό θάλαμο αλλά και από ελλειψοειδή θάλαμο στη δυτική πλευρά του δρόμου. Στον τάφο-εικ.103α βρέθηκε φράγμα με πήλινες πλίνθους πριν το λίθινο φράγμα της εισόδου. Στο ενδιάμεσο των δύο φραγμάτων υπήρχαν πολλά κάρβουνα. Ο κεντρικός θάλαμος ήταν διαταραγμένος και περιείχε δύο ταφές και επτά ακέραια αγγεία. Ο ελλειψοειδής θάλαμος περιείχε μια ταφή χωρίς κτερίσματα. Ο νεκρός ήταν σε πλάγια θέση με λυγισμένο το δεξί πόδι.

Τάφος 3—Αποτελείται από κυκλικό θάλαμο. Η είσοδος έκλεινε με φράγμα από τρεις όρθιες πλάκες. Ο τάφος-εικ.103β ήταν ασύλητος και περιείχε πίθο και αμφορέα με καύσεις και δύο μικρούς πίθους. Στο δρόμο του τάφου βρέθηκε, επίσης, όρθιος πίθος με καύση.

Τάφος 4—Αποτελείται από ορθογώνιο θάλαμο. Στο θάλαμο υπήρχαν δυο μεγάλες εσοχές και στην αντίθετη πλευρά ένα επίμηκες ρηχό λάξευμα με λάκκο. Ο τάφος ήταν συλημένος από παλιά. Στο δρόμο και στο φράγμα της εισόδου βρέθηκαν πολλά σπασμένα αγγεία αλλά και θραύσματα χάλκινων αγγείων, μαχαιριών, σιδερένιες λόγχες, σιδερένιοι οβελοί, περόνες και ψήφοι, καθώς και ένα ενδιαφέρον θραύσμα αγγείου με παράσταση μορφής (με μακρύ χιτώνα μπροστά σε τρίποδα). Στις εσοχές (Β.Δ και Δ. πλευρά) υπήρχαν δύο ταφικοί πίθοι.

184. Ρεθεμιωτάκης 1982, 375. Οι τάφοι δεν έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα αλλά και δεν υπάρχει άλλη αναφορά εκτός του Α.Δ. 1982 και ορισμένων ευρημάτων -Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 154,155, 208&235 & Σταμπολίδης 2003, 365-366&,368-369. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται και χρυσά κοσμήματα (χρυσές διακοσμημένες ταινίες) σύμφωνα με μαρτυρία του Ν.Σταμπολίδη

185. Γραμματικάκη 1993, 448-450 & Σερπετσιδάκη 1994, 698-699 & Eaby 2007, 161.

Τάφος 5¹⁸⁶—Ανασκάφτηκε στην ανατολική πλευρά ο πλευρικός ορθογώνιος θάλαμος και ο δρόμος του τάφου (εικ.104) Ο τάφος ήταν συλημένος από την αρχαιότητα και στο δρόμο βρέθηκαν διεσπαρμένα όστρακα μικρών και μεγάλων αγγείων (όπως τριών πίθων). Ακόμη, βρέθηκαν μικρογραφικά πήλινα πτηνά, πήλινο ειδώλιο βοδιού, χάλκινο μαχαίρι, θραύσματα σιδερένιων οβελών και χάλκινος πέλεκυς. Στον πλευρικό θάλαμο του τάφου, ο οποίος ήταν ασύλητος βρέθηκε αμφορέας με καύση και γύρω του σε κυκλική διάταξη υπήρχαν πήλινο κύπελλο, φλασκή και πέντε αρύβαλλοι.

Τάφος 6—Ανασκάφηκε ο θάλαμος και ο δρόμος (εικ.104). Το δάπεδο του θαλάμου ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες. Ο τάφος ήταν συλημένος από την αρχαιότητα. Στον τάφο βρέθηκαν όστρακα δύο πίθων και μικρότερων αγγείων, καθώς και μικρά τμήματα σιδερένιων οβελών.

Τάφος 7—Αποτελείται από κυκλικό θάλαμο. Ο δρόμος του τάφου είχε μερικώς καταστραφεί. Η πτώση της οροφής είχε διαταράξει τον τάφο και τα αγγεία του ανωτέρου επιπέδου ήταν σπασμένα. Ανάμεσά τους εντοπίστηκε πίθος με καύση. Στο δάπεδο βρέθηκαν πέντε ακέραια μόνωτα κύπελλα, λαγήνας και θραύσματα σιδερένιων οβελών.

Τάφος 8—Ο τάφος εντοπίστηκε (σε γειτονική ιδιοκτησία) αλλά δεν ανασκάφηκε. Ανασύρθηκαν από το σημείο ακέραιος μικρός πίθος, κύλικα και σιδερένια θραύσματα, ενώ στρώμα οστράκων υπάρχει στην γειτονική ιδιοκτησία.

Τάφος 9—Ο θάλαμος ανασκάφηκε και βρέθηκαν μόνο όστρακα.

Τάφος 10—Ανασκάφηκαν δύο θάλαμοι ως συνεχόμενες κοιλότητες. Στη βόρεια βρέθηκαν όρθιοι ταφικός πίθος και αμφορέας με καύσεις.

Τάφος 11—Εντοπίστηκαν σε γειτονικές ιδιοκτησίες κοιλότητες τάφων που δεν ανασκάφηκαν.

Στη περιοχή των Αμπελοκήπων το 2000¹⁸⁷ ανασκάφηκαν δέκα τρεις (13) τάφοι ανάμεσα στους οποίους και τρεις (VII, IX και XIII) της Γ εποχής. Αναλυτικά:

Τάφος VII—Είναι ένας ορθογώνιος αποθέτης των γεωμετρικών χρόνων, δυτικά του τάφου IX. Ο αποθέτης περιείχε όστρακα Γ χρόνων (όπως τμήμα πώματος με ανάγλυφη παράσταση μετωπικών μορφών, ενός πολεμιστή και δύο γυναικών) καθώς και καμένα οστά.

Τάφος IX¹²³— Ο τάφος είναι θαλαμοειδής της Γ εποχής. Ο δρόμος του τάφου και τμήμα του θαλάμου είχε καταστραφεί. Ο τάφος περιείχε πολλά όστρακα, καμένα οστά και τμήματα σιδερένιων και χάλκινων εργαλείων και όπλων. Μόνο το Ν.Α. τμήμα του τάφου ήταν αδιατάρακτο και σ' αυτό εντοπίστηκαν τέσσερις ταφές/καύσεις (σε αμφορείς και σε κάδους). Αναλυτικά:

α) Καύση 1—Περιείχε αγγεία μικρότερου μεγέθους, όπως ένα τρίλοβο ληκύθιο με κάθετες ραβδώσεις στο σώμα και δύο μικρούς σκύφους.

β) Καύση 2—Στην τεφροδόχο κάλπη βρέθηκαν καμένα οστά, χάλκινη πόρπη, ακόσμητο χρυσό έλασμα, μικρές λεπτές κυλινδρικές ψήφοι από φαγεντιανή και μια μικρή πήλινη πυξίδα.

186. Γραμματικάκη 1993, 448-450 & Σερπετσιδάκη 1994, 698-699 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 161.

187. Μπάνου 2002, 309-314 & Eaby 2007, 161.

γ) Καύση 3—Στην ταφή αυτή βρέθηκαν μόνο δύο σιδερένια εγχειρίδια.

δ) **Καύση 4**—Στην ταφή αυτή βρέθηκαν εκτός από την τέφρα του νεκρού ένας χάλκινος κρατηρίσκος, σιδερένια όπλα και τμήματα χάλκινων χαλινών. Γύρω από όλες τις ταφές και ιδιαίτερα την Καύση 4 υπήρχαν άλλα αγγεία-κτηρίσματα.

Τάφος XIII—Ο τάφος ήταν θαλαμοειδής με δρόμο της Γ εποχής (οικ.Μαρκομανωλάκη) και βρέθηκε κάτω από τον τάφο XIIα, στην επίχωση του οποίου βρέθηκαν όστρακα και χάλκινα ελάσματα. Ο προσανατολισμός του τάφου είναι ΝΑ>ΒΔ, όπως και του τάφου ΙΧ. Η είσοδος του έκλεινε με φράγμα. Ανάμεσα στις πέτρες της εισόδου υπήρχε κυβόλιθος, ίσως σήμα του τάφου. Στο δάπεδο του θαλάμου υπήρχε ορθογώνιο λάξευμα, χωρίς όμως ευρήματα. Δίπλα του βρέθηκε ωοειδής λίθινος κέρνος από ασβεστόλιθο με μικρές αβαθείς κοιλότητες σε κυκλική διάταξη. Ο τάφος ήταν συλημένος από την αρχαιότητα. Όλα τα αγγεία, τεφροδόχα και κτερίσματα ήταν σπασμένα, ανάμεσα σε στάχτες και οστά. Ακέραια παρέμεναν μικροί πρόχοι και ληκύθια. Άλλα ευρήματα ήταν: α) χάλκινα ελάσματα ζώνης με έκτυπη παράσταση μάχης με ιπείς τοξότες που ιππεύουν αντίστροφα και ηνίοχους πάνω σε άρματα (εικ.105), β) κρατηρίσκος και τμήμα τριχολαβίδας καθώς και τμήματα περονών, γ) σιδερένια όπλα και εργαλεία, από τα οποία πολλά σώζουν ίχνη ξύλου και υφάσματος, δ) μικρό χρυσό έλασμα, ε) σκαραβαίος από αιγυπτιακό μπλε με παράσταση ψαριού στη σφραγιστική επιφάνεια, στ) πήλινες ψήφοι και δύο ψήφοι από στεατίτη και ορεία κρύσταλλο καθώς και μικρά βότσαλα.

Οι τάφοι αυτοί ανήκουν στο Βόρειο Νεκροταφείο της Κνωσού και χρονολογούνται από τον 11^ο έως τον 7^ο αι π.Χ.

3Α1-ι. Ισόπατα

Κοντά στην περιοχή Ισόπατα¹⁸⁹ ανασκάφτηκε θαλαμοειδής τάφος-εικ.106 (σχεδόν κατεστραμμένος) της ΜΠρΓ εποχής από τον Α.Εvans και τον Η.Γ.Γ Payne. Περιείχε έναν ενταφιασμό ενήλικα με δύο αγγεία, ένα χάλκινο δακτυλίδι και θραύσματα περόνης. Στην περιοχή είχε ανακαλυφτεί από το 1904 από τον Α.Εvans μεγάλος θολωτός τάφος της ΥΜΠΠΓ.¹⁹⁰

3Α1-κ. Καλλιθέα(Μπάμπαλη)

Ο Ν.Πλάτων¹⁹¹ ανακάλυψε το 1959 (Β.Δ. του χωριού Καλλιθέα) δύο μάλλον ενδεείς θαλαμοειδείς τάφους της ΠρΓ εποχής και σημείωσε ίχνη τάφων και κτηρίων της ίδιας περιόδου στην περιοχή. Οι τάφοι περιείχαν μικρό αριθμό ταφών με λίγα αγγεία- μικρή πρόχους. Εξαιρετικής σημασίας εύρημα κάτω από τον Τάφο Β ήταν ένα παλαιοντολογικό εύρημα - οστά από ένα άγνωστο μεγαθήριο. Ο τάφος, ίσως, συνδέεται με οικισμό (Γ-Ε), ο οποίος εντοπίστηκε 200μ. Ν.Δ. του χωριού.

188. Μπάνου 2002, 311-314

189. Payne 1927-8, 224ff & Hood 1958, 21 & Coldstream 1963, 38 & Eaby 2007, 150.

190. Evans 1906,136-172.

191. Πλάτων 1967, 367 & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229 & Eaby 2007, 155. Έξι ή επτά υπερμεγέθη σπόνδυλοι άγνωστου θηλαστικού.

3Α1-λ. Stratigraphical Museum

Στην πίσω πλευρά του Stratigraphical¹⁹² μουσείο της Κνωσού σύμφωνα με τον G. Cadogan βρέθηκαν ταφές νηπίων κάτω από τα δάπεδα δωματίων. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΙΓ και την ΥπΜ εποχή, αν και ο ακριβής αριθμός των ταφών και των κτερισμάτων δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί. Η πρακτική ταφής των νηπίων κάτω από τα δάπεδα των δωματίων είναι κοινή και στην ηπειρωτική Ελλάδα της Μυκηναϊκής εποχής.

3Α1-μ. Μαύρο Σπήλαιο

Στο Μαύρο Σπήλαιο,¹⁹³ κοντά στην Κνωσό, το 1926 ανασκάφηκαν είκοσι δύο (22) τάφοι της Μινωικής εποχής από τον Α.Εvans αρχικά και μετά από τον Ε.Ι. Forsdyke. Τρεις από τους θαλαμοειδείς τάφους (IV, VII & XVII) περιείχαν Γεωμετρική κεραμική, γεγονός που αποδεικνύει την επαναχρησιμοποίηση των τάφων αυτήν την εποχή. Τάφος IV—Ο τάφος είχε δύο ή τρεις θαλάμους, όπου βρέθηκαν δεκατέσσερα (14) Γ αγγεία με εγχυτρισμούς, που περιείχαν οστά νηπίων καθώς και μικρά κύπελλα. Τάφος VII—Ο τάφος είναι διπλός θαλαμωτός με κατεστραμμένη είσοδο. Στον τάφο βρέθηκαν δύο Γ ταφικά αγγεία, ένα σε κάθε θάλαμο. Στον διπλό θαλαμοειδή τάφο XVII, στον θάλαμο Α, κοντά σε λάρνακα της ΥΜΙΙΙ βρέθηκαν γεωμετρικοί πίθοι.

3Α1-ν. Κοντά στο Ανάκτορο της Κνωσού

Ένας τάφος «ανοικτού σχήματος»¹⁹⁴ πιθανόν της ΠΕΣ βρέθηκε βόρεια του ανακτόρου από την Έρευνα της Κνωσού. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση.

192. Cadogan 1967, 257-265 & Warren 1979, 385-389 & Warren 1983, 73-74, 80 & ο.π. Eaby 2007, 162.

193. Forsdyke 1926-1927, 260-264, 276-282 & Evans 1964b, 555-558 & Pendlebury 1939, 314 & Cadogan 1992b, 132-133 & Coldstream 2000, 291&295 & ο.π. Eaby 2007, 161.

194. Hood and Smyth 1981, 52-53, 58-59 & ο.π. Eaby 2007, 162.

3Α2. ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Στα περίχωρα της πόλης του Ηρακλείου σε διάφορες θέσεις ήρθαν στο φως, τάφοι της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου.

3A2-α. Ατσαλενιό

Στο Ατσαλενιό¹⁹⁵ κοντά στη Κνωσό το 1962 από τον Κ.Δαβαρά ανασκάφθηκαν δύο Γ τάφοι (εικ.107&108). Οι τάφοι ήταν θαλαμοειδείς με δρόμο και βρέθηκαν κατεστραμμένοι. Ο τάφος Α περιείχε εξήντα (60) αγγεία¹⁹⁶ και όστρακα, όπως: πίθους,, οινοχόες, κύπελλα, αρύβαλλους, σκύφους, καπάκια. Οι δεκαεπτά (17) πίθοι του τάφου ήταν ταφικά αγγεία καύσεων (εικ.108α,β,γ). Άλλα ευρήματα: μια χάλκινη και δύο σιδερένιες περόνες, δυο ζευγάρια χάλκινες τριχολαβίδες και τέσσερα πήλινα σφονδύλια. Ο θάλαμος του τάφου βρίσκεται χαμηλότερα του δρόμου. Χρονολογείται από την ΠρΓΒ έως την ΠΑ εποχή.

Ο τάφος Β, στα ανατολικά του Α, ήταν σχεδόν κατεστραμμένος. Περιείχε δεκαεννιά(19) αγγεία, όπως πίθους, μια οινοχόη, κύπελλα, αρύβαλλους, υδρία και κάλαθο. Ορισμένα αγγεία του τάφου ανήκουν στην ΠρΓΑ και Β.

Οι τάφοι αυτοί, ίσως, ανήκουν σε κάποιο νεκροταφείο μαζί με ένα τρίτο τάφο, ο οποίος ανασκάφτηκε το 1958 από τον Ν.Πλάτωνα.¹⁹⁷ Στον τάφο βρέθηκαν πάνω από σαράντα (40) αγγεία, όπως: τεφροδόχες κάλπες, αρύβαλλοι, κύαθοι, πρόχοι και άλλα. Τα αγγεία ανήκουν στη Γ εποχή. Ορισμένα από τα ταφικά αγγεία (πίθοι) των τάφων ανήκουν στην ΠΑ εποχή. Η χρήση των τάφων άρχισε στα μέσα του 9^{ου} αι π.Χ. και ήταν σε χρήση για δύο αιώνες ακόμη.

Το νεκροταφείο στο Ατσαλενιό, ίσως αποτελεί τμήμα των νεκροταφείων της Κνωσού, το οποίο μάλλον καταστράφηκε κάτω από τα σύγχρονα κτίρια της περιοχής. Ο Σ. Αλεξίου θεωρούσε ότι στο Ατσαλενιό υπήρχε οικισμός της ΠΕΣ με τον οποίο συνδεόταν αυτό το νεκροταφείο και όχι με τον οικισμό της Κνωσού.

3A2-β. Μασταμπάς

Στην περιοχή Μασταμπά¹⁹⁸ Ηρακλείου η Α. Λεμπέση έφερε στο φως το 1970 μικρό λαξευτό ελλειψοειδή θαλαμοειδή τάφο με δρόμο (εικ.109α). Στην είσοδο του τάφου υπήρχαν λίθοι και πλάκα. Στον τάφο εντοπίστηκαν ενενήντα τρία (93) αγγεία (εικ.109β) και δύο πήλινα ειδώλια ίππων. Εικοσιένα αγγεία (21) στο δρόμο του τάφου και εβδομήντα δύο (72) μέσα στο θάλαμο. Πολλά από τα αγγεία ήταν κατεστραμμένα λόγω της πτώσης τμήματος της οροφής του τάφου. Η μελέτη αυτών των κατεστραμμένων αγγείων (είκοσι επτά (27) τον αριθμό) απέδωσε πίθους, κρατήρες, κρατηρίσκους, κάλαθο με χαρακτηριστική διακόσμηση οφιοειδών ταινιών, πυξίδες, κύπελλα (μόνωτα και δίωτα), σκύφους, πρόχους και σφαιρικό αρύβαλλο. Ανάμεσα στα αγγεία βρέθηκαν, επίσης, οστά καύσης και δύο σιδερένια αντικείμενα.

195. Αλεξίου 1963α, 311-312 & Αλεξίου 1963β, 398 & Megaw 1963γ, 29 & Coldstream 1968, 415 & Davaras 1968, 133-146 & Pini 1968, 80 & Eaby 2007, 147-148.

196. Παράλληλα των αγγείων έχουμε στο νεκροταφείο της Φορτέτσας. Επίσης, ορισμένα αγγεία είναι επηρεασμένα από την Κυπριακή κεραμική ως προς τα μοτίβα και στους δύο τάφους.

197. Πλάτων 1958, 460, 468 & Daux 1959, 735 & Hood 1959, 16.

198. Λεμπέση 1970, 270-290 & Ορλάνδος 1970, 189-190 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 82 & Catling 1976, 29 & Lembesi 1976, 351 & Συριοπούλος 1983, 287,288, 881 CXXVIII, 882 CXXXI & Catling 1985, 58 & Touchais 1985, 849 & Cadogan 1992b, 132-135 & Eaby 2007, 148-149.

Τα συγκεκριμένα αγγεία¹⁹⁹ χρονολογούνται από την ΥΠρΓ εποχή έως και την ΠΑ. Στο άθικτο τμήμα του τάφου και στο δρόμο ευρέθησαν δεκαεπτά (15) καύσεις σε ταφικά

αγγεία, τα οποία συνοδεύονται από κτερίσματα. Στο δρόμο του τάφου υπήρχαν δύο καύσεις. Στην πρώτη καύση περιλαμβάνονται δέκα (10) αγγεία, όπως: διακοσμημένος ταφικός πίθος, διακοσμημένοι πρόχοι και μόνωτα κύπελλα. Χρονολογούνται από την ΥΓ έως την ΠΑ εποχή. Στη δεύτερη καύση περιλαμβάνονται έντεκα αγγεία (11), όπως: διακοσμημένος δίωτος ταφικός πίθος με ομόκεντρους κύκλους, πρόχοι, ληκύθιο, μόνωτο κύπελλο, δίωτο κυλινδρικό κυάθιο και αμφορέας. Χρονολογούνται από την ΥΠρΓ έως την ΥΑ εποχή. Στο θάλαμο του τάφου οι δεκαπέντε καύσεις (15) περιλαμβάνουν αναλυτικά:

1^η Καύση—Περιλαμβάνει τέσσερα αγγεία (4), όπως: δίωτος ταφικός πίθος με διακόσμηση τεθλασμένων γραμμών σε μετόπες και ομόκεντρους κύκλους στην κάτω ζώνη, κωνικό πώμα, ασπιδόμορφο πινάκιο και σκύφο. Χρονολογούνται από την ΥΓ ως την ΠΑ εποχή.

2^η Καύση—Περιλαμβάνει πέντε αγγεία (5), όπως: δίωτο χονδροειδή ταφικό πίθο με διακοσμημένο ασπιδόμορφο πινάκιο, δύο πρόχους, αρύβαλλο και ληκύθιο. Χρονολογούνται από την ΥΠρΓ ως την ΠΑ εποχή.

3^η Καύση—Περιλαμβάνει τρία αγγεία (3), όπως: δίωτο ταφικό πίθο (ελλiptή) με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, πυξίδα και σφαιρικό αρύβαλλο με ιδιαίτερη διακόσμηση ρόμβων και κατακόρυφων ταινιών. Χρονολογούνται από την ΥΓ ως την ΠΑ εποχή

4^η Καύση—Περιλαμβάνει τρία αγγεία (3), όπως: δίωτο χονδροειδή ταφικό πίθο με διακοσμημένο πινάκιο, ο οποίος φέρει εσωτερικά ομόκεντρες ταινίες και εξωτερικά κόσμημα από δικτυωτά τρίγωνα και ορθογώνια γύρω από κύκλο, πυξίδα και σκύφο. Χρονολογούνται από την ΥΓ.

5^η Καύση—Περιλαμβάνει πέντε αγγεία (5), όπως: δίωτο χονδροειδή ταφικό πίθο με εγχάρακτες γραμμές και διακοσμημένο πινάκιο, δύο διακοσμημένους σκύφους, δίωτο αμφορέα με διακόσμηση κατακόρυφων γραμμών, τριγώνων και πλοχμού καθώς και δύο πήλινα ειδώλια ίππων. Χρονολογούνται από την ΥΓ.

6^η Καύση—Περιλαμβάνει έξι αγγεία (6), όπως: τετράωτο ταφικό πίθο με πόδι και διακόσμηση στους ώμους με μετόπες (εικονίζουν ρόμβους και δικέφαλο πτηνό που στο σώμα έχει ταινίες και γραμμές), διακοσμημένο πινάκιο ως πώμα, καθώς και διακοσμημένα αγγεία (τρία μόνωτα κύπελλα, αρυβαλλοειδές ληκύθιο και πρόχους τύπου Πραισού). Χρονολογούνται από την ΥΓ ως την ΠΑ εποχή.

7^η Καύση—Περιλαμβάνει ένα χονδροειδή δίωτο ταφικό πίθο με εγχάρακτες γραμμές στους ώμους και στο σώμα.

8^η Καύση—Περιλαμβάνει επτά αγγεία (7): ταφικό πίθο (σε θραύσματα) και διακοσμημένα αγγεία, όπως: πρόχους, δύο σφαιρικούς αρύβαλλους, μόνωτο κύπελλο, ασπιδόμορφο πινάκιο και τριποδικό σφαιρικό αγγείο με ευρύ στόμιο. Χρονολογούνται από την ΥΓ ως την ΠΑ εποχή.

9^η Καύση—Περιλαμβάνει δύο αγγεία (2), όπως: χονδροειδή δίωτο ταφικό πίθο με διακόσμηση τριών εγχάρακτων γραμμών και μόνωτο κύπελλο. Χρονολογούνται από την ΥΠρΓ εποχή έως την ΠρΓΒ εποχή.

199. Λεμπέση 1970, 277-290 & Ορλάνδος 1970, 189-190 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 82 & Catling 1976, 29 & Lembesi 1976, 351 & Συριόπουλος 1983, 287,288, 881 CXXVIII, 882 CXXXI & Catling 1985, 58 & Touchais 1985, 849 & Cadogan 1992b, 132-135.

10^η Καύση²⁰⁰—Περιλαμβάνει έξι αγγεία (6), όπως: τετράωτο ελλiptή ταφικό πίθο με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων στους ώμους και ταινιών και γραμμών στο κάτω σώμα,

και κωνικό πώμα. Διακοσμημένα αγγεία, όπως: δίωτο κύπελλο, ασπιδόμορφο πινάκιο, τρίλοβο ληκύθιο, δίωτο κυλινδρικό σκεύος και πρόχους. Χρονολογούνται από την ΥΓ ως την ΠΑ εποχή και μόνο η πρόχους ανήκει στην ΥΠρΓ εποχή.

Στις παραπάνω αναφερόμενες καύσεις βρέθηκαν συνήθως εντός των πύλων χάλκινα αντικείμενα, όπως: τριχολαβίς και τμήμα πόρπης, καθώς και σιδερένια αντικείμενα όπως: ελλiptές μαχαίρι, τμήμα σιδήρου, ελλiptής αιχμή λόγχης, δύο μονόστομοι πέλεκεις και επίμηκες εργαλείο.

Οι υπόλοιπες πέντε καύσεις προέρχονται από το κατεστραμμένο τμήμα του τάφου και η έλλειψη των ανασκαφικών δεδομένων δεν επέτρεψε στην ταύτιση των ταφικών αγγείων.

Η Α.Λεμπέση αναφέρει για τον τάφο στο Μασταμπά ότι έχει τυπολογικά ομοιότητες με τον τάφο στη θέση Ζαφέρ-Παπούρα Κνωσού καθώς και με το τάφο στο Ατσαλενιό Ηρακλείου, όπως προαναφέραμε. Τα αγγεία του τάφου ως προς τα σχήμα και την διακόσμηση έχουν πολλές ομοιότητες με τα αγγεία των νεκροταφείων της Κνωσού (Φορτέτσα)

Η χρονολόγηση των περισσότερων καύσεων και των κτερισμάτων ξεκινά από την ΥΓ και φτάνει μέχρι την Α εποχή. Μόνο δύο καύσεις η 7^η και η 9^η χρονολογούνται στην ΥΠρΓ προς την ΠρΓΒ. Χαρακτηριστική είναι η απουσία καύσεων της ΜΓ εποχής. Στο δρόμο του τάφου πέρα από τις καύσεις αποκαλύφτηκε τελετουργική πυρά, ως προσφορά προς το νεκρό.

Το 1976²⁰¹ πλησίον του προηγούμενου τάφου (σε απόσταση 700μ.) βρέθηκε μικρός λαξευτός τάφος, σε ελλειψοειδές σχήμα. Ο τάφος ήταν σε χρήση από την ΥΜ εποχή, όπως δηλώνουν τα ανασκαφικά δεδομένα. Στον τάφο, επίσης, βρέθηκαν πέντε τεφροδόχοι πίθοι με τρία πινάκια, μια λεκανίδα και ένα μεγάλο σκύφο, ως πώματα, κτερισματικά αγγεία, όπως: αρύβαλλοι, μόνωτα κύπελλα, διακοσμημένος σκύφος με αττική επίδραση, υδρία και πρόχοι (εικ.110α&β), τα οποία χρονολογούνται από την ΠρΓΑ έως και την ΥΓ/ΠΑ εποχή. Υπάρχει μεγάλη ομοιότητα των αγγείων του τάφου στο σχήμα και στη διακόσμηση με τα αγγεία του τάφου του 1970. Άλλα κτερίσματα ήταν: πήλινο ειδώλιο πουλιού και ταύρου, πήλινο ειδώλιο καθιστής μορφής με ανυψωμένα χέρια, μικρή χάλκινη πόρπη και σιδερένια αιχμή δόρατος.

Οι τάφοι αυτοί στη περιοχή του Μασταμπά δηλώνουν την ύπαρξη νεκροταφείου και είναι του ίδιου τύπου με τους τάφους στο Ατσαλενιό. Οι τάφοι, ίσως, συνδέονται με μια νέα πόλη κοντά στο λιμάνι του Ηρακλείου και πιθανόν με τον οικισμό στο Ατσαλενιό ή με κάποια άλλη άγνωστη θέση κοντά στον οικισμό της Κνωσού.

—

200. Λεμπέση 1970, 290-297 & Ορλάνδος 1970, 189-190 & Snodgrass 1971, 209.

201. Λεμπέση 1976, 351-352.& Catling 1976, 29 & Συριόπουλος 1983, 287,288, 881 CXXVIII, 882 CXXXI & Catling 1985, 58 & Touchais 1985, 849 & Cadogan 1992b, 132-135 & Eaby 2007, 148-149.

3Α3. ΟΡΟΣ ΓΙΟΥΧΤΑ

Διάφορες ταφικές θέσεις της ΠΕΣ βρέθηκαν στο όρος Γιούχτα, στα Ν.Δ. των Αρχάνων (εικ.113).

3Α3-α. Κάστρο

Ο Ι. Σακελλαράκης²⁰² αναφέρει ερείπια Γ νεκροταφείου, τα οποία βρέθηκαν σε αυτή τη θέση, Ν.Δ. του σπηλαιίου Στραβομούτη, στη θέση *Καρνάρι*, Ν.Δ. του όρους Γιούχτα και Β.Α του Προφήτη Ηλία. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για τους τάφους. Βρέθηκαν, επίσης, στοιχεία της ΥΜ, Γ και Α εποχής πολύ κοντά στο Κάστρο με τα οποία ίσως συνδέονται αυτές οι ταφές.

3Α3-β. Κρύα Βρύση

Στις χαμηλότερη Ν.Α. πλαγιά του όρους Γιούχτα βρέθηκε Γ κεραμική σε σύνδεση με τάφους. Η ακριβής θέση είναι άγνωστη και δεν έχει δημοσιευθεί καμία πληροφορία γι' αυτούς τους τάφους. Ερείπια της Μυκηναϊκής, Γεωμετρικής και Αρχαϊκής εποχής έχουν βρεθεί στην Κάτω Βρύση.

3Α3-γ. Στραβομούτη

Στην *Καμπαριανή* ο H.Pendlebury²⁰³ αναφέρει θραύσματα από λάρνακες, ίσως της ΥπΜ/ΠρΓ εποχής, στα Δ. του σπηλαιίου Στραβομούτη, Β.Δ. του Κάστρου και στη Ν.Δ. πλευρά της Γιούχτας, στους πρόποδες του βουνού κοντά στο *Καρνάρι*. Η χρονολόγησή τους παραμένει αβέβαιη και ίσως συνδέονται με τον οικισμό στο Κάστρο.

Στη περιοχή *Καρνάρι* οι ερευνητές θεωρούν ότι υπήρχε οικισμός της ΥΜΙΙΙ και ΥπΜ εποχής Στην περιοχή είχαν εντοπισθεί ερείπια κτιρίων της Γ-ΠΑ εποχής. Η ακριβής τοποθέτηση αυτών των θέσεων παραμένει αβέβαιη.

202. Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1978, 322 & Catling 1980, 50 & Kanta 1980, 34 & Sapoun-Sakellarakaki 1990, 73-76 & Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1991, 14, 24-25 & Χανιώτης 1994, 69 & Sakellarakis & Sakellarakaki 1997, 35-36 & Sjogren 2001, 171(C35), 204 (C125).

203. Pendlebury 1939, 315 & Pini 1968, 82 & Ορλάνδος 1974, 115 & Ορλάνδος 1978, 62..

3Α4. ΦΟΙΝΙΚΙΑ

Σε κοντινή απόσταση από το σημερινό χωριό, 4-5 χιλ Ν.Δ. του Ηρακλείου βρέθηκαν σε διάφορες θέσεις τάφοι της ΠΕΣ.

3Α4-α. Φοινικιά

Το 1925, όπως αναφέρει ο Ν.Μαρινάτος,²⁰⁴ ανακαλύφθηκαν έντεκα (11) ΠρΓ και τρία (3) Γ αγγεία σε αμπέλι, σε ένα μικρό λόφο κοντά στο χωριό. Τα αγγεία ίσως προέρχονται από ένα ή περισσότερους συλημένους θαλαμοειδείς τάφους με καύσεις, αν και η ακριβής θέση τους είναι άγνωστη. Η κεραμική περιλαμβάνει: δύο αρύβαλλους, δύο πυξίδες, δύο οινοχόες, δύο αγγεία μεταφοράς εμπορευμάτων, κύπελλο, πρόχους και πίθο.

3Α4-β. Δρακουλιάρι

Στη δυτική πλευρά της κοιλάδας, στη θέση *Δρακουλιάρι ή Χοχλιοδόλοι* βρέθηκε το 1967 μικρός τάφος σε σπηλιά με σχεδόν στρογγυλό θάλαμο και με μικρό δρόμο (εικ.111α) από τον Σ.Αλεξίου.²⁰⁵ Ο δρόμος είχε χρησιμοποιηθεί ως βόθρος προσφορών και βρέθηκε γεμάτος με τέφρα χωρίς οστά. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠΠρΓ εποχή. Στη δυτική πλευρά του θαλάμου εντοπίστηκε μικρός δίωτος πίθος με ανάγλυφη ταινία στο λαιμό και με εγχάρακτες γραμμές στη κοιλιά. Ο πίθος περιείχε καύση (οστά από καύση) και δυο χάλκινες ημισφαιρικές φιάλες, μια χάλκινη λόγχη με ενισχυτική ράβδωση και σιδερένια όπλα, όπως: αιχμή λόγχης, τμήμα ξίφους με λαβή, εγχειρίδιο και σιδερένια περόνη με χάλκινο δίσκο και άλλα. Στις φιάλες διακρίνονται προσκολλημένα τμήματα μάλλινου υφαντού (εικ.111β). Ο ταφικός πίθος ήταν τοποθετημένος στην κορυφή μιας μεγάλης πλάκας, ενώ το στόμιό του κλείνεται, επίσης, με μία πλάκα. Νότια του πίθου υπάρχουν δυο διακοσμημένοι αμφορείς, των οποίων τα στόμια κλείνονταν από ένα ψευδόστομο αμφορέα ενώ ανάμεσα τους υπήρχαν όστρακα ενός τρίτου ψευδόστομου αμφορέα μεγαλύτερου των προηγούμενων. Άλλα αγγεία του τάφου ήταν: πρόχοι και κρατηρίσκοι, ενώ άλλο εύρημα ήταν μια σιδερένια αιχμή λόγχης.

3Α4-γ. ΤΕΙ

Το 1994 κατά τη διάρκεια έργων ύδρευσης στην περιοχή του ΤΕΙ Ηρακλείου²⁰⁶ ανακαλύφθηκε μισοκατεστραμμένος θαλαμοειδής τάφος (εικ.112α), λαξευμένος στο βράχο με είκοσι επτά (27) ΥΓ αγγεία, όπως: 5 σκύφοι, 6 πρόχοι, 6 αρύβαλλοι, 4 τεφοδόχοι, 5 κύπελλα, μια υδρία και αλάβαστρο(εικ.112β). Πάνω από τον τάφο εντοπίστηκε λεπτό στρώμα καμένου αργιλώδους εδάφους, στοιχείο τον οποίο ίσως δηλώνει ταφικό έθιμο λόγω του περιβόλου, ο οποίος βρέθηκε σε απόσταση 400μ. από τον τάφο. Νότια στο βορειότερο τμήμα του τοίχου, παρατηρήθηκε πιθανόν πυρά. Στη Β.Δ. γωνία της περιοχής και στα Ν. του περιβόλου εντοπίστηκε ένα χαμηλό ημικυκλικό κτίριο της ΥΓ εποχής (αν και τα στοιχεία δηλώνουν πρωιμότερη φάση) μαζί με 5 αμφορείς και ένα αγγείο οικιακής χρήσης. Η λειτουργία αυτού του κτιρίου δεν έχει προσδιοριστεί.

204. Μαρινάτος 1931-1932, 2-5 & Pendlebury 1939, 314, 325 & Desborough 1952, 254, 326 & Eaby 2007, 167.

205. Αλεξίου 1967β, 213-214 & Ορλάνδος 1967, 124-126 & Αλεξίου 1968, 404 & Coldstream 1968, 416 & Daux 1968, 999 & Megaw 1968, 23 & Pini 1968, 90, 93 & Snodgrass 1971,210 & Leekley and Noyes 1975, 93 & Συριόπουλος 1983, 214, 663 XCV.

206. Γκαλανάκη 1994, 699 & Touchais 1999, 823 & Blackman 2000, 139 & Eaby 2007, 170.

3A5 ΑΡΧΑΝΕΣ

3A5-α. Φυθιές

Στη θέση αυτή εντοπίστηκε νεκροταφείο,²⁰⁷ βόρεια του Μινωικού παλατιού, Ν.Α. από το Φουρνί και Α. του δρόμου, (εικ.113), ο οποίος συνδέει τις Κάτω με τις Άνω Αρχάνες, χρονολογούμενο από την ΥΜΙΠΓ μέχρι την ΠρΓ και ίσως μέχρι την ΠΑ. Το 1949 ανακαλύφθηκε στη θέση αυτή ένα πήλινο μοντέλο τάφου, στον οποίο οι προσφορές προς το νεκρό τοποθετούνταν από την οροφή μαζί με δεκαπέντε (15) αγγεία, όπως: κύπελλα, υδρίες, οινοχόες, πρόχοι, κάλαθοι και μια τεφροδόχος. Τα αντικείμενα αυτά προέρχονταν από κατεστραμμένους ορθογώνιους κτιστούς τάφους (στο αμπέλι της Άννας Λυδάκη).²⁰⁸ Αναλύφθηκαν 6 τάφοι, από τους οποίους δύο δεν ανασκάφτηκαν. Οι διαστάσεις των τάφων κυμαίνονται από 150 X 0.60 μ., κτισμένοι με πλάκες, αν και η μία πλευρά τους είναι λαξευμένη στο βράχο και καλύπτεται μόνο η μία με πλάκες. Από τους τάφους προήλθαν πολυάριθμα αντικείμενα, τα οποία έγιναν αντικείμενα αρχαιοκαπηλίας (τεφροδόχες με καπάκια, κύπελλα, στάμνες και δύο μπλε χάνδρες), ενώ θραύσματα από πίθους, αμφορείς και μικρά αγγεία ήταν ορατά ως επιφανειακά ευρήματα στα πρόσφατα χρόνια.

Το 1969²⁰⁹ εντοπίστηκε ορθογώνια πέτρινη λάρνακα με καύση (εικ.114) χρονολογούμενη στην ΥΜΙΠΓ/ΥπΜ και περιείχε έναν κρατερίσκο, μια κοτύλη, δύο αμφορείς, μια σιδερένια κεφαλή βέλους και τμήμα σιδήρου. Η λάρνακα μπορεί να συγκριθεί με αυτή, η οποία βρέθηκε στο Κάτω Λάκκο της ΠΕΣ και θα αναφερθεί στη συνέχεια.

3A5-β. Βρωμόνερο

Το 1936 ο Σ. Μαρινάτος²¹⁰ συνέλεξε τριάντα εννέα (39) αγγεία (όπως 3 τεφροδόχα αμφορείς, οινοχόες, πρόχοι, αρύβαλλοι, πυξίδες και κύπελλα) της ΠρΓ –ΠΓ καθώς και της ΥΓ – Α εποχής, τα οποία προέρχονται από σύληση τριών τάφων στη θέση Βρωμόνερο. Η θέση βρίσκεται στα Ν.Α των Πατσιδών και Α. του δρόμου προς τους Βαρβάρους (Μυρτιά) Οι τάφοι περιείχαν καύσεις σε πίθους και σε κάλπες. Οι τάφοι έχουν ομοιότητες με τους τάφους της Φορτέτσας, καθώς και με τα αγγεία, τα οποία προέρχονται από τοπικό εργαστήριο. Ομοιότητες παρουσιάζουν και με τα αγγεία στις Φυθιές. Τα αγγεία²¹¹ αργότερα δημοσιεύτηκαν από τον Ι.Σακελλαράκη και συνδέονται με δύο τάφους, ίσως σε κοιλάματα, αν και ο ακριβής αριθμός και τύπος τους είναι αβέβαιος. Άλλα ευρήματα: χάλκινος κρίκος, πήλινο σφονδύλι, σιδερένια περόνη με ίχνη υφάσματος στην κεφαλή και ίσως μια αλυσίδα.

3A5-γ. Κάτω Λάκκος

Στον Κάτω Λάκκο,²¹² στη θέση *Καρνάρι*, βρέθηκε πώρινη τεφροδόχος κάλπη της ΥΜΙΠΓ/ΥπΜ εποχής με πώμα, η οποία περιείχε ψευδόστομο αμφορίσκο, χάλκινη και σιδερένια λόγχη και δύο σιδερένια ξίφη.

207. Αλεξίου 1950b, 441-442 & Hood 1958, 20 & Coldstream 1968,415 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley and Noyes 1975, 75 & Sakellarakis 1975, 257-268 & Kanta 1980, 32-34.6 & Χανιώτης 1994, 68-74.& French 1994, 73 & Pariente 1994, 821 & Eaby 2007, 145.

208. Brock 1957, 93, 167 & ΠΑΕ 1957, 133-5.

209. Σακελλαράκης 1987β, 35-70.

210. Hartley 1930-1931, 72-75 & Marinatos 1936, 224 & Megaw 1936, 151 & Blegen 1936, 372 & Coldstream 1968,415 & Χανιώτης 1994, 68-74 & Eaby 2007, 146.

211. Σακελλαράκης 1986, 7-50 Το σύνολο των αγγείων περιλαμβάνει 3 κάλπες, 5 πώματα, 4 πιθαμφορείς, 1 υδρία, 3 τριφυλλόστομες οινοχόες, μια μικρότερη οινοχόη, 2 σφαιρικές πρόχους, 1 αμφορίσκο, 2 ημισφαιρικά ανοιχτά αγγεία, ένας σκύφος, 6 ημισφαιρικά κύπελλα και μια φιάλη.

212. Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1978, 312.

3Α5-δ. Φουρνί

Στη θέση *Φουρνί*,²¹³ σε ένα μικρό λόφο Β.Δ. των Επάνω Αρχάνων είχε ανακαλυφθεί Μινωικό νεκροταφείο (ΠΜΠ-ΥΜΠΒ/С) με διάφορα είδη τάφων. Στο θολωτό τάφο D (ο τελευταίος τάφος, στο νότιο τέλος του λόφου της ΥΜΠΙΑ2 με πλούσια γυναικεία ταφή) βρέθηκαν στα συντρίμια της κατεστραμμένης οροφής τρεις ενταφιασμοί της ΥπΜ εποχής. Οι ενταφιασμοί συνοδεύονται από μια χάλκινη πόρπη και από ένα μικρό θραύσμα χάλκινου πινακίου. Δεν βρέθηκε κεραμική και η χρονολόγησή τους στηρίχθηκε στα παράλληλα της χάλκινης πόρπης.

Στο *Φουρνί* εντοπίστηκαν, επίσης, Γ όστρακα έξω από τον ανατολικό τοίχο του Κτιρίου 4, μεταξύ των θολωτών τάφων Α και Β, στο κέντρο σχεδόν της νεκρόπολης. Τα όστρακα των αγγείων μας παρέχουν στοιχεία για υστερότερες προσφορές συνδεδεμένες με το κτίριο και αφορούν ταφικές τελετουργίες, ενώ ήταν σε χρήση το Κτήριο 4, το οποίο περιείχε εργαστήρια κατασκευής αντικειμένων για ταφική χρήση, αποθήκες και χώρο για τέλεση θρησκευτικών τελετουργιών.

3Α5-ε. Συνοικισμός

Η θέση βρίσκεται Ν.Δ. του αρχαίου οικισμού,²¹⁴ στο δυτικό όριο της σύγχρονης πόλης, όπου αποκαλύφτηκε μεγάλος ταφικός πίθος της ΠρΓ εποχής, ο οποίος ήταν τοποθετημένος σε κοίλωμα και συγκρατείται με λίθους στο λαιμό και το στόμιο. Περιείχε δύο κρανία και μικρό αριθμό οστών (μάλλον εγχυτρισμό) συνοδευόμενα με αμφορέα.

Οι περισσότερες παραπάνω αναφερόμενες ταφικές θέσεις²¹⁵ συνδέονται με ερείπια της Γ και ίσως πρωιμότερων εποχών (ΥΜΠΓ και ίσως ΥπΜ-ΠρΓ) του οικισμού των Αρχάνων, τα οποία έχουν βρεθεί στο κέντρο της πόλης, στη θέση του Μινωικού παλατιού και στο Τζαμί. Οι διασκορπισμένες νεκρόπολεις της ΠΕΣ στην περιοχή έχουν παράλληλα με τη Μινωική περίοδο.

213. Σακελλαράκης 1986, 7-50 & Σακελλαράκης 1987, 37-70 & Sapouna-Sakellarakí 1990, 83-85 & Sakellarakis and Sakellarakí 1991, 14, 24-25, 66, 128-134 & Sakellarakis and Sakellarakí 1992, 54-58 & Χανιώτης 1994, 68-74 & French 1994, 73 & Pariente 1994, 821 & Sakellarakis and Sakellarakí 1997, 35-36, 185-188, 223-229, 465 & Cameron 2003, 128. & Eaby 2007, 144-145.

214. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1987, 529-320. & ο.π. Χανιώτης 1994, 68-74. & ο.π. French 1994, 73 & ο.π. Pariente 1994, 821 & ο.π. Eaby 2007, 146.

215. Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley and Noyes 1975, 75 & ο.π. Eaby 2007, 146.

3A6 ΑΓΙΟΣ ΒΛΑΣΗΣ

Στα Β.Δ. των Επάνω Αρχάνων και κοντά στο σημερινό χωριό Άγιος Βλάσης²¹⁶ καταγράφηκε γεωμετρική κεραμική προερχόμενη από τάφους. Δεν έχουν δημοσιευθεί άλλες πληροφορίες για Γ ταφές και η σύνδεση με οικισμό είναι άγνωστη. Ο Ν. Πλάτων και ο Κ.Δαβαράς καταγράφουν τέσσερα Γ αγγεία, στα οποία περιλαμβάνονται δύο μικρές πρόχοι και ένας αρύβαλλος, τα οποία αναφέρονται από την ίδια θέση.

3A7 ΝΕΑ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΣ

Στην Νέα Αλικαρνασσό²¹⁷ καταγράφηκε το 1936 ένας Γ τάφος (ίσως θαλαμοειδής) και ο H.Pendlebury αναφέρθηκε σε ένα Γ νεκροταφείο σ' αυτή τη θέση, Α. του Ηρακλείου και του Κατσαμπά. Δεν έχει δημοσιευθεί άλλη πληροφορία για τον τάφο, αν και μπορεί να ανήκουν σε πόλη της ΠΕΣ, η οποία εντοπίστηκε κοντά στο λιμάνι του Ηρακλείου.

3A8 ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ (ΚΑΝΛΙ ΚΑΣΤΕΛΛΙ)

Στην περιοχή Προφήτης Ηλίας, στη θέση Ριζά, ο Σ.Ξανθουδίδης²¹⁸ ανέσκαψε τάφο της ΠΕΣ, 1 χιλ. στα Β. του σημερινού χωριού και 4 χιλ. Ν.-Ν.Δ. του Αγίου Σύλλα. Τα στοιχεία του τάφου και του περιεχομένου του δεν έχουν καταγραφεί, αν και έχει αναφερθεί ότι περιείχε πολλά αγγεία, κυρίως Γ αλλά και της ΠρΓ εποχής. Δεν έχει διευκρινισθεί αν ο συζητούμενος από τον V.R.Desborough αττικός ΠρΓ σκύφος προέρχεται από αυτόν τον τάφο ή από άλλο άγνωστο συλημένο τάφο. Τα ευρήματα του τάφου βρίσκονται στο Μουσείο Ηρακλείου.

Ο τάφος από τους ερευνητές συνδέεται με τον ΠρΓ-Γ οικισμό στη θέση Ρόκκα, στα Ν. του σημερινού χωριού, στο βραχώδη λόφο και ίσως με τη θέση Κορυφή, στο μικρό λόφο (1,5 χιλ. στα Α.του χωριού). Στην περιοχή αυτή θα αναπτυχθεί από την Αρχαϊκή εποχή ως και τα Βυζαντινά χρόνια η αρχαία πόλη Λύκαστος.

3A9 ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗ

Στη θέση αυτή ο Ν.Μαρινάτος²¹⁹ αναφέρει ευρήματα από ΠρΓ και Γ τάφους (περίπου 2χιλ. στα Β. του Κανλί Καστέλλι/Προφήτη Ηλία). Καμία πληροφορία δεν έχει δημοσιευθεί. Οι τάφοι μάλλον ανήκουν σε Γ νεκροταφείο, το οποίο αναφέρεται από τον A.Evans (3 χιλ. Β.Α. του Κανλί Καστέλλι).

216. Πλάτων και Δαβαράς 1960, 524 & Sapouna-Sakellarakí 1990, 70 & Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1991, 14 & Χανιώτης 1994, 69 & Sakellarakis & Sakellarakí 1997, 36 & Sjogren 2001, 204 (C124) & Eaby 2007, 144.

217. Blegen 1936, 372 & Marinatos 1936, 224 & Pendlebury 1939, 324 & Snodgrass 1971, 209 & Eaby 2007, 168.

218. Ξανθουδίδης 1918, 10 & Pendlebury 1939, 325 & Desborough 1952, 259 & Desborough 1972b, 372 & Leekley and Noyes 1975, 84 & Συριόπουλος 1983, 216-217, 291, 664 CII & Jones 2000, 266 & Nowicki 2000, 182-183 & Brown 2001, 334-336 & Eaby 2007, 171.

219. Μαρινάτος 1933-1934, 56 & Evans 1964, 74n, 5.

3B. ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

3B1 ΕΡΓΑΝΟΣ

Στα τέλη του 19^{ου} αι μ.Χ. κοντά στο ορεινό χωριό Έμπαρος ήρθε στο φως ο προϊστορικός οικισμός της Εργάνου²²⁰ από τον αρχαιολόγο F.Halbherr, καθώς και το νεκροταφείο της.(εικ.115) Χρονολογούνται από την ΥΓΠΓ-ΥπΜ έως και την ΠΓ. Ο οικισμός χαρακτηρίστηκε ως «οικισμός-καταφύγιο» λόγω της γεωμορφολογίας της περιοχής. Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στη θέση *Ξενοτάφια*, όπου βρέθηκαν τρεις μικροί θολωτοί τάφοι με κυκλική κάτοψη (εικ.116,117,118) και δρόμο, καθώς και μερικοί λακκοειδείς. Αναλυτικά:

Ο πρώτος από τους θολωτούς τάφους ήταν σε συνεχή χρήση στην ΥπΜ εποχή. Περιείχε έξι ενταφιασμούς, οι πέντε ήταν στο δάπεδο του τάφου, ενώ στα οστά ενός από τους νεκρούς είχε γίνει ανακομιδή και είχαν τοποθετηθεί σε ταφική πρόχο. Τα κρανία των νεκρών βρέθηκαν σε πολύ καλή κατάσταση. Στην ανθρωπολογική ανάλυση²²¹ των τεσσάρων κρανίων διαπιστώθηκε, ότι τα τρία ανήκουν σε γυναίκες (το ένα από τα κρανία Νο 1969 ήταν ακέραιο και ανήκε σε νέα γυναίκα), ενώ ένα σε άνδρα. Η εξέταση των κρανίων και των άλλων σκελετικών οστών απέδειξε τη συγγενική σχέση των νεκρών. Στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, πέντε αγγεία διάσπαρτα στο δάπεδο του τάφου, όπως: διακοσμημένοι αμφορείς και μια ακόσμητη φιάλη, ενώ δεν εντοπίστηκαν μεταλλικά αντικείμενα. Στο δεύτερο θολωτό τάφο με δρόμο, σε κοντινή απόσταση από τον πρώτο, βρέθηκαν τρεις ενταφιασμοί. Ο τρίτος και μεγαλύτερος τάφος βρέθηκε από τον ανασκαφέα εντελώς κατεστραμμένος. Ο F.Halbherr²²² θεωρεί τους τάφους, ως οικογενειακούς, όπως και η ανθρωπολογική έρευνα απέδειξε.

Σύμφωνα με τον K.Nowicki²²³ οι τάφοι βρίσκονται διασκορπισμένοι σε ομάδες και απομονωμένοι σε μια ευρεία περιοχή και σε απόσταση 250-400μ. από τον κατώτερο οικισμό στην Πάνω Κεφάλια.

3B2. ΠΑΝΑΓΙΑ

Στη θέση του *Κοφινά το Κεφάλι*, ένα μικρό λόφο στα Ν. του σημερινού χωριού και στη δυτικότερη Β.Δ. πλαγιά του λόφου Προφήτη Ηλία βρέθηκαν από τον F.Halbherr²²⁴(1893-1914) δύο κατεστραμμένοι μικροί θολωτοί τάφοι της ΥπΜ-ΠρΓ με τετράγωνους/ορθογώνιους θαλάμους, χωρίς δρόμο (εικ.119&120) Ένας από αυτούς τους τάφους ονομάστηκε αργότερα από τον A.Taramelli, ως Τάφος Η, με θάλαμο διαστάσεων 1.9 X 1.65μ., στον οποίο βρέθηκαν ένα χάλκινο δακτυλίδι με επίπεδο έλασμα και ένα πέτρινο υφαντικό βάρος. Ο F.Halbherr είχε αναφερθεί και σε ερείπια και άλλων τάφων σε κοντινή απόσταση.

220. Halbherr 1901, 259-281 & Mariani 1901, 302-314.

221. Sergi 1901, 315-318 & Pendlebury et al. 1936-1937, 196 & Pendlebury et al. 1937-1938, 11 & Pendlebury 1939, 262, 306, 314 & Furumark 1944, 222-224 & Πλάτων 1945-1947, 71 & Desborough 1952, 251, 325 & Desborough 1964, 177 & Pini 1968, 94 & Leekley and Noyes 1975, 79 & Pelon 1976, 262 & Kanta 1980, 75-76 & Ρεθεμιωτάκης 1981, 389 & Di Vita et al, 1984, 31 & French 1990, 72 & Belli 1991, 442 & Wallace 2003, 269 & Eaby 2007, 120-121.

222. Halbherr 1901, 259-281.

223. Rutkowski and Nowicki 1990, 118-121 & Nowicki 1991, 137 & Nowicki 1992, 113 & Nowicki 2000, 143-145, 241.

224. Halbherr 1901, 262, 283-287 & Woodward 1924, 279.

Το 1924 η Ιταλική Σχολή²²⁵ ανάσκαψε τέσσερις θολωτούς τάφους (α.,β.,γ.,δ) σε κοντινή απόσταση. Οι τάφοι έχουν ορθογώνιους ή τραπεζοειδείς θαλάμους, στρογγυλά λίθινα περιφράγματα, μικρούς δρόμους, μονολιθικές παραστάδες και ανώφλια. Ο τάφος δ έχει τελείως καταστραφεί, αν και μάλλον αποτελούσε διπλό τάφο.

Οι τάφοι περιείχαν ενταφιασμούς (ο Τάφος β περιείχε 6-7), καθώς και μικρό αριθμό αγγείων, όπως: οινοχόες, κάλαθοι, αμφορείς και υδρία. Στα δεξιά του δρόμου του Τάφου α βρέθηκαν ίχνη καύσης με στάχτη, αγγεία και οστά ζώων, μια μάζα σιδερένιων ξιφών και βελών, δύο θραύσματα από εγχειρίδια ονιδιανού από τα Δωδεκάνησα, τα οποία ίσως αποτελούσαν προσφορές στο νεκρό. Στο Τάφο β, επίσης, βρέθηκε μια μικρή πρόχου, κάτω από το βράχο της εισόδου.

Ο Κ. Nowicki²²⁶ συνδέει τη θέση με άγνωστο οικισμό.

3B3. ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ

3B3-α. Αγία Μαρίνα

Το 1943 βρέθηκε στη περιοχή Αγίων Παρασκιών,²²⁷ στη θέση *Αγία Μαρίνα*, κτιστός θολωτός Γ τάφος (εικ.121&122). Ο τάφος βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου (2 χιλ. Β. του χωριού). Ο θάλαμος του τάφου είναι κυκλικός (διάμετρος 1,40 μ.), λαξευμένος στο βράχο με μονολιθικές παραστάδες και κατώφλι αποτελούμενο από μικρούς λίθους. Στον τάφο δεν βρέθηκε δρόμος (αν και ο ανασκαφέας πιστεύει ότι υπήρχε). Ο τάφος, αν και ήταν συλημένος, περιείχε εκατόν πενήντα (150) αγγεία σε τρεις στρώσεις. Τα αγγεία (εικ.122α,β,γ,δ) ήταν: εικοσιπέντε (25) τεφοροδόχες κάλπες με πώματα (όπως ονομάζονται από τον ανασκαφέα), εικοσιτέσσερις (24) πρόχοι, τριάντα (30) κύπελλα, κύαθοι, είκοσι τρεις (23) λεκάνες, μία υδρία, οκτώ (8) σκύφοι, πέντε (5) κοτύλες, είκοσι έξι (26) αρύβαλλοι και μικροί πρόχοι, ένα κωνικό αγγείο, ένα ιδιότυπο τροχοειδές αγγείο και μικρή σφαιρική πυξίδα. Άλλα ευρήματα: μία χάλκινη λαβίδα και χάλκινη περόνη.

Οι 28-30 ταφές/καύσεις, συμφωνά με τον Ν.Πλάτων,²²⁸ συνοδεύονται με μία πρόχο και ένα κύπελλο. Η θέση ορισμένων αγγείων δηλώνει τελετουργική χρήση τους. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό²²⁹ του τάφου είναι η καθολική απουσία όπλων. Χρονολογείται από τα μέσα του 8^{ου} αι έως τις αρχές του 7^{ου} αι π.Χ.

225. Levi 1927-1929b, 389-400 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 314, 324 & Πλάτων 1945-1947, 71 & Desborough 1952, 326 & Desborough 1964, 184. Ο V.R.d'A. Desborough αναφέρεται σε σύνολο 5 τάφων από τους οποίους ο ένας είναι ο τάφος ο οποίος δεν είχε ερευνηθεί πλήρως από τον F.Halbherr. & Pini 1968, 89 & Snodgrass 1971, 209 & Desborough 1972b, 116, 235, 372 & Leekley and Noyes 1975, 92-93 & Kanta 1980, 74-75 & Συριόπουλος 1983, 154, 218, 535L & Di Vita et al. 1984, 168 & Belli 1991, 444 & Kanta and Karetsou 1998, 169.

226. Nowicki 2000, 179-180 & Eaby 2007, 130-131.

227. Blegen 1936, 372-373 & Marinatos 1936, 224 & Megaw 1936, 151-152 & Pendlebury 1939, 313, 324, 340 & Levi 1945, 27-28 & Πλάτων 1945-1947, 47-76 & Desborough 1952, 250, 324 & Eaby 2007, 113.

228. ο.π. Πλάτων 1945-1947, 75-76 Η κατανομή των αγγείων σύμφωνα με τον ανασκαφέα είναι άνιση σε άλλα είδη αγγείων.

229. ο.π. Πλάτων 1945-1947 76 Το φαινόμενο αυτό συμβαίνει σε ταφές της ΥΓ και ΠΑ, ενώ δεν παρατηρείται σε ταφές της ΠρΓ - ΠΓ. Ο Ν.Πλάτων θεωρεί ότι την ΥΓ και ΠΑ επικράτησαν ειρηνικές συνθήκες.

3B3-β. Κελλιά

Το 1958 στο χωριό Κελλιά²³⁰ της κοινότητας Αγ. Παρασκευών, αποκαλύφθηκε τυχαία σπηλαιώδης τάφος μέσα σε βράχο (στα Β.Α. του χωριού και Ν.Δ. της Αγίας Μαρίνας). Ο τάφος περιείχε ΠρΓ τεφροδόχο κάλπη και μερικά αγγεία, όπως: πρόχοι διαφόρων μεγεθών, κάλαθος και όστρακα αγγείων, καθώς και μια χάλκινη πόρπη. Στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, κατεστραμμένες και τρεις, ακόμη, κάλπες και ένας ταφικός πίθος.

3B4. ΑΡΚΑΔΕΣ (ΑΦΡΑΤΙ)

Στο χωριό Αφράτι, στους πρόποδες του λόφου του Προφήτη Ηλία αρχικά εντοπίστηκε ο οικισμός των Αρκάδων²³¹ από τον F.Halbherr στις αρχές του 19^{ου} αι μ.Χ. Στη συνέχεια, το 1909 ερευνήθηκε από τον G.De Sanctis και ανασκάφτηκε συστηματικά από την Ιταλική Αρχαιολογική σχολή και τον D.Levi, μαζί με το νεκροταφείο, το οποίο χρονολογείται από την ΠρΓ-Α εποχή. Ο K.Nowicki θεωρεί τη θέση ως διάδοχο της θέσης στην Έργανο Κεφάλι.

Η νεκρόπολη των Αρκάδων (εικ.123 & 124), περιοχή Σέλι, έφερε στο φως πολύ σημαντικά ευρήματα, τα οποία δηλώνουν τον πλούτο των κατοίκων της πόλης αλλά και τις σχέσεις τους με την Κύπρο, το Ανατολικό Αιγαίο και την Εγγύς Ανατολή. Χρονολογούνται, κυρίως, από την ΥπΜ/ ΠρΓ εποχή έως το τέλος του 7^{ου} π.Χ. αι.

Οι τρόποι ταφής στο νεκροταφείο των Αρκάδων ήταν σε θολωτούς τάφους (Τάφοι Α, Β, C- οι οποίοι είχαν ερευνηθεί από τον F.Halbherr)-εικ.125 από τη Μινωική εποχή (σε δεύτερη χρήση), και σε ταφικούς πίθους. Σύμφωνα με την Α. Κάντα και την Α.Καρέτσου ορισμένοι θολωτοί τάφοι ήταν οικογενειακοί τάφοι από τη Μινωική εποχή αντίθετα με άλλους τάφους σε αυτήν τη θέση. Ο D.Levi και η Ιταλική Σχολή έφεραν στο φως τους μεγαλύτερους θολωτούς τάφους της θέσης-Τάφοι L, M και R. (εικ.126,127,128,129). Οι θολωτοί τάφοι δηλώνονται με τα γράμματα της λατινικής αλφαβήτου, ενώ με αριθμούς τα ταφικά αγγεία. Στο χώρο της νεκρόπολης βρέθηκαν, επίσης, πυρές, ενώ στην περιοχή Κοφινά βρέθηκαν θαλαμοειδείς τάφοι.

Στην περιοχή Σέλι²³² ανασκάφτηκε μεγάλος αριθμός (167) ταφικών πίθων, τρία ταφικά περιφράγματα/ταφικές πυρές, καθώς και θολωτοί τάφοι.

Οι ταφικοί πίθοι (εικ.131 & 132) έχουν ανατολικό προσανατολισμό και διακρίνονται από δύο ταφικές πρακτικές. Ατομικές ταφές σε πίθους, όπως: οι πίθοι: 6, 18, 19, 20 (διακοσμημένος με σκηνή μάχης με μυθικά ζώα), 24, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63,64, 65, 66, 68, 70, 71, 81, 93, 98, 105, 109, 120, 134 αλλά και τάφοι- πίθοι σε ομάδες, οι οποίοι βρίσκονται σε περιφραγμένο χώρο, όπως: οι πίθοι: 1-5, 7-10, 11-17, 25-29, 41-47, 72-76, 77-80, 82-84, 87-92, 101-104, 106-107, 111-113, 115-119, 121-128, 129-130, 131-133, 135-144, 145-146 και 147-154.

230. Πλάτων 1958, 479.& Daux 1959, 740 & Coldstream 1968, 245, 415 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley and Noyes 1975, 77-78 & Coldstream 1977, 276 & Συριόπουλος 1983, 291, 886CXLIV & Belli 1991, 444 & Eaby 2007, 113.

231. Halbherr 1896, 532 & Halbherr 1901a, 262 & Halbherr 1901b, 394 & de Boccard 1924, 491-492 & Woodward 1924, 278-279 & Levi 1927/1929, 5-723 & Rizza & Rizzo 1984, 168-173 & Rizza & Rizzo 1985, 257- 263 & Nowicki 2000, 179-180.

232. ο.π. Levi 1927/1929, 78-173.

Ιδιαίτερη κατηγορία ταφικών πίθων²³³ αποτελούν οι πίθοι 97, 102-103, 114 οι οποίοι παρεμβάλλονται ανάμεσα στους θολωτούς τάφους. Οι τεφροδόχοι πίθοι (κυρίως οι ατομικοί) περιέχουν καύσεις, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, οι ταφικοί πίθοι σε ομάδες περιέχουν εγγυτρισμούς.

Τα ευρήματα αυτών των ταφικών πίθων αλλά και των πυρών, εκτός των αποτεφρωμένων και μη οστών, είναι κτερίσματα (εικ.132α,β,γ,δ,ε,ζ), τα οποία συνόδευαν τις ταφές, όπως: μικρότερα διακοσμημένα αγγεία και όστρακα πήλινα και χάλκινα (αρύβαλλοι, δίσκοι, ασκός, οινοχόες, πρόχοι, λεκάνες, λήκυθοι. ζωόμορφα αγγεία, πυξίδες, κάδοι). Άλλα ευρήματα: τμήματα όπλων από σίδηρο—λεπίδες, βέλη (πίθοι 9-19), αιχμές λογχών (πίθος 18), εργαλεία από σίδηρο(πίθοι 5, 7-8, 10, 152) και σιδερένια περόνη (πίθος 18). Από χαλκό—χάλκινες περόνες (πίθοι 8-9, 98, 157-158), χάλκινες πόρπες (πίθοι 106, 107, 136, 138, 139-140), χάλκινα αντικείμενα (πίθοι 11-12, 30, 77-79). Από πολύτιμα υλικά και μέταλλα—τμήματα κοσμημάτων από ορεία κρύσταλλο, χρυσή περόνη ανατολίζουσας περιόδου με Ροδιακή επίδραση (Πίθος 48), χρυσές και ασημένιες χάνδρες (πίθοι 33-40, 77- 79, 97 και 127).

Ανάμεσα στους ταφικούς πίθους βρίσκονται ταφικά περιφράγματα/πυρές F1, F2 και F3. Στην Πυρά F1 ήρθαν στο φως ευρήματα από χρυσό, όπως: χρυσή μέλισσα και χρυσή χάνδρα με φύλλο χρυσού, χάλκινη περόνη, χάλκινες πόρπες και τμήμα χάλκινου αντικειμένου. Στην Πυρά F2 βρέθηκαν ψηφίδες από περιδέραιο, τμήμα σκαραβαίου και τμήμα χάλκινου αντικειμένου, ενώ στην Πυρά F3 βρέθηκαν τμήμα χρυσής διακοσμημένης χάνδρας, ημισφαιρικά χρυσά ενώτια, ασημένιο δακτυλίδι, δακτυλίδι από χάλκινο έλασμα, τέσσερεις χάλκινες περόνες με δίσκο και βολβοειδή κεφαλή, δίσκος από σίδηρο, αντικείμενο από στεατίτη και τμήματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων.

Θολωτοί Τάφοι

Τάφος Α —Θολωτός τάφος μικρού μεγέθους, κτισμένος με πέτρες. Περιείχε καύση και ενταφιασμό. Στον τάφο βρέθηκαν χάλκινη πόρπη, θραύσματα χάλκινων και σιδερένιων κοσμημάτων, όπως πόρπης, περόνης καθώς και χάνδρες.

Τάφος Β—Θολωτός τάφος (εικ.125) μικρού μεγέθους με τετράγωνο θάλαμο, κτισμένος με πέτρες, όπως ο τάφος Α. Στον τάφο βρέθηκαν πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών (εικ.125α), θραύσματα κοσμημάτων από χαλκό-περόνη και από σίδηρο- πόρπη, δακτυλίδια, ενώτια. Στην είσοδο του τάφου εντοπίστηκε, επίσης, αγγείο με προσφορές.

Τάφος C—Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος. Οι διαστάσεις του τάφου ήταν μικρότερες του τάφου Β. Στον τάφο βρέθηκαν όστρακα αγγείων, χάνδρες ορείας κρυστάλλου και ένα μούρο από ήλεκτρο.

Τάφος D— Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος με δύο τεφροδόχα αγγεία (Πίθοι 108 και 110). Στους πίθους βρέθηκαν μικρότερα αγγεία, όπως αρύβαλλοι και οινοχόη. Άλλα ευρήματα- σε χρυσό: ελλίπες χρυσό δακτυλίδι, σε σίδηρο: περόνες και σε χαλκό: περόνες και τμήμα χάλκινου αντικειμένου.

Τάφος E—Μικρός σε μέγεθος τάφος. Στον τάφο βρέθηκαν όστρακα και θραύσματα μεταλλικών αντικειμένων, όπως χάλκινη πόρπη.

233. Levi 1927 – 1929, 78-189.

Τάφοι F και G—Οι τάφοι²³⁴ είναι μικρού μεγέθους. Στον τάφο F βρέθηκε τμήμα πήλινου ζωόμορφου ειδωλίου, ενώ στον τάφο G βρέθηκαν πήλινα αγγεία και θραύσματα από χαλκό.

Τάφος M—Θολωτός τάφος με κυκλικό θάλαμο (εικ.126&127). Στον τάφο βρέθηκαν τριάντα τέσσερα (34) διακοσμημένα αγγεία και όστρακα, όπως: ταφικοί πίθοι, οινοχόη, λήκυθοι, πώμα, δίσκοι, λεκάνη αλλά και αγγεία από χαλκό (λεκάνη και δίσκος). Άλλα ευρήματα από χρυσό: χρυσό δακτυλίδι από λεπτό έλασμα

Τάφος L—Ο τάφος είναι θολωτός, μεγάλου μεγέθους και κυκλικού σχήματος με δρόμο, ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής. Στην αρχή του τάφου υπήρχαν λάρνακες με απανθρακωμένα οστά. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν σε μεγάλο αριθμό (περίπου 100) πήλινα και χάλκινα αγγεία και όστρακα εξαιρετικής διακόσμησης, όπως: σφαιρικό διακοσμημένο αγγείο σε σχήμα ζώου (σκύλου), ταφικοί πίθοι, αρύβαλλοι, αγγεία πόσης, διακοσμημένες πήλινες και χάλκινες λεκάνες, οινοχόες, αγγείο σε σχήμα κουκουβάγιας, λέβης με προτομές γρυπών και διακοσμημένος με σφίγγα, λέοντα και υδρόβια πτηνά, σίτουλα με παράσταση «πότνιας θηρών» ανάμεσα σε πουλιά, στάμνος, πινάκια, πώματα (κωνικό, σφαιρικό, θολωτό), λήκυθοι, αλάβαστρο, ασκός με μορφή ζώου, υποστάτης με πήλινη λεκάνη και θραύσματα από χάλκινες χέρνιβες (εικ.130 α,β,γ).

Στον τάφο εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός θραυσμάτων χαλκού λόγω των χάλκινων αγγείων του τάφου αλλά και θραύσματα σιδήρου. Στο κέντρο του τάφου τρεις χάλκινες λεκάνες περιείχαν οστά. Επίσης, βρέθηκε ένα αγγείο σε σχήμα σκυλιού από φαγεντιανή, το οποίο δηλώνει προέλευση από την Αίγυπτο.

Άλλα ευρήματα: ελάσματα χρυσού, περίτμητο έλασμα σε σχήμα πεταλούδας, χρυσή ροζέτα, χρυσό φύλλο, χρυσό ρόδι, χρυσές χάνδρες, ψηφίδες από ορεία κρύσταλλο, χάνδρες από περιδέραια, σιδερένιες περόνες, σιδερένια εργαλεία, θραύσματα σιδερένιων οβελών, χάλκινες περόνες και πόρπες, χάλκινο δακτυλίδι, τμήματα χάλκινων αντικειμένων και σκαραβαίος από κόκαλο (εικ.133α,β,γ).

Τάφος R— Θολωτός τάφος (εικ.128&129) μεγάλου μεγέθους με δρόμο. Ο τάφος είναι κυκλικού σχήματος. Στο τάφο βρέθηκε πλήθος αγγείων (247 περίπου) διαφόρων μεγεθών και στο εσωτερικό και στο δρόμο του τάφου, όπως: τεφροδόχοι πίθοι, αμφορείς, οινοχόες, δίσκοι, κάδοι, σίτουλα, στάμνοι, κρατήρες, λεκάνες, φλασκιά, αρύβαλλοι, λήκυθοι, αλάβαστρα, δακτυλιόσχημα αγγεία, ανθρωπόμορφο αγγείο, ζωόμορφοι ασκοί, κάλαθοι, πώματα (κωνικά, θολωτά και ωοειδή), κύπελλα διαφόρων μεγεθών, λεοντόμορφο αγγείο, αγγεία πόσης και τρίποδας (εικ.129α,β&γ). Άλλα ευρήματα: τμήματα πήλινων ανθρωπόμορφων και ζωόμορφων ειδωλίων, πήλινο ομοίωμα κουκουβάγιας, χάλκινες περόνες και πόρπες, θραύσματα σιδήρου, σιδερένια περόνη, τμήμα σιδερένιας πόρπης (από το δρόμο του τάφου) και σιδερένια εργαλεία (εικ.133α,βγ).

Στον χώρο του νεκροταφείου έχει βρεθεί κοντά στον τάφο E, το κτίριο H-H (ανάμεσα στους τάφους), στο οποίο δεν υπάρχουν ανθρώπινα οστά και θεωρήθηκε ως χώρος τοποθέτησης αναθημάτων. Στον χώρο βρέθηκαν αγγεία, όπως: αμφορείς, ζωόμορφος ασκός, φλασκή και κύπελλο.

234. Levi 1927-1929am 189-380 & Lorimer 1933, 167-170 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 314, 319, 324, 341 & Levi 1945, 19-27 & Desborough 1952, 254, 326 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1965, 561 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1966, 406 & Coldstream 1968, 255-257, 416 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 166, 208 & Leekley and Noyes 1975, 74 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 75 & Συριόπουλος 1983, 110, 388-389 CIV & Di Vita et al. 1984, 168-171 & Rutkowski and Nowicki 1990, 120 & Belli 1991, 444 & Morris 1997, 59-61 & Kanta and Karetsou 1998, 159-173 & Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 158, 178, 179, 193, 251 & Jones 2000, 253-257 & Nowicki 2000, 179-180 & Sjogren 2001, 209-210(C144) & Eaby 2007, 115-119.

Στην περιοχή Κοφινά,²³⁵ στις πλαγιές του Προφήτη Ηλία, από τον F.Halberg ήρθαν στο φως τέσσερεις θαλαμοειδείς τάφοι με δρόμο και σημαντικά ευρήματα (εικ.134α&β). Ο προσανατολισμός τους ήταν προς το βορά. Αναλυτικά:

Τάφος α—Ο θάλαμος του τάφου είχε σχήμα τραπεζοειδές. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν τμήματα σκελετών χωρίς καύση. Στον τάφο βρέθηκαν δέκα (10) αγγεία, όπως: πίθος, κρατήρας, στάμνος, αγγεία πόσης, μικρή λεκάνη. Κοντά στον Τάφο α βρέθηκε κοντά στην επιφάνεια του εδάφους απόθεση ομάδας όπλων από σίδηρο (αιχμές δόρατος, εγχειρίδια), καθώς και θραύσματα οψιανού.

Τάφος β—Ο θάλαμος του τάφου είχε το ίδιο σχήμα με του τάφου α. Περιείχε πολλαπλούς ενταφιασμούς, όπως διαπιστώθηκε από το μεγάλο αριθμό των οστών. Στον τάφο βρέθηκαν τρία αγγεία, όπως: πρόχους, υδρία και αμφορίσκος.

Τάφοι γ & δ—Ο θάλαμος του τάφου γ είναι ορθογώνιος και περιείχε οστά ενταφιασμών. Βρέθηκαν όστρακα αγγείων. Το ίδιο σχήμα έχει και ο τάφος δ, ο οποίος περιείχε, επίσης, οστά ενταφιασμών και κρανία καθώς και μια οινοχόη.

Στους Αρκάδες²³⁶ εντοπίστηκε, επίσης, εκτενής παράνομη ανασκαφή, ενώ τα ευρήματα της παραμένουν αβέβαια ως προς τη χρονολόγηση.

3B4 ΕΛΤΥΝΑ (ΚΟΥΝΑΒΟΙ)

3B4-α. Καστρινάκι

Το 1987 στην περιοχή *Καστρινάκι*,²³⁷ στα Β.Α. του χωριού Κουνάβοι (στο δρόμο από Σκαλάκι προς Μυρτιά), βρέθηκε σε τυχαία ανασκαφή ταφή/καύση της ΠρΓ εποχής σε αγγείο με μορφή κρατήρα. Τα κτερίσματα της ταφής ήταν τμήματα σιδηρένιου όπλου και ξίφους, τα οποία βρέθηκαν λυγισμένα και αναδιπλωμένα. Το αγγείο έφερε εγχάρακτη διακόσμηση.

3B4-β.Κουνάβοι (Έλτυνα)

Στην περιοχή της Έλτυνας ή Ελτυναία ή Ελτυνία²³⁸ (κοντά στα χωριά Κουνάβοι, Πεζά, οικισμοί Ζαγουριανοί και Κώμες) βρέθηκε τα έτη 1993 και 1998 νεκροταφείο της ΠΕΣ (εικ.135&136) (σε δύο αγρούς του Δ.Ελευθεράκη) χωρίς όμως να έχει εντοπιστεί ακόμη ο οικισμός. Στον ίδιο χώρο πριν τρία χρόνια είχαν βρεθεί δύο εγχυτρισμοί σε κάλπες Γ εποχής μαζί με τρία μικρά αγγεία, δύο πήλινες ψήφοι, καθώς και μεμονωμένος σκελετός. Η χρονολόγηση των τάφων της Έλτυνας ξεκινά από την ΥπΜ-ΠΠρΓ έως και τη Μ-ΥΓ εποχή. Σε ορισμένους τάφους η χρήση συνεχίζεται και σε μετέπειτα εποχές. Στις ανασκαφές του 1993 και του 1998 βρέθηκαν δεκαέξι τάφοι: λαξευτοί σε βράχο-θαλαμοειδείς-εικ.137β(με προσανατολισμό Β-Ν) με δρόμο και είσοδο, Λακκοειδείς-εικ.137α(σε διάφορα σχήματα) και Θολωτοί –εικ.137ε (μεγάλου και μικρού μεγέθους). Αναλυτικά:

235. Halbherr 1901a, 262 & Halbherr 1901b, 394 & de Boccard 1924, 491-492 & Woodward 1924, 278-279 & Levi 1927/1929, 389-400.

236. Eaby 2007, 119.

237. Δημοπούλου – Ρεθεμιωτάκη 1987, 530 & Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1988, 328-329 & French 1990, 72.

238. Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1993, 463-464 & French 1994, 78 & Pariente 1994, 817,819 & Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1994-1996, 315-317 & Blackman 1998, 116 & Παπαζώη 1998, 144 & Ρεθεμιωτάκης 1998, 845-847 & Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 162 & Blackman 1999, 117 & Touchais 1999, 823-824 & Blackman 2000, 135 & Blackman 2001, 130-131 & Sjogren 2001, 173 (C43), 206(C132) & Eaby 2007, 122-125 & Ρεθεμιωτάκης & Εγγλεζου 2010, 56-99.

Τομή 1—Θαλαμοειδής τάφος,²³⁹ ο οποίος περιείχε τμήμα πίθου με οστά, οινοχόη και πήλινες ψήφους με εγχαράξεις. Κοντά σε τοιχίο βρέθηκε, επίσης, κρανίο μαζί με κερνολεκάνη, μικρή πρόχους, λεκανοειδές σκεύος που έφερε στο χεῖλος ειδώλια ζώων και πτηνών, ειδώλιο πτηνού, υδρία και τμήμα χάλκινης πόρπης. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΠΠρΓ εποχή.

Τομή 2— Ο τάφος είναι λακκοειδής (εικ.137α) ελλειπτικού σχήματος χωρίς είσοδο. Στην τομή αυτή βρέθηκε στρώση λίθων (πάνω στον κούσκουρα) μαζί με όστρακα αγγείων, όπως: πρόχους, κύπελλο, πίθος και χάλκινο έλασμα. Στη Ν.Δ. άκρη εντοπίστηκε ένα είδος εστίας με υπολείμματα καμένης ύλης, η οποία είχε άμεση σύνδεση με το κρανίο, τα δύο σκεύη και την υδρία της Τομής 1. Στη ΝΑ γωνία, σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν τέσσερα αγγεία, ένας αμφορίσκος και τρεις πρόχοι και μια μικρότερη, σχετιζόμενα με ταφικές προσφορές. Άλλα ευρήματα: μία σιδερένια αιχμή δόρατος και ένα λυγισμένο σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΥΠρΓ εποχή.

Τάφος 3— Ο τάφος είναι λακκοειδής ελλειπτικού σχήματος χωρίς είσοδο(εικ.137γ). Εντοπίστηκε λάκκος με στρώση λίθων στον ανώτερο στρώμα και μετά την αφαίρεση τους αποκαλύφθηκαν τρεις σκελετοί, οι δύο σε συνεσταλμένη στάση, ενώ από τον τρίτο βρέθηκαν διαλυμένα οστά και το κρανίο. Τρία αγγεία εντοπίστηκαν, όπως: κάλαθος-εικ.138β και κωδωνόσχημοι σκύφοι. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 4—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής (εικ.137β) με δρόμο και φράγμα εισόδου. Ο θάλαμος του τάφου χωρίζεται με λεπτό τοιχίο σε δύο τμήματα. Περιείχε καύσεις σε πίθους και ταφές σε δύο στρώσεις. Σε επαφή με το φράγμα βρέθηκαν υπολείμματα πυράς(εικ.137γ) από κάρβουνα και καμένο πηλόχωμα, τα οποία σχετίζονται με προσφορές. Συνολικά βρέθηκαν δώδεκα (12) αγγεία, όπως: πίθοι, οινοχόες, αμφορείς, σκύφος και λεκάνη. Άλλα ευρήματα: αμφικωνικοί ψήφοι, πόρπη, περόνες, σιδερένια εγχειρίδια και σιδερένια λεπίδα. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΠρΓΒ εποχή.

Τάφος 5—Μικρός θαλαμοειδής τάφος (εικ.137δ) με δρόμο και άμεση σχέση με το τάφο 4. Στον τάφο βρέθηκε σκελετός, ο οποίος συνοδεύταν από τρία αγγεία, όπως: ασκός, αμφορίσκος και ψευδόστομος αμφορέας, καθώς και χάλκινο δακτυλίδι και πόρπη. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 6—Ο τάφος είναι λακκοειδής λαξευτός, ακανόνιστου σχήματος και περιείχε τεφοροδόχα αγγεία και κτερίσματα. Εντοπίστηκαν τρία αγγεία, όπως: πίθος, κρατήρας και αμφορέας. Άλλα ευρήματα: 25 σφαιρικοί ψήφοι, πεπιεσμένοι και κωνικοί, χάλκινη πόρπη, χάλκινες περόνες, χρυσό δακτυλίδι με σφενδόνη, οστέινο σκήπτρο με κυλινδρική λαβή και τμήμα σιδερένιου εγχειριδίου (εικ.139α&β). Χρονολογείται από την ΥπΜ – ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 7—Ο τάφος είναι λάκκος – όρυγμα λαξευμένος στον κούσκουρα σε δύο επίπεδα. Το ανώτερο ορθογώνιο τμήμα χρησίμευε ως βόθρος προσφορών, ενώ στο κατώτερο υπήρχε ταφικό αγγείο. Στον ανώτερο τμήμα βρέθηκαν έντονα ίχνη καύσης και οργανική ύλη σε αποσύνθεση. Στον τάφο βρέθηκαν πέντε αγγεία, όπως: πίθοι, ψευδόστομοι αμφορείς και λεκανόσχημο αγγείο. Άλλα ευρήματα: κωνική ψήφος, χρυσό και αργυρό δακτυλίδι, χάλκινη αιχμή δόρατος και σιδερένιο μονόστομο μαχαίρι. Χρονολογείται από την ΥπΜ-ΥΠρΓ εποχή.

Τάφος 8—Αβαθής λακκοειδής τάφος ελλειπτικού σχήματος, ο οποίος περιείχε ακτέριστη ταφή με το νεκρό σε συνεσταλμένη στάση.

239. Ρεθεμιοτάκης και Δημοπούλου 1993, 463-464 & Γκαλανάκη 1993, 466-467 & French 1994, 78 & Pariente 1994, 817,819 & Ρεθεμιοτάκης και Δημοπούλου 1994-1996, 315-317 & Blackman 1998, 116 & Παπαζώη 1998, 144 & Ρεθεμιοτάκης 1998, 845-847 & Ρεθεμιοτάκης & Εγγλέζου 2010, 33-56.

Τάφος 9—Ο τάφος²⁴⁰ είναι θαλαμοειδής με δρόμο και είσοδο και βρέθηκε κατεστραμμένος. Στον τάφο βρέθηκαν οστά παιδικής ταφής συνοδευόμενα με δύο πήλινα θήλαστρα, μόνωτο κύπελλο και πρόχους, καθώς και ψήφοι και δύο χάλκινες τοξωτές πόρπες. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως την ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 10—Ο τάφος είναι θολωτός (εικ. 137ε) μεγάλου μεγέθους με δρόμο και βρέθηκε με κατεστραμμένη τη θόλο. Η κατασκευή του τάφου ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη με πλακοειδείς λίθους με μικρές πέτρες κτισμένες με τον εκφορικό σύστημα. Στο δεύτερο στρώμα του τάφου εντοπίστηκαν διαλυμένα ανθρώπινα οστά, καθώς και οστά ζώων.

Στον τάφο βρέθηκαν συνολικά εκατόν εννέα (109) αγγεία (εικ.138γ,δ,ε,στ), όπως: πίθοι, πώματα κωνικά-θολωτά και ομφαλωτά, αμφορείς, υδρίες, οινοχόες, μικροί πρόχοι, λήκυθοι, αρύβαλλοι, πυξίδες κρατήρας κωδονόσχημος, κάλαθοι, σκύφοι και μόνωτα κύπελλα. Άλλα ευρήματα: ψήφοι, χάλκινη πόρπη, σιδερένια περόνη, χρυσό διάδημα με στίξεις, σιδερένια αιχμή δόρατος, σιδερένια τμήματα δόρατος, τμήματα σιδερένιων εγχειριδίων και τμήμα σιδερένιου οβελού. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως την ΥΓ εποχή.

Τάφος 11—Μικρός θολωτός τάφος ελλειπτικού σχήματος, ο οποίος περιείχε όστρακα αγγείων από διαταραγμένες καύσεις. Στη δυτική πλευρά του τάφου υπήρχε πυρά με σημαντικά ευρήματα. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι εννέα (9), όπως: οινοχόες, αμφορίσκος, θήλαστρα και κρατήρας κωδονόσχημος. Άλλα ευρήματα: ψήφοι, χάλκινες πόρπες, δύο χάλκινες περόνες, τμήματα σιδερένιων δοράτων, απόληξη σιδερένιου εγχειριδίου, περίπου ενενήντα (90) θραύσματα σιδερένιων οβελών και σιδερένιος κρέαγρος. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως και την ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 12—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής με θάλαμο μεγάλης διαμέτρου (εικ.137στ). Περιείχε εγχυτρισμό σε πίθο παιδιού με συνεσταλμένη στάση. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι οκτώ, όπως: πίθος, υδρία, μικρογραφικές οινοχόες και κύπελλα. Άλλα ευρήματα: δύο χάλκινες πόρπες. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως και την ΠρΓΒ εποχή.

Τάφος 13—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής με θάλαμο μεγάλης διαμέτρου και δρόμο. Περιείχε δύο ταφές, από τις οποίες η υστερότερη είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση με το κρανίο προς το Νότο. Ο δεύτερος σκελετός αποκαλύφθηκε κάτω από το πρώτο. Ο τάφος περιείχε τρία αγγεία (υδρία, οινοχόη και θήλαστρο), ψήφους, χάλκινη πόρπη, δύο οστέινες περόνες και θραύσματα σιδερένιας περόνης, τρία χάλκινα δακτυλίδια. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως και την ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 14—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής με μεγάλη διάμετρο και δρόμο. Περιείχε μία μόνο ταφή με σκελετό σε συνεσταλμένη στάση. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι δέκα εννέα (19) αγγεία, όπως: αμφορείς, υδρία και έντεκα θήλαστρα. Άλλα ευρήματα: τμήματα και θραύσματα από χάλκινες πόρπες, πέντε χάλκινες περόνες και σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως την ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 15—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής με μεγάλη διάμετρο θαλάμου και δρόμο. Περιείχε τρία κρανία και πολλά οστά. Στον τάφο βρέθηκαν μία μικρογραφική υδρία και μια οινοχόη. Χρονολογείται την ΠΠρΓ εποχή.

Τάφος 16—Ο τάφος είναι θαλαμοειδής με δρόμο, ο οποίος διακρίνεται ελάχιστα. Περιείχε τεφροδόχα αγγεία σε δύο στρώσεις. Σε επαφή με το φράγμα του τάφου στην εξωτερική πλευρά υπάρχουν ίχνη πυράς. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι εννέα (9), όπως: πίθοι, ψευδόστομος αμφορέας, αμφορίσκος, σκύφοι, οινοχόη και λεκάνη.

240. Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1993, 463-464 & Γκαλιανάκη 1993, 466-467 & French 1994, 78 & Pariente 1994, 817,819 & Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1994-1996, 315-317 & Blackman 1998, 116 & Παπαζώη 1998, 144 & Ρεθεμιωτάκης 1998, 845-847 & Ρεθεμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, 33-56.

Άλλα ευρήματα:²⁴¹ ψήφοι, δύο σιδερένια δόρατα και δύο σιδερένια εγχειρίδια. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως τη ΜΠρΓ εποχή.

Η σύνδεση της νεκρόπολης της ΠΕΣ με οικισμό είναι άγνωστη. Σε κοντινή απόσταση από το χωριό Κουνάβοι (2 χιλ. Β.Α. των Αρχάνων), κοντά στο ποτάμι Ελληνικά, βρέθηκε Αρχαϊκό κτίριο.

3B6. ΕΛΙΑ (ΑΡΤΣΑ)

Το 1971 στη θέση Άρτσα²⁴² ανακαλύφθηκαν επτά τεφροδόχες χρονολογούμενες την ΥΓ/ΠΑ-ΥΑ, όπως: πρόχοι, αρύβαλλοι και ένας σκύφος. Οι ταφές προφανώς προέρχονται από ένα ελλειψοειδή θαλαμοειδή τάφο λαξευμένο στο βράχο, ο οποίος καταστράφηκε από τον ιδιοκτήτη της γης. Μαρτυρίες αναφέρουν δύο τάφους, οι οποίοι ανακαλύφθηκαν αλλά δεν υπάρχουν ίχνη του δεύτερου τάφου. Η σχέση αυτών των ταφών καθώς και αυτών στα Κάτω Βάθεια, δεν είναι ξεκάθαρη και ίσως λόγω της εγγύτητας τους ανήκουν σε ανεξερεύνητο οικισμό.

3B7. ΑΛΗΤΖΑΝΗ

Στο χωριό Αλητζανή,²⁴³ στη θέση Πετρά, το 1951 βρέθηκε ταφικός πίθος/εγγυτρισμός με ανθρώπινα οστά, ο οποίος χρονολογείται στη Γ εποχή. Ο τάφος δεν έχει δημοσιευθεί, ενώ δεν έχει κανένα εύρημα στον πίθο. Η θέση δε συνδέεται με κανένα οικισμό.

3B8. ΑΝΩΠΟΛΗ

Ο F.Halbherr²⁴⁴ αναφέρει ΠρΓ και Γ ταφές από πιθανόν νεκροταφείο σε μικρό λόφο κοντά στο σημερινό χωριό. Η ακριβής θέση των τάφων είναι άγνωστη, αν και ίσως ήταν στη δυτική πλευρά του λόφου. Η θέση δεν ανασκάφτηκε, αλλά δεκαπέντε (15) τεφροδόχοι, ίσως, πίθοι ανακαλύφθηκαν μαζί με άλλα αγγεία, όπως ένας αμφορέας και λήκυθος. Ο A.Taramelli είχε διατυπώσει την άποψη ότι υπήρχε ένας οικισμός στα ανατολικά της περιοχής των τάφων, αν και η θέση δεν έχει εντοπισθεί.

241. Sjogren 2001, 173 (C43), 206(C132) & Eaby 2007, 122-125 & Ρεθεμιστάκης & Εγγλεζου 2010, 56-99.

242. Αλεξίου 1971β, 285 & Λεμπέση 1971, 290-292 & Ορλάνδος 1971, 259-261 & Αλεξίου 1972α, 621 & Kanta 1980, 45-46 & Sjogren 2001, 202(C117) & Eaby 2007, 119.

243 Πλάτων 1951, 445 & Cook 1952, 110 & Deshayes 1952, 242.

244. Orsi 1897, 254-265 & Wide 1899, 36-43 & Taramelli 1901a, 295 & Levi 1927-1929c, 567-568 & Pendlebury 1939, 313, 319, 324 & Desborough 1952, 250-251, 324 & Coldstream 1968, 245-249, 415 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley and Noyes 1975, 73 & Kanta 1980, 46 & Συριόπουλος 1983, 213, 288, 882 CXXXII & Sjogren 2001, 202(C116) & Eaby 2007, 115.

3B9. ΕΠΙΣΚΟΠΗ

Το 1952 στη θέση στο *Καβούσι*²⁴⁵ εντοπίστηκε πίθος, πιθανόν με καύση. Κοντά στον πίθο βρέθηκαν πρόχους και μικρή κύαθος. Στην ίδια περιοχή είχε εντοπιστεί παλαιότερη σειρά γεωμετρικών αγγείων. Δεν υπάρχει καμιά άλλη πληροφορία, ενώ δεν έχει συνδεθεί με οικισμό.

Ο Μ. Hartley είχε δημοσιεύσει, επίσης, αγγεία της ΠρΓΒ – ΥΓ εποχής από συλημένους τάφους, οι οποίοι είχαν βρεθεί σε απροσδιόριστες θέσεις, όπως: πίθοι, αρύβαλλοι, σκύφοι και πώματα, τα οποία έχουν ομοιότητες με αυτά της Φορτέτσας.

3B10. ΣΤΑΜΝΙΟΙ

Στο χωριό Σταμνιοί²⁴⁶ (στα νότια του, κοντά στη δημόσια λεωφόρο) βρέθηκαν δύο λακκοειδείς τάφοι (εικ.140) λαξευμένοι σε βράχο της ΥΓ εποχής. Ο ένας τάφος περιείχε πίθο μεγάλου ύψους, ο οποίος μάλλον περιείχε εγχυτρισμό και το στόμιο του καλυπτόταν από μια πέτρινη πλάκα. Κοντά στον πίθο βρέθηκαν δυο μικρές οινοχόες. Σε μικρή απόσταση βρέθηκε ο δεύτερος τάφος, ο οποίος περιείχε μία ταφή σε σφαιρική κάλπη διακοσμημένη με κύκλους, η οποία συγκρατείται από λίθο χωρίς άλλα ευρήματα.²⁴⁶ Οι πίθοι χρονολογούνται στις αρχές του 8^{ου} αι π.Χ.

Στην ίδια περιοχή σε κοντινή απόσταση εμφανίζεται η ύπαρξη καταστραμμένων τάφων σε μεγάλο αριθμό στην περιοχή. Το 1963 μια Γ οινοχόη και κύπελλα ανακαλύφθηκαν, προερχόμενα ίσως από άλλο τάφο. Οι τάφοι δεν έχουν συνδεθεί με οικισμό.

3B11. ΑΙΤΑΝΙΑ

3B11-α. Φονιά

Στο χωριό Αιτάνια Πεδιάδος²⁴⁷ το 1954 βρέθηκε στη θέση *Φονιάς* (2 χιλ. Ν.Δ. από την Επισκοπή και 2 χιλ. Δ. από το χωριό Σταμνιοί) σε τυχαία εκσκαφή μικρός σπηλαιώδης τάφος, ο οποίος περιείχε τριάντα (30) περίπου αγγεία της Γ εποχής. Ανάμεσά τους βρέθηκε τεφροδόχος κάλπη σε σχήμα σκύφου, η οποία περιείχε μια καύση, αν και δεν έχει δημοσιευθεί. Δεν υπάρχει, επίσης, πληροφόρηση αν άλλα αγγεία είχαν χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχα.

Το 1997 στην ίδια θέση ήρθε στο φως Γ τάφος,²⁴⁸ λαξευμένος σε βράχο, στον αγρό Τζιράκη, στη διάνοιξη αγροτικού δρόμου. Ο τάφος ήταν μικρότερος του τάφου του 1954 και περιείχε έναν ταφικό πίθο και άλλα πέντε αγγεία. Δεν έχει δημοσιευθεί κάποια άλλη πληροφορία για τον τάφο.

244. Hartley 1930-1931, 60-72 & Pendlebury 1939, 265 & Πλάτων 1952α, 628-629 & Cook 1953, 128 & de Santerre 1953, 239 & Coldstream 1968, 415 & Pini 1968, 79 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 79 & Coldstream 1977, 277 & Kanta 1980, 58-68 & Συριόπουλος 1983, 289, 885CXXXVII & Eaby 2007, 119-120.

245. Πλάτων 1952α, 628-630 & de Santerre 1953, 239 & Αλεξίου 1963β, 386 & Kanta 1980, 53-58 & Συριόπουλος 1983, 289, 885 CXXXVII & Sjogren 2001, 207(C134) & Eaby 2007, 133.

246. Σύμφωνα με τον Ν. Πλάτων ίσως στη περιοχή υπήρχε νεκροταφείο το οποίο κατέστρεψε η κατασκευή αλωνιού.

247. Πλάτων 1954β, 515 & BCH 79 (1955), 304 & Hood 1955, 17 & Eaby 2007, 114.

248. Μανδάλκη 1997, 1000 & Whitley 2004, 78.

3B11-β. Γρίδια

Το 1960 στην περιοχή Ποτάμων των Αιτανίων²⁴⁹ και στη θέση *Γρίδια* ο αρχαιολόγος Ν. Πλάτων περισυνέλεξε σε λαξευτό συλημένο τάφο πολύ μεγάλη Γ τεφροδόχο κάλπη, με πώμα και κυλινδρικό πόδι, γεμάτη με οστά καύσης. Περιείχε, επίσης, μελαμβαφή στρογγυλόστομη πρόχου και τρία κύπελλα. Δεν έχει δημοσιευθεί άλλη πληροφορία για τον τάφο.

3B12. ΓΟΥΒΕΣ

Στη περιοχή Γούβες²⁵⁰ το 1971 σε τυχαία ανασκαφή στο κτήμα Μ.Χατζάκη-Σφακιανάκη ήρθε στο φως λακκοειδής τάφος, ο οποίος περιείχε τεφροδόχο αγγείο (τμηματικά σωζόμενο). Γύρω από το τεφροδόχο αγγείο υπήρχαν αργοί λίθοι σε δύο σειρές και σχημάτιζαν τόξο. Στο εσωτερικό του αγγείου εκτός των καμένων οστών βρέθηκαν αρύβαλλος και μικρό δίωτο ανοικτό αγγείο, ενώ, κοντά στους λίθους, πρόχους.

Στο χώρο γύρω από τον τάφο εντοπίστηκαν όστρακα δύο μικρών τεφροδόχων πίθων, μία κοτύλη, ένας αρύβαλλος και δύο κύπελλα. Σύμφωνα με την μαρτυρία του ιδιοκτήτη, στο κτήμα υπήρχαν πολλοί τάφοι που καταστράφηκαν από την καλλιέργεια. Σε έναν από τους τάφους είχε βρεθεί χάλκινη ακόσμητη φιάλη ανατολικών προτύπων. Από το σύνολο των αγγείων, το νεκροταφείο χρονολογείται στην ΥΑ, 680-630 π.Χ.

3B13. ΚΡΑΣΙ

Ο Α.Τaramelli²⁵¹ σκιαγραφεί ένα μικρό θολωτό τάφο (Α) στην πλαγιά του λόφου Σιδοκεφάλα/Σίδερο (1χλμ Ν.Δ. του σημερινού χωριού) και πάνω από το δρόμο Αβδού προς το μοναστήρι Κεράς Καρδιώτισσας. Ο θολωτός τάφος έχει ομοιότητες με τους τάφους στο Καρφί, με ορθογώνιο θάλαμο και θολωτή στέγη, ενώ η πίσω πλευρά του ήταν λαξευμένη στο βράχο. Ερείπια του τάφου δεν υπάρχουν. Τα ευρήματα του τάφου, τα οποία αναφέρει ο Α.Τaramelli είναι ανθρώπινα οστά, μικρός αριθμός αγγείων, όπως: πίθοι, χάλκινο στιλέτο και ένα χρυσό δακτυλίδι. Ο Α.Τaramelli χρονολογεί την κεραμική στη Μυκηναϊκή εποχή, ενώ οι Η.Υ. Pendlebury, V.R.d'A. Desborough και Ι.Pini τον τοποθετούν στην ΥπΜ-ΠρΓ εποχή. Ο Κ. Nowicki θεωρεί ότι ο θολωτός τάφος πιθανόν βρισκόταν δυτικά του ΥΜΠΓ οικισμού, ο οποίος βρέθηκε μάλλον στην άκρη των βόρειων και ανατολικών πλαγιών του ίδιου λόφου και όχι στα νότια, όπως το σχέδιο του Α.Τaramelli δηλώνει. Ο L.V.Watrous, επίσης, καταγράφει την Σιδοκεφάλα, ως το χειμερινό οικισμό του Καρφιού, αν και ο Κ. Nowicki προτιμά να διαβλέπει τη θέση ως τμήμα ενός σύνθετου δικτύου οικισμών στη περιοχή του Λασιθίου. Ο Α.Τaramelli είχε, επίσης, παρατηρήσει όστρακα πίθων και θραύσματα από λάρνακες στα πεζούλια στις χαμηλότερες βόρειες και ανατολικές πλευρές του λόφου.

249. Πλάτων και Δαβάρας 1960, 525 & Faure 1964, 68 & Eaby 2007, 114.

250. Λεμπέση 1971, 500.

251. Taramelli 1899, 402-405 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315 & Πλάτων 1945-1947, 70 & Desborough 1952, 259 & Πλάτων και Δαβάρας 1961-1962, 289 & Pini 1968, 82 & Snodgrass 1971, 165, 210 & Kanta 1980, 71 & Watrous 1982, 20 & Συριόπουλος 1983, 215-216, 663-664 XCIX & Rutkowski and Nowicki 1990, 123 & Belli 1991, 442 & Nowicki 2000, 152-157m 241 & Eaby 2007, 126-128.

Το 1994²⁵² βρέθηκε μισοκατεστραμμένος μικρός θολωτός τάφος Β (εικ.141α&β) 200μ. στα Ν – Ν.Α. του οικισμού, στο λόφο Σταυρός, αμέσως νότια της Σιδεροκεφάλας καθώς και νότια της επάνω πλευράς του κύριου δρόμου Κράσι-Κερά. Ο τάφος Β ομοιάζει με τους τάφους στο Καρφί, με διαστάσεις 1.5 X 1.5-2.0 μ. Το εξωτερικό ταφικό περίφραγμα ήταν ορθογώνιο, ενώ ο εσωτερικός θάλαμος σχεδόν κυκλικός. Ο τάφος ήταν κατασκευασμένος με ασβεστόλιθους και τα χάσματα ήταν γεμισμένα με μικρά κομμάτια σχιστόλιθου. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πλάκες και πάνω σε αυτές βρέθηκαν ταφικά υπολείμματα. Στο δάπεδο βρέθηκαν χρυσό δακτυλίδι, υπολείμματα ενταφιασμού και τέσσερα αγγεία της ΥΜΠΓ-ΠρΓ εποχής, όπως: κάλαθος, κύπελλο, σκύφος και κρατερίσκος. Στο κατεστραμμένο τμήμα του τάφου βρέθηκαν όστρακα, όπως: πιθοειδής αμφορέας, λεκάνη, κρατερίσκος, πρόχους και κύπελλο. Τα περισσότερα αγγεία είναι ακόσμητα και ανήκουν στους τύπους των αγγείων του Καρφίου της ΥΜΠΓ/ΥπΜ εποχής, ενώ δύο κρατερίσκοι είναι ΠρΓ εποχής.

Οι δύο τάφοι σύμφωνα με τον K.Nowicki λόγω της θέσης τους υποδεικνύουν διασπορά τάφων ή διαφορετικά νεκροταφεία.

Στη θέση *Άρμη*, στην κορυφογραμμή νότια της δυτικής άκρης του χωριού, ο K. Nowicki εντόπισε ερείπια ενός οικισμού, χρονολογούμενου μεταξύ ΥΜΠΓ – ΠρΓ εποχής, τον οποίο χαρακτηρίζει περιφερειακό και με το ίδιο οικονομικό σύστημα με το Καρφί, χωρίς όμως να συνδέεται ακόμη με τάφους. Στη θέση, επίσης, *Καστέλλο* καταγράφηκε οικισμός της ΠρΓ-Γ εποχής (στα Ν.Α του χωριού). Ο D.Blackman σημειώνει ως εύρημα από τη θέση αυτή έναν συλημένο τάφο της Γ-Αρ εποχή (αν και αυτό εμφανίζεται ως λάθος) και κυρίως αναφέρεται στον οικισμό, χωρίς όμως να επιβεβαιώνεται η εύρεση τάφων.

3B14. ΛΥΚΤΟΣ ή ΛΥΤΤΟΣ

Στη θέση *Άλωνας*,²⁵³ κοντά στο χωριό Ξυδάς, ερευνήθηκε το 1986 μικρό τμήμα νεκροταφείου του 7^{ου} αι π.Χ., όπως είχε δηλωθεί από τον A.Taramelli. (Ν.Α. του σύγχρονου οικισμού της Λύκτου), Εντοπίστηκαν δύο εγχυτρισμοί σε μικρούς χάλκινους λέβητες και δύο σε αμφοροειδές και κάλπη. Οι εγχυτρισμοί συνοδεύονταν από μικρότερα αγγεία, όπως: αρύβαλλοι, μικροί πρόχοι, μόνωτα κύπελλα καθώς και ένα πλαστικό αγγείο σε σχήμα ίππου και μια χάλκινη τοξωτή πόρπη. Βρέθηκαν, επίσης, όστρακα μεγάλου ταφικού πίθου διακοσμημένα με ταινίες, ρόδακες και πλαστικές σφίγγες.. Δεν έχουν καταγραφεί άλλες έρευνες για την περιοχή, η οποία παραμένει ανεξερεύνητη.

252. Ηλιόπουλος 1994, 748 & Ηλιόπουλος 1996^a, 127-128 & Ηλιόπουλος 1996β, 658 & Ηλιόπουλος 1998β, 89-100 & Touchais 1999, 819 & Nowicki 2000, 152-157m 241 & Blackman 2000, 142 & Blackman 2002, 111 & Whitley 2004, 80 & Eaby 2007, 126-128.

253. Taramelli 1901a 301 & Ρεθεμωτάκης 1986, 224. & Nowicki 2000, 177-178. Στη Λύττο είχε εντοπισθεί πάνω στο λόφο αρχαίος οικισμός της ΥΜΠΒ/Γ, ενώ αργότερα η Λύττος έγινε μια από τις μεγαλύτερες Δωρικές πόλεις της Κρήτης μέχρι και την Ρωμαϊκή περίοδο & Eaby 2007, 128.

3B15. ΚΑΤΩ ΒΑΘΕΙΑ

Το 1937²⁵⁴ σε έναν αγρό στη θέση *Καμίνια*, κοντά στο χωριό ανασκάφτηκε ένας απομονωμένος τάφος με κυκλικό θάλαμο και διάμετρο 1.80 μ.. Ο τάφος περιείχε τεφροδόχες με μικρότερα αγγεία στο εσωτερικό τους. Το 1959 βρέθηκε κοντά στον τάφο ένας ταφικός πίθος της ΠΑ, ένας κρατήρας και μία πρόχους, αν και ο τάφος δεν έχει καταγραφεί. Οι τάφοι δεν έχουν δημοσιευθεί και δε συνδέονται με άγνωστο οικισμό.

3B16. ΚΟΧΑΡΙ

Το 1965²⁵⁵ στη θέση *Ρίζα* κοντά στο σημερινό χωριό βρέθηκαν θραύσματα τεφροδόχων αγγείων της Γ και Α εποχή, τα οποία περιείχαν κύπελλα. Δεν υπάρχει άλλη πληροφόρηση. Οι ταφές συνδέονται με κατοίκηση της Γ-Α εποχής, η οποία εντοπίστηκε σε έρευνα πάνω στο χαμηλό λόφο, κοντά στο Κοχάρι. Το 1959 ένας Γ πίθος ανακαλύφθηκε στη θέση *Αλί Χωράφι*.

3B17. ΜΑΛΙΑ

3B17-α. Τροχάλοι

Το 1918 στο χωριό Μάλια,²⁵⁶ στη θέση *Τροχάλους*, σε τυχαία ανασκαφή (κατασκευή δεξαμενής) βρέθηκε Γ τάφος κατασκευασμένος με μεγάλες πλάκες. Ο τάφος περιείχε πέντε ταφικές διακοσμημένες κάλπες, από τις οποίες οι τρεις ήταν ακέραιες με καμένα οστά. Σώζονται, επίσης, και τα πόματά τους (σε κωδωνόσχημο σχήμα). Στον τάφο βρέθηκαν ακόμη είκοσι (20) αγγεία Γ εποχής, όπως: λεκάνες, πρόχοι, κύαθοι, πινάκια και μυροδόχα αγγεία. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Σ.Ξανθουδίδη ανήκουν σε επαρχιακό εργαστήριο. Στον τάφο δεν βρέθηκε κανένα μεταλλικό αντικείμενο.

3B17-β. Αγία Πελαγία

Κοντά στην Αγία Πελαγία, Β και Β.Δ. του σημερινού χωριού Μάλια, στο δρόμο θαλαμοειδούς τάφου της ΥΜΙΙΙ βρέθηκαν από τον Renaudin το 1920-1 γεωμετρικά αγγεία, μία καύση και ενταφιασμοί. Τα ευρήματα υποδεικνύουν επαναχρησιμοποίηση του τάφου για Γ καύση αλλά, ίσως η καύση αφορά την τελευταία φάση χρήσης του τάφου και τα Γ αγγεία αντιπροσωπεύουν υστερότερες προσφορές, όπως έχει εντοπιστεί και σε άλλες θέσεις Μόχλο, Αχλάδια και Αγία Φωτιά.

3B17-γ. Νήσος Χριστός

Στη μικρό νησάκι Χριστός, στα βόρεια του σύγχρονου χωριού, βρέθηκε μικρός αριθμός θραυσμάτων Γ πίθων και άλλων αγγείων πιθανόν από ταφές. Τα ευρήματα βρέθηκαν συγκεντρωμένα στα Α και Ν.Α και σε κοντινή απόσταση από το νεκροταφείο της ΜΜΙ σε θέση, όπου δεν είχαν βρεθεί Μινωικές ταφές. Στην ίδια περιοχή είχε εντοπιστεί και ταφή σε βραχοσκεπή της ΥΜΙΙΙΓ.

254. Πέτρου-Μεσογειίτη 1938, 615 & Μαρινάτος 1939, 224 & Pendlebury 1939, 85 & Πλάτων 1958, 460 & Daux 1959, 733 & Pini 1968, 93 & Leekley and Noyes 1975, 98 & Sjogren 2001, 203 (C119) & Eaby 2007, 122.

255. Πλάτων και Δαβαράς 1960, 525 & Αλεξίου 1965, 290 & Sjogren 2001, 164-165(C22), 203(C120) & Eaby 2007, 135.

256. Ξανθουδίδης 1918, 18 & de Boccard 1921, 536 & de Boccard 1925, 473-474 & Pendlebury 1939, 324 & van Effenterre et al 1963, 112-113, 118-122, 129 & Coldstream 1968, 416 & Pini 1968, 87 & Snodgrass 1971, 168,209 & Kanta 1980, 50-52 & Συριόπουλος 1983, 881-882 CXXX & Eaby 2007, 129-130.

3B18. ΝΙΠΙΔΙΤΟΣ

Το 1960²⁵⁷ σε μικρή απόσταση από το σημερινό χωριό βρέθηκαν μια Γ οينوχόη, μια σιδερένια πόρπη και δύο χάνδρες. Τα ευρήματα, ίσως προερχόμενα από τάφο άγνωστου τύπου. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση. Στην περιοχή το 1956 ο Ν.Πλάτων είχε ανασκάψει έναν άδειο τάφο έξω από ένα μεγάλο ορθογώνιο κτίριο της ΥΜΙ.

3B19. ΣΜΑΡΙ

Δύο ταφικές θέσεις της ΠΕΣ βρέθηκαν κοντά στο σημερινό χωριό.²⁵⁸

3B19-α. Προφήτης Ηλίας

Στην κορυφή του λόφου Προφήτης Ηλίας εντοπίστηκε οικισμός, χρονολογούμενος από την ΥΜΠΓ έως και την Α περίοδο. Το 1999 ανασκάφτηκαν στο βράχο, στην Β.Δ. άκρη της θέσης, τα θεμέλια ενός ασπιδοειδούς κτιρίου. Οι ανασκαφείς υπέθεσαν ότι το κτίριο ήταν ταφικό, ίσως πυρά ή ταφικό περίφραγμα, το οποίο περιείχε κύλικες και κακώς διατηρημένα καμένα οστά, χρονολογούμενα από την ΥΜΠΓ – ΥπΜ εποχή. Μελέτη των οστών, αν είναι ανθρώπινα, δεν έχει γίνει ακόμη, και δεν έχει δημοσιευθεί κάποια άλλη πληροφορία.

Τέλος, έχει ανακαλυφτεί μια άλλη κατοίκηση της Γ-Α εποχής σε έρευνα στη θέση *Καλλέργι*, στην κορυφή και στην ανατολική πλαγιά του χαμηλότερου λόφου στα νότια του Προφήτη Ηλία, στην οποία ανήκουν ανεξερευνήτοι τάφοι. Διασπαρμένα, επίσης, όστρακα, ίσως, ταφικού πίθου, βρέθηκαν στην πεδιάδα μεταξύ της θέσης *Λένικα* και του σημερινού χωριού Προφήτης Ηλίας.

3B19-β. Ριζά

Στα Β-Β.Α. του σημερινού χωριού Ριζά και στους πρόποδες του λόφου, μεταξύ των θέσεων *Ανκαραθός* και *Λείβιτσα* (βόρεια της βυζαντινής εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου) βρέθηκαν θραύσματα Γ και Α πίθων και τεφροδόχων, τα οποία δηλώνουν μια πιθανή ταφική θέση. Η Δ.Χατζή-Βαλλιάνου αναφέρεται σ' ένα μεγάλο νεκροταφείο, χρονολογούμενο από την ΥπΜ-Α εποχή, το οποίο υπάρχει σ' αυτή την περιοχή, όμοιο με αυτό των Αρκάδων. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφορία για αυτές τις ταφές. Η ύπαρξη οικισμού, η οποία αφορά αυτές τις ταφές είναι αβέβαια. Η θέση βρίσκεται σε μακρινή απόσταση από τον οικισμό του Προφήτη Ηλία, αν και έχει εντοπιστεί ένας χαμηλός λόφος, τα Σπιτάκια, μόλις στα Ν. από το Σμάρι με κατοίκηση χρονολογούμενη από την Γ-Α εποχή (1,5 χιλ. στα Ν.). Σε έρευνα στο *Καλλέργι* έχει, επίσης, ανακαλυφτεί μια άλλη κατοίκηση της Γ-Α εποχής στην κορυφή και στην ανατολική πλαγιά του χαμηλότερου λόφου, στα νότια του Προφήτη Ηλία, στην οποία ανήκουν ανεξερευνήτοι τάφοι.

257. Αλεξίου 1956, 417 & Πλάτων και Δαβαράς 1960, 525 & Leekley and Noyes 1975, 92 & Kanta 1980, 74 & Sjogren 2001, 178(C58) & Eaby 2007, 130.

258. Χατζή-Βαλλιάνου 1980, 22-23, 39-44 & Kanta 1980, 69 & Belli 1996, 43-54 & Belli 1997, 252 & Πάνγκαλος 1999, 176-177 & Nowicki 2000, 178 & Touchais et al 2000, 993 & Sjogren 2001, 174-175(C44-46), 207 (C133) & Blackman 2001, 132 & Χατζή-Βαλλιάνου 2002, 326 & Eaby 2007, 133.

3B20. ΒΑΘΙΑΝΟΣ ΚΑΜΠΟΣ

Στη θέση *Βαθιανός κάμπος* (9-10χιλ. Α. του Ηρακλείου και 1 χιλ. Β.Α. του Νιρού Χάνι) ο J. Pendlebury²⁵⁹ αναφέρεται σε έναν ΥπΜ/ΠρΓ θαλαμοειδή τάφο με δρόμο. Ο τάφος περιέχει έναν ενταφιασμό σε λάρνακα, καθώς και μικρό αριθμό αγγείων, ανάμεσά τους κρατήρας της ΥπΜ εποχής, κάλαθος και αμφορέας, τα οποία ήταν τοποθετημένα γύρω από την λάρνακα.

Οι ερευνητές²⁶⁰ διαφωνούν ως προς την χρονολόγηση. Ο Κ.Συριόπουλος χρονολογεί τον τάφο στην ΥπΜ εποχή, ενώ η Α.Κάντα στην ΥΜΙΙΑ-Β. Ο τάφος μάλλον συνδέεται με τη βίλλα και τον οικισμό στο Νιρού Χάνι. Η εύρεση γεωμετρικών οστράκων κάτω από τη βίλλα δηλώνουν επαναχρησιμοποίηση στην ΠΕΣ και, ίσως Γ ταφές σε κοντινή απόσταση.

3B21. ΖΙΝΤΑ

Ο Ν.Πλάτων²⁶¹ αναφέρει ότι το 1954 βρέθηκαν γεωμετρικά αγγεία σε κοντινή απόσταση από το σημερινό χωριό, τα οποία δηλώνουν νεκρόπολη. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για τους τάφους αυτούς.

259. Μαρινάτος 1933-1935, 56-57 & Bequignon 1934, 273 & Μαρινάτος 1934, 249-251 & Pendlebury 1939, 314 & Pini 1968, 85.

260. Kanta 1980, 44-45 & Συριόπουλος 1983, 152, 531 XL & Sjogren 2001, 164 (C20) & Eaby 2007, 133-134.

261. Πλάτων 1954β, 515 & BCH 79 (1955), 304 & Hood 1955, 17.

4Γ.ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

4Γ1. ΛΙΓΟΡΤΥΝΟΣ

Σε τυχαία ανασκαφή το 1961 στη βορειότερη είσοδο της πόλης βρέθηκε από τη Σ.Παπαδάκη²⁶² Γ λαξευτός, σε βράχο, θαλαμοειδής τάφος, μεγάλου μεγέθους, ελλειπούς κυκλικού σχήματος. Ο τάφος είχε συληθεί. Η είσοδος του τάφου είναι κτισμένη με μονολιθικές παραστάδες και ανώφλι και περιείχε καύσεις σε τεφοδόχα αγγεία. Στον τάφο βρέθηκαν μεγάλος αριθμός οστράκων χρονολογούμενων από την ΠρΓΒ-ΥΓ εποχή, από τα οποία προήλθε, κατόπιν συντηρήσεως, σημαντικό σύνολο αγγείων, όπως: τεφοδόχες κάλπες, τριάντα δύο(32) πώματα, οινοχόες, αρύβαλλος και κύαθοι. Ορισμένα αγγεία δείχνουν κυπριακή επιρροή. Σημαντικά ευρήματα αποτελούν: τμήμα γεωμετρικού κρατήρα με παράσταση «δαιδαλικής» μορφής, η οποία μας δίνει στοιχεία για την ακριβέστερη χρονολόγηση της έναρξης του δαιδαλικού ρυθμού (σύμφωνα με τον Σ.Αλεξίου), ένας κυπριακός λήκυθος/αρύβαλλος, δύο κρητο-κυπριακοί λήκυθοι της ΥΓ εποχής.

Ο τάφος δεν έχει δημοσιευθεί αλλά ίσως συνδέεται με ένα μη ανασκαμμένο οικισμό/πόλη της ΠρΓ-Γ στην κορυφή και στη Ν. πλαγιά του λόφου Κεφάλα, στα Β.Α. του χωριού.

4Γ2. ΡΟΤΑΣΙ (ΑΡΧΑΙΟ ΡΥΤΙΟΝ)

Στο χωριό Ροτάσι²⁶³ σε διάφορες θέσεις αποκαλύφθηκαν ταφές της ΠΕΣ.

4Γ2-α. Έμπασός/Μπερδέτο

Στη θέση *Έμπασός ή Μπερδέτο* το 1954 ήρθε στο φως μικρός ορθογώνιος θολωτός τάφος, ο οποίος ήταν σε χρήση από την ΠρΓ έως την ΠΑ εποχή. Ο τάφος περιείχε διακόσια πενήντα αγγεία (250), τα περισσότερα διακοσμημένα, όπως: τεφοδόχα αγγεία, αμφορείς ή πρόχοι, αρύβαλλοι, αγγείο σε μορφή πουλιού και δυο ειδώλια γυναικείων μορφών με ανυψωμένα χέρια. Ο τάφος δεν είχε συληθεί και τα αγγεία βρέθηκαν *in situ*. Στο κέντρο του τάφου υπήρχε σαρκοφάγος, ελλειψοειδούς σχήματος. Τα ταφικά αγγεία υπολογίζονται πάνω από σαράντα (40). Αλλά ευρήματα: σιδερένια όπλα, περόνες, πόρπες, αργυρά καρφιά και ένα χρυσό, χρυσά ταινιωτά δακτυλίδια και χρυσά διακοσμημένα ελάσματα. Ο τάφος χαρακτηρίζεται από τον μεγάλο αριθμό αγγείων και συγκρίνεται με τους τάφους των Αρκάδων και τον τάφο Ρ της Φορτέτσας.

Το 1993 στην περιοχή Έμπασος²⁶⁴ ήρθε στο φως μικρός θολωτός τάφος(εικ.142&143) της Γ εποχής, σε απόσταση 250μ. από τον οικισμό Ροτάσι. Ο τάφος ήταν κτισμένος με

262. Pendlebury et al. 1932-1933, 85 & Πλάτων και Δαβαράς 1961-1962, 284-285 & Hood 1962, 24 & Daux 1962, 897 & Αλεξίου 1963β, 385 & Coldstream 1968, 416 & Pini 1968, 86 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Loyes 1975, 89 & Συριόπουλος 1983, 294, 888CLVII & Karetsou and Stampolidis 1998, 170, 174-175, 177-178 & Nowicki 2000, 185-186 & Brown 2001, 345-348 & Eaby 2007, 110-111.

263. Πλάτων 1954β, 516 & BCH 79 (1955), 304 & Hood 1955, 17 & Hood and Boardman 1956, 30 & Πλάτων 1958, 468 & Daux 1959, 734-735 & Desborough 1964, 268 & Coldstream 1968, 416 & Pini 1968, 91 & Snodgrass 1971, 166, 210 & Desborough 1972b, 234, 372 & Catling 1978, 64 & Belli 1991, 449. & Eaby 2007, 111.

264. Galanaki 1993, 466-467 & Kanta and Karetsou 1998, 159, 164, 170 & Stambolidis and Karetsou 1998, 138-139, 161, 173, 180 & Blackman 1999, 118 & Touchais 1999, 819 & Tsipopoulou and Vagnetti 1999, 139 & Nowicki 2000, 190-191 & Eaby 2007, 111.

πλακοειδείς λίθους. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν²⁶⁵ διάσπαρτα αγγεία, υπολείμματα οστών δύο διαφορετικών σκελετών, γυναίκας και παιδιού, και κρανίο. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι δέκα πέντε (15), όπως: πέντε θήλαστρα, τρεις πρόχοι, τέσσερις κρατηρίσκοι, ένας ακέραιος κρατήρας, ένα μόνωτο κύπελλο και μια υδρία. Άλλα ευρήματα: δύο τροχοί, ένας πήλινος και ένα λίθινο σφονδύλι, υφαντικό βάρος, έντεκα δισκοειδείς ψήφοι από φαγεντιανή και ελλιπής χάλκινη πόρπη.

4Γ2-β. Φαρμακάρα

Το 1955 στη διάνοιξη του κοινοτικού δρόμου Πύργου προς Ροτάσι, στη θέση *Φαρμακάρα*,²⁶⁶ αποκαλύφθηκε εκτεταμένο νεκροταφείο με ταφές/καύσεις σε πίθους της Γ εποχής. Χαρακτηριστικά ευρήματα:²⁶⁷ αρύβαλλοι, σφονδύλια, όστρακα από κάλπες και πίθους, κύπελλα και άλλα.. Χαρακτηριστική επιγραφή βρέθηκε σε παραλληλεπίπεδο όγκο «επί τα λάια» σε αρχαίζουσα με το όνομα «Αρκεσίλα». Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για τους τάφους, αν και οι τάφοι στην θέση Έμπασος συνδέονται με αυτούς.

4Γ2-γ. Ροτάσι

Το 1958²⁶⁸ στην πεδιάδα βόρεια από το χωριό και όχι μακριά από το Ξερόκαμπο ο Ν.Πλάτων ανακάλυψε ένα άθικτο Γ θολωτό τάφο (εικ.144) με κυκλικό θάλαμο και με δρόμο. Το μέγεθος του τάφου δεν ήταν μεγάλων διαστάσεων, αλλά ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα πλούσιος σε κτερίσματα. Ο τάφος περιείχε 40 ή περισσότερες ταφές, οι οποίες συνοδεύονται από 250 αγγεία της ΠρΓ-ΠΑ εποχής, τα οποία περιλαμβάνουν ταφικά αγγεία, αμφορείς, πρόχους και αρύβαλλους(εικ.144α). Άλλα ευρήματα: πολλά σιδερένια όπλα, περόνες, πόρπες, καρφιά (από ασήμι και ένα από χρυσό). Στο κέντρο του θαλάμου βρισκόταν αδιακόσμητη ελλειπτική λάρνακα καλυμμένη με πλάκες, ενώ στην κορυφή της ήταν τοποθετημένα αγγεία.

Το 1971, επίσης, στη Β.Α. πλευρά του λόφου Κεφάλα εντοπίστηκαν τοίχοι,²⁶⁹ ίσως, ταφικού περιφράγματος, όμοιοι με αυτούς στο Βρόκαστρο και στον Πρινιά. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν ειδώλια από τερακότα, όπως ζώα (ψάρι, τρία αγγεία, ένα άλογο), αγγεία της ΥΓ-ΠΑ εποχής (αρύβαλλοι, κύπελλα, πινάκια, ένα καπάκι με λαβή κριού, ένας δίσκος με τρία σχέδια) αλλά και μια χάλκινη πόρπη.

Μια εκτεταμένη Γεωμετρική-Ρωμαϊκή πόλη, όπως το αρχαίο Ρύτιον, βρίσκεται στην κορυφή και στις πλαγιές του λόφου Κεφάλα, στα νότια του χωριού Ροτάσι.

Ο Κ.Nowicki²⁷⁰ υποστηρίζει ότι αυτές οι ταφές ανήκουν σ'αυτή την πόλη και ίσως δεν έχουν σχέση με άλλους οικισμούς, αλλά ανήκουν στις ακροπόλεις της κεντρικής Κρήτης και της Μεσαράς, όπως και αυτές της Λιγόρτυνος και των Καστελιανών.

4Γ3. ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙ

Το 1957,²⁷¹ στα βόρεια του χωριού Πάνω Καλύβες, στην πεδιάδα, βρέθηκαν Γ τεφροδόχες κάλπες με καύσεις μαζί με τρεις αρύβαλλους. Δεν έχει επιβεβαιωθεί αν αυτές προέρχονται από έναν μεμονωμένο τάφο ή από πολλούς τάφους και δεν έχουν συνδεθεί με κάποιο οικισμό.

265. Galanaki 1993, 466-467 & Kanta and Karetsou 1998, 159, 164, 170 & Stambolidis and Karetsou 1998, 138-139, 161, 173, 180 & Blackman 1999, 118 & Touchais 1999, 819 & Tsipopoulou and Vagnetti 1999, 139 & Nowicki 2000, 190-191 & Eaby 2007, 111.

266. Πλάτων 1955β, 567 & BCH 80 (1956), 343 & Hood and Boardman 1956, 30

267. Σύμφωνα με τον Ν.Πλάτων τα αγγεία ομοιάζουν με τα αγγεία των τάφων των Αρκάδων.

268. Πλάτων 1959, 387 & Hood 1959, 16 & Leekley and Noyes 1975, 95 & Coldstream 1977, 102, 276 & Συριόπουλος 1983, 220-221, 295, 667-668CXV, 889 CLIX

269. Αλεξίου 1972β, 622 & Touchais 1977, 650 & Catling 1978, 64.

270. Tsipopoulou and Vagnetti 1999, 139 & Nowicki 2000, 190-191 & Eaby 2007, 111-112.

271. Πλάτων 1957, 339 & Daux 1958, 783 & Hood 1958, 20 & Leekley and Noyes 1975, 74-75 & Kanta 1980, 80 & Sjogren 2001, 207(C136) & Eaby 2007, 110.

5Δ. ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΛΕΒΙΖΙΟΥ

5Δ1. ΠΡΙΝΙΑΣ

Ο Πρινιάς βρίσκεται στα σύνορα τριών επαρχιών του Νομού Ηρακλείου, Μονοφατσίου, Καινούργιου και Μαλεβιζίου, στους πρόποδες του Ψηλορείτη. Τη θέση της αρχαίας πόλης είχε ήδη εντοπίσει από τα τέλη του 19^{ου} αι μ.Χ. ο F. Halbherr,²⁷² ενώ την ανάσκαψε αρχικά ο L.Pernier και έφερε στο φως δαιδαλικά αγάλματα. Το 1899 ο A.Taramelli είχε καταγράψει ένα Υστερομυκηναϊκό θαλαμοειδή τάφο, ενώ ταφικές στήλες με εγχάρακτη διακόσμηση ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του 1959. Από το 1969-1978 η Ιταλική αρχαιολογική σχολή²⁷³ με τον G.Rizza προχώρησε σε συστηματικές ανασκαφές στη θέση Πατέλα, όπου ήρθε στο φως η αρχαία πόλη Πρινιάς, καθώς και η νεκρόπολη, στη θέση Σιδεροσπηλιά -εικ.145&146 (στα Β.Δ. του αρχαίου οικισμού Πατέλα).

Στη νεκρόπολη του Πρινιά βρέθηκαν 680 τάφοι (εικ.147) και το μεγαλύτερο τμήμα τους χρονολογείται από τον 13^ο έως τα μέσα του 6^{ου} αι π.Χ., προεκτεινόμενο χρονικά μέχρι την Ρωμαϊκή εποχή. Οι τάφοι δηλώνονται με γράμματα του λατινικού αλφάβητου (με μονά οι θολωτοί και με διπλά τα ταφικά περιφράγματα και οι λακκοειδείς) αλλά και με αριθμούς οι ταφικοί πίθοι και οι θαλαμοειδείς.

Οι ταφικές πρακτικές είναι ποικίλες, όπως: θολωτοί τάφοι (και σε δεύτερη χρήση), καύσεις σε ωοειδείς πίθους, θαλαμοειδείς τάφοι, λακκοειδείς και ταφικά περιφράγματα (εικ.154&155). Η πρώτη φάση του νεκροταφείου χαρακτηρίζεται από καύσεις σε ωοειδείς πίθους τοποθετημένους σε βραχώδες έδαφος και καλυμμένους με πέτρινες πλάκες. Οι ταφές αυτού του είδους σημειώνονται σε όλη την περιοχή, όπως: ο τάφος ΑΙ (απομονωμένος τάφος) ο οποίος περιείχε αμφορείς, ο τάφος ΒΑ-εικ.156, ο οποίος περιείχε δύο αμφορείς, μια οινοχόη, μια μεγάλη χάλκινη φιάλη, καθώς και άλλα σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα, όπως: ράβδος, τσεκούρι, λόγχη και ξίφος. Ο τάφος Κ (εικ.151γ), στο κέντρο ταφικού περιφράγματος, περιείχε καμένα οστά, δύο χάλκινες περόνες και μικρές πρόχους. Οι τάφοι 207 και 232 σε ωοειδείς πίθους ήταν μέσα σε ταφικό περίφραγμα και συνοδεύονται από μικρότερους αμφορείς. Στο μεγαλύτερο ταφικό περίγραμμα εμφανίζονται απομεινάρια ενός τύμβου. Ανάμεσα στους τεφροδόχους πίθους υπήρχαν πυρές. Σύμφωνα με την Α.Κάντα ο τύμβος δηλώνει την πρωιμότερη περίοδο της Κρήτης και του νεκροταφείου στην ΥΜΙΙΙΓ εποχή με τον τάφο Κ-εικ.151γ, τοποθετημένο στο μέσο του τύμβου.

Η δεύτερη φάση του νεκροταφείου χαρακτηρίζεται από θολωτούς τάφους και ενταφιασμούς από την ΥΜ – ΥπΜ εποχή, όπως οι τάφοι ΑQ-εικ.152β, D-εικ.148&149, G-εικ.151α, F-εικ.150, J-εικ.151β, H, Q,U. Ειδικότερα, οι τάφοι D, ΑΗ,ΑL, Β, G, ΑR, ΑΝ-εικ. 152α και ΑV αντιπροσωπεύουν το τελευταίο στάδιο αυτής της φάσης και είναι καλυμμένοι με μεγάλες πλάκες, ενώ η κατασκευή τους δεν είναι ορθογώνια ή ιδιαίτερα προσεγμένη, όπως οι τάφοι της πρωιμότερης φάσης.

272. Orsi 1897, 252-254. & Halbherr 1901, 399-403.

273. Rizza 1969, 24-32 & Αλεξίου 1970, 494 & Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Michaud 1971, 1055-1056 & Rizza 1972, 633-634 & Desborough 1972b, 372 & Rizza 1973a, 579-560 & Rizza 1973b, 286-289 & Rizza 1973-1974, 912-914 & Rizza 1974, 154-156 & Levi 1974-1975, 413 & Levi 1976, 321 & Di Vita 1977, 357-358 & Di Vita 1978, 463-466 & Rizza 1978, 106-127 & Rizza 1979, 294-297 & Kanta 1980, 14-15 & Riza 1981, 472-474 & Riza 1983, 45-50 & Συρίπουλος 1983, 108-109, 153,217 & Day 1984, 25 & Di Vita et al. 1984, 152-167 & Rizza & Rizzo 1985a, 143-167 & Rizza & Rizzo 1985b, 227-256 & Di Vita 1985, 12-18 & Rizzo 1985, 25-26 & Catling 1985, 3-62 & Touchais 1985, 851 & Belli 1991, 444 & Rizza 1991, 331-334 & Eaby 2007, 104-108.

Αναλυτικά:

Τάφος D²⁷⁴—Θολωτός τάφος (εικ.148&149) με τραπεζοειδή θάλαμο και δρόμο. Ο τάφος βρέθηκε άθικτος με τα ευρήματα *in situ*. Περιελάμβανε ενταφιασμούς δύο ενηλίκων και δύο εγχυτρισμούς παιδιών σε πίθους. Στον τάφο βρέθηκαν αγγεία (εικ.149α,β,γ), όπως: πυξίδα, οινοχόη, κρατερίσκος και πρόχοι καθώς και δίσκος από φύλλο χρυσού.

Τάφος F—Θολωτός τάφος (εικ.150) με κυκλικό θάλαμο και δρόμο. Ο τάφος βρέθηκε συλημένος. Στον τάφο βρέθηκαν μεταλλικά αντικείμενα, πήλινα ειδώλια, θραύσματα χρυσού, μικρό πήλινο κεφάλι με διάδημα και όστρακα αγγείων εξαιρετικής διακόσμησης, όπως πίθων (εικ.150α,β,γ,δ&ε).

Τάφος AL—Ο τάφος ήταν μικρών διαστάσεων λαξευμένος σε βράχο και κατασκευασμένος με λίθο μόνο στην είσοδο και στην αρχή του δρόμου.

Τάφος G—Θολωτός τάφος (εικ.151α) ο οποίος ανήκει στο τελευταίο στάδιο της δεύτερης φάσης και βρέθηκε κατεστραμμένος.

Τάφος B—Ο τάφος ήταν λαξευτός θαλαμοειδής²⁷⁵ με μικρές λίθινες παραστάδες στην είσοδο και μικρό δρόμο. Στον τάφο βρέθηκε μικρή λαξευτή λάρνακα σε σχήμα ναού με άνοιγμα στη μία πλευρά και πώμα, η οποία περιείχε λείψανα παιδικής ταφής. Στον τάφο αυτό βρέθηκαν και τεφροδόχα αγγεία.

Οι τάφοι AR και AV ήταν μικρών διαστάσεων με επίπεδες στέγες και με απλή κατασκευή και μόνο στο χαμηλότερο τμήμα του κυκλικού κοιλώματος είχαν σειρές από πλάκες. Στους τάφους βρέθηκαν κύπελλα, πρόχοι, μια χάλκινη φιάλη, καθώς και σιδερένια όπλα μαζί με ένα τσεκούρι.

Μεταξύ των ετών 1972-1976 ήρθαν στο φως δεκαοκτώ(18) ταφές ζώων, οι οποίες ανήκουν στη δεύτερη φάση του νεκροταφείου (εικ.147). Οι δώδεκα ταφές αφορούν σκελετούς αλόγων τοποθετημένους σε κοιλώματα διαφόρων σχημάτων, ενώ σε μικρότερο κοίλωμα βρέθηκε ενταφιασμός σκύλου, όπως στους τάφους BU-εικ.157α, BS και BV-εικ.157γ. Κοντά στο σκελετό αλόγου βρέθηκαν ορειχάλκινα χαλινάρια(εικ.157β) Ο τρόπος ενταφιασμού των αλόγων δηλώνει την τελετουργική τους θυσία στη διάρκεια των εθίμων ταφής για τους ανθρώπους, όπως σημειώνουν οι ανασκαφείς και μας θυμίζουν τα αναφερόμενα στην Ιλιάδα του Ομήρου,

Η τρίτη φάση του νεκροταφείου χρονολογείται, κυρίως, από τη Γ έως την Α εποχή και περιλαμβάνει πάνω από διακόσιους (200) τεφροδόχους πίθους συγκρατούμενους από λίθους, οι οποίοι βρέθηκαν σχεδόν κατεστραμμένοι, ενώ τα καμένα οστά ήταν αναμεμειγμένα με τα κτερίσματα των πίθων. Οι πίθοι καλύπτονται από άλλα αγγεία ή από πλάκες. Ίχνη πυρών καταγράφηκαν σε κοίλωμα κάτω από το τεφροδόχο αγγείο και σε λίγα παραδείγματα οι καύσεις ήταν τοποθετημένες στο μέσο των ερειπίων και όχι μέσα σε ένα αγγείο. Στην περίπτωση του τάφου W (εικ.151δ) οι ταφές ήταν τοποθετημένες σε πίθους, οι οποίοι ήταν κυκλωμένοι και καλυμμένοι από ερείπια.

274. Rizza 1969, 24-32 & Αλεξίου 1970, 494 & Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Michaud 1971, 1055-1056 & Rizza 1972, 633-634 & Desborough 1972b, 372 & Rizza 1973a, 579-560 & Rizza 1973b, 286-289 & Rizza 1973-1974, 912-914 & Rizza 1974, 154-156 & Levi 1974-1975, 413 & Levi 1976, 321 & Di Vita 1977, 357-358 & Di Vita 1978, 463-466 & Rizza 1978, 106-127 & Rizza 1979, 294-297 & Kanta 1980, 14-15 & Riza 1981, 472-474 & Riza 1983, 45-50 & Συριόπουλος 1983, 108-109, 153,217 & Eaby 2007, 104-108.

275. Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Λεμπέση 1972, 619.

Οι ταφικοί πίθοι περιείχαν²⁷⁶ εγχυτρισμούς, κυρίως, πολύ νεαρών ατόμων (εικ.153α,β,γ,δ). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τάφος 93, όπου το κεφάλι του νεκρού τοποθετήθηκε στον ταφικό πίθο, ενώ το σώμα του είχε καεί. Παρόμοιες ταφές κρανίων σε πίθους με τα κτερίσματα τους βρέθηκαν δύο ως τρεις.

Τα ταφικά αγγεία αλλά και τα μικρότερα κτερισματικά του νεκροταφείου ήταν εξαιρετικής διακόσμησης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα από τους τάφους: T471-πίθος (εικ.158α), T122(εικ.158β)-τμήμα πίθου με ανθρώπινη μορφή, ίσως ηνίοχου, αλόγου θαλάσσης και ενός ζευγαριού αλόγων, πιθανόν συνδεδεμένων με τροχούς άρματος, T85-πίθος-(εικ.158γ), T447 αρύβαλλος, T448-πίθος, αλλά και αγγεία που βρέθηκαν στα ταφικά περιφράγματα, όπως: κωδωνόσχημος κρατήρας (εικ.158δ), ανθρωπόμορφο αγγείο, τμήμα αγγείου με γυναικεία μορφή.

Σε ορισμένα τμήματα του νεκροταφείου, κυρίως στο νότιο άκρο του, ήρθαν στο φώς ταφικοί πίθοι και μικρότερα αγγεία, τα οποία ήταν ομαδοποιημένα σε ορθογώνιους ή τραπεζοειδείς θαλαμοειδείς τάφους/ταφικά περιφράγματα και καλύπτονται με λίθινους τύμβους. Οι θαλαμοειδείς αυτοί τάφοι ήταν κατασκευασμένοι στο χαμηλό τους τμήμα με καλοκτισμένους τοίχους γεμισμένους με ερείπια. Οι θάλαμοι των τάφων περιείχαν καμένα υλικά από τις πυρές καθώς και τεφροδόχους. Ευρήματα των τάφων: αρύβαλλοι, θήλαστρο, αντικείμενα από ελεφαντοστό, γυναικείο άγαλμα μικρών διαστάσεων, μικρή διακοσμημένη κεφαλή (660-650 π.Χ.) και πήλινα άλογα (τάφος U). Χρυσά και ασημένια κοσμήματα: T39- δύο οβάλ φύλλα χρυσού με ανάγλυφη διακόσμηση, σε σχήμα οκτάσχημης ασπίδας(εικ.159α&β), TV- χρυσό κυκλικό φύλλο χρυσού με ροζέτα στο κέντρο και κυματοειδή διακόσμηση στο περίγραμμα(εικ.159γ), T78-κυκλικό περίτμητο έλασμα χρυσού με οπή (εικ.159δ), T208&227-δύο χρυσές ταινίες(εικ.159ζ&η), T487-ασημένιο έλασμα διακοσμημένο με γυναικεία δαιδαλική μορφή με φενάκη, Τάφο Η-περίτμητο έλασμα χρυσού (εικ.159στ) και από το ταφικό περίφραγμα LI-χρυσό περίπατο σε μορφή χτενιού (εικ.159ε). Στο νεκροταφείο, επίσης, βρέθηκαν εγχάρακτες επιτύμβιες²⁷⁷ στήλες του 7^{ου} αι π.Χ.

Συνοψίζοντας την κατανομή των ταφών στη νεκρόπολη του Πρινιά οι πρωιμότεροι τάφοι βρίσκονται στο κέντρο της νεκρόπολης και βαθμιαία έχουν επεκταθεί εξωτερικά προς την ανατολή, ενώ οι υστερότερες ταφές βρίσκονται προς το νότο. Στην υστερότερη αυτή φάση η νεκρόπολη του Πρινιά φτάνει στη μεγαλύτερη επέκτασή της με τις ταφές να είναι ομαδοποιημένες σε δύο ή τρεις ή τέσσερις αλλά και απομονωμένες. Οι ταφές της ΠΕΣ ανήκουν²⁷⁸ στην εκτεταμένη πόλη, ίσως στα αρχαία Ριζένια, στην πεδιάδα Πατέλα, η οποία χρονολογείται από την ΥΜΙΠΓ- Ελληνιστική εποχή. Η ανάπτυξη της νεκρόπολης συμπίπτει με τον οικισμό της ΠΕΣ.

Η επόμενη φάση ταφών στην νεκρόπολη ανήκει στην Ρωμαϊκή εποχή στη δυτική πλευρά του νεκροταφείου.

276. Rizza 1969, 24-32 & Αλεξίου 1970, 494 & Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Michaud 1971, 1055-1056 & Rizza 1972, 633-634 & Desborough 1972b, 372 & Rizza 1973a, 579-560 & Rizza 1973b, 286-289 & Rizza 1973-1974, 912-914 & Rizza 1974, 154-156 & Levi 1974-1975, 413 & Levi 1976, 321 & Di Vita 1977, 357-358 & Di Vita 1978, 463-466 & Rizza 1978, 106-127 & Rizza 1979, 294-297 & Kanta 1980, 14-15 & Riza 1981, 472-474 & Riza 1983, 45-50 & Συριόπουλος 1983, 108-109, 153,217 & Day 1984, 25 & Di Vita et al. 1984, 152-167 & Rizza & Rizzo 1985a, 143-167 & Rizza & Rizzo 1985b, 227-256 & Di Vita 1985, 12-18 & Rizzo 1985, 25-26 & Catling 1985, 3-62 & Touchais 1985, 851 & Belli 1991, 444 & Rizza 1991, 331-334 & Eaby 2007, 104-108.

277. ο.π.Αλεξίου 1971, 519.

278. Stampolidis and Karetsou 1998, 76, 160,264 & Nowicki 2000, 180-181& Kanta 2001, 19 & Eaby 2007, 104-108.

5Α2. ΚΡΟΥΣΩΝΑΣ

Στην περιοχή καταγράφηκαν ταφές κοντά στο χωριό, στο λόφο Κούπο, στη Χαλέπα και ίσως στη θέση *Λιβαδιώτης*.²⁷⁹ Οι ταφές ανήκουν στον οικισμό στην κορυφή του λόφου Κούπου, χρονολογούμενες από την ΥΜΠΓ έως την Αρχαϊκή εποχή.

5Α2-α. Χαλέπα

Στη θέση *Χαλέπα* το 1971 βρέθηκε από το Σ.Αλεξίου ταφικός πίθος με εγχυτρισμό παιδιού. Η ταφή συνοδεύεται από τρία μικρά αγγεία : πρόχους, κύπελλο και ίσως κέρνο αλλά και με σφαιρικές πέτρινες ψήφους και από τμήματα περόνης. Δεν υπάρχει άλλη δημοσίευση της ταφής. Το 1972 στην ίδια θέση βρέθηκε και δεύτερος εγχυτρισμός παιδιού μέσα σε πίθο, καθώς και μεγάλος αριθμός οστράκων πύθων. Οι ταφές χρονολογούνται στην ΠρΓ εποχή.

5Α2-β. Λόφος Κούπος

Στη δυτική πλαγιά του λόφου και 300μ. από το σημερινό χωριό στη θέση *Χοιρομάντρες* ή *Πρινόρι* βρέθηκε τυχαία σε ρηχό κοίλωμα τεφροδόχος συνοδευόμενη από μικρά γεωμετρικά αγγεία. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για τον τάφο.

5Ε2-γ. Λιβαδιώτι

Στη θέση *Λιβαδιώτι*, στα Β.Α. του λόφου Κούπου, το 1976 ήρθαν στο φως κεραμική και θραύσματα από δόρυ της ΥΓ-ΠΑ εποχής προερχόμενα, ίσως από τάφους. Επίσης, παρατηρήθηκε τμήμα τοίχου, στοιχείο που δηλώνει ερείπια κατοίκησης.

5Α3. ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ

Ο Σ. Ξανθουδίδης ερεύνησε στη θέση *Κολλυβά Μετόχι*, κοντά στο χωριό Αγία Μαρίνα ένα θαλαμοειδή τάφο²⁸⁰ λαξευμένο σε βράχο με κυκλικό θάλαμο (διάμετρο 1.6μ.). Στον τάφο καταγράφηκαν τέσσερα αγγεία, ενώ ο ανασκαφέας υπέθεσε ότι ο τάφος δεν περιείχε κανένα άλλο εύρημα. Ο V.R.d'A Desborough, όμως, πιστεύει ότι πολύ περισσότερα αγγεία υπήρχαν, γιατί τα εναπομείναντα αγγεία δεν ανήκουν στην ίδια εποχή, αλλά χρονολογούνται στην ΥπΜ, την ΠρΓ και ίσως στη Γ. Τα αγγεία αυτά στο Μουσείο Ηρακλείου είναι: ένας αμφορίσκος, κρατήρας, αμφορέας και μια απομίμηση Αττικής ΠρΓ οινόχους. Για τον τάφο δεν υπάρχει άλλη πληροφόρηση και δημοσίευση. Ο Α.Μ. Snodgrass θεωρεί ότι ο τάφος περιείχε καύσεις και δηλώνει ότι ήταν θολωτός, αν και κανένα τέτοιο στοιχείο δεν είναι εμφανές. Με τον τάφο δε συνδέεται ακόμη κανένας οικισμός.

279. Ξανθουδίδης 1918α, 10-11 & Pendlebury et al. 1932-1933, 92 & Pendlebury 1939, 325 & Orlandos 1970, 189-190 & Αλεξίου 1971, 492-493 & Ιωαννίδου 1973, 572 & Karetsoy 1976, 359 & Συριόπουλος 1983, 216, 290-291, 664 CI, 886 CXLIII & Catling 1987, 55 & Pariente 1992, 939-940 & French 1994, 78 & Lowe 1996, 234 & Nowicki 2000, 181-182 & Eaby 2007, 102-103.

280. Μαρινάτος 1931-1932, 1-2 & Pendlebury 1939, 314 & Desborough 1952, 252, 325 & Pini, 1968, 75 & Snodgrass 1971, 167, 209 & Leekley and Noyes 1975, 76 & Kanta 1980, 22 & Συριόπουλος 1983, 212, 657-658 XCI & Eaby 2007, 102-101.

5Δ4. ΑΓΙΑ ΠΕΛΑΓΙΑ

Ο Α.Εvans είχε εντοπίσει²⁸¹ κοντά στο σημερινό χωριό ένα Μινωικό λιμάνι. Το 1971 ανακαλύφθηκαν στοιχεία Μινωικού οικισμού (ΥΜΙ-ΙΙΙΓ) στο ακρωτήριο Σούδα, δίπλα στη θάλασσα, κοντά στο εκκλησάκι της Αγίας Πελαγίας. Η πόλη, ίσως το αρχαίο Δίον ή Κύταιον, βρισκόταν στην κορυφή αυτής της ΥΜΙΙΙ εγκατάστασης. Ο Α.Εvans ισχυρίστηκε ότι παρατήρησε σ' αυτήν τη θέση, στη Ν.Δ. πλευρά των λόφων, ερείπια Μινωικού νεκροταφείου. Ο Σ. Αλεξίου αντίθετα θεωρεί ότι αυτοί οι τάφοι δεν ήταν στα Ν.Δ των αρχαίων ερειπίων αλλά στο μικρό ακρωτήριο Κλαδισός, στα Β.Δ. του ακρωτηρίου της Σούδας.

Ο Α.Εvans κατέγραψε τους τάφους ως θολωτούς, αν και η Α.Κάντα αναφέρει ότι οι χωρικοί της έδειξαν ένα θαλαμοειδή τάφο, ο οποίος ήταν αυτός που είδε ο Α.Εvans. Η χρονολόγηση του νεκροταφείου αρχίζει από την ΥΜΙΙΒ (ίσως και την ΙΙΑ), αν και συνεχίζεται και στην ΠΕΣ για μικρό διάστημα, όπως απεικονίζεται στον ΠρΓ αμφορέα, ο οποίος βρίσκεται ανάμεσα στα ευρήματα της θέσης στο Μουσείο Ashmolean.

Ο Ι.Ρινί χρονολογεί το νεκροταφείο μεταξύ της ΥΜΙΙΒ –ΠρΓ εποχή. Άλλη πληροφορία δεν έχει δημοσιευθεί για τους τάφους. Άγνωστη παραμένει και η θέση του Γ νεκροταφείου. Στην περιοχή, επίσης, είχε βρεθεί μια ταφική στήλη της κλασικής εποχής με ανάγλυφο έναν τοξότη, καθώς και ένα συλημένος τάφος του 5^{ου} μ.Χ. αι, στα δυτικά της μικρής εκκλησίας.

5Δ5. ΚΑΥΡΟΧΩΡΙ

Σε κοντινή απόσταση από το σημερινό χωριό σε διάφορες θέσεις βρέθηκαν Γ ταφές.²⁸²

5Δ5-α. Καυροχώρι

Στα Β.Α. της κατοικημένης περιοχής της Τυλισσού, κοντά στο *Καυροχώρι* βρέθηκαν κατεστραμμένοι και συλημένοι Γ τάφοι άγνωστου τύπου. Τα μόνο ευρήματα των τάφων: μια μεγάλη φιάλη από στεατίτη με διακόσμηση και δύο μικρές οινοχόες. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για τους τάφους και η ακριβής τους θέση σε σχέση με τους τάφους στις *Πέτρες* δεν είναι ξεκάθαρη. Οι ταφές αυτές ίσως συνδέονται με τον οικισμό στη θέση *Μαραθοκεφάλα* ή με αυτό στην Τυλισσό ή και με άλλο μη εντοπισμένο οικισμό.

5Δ5-β. Ξεπέτρα

Το 1970 κοντά στο χωριό *Ξεπέτρα* βρέθηκαν ένας κρατερίσκος και δύο αμφορείς της ΥπΜ/ΠρΓ εποχής. Σύμφωνα με την Α.Κάντα τα αγγεία αυτά μπορούν να παραλληλιστούν με αυτά του Τάφου ΙΙ στη Φορτέτσα της Κνωσού και ανήκουν στην ΥπΜ παρά στην ΠρΓ εποχή. Η προέλευση της παραπάνω κεραμικής είναι άγνωστη αν προέρχεται από τάφους ή οικισμό. Στοιχεία οικισμού της ΥΜΙΙΒ-Γ βρέθηκαν κοντά στη θέση *Μαραθοκεφάλα*.

281. Pendlebury 1939, 263, 347, 351 & Boardman 1961, 95,97 & Evans 1964a, 199n, 2 & Pini 1968, 76 & Αλεξίου 1972, 240 & Αλεξίου 1972β, 620 & Leekley and Noyes 1975, 77 & Kanta 1980, 18 & Sjogren 2001, 225 (W51) & Eaby 2007, 101.

282. Hazzidakis 1934, 73-74, 93 & Αλεξίου 1971^α, 493 & Κάντα 1980, 22 & Συριόπουλος 1983, 213 & Sjogren 2001, 198-199 (C104) & Eaby 2007, 102.

5Δ6. ΣΤΑΥΡΑΚΙΑ

Το 1895 βρέθηκαν²⁸³ δύο μεγάλες ΥΓ τεφροδόχοι και ένας ταφικός αμφορέας στις πλαγιές του βουνού, κοντά στο σημερινό χωριό. Η ακριβής θέση των τάφων και του συνδεδεμένου οικισμού παραμένουν άγνωστες και ίσως ανήκουν σε λακκοειδή τάφο. Μια ταφική στήλη, επίσης, είχε βρεθεί στην περιοχή, υστερότερης χρονολόγησης

5Δ7. ΤΥΛΙΣΣΟΣ

Σε διάφορες θέσεις κοντά στο σημερινό χωριό βρέθηκαν τάφοι²⁸⁴ της ΠΕΣ.

5Δ7-α. Ατσόλου

Το 1929 ο Σ.Μαρινάτος ανασκάψε στο Ν.Δ. άκρο του χωριού απομονωμένο θαλαμοειδή τάφο της ΥΜΠΓ-ΥπΜ/ΠρΓ εποχής. Ο τάφος περιείχε μια καύση σε χάλκινη λεκάνη, δύο αμφορείς (εκτός του τάφου), μια χάλκινη σπείρα, τέσσερις ή πέντε χάλκινες πόρπες και δύο τμήματα από σιδερένιο μαχαίρι. Ο ανασκαφέας χρονολογεί τον τάφο στα όρια ΥΜ/ΥπΜ εποχής βασιζόμενος στη χάλκινη λεκάνη, η οποία έχει ΥΜ παράλληλα αλλά και στις πόρπες της ΥπΜ εποχής, ενώ ο Α.Furumark χρονολογεί τους αμφορείς στην ΥΜΠΒ2Γ. Οι υπόλοιποι μελετητές υποστηρίζουν: Η Α.Κάντα το χρονολογεί πιθανόν πριν την ΠρΓ εποχή, ενώ οι V.R.d'A Desbough, I.Pini, Κ.Δαβαράς, Η.Λ.Lorimer και Α.Μ.Snodgrass υποστηρίζουν χρονολόγηση μεταξύ ΥπΜ – ΠρΓ εποχής.

5Δ7-β. Πέτρες

Στη βορειότερη άκρη του σημερινού χωριού και κοντά στη Μινωική έπαυλη, στη θέση *Πέτρες*, βρέθηκαν ερείπια δύο πλήρως κατεστραμμένων Γ τάφων, πιθανόν, θαλαμοειδών. Δεν υπάρχει άλλη δημοσίευση για τους τάφους.

5Δ7-γ. Τυλισσός

Στα δυτικά της Μινωικής έπαυλης της Τυλισσού το 1913 ανασκάφτηκε θαλαμοειδής τάφος της ΥΜΠΒ και της Γ εποχής, ο οποίος περιείχε τρεις λάρνακες (με ένα ενταφιασμό η κάθε μια και χωρίς αγγεία). Στον τάφο βρέθηκαν: εννέα αγγεία (ένα εισαγόμενο από τα Χανιά και τρία της ΥΠΠΓ –κάλαθος και δύο κρατερίσκοι), ασημένιο και χάλκινο δακτυλίδι, τρίτωνας και μια σφραγίδα. Η Α.Κάντα παραλληλίζει τα αγγεία με αγγεία της ΥπΜ εποχής της Φορτέτσας. Σε διάφορες, επίσης, θέσεις πάνω από τις οικείες της έπαυλης βρέθηκε διασκορπισμένη Γ κεραμική, γεγονός που δηλώνει την επαναχρησιμοποίηση της πρώιμης αρχιτεκτονικής στην Γ εποχή, καθώς και τη σύνδεση των ΥΜΠΓ-ΥπΜ/ΠρΓ ταφών με την κατοίκηση αυτής της θέσης.

283. Mariani 1895, 230 & Orsi 1897, 257-260 & Wide 1899, 36-39, 42-43 & Αλεξίου 1963β, 398 & Coldstream 1968, 416 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 96 & Kanta 1980, 16 & Συριόπουλος 1983, 290, 885 CXXXVIII & Sjogren 2001, 199(C106) & Eaby 2007, 108.

284. Hazzidakis 1913, 45 & Χατζηδάκης 1921, 82-86 & Hazzidakis 1934, 73 & Furumark 1944, 227-229 & Desborough 1952, 255, 325 & Desborough 1964, 182 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971, 166, 210 & Desborough 1972b, 233, 372 & Davaras 1973b, 166 & Kanta 1980, 10-11 & Συριόπουλος 1983, 104, 213, 288, 384 XCVIII, 658 XCII, 882 CXXXIII & Vasilakis 1992, 274 & Sjogren 2001, 158 (C3), 1999 (C107) & Eaby 2007, 109.

6Ε. ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ

6Ε1. ΚΟΥΡΤΕΣ

Στη περιοχή Κούρτες²⁸⁵ κοντά στη Ζάρο, στις ΝΑ πλαγιές του βουνού Ίδα, ο αρχαιολόγος F.Halbherr και A.Taramelli στα τέλη του 19^{ου} αι μ.Χ. (1893) ερεύνησε τρεις τάφους της ΥπΜ εποχής έως την ΠΓ (εικ.160), καθώς και απομεινάρια ενός εγκαταλελειμμένου οικισμού (Πλακούρα ή Κουρτεκεφάλα). Το νεκροταφείο είχε έρθει στο φως στα χρόνια της Τουρκοκρατίας από τον A.Taramelli.²⁸⁶ Είχαν εντοπιστεί τρεις θολωτοί τάφοι σε μικρή απόσταση ο ένας από τον άλλον, οι οποίοι περιείχαν ενταφιασμούς αλλά και καύσεις. Η κεραμική (234 αγγεία) χρονολογείται στην ΥπΜ – ΠΓ εποχή, ενώ άλλα ευρήματα, (τα οποία είχαν βρεθεί από τους χωρικούς) ήταν : σφραγίδα από στεατίτη με γραμμική γραφή, τμήμα επιγραφής, τμήμα πλάκας με γεωμετρικές γραμμές, καθώς και μεταλλικά κοσμήματα, όπως: θραύσματα χάλκινης πόρπης και σιδερένιων περονών με επίπεδες κεφαλές.

Ο πρώτος τάφος ήταν θολωτός, ελλειπτικού σχήματος (ως Ω), κτισμένος με εκφορικό τρόπο, μικρών διαστάσεων(εικ.161). Ο δεύτερος τάφος ήταν παρόμοιου σχήματος αλλά μικρότερων διαστάσεων από τον πρώτο και είχε σχεδόν καταστραφεί. Ο τρίτος τάφος, ο μικρότερος απ' όλους, ήταν κυλινδρικού σχήματος και στο εσωτερικό του βρέθηκαν οστά (εικ.162). Εκτός του τάφου βρέθηκαν όστρακα αγγείων που δηλώνουν ταφική προσφορά.

Γενικότερα τα αγγεία²⁸⁷ (εικ162α,β&γ) των τάφων ήταν πολυάριθμα και ανήκαν, κυρίως, στο τύπο του αμφορέα με λαιμό, της οινοχόης, του κάρθου, της ταφικής κάλπης, της στάμνου, της πρόχου, του κρατήρα, του αρύβαλλου, του κέρνου (εικ.162α) αλλά και αγγείο σε σχήμα ζώου (Κυπριακή επιρροή), καθώς και κύπελλα. Οι επιρροές στα αγγεία είναι από την Κύπρο, τη Βοιωτία, την ηπειρωτική Ελλάδα. Άλλα ευρήματα: χάλκινες πόρπες, περόνες και σιδερένιες λόγχες. Ο F.Halbherr εντόπισε καμένα οστά σε αρκετά από αυτά παράλληλα με ενταφιασμούς. Πέντε αγγεία, επίσης, βρέθηκαν σε σωρό έξω από τον έναν από τους τάφους και ίσως συνδέονται με ταφικά έθιμα. Οι τάφοι συνδέονται με τα διεσπαρμένα ερείπια οικισμού, τα οποία παρατηρήθηκαν στην κορυφή και στη Δ. πλαγιά του λόφου και χρονολογούνται από την ΥΜΠΓ έως στην Α/Αρχαϊκή εποχή.

285. Halbherr 1896, 531-532 & Halbherr 1901, 260-261, 287-293 & Levi 1927-1929b, 558-562 & Pendlebury et al 1932-1933, 90 & Pendlebury 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 306 & 315 & Desborough 1952, 256-258, 323 & Desborough 1964, 182 & Coldstream 1968, 255,416 & Pini 1968, 86(97,.1-3) & Snodgrass 1971, 165, 209 & Desborough 1972b, 234, 372 & Leekley and Noyes 1975,87 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 88 & Συριόπουλος 1983, 155, 218,293-294, 537 LIII & Di Vita et al.1984, 31 & Rocchetti 1988-1989, 173-257 & Rocchetti 1990,261-265 & Belli 1991, 444 & Kanta 1997, 244-235 & Nowicki 2000, 187-188.

286 ο.π. Taramelli 1901, 294-301.

287. ο.π. Halbherr 1901, 287-293.& Mariani 1901, 306-314 & Taramelli 1901, 300.

6Ε2. ΓΟΡΤΥΝΑ

Η πόλη της Γόρτυνας, στη πεδιάδα της Μεσσαράς, αναφέρεται στον Όμηρο και η ύπαρξή της την ΠρΓ και τη Γ εποχή επιβεβαιώθηκε από την εύρεση κεραμικής αυτής της εποχής στην ακρόπολη της, καθώς και από ένα σημαντικό θολωτό τάφο, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

6Ε2.α. Άγιος Γεώργιος-Γεωργική Σχολή

Το 1966 σε τυχαία ανασκαφή στην περιοχή της Γόρτυνας,²⁸⁸ (εικ.163) κοντά στη Γεωργική σχολή ήρθε στο φως θολωτός τάφος της ΠρΓ εποχής, κυκλικού σχήματος (εικ.164α&β).

Ο τάφος χαρακτηρίστηκε από τους σημαντικότερους στο χώρο της Κρήτης και βρέθηκε ακέραιος. Είχε οικοδομηθεί σε κυβελοειδές σχήμα με μικρούς και μεγάλους πλακοειδείς λαξευμένους λίθους. Στη νότια πλευρά του τάφου ήταν η είσοδος και ένας στενός δρόμος. Τα τεφροδόχα αγγεία του τάφου βρέθηκαν *in situ* σχεδόν ακέραια και χρονολογούνται από τη ΜΠρΓ έως και την ΥΠρΓ εποχή. Τα αγγεία (εικ.164γ) ήταν διακοσμημένα, όπως: αμφορείς, τρίωτοι και δίωτοι πίθοι, κρατήρες, μόνωτοι σκύφοι, κάλπες, πρόχοι, σφαιρικά αγγεία, υδρία, θολωτά και κωνικά πώματα, καθώς και ένα πήλινο σφονδύλι. Άλλα ευρήματα: σιδερένιος σφυροπέλεκυς και σιδερένια όπλα Στο εσωτερικό των τεφροδόχων αγγείων (αμφορέων, πίθων και καλπών) εκτός από τα καμένα οστά υπήρχαν μικρότερα αγγεία, όπως: μικροί πρόχοι, κρατηρίσκοι, κύπελλα, σιδερένια όπλα, αιχμές λογχών και ξίφη, καθώς και χάλκινο έλασμα. Σε κατώτερο επίπεδο από τα αγγεία, στο κέντρο του τάφου, βρέθηκαν πάνω στο δάπεδο: μεγάλο κυκλικό πώμα και κάτω από αυτό μικρότερα κύπελλα και κρατηρίσκοι, δέσμες σιδερένιων εργαλείων και όπλων που η παρουσία τους ίσως δηλώνει τελετουργική πράξη.

Η χρήση του τάφου, σύμφωνα με τον Σ.Αλεξίου δε συνεχίστηκε στην ΠρΓΒ όπως αποδεικνύεται από τη διακόσμηση των αγγείων (απουσία περιτεχνων σχημάτων, διακοσμητικών μοτίβων-σπειρών, πλοχμών κ.α).

Ο τάφος συνδέεται με την ακρόπολη και τον οικισμό της Γόρτυνας, η οποία χρονολογείται από την ΥΜΠΓ/ΥπΜ εποχή έως τον 7^ο αι π.Χ., στα Β.Δ. της Ελληνορωμαϊκής πόλης.

6Ε2.β. Άρμη

Στις νοτιότερες πλαγιές των λόφων του Προφήτη Ηλία και του Άρμη, στα ανατολικά της ακρόπολης της Γόρτυνας εντοπίζεται ο ΠρΓ και Γ οικισμός του Αγ Ιωάννη. Στη Δ. πλαγιά του λόφου Άρμη, στο ψηλότερο τμήμα του, βρέθηκαν διασκορπισμένες Γ ταφές. Οι ταφές αφορούν καύσεις σε λακκοειδείς τάφους, όμοιες με αυτές στους Αγίους Δέκα. Δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για τους τάφους.

288. Αλεξίου 1966, 189-191 & Ορλάνδος 1966, 152-154 & Αλεξίου 1967, 485-486 & Daux 1967, 793-794 & Megaw 1967, 20 & Coldstream 1968, 416 & Pini 1968, 94 & Snodgrass 1971, 166&209 & Desborough 1972b, 225-226, 372 & Leekley and Noyes 1975, 80-81 & Coldstream 1977,49-50 & Kanta 1980, 91-92 & Syriopoulos 1983, 111-112, 219, 666CXI & Allegrio 1991, 321-330 & Belli 1991, 449 & Di Vita 1991, 317 & Nowicki 2000, 186-187.

6Ε3. ΠΕΤΡΟΚΕΦΑΛΗ

Στο χωριό Πετροκεφαλή²⁸⁹ το 1957 η Ιταλική Σχολή (εικ.165), στη θέση *Μύλοι*, αποκάλυψε λακκοειδή τάφο ορθογωνίου σχήματος με πλήθος αγγείων(77) όπως: σκύφους, κρατήρες, αμφορείς, οινοχόες, κάλαθους, πίθους, τριποδικά αγγεία και κρατήρας ανοιχτού σχήματος σε βάση, καθώς και πέντε τεφροδόχα αγγεία.. Άλλα ευρήματα: σιδερένια όπλα και χάνδρες από γυαλί. Τα ευρήματα του τάφου λόγω των δύσκολων συνθηκών της ανασκαφής καταστράφηκαν όταν ο τάφος πλημμύρισε από νερό. Τα κτερίσματα του τάφου βρίσκονται στο Μουσείο Ηρακλείου, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Rizza (Ιταλία) και στο Srtatigraphic Μουσείο της Φαιστού. Η θέση συνδέεται με έναν από τους οικισμούς της ΠΕΣ κοντά στο χώρο της Φαιστού ή στην περιοχή Σίβα ή ίσως με άλλον οικισμό κοντά στο χωριό Πετροκεφαλή.

6Ε4. ΑΓΙΟΙ ΔΕΚΑ

Στα ανατολικά του χωριού, στο δρόμο προς Βαγιονιά, βρέθηκαν ένας ή δύο απλοί λακκοειδείς τάφοι²⁹⁰ της Γ εποχής. Δεν υπάρχει καμία άλλη πληροφορία για τους τάφους. Ίσως συνδέονται με τη Γ κατοίκηση των λόφων του Προφήτη Ηλία και Άρμης (Γόρτυνα), οι οποίοι βρίσκονται στα δυτικά.

6Ε5. ΑΜΠΕΛΟΥΖΟΣ

Το 1958²⁹¹ τρία αγγεία (πρόχους, βαθιά φιάλη και οινοχόη) βρέθηκαν στο χωριό Αμπελούζος (Δ. της Γόρτυνας). Τα αγγεία χρονολογούνται από την ύστερη ΥΜΙΙΓ έως την ΥπΜ/ΠρΓ και θεωρούνται πρωιμότερα των αγγείων της Πετροκεφαλής. Σύμφωνα με την Α.Κάντα τα αγγεία προέρχονται από τάφο ή νεκρόπολη της περιοχής, χωρίς όμως να υπάρχει κάποια γνωστή περαιτέρω πληροφορία.

6Ε6. ΒΑΛΗΣ

Το 1926 ο Σ.Μαρινάτος²⁹² ανάσκαψε ένα συλημένο θολωτό τάφο στη θέση Βόρου. Ο τάφος ανήκει στην Πρώιμη Μινωική εποχή με μεγάλο θάλαμο (διάμετρο 4.90 μ.), αλλά η χρήση του εκτείνεται ως την ΥΜ εποχή και ίσως την ΥπΜ με 15 ταφές. Ανάμεσα στις ταφές μία τεφροδόχος περιείχε καύση παιδιού. Τα μόνα ευρήματα των τάφων είναι πέτρινα αγγεία, δύο χάλκινα ενώτια και ένα χάλκινο χτένι. Ο Η.Pendlebury σημειώνει τη δυσκολία χρονολόγησης των τάφων λόγω της έλλειψης κτερισμάτων. Τα αγγεία των τάφων δεν έχουν δημοσιευτεί, αν και ορισμένοι πίθοι χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΓ/ΥπΜ εποχή. Η Α.Κάντα θεωρεί ότι ο τάφος ανήκει στην ΠΜ-ΥΜΙ/ΥΜΙΙ. Ο Κ.Δαβαράς αναφέρει ότι η καύση του παιδιού χρονολογείται στην ΥΜΙΙΓ ή ΥπΜ – Α. Ο τάφος συνδέεται με έναν οικισμό στα Ν. του παρακείμενου λόφου.

289. Levi 1957-1958, 358-361 & Hood 1958, 17 & Desborough 1964, 184 & Rocchetti 1967-1968, 181-209 & Coldstream 1968, 255 & Pini 1968, 89 & Snodgrass 1971, 210 & Desborough 1972b, 226, 231,372 & Leekley and Noyes 1975, 93 & Syriopoulos 1983, 220,667CXIV & Watrous et al. 1993, 230 & Cucuzza 1998, 62-64 & Watrous et al. 2004, 533, site 51 & Eaby 2007, 99.
290. Di Vita 1991, 317 n.13, Sjogren 2001, 209 & Eaby 2007, 96.
291. Κάντα 1980, 90 & Kanta 2001b, 18 & Eaby 2007, 95-96.
292. Boccard 1926, 578 & Blegen 1927, 127 & Woodwad 1927, 258 & Pendlebuty 1939, 295 & Pini 1968, 93,99 & Davaras 1973b, 164 & Kanta 1980, 95 & Kanta 1997, 232 & Eaby 2007, 99-100.

7ΣΤ. ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ

7ΣΤ1. ΦΑΙΣΤΟΣ

Στο χώρο της Φαιστού²⁹³ (εικ.165&166) πέρα από το νεκροταφείο της Μινωικής εποχής έχουν βρεθεί σποραδικά και τάφοι της ΠΕΣ σε μικρή απόσταση από το σημερινό χωριό.

7ΣΤ1-α. Άγιος Ιωάννης

Το 1958²⁹⁴ (1χιλ. ΝΑ του Αγ. Ιωάννη) στη θέση *Αμπέλι* βρέθηκαν αγγεία της ΠρΓ εποχής στη διάρκεια προετοιμασίας ενός αμπελιού, σε κοίλωμα του εδάφους μαζί με λίθους. Τα αγγεία προέρχονται από έναν τάφο και περιλαμβάνουν: κάλαθο, δύο θήλαστρα, έναν αμφορίσκο, πρόχους, δύο κύπελλα, έναν αμφορέα(ίσως τεφροδόχο) και μια υδρία. Δυτικά από την κοιλότητα βρέθηκε κατεστραμμένος τοίχος από την καλλιέργεια και ο ανασκαφέας δεν προσδιόρισε τι αντιπροσωπεύουν τα ερείπια στην είσοδο του τάφου ή αν πρόκειται για απόθεση αγαθών. Στο χώρο αυτό δε βρέθηκαν καθόλου οστά.

Στα Ν.Δ. του οικισμού Αγίου Ιωάννη Φαιστού,²⁹⁵ στον αγρό της Πελαγίας Φασουλάκη-Κατσαμά, το 1993 σε τυχαία ανασκαφή ήρθε στο φως θαλαμοειδής τάφος Γ εποχής (εικ.167α), ο οποίος ερευνήθηκε από την αρχαιολόγο Ο. Ευθυμίου. Ο τάφος αποκαλύφθηκε στο τρίτο στρώμα της ανασκαφής, ενώ στα ανώτερα στρώματα ανασκάφηκε ταφικός περίβολος με τάφους της Ελληνιστικής εποχής, ο οποίος είχε κτιστεί πάνω από το θαλαμοειδή τάφο. Τμήμα της θόλου είχε καταρρεύσει. Ο τάφος είχε μονολιθικές παραστάδες και ανώφλι. Ο θάλαμος του ήταν κυκλικός και περιείχε πολλαπλές καύσεις σε τεφροδόχα και πίθους. Το σύνολο των αγγείων του τάφου είναι εκατό δώδεκα (112) με χρονολόγηση από την ΠρΓ έως την Ύστερη Ελληνιστική εποχή. Τα ευρήματα των Γ χρόνων, όπως αναφέρει ο Α. Βασιλάκης, είναι: όστρακα από ανοικτά αγγεία μέσου μεγέθους (σκύφοι, κύαθοι), όστρακα από κλειστά αγγεία μέσου μεγέθους (αμφορείς, οινοχόες), όστρακα από ταφικά αγγεία (πίθοι, κάλπες), όστρακα αγγείων κνωσιακού και κυπριακού εργαστηρίου, φοινικικό ληκύθιο (εικ.167α), χάλκινο ειδώλιο, χάλκινο βραχιόλι, χάλκινες περόνες και σιδερένια όπλα (αιχμές ξιφών και εγχειρίδια). Το 1994 πραγματοποιήθηκε αναστήλωση της θόλου.

Στην Έρευνα της δυτικής Μεσσαράς²⁹⁶ αναφέρεται η εύρεση εκτός της κεραμικής της ΥΜΙΙΙΓ εποχής, ίσως από ταφή, οικισμού με χρονολόγηση από τη Γεωμετρική έως την Ύστερη Ρωμαϊκή εποχή (650μ. Ν-Ν.Α από το χωριό), καθώς και ενός ακόμη οικισμού (Γ-ΠΡ) στα Β του Αγ.Δημητρίου (850μ. Ν.-Ν.Δ. από το χωριό).

7ΣΤ1-β. Άγιος Ονούφριος

Ο L.V.Watrous σε αναφορά του στην Έρευνα της δυτικής Μεσσαράς (εικ.166) αναφέρεται στην ύπαρξη ταφών της ΠρΓ-Γ εποχής σ' αυτήν τη θέση, αν και δεν έχει δοθεί καμία πληροφορία. Στη θέση αυτή, στα Β.Α της εκκλησίας του Αγίου Ονούφριου (1χιλ Ν-Ν.Δ. της Φαιστού), είχε βρεθεί σημαντικό νεκροταφείο της ΠΜΙ-ΜΜΙΙ εποχής.

293. Scoperte 1904, 503-651 & Savignoni 1904, 627-654 & Levi 1927-1929b, 575-576 & Pendlebury 1939, 264, 315, 319,325 & Borda 1946, 29, 170-176 & Furumark 1944, 227-229 & Desborough 1952, 258-259, 326 & Hood 1955, 17 & Levi 1955, 159.

294. Levi 1957-1958, 355-359 & Desborough 1964, 183-184, 187, 267 & Levi 1961-1962a, 467-468 & Pini 1968, 90 & Rocchetti 1969-1970, 41-70 & Snodgrass 1971, 209-210 & Desborough 1972b, 116, 225-226, 372 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 162-163 & Rocchetti 1974, 149-152 & Levi 1976b, 631 & Συριόπουλος 1983, 112, 113, 390CVIII, 537LV, 581, 667 CXIII, 889 CLVIII.& Kanta 1980, 99-100 & Eaby 2007, 137-138.

295. Βασιλάκης 1993, 447 & Βασιλάκης 1994-1996, 334-336.& Blackman 1999, 113 & ο.π.Eaby 2007, 138.

296. Watrous et al. 1993, 229 & Watrous et al. 2004, 307-313, 525-526, 532-534, 537-539 & Eaby 2007, 138-139.

7ΣΤΙ-γ. Κορυφογραμμή Ιεροδίτης

Στην Έρευνα της Δυτικής Μεσσαράς ο L.V.Watrous²⁹⁷ αναφέρει στην κορυφογραμμή Ιεροδίτη ταφές της ΠρΓ-Γ εποχής, αν και δεν είναι ξεκάθαρο, αν αναφέρεται σε μία ή περισσότερες ταφές ή σε αδημοσίευτους τάφους.

7ΣΤΙ-δ.Καλυβιανή

Στη περιοχή γύρω από το Μοναστήρι της Παναγιάς Καλυβιανής (εικ.165&166), Δ. του χωριού Καλύβια, είχαν βρεθεί ίχνη ταφών της ίδιας περιόδου με τα Λιλιανά (ΥΜΙΙΙ-ΠρΓ; -σύμφωνα με τον I.Pini). Για τις ταφές δεν υπάρχει άλλη πληροφόρηση. Ο J.D.S. Pendlebury,²⁹⁸ επίσης, κάνει αναφορά για όστρακα από Γ ταφές στα Καλυβιανά, χωρίς όμως η ακριβής θέση των ταφών να είναι γνωστή.

Το 1979 σε τυχαία ανασκαφή στη Καλυβιανή Φαιστού,²⁹⁹ κοντά στο ΥΜΙΙΑ νεκροταφείο, βρέθηκε θαλαμοειδής τάφος (εικ.168) της ΠρΓ εποχής. Ο τάφος ήταν λαξευμένος σε μαλακό βράχο και είχε δρόμο. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων, όπως: τρία τεφροδόχα αγγεία, αμφορείς, αμφορίσκοι, πίθοι, πρόχοι, κύπελλα, κρατήρες αλλά και από σιδερένια και χάλκινα όπλα και χάνδρες. Αρκετά από τα αγγεία ήταν τοποθετημένα το ένα μέσα στο άλλο και αποτελούσαν χαρακτηριστικά δείγματα μεσαρίτικης τέχνης. Η αναφορά της Δ.Βαλλιάνου στα σχόλια του άρθρου της Μ.Τσιποπούλου και L.Little σε ένα θαλαμοειδή τάφο λαξευμένο σε βράχο στη Καλυβιανή, ο οποίος περιείχε καύσεις σε πίθους και πιθαμοφόρα με άλλα τριακόσια (300) αγγεία και χρονολόγηση στην ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ μας οδηγεί σε ταύτιση με τον προαναφερόμενο τάφο.

7ΣΤΙ-ε.Λιλιανά

Τα έτη 1902-1903³⁰⁰ ανασκάφθηκαν στη θέση αυτή (750μ. Δ. από το μοναστήρι της Καλυβιανής και 900μ. Α-Β.Α. της Φαιστού)-εικ.165&169 από την Ιταλική Σχολή οκτώ ασύλητοι τάφοι (Α-Η). Οι τέσσερις τάφοι (Α-Δ) ήταν θαλαμοειδείς τάφοι (εικ.173) λαξευμένοι σε βράχο, ακανόνιστου σχήματος, οι τρεις είχαν δρόμο, ενώ οι άλλοι τέσσερις (Ε-Η) ήταν απλά κοιτώματα. Οι περισσότερες ταφές ήταν ενταφιασμοί, αν και ένα αγγείο (από το τάφο Δ)-εικ.170α&β περιείχε καύση παιδιού. Στον τάφο βρέθηκαν 21 λάρνακες συνοδευόμενες από 46 αγγεία, όπως: αμφορείς, πρόχους, κύπελλα, φιάλες, μια πυξίδα, κάλαθο και κρατήρα), αλλά και χάλκινα δακτυλίδια, χτένι, βελόνα, πέτρινες χάνδρες, υφαντικά βάρη από πέτρα και πηλό, ένα αγγείο από αλάβαστρο και ένα ειδώλιο αλόγου από τερακότα.

Τα ευρήματα της θέσης χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΒ-ΥπΜ, κυρίως ΙΙΙΓ ενώ και του τάφου Δ χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΙΓ/ΥπΜ εποχή. Ο L.V.Watrous αναφέρει ότι ορισμένες από τις λάρνακες επαναχρησιμοποιήθηκαν στη Γ περίοδο και οι τεφροδόχες βρέθηκαν κοντά. Δεν υπάρχει άλλη δημοσιευμένη πληροφορία.

7ΣΤΙ-στ. Λογιάδι

Στη θέση *Λογιάδι*, Δ.του *Ζαιμόγλου το χωράφι* (700μ.Δ.-Ν.Δ. του μοναστηριού της Καλυβιανής)-εικ.169 σε δοκιμαστικές ανασκαφές εντοπίστηκαν ίχνη τάφων σε κοιτώματα με καύσεις, καθώς και μια ομάδα αγγείων ΥπΜ/ΠρΓ εποχής. Δεν υπάρχει άλλη δημοσιευμένη πληροφορία.

297. Watrous et al. 1993, 229 & Blackman 1999, 113 & Watrous et al. 2004, 307-313, 525-526, 532-534, 537-539 & Eaby 2007, 139.
298. Pendlebury 1939, 264, 315, 319,325 & Pini 1968, 90 & Snodgrass 1971, 209-210 & Desborough 1972b, 116, 225-226, 372 & Eaby 2007, 139.

299. Χατζή-Βαλλιανού 1979, 384 & La Rosa 1985, 136 & Catling 1988, 67 & Touchais 1988, 688 & Eaby 2007, 139.

300. Gerola and Pigorini 1902, 318-333 & Levi 1927-1929b, 575-576 & Pendlebury 1939, 264, 315, 319,325 & La Rosa 1985, 136-137 & Eaby 2007, 140.

7ΣΤΙ-ζ. Μουλινό

Το 1957³⁰¹ στη θέση Μουλινό-εικ.169 (Β.του λόφου της Φαιστού, στον αρχαίο δρόμο) βρέθηκε ένας τάφος της ΠρΓ εποχής. Ο τύπος του τάφου είναι άγνωστος. Ο τάφος περιείχε τρεις ή τέσσερις κατεστραμμένες τεφροδόχους/πίθους με καύσεις (μισοκαμένες), οι οποίες περιλάμβαναν: πίθους, πρόχους, υδρίες, σκύφους, κύπελλα, οινοχόες και ένα θήλαστρο, καθώς και θραύσματα σιδερένιων όπλων και μια χάλκινη πόρπη. Ο τάφος πιθανόν να αποτελεί τμήμα της ίδιας νεκρόπολης με το θαλαμοειδή τάφο 1954, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

7ΣΤΙ-η. Τάφος 1954

Το 1954³⁰² κατά τη διάρκεια της κατασκευής δρόμου στους πρόποδες της Β. πλαγιάς του λόφου της Φαιστού και κατά μήκος του ποταμού Ιεροπόταμο, βρέθηκε κατεστραμμένος τάφος της ΥπΜ εποχής. Ο τάφος περιείχε δεκατρία (13) αγγεία ΥπΜ-ΠρΓ εποχής, όπως: τέσσερις αμφορείς, τρεις μικρότερους αμφορείς, δύο κάλαθους, τρεις σκύφους και έναν ασκό, καθώς και ένα χάλκινο χτένι, δύο χάλκινες πόρπες (ίσως από την Κύπρο ή το Άργος) και ένα κομβίο από στεατίτη. Την ίδια χρονιά σε κοντινή απόσταση από τον τάφο, στον ίδιο δρόμο βρέθηκε ένας ακόμη συλημένος/κατεστραμμένος τάφος, ο οποίος περιείχε: μια υδρία, κάλαθο, αμφορέα, δύο πρόχοι και ένα σκύφο.

7ΣΤΙ-θ. Του Φυγιότη Το Αλώνι

Το 1902³⁰³ ανασκάφθηκαν δώδεκα θαλαμοειδείς τάφοι (υποθετικά χρονολογούμενοι από την ΥπΜ/ΠρΓ-Γ εποχή αν και ίσως και την ΥΜΙΙΙΓ), αν και δεν έχουν δημοσιευθεί. Τα ευρήματα του τάφου είναι: ένας χάλκινος καθρέπτης, όπλα και αγγεία, σφραγίδες, χάνδρες από χρυσό και πέτρα, δακτυλίδια από χρυσό, ασήμι και χαλκό και αγγεία από πέτρα. Η ακριβής θέση του νεκροταφείου δεν είναι ξεκάθαρη.

7ΣΤΙ-ι. Δρόμος Φαιστού

Στο δρόμο κοντά στη Φαιστό βρέθηκαν κατεστραμμένα αγγεία, όπως: κάλαθος, αμφορίσκος, σκύφος, αμφορέας και πρόχους της ΥπΜ/ΠρΓ εποχής.

Συνοψίζοντας τα στοιχεία των τάφων³⁰⁴ και των ταφικών συνόλων των θέσεων κοντά στη Φαιστό, αν και δεν υπάρχει καμία δημοσίευση, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα της κατοίκησης της περιοχής στα Δ και Ν.Δ. του Μινωικού παλατιού στην ΠΕΣ (Γ-Α εποχή) κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, στο λόφο της Αγία; Φωτεινής, στη δυτική πλευρά της Ακρόπολης των Μεδιανών (Γ-Α), στη Δ. πλαγιά του Χριστού Επένδη και στην κορυφή των κεντρικών τμημάτων του παλατιού (ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ εποχή) της Δυτικής αυλής και μόλις Ν.Δ. του παλατιού (Γ-ΠΑ εποχή). Πολλά από τα νεκροταφεία ανήκουν στο μεγάλο οικισμό ή στις θέσεις της Φαιστού.

301. Levi 1957-1958, 355-359 & Levi 1961-1962a, 467-468 & Pini 1968, 90 & Rocchetti 1969-1970, 41-70 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 162-163 & Rocchetti 1974, 149-152 & Levi 1976b, 631 & Eaby 2007, 140-141.

302. Hood 1955, 17 & Levi 1955, 159 & Levi 1957-1958, 355-359 & Pini 1968, 90 & o.π. Eaby 2007, 141.

303. Gerola and Pigorini 1902, 318-333 & Levi 1927-1929b, 575-576 & Pendlebury 1939, 264, 315, 319,325 & Furumark 1944, 227-229 & Borda 1946, 29, 170-176 & Eaby 2007, 140.

304. Desborough 1964, 183-184, 187, 267 & Snodgrass 1971, 209-210 & Desborough 1972b, 116, 225-226, 372 & Kanta 1980, 99-100 & Συριόπουλος 1983, 112, 113, 390CVIII, 537LV, 581, 667 CXIII, 889 CLVIII & Di Vita et al. 1984, 85-86 & Cucuzza 1998, 62-64 & Stampolidis and Karetsou 1998, 180-181, 185-186 & Jones 2000, 284 & Watrous et al. 2004, 307-313, 525-526, 532-534, 537-539 & Eaby 2007, 142.

7ΣΤ2.ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

Στην Αγία Τριάδα³⁰⁵ (εικ.165) εκτός των τάφων της Μινωικής εποχής, οι οποίοι ανασκάφτηκαν από την Ιταλική αρχαιολογική σχολή στα Β. και Β.Α. της Μινωικής έπαυλης, εντοπίστηκε και ταφική δραστηριότητα της ΠΕΣ³⁰⁶ με την ανακάλυψη δύο χάλκινων φιαλών της ΥΓ ή ΠΑ εποχή. Οι φιάλες βρέθηκαν κοντά στο μεγάλο θολωτό τάφο Α και ίσως αντιπροσωπεύουν προσφορές ή κάποια άλλη δραστηριότητα (η ακριβής θέση ανακάλυψης είναι άγνωστη). Πολλά αντικείμενα της ΥΜ αλλά, κυρίως της ΠρΓ-ΠΑ εποχής, όπως ειδώλια από τερακότα και χαλκό, με μορφή ανθρώπου ή ζώου βρέθηκαν στο εσωτερικό της έπαυλης και ιδιαίτερα στο νότιο τμήμα της, γνωστό ως «η περιοχή *di Sacelli*», όπου εντοπίστηκαν ίχνη τελετουργίας.

Στην Ν.Α πλευρά, επίσης, της μεγάλης πύλης της έπαυλης πρόσφατα βρέθηκε Γ κατοίκηση, η οποία ίσως συνδέεται με τις τελετουργίες.

7ΣΤ3. ΚΑΜΑΡΕΣ

Σε διάφορες θέσεις κοντά στο χωριό Καμάρες βρέθηκαν τάφοι.

7ΣΤ3-α. Σόπατο

Το 1894 ο Α.Τaramelli και ο F.Halber³⁰⁷ επισκέφθηκαν τη θέση της *Καμμένης το Σόπατο*, στα (Ν)Δ. του σημερινού χωριού, στην κορυφή του λόφου και πάνω από τη δυτική όχθη του ποταμιού Καμάρες. Οι ερευνητές αναφέρουν την ύπαρξη επτά τάφων, καθώς και την εξερεύνηση τεσσάρων μικρών συλημένων θολωτών τάφων.

Οι τρεις τάφοι ήταν ομαδοποιημένοι σε μία γραμμή και ο τέταρτος βρισκόταν στα Β.Δ. Οι θολωτοί είχαν κυκλικούς θαλάμους (διαμέτρου 2.0-2.4 μ.) Οι τάφοι ήταν άδειοι εκτός από μερικά θραύσματα οστών, κεραμικής, μια μάζα χαλκού και ίσως μια σφραγίδα. Ένας, επίσης, από τους τάφους σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων περιείχε αρχικά επτά σκελετούς.

Την ίδια χρονιά ο Α.Evans ερεύνησε δύο ακόμη τάφους και βρήκε έναν αμφορέα και ένα χάλκινο μαχαίρι, στον έναν από αυτούς. Παρομοίωσε τους τάφους με τους Μυκηναϊκούς θολωτούς αλλά σε μικρότερο μέγεθος και ανέφερε, επίσης, ότι ένα μεγάλο χάλκινο σφονδύλι και αμφορέας βρέθηκαν σε κοντινή απόσταση από αυτούς τους τάφους.

Το 1905 ο C.Hawes στην ίδια πιθανόν θέση ανάσκαψε τα ερείπια τεσσάρων ή πέντε άδειων τάφων (ίσως οι προαναφερόμενοι). Η περιοχή σήμερα είναι γεμάτη αμπέλια και τα ευρήματα της θέσης βρίσκονται στα Μουσεία Ηρακλείου και στο Ashmolean.

Οι θολωτοί τάφοι με δυσκολία χρονολογούνται λόγω της έλλειψης ευρημάτων. Ο Taramelli τους ονόμασε Μυκηναϊκούς. Ο J.Pendlebury τους χρονολογεί την ίδια εποχή με τους τάφους στο Καρφί (ΥΜΠΠΓ-ΠρΓ), ενώ ο I.Pini χρονολογεί τον τύπο του τάφου μεταξύ της ΥΜΠΠΒ-ΥπΜ. Ο P.Faure θεωρεί ότι το νεκροταφείο ανήκει στην ΠΕΣ, ΥπΜ εποχή και ο Α.Μ. Snodgrass αναφέρει τη δυνατότητα Γ καύσεων στους θολωτούς

306. Banti 1930-1931, 155-251 & Stefani 1930-1931, 147-154 & Pelon 1976, 8-11 & Di Vita et al. 1984, 117 & La Rosa 1992a, 70-77 & Blackmain 1998, 111-112 & D' Agata 1998, 22 & Touchais 1998, 962-964 & D' Agata 1999b & Sjogren 2001, 178-179 (C60-62) & Prent 2003, 81-103 & Eaby 2007, 134-135.

307. Taramelli 1901b, 439-443 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315 & Desborough 1952, 259 & Faure 1964, 178 & Pini 1968, 81 & 112 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 84 & Συριόπουλος 1983, 153, 534XLVIII & Belli 1991, 444 & Brown 2001, 41, 69, 332 & Eaby 2007, 135-136.

τάφους, αν και δεν υπάρχουν ξεκάθαρα στοιχεία.³⁰⁸ Η Α.Κάντα αντίθετα συζητά ότι δύο αμφορείς και μια πρόχους του Μουσείου Ηρακλείου χρονολογούνται από την ΥΜΠΙΑ-Γ εποχή. Θεωρεί, επίσης, ότι οι τάφοι αυτοί αποτελούν ενδιάμεσο τύπο μεταξύ των θολωτών του Αμαρίου της ΥΜΠΙΑ-Β και των μικρών θολωτών ΥΜΠΙΓ-ΥΠΜ στο Καρφί.

Η περιοχή των Καμαρών βρίσκεται στην αρχαία διαδρομή μεταξύ Αμαρίου και Μεσαράς. Ο Α.Τaramelli έχει αναφέρει έναν οικισμό στα δυτικά του νεκροταφείου της θέσης *Καμμένης Μιτάτο*, με τον οποίο θεωρεί ότι συνδέονται οι τάφοι.

7ΣΤ3-β. Κάμπες

Στη θέση *Κάμπες*,³⁰⁹ κοντά στις Καμάρες καταγράφηκε το 1964 ένας μικρός ΠρΓ ταφικός πίθος ή και περισσότεροι. Δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες για τον τάφο και η ακριβής του θέση σε σχέση με το *Σόπατο* δεν είναι ξεκάθαρη. Με τη θέση δεν έχει συνδεθεί κανένας οικισμός της ΠΕΣ.

7ΣΤ4. ΚΑΜΗΛΑΡΗ

Στοιχεία ταφικής δραστηριότητας³¹⁰ της ΠΕΣ έχουν παρατηρηθεί σε κοντινή απόσταση από το σημερινό χωριό.

7ΣΤ4-α. Αλυσανδράκι

Στη θέση *Αλυσανδράκι* ανασκάφηκε ένας τάφος της ΠρΓ εποχής με ταφικούς πίθους και συνοδευόμενος με αγγεία, όπως: τρίποδα, τρεις πρόχους, μία οινοχόη, έναν αρύβαλλο και ένα κυλινδρικό αγγείο. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για τύπο του τάφου, ενώ η ακριβής του θέση, στη θέση *Γληγόρι Κορυφή* παραμένει άγνωστη.

7ΣΤ4-β. Γληγόρι Κορυφή

Στη θέση *Γληγόρι Κορυφή* το 1959 είχε έρθει στο φως από τον D.Levi και την Ιταλική αρχαιολογική σχολή ένα μεγάλος θολωτός τάφος της ΜΜ ΙΒ-ΥΜΠΙΑ2. Σε πρόσφατη επανεξέταση των οστράκων των αγγείων αυτής της ανασκαφής εντοπίστηκαν τέσσερα Γ αγγεία (ίσως της ΠρΓ και Γ εποχής), όπως: σκύφος, αμφορέας, στάμνα και ανοικτού τύπου στήριγμα. Δύο από τα αγγεία ανακαλύφθηκαν σε ένα κοίλωμα κοντά στην είσοδο του τάφου. Η δραστηριότητα του τάφου στην ΠΕΣ αντιπροσωπεύεται από προσφορές στο νεκρό ή από τελετουργικές πράξεις σε ήρωα, παρά σε επαναχρησιμοποίηση του τάφου.

Στην κορυφή του χαμηλού λόφου στο Σέλι υπάρχει Γ κατοίκηση πάνω (Ν.) από το σημερινό χωριό. Πολυάριθμες θέσεις κατοίκησης της ΠΕΣ βρίσκονται στη Φαιστό, καθώς και στοιχεία Γ κατοίκησης υπάρχουν στην Αγία Τριάδα. Η ταφική δραστηριότητα της ΠΕΣ πιθανόν να συνδέεται με μία από αυτές τις θέσεις, αν και ίσως να συνδέεται και με κοντινό οικισμό, ο οποίος δεν έχει ακόμη ανακαλυφθεί.

308. Desborough 1952, 259 & Faure 1964, 178 & Pini 1968, 81 & 112 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 84 & Kanta 1980, 111-112 & Συριόπουλος 1983, 153, 534XLVIII & Belli 1991, 444 & Kanta 1997, 244 & Brown 2001, 41, 69, 332 & Eaby 2007, 135-136.

309. Αλεξίου 1964β, 284.

310. Πλάτων 1958, 480 & Daux 1969, 747 & Levi 1961-1962b, 7-148 & Pini 1968, 81-82, 108 & Levi 1976b, 701-742 & Pelon 1976, 19-22 & Kanta 1980, 101-102 & Di Vita et al. 1984, 139-142 & La Rosa 1992b, 112-114 & Sjogren 2001, 184(C74) & Lefevre-Novaro 2001, 48-49 & Wallace 2003, 271 & Eaby 2007, 137.

7ΣΤ5. ΣΙΒΑΣ

Το 1986³¹¹ στην Έρευνα της δυτικής Μεσσαράς εντοπίστηκε η ταφική θέση *Σίβας* (εικ.169) χρονολογούμενη από την ΥΜΠΑ1-ΠρΓ/Γ (στα Ν-ΝΑ του σημερινού χωριού Μοναστηριακό Πηγάδι). Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφορία για το τύπο του τάφου καθώς και για τον αριθμό των τάφων. Ένας οικισμός της ΜΜΙ-Γ εποχής εντοπίστηκε από την έρευνα σε μια θέση 200 μ. πάνω από το νεκροταφείο, στην κορυφογραμμή. Στο νεκροταφείο βρέθηκαν λάρνακες, στάχτη, οστά, κρατήρες, φιάλες, τρίποδες και οφιωτοί σωλήνες. Η επιφανειακή κεραμική της ΠρΓ/Γ από τον οικισμό και το νεκροταφείο περιλαμβάνει: σκύφο, κάλαθο, κρατήρα, πρόχους και πίθους.

8Ζ. ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΙΑΝΟΥ

8Ζ1. ΒΙΑΝΟΣ-ΚΕΡΑΤΟΝ

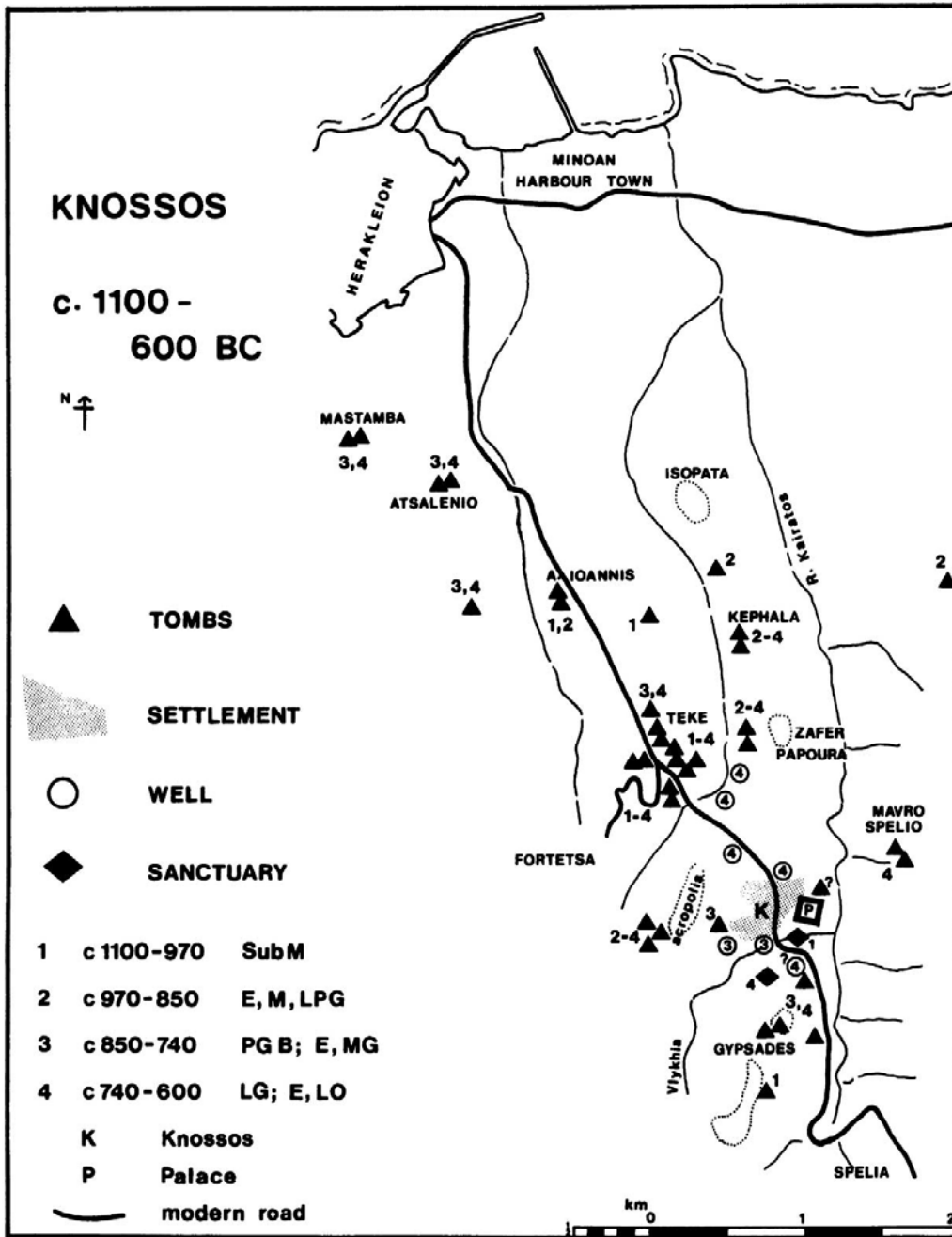
Το 1956³¹² στην πλαγιά του λόφου Κέρατου/Βίγλας, κοντά στην ακρόπολη, βρέθηκε μικρός αριθμός Γ αγγείων (τρεις κάλπες, ένα κύπελλο και δύο αρύβαλλοι) και μία χάλκινη περόνη. Τα αγγεία, ίσως προέρχονται από τάφο, αν και κανένας τάφος δεν εντοπίστηκε σ' αυτήν τη θέση. Η πιθανή ταφή συνδέεται με τον αρχαίο οικισμό Άρβη (ΥΓΠΠΓ-Γ), τον οποίο είχε εντοπίσει ο Κ.Nowicki σ' αυτόν το λόφο. Παλαιότερα ο Α.Evans είχε εντοπίσει κεραμική και θραύσματα από λάρνακες στη θέση αυτή και είχε σημειώσει ένα Μινωικό οικισμό στη Β. πλαγιά του λόφου.

Στη θέση, επίσης, *Πετρότα*, 1χλμ Ν.Δ. του Κέρατου, ο Κ.Nowicki εντόπισε ένα θολωτό τάφο της ΠΕΣ, καθώς και τρία όστρακα της ΥΜΠΠΓ-ΠρΓ εποχής, που δηλώνουν τη χρονολόγηση του τάφου.

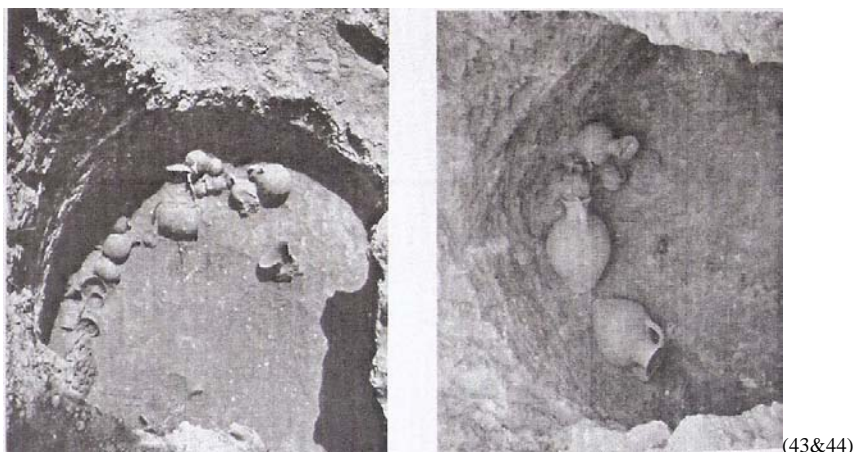
311. Μαρβίντος 1924-1925, 77-78 & Kanta 1980, 113 & Watrous et al. 1993, 228-230 & Watrous et al 2004, 538 sitew 92-93 & Eaby 2007, 142-143.

312. Frothingham 1896, 465 & Taramelli 1899, 422 & Αλεξίου 1956, 420 & BCH 81 (1957), 618 & Hood et al. 1964, 84 & Pini 1968, 94 & Nowicki 1991, 139 & Nowicki 2000, 139 & Brown 2001, 342-343 & Sjogren 2001, 277(E119) & Eaby 2007, 172.

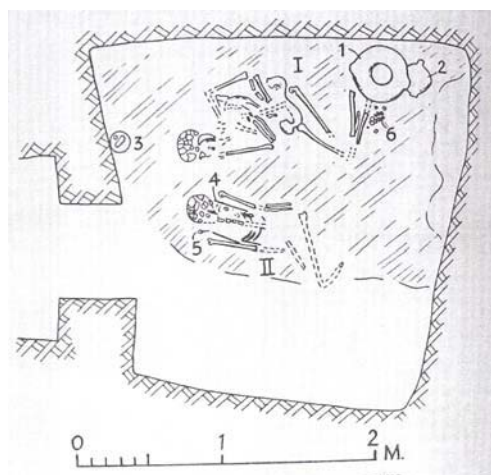
ΕΙΚΟΝΕΣ
ΧΑΡΤΕΣ & ΣΧΕΔΙΑ
Ν.ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Εικ. 42 –Χάρτης νεκροπόλεων Κνωσού ΠΕΣ
(Coldstream 1994, 107(fig1))

Εικ.43&44-Κνωσός- Άγιος Ιωάννης-Τάφοι V & VIII
(Boardman 1960, Plate 31, Tombs V & VIII)

(45)

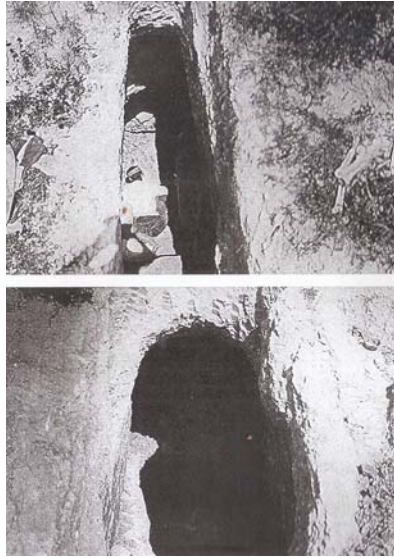

(46)

Εικ.45&46- Κνωσός- Άγιος Ιωάννης (1959)- Σχέδιο Θαλαμοειδή Τάφου ΥπΜ εποχής & Τάφοι
(Hood and Coldstream 1968, 210(εικ.2) & Plate 52)

Εικ. 47 – Κνωσός- Άγιος Ιωάννης(1959)-
Κτερίσματα Θαλαμοειδούς τάφου
(Hood and Coldstream 1968, Plate 54)

α&β

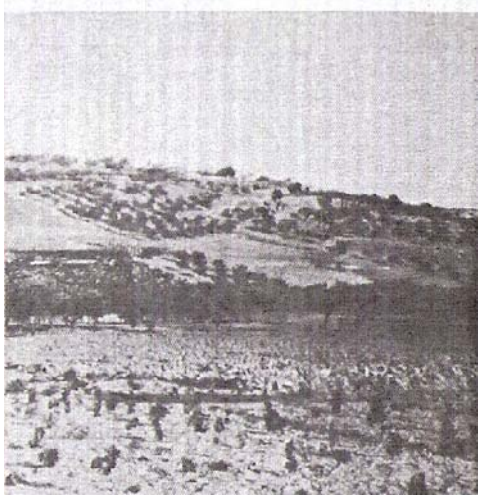
Εικ.48α&β-Κνωσός-Κεφάλα-Θαλαμοειδείς Τάφοι 1&2
(Coldstream 2002, Plate 5, a-b)

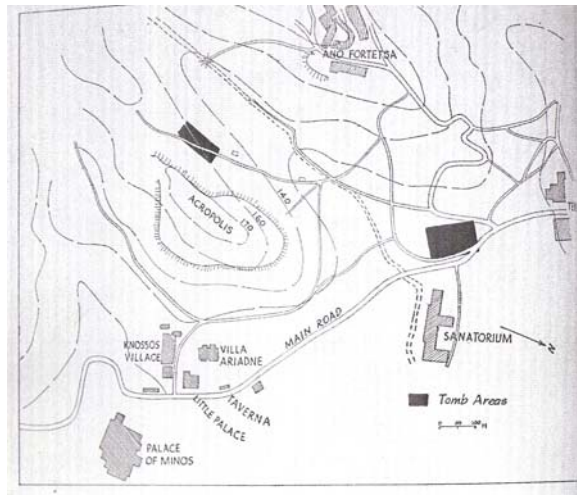
Εικ. 49 α,β,γ-Κνωσός-Κεφάλα- Αγγεία
(Coldstream 2002, Plate 8,9,10)

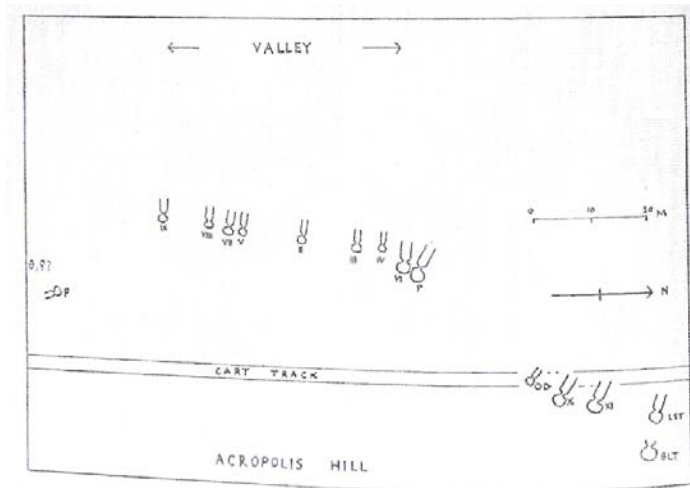
Εικ. 49 δ,ε-Κνωσός-Κεφάλα- Αγγεία
(Coldstream 2002, Plate 11&13)

Εικ. 50-Κνωσός-Φορτέτσα
(Brock 1957, Plate 1(a))

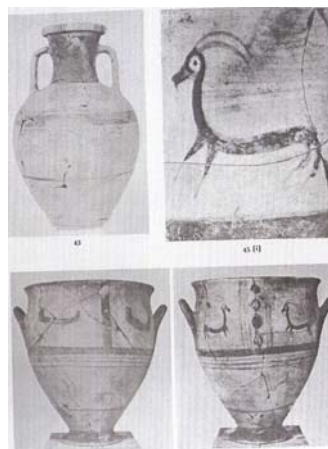
Εικ.51-Κνωσός-Φορτέτσα-Χάρτης
(Brock 1957, fig.1)

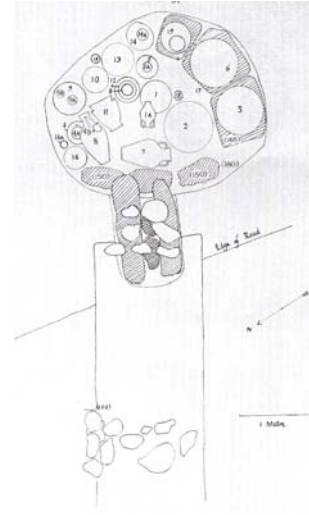
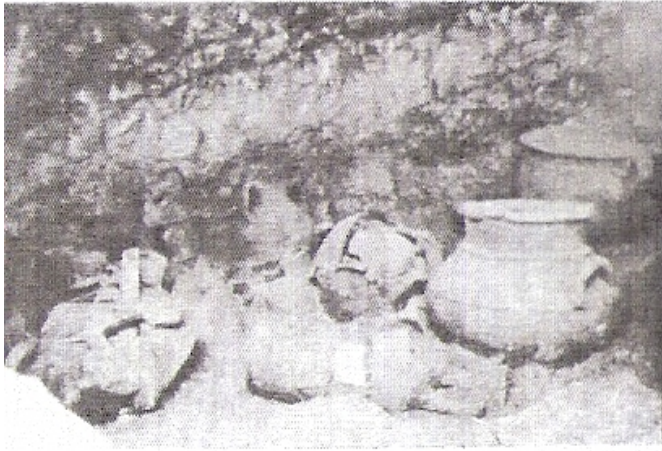
Εικ.52 -Κνωσός-Φορτέτσα-Σχέδιο Τάφων
(Brock 1957, fig.2)

Εικ.53-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφου Π
(Brock 1957, Plate 3-Tomb Π)

Εικ.54-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος VI
(Brock 1957, Plate 6-Tomb VI)

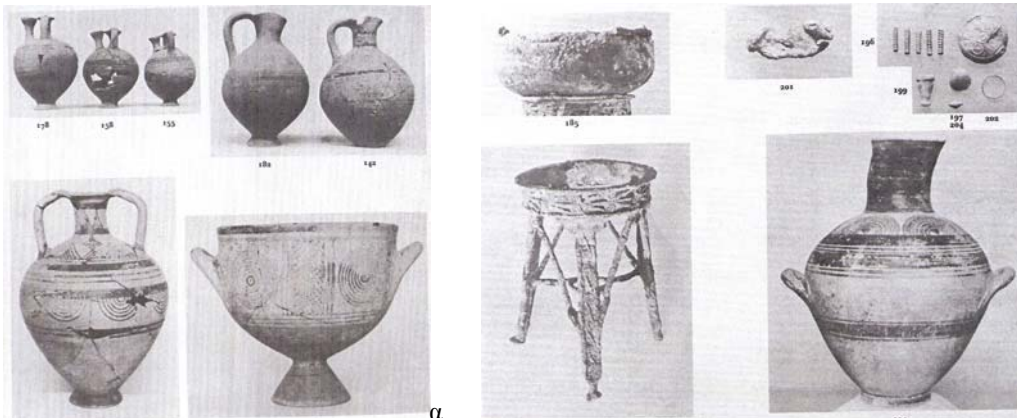

(55)

Tomb XI

(56)

Εικ.55&56-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος XI και Σχέδιο Τάφου
(Brock 1957, Plate 1 & 137)

α

β

Εικ.56α&β-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος XI-Κτερίσματα
(Brock 1957, Plate 12&13)

Εικ.57-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος V
(Brock 1957, Plate 1(b))

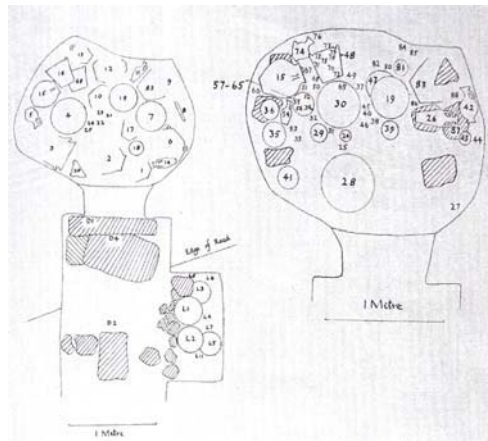
Εικ.58-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος III
(Brock 1957, Plate 1(f))

Εικ. 59-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος OD
(Brock 1957, Plate1(e))

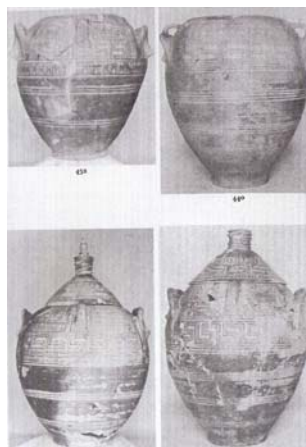

α

β

Εικ.60 α&β Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος X και Σχέδιο Τάφου
(Brock 1957, Plate2(a) & Plate 147)

Εικ.61 Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος X -Πίθοι
(Brock 1957, Plate30)

Εικ.62 Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος VIII
(Brock 1957, Plate2(b))

Εικ.63-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος TFT
(Brock 1957, Plate2(c))

Εικ.64-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος VII
(Brock 1957, Plate2(e))

Εικ.65-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος II
Πολύχρωμος Πίθος
(Brock 1957, Plate 119)

α

β

γ

δ

Εικ.66α,β,γ,δ-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος P -Κτερίσματα
(Brock 1957, Plate 118&106 & Σταμπολίδης 2003, 366(520&521)

ε

ε₁

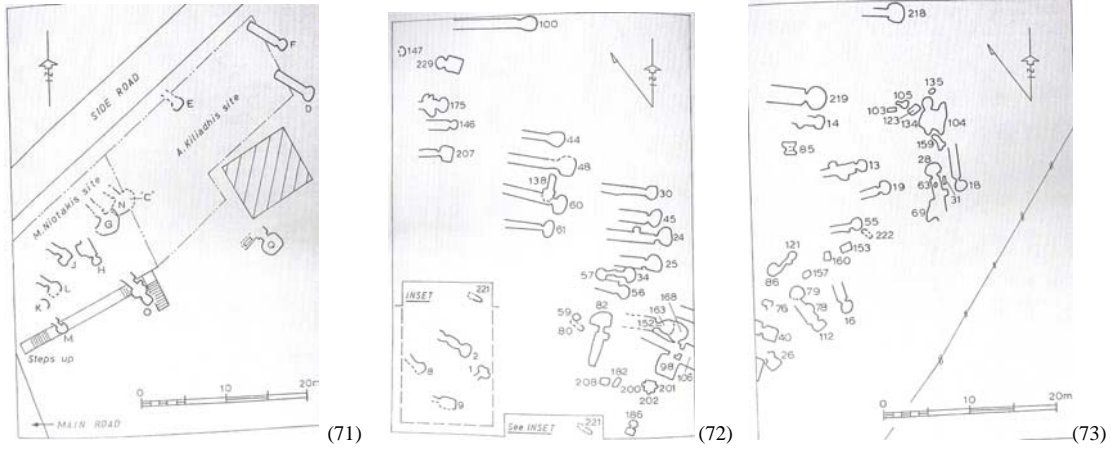

στ

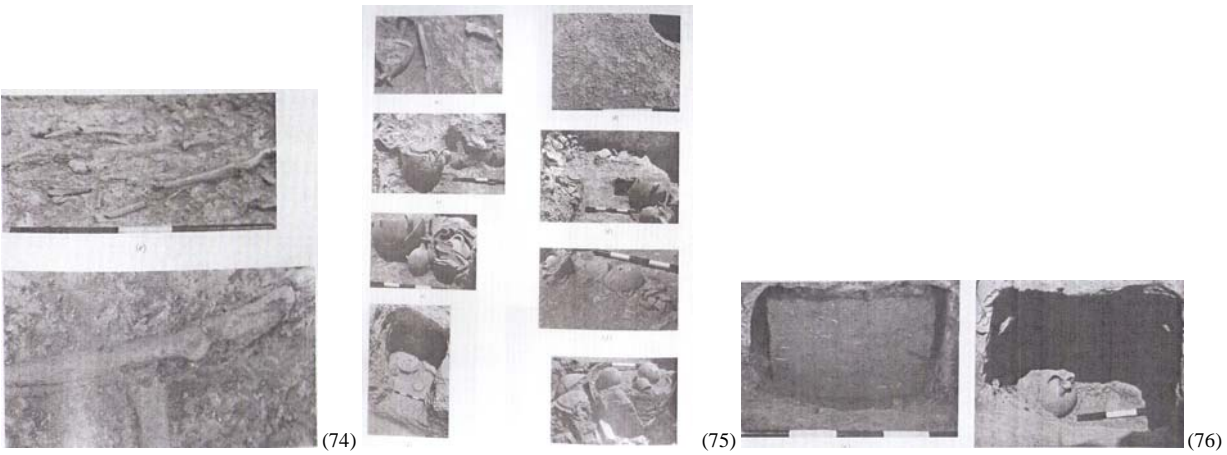

ζ

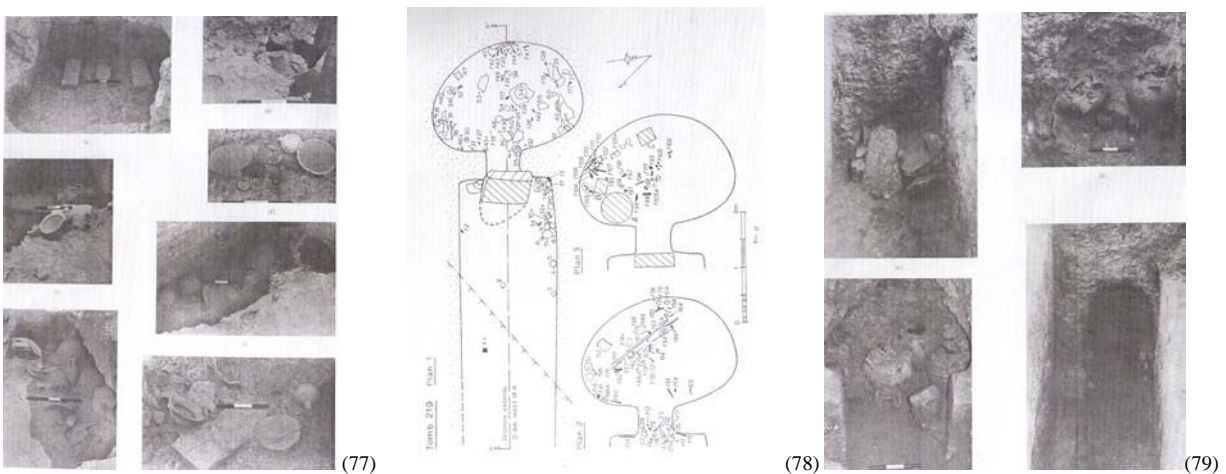
Εικ.66ε&ε₁,στ,ζ-Κνωσός-Φορτέτσα-Τάφος P
(Σταμπολίδης 1998, 58(10) & Σταμπολίδης 2003, 446(771) & (Δεσποίνη 1996, 178 (170)).

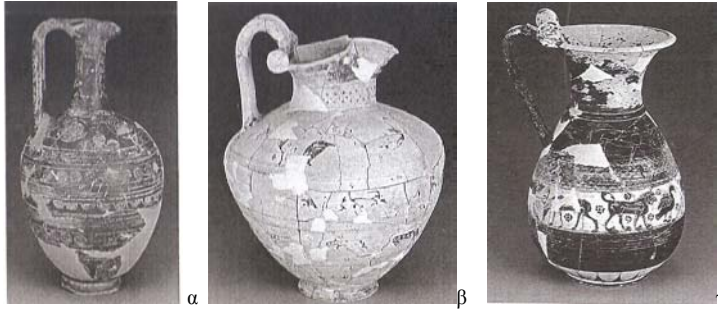
Εικ.71,72,73- Κνωσός-Βορ.Νεκροταφείο-Γενικά σχέδια Τάφων
(Coldstream and Catling 1996, VII, fig.2,5,6)

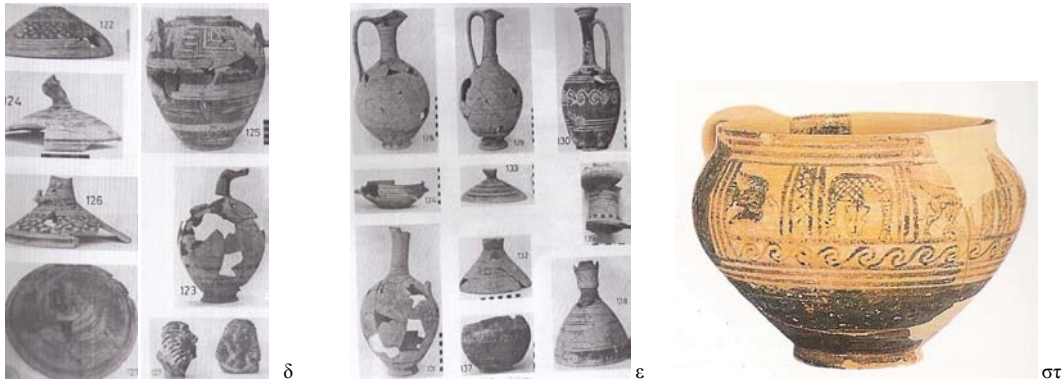
Εικ.74,75,76-Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-Τάφοι 79,75,200
(Coldstream and Catling 1996, VII, Plate 23(Tomb 79), 22(Tomb 75), 34(Tomb200).

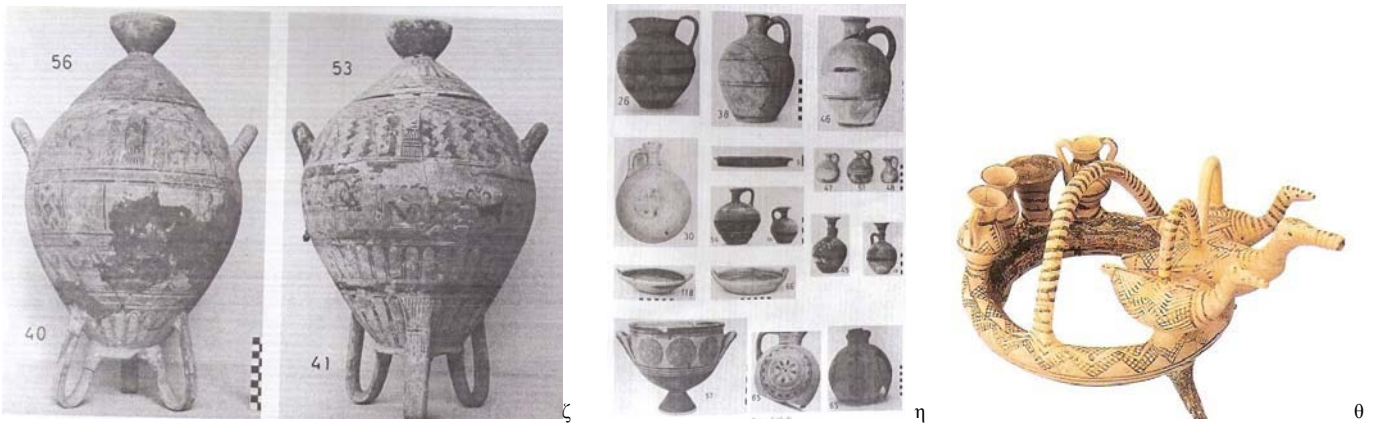
Εικ.77,78,79-Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-Τάφοι 218, Σχέδιο Τάφου219 και Τάφος 285
(Coldstream and Catling 1996, VII, Plate 26(Tomb 218), fig.47 (Tomb 219), 40(Tomb285).

Εικ. 80 α,β,γ.- Κνωσός Β.Νεκροταφείο- Κτερίσματα τάφων 43 & 56
(Σταμπολίδης-Καρέτσου 1998, 155(115), 156(118&117), 158(120) & 200(221))

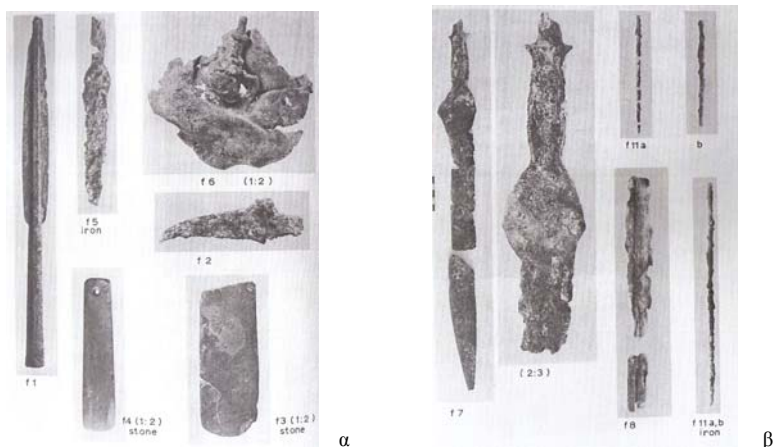
Εικ. 80 δ,ε,στ -Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-Κτερίσματα Τάφων 107 & 134
(Coldstream and Catling 1996, VII, Plate 158&159(Tomb 107) & Σταμπολίδης 2003, 365(517)).

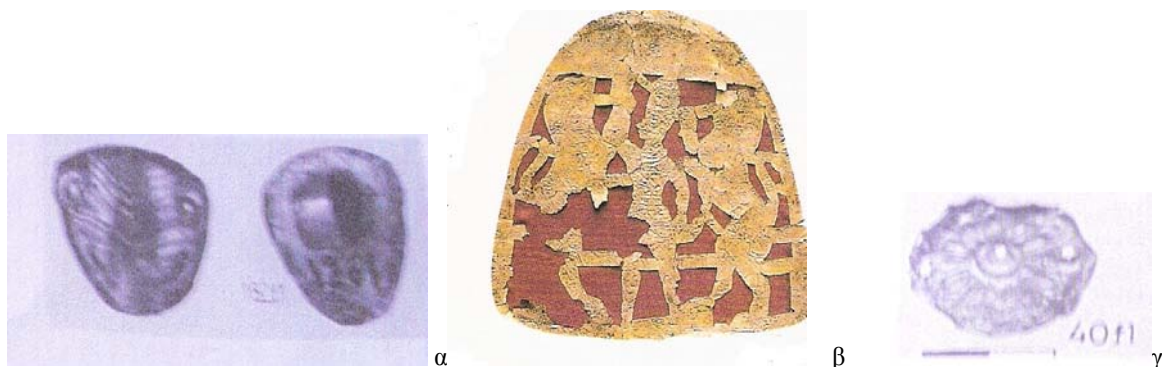
Εικ. 80 ζ,η,θ-Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-Κτερίσματα Τάφου 285
(Coldstream and Catling 1996, VII, Plate 222&223(Tomb 285) & Σταμπολίδης 2003, 367(526)).

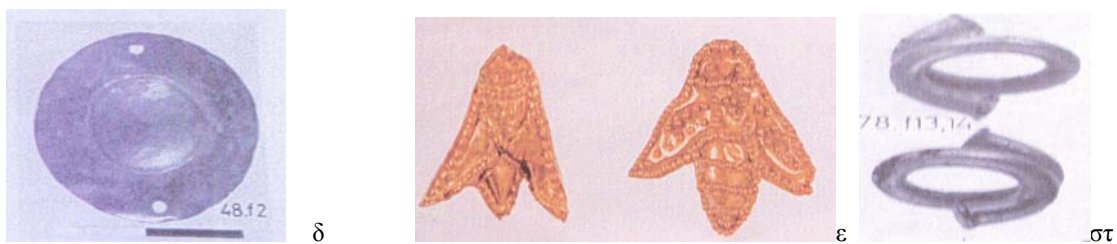
Εικ. 80 ι&κ -Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-Κτερίσματα Τάφων 294
(Σταμπολίδης 2003, 369(531-Tomb 294&533)).

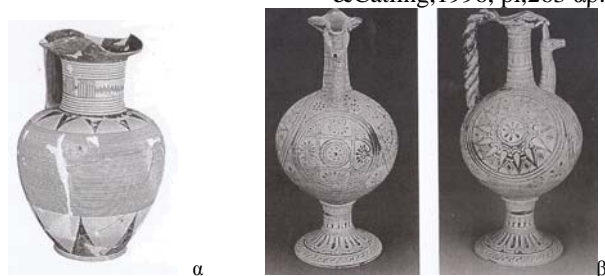
Εικ. 81 α&β -Κνωσός-Β.Νεκροταφείο- Κτερίσματα από χαλκό, σίδηρο και πέτρα Τάφων 186&201
(Coldstream and Catling 1996, VII, Plate 274&277(Tombs 186&201)

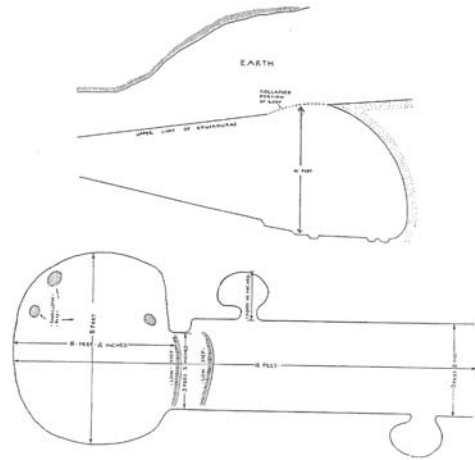
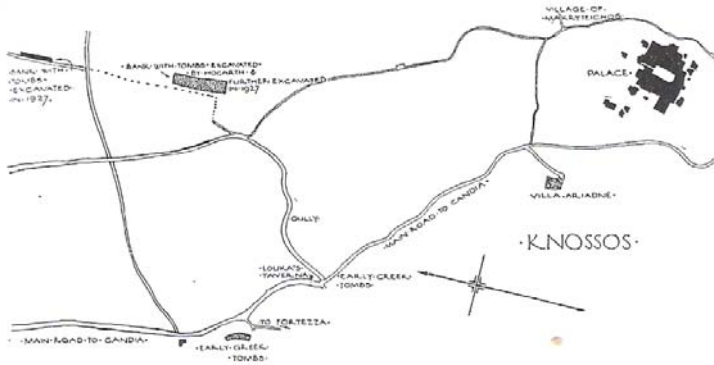
Εικ.82α,β,γ-Κνωσός – Β.Νεκροταφείο-Κτερίσματα από χρυσό
(Coldstream & Catling,1996, pl.265(182f1)& (Coldstream 1998, 266(334) & (Coldstream and Catling 1996, 263(40f2)

Εικ.82δ,ε,στ- Κνωσός – Β.Νεκροταφείο-Κτερίσματα από χρυσό
(Coldstream and Catling 1996,pl.263(48f2)& (Dimopoulou-Rethemiotaki 2005, 392) &(Coldstream & Catling,1996, pl,263 αρ.78f13-14)

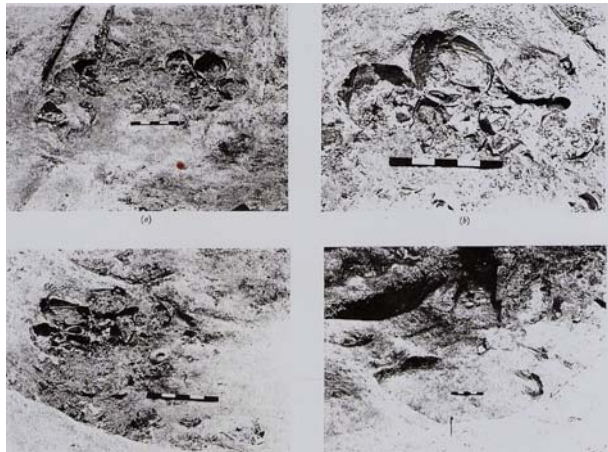
Εικ.83α&β-Κνωσός-Β.Νεκροταφείο-οικ.Πανεπιστημίου
(Σταμπολίδης-Καρέτσου 1998, 158(120) & 200(221)

Εικ.84-Κνωσός-Ζαφέρ Παπούρα-Χάρτης των ταφών

Εικ.85-Κνωσός-Ζαφέρ Παπούρα-Σχέδιο Θαλαμοειδούς τάφος 1927

(Payne 1927-1928, 225, fig.1 και 226, fig.2)

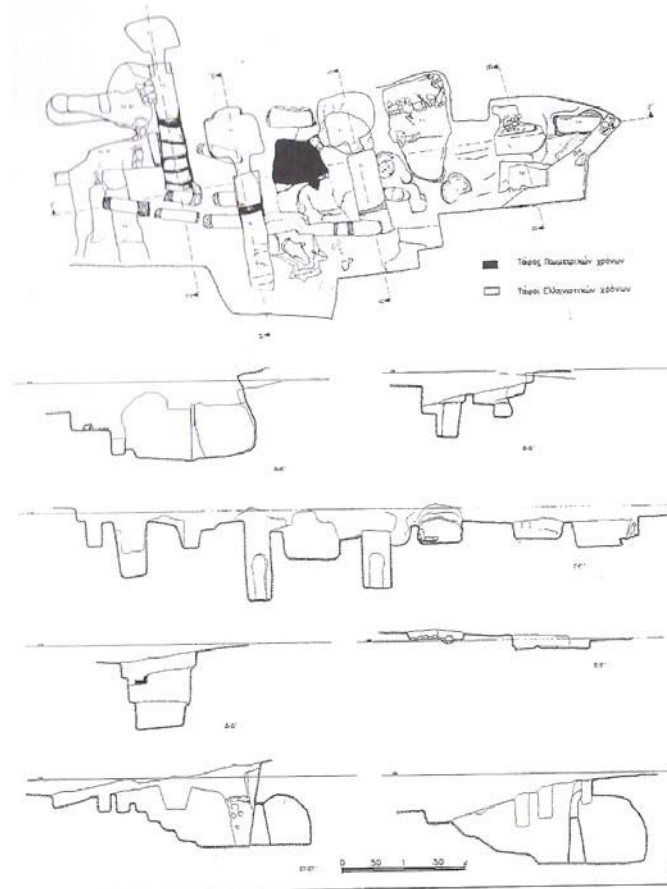
Εικ.86-Κνωσός -Γυψάδες -Θαλαμοειδής Τάφος (1975)

(Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981, Plate 16)

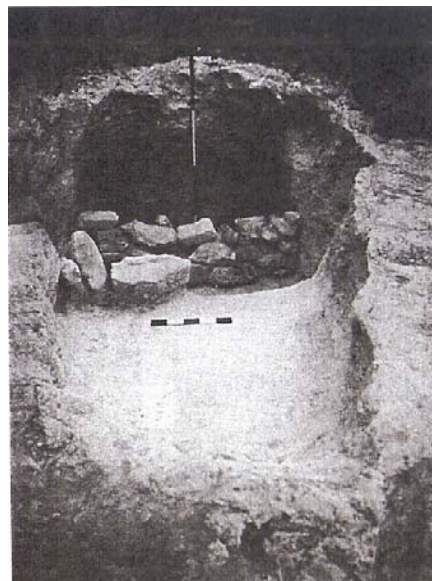

Εικ.86 α,β,γ,δ-Κνωσός-Γυψάδες- Αγγεία & Κτερίσματα Θαλαμοειδούς Τάφου (1975)

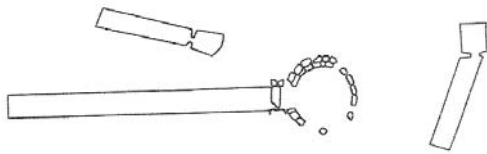
(Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981, Plate 17, 24,25, 31)

Εικ.87-Κνωσός-Γυψάδες-Σχέδιο τεσσάρων θαλαμοειδών τάφων Γεωμετρικών χρόνων & Ελληνιστικών χρόνων
(Γραμματικάκη 1997, 988, σχεδ.1)

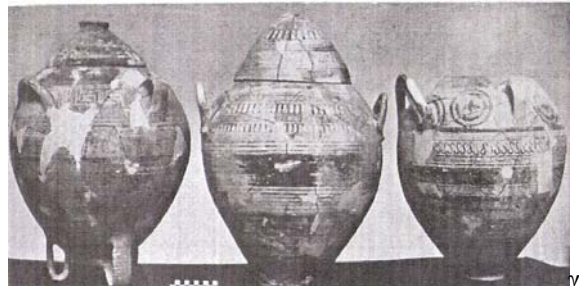
Εικ.88-Κνωσός-Γυψάδες –Θαλαμοειδής Τάφος –Τ5
(Γραμματικάκη 1997, Πιν.373)

Εικ.89-Κνωσός-Σχέδιο τάφου Κανιαλή Τεκέ
(Hutchinson & Boardman 1954, 215,fig.1)

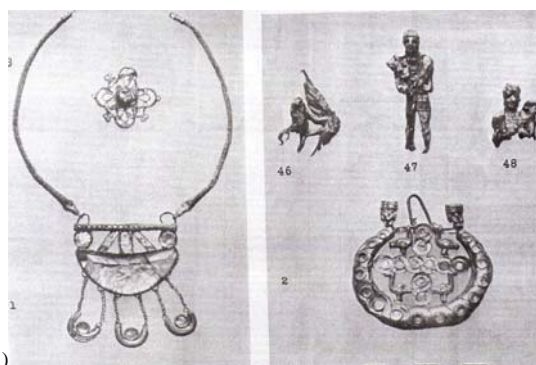
Εικ.90-Κνωσός-Κανιαλή Τεκέ-Θολωτός τάφος
(Hutchinson & Boardman 1954, Plate 19(a))

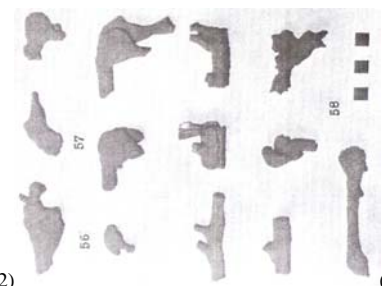
Εικ.90 α,β,γ- Κνωσός-Κανιαλή Τεκέ-Θολωτός τάφος-Αγγεία
(Hutchinson & Boardman 1954, Plate 20(3,26,5) & Plate 21(8,6,9))

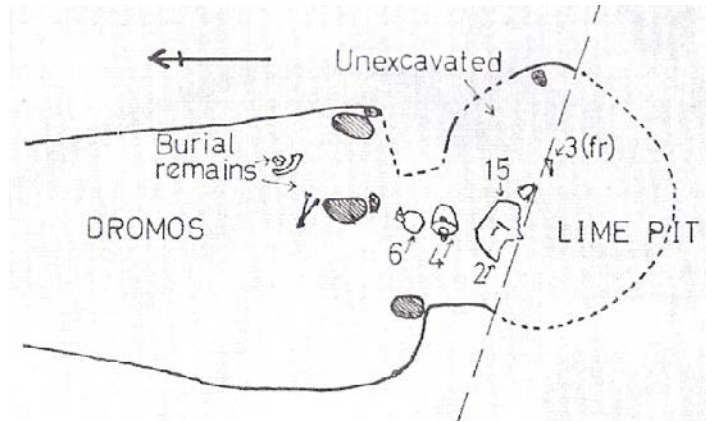
Εικ.91- Κνωσός-Κανιαλή Τεκέ
Πήλινο ομοίωμα
(91)

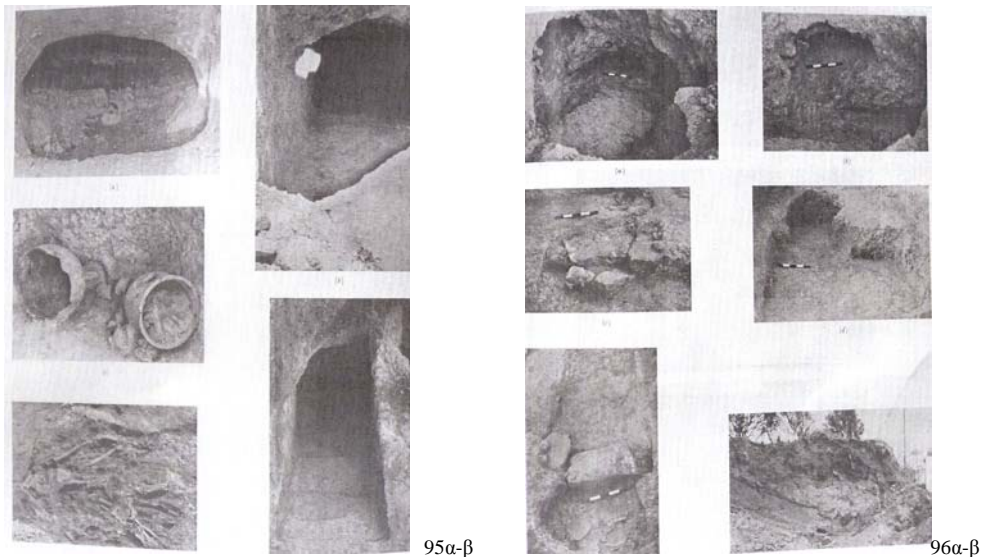
Εικ.92 α,β, Κνωσός-Κανιαλή Τεκέ
Κοσμήματα
(Hutchinson & Boardman 1954, Plate 20(1) & Plate 27 & Plate 30)

Εικ.93-Κνωσός-Κανιαλή Τεκέ
Χάλκινα
(93)

Εικ.94-Κνωσός-Τεκέ-Σχέδιο Θαλαμοειδή τάφου II
Coldstream 1963, 35(fig.6) Tomb II

Εικ.95α&β & 96α&β-Κνωσός-Τεκέ-Θαλαμοειδείς Τάφοι D,F,G,H
(Coldstream and Catling 1996, Plate 6(Tomb D-F) & Plate(Tomb G-H))

Εικ.97 α,β,γ,δ- Κνωσός -Τεκέ-Κτερίσματα Θαλαμοειδών τάφων D,F&G
(Coldstream and Catling 1996, Plate 46(Tomb D), Plate 48(Tomb F)&Plate 49&51(TombG))

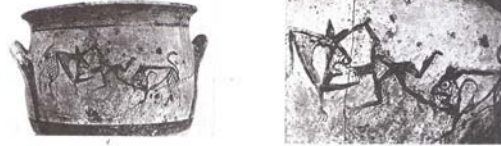

α

β

Εικ.98 α&β-Κνωσός-Τεκέ-Τάφος Ε και Κτερίσματα του Τάφου
(Sackett 1976, Plate 15-Tomb E-a,b,c)

γ

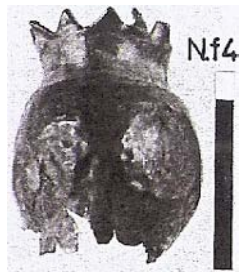
Εικ. 98γ-Κνωσός-Τεκέ-Τάφος Ε- Κρατήρας
(Sackett 1976, Plate 17-Tomb E)

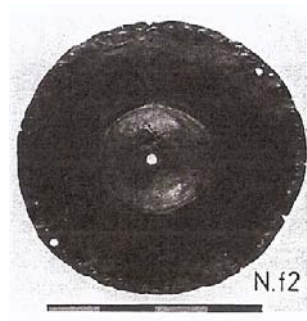
α

β

γ

δ

Εικ.99α,β,γ,δ-Κνωσός -Τεκέ-Κτερίσματα Τάφων J & N

(Σταμπολίδης 2003, 590(αρ.1203-Τάφος J) & (Coldstream and Catling 1996, Plate 263(Tombs J&N)

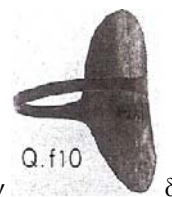
α

β

γ

δ

Εικ.100 α,β,γ,δ-Κνωσός-Τεκέ- Κτερίσματα Τάφου Q

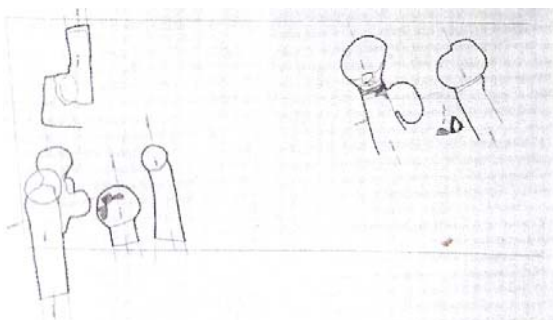
(Coldstream and Catling 1996, Plate 81(Tombs Q) & (Σταμπολίδης 2003, 368(αρ.529-Τάφος Q)

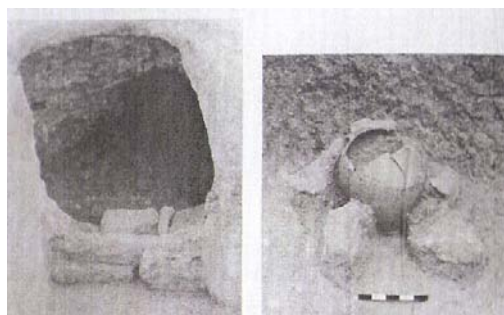
Εικ.101α,β,γ,δ,ε- Κνωσός-Αμπελόκηποι- Κτερίσματα από το Τάφο 4, (κτήμα Χατζάκη)
(Σταμπολίδης 2003, 365(518),366(522), 367(524),368(528) & 369(530).

Εικ.101 στ,ζ,η,θ,- Κνωσός-Αμπελόκηποι- Κτερίσματα από Τάφων 3,4, 9(κτήμα Χατζάκη)
(Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, 153(113),155(116), 208(233) & 235(281).

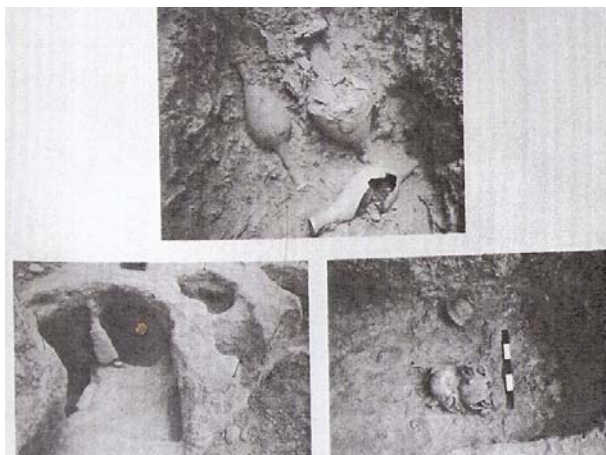

Ν Εικ.102-Κνωσός-Αμπελόκηποι (κτήμα Κουιάδη)
Σχέδιο Τάφων

Εικ.103 α&β-Κνωσός-Αμπελόκηποι –Τάφοι 2&3

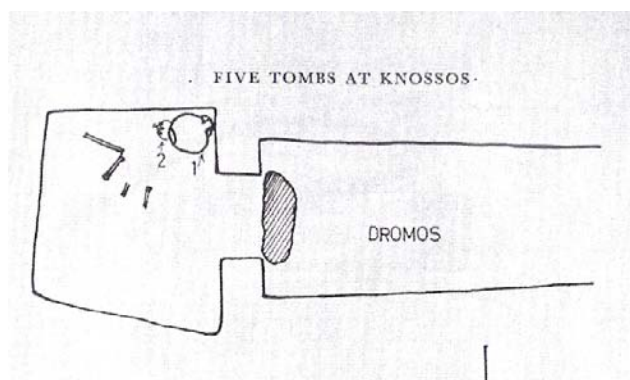
(Γραμματικάκη 1993, 449,σχεδ.4 & Πιν.140(α&β)).

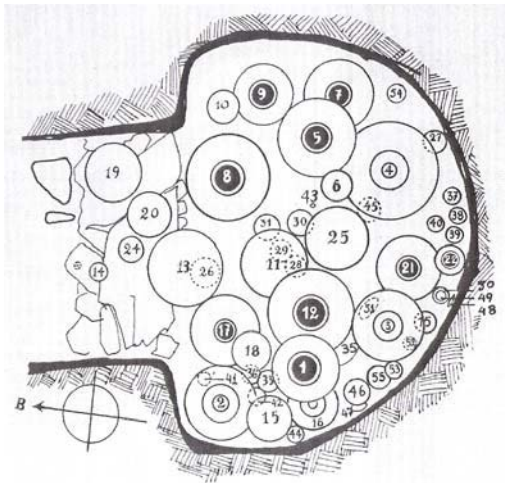
Εικ.104-Κνωσός-Αμπελόκηποι-Τάφοι 6 & 5 (οικ.Δαφέρμου)με Κτερίσματα
(Σερπετσιδάκη 1994, Πιν223,β,γ,δ)

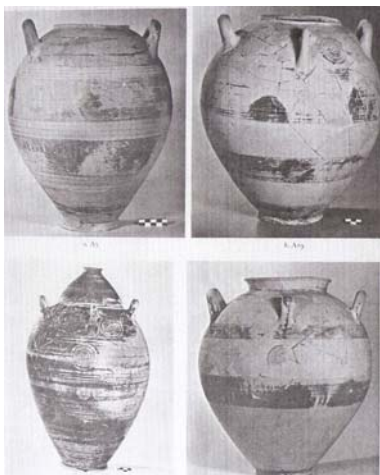
Εικ.105- Κνωσός –Αμπελόκηποι-Κτέρισμα Τάφου XIII
(Μπάνου 2002, 313, εικ.2)

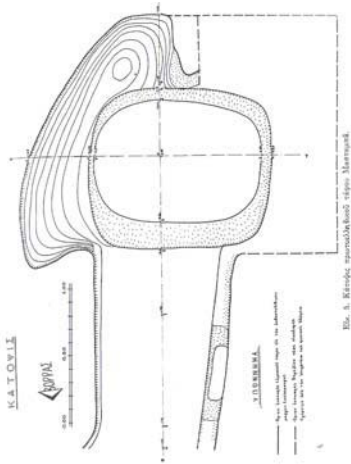
Εικ. 106 – Κνωσός-Ισόπατα-Σχέδιο Θαλαμοειδή Τάφου III
(Coldstream 1963, 39fig.10)

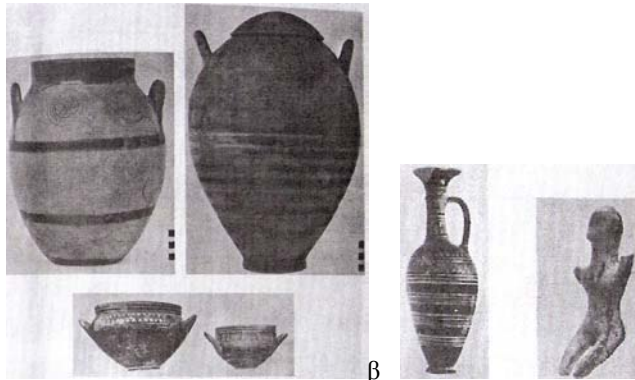
Εικ. 107&108 –Ατσαλενιό-Σχέδιο Θαλαμοειδή τάφου Α και Τάφος Α
(Coldstream 1968, 134 (fig.1) & Plate 30(a) Tomb A)

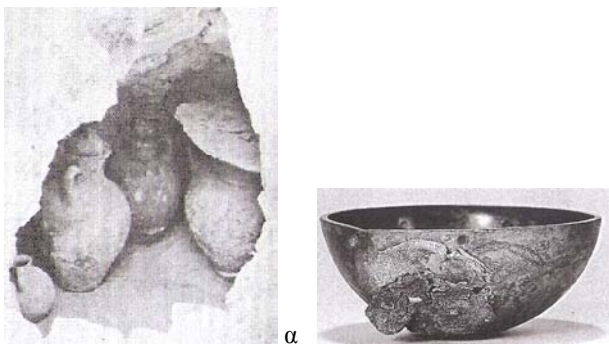
Εικ. 108 α,β,γ –Ατσαλενιό-Θαλαμοειδής τάφος; Α-Ταφικά Αγγεία & Κτερίσματα
(Coldstream 1968, Plate 34 -Tomb A)

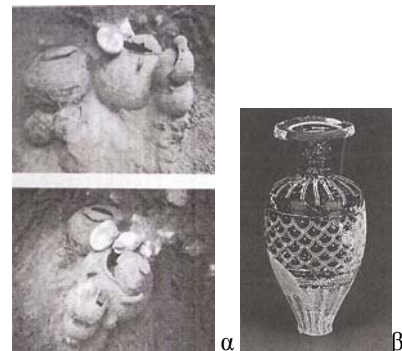
α β
Εικ.109α&β-Ηράκλειο- Μασταμπάς-Σχέδιο Θαλαμοειδούς και Αγγεία του Τάφου
(Λεμπέση 1970, 271,εικ.5 & Πιν355,β)

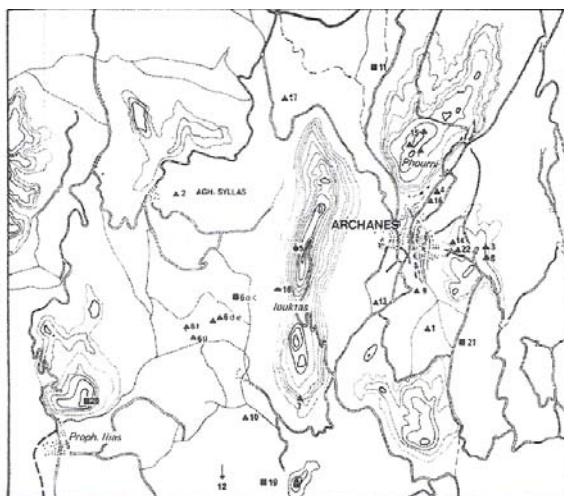
β γ
Εικ.110β&γ-Ηράκλειο-Μασταμπάς-Κτερίσματα Θαλαμοειδούς τάφου(1976)
(Λεμπέση 1976, Πιν.275 α,β,γ,δ,ε)

α β
Εικ.111α&β-Φοινικιά-Δρακουλιάρη (1967) &Κτερίσμα
(Αλεξίου 1968, Πιν.364(γ) & Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 239(288)

α β
Εικ.112α&β-Φοινικιά-ΤΕΙ
(Γκαλανάκη 1994, Πιν.224(α,β) & Σταμπολίδη& Καρέτσου 1998, 239(288).

Carte des sites de la région d'Archanes, Dessin I. Sabin.

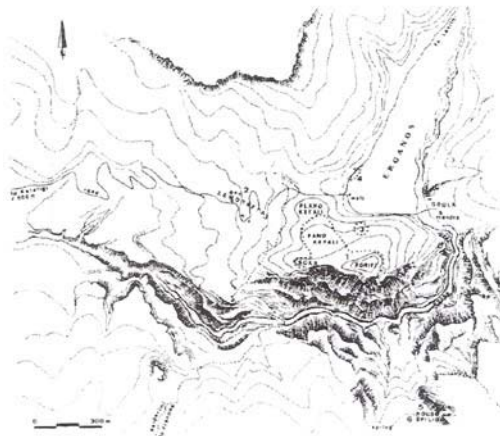
- ▲ tombe
- maison ou lieu d'habitation
- ⊕ sanctuaire
- ▲ grotte

1. Aghios Ioannis	11. Maniotes
2. Aghios Syllas	12. Metistini
3. Aghia Photia	13. Messamihala
4. Amphorotes	14. Oniades
5. Ioukias	15. Pliourmi
6. Karsari (Kambouriani, Nastro, Truzomanides, Aghios Ioannis)	16. Pnythios
7. Kato Lakkos	17. Spiliotaki Metochi
8. Kavallanopetra	18. Grotte de Stravomyti
9. Lakkos	19. Vailhypteri
10. Limnes	20. Vitula
	21. Neri Koro

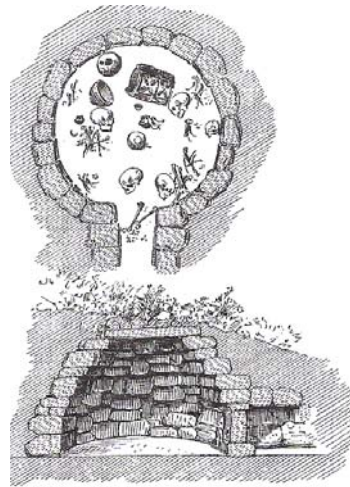
Εικ.113-Χάρτης Περιοχή Γιούχτας και Αρχάνων
(Sapouna-Sakellaraki 1990,69(fig.2)

Εικ.114-Αρχάνες-Φυθιές-Πέτρινη λάρνακα
(Σακελλαράκης 1987β, 35(fig.5)

Εικ.115 –Χάρτης τάφων Εργάνου
(Nowicki 2000, 144, fig.77)

Εικ.116- Σχέδιο Θολωτού τάφου Εργάνου
(Halbherr 1901, 272,fig.6)

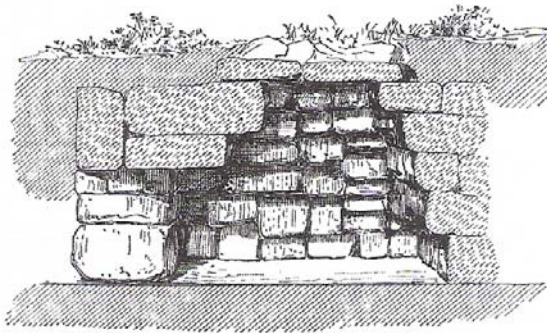

(117)

(118)

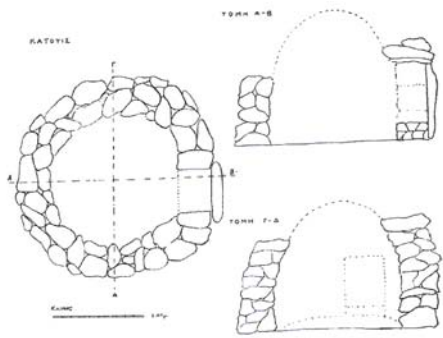
Εικ. 117 & 118-Θολωτοί τάφοι Εργάνου (τάφος 3 και Τάφος 4)
(Eaby 2007, 462, fig121&fig.122)

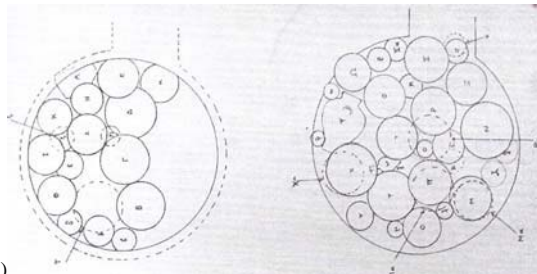
Εικ.119- Παναγία-Σχέδιο Θολωτού τάφου
(Halbherr 1901, 285-fig.12 & 286-fig.13)

Εικ.120-Παναγία-Θολωτός τάφος

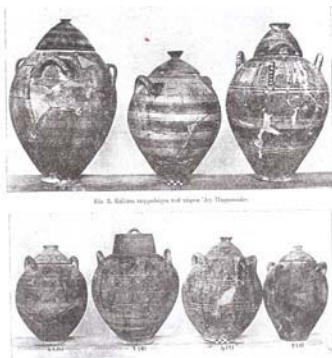

(121)

(122)

Εικ.121 &122 - Αγίες Παρασκιές -Σχέδια Θολωτού Τάφου
(Πλάτων 1945-1947, 48,εικ..1 & 49, εικ. 2)

α

β

Εικ.122α&β-Αγίες Παρασκιές- Θολωτός τάφος-Κτερίσματα
(Πλάτων 1945-1947, 51,εικ..3&4 & 63, εικ. 13)

γ

δ

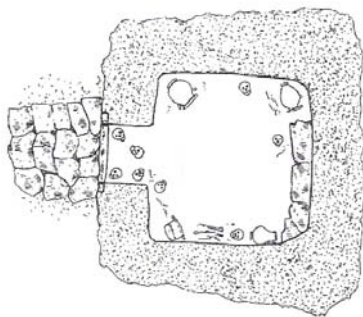
Εικ.122γ&δ-Αγίες Παρασκιές- Θολωτός τάφος-Κτερίσματα
(Πλάτων 1945-1947, 56, εικ..7 & 57, εικ. 8)

Εικ. 123-Χάρτης της Νεκρόπολης των Αρκάδων
(Levi 1927/1929, Plate IV)

Εικ.124-Αρκάδες-Πιθοταφές
(Levi 1927/1929, 127,fig..109)

α

β

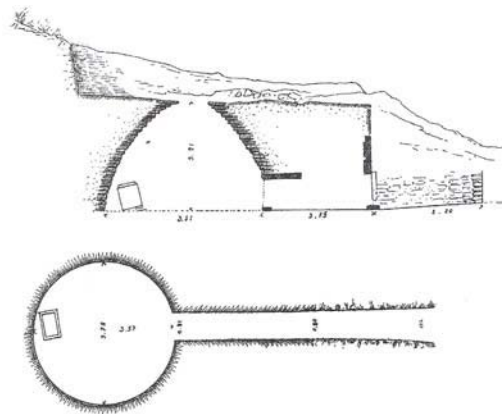
Εικ.125α&β- Αρκάδες,Σχέδιο Τάφου Β και Κτέρισμα του τάφου
(Levi 1927/1929, 179,fig.198d και 185 fig.205c)

Εικ 126-Αρκάδες-Σχέδιο Θολωτού Τάφου Μ
(Levi 1927/1929, 304, fig.404)

Εικ.127-Αρκάδες-Τάφος Μ
(Rizzo 1985, 259,fig.497)

Εικ.128-Αρκάδες Σχέδιο Θολωτού Τάφου R
(Levi 1927/1929, Plate V)

Εικ.129- Αρκάδες –Θολωτός Τάφος R
(Levi 1927/1929, 206, fig.229)

α

β

γ

Εικ.129α,β,γ,-Αρκάδες- Κτερίσματα Θολωτού Τάφου R
(Σταμπολίδης 2003, 368 (528) & Levi 1927/1929, 222,fig.250&223,fig.251)

α

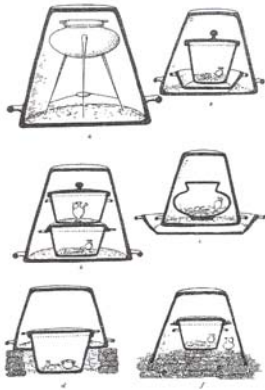

β

γ

Εικ.130α,β,γ -Αρκάδες-Τάφος L-Κτερίσματα
(Σταμπολίδης 2003, 364 (515) & (Rizzo 1985, 262,fig.504, 261,fig.503) & (Levi 1927/1929, 130,fig.114)

Εικ.131- Αρκάδες –Σχέδιο Πιθοταφών
(Levi 1927/1929, 81, fig.57)

Εικ.132-Αρκάδες- Πιθοταφή
(Rizzo 1985, 259,fig.499)

α

β

γ

Εικ.132α, β,γ-Αρκάδες-Κτερίσματα Πιθοταφών
(Levi 1927/1929, 130,fig.130) & (Rizzo 1985, 260,fig.501)
&(Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 157(119)

δ

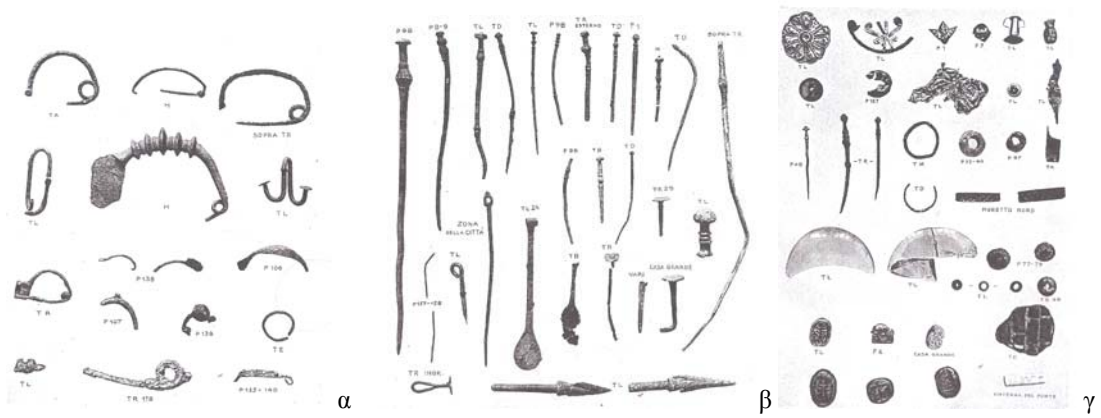

ε

ζ

Εικ.132δ,ε,ζ- Αρκάδες –Κτερίσματα Τάφων
(Σταμπολίδης 2003, 364 (515), 367(524) &369(532)

Εικ.133 α,β,γ-Αρκάδες –Κτερίσματα από Χαλκό και Χρυσό
(Levi 1927/1929, Tav.VI,VII&XII)

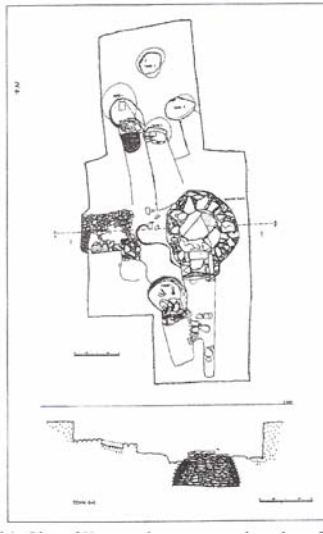

α

β

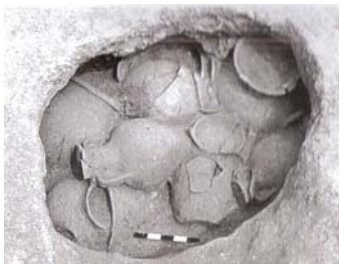
Εικ.134α&β-Αρκάδες –Προφήτης Ηλίας –Κτερίσματα
(Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 158(121) & 189 (206))

Εικ.135-Σχέδιο Νεκρόπολης Έλτυνας
(Ρεθυμιωτάκης & Δημοπούλου 1993,464, εικ.11)

Εικ.136-Έλτυνα- Τάφοι και δρόμος
(Ρεθυμιωτάκης & Δημοπούλου 1993, Πιν.146,α)

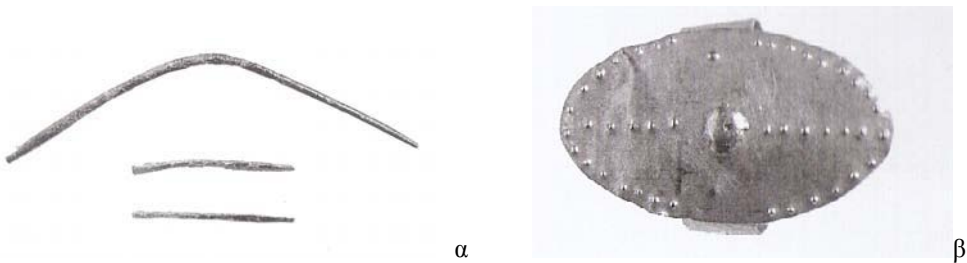
Εικ.137α,β,γ-Έλτυνα-α) Λακκοειδής Τάφος 2 β) Τάφος 4 γ) Τάφοι 3-5 και Πυρά στο Τ.4
(Ρεθυμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, Πιν.75, 76,77)

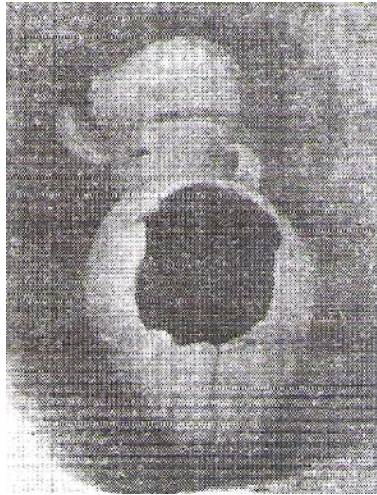
Εικ.137 δ,ε,στ-Ελτυνα-δ) Τάφος 5 ε) Τάφος 10 και στ) Τάφος 12
(Ρεθυμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, Πιν.79, 85,88)

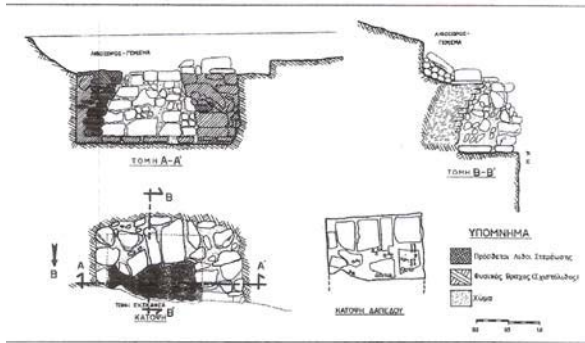
Εικ.138 α,β,γ,δ,ε,στ-Ελτυνα- α) Σκεύος με ειδώλια ζώων και θρηνοδών, Τομή 1 και β) Δίωτο αγγείο από Τάφο 3, γ,δ,ε,στ- Αγγεία Τάφου 10 α,γ,δ,ε,στ-(Ρεθυμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, Πιν.94(45α), 124(εικ.100), 125(εικ.101), 138(εικ.133) & 139(135α) & β-(Ρεθυμιωτάκης & Δημοπούλου 1993, Πιν.147, β)

Εικ.139 α&β -Ελτυνα- Κτερίσματα Τάφου 6 (Ρεθυμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, Πιν.158,εικ.195 α-γ & 159, εικ.196)

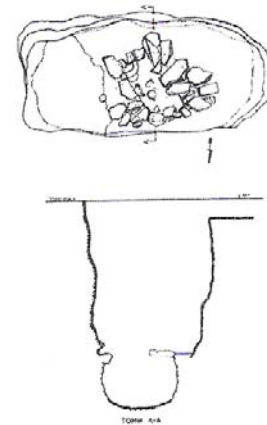
Εικ.140 – Σταμνιοί-Πίθος
(Πλάτων 1952α, 630, fig.10)

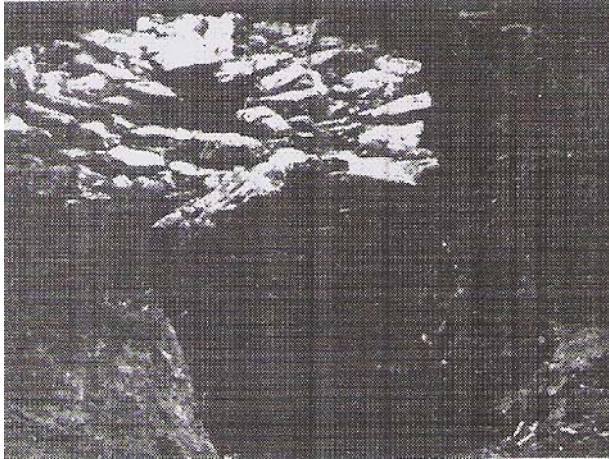
Εικ.141α&β- Κράσι-Σχέδιο Τάφου Β και Θολωτός τάφος Β
(Ηλιόπουλος 1998β, 92 fig.3) & (Eaby 2007, 464,fig.128)

Εικ.142-Ροτάσι- Έμπασός-Θολωτός Τάφος
(Γκαλανάκη 1993, 467,fig.12 & Πιν.147,γ)

Εικ. 143 -Ροτάσι-Σχέδιο τάφου 1994
(Γκαλανάκη 1993, 467,fig.12 & Πιν.147,γ)

Εικ. 144 –Ροτάσι-Θολωτός τάφος 1958
(Daux 1959, 733, fig.,3)

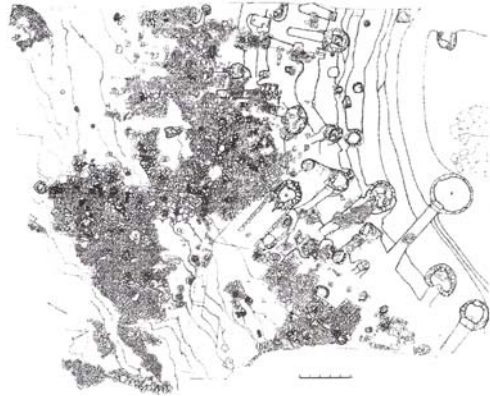
Εικ.144α-Ροτάσι-Κτέρισμα Θολωτού τάφου
(Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 180 (181).

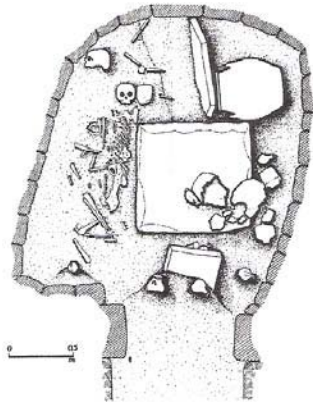
Εικ.145- Πρινιάς- Νεκρόπολη Σιδηροσπηλιά
(Di Vita et al. 1984, 238,fig.443)

Εικ.146- Πρινιάς- Νεκρόπολη-Σιδεροσπηλιά
(Rizza 1972, Πιν.592,α)

Εικ. 147-Πρινιάς –Σχέδιο Νεκρόπολης-φάση II
(Di Vita et al. 1984, 154,fig.268)

(148)

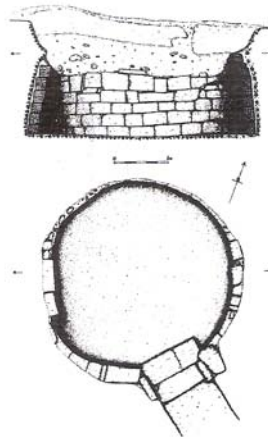

(149)

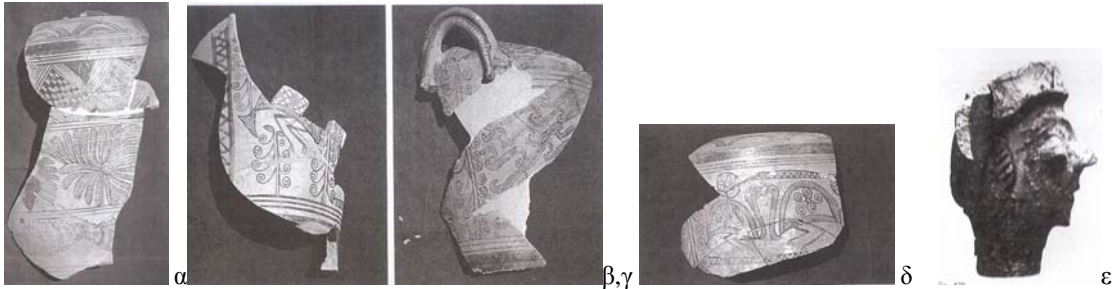
Εικ. 148&149- Πρινιάς-Σχέδιο Τάφου D και Τάφος D
(Di Vita et al. 1984, 158,fig.275 & fig.276)

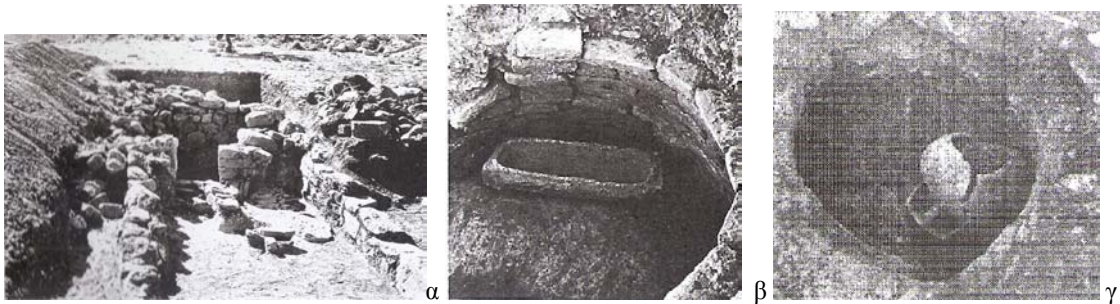
Εικ.149α,β,γ-Κτερίσματα Τάφου D
(Di Vita et al. 1984, 246, fig 457a,b,c)

Εικ.150-Πρινιας-Σχέδιο Τάφου F
(Di Vita et al. 1984, 155,fig.270)

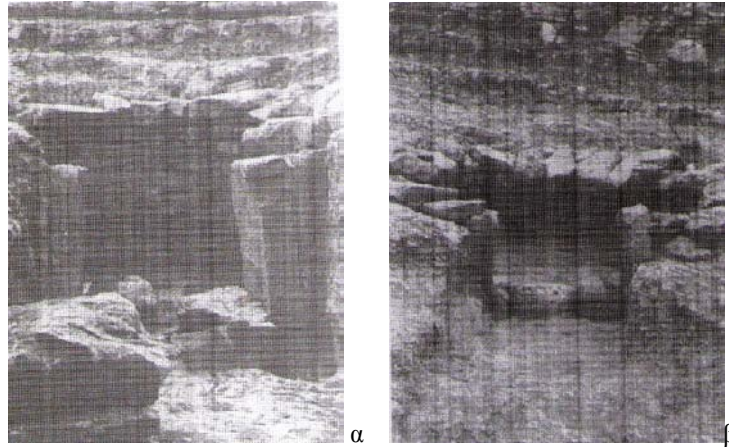
Εικ.150 α,β,γ,δ,ε-Κτερίσματα Τάφου F
(Di Vita et al. 1984, 243, fig.454, 244, fig.453,fig. 451 & fig. 452 & 254, fig.478)

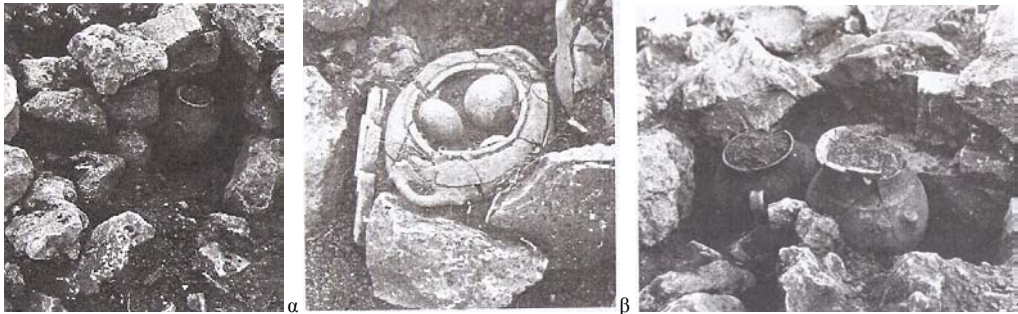
Εικ. 151α,β,γ,- Πρινιας –Σιδεροσπηλιά-Τάφοι G, J, K,
(Di Vita et al. 1984, 246, fig.458) & (Rizza 1972, Πιν.592 b) & (Rizza 1978, 120,fig.32)

Εικ. 151δ-Πρινιας –Σιδεροσπηλιά –Τάφος W
(Di Vita et al. 1984, 253, fig.477)

Εικ. 152α&β-Πρινιάς- Τάφοι AN και AQ
(Rizza 1973b, Plate 548c&d)

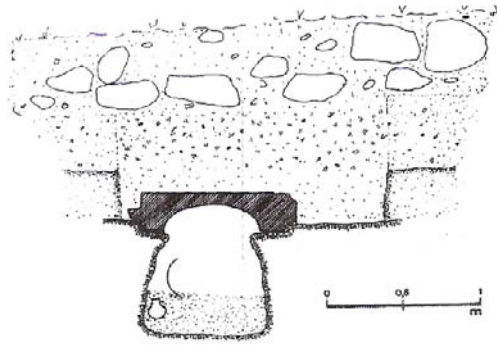
Εικ.153α,β,γ,δ-Πρινιάς-Τάφοι 179,215, 320 & 321
(Rizza 1972, Πιν.592c) & (Di Vita et al. 1984, 249,fig.464&fig.465)

Εικ.154-Πρινιάς-Σχέδιο Ταφικών περιφραγμάτων και
Λακκοειδών τάφων
(Di Vita et al. 1984, 153,fig.267 & 250, fig.467)

Εικ.155-Πρινιάς –Ταφικά περιφράγματα & τύμβος
(Di Vita et al. 1984, 153,fig.267 & 250, fig.467)

Εικ.156 -Πρινιάς-Σχέδιο Τάφου ΒΑ
(Rizza 1978,121, fig.33)

α

β

γ

Εικ.157α&β-Πρινιάς – Τάφος ΒΥ & χαλινάρια
(Di Vita et al. 1984, 247,fig.459 & 248, fig.462)

Εικ.157γ-Πρινιάς – Τάφος ΒΥ

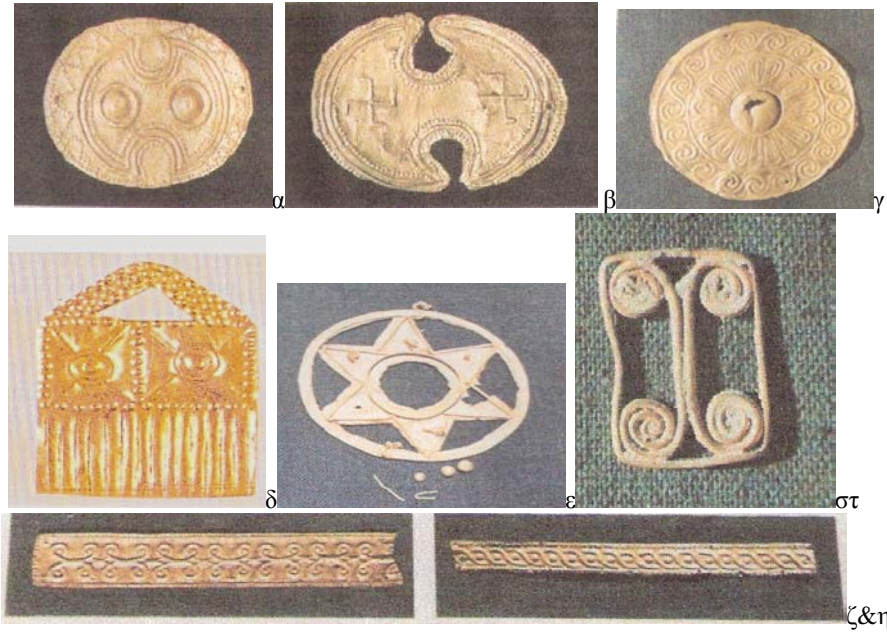

α-β

γ-δ

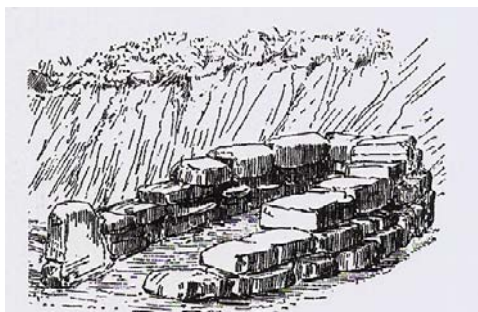
Εικ. 158α,β,γ,δ-Πρινιάς- Κτερίσματα τάφων 471, 122, 85
(Di Vita et al. 1984, 251,fig.469 & 270) & 252 fig.473&475)

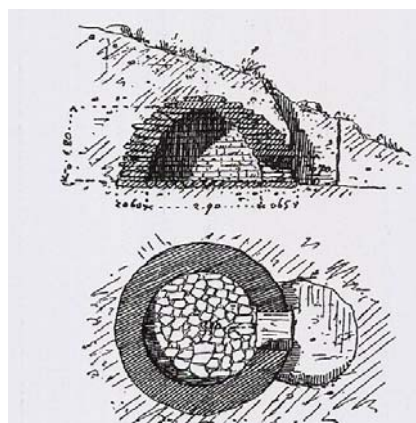
Εικ.159α,β,γ,δ,ε,σ,ζ,η-Πρινιάς- Χρυσά Κοσμήματα –Τάφων 39, V, 78, LI, H, 208 & 227
(Di Vita et al. 1984, 254,fig.483,484,485,486,487,488,489 & 490)

Εικ.160- Κούρτες-ο Λόφος Κουρτοκεφάλα
(Tarameli 1901a, Plate VII)

Εικ. 161-Κούρτες- Σχέδιο Θολωτού τάφου
(Halbherr 1901a, 291, fig.20)

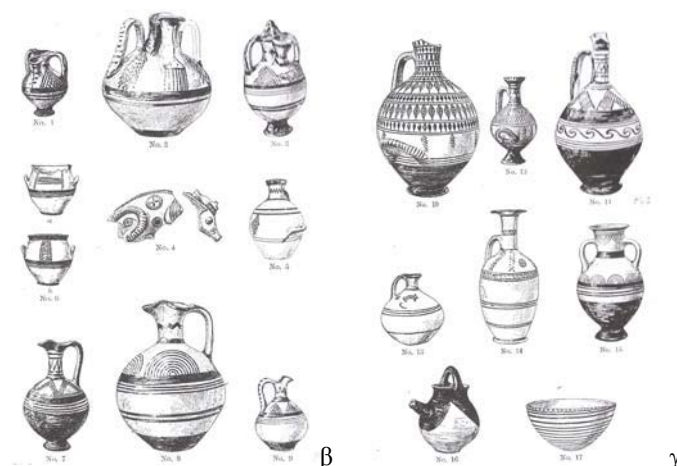

Εικ.162- Κούρτες- Σχέδιο Θολωτού τάφου
(Taramelli 1901a, 298, fig.2)

α

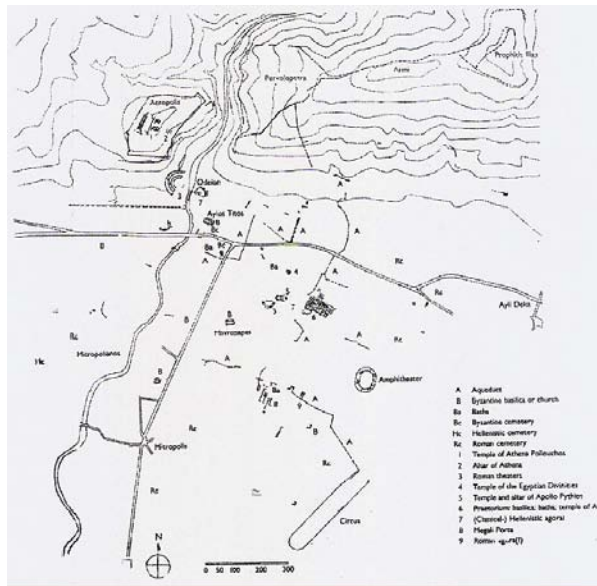
Εικ.162α-Κούρτες-Κέρνος
(Σταμπολίδης 2003, 367(525).

β

γ

Εικ.162 β&γ-Κούρτες-Αγγεία τάφων
(Tarameli 1901a, Plate VIII&IX)

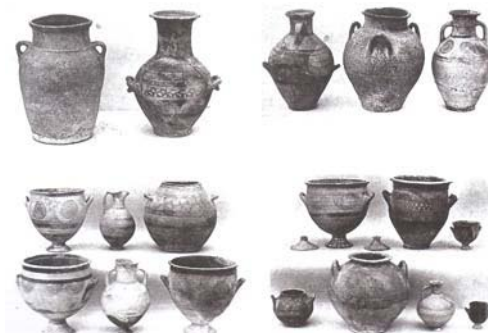
Εικ.163 –Γόρτυνα, Χάρτης Γόρτυνας
(Di Vita 1992, 98, fig.12.1)

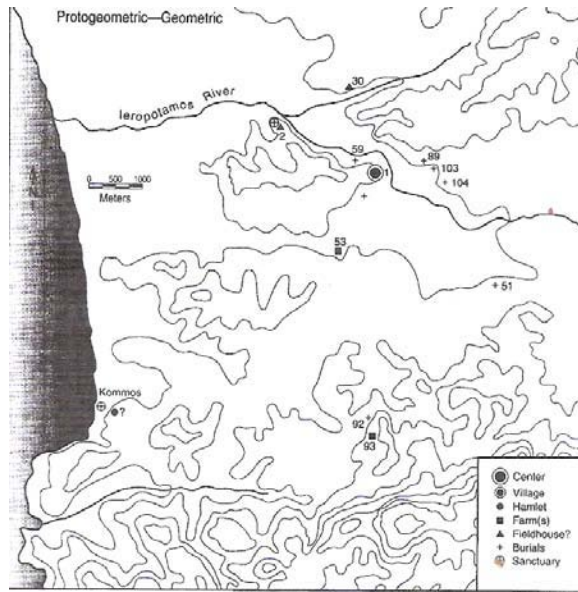
Εικ.164α -Γόρτυνα-Θολωτός τάφος-Εξωτερική όψη
(Daux 1967, 793, fig.1)

Εικ.164β -Γόρτυνα- Εσωτερική όψη Θολωτού τάφου
(Coldstream 1977, 67, εικ.12)

Εικ.164γ-Γόρτυνα-Αγγεία τάφου
(Αλεξίου 1967, Πιν.359, α-δ)

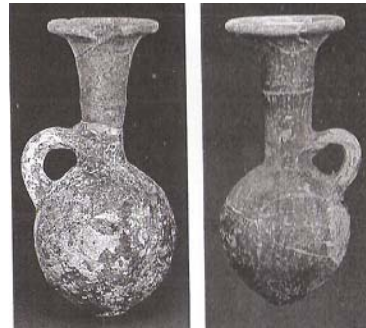
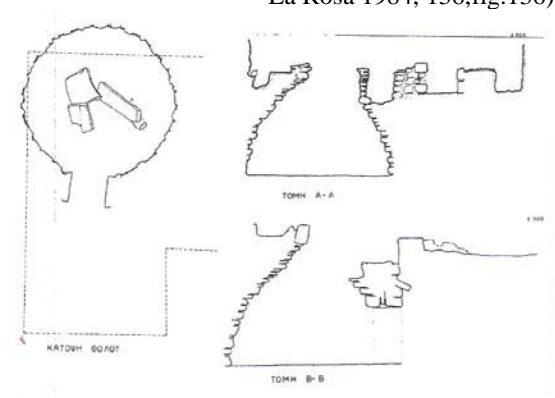

Εικ.165 –Χάρτης περιοχής Φαιστού

1.Φαιστός-2.Αγ. Τριάδα-51.Πετροκεφαλή-59.Μουλινό-89.Λογιάδη-92.Σιβας νεκροταφείο 103.Λιλιανά-104.Καλύβια.
(Watrous et al. 2004, 312, fig.11.3)

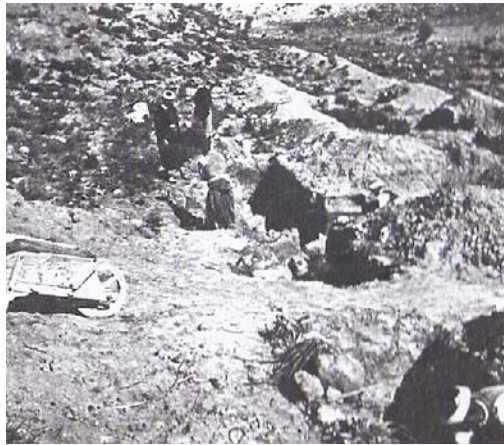
Εικ.166-Φαιστός- Άγιος Ονούφριος-Καλυβιανή-Λιλιανά
La Rosa 1984, 136,fig.136)

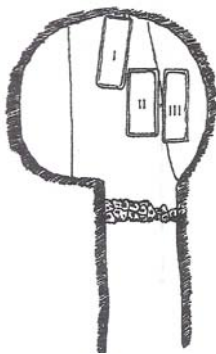
Εικ167α&β-Φαιστός- Άγιος Ιωάννης-Σχέδιο τάφων και Φοινικικό ληκύθιο
(Βασιλάκης 1993, 447,Σχέδ.2)& (Σταμπολίδης&Καρέτσου 1998, 181(185).

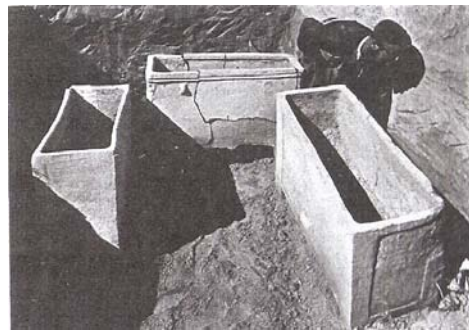
Εικ.168-Φαιστός-Καλυβιανή –Θαλαμοειδής τάφος
(Χατζή-Βαλιάνου 1979, Πιν.193)

Εικ.169-Φαιστός- Λιλιανά –Τάφοι
(La Rosa 1985, 137,fig.170)

α

β

Εικ.170α&β- Φαιστός-Λιλιανά- Σχέδιο Τάφου D και Τάφος D
(Gerola 1902, 327) & (La Rosa 1985, 137,fig.171)

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ- 4.Ν.ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα ανασκαφικά δεδομένα των νεκροπόλεων και μεμονωμένων ταφικών συνόλων του Ν. Λασιθίου. Η Ανατολική Κρήτη αποτελεί ένα ιδιαίτερο χώρο στη μελέτη της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου, τα ανασκαφικά δεδομένα, όμως, δεν έχουν ακόμη πλήρως δημοσιευθεί, για να ολοκληρωθεί η εικόνα της. Θα προσπαθήσουμε από τα υπάρχοντα να διαμορφώσουμε μια ενδεικτική εικόνα της εποχής.

4Α. ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

4Α1. ΠΕΔΙΑΔΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

3Α1-α. Άγιος Γεώργιος Παπούρα

Στις Ν.Α. πλαγιές της κορυφογραμμής Παπούρα βρέθηκε οικισμός³¹³ χρονολογούμενος από την ΥΓΠΠΓ έως και την Α εποχή, κοντά στο σημερινό χωριό Κυρά. Στα Α. του οικισμού βρίσκεται νεκρόπολη, στη θέση του *Στεφανή ο Λάκκος*. Το 1896 ο Α.Εvans εντόπισε σ' αυτήν τη θέση συλημένο θολωτό τάφο (εικ.171&172) της ΥπΜ εποχής. Η κατασκευή του τάφου έχει ομοιότητες με τους τάφους στο Καρφί, όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια, και διαθέτει ημικυκλικό άνοιγμα στο ανώφλι, όμοιο με το ανακουφιστικό τρίγωνο των Μυκηναϊκών τάφων στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο τάφος ανασκάφτηκε το 1937 από τους J.Pendlebury και M.Money-Coutts και θεωρήθηκε ότι ανήκε σε εκτεταμένο νεκροταφείο. Ο J.Pendlebury το χρονολόγησε μεταξύ των ετών 900-700 π.Χ., αν και μόνο κεραμική της ΜΓ εποχή είχε διαπιστωθεί στον τάφο και είχε διατηρηθεί στο Μουσείο Ηρακλείου. Τα ανθρώπινα οστά, τα οποία βρέθηκαν και στο δρόμο και στην αίθουσα του τάφου, προσδιορίζουν πολλαπλούς ενταφιασμούς. Τα αγγεία του τάφου ήταν: αμφορέας, πρόχους και τρία κύπελλα. Άλλα κτερίσματα: σιδερένιος διπλούς πέλεκυς, χάλκινη φιάλη και ανθρωπομορφικό ειδώλιο από τερακότα. Κοντά στον τάφο είχε βρεθεί και ειδώλιο ζώου ως προσφορά. Οι ανασκαφείς συνδέουν το νεκροταφείο με τον οικισμό Παπούρα και το θεωρούν ως διάδοχο του οικισμού στο Καρφί.

4Α1-β. Καμινάκι

Ο L.V.Watrous³¹⁴ εντόπισε στη δυτικότερη άκρη του οροπεδίου Λασιθίου, στη θέση *Πηγαδίστρια*, πιθανό νεκροταφείο, κοντά στο σημερινό χωριό Καμινάκι. Βρέθηκαν μόνο θραύσματα Γ πίθων και μια λάρνακα, τα οποία ανήκουν σε κατεστραμμένους τάφους. Η νεκρόπολη σύμφωνα με το M.B.Watrous ανήκει σε μικρό οικισμό της ΥΜΠΠ-Γ εποχής και βρέθηκε 500μ, στα Ν.Α της εκκλησίας Αγ. Παρασκευή.

313 Taramelli 1899, 408-409 & Pendlebury, Pendlebury & Money-Coutts 1935-1936, 10 & Pendlebury 1936-1937, 199 & Pendlebury 1939(1965), 319&324 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley & Noyes 1975, 60 & Coldstream 1977, 276 & Watrous 1980, 271-275 & Watrous 1982, 20-21& 39-40 & Tsipopoulou 1987, 254 & Belli 1991, 442 & Nowicki 2000, 167-170 & Brown 2001, 318 & Eaby 2007, 24-25.

314. Watrous 1982, 59-61 & Sjogren 2001, 276 & Eaby 2007, 25.

4Α2. ΚΑΡΦΙ

Στην πεδιάδα Λασιθίου, στον οικισμό Καρφί (εικ.173&174), στις θέσεις *Μνήματα* και *Αστιβιδέρο* ήρθαν στο φως δύο ομάδες τάφων. Οι τάφοι στο Αστιβιδέρο χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΙΓ.

4Α2-α.Μνήματα

Στη θέση *Μνήματα*,³¹⁵ (εικ.174) κοντά στην πηγή Βιτζελοβρύση, βρέθηκαν δεκαεννέα (19) θολωτοί τάφοι με 30 ενταφιασμούς.. Η διάταξη των τάφων εμφανίζεται ανά ζεύγος (εικ.175 & 176). Η ανασκαφή των τάφων έγινε το 1937-1939 από τον J.D. Pendlebury και M.B.Money-Coutts.³¹⁶ Αναλυτικά:

Τάφος 1—Ο τάφος ήταν θολωτός με μακρύ δρόμο και είσοδο, ορθογώνιος στη βάση του. Ο τάφος πιθανώς ανασκάφηκε από τον A.Evans και βρέθηκε εν μέρει κατεστραμμένος. Κτερίσματα του τάφου: χάλκινη περόνη, κωνικό σφονδύλι και δυο κυλινδρικά και όστρακα αγγείων, όπως: πίθος, αμφορείς, φιάλη και πρόχους.

Τάφος 2—Ο τάφος ήταν θολωτός άλλα μικρότερος, χωρίς δρόμο και είσοδο. Στον τάφο βρέθηκαν υπολείμματα από τρεις σκελετούς των οποίων τα κρανία ήταν τοποθετημένα στη Ν.Α. γωνία του τάφου. Κτερίσματα: τμήματα πήλινων ζώων και όστρακα αγγείων, όπως: τρίποδα και αμφορέα.

Τάφος 3—Ο τάφος ήταν εν μέρει κατεστραμμένος με ένα είδος δρόμου. Στον τάφο βρέθηκε ένας ενταφιασμός και δύο άθικτοι αμφορείς πάνω σε πλατφόρμα. Μοναδικό αντικείμενο του τάφου μία χάλκινη περόνη.

Τάφος 4—Ο μεγαλύτερος και ο πιο πλούσιος από τους τάφους. Διαθέτει μακρύ δρόμο. Το ανώφλι του τάφου αποτελείται από τρεις λίθους. Ο τάφος περιείχε πέντε ενταφιασμούς. Κτερίσματα του τάφου: χάλκινη βελόνα, πήλινα ειδώλια, δύο χάλκινες πόρτες, τμήμα από χάλκινο δακτυλίδι και δύο θραύσματα σιδήρου. Αγγεία του τάφου: πυξίδες, δύο αμφορείς, βάση κρατήρα. Εκτός του τάφου εντοπίστηκε ακόμη ένας ενταφιασμός, καθώς και όστρακα αγγείων, όπως: από λάρνακα, αμφορέα, κρατήρες, κύλικα και μεγάλο κύπελλο.

Τάφος 5—Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος, σε ζευγάρι με τον τάφο 6 και μόνο δύο τοίχοι του παρέμειναν στη θέση τους από τους οποίους ο δεξιά ευρισκόμενος ήταν ο τοίχος που διαχώριζε τους δύο τάφους.. Ο τάφος ήταν ορθογώνιος και δεν είχε δρόμο. Το ανώφλι αποτελείται από μια πέτρα. Δεν υπήρχαν οστά. Κτερίσματα: όστρακα από δύο κύλικες.

Τάφος 6—Είναι μικρός σε διαστάσεις με ανώμαλη κατασκευή. Στον τάφο εντοπίστηκε ένας ενταφιασμός. Κτερίσματα: όστρακα αγγείων, από τα οποία ορισμένα ανήκουν σε κρατήρα. Εκτός των τάφων 5 και 6 βρέθηκε κεραμική.

Τάφος 7—Ο τάφος 7 είναι σε ζευγάρι με τον τάφο 8. Είναι εντελώς κατεστραμμένος χωρίς δρόμο. Ο τάφος ήταν ορθογώνιος με δύο πέτρες για ανώφλι. Ο τάφος περιείχε ενταφιασμούς δύο ατόμων. Κτερίσματα: Δύο χάλκινοι δίσκοι, οστέινη βελόνα και όστρακα αμφορέων και κύλικα.

315. Frothingham 1896, 455 & Pendlebury, Pendlebury & Money-Coutts 1935-1936, 10

316. Pendlebury 1937-1938, 100-104 & Young 1937,142 & Young 1938, 233-234 & Pendlebury 1939(1965), 306,312 &314 & Robertson 1939, 205 & Desborough 1952, 251-252, 325 & Seiradaki 1960, 1-37 & Desborough 1964, 173-175 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971,165&269 & Desborough 1972a 253 & Desborough 1972b, 120, 372 & Leekley and Noyes 1975, 70 & Δαβαράς 1976b, 163 & Watrous 1981, 641 & Watrous 1982, 21 & Syriopoulos 1983, 385-387 & Nowicki 1987, 235 & 246-247 & Nowicki 1988, 194 & Belli 1991, 442 & French 1991,71 & Cadogan 1992a, 118 & Nowicki 1996b, 45 & Tomlinson 1996, 46 & Jones 2000, 261 & Nowicki 2000, 158-159 &163-164,240 & Brown 2001, 337 & Whitley 2001, 78 & Eaby 2007, 46-48.

Τάφος 8³¹⁷—Ο τάφος 8 (εικ.177) είναι ο μεγαλύτερος και ο καλύτερα κτισμένος από όλους της νεκρόπολης. Είναι τετράγωνος, χωρίς δρόμο, με δύο πέτρες για ανώφλι. Ο τάφος περιείχε τρεις ενταφιασμούς. Κτερίσματα: δύο χάλκινες πόρπες, τρία χάλκινα δακτυλίδια, τρία σπιράλ δακτυλίδια για την κόμμωση, σωληνοειδής οστέινη χάνδρα, χάλκινο εργαλείο, πολλοί μικροί χάλκινοι δίσκοι, κοχύλι. Κεραμική: αμφορέας, δύο κρατήρες και όστρακα μικρότερων αγγείων. Στο δρόμο του τάφου βρέθηκαν θραύσματα σιδερένιας βελόνας, σιδερένιας λαβής, ακέφαλο ειδώλιο γυναίκας, τμήμα πήλινου ειδωλίου βοδιού και θραύσμα από ειδώλιο γυναίκας. Κεραμική: κύλικας και όστρακα κρατήρων και κυλίκων.

Τάφος 9—Ο τάφος μαζί με τους τάφους 10,11,12,13,14 & 15 αποτελούν μια ομάδα προς Ν. Ο τάφος ήταν μεγάλος σε μέγεθος, ορθογώνιος, χωρίς δρόμο, ενώ το ανώφλι είχε χαθεί. Ο τάφος περιείχε τέσσερις ενταφιασμούς. Κτερίσματα: τρεις χάλκινες περόνες και αμφορείς.

Τάφος 10--Όμοιος με τον τάφο 9. Ο τάφος περιείχε τέσσερις ενταφιασμούς. Κτερίσματα: χάλκινη περόνη και δύο μικρές πρόχοι. Επίσης, βρέθηκαν και δόντια προβάτου.

Τάφος 11—Ο τάφος 11 έχει ομοιότητες με τους προηγούμενους με τη διαφορά στην ύπαρξη ενός τοίχου του δρόμου. Ως προς το σχήμα είναι τετράγωνος. Ο τάφος περιείχε δύο ενταφιασμούς. Κτερίσματα: χάλκινη στεφάνη περόνης, δύο θραύσματα σιδερένιας λεπίδας, θραύσματα μεγάλης σιδερένιας πόρπης, δύο μικρές πρόχους, κυλινδρικό σφονδύλι από στεατίτη και θραύσμα από ορεία κρύσταλλο. Κεραμική: ρύτον με σχήμα ανθρώπινης κεφαλής, δύο όστρακα μεγάλου αμφορέα, τρεις αμφορείς, φιάλη, αμφορίσκος και αγγεία σε σχήμα πάπιας.

Τάφος 12—Ο τάφος ήταν κατεστραμμένος, όμοιος με το τάφο 11, με τετράγωνη βάση. Ο τάφος περιείχε τέσσερις ενταφιασμούς. Κτερίσματα: κυλινδρικό σφονδύλι από στεατίτη και αμφορέας. **Τάφος 13**—Στον τάφο βρέθηκε μόνο ένας κύκλος από ακατέργαστες πέτρες. Δε βρέθηκε κανένα οστό. Κτερίσματα: δύο χάλκινες περόνες, χάλκινο σπιράλ για τα μαλλιά και όστρακα ενός πιθανού κυπέλλου.

Τάφος 14—Ο τάφος 14 είναι ο μόνος κυκλικός θολωτός τάφος στο Καρφί. Είναι χαμηλού ύψους, όπως και οι υπόλοιποι, με πολύ μεγάλο ανώφλι. Ο τάφος περιείχε ένα ενταφιασμό. Κτερίσματα: δικωνικό σφονδύλι από στεατίτη. Κεραμική: τέσσερις αμφορείς, φιάλη, κύπελλα και πρόχους.

Τάφος 15—Ο τάφος έχει ομοιότητες με τους άλλους αλλά είναι ορθογώνιος. Ο τάφος περιείχε δύο ενταφιασμούς. Κεραμική: όστρακα μεγάλης λεκάνης, πόδι τρίποδα και δύο κύπελλα.

Τάφοι 16&17 —Ο τάφοι αποτελούν ζευγάρι (εικ.178&179). Είναι οι ψηλότεροι τάφοι από τους άλλους τάφους. Ο τάφος 16 περιείχε τέσσερις ενταφιασμούς. Κεραμική: τρεις αμφορείς, όστρακα πρόχου και μια μικρογραφική κάλαθος. Ο Τάφος 17 περιείχε τρεις ενταφιασμούς. Κτερίσματα: χάλκινο δακτυλίδι και στεφάνη χάλκινης πόρπης. Κεραμική: Τρεις αμφορείς, δύο φιάλες, τρεις πρόχοι, τμήματα λεκάνης και τμήμα βάσης τρίποδα.

317. Pendlebury 1937-1938, 104-107 & Young 1937,142 & Young 1938, 233-234 & Pendlebury 1939(1965), 306,312 &314 & Robertson 1939, 205 & Desborough 1952, 251-252, 325 & Seiradaki 1960, 1-37 & Desborough 1964, 173-175 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971, 65&269 & Desborough 1972a 253 & Desborough 1972b, 120, 372 & Leekley and Noyes 1975, 70 & Δαβαράς 1976b, 163 & Watrous 1981, 641 & Watrous 1982, 21 & Syriopoulos 1983, 385-387 & Nowicki 1987, 235 & 246-247 & Nowicki 1988, 194 & Belli 1991, 442 & French 1991,71 & Cadogan 1992a, 118 & Nowicki 1996b, 45 & Tomlinson 1996, 46 & Jones 2000, 261 & Nowicki 2000, 158-159 &163-164,240 & Brown 2001, 337 & Whitley 2001, 78 & Eaby 2007, 46-48.

Χρονολογούνται³¹⁸ από την ΥΜΙΠΓ-ΠρΓ εποχή και κυρίως μεταξύ της μέσης ΥΜΙΠΓ και της ΥπΜ εποχής.

Το 1989, Ν. των τάφων 7 και 8, ήρθε στο φως μικρός θολωτός τάφος από λαθρανασκαφή. Ο τάφος εξωτερικά ήταν τετράγωνος με είσοδο, στα δυτικά, και με άθικτο το λίθινο φράγμα της. Η είσοδος ήταν χαμηλή. Το δάπεδο καλυπτόταν από ακανόνιστες πλάκες, ενώ υπήρχε μονολιθικό ανώφλι. Προς τα Β. και δίπλα στην είσοδο υπήρχε σφαιρικός αμφορέας *in situ*. Στο εσωτερικό, ο τάφος ήταν τετράγωνος στη βάση του και έκλεινε εκφορικά προς τα πάνω ως θολωτός-κυψελοειδής. Ο τάφος περιείχε περισσότερες από μια ταφές, οι οποίες βρέθηκαν διαταραγμένες και δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί ο αριθμός τους. Εντοπίστηκαν όστρακα ψευδόστομων αμφορέων, καθώς και δύο δαχτυλίδια χάλκινα και ένα ασημένιο.

Στην περιοχή Καρφί οι ανασκαφές το 2004 έφεραν και ένα ακόμη πλούσιο τάφο, ο οποίος δεν έχει ακόμη δημοσιευτεί από τις αρχαιολόγους Σ. Αποστολάκου και Α.Κάντα.

4A2-β. Χάλασα

Ο J.Pendlebury³¹⁹ αναφέρει την πιθανότητα ενός τρίτου νεκροταφείου βόρεια από τον οικισμό Καρφί με θολωτούς τάφους, οι οποίοι παραμένουν ακόμη αδημοσίευτοι.

4A3. ΛΑΓΟΥ

Στη θέση *Κεφάλι*³²⁰ στη βόρεια άκρη του οροπεδίου Λασιθίου κοντά στο χωριό Λαγός, εντοπίστηκε ως επιφανειακό εύρημα η βάση ενός Γ ταφικού πίθου μαζί με κωνικό κύπελλο ΠρΓ εποχής, καθώς και μικρογραφικός πίθος. Ο L.V.Watrous διατύπωσε τη γνώμη της ύπαρξης νεκροταφείου της ΠΕΣ χωρίς όμως να βρεθούν άλλες ταφές.

4A4. ΜΕΣΑ ΛΑΣΙΘΙ

Δυτικά του χωριού Μέσα Λασιθί³²¹ σημειώθηκε πιθανή ταφική θέση. Το 1936 ο J.Pendlebury στη διάρκεια εργασιών για τη διάνοιξη δρόμου παρατήρησε λάρνακα., η οποία δε δημοσιεύτηκε. Το 1935-1936 αναφέρθηκαν σε άρθρο ταφικές λάρνακες σε απόσταση πέντε λεπτών από το χωριό Νικηφόρο, καθώς και όστρακα ΥΜΙΠ στη θέση *Βικόστρα* ενώ το 1939 δημοσιεύτηκε ότι η ομάδα των λαρνάκων ΥπΜ εποχής βρέθηκαν στα *Βικόστρα*, χωρίς καμία αναφορά για τη θέση στο *Νικηφόρο*.

Η νεότερη έρευνα³²² αναφέρει ότι ίσως λάρνακες είχαν βρεθεί και στις δυο θέσεις. Η Α.Κάντα χρονολογεί αυτές τις ταφές στην ΥπΜ εποχή, ενώ ο L.V.Watrous στην ΥΜΙΠΓ και τις συνδέει με τον οικισμό Άρμη της ΥΜ εποχής, Β. του χωριού. Ο οικισμός Άρμη συνέχισε και στην ΠΕΣ, όπως κατά τον J.Pendlebury αποδεικνύουν τα όστρακα ΥπΜ και ΠρΓ εποχής που εντοπίστηκαν κοντά στον οικισμό.

318. Αποστολάκου 1989, 463-464 & Belli 1991, 442 & French 1991, 71 & Cadogan 1992a, 118 & Nowicki 1996b, 45 & Tomlinson 1996, 46 & Jones 2000, 261 & Nowicki 2000, 158-159 & 163-164, 240 & Brown 2001, 337 & Whitley 2001, 78 & Eaby 2007, 46-48

319. Pendlebury 1939(1965), 314.

320. Σακκελαρακής & Αλεξίου 1966, 409 & Watrous 1982, 41 & Sjogren 2001, 237 & 275-276.

321. Pendlebury, Pendlebury & Money-Coutts 1935-1936, 11 & Pendlebury 1937-1938, 2 & Pendlebury 1939(1965), 314 & Pini 1968, 86 & Kanta 1980, 112 & Watrous 1982, 46-47

322. Dawkins 1913-1914, 13-15 & Pendlebury, Pendlebury & Money-Coutts 1935-1936, 12 & Pendlebury 1939(1965), 263 & Platon 1945-1947, 70 & Pini 1968, 90 & Leekley & Noys 1975, 66 & Kanta 1980, 121-122 & Watrous 1982, 19, 62-64 & 69-70 & Belli 1991, 444 & Belli 1996-97, 252 & Brown 2001, 354 & Eaby 2007, 30.

4A5. ΠΛΑΤΥ

Το 1914 ο R.M.Dawkins³²³ ανάσκαψε θολωτό τάφο της ΥΜΙΙΙ-ΥΠΜ στη θέση Σκαλιά, Β. του χωριού Πλατύ. Ο τάφος έχει κυκλικό θάλαμο και διαθέτει δρόμο, ο οποίος, όπως και η είσοδός του, βρίσκονται στη γωνία του τάφου. Το δάπεδο του τάφου ήταν στρωμένο με πέτρινες πλάκες. Στο δάπεδο βρέθηκαν διασκορπισμένα οστά, ενώ μια λάρνακα με ενταφιασμό βρέθηκε μέσα σε μεγάλο κοίλωμα κάτω από το δάπεδο. Στη λάρνακα βρέθηκε πρόχους. Οι ερευνητές διατυπώνουν διάφορες γνώμες ως προς την χρονολόγηση του τάφου από την ΥΜΙΙΒ έως την ΥΠΜ εποχή. Το θέμα παραμένει ανοικτό.

4A6. ΚΕΡΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Σιδεροκεφάλια-Σταυρός

Στην κύρια επαρχιακή οδό Αμπέλου(Σελλιών) Λασιθίου προς τη μονή Κεράς Καρδιώτισσας (700μ. πριν την μονή) κατά τη διάρκεια εκβραχισμών αποκαλύφθηκε μικρός θολωτός τάφος,³²⁴ ο οποίος κατά το ήμισυ καταστράφηκε και μόνο το πίσω τμήμα του τάφου σώθηκε. Ο τάφος ανήκει στους τύπους των τάφων του Καρφιού. Εξωτερικά είναι τετράγωνος και εσωτερικά θολωτός με ορθογώνιο πλακόστρωτο δάπεδο. Η είσοδός του ήταν προς Β. (στο κατεστραμμένο τμήμα). Ο τάφος, παρά την τμηματική διατήρησή του, είναι υπόγειο ταφικό μνημείο με ορατό μόνο το θόλο.

Στον τάφο βρέθηκαν αγγεία ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ(ΠρΓ) εποχής, όπως: άωτος κάλαθος, κύπελλο, σκυφίδιο και κρατηρίσκοι, καθώς και όστρακα κάδου εκτός του τάφου. Στη δυτική πλευρά του τάφου εντοπίστηκαν λίγα οστά ενταφιασμού (μακρά και πλευρικά καθώς και τέσσερα δόντια) μαζί με χρυσό δαχτυλίδι από λεπτό έλασμα.

Στο λόφο Σιδεροκεφάλια, έναντι του δρόμου, εντοπίστηκε οικισμός, γνωστός από την εποχή του Α.Taramelli με κεραμική και τοίχους, κυρίως, της ΥΜΙΙΙΓ εποχής, καθώς και θολωτό τάφο. Το 1935 την περιοχή επισκέφθηκε και ο J.Pendlebury επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα του Α. Taramelli. Τη θέση αναφέρει και ο L.Watrous με χρονολόγηση στην ΥΜΙΙΙΓ διατυπώνοντας την υπόθεση ότι στον οικισμό κατέφευγαν, για να διαχειμάσουν, οι κάτοικοι του Καρφιού.

Ο οικισμός τη Σιδεροκεφάλιας όπως η μελέτη των ευρημάτων απέδειξε, κατοικήθηκε από την ΥΓΙΙΙΓ έως και την ΠρΓ εποχή.

323. Taramelli 1899, 401 & Pendlebury 1939, 269 & Watrous 1982, 207 Ηλιόπουλος 1994, 748 & Ηλιόπουλος 1996,127 & Eliopoulos 1996, 1327 & Ηλιόπουλος 1998, 89-100.

324. Kanta 1980, 112 & Watrous 1982, 46-47.

4B. ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ

4B1. ΒΡΟΚΑΣΤΡΟ (ΙΣΤΡΟΝ)

Μεταξύ των ετών 1912-1913 ο Ε.Η. Hall³²⁵ ανάσκαψε τάφους στις θέσεις *Αμυγδαλή, Τσαυγά, Καρακοβίλια, Κοπράνες, Μαζικόρτια* (εικ.180) και εντός του άνω οικισμού Βρόκαστρο. Οι τάφοι ερευνήθηκαν στη συνέχεια από τη νεώτερη έρευνα.

4B1-α. Αμυγδαλί

Στη θέση *Αμυγδαλί* ο Ε.Η. Hall έφερε στο φως θολωτό τάφο-Τάφος IV της ΥπΜ-ΠρΓ εποχής με ορθογώνιο θάλαμο, μικρό δρόμο και καύσεις, στα ΒΔ του Βρόκαστρου. Κοντά στο τάφο βρέθηκε πίθος με εγχυτρισμό ενός ενήλικα συνοδευόμενο από ένα κύπελλο και θραύσμα από διάτρητο στεατίτη. Σε νεώτερη έρευνα εντοπίστηκε στην ίδια περιοχή ταφικό περίφραγμα-VK12 Γ εποχής.

4B1-β. Τσαυγά

Στη θέση αυτή του λόφου στα ανατολικά του Βρόκαστρου βρέθηκαν δύο ταφικοί πίθοι τοποθετημένοι σε κυκλικό κοίλωμα. Ο ένας πίθος περιείχε εγχυτρισμό παιδιού ενώ ο άλλος σε χαμηλότερο επίπεδο ήταν ανεστραμμένος και συγκρατείται από μεγάλες πέτρες. Ο δεύτερος αυτός πίθος περιείχε εγχυτρισμό ενήλικα και έναν αμφορέα. Η ακριβής θέση αυτών των τάφων είναι άγνωστη και η νεότερη έρευνα δεν τους εντόπισε. Η πιθανή χρονολόγησή τους τοποθετείται μεταξύ ΥΜΙΠΓ/ΥπΜ εποχής.

4B1.γ. Καρακοβίλια

Στη κορυφογραμμή, νότια από την κορυφή βρέθηκε μεγάλος θολωτός τάφος-Τάφος I-εικ.185&186 με ταφικό ορθογώνιο θάλαμο και πέντε ταφικά περιφράγματα (I-V).

Τάφος I—Ο θολωτός τάφος VK2 (εικ.181&182) περιείχε έξι ταφές—πέντε καύσεις ενηλίκων και ένα ενταφιασμό παιδιού. Μεγάλος αριθμός κτερισμάτων βρέθηκαν στο τάφο, όπως: τριάντα τρία (33) αγγεία (αμφορείς, φλασκί-εικ.182α, φιάλες, κρατήρας, κύλικα, οινόχρη, κύπελλα), 25 σιδερένια όπλα, ένας χάλκινος τρίποδας Κυπριακού τύπου, χρυσό δακτυλίδι, χάλκινες πόρπες, έξι σφραγίδες από φαγεντιανή από τις οποίες ορισμένες με ψευδο-ιερογλυφικά, χάλκινες λαβίδες και 250 χάνδρες από φαγεντιανή. Ο τάφος είναι ο πιο μεγάλος σε ορθογώνια κατασκευή και ο πλουσιότερος σ' αυτήν την περιοχή. Χρονολογείται από την ΥπΜ έως την ΠρΓ εποχή. Ο τάφος, επίσης, περιείχε μια κυκλική πέτρα ως τράπεζα προσφορών, απέναντι από το δρόμο, κοντά στην οποία βρέθηκαν τα περισσότερα αγγεία και οστά, ενώ στη ΒΑ γωνία υπήρχε ορθογώνια εσοχή, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί για σπονδές.

Τα ταφικά περιφράγματα, (εικ.183) χαρακτηριστικά για την περιοχή, είναι κατασκευασμένα από μια σειρά από μικρά δωμάτια σε ακανόνιστο σχήμα (με ένα, τρεις, ή τέσσερις θαλάμους) και ρηχό βάθος, που χωρίζονται μεταξύ τους με χαμηλούς τοίχους. Τα ταφικά περιφράγματα βρίσκονται Ν.Α. του θολωτού τάφου και περιέχουν καύσεις, ορισμένες σε αμφορείς.

325. Hasluck 1912, 388-389 & Hall 1914, 81-84,106,112,118-176 & Levi 1927-1929c, 551-558,576-577 & Lorimer 1933,164 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939,307,313,315-316, 326 & Furumark 1944, 227-230 & Levi 1945, 19 & Desborough 1952, 262-267,327 & Desborough 1964, 186-187 & Desborough 1972a, 252 & Desborough 1972b 117, 235, 372 & Coldstream 1968, 417 & Coldstream 1977, 102,276 & Pini 1968, 81 & Snodgrass 1971, 168-169,210 & Davaras 1793b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Kanta 1980, 133 & Hayden 1983, 369n. 7 & Hayden 1991, 110-111 & Hayden 1992, 285 & Hayden et al. 1992, 348-349 & Hayden 2000, 137-143 & Hayden 2003, 1-13 & Hayden 2004a, 137-160 & Hayden 2004b, 233-245 & Hayden 2005, CB pages 20-21, 76-80.184-188, 192-195 & Tsipopoulou 1987b, 254-255 & Belli 1991, 441-442 & Αποστολάκου 1994^α, 749 & Blackman 2000,141 & Jones 2000, 267-268 & Nowicki 2000, 107-109 & Tsipopoulou 2005, 42-52,64-65 & Eaby 2007, 42-43.

Τα κτερίσματα³²⁶ αυτών τα τάφων περιλαμβάνουν: αγγεία-εικ.184, σιδερένια όπλα, χάλκινες και σιδερένιες πόρπες, μια μινωική πέτρινη σφραγίδα, χάνδρες από γυαλί και φαγεντιανή και χάλκινες λαβίδες.

Ορισμένα από τα ταφικά περιφράγματα περιλαμβάνουν και τις ταφικές πυρές. Δίπλα στα ταφικά περιφράγματα ανακαλύφθηκε και ένα δωμάτιο, το οποίο περιείχε έναν τρίποδα από πήλο και κρατήρα ενώ έξω από το κτίριο βρέθηκαν πήλινα ειδώλια, ανθρώπων και ζώων (πάπιες και άλογα). Η κατασκευή αυτού του κτιρίου είναι ασυνήθιστη για την περιοχή. Είναι χτισμένο με ογκόλιθους ενώ ιδιαίτερα προσεγμένες είναι οι παραστάδες του από ασβεστόλιθο. Ίσως το κτίριο να σχετιζόταν με την ταφική λατρεία.

Στην νοτιότερη άκρη της πλαγιάς Καρακοβίλια εντοπίστηκαν, επίσης, διάφοροι ενταφιασμοί μαζί με γεωμετρικά όστρακα. Δυτικά και νότια του θολωτού τάφου και των ταφικών περιφραγμάτων παρατηρήθηκαν σωροί από πέτρες και κεραμική, ίσως προερχόμενα από άλλους τάφους, ενώ Ν.Α. εντοπίστηκε και άλλο ταφικό περίφραγμα.

4Β1-δ. Κοπράνες

Στη θέση *Κοπράνες*, στη δυτικότερη πλαγιά του Βρόκαστρου, βρέθηκαν τρεις θολωτοί τάφοι (V-VII) και έξι ταφικά περιφράγματα (VII-XII)-εικ.186, οι οποίοι περιείχαν μόνο ενταφιασμούς αλλά ο Τάφος V, περιείχε ενταφιασμούς και καύσεις. Οι θολωτοί τάφοι είναι του ίδιου τύπου με αυτούς, οι οποίοι βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές αυτής της θέσης. Η χρονολόγηση τους εμφανίζεται πρωιμότερη στην ύστερη ΥΜΙΠΓ έως την ΠρΓ. Στη κεραμική των θολωτών τάφων περιλαμβάνονται 20 αγγεία-εικ.185α,β,γ, όπως: κύλικες, αμφορείς, φλασκιά, οινοχόες, αγγεία σε σχήμα πουλιού, κουτάλα με λαβή σε σχήμα πουλιού, κύπελλο και πρόχους, ενώ στα κτερίσματα περιλαμβάνονται: τμήματα οψιδιανού, χάλκινα ενώτια, χάλκινη πόρπη αττικού τύπου, σιδερένια πριόνια, σιδερένιο εγχειρίδιο με χάλκινα καρφιά και χάνδρες από φαγεντιανή.

Τα ταφικά περιφράγματα (εικ.186) είναι τοποθετημένα κοντά στους θολωτούς τάφους και ίσως δηλώνεται σχέση μεταξύ τους. Αποτελούνται από ένα, δύο, τρία ή πέντε διαμερίσματα χωρίς συγκεκριμένη οργάνωση και κατασκευή, τοποθετημένα σε διάφορα επίπεδα εξαιτίας του ανωμάλου εδάφους με μέσο βάθος 0.60μ. και με τοίχους κακής δόμησης. Ο μέσος όρος μεγέθους κάθε δωματίου είναι 4 X 5μ. Χαρακτηριστική περίπτωση ένα δωμάτιο ταφικού περιφράγματος το οποίο περιέχει έναν πίθο με εγχυτρισμό παιδιού, ενώ οι άλλες ταφές ήταν καύσεις.

Στα ταφικά περιφράγματα βρέθηκαν ως κτερίσματα: σιδερένιες αιχμές από λόγγες, κομβίο από κρύσταλλο, χάλκινες και σιδερένιες πόρπες διαφόρων μεγεθών, χάλκινες λαβίδες, σιδερένια λεπίδα, σιδερένιο ξίφος, χάλκινες περόνες, χάλκινο πριόνι, σιδερένιο εγχειρίδιο, περιάρπα από ορεία κρύσταλλο, χάνδρες από γυαλί, φαγεντιανή, στεατίτη και ορεία κρύσταλλο.

326. Hasluck 1912, 388-389 & Hall 1914, 81-84,106,112,118-176 & Levi 1927-1929c, 551-558,576-577 & Lorimer 1933,164 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939,307,313,315-316, 326 & Furumark 1944, 227-230 & Levi 1945, 19 & Desborough 1952, 262-267,327 & Desborough 1964, 186-187 & Desborough 1972a, 252 & Desborough 1972b 117, 235, 372 & Coldstream 1968, 417 & Coldstream 1977, 102,276 & Pini 1968, 81 & Snodgrass 1971, 168-169,210 & Davaras 1793b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Kanta 1980, 133 & Hayden 1983, 369n. 7 & Hayden 1991, 110-111 & Hayden 1992, 285 & Hayden et al. 1992, 348-349 & Hayden 2000, 137-143 & Hayden 2003, 1-13 & Hayden 2004a, 137-160 & Hayden 2004b, 233-245 & Hayden 2005, CB pages 20-21, 76-80.184-188, 192-195 & Tsipopoulou 1987b, 254-255 & Belli 1991, 441-442 & Αποστολάκου 1994^α, 749 & Blackman 2000,141 & Jones 2000, 267-268 & Nowicki 2000, 107-109 & Tsipopoulou 2005, 42-52,64-65 & Eaby 2007, 43-45.

Στα ταφικά περιφράγματα³²⁷ III, IV, V, VI, X, XII βρέθηκαν αμφορείς με γεωμετρική διακόσμηση, όπως: πρόχοι, υδρία, φιάλη, μικρή οينوχόη, φλασκί, κύπελλα, κρατήρας και τρίποδες.

4B1-ε. Ματζιχόρτια

Η θέση βρίσκεται Ν.Δ. της κορυφής και Β.Α. της θέσης *Αμυγδαλή* και Δ. από τη θέση *Καρακοβίλια*. Στη θέση βρέθηκαν από τον Ε.Η. Hall δύο θολωτοί τάφοι (Τάφοι II και III) και ένα ταφικό περίγραμμα (VI). Σε πρόσφατη, επίσης, εκσκαφή ήρθε στο φως ένας ακόμη ανεξερεύνητος τάφος, καθώς και ένα νέο ταφικό περίγραμμα.

Ο **Τάφος II** είναι ιδιαίτερα σημαντικός, γιατί περιλαμβάνει 24 ενταφιασμούς. Τα κρανία των νεκρών ήταν τοποθετημένα σε σειρές έξω από τον τάφο. Η χρονολόγηση του τάφου τοποθετείται στην ΥπΜ και ΥΓ-ΠΑ εποχή.

Ο **Τάφος III** περιείχε επτά ενταφιασμούς και πιθανόν μία καύση. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠρΓ-ΠΓ εποχή.

Οι δύο θολωτοί τάφοι είχαν χαλκόστρωτο δάπεδο, όπως ο Τάφος I στη θέση *Καρακοβίλια*.

Το **ταφικό περίγραμμα VI** είναι τοποθετημένο κοντά στο Τάφο II και αποτελείται από τέσσερις ακανόνιστες αίθουσες. Κάθε μία από τις αίθουσες περιείχε έναν εγχυτρισμό παιδιού σε πίθο. Στο ταφικό αυτό περίγραμμα βρέθηκε η πρωιμότερη κεραμική των ταφικών περιφραγμάτων στο Βρόκαστρο και χρονολογικά φτάνει μέχρι την ΠρΓΒ. Τα κτερίσματα αυτών των τάφων έχουν ομοιότητες με αυτά που βρέθηκαν στους τάφους των θέσεων του Βρόκαστρου.

4B1-στ. Πόρος (Ίστρον)

Το 1991 ανασκάφτηκαν στο κτήμα Κ. Αρναουτάκη δύο μικροί, πιθανόν, θολωτοί τάφοι της ΥΜΠΓ-ΥπΜ. Κάθε τάφος περιείχε μια μεμονωμένη ταφή σε πίθο (εγχυτρισμό). Ο Τάφος 1 περιείχε ως κτερίσματα έξι αγγεία, χάλκινο κόσμημα και σιδερένια εγχειρίδια ενώ ο Τάφος 2 περιείχε οκτώ αγγεία και μια πέτρινη χάνδρα.

Το 1994 στο κτήμα Ν. Καβουσάνου βρέθηκε ένας ακόμη συλημένος και κατεστραμμένος τάφος, ο οποίος περιείχε ως κτερίσματα ορισμένα όστρακα αγγείων –σκύφου, κυπέλλου και αγγείου σε σχήμα πουλιού, χάνδρες από πέτρα, φαγεντιανή και κόκαλο, θραύσματα χάλκινου πινακίου και χάλκινα ενώτια. Είναι αδιευκρίνιστο από την αναφορά των δημοσιεύσεων της έρευνας για το Βρόκαστρο αν ο τάφος αυτός ανήκει στην πρόσφατη ανασκαφή (με ΠΠΓ λάρνακα) στο πέρασμα μεταξύ Κάτω Αρνικού (Δ. από τις Κοπράνες όπου εντοπίστηκε μικρός ΥΜΠΓ τάφος, στον οποίον μπορεί να ανήκει η ταφή) και τις Κοπράνες. Η Μ. Τσιποπούλου σημειώνει ότι οι τάφοι αυτοί βρίσκονται πολύ κοντά στις Κοπράνες.

4B1-ζ. Κορυφή Βρόκαστρου

Στον άνω οικισμό βρέθηκαν ταφές παιδιών κάτω από τα δάπεδα δύο δωματίων. Στο Δωμάτιο 12, στη ΒΑ γωνία βρέθηκε πίθος με εγχυτρισμό παιδιού κάτω από το επίπεδο του δαπέδου και καλυμμένος με επίπεδη πέτρα.

327. Hasluck 1912, 388-389 & Hall 1914, 81-84, 106, 112, 118-176 & Levi 1927-1929c, 551-558, 576-577 & Lorimer 1933, 164 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 307, 313, 315-316, 326 & Furumark 1944, 227-230 & Levi 1945, 19 & Desborough 1952, 262-267, 327 & Desborough 1964, 186-187 & Desborough 1972a, 252 & Desborough 1972b 117, 235, 372 & Coldstream 1968, 417 & Coldstream 1977, 102, 276 & Pini 1968, 81 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Davaras 1973b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Kanta 1980, 133 & Hayden 1983, 369n. 7 & Hayden 1991, 110-111 & Hayden 1992, 285 & Hayden et al. 1992, 348-349 & Hayden 2000, 137-143 & Hayden 2003, 1-13 & Hayden 2004a, 137-160 & Hayden 2004b, 233-245 & Hayden 2005, CB pages 20-21, 76-80, 184-188, 192-195 & Tsipopoulou 1987b, 254-255 & Belli 1991, 441-442 & Αποστολάκου 1994a, 749 & Blackman 2000, 141 & Jones 2000, 267-268 & Nowicki 2000, 107-109 & Tsipopoulou 2005, 42-52, 64-65 & Eaby 2007, 45-46.

Στο Δωμάτιο 26,³²⁸ στη ΝΔ γωνία, βρέθηκε, επίσης, αμφορέας με εγχυτρισμό παιδιού. Σε απόσταση 100μ. από τα σπίτια, στο σημείο όπου ο λόφος κατηφορίζει, βρέθηκαν οστά παιδιού τοποθετημένα σε αναποδογυρισμένη φιάλη εντός κοιλώματος, ως σπηλιά. Ο Ε.Η. Hall χρονολογεί αυτές τις ταφές στην Γ εποχή, αν και η ΥπΜ χρονολόγηση είναι πιθανή.

4B1-η. Έρευνα στη Θέση Aph 12.2

Σε απόσταση περίπου 500μ. Α. της κορυφής στο Ν. πέρας της κορυφογραμμής του λόφου Φανουρίου και στις ανατολικές πλαγιές του φαραγγιού Ξαβγά βρέθηκε ένα πιθανό ταφικό περίφραγμα με μικρά δωμάτια κακής δόμησης, όπως προσδιορίζεται στην έρευνα για το Βρόκαστρο. Βρέθηκε, επίσης, σε κοντινό σημείο στη θέση αυτή κεραμική της ΠΕΣ.

Οι θολωτοί τάφοι των θέσεων του Βρόκαστρου χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΙΓ/ΥπΜ εποχή, ενώ ορισμένοι συνεχίζουν σε χρήση μέχρι τον 9^ο-8^ο αι π.Χ. Τα ταφικά περιφράγματα χρονολογούνται από τον 9^ο και 8^ο αι και συνεχίζουν έως την ΠΑ εποχή. Οι τάφοι ανήκουν στους οικισμούς του Βρόκαστρου της ΥΜΙΙΙΓ-ΥΓ/ΠΑ εποχής και σε μικρότερους γειτονικούς οικισμούς.

4B2. ΑΝΔΡΙΑΝΟΣ

Στο χωριό Ανδριανός βρέθηκαν θολωτοί τάφοι³²⁹ σε δύο θέσεις.

4B2-α. Ξεροπόταμος-Κολομάτη

Ο P.Faure είχε σημειώσει στη θέση *Κολομάτη* νεκρόπολη της ΠρΓ με θολωτούς τάφους, στη ΝΑ άκρη του οικισμού Φορτέτσα της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου. Δεν έχει δημοσιευθεί καμία περαιτέρω πληροφορία.

4B2-β. Μνήματα

Ο K.Nowicki αναφέρει ένα μεγάλο θολωτό τάφο (εικ.187) της ΥΜΙΙΙΓ με ορθογώνιο θάλαμο στη θέση *Μνήματα*, Ν. από τον οικισμό της Φορτέτσας. Το τοπωνύμιο της περιοχής δηλώνει την ύπαρξη και άλλων τάφων που συνδέονται με τον παραπάνω αναφερόμενο οικισμό, όπου ο P.Faure παρατήρησε ΥπΜ-ΠρΓ όστρακα.

4B3. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Ο Ν.Πλάτων³³⁰ αναφέρει το 1958 ένα βραχοσκεπή θολωτό τάφο της ΠρΓ εποχής, στη δυτική πλαγιά του λόφου Σώπατα, στον Άγιο Νικόλαο. Στον τάφο εντοπίστηκε ένας αμφορέας ως κτέρισμα της ταφής. Ο I.Pini και οι D.Leekley και R.Noyes κάνουν αναφορά σε αυτόν τον τάφο του Αγίου Νικολάου. Στον Άγιο Νικόλαο δεν έχουν σημειωθεί άλλες ταφές.

328. Desborough 1952, 262-267, 327 & Desborough 1964, 186-187 & Desborough 1972a, 252 & Desborough 1972b 117, 235, 372 & Coldstream 1968, 417 & Coldstream 1977, 102, 276 & Pini 1968, 81 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Davaras 1973b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Kanta 1980, 133 & Hayden 1983, 369n. 7 & Hayden 1991, 110-111 & Hayden 1992, 285 & Hayden et al. 1992, 348-349 & Hayden 2000, 137-143 & Hayden 2003, 1-13 & Hayden 2004a, 137-160 & Hayden 2004b, 233-245 & Hayden 2005, CB pages 20-21, 76-80, 184-188, 192-195 & Tsiporoulou 1987b, 254-255 & Belli 1991, 441-442 & Αποστολάκου 1994, 749 & Blackman 2000, 141 & Jones 2000, 267-268 & Nowicki 2000, 107-109 & Tsiporoulou 2005, 42-52, 64-65 & Eaby 2007, 42-47.

329. Faure 1963, 499 & Nowicki 1993, 99 & Nowicki 2000, 117-119 & Τσιποπούλου 2005, 39 & Eaby 2007, 31.

330. Πλάτων 1958, 477 Αλλά η αναφορά του Πλάτωνα ίσως αναφέρεται σε θαλαμωτό τάφο στην Κνωσό, νότια του λόφου Ισώπατα κοντά στην εκκλησία του Αγ Νικολάου & Hood 1959, 21 & Pini 1968, 76 & Leekley and Noyes 1975, 55 & Eaby 2007, 32.

4B4, ΑΝΑΒΛΟΧΟΣ (ΒΡΑΧΑΣΙ)

Σε μικρή απόσταση από τον οικισμό Αναβλοχός³³¹ της ΠΕΣ (εικ.188) βρέθηκαν στις θέσεις *Λαμί-Καλαρίτης, Κακό Πλάι και Μέρμηγκα*, τάφοι, των οποίων τα ευρήματα βρίσκονται στο Μουσείο Ηρακλείου και στο μουσείο της Κωνσταντινούπολης.

4B4-α.Κακό Πλάι

Σύμφωνα με τον J.Pendlebury βρέθηκε Γ ταφικός πίθος στη βόρεια πλευρά του οικισμού. Σε κοντινή, επίσης, απόσταση βρέθηκαν Γ κεραμική και τερακότες αλλά χωρίς καμία άλλη δημοσίευση.

4B4-β.Λάμι

Στη θέση αυτή βρέθηκαν συλημένοι και κατεστραμμένοι θολωτοί τάφοι στη κατασκευή του δρόμου Νεάπολης-Μιραμπέλου το 1928 και 1930. Η θέση *Λάμι* βρίσκεται 800μ. βόρεια του αρχαίου οικισμού. Ο A.Evans σημειώνει αυτούς τους θολωτούς τάφους το 1896 και το 1929-1930 ο P.Demargne. Η Γαλλική σχολή ερεύνησε συλημένους και κατεστραμμένους τάφους που χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΠρΓ έως τη Γ εποχή σε τρεις διαφορετικούς λόφους εκτός του δρόμου, δύο στα νότια και ένα στα βόρεια. Οι τάφοι βρίσκονται κοντά στον παλιό δρόμο Μιλάτου-Νεάπολης. Στη βόρεια πλευρά του δρόμου, στο πρώτον λόφο, ο P.Demargne ανάσκαψε ένα μικρό θολωτό τάφο-εικ.189 με κυκλικό θάλαμο χωρίς δρόμο και σημείωσε, επίσης, την παρουσία και άλλων όμοιων τάφων στον ίδιο λόφο, ένας από τους οποίους έχει ορθογώνιο θάλαμο, ενώ όλοι οι άλλοι είναι εντελώς κατεστραμμένοι. Ίχνη καύσης δεν εντοπίστηκαν. Η Μ.Τσιποπούλου χρονολογεί τους τάφους από την ΥπΜ έως την ΥΠρΓ.

Στο δεύτερο λόφο, Ν.Δ. του πρώτου λόφου, εντοπίστηκαν ομαδοποιημένα επτά μικρά βραχοσκεπή «ταφικά περιφράγματα» (εικ.190), κυκλικού και ορθογώνιου σχεδιαγράμματος, αν και οι ανασκαφείς σημειώνουν ότι με δυσκολία τους όρισαν. Μόνο ο Τάφος Α βρέθηκε ασύλητος. Η Μ.Τσιποπούλου συγκρίνει αυτούς τους τάφους με αυτούς, οι οποίοι βρέθηκαν στη Δρηρό. Στους τάφους δε βρέθηκαν οστά και πιθανώς υπήρχε μία ταφή ανά τάφο. Ο ασύλητος τάφος ήταν κυκλικός και περιείχε έναν κρατήρα, δύο κύπελλα, δύο αμφορίσκους/κρατερίσκους, ένα μικρό πίθο και μια οινοχόη. Η κεραμική των τάφων χρονολογείται από την ΠρΓΒ έως την ΥΓ, ενώ δύο πρόχοι και ένας αμφορέας σε έναν τάφο χρονολογούνται σε πιο πρώιμη εποχή.

Ο τρίτος λόφος βρίσκεται ΒΔ του δεύτερου και οι τάφοι του είναι «ταφικά περιφράγματα», αλλά δεν έχουν δημοσιευτεί άλλα στοιχεία.

4B4-γ.Μέρμηγκα

Ο A.Evans σχεδίασε Γ αγγεία από αυτήν τη θέση, ενώ ο J.Pendlebury τα καταγράφει βόρεια του Αναβλοχού και αναφέρει ότι κάποια από τα ΥΓ αγγεία της δημοσίευσης του J.P.Droop προέρχονται από αυτήν τη θέση. Ο J.N.Coldstream, επίσης, παρατήρησε αγγεία της ΠρΓ-ΥΓ στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης, τα οποία θεωρεί ότι προέρχονται από αυτήν την περιοχή, ανάμεσά τους δύο οινοχόες όμοιες με αυτές που σχεδίασε ο A.Evans. Ο A.Brown σημειώνει ότι η θέση *Μέρμηγκα* και η θέση *Λάμι* ταυτίζονται και τα προαναφερόμενα αγγεία προέρχονται από τους συλημένους τάφους.

331. Droop 1905-1906, 37-39 & Bequignon 1929, 528 & Payne 1930, 252 & Demargne 1931, 368-379 & Μαρτινός 1931-1932, 5-11 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315&326 & Desborough 1952, 260 & 326 & Coldstream 1968, 417 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971, 169,210 & Leekley and Noyes 1975, 71 & Coldstream 1977, 279 & Kanta 1980,128 & Tsiropoulou 1987b, 254 & Hayden 1988, 16 and n.47 & Belli 1991, 444 & Nowicki 2000, 171-173 & Brown 2001, 313 & Sjogren 2001, 277 & Tsiropoulou 2005, 40-42.& Eaby 2007,33-34

4B5. ΔΡΗΡΟΣ

Στη Δρηρό³³² βρέθηκε ασύλητο νεκροταφείο σε απόσταση 200μ. Β. από την ακρόπολη και σε ίδια απόσταση Β.Α. από την αρχαία αγορά του οικισμού, στους ΒΑ πρόποδες του λόφου Αγ. Αντώνιος. Η νεκρόπολη (εικ.191&192) καταλαμβάνει έκταση 900 τ.μ., αν και η έκταση του έπρεπε να έφτανε στα 1200 τ.μ. Οι τάφοι περιβάλλονται από ένα ορθογώνιο κυκλικό τοίχο, ενώ στην ανατολική και νότια πλευρά του μόνο μια σειρά από λίθους είχε χρησιμοποιηθεί. Ο τοίχος αποδεικνύει ένα οργανωμένο νεκροταφείο, το οποίο δεν έχει παρατηρηθεί αλλού την ΠΕΣ.

Στη νεκρόπολη ανασκάφτηκαν είκοσι πέντε (25) τάφοι το 1937 από τους Η.van Effenterre και Ρ.Demargne της Γαλλικής σχολής. Ο πρωιμότερος **Τάφος 1** (εικ.193) ήταν θολωτός (πιθανόν της ΥπΜ εποχής) με ένα ορθογώνιο θάλαμο, ο οποίος κατασκευάστηκε με μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες. Ο τάφος περιείχε τρεις ενταφιασμούς και δώδεκα αγγεία.

Η πλειονότητα των τάφων (23) είναι κιβωτιόσχημοι (Γ εποχής αλλά και ΥΓ-ΠΑ) με καύσεις (εικ.194,195α&β,196α,β,γ&197α,β). Οι τάφοι αποτελούνται από ορθογώνιες τάφρους με καλοχτισμένους τοίχους και πλακόστρωτα δάπεδα. Στους 9 τάφους έχουμε πιθοταφές/εγχυτρισμούς, ενώ σε άλλους 11 έχουμε καύσεις. Οι πυρές είχαν λάβει χώρα μέσα στους τάφους. Οι τάφοι είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί, αν και δεν περιείχαν μεγάλο αριθμό προσφορών και συνήθως είχαν μόνο μία ή δύο ταφές. Ο **Τάφος 18** περιείχε μία καύση ενήλικα και έναν ενταφιασμό νηπίου, ενώ ο **Τάφος 3** περιείχε ένα νήπιο σε κοίλωμα του βράχου.

Οι 20 από τους τάφους είναι ομαδοποιημένοι στην μια πλευρά του ταφικού περιφράγματος, αν και υπάρχουν και μικρότερες ομάδες 2-3 τάφων. Ο τάφος της ΥπΜ εποχής φαίνεται ότι καθορίζει την οργάνωση και τον προσανατολισμό των άλλων τάφων, οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι παράλληλα με αυτόν τον τάφο. Έξω από το τοίχο του ταφικού περιφράγματος βρέθηκε μια απόθεση από Γ αγγεία, ως ταφικές προσφορές. Η Μ.Τσιποπούλου διατυπώνει την άποψη ότι το νεκροταφείο δεν αφορά όλο τον οικισμό αλλά μόνο μια φυλή ή μάλλον μια οικογένεια.

Στα ευρήματα των τάφων συγκαταλέγονται αγγεία, όπως: 4 ή 5 αμφορείς, αρύβαλλοι, κύλικες με πόδι, πρόχοι, σκύφοι, πίθοι, λεκάνες, υδρίες, οινοχόες, θήλαστρα, κύπελλα, κρατήρας, πυξίδα, δίσκοι και άλλα (εικ.198α,β,γ,δ). Αντικείμενα από μέταλλο: ένας χάλκινος λέβητας, τρεις πόρπες, οβελίοι, λίθινες και γυάλινες μπλε χάνδρες και μια μινωική λίθινη πυξίδα, θραύσμα κρατήρα (με ομοιότητες με τον ρυθμό του Διπύλου), τα οποία βρίσκονται στα Μουσεία Ηρακλείου, Αγίου Νικολάου και Κωνσταντινούπολης. Σε δύο τάφους, επίσης, βρέθηκαν οστά προβάτου ή κατσικιού, γουρουνιού και σκύλου, τα οποία συνδέονται με ταφικά έθιμα.

332. Lemerle 1936, 487 & Demargne and van Effenterre 1937, 5-6 & van Effenterre 1948, 15-22 & 59-66 & Desborough 1952, 260-262 & Desborough 1964, 184-185 & Coldstream 1968, 417 & Pine 1968,88 & Snodgrass 1971, 169,210 & Desborough 1972b 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 56 & Coldstream 1977,277 & Kanta1980, 133 & Συριόπουλος 1983,151, 533XLII,884CXXXVI & Τσιποπούλου 1987β, 256 & Belli 1991,444 & Van Effenterre 1992,89 & Jones 2000, 260 & Nowicki 2000,173 & Tsiropoulou 2005, 53-64 & Eaby2007, 34-36. & van Effenterre 2009, 57-78, 80-84 & .101-163.

4B6. ΚΑΣΤΡΙ (ΝΕΑΠΟΛΗ/ΒΡΑΧΑΣΙ)

Στο βουνό Καστρί³³³ (ΒΔ της Νεάπολης και Ν.Α. από το Βραχάσι) στην κορυφή του λόφου και στη Ν. πλαγιά εντοπίστηκε οικισμός από την ΥΜΙΠΓ-ΥπΜ/ΠρΓ. Στη νότια, επίσης, πλευρά βρέθηκε θολωτός τάφος. Ο Κ.Nowicki σημειώνει και άλλους θολωτούς τάφους και ίσως νεκρόπολη στα Ν.Δ. του προαναφερόμενου θολωτού τάφου, σε χαμηλότερο επίπεδο της νότιας πλαγιάς. Οι τάφοι δεν έχουν ακόμη ανασκαφεί.

4B7. ΚΡΙΤΣΑ

Στο χωριό Κριτσά,³³⁴ σε δύο θέσεις εντοπίστηκαν ταφές της ΠΕΣ, στις θέσεις Λάκκοι και Καθαρό.

4B7-α. Λάκκοι

Ο Ν. Πλάτων το 1953 ανάσκαψε δύο θολωτούς τάφους, οι οποίοι ανήκαν σε μεγάλο νεκροταφείο, στη θέση *Λάκκοι* (Α/ΒΑ του χωριού). Το 1996 και 1997 η Μ.Τσιποπούλου και η L.Vagnetti ερεύνησαν τους δύο αυτούς τάφους. Οι τάφοι είχαν τραπεζοειδείς θαλάμους, μικρές εισόδους και τετράγωνο ή ορθογώνιο περίφραγμα.

Τάφος Α—Ο τάφος (εικ.199&200) διέθετε ασυνήθιστο δρόμο διαμορφωμένο στο ελαφρά κατώτερο επίπεδο από την επιφάνεια του θαλάμου και βρισκόταν στην γωνία της Β.Α. πλευρά (όπως στους τάφους στο *Πλατό* και στο *Σμάρι Λεβαδίτσα*). Ο Ρ.Belli συγκρίνει τους τάφους του Κριτσά με αυτούς στην Εγκωμή της Κύπρου. Στο δρόμο του τάφου Α βρέθηκαν πρόχοι και μεγάλος αριθμός κυπέλλων. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν αγγεία, χάλκινες περόνες και πόρπες, σιδερένια εργαλεία, χάνδρες, ένα μεγάλο φλασκό και μια κυλινδρική πυξίδα. Δε βρέθηκαν ανθρώπινα υπολείμματα, αν και η πυξίδα πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχο αγγείο.

Τάφος Β—Ο τάφος ήταν μικρότερος (εικ.201), ασύλητος, χωρίς δρόμο και περιείχε δύο ενταφιασμούς με μικρό αριθμό αγγείων, ένα σιδερένιο μαχαίρι και μια πόρπη. Εκτός του τάφου βρέθηκαν, επίσης, οστά και μια χάλκινη πόρπη. Η Μ.Τσιποπούλου χρονολογεί τα αγγεία στην ΥπΜ εποχή, αν και ορισμένα μπορούν να χρονολογηθούν στην ύστερη ΥΜΙΠΓ και την ΠρΓ.

Το 1993 η Μ.Τσιποπούλου ανάσκαψε σε απόσταση 150μ. από τους προαναφερόμενους θολωτούς τάφους, βραχοσκεπή θαλαμοειδή τάφο-**Τάφος Γ**, συλημένο, ο οποίος θεωρείται ότι ανήκει στο ίδιο νεκροταφείο. Ο τάφος διαθέτει μακρύ δρόμο και χρονολογείται από την ΥΜΙΒ-Γ και πιθανόν η χρήση του φτάνει ως την ΥΜΙΠΓ και ΥπΜ εποχή. Ο τάφος περιείχε δύο λάρνακες με ενταφιασμούς, ένα μεγάλο ταφικό πίθο, πολλά αγγεία και χάλκινα εργαλεία και κοσμήματα. Σε μια από τις λάρνακες βρέθηκε άδεια κυλινδρική πυξίδα, ίσως από καύση.

4B7-β. Καθαρό

Ο Ν.Πλάτων το 1951 ανάσκαψε δύο μικρούς θαλαμοειδείς τάφους χωρίς δρόμο, οι οποίοι βρέθηκαν τυχαία κατά τη διάνοιξη του δρόμου από το Κριτσά, στη θέση *Καθαρό*. Οι τάφοι δεν είχαν χρησιμοποιηθεί για μεγάλο διάστημα, αλλά τα ευρήματα του **Τάφου 1** χρονολογήθηκαν από την ΥΜΙΙΑ2-Β/Γ. Ο τάφος περιείχε τρεις λάρνακες, εισαγόμενη κεραμική από τα Χανιά και την ηπειρωτική Ελλάδα, εστία θυμιάματος, δύο πέτρινα αγγεία και ένα χάλκινο μαχαίρι.

333. Nowicki 1995a,69 & Nowicki 2000, 110-112 & Tsiopoulou 2005, 40 & Eaby 2007, 36.

334. Πλάτων 1951, 444-445 & Cook 1952, 111-112 & Deshayes 1952, 242 & Αλεξίου 1953β, 485 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 268 & Desborough 1972b 235,372 & Pini 1968, 86 & Snodgrass 1971, 210 & Davaras 1973b, 159-162 & Leekley and Noyes 1975,60 & Kanta 1980, 134-139 & Τσιποπούλου 1987b, 257 & Τσιποπούλου και L.Vagnetti 1996b, 659 & Nowicki 2000, 120-123 & Belli 2003, 329-330 & Eaby 2007, 36-38.

Ο **Τάφος 2**³³⁵—Ο μικρότερος από τους δύο τάφους, χρονολογήθηκε στην ΥΜΠΓ και περιείχε έναν ενταφιασμό σε λεκάνη, δύο πυξίδες-η μία με καύση ατόμου νεαρής ηλικίας και οστά παλαιότερου ενταφιασμού ενήλικα, η δεύτερη περιείχε καύση ενήλικης γυναίκας και παιδιού. Στον τάφο βρέθηκαν επτά αμφορείς, δύο πρόχοι, μια βαθιά φιάλη και πιθανώς ένας πήλινος τροχός.³³⁶

Σύμφωνα με τη νεώτερη έρευνα οι τάφοι συνδέονται με τον οικισμό Κριτσά Καστέλλο της ΥΜΠΓ-ΠρΓ εποχής και επομένως η χρονολόγησή τους μπορεί ίσως να αποδοθεί στην ΥπΜ-ΠρΓ. Τα ευρήματα των τάφων βρίσκονται σήμερα στα Μουσεία του Ηρακλείου, του Αγίου Νικολάου και στο Asmolean

4B8. ΜΙΛΑΤΟΣ

Ο Α.Εvans το 1895 είχε αναφέρει την ύπαρξη Γ τάφων στη Μίλατο.³³⁷ Από έναν τάφο είχε δημοσιεύσει (ο J.Plendlebury τον χαρακτηρίζει θολωτό) ένα φλασκι διακοσμημένο με ένα ανάγλυφο φίδι (πρώιμου 7^{ου} αι π.Χ.) γύρω από το στόμιο του καθώς και άλλα αγγεία της ΥΓ εποχής της Κρήτης, μάλλον από τον ίδιο τάφο. Ο J.N.Goldstream χρονολογεί μια οινοχόη στη ΜΓ και αναφέρει ότι προέρχεται από τον τάφο της Μιλάτου χωρίς να διευκρινίζει αν είναι ο ίδιος τάφος που αναφέρει ο Α. Evans. Για τους τάφους αυτούς δεν έχουμε καμία άλλη πληροφορία. Η θέση των τάφων τοποθετείται στα Β. της ακρόπολης Καστέλλου και μάλλον ανήκουν στον οικισμό της ΥΜΠΓ.

Τα ευρήματα της θέσης βρίσκονται στα Μουσείο Ηρακλείου, Αγ. Νικολάου και Asmolean.

4B9 ΟΛΟΥΣ (ΕΛΟΥΝΤΑ)

Ο R.C.Bosanquet και ο H.van Effenterre³³⁸ έφεραν στο φως στην περιοχή *Στους Τάφους*, σε ύψωμα πάνω από τη θάλασσα και *Στο Τραχήλι*, Ν. του Πόρου, πενήντα (50) τάφους από την ΥΜΠΙΑ/Β έως την ΥπΜ εποχή, ενώ το 1972 ο Γ.Δαβαράς ανάσκαψε ένα ακόμη τάφο στον Πύργο.

Στους 25 τάφους βρέθηκαν λάρνακες με ενταφιασμούς στις περισσότερες αλλά και 25 καύσεις μέσα σε πίθους. Υπήρχαν και τρεις περιπτώσεις με ενταφιασμούς παιδιών. Οι λάρνακες και οι πίθοι ήταν τοποθετημένοι σε κοιλότητες στο βράχο ή στο έδαφος. Οι πίθοι ήταν τοποθετημένοι με το στόμιό τους σε ΒΑ κατεύθυνση.

335. Πλάτων 1951, 444-445 & Cook 1952, 111-112 & Deshayes 1952, 242 & Αλεξίου 1953β, 485 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 268 & Desborough 1972b 235,372 & Pini 1968, 86 & Snodgrass 1971, 210 & Davaras 1973b, 159-162 & Leekley and Noyes 1975,60 & Kanta 1980, 134-139 & Τσιποπούλου 1987b, 257 & Τσιποπούλου και L.Vagnetti 1996b, 659 & Nowicki 2000, 120-123 & Belli 2001, 13-14 & Tsiporoulou and Little 2001, 83-96 & Blackman 2002, 111 & Belli 2003, 329-330 & Eaby 2007, 36-38.

336. Η ύπαρξη του πήλινου τροχού σύμφωνα με την Eaby δηλώνει και την εργασίας ενός από τους νεκρούς (κεραμέας).

337. Mariani 1895, 246-247 & Orsi 1889-1892, 208-209 & Hogarth and Bosanquet 1899, 321 & Evans 1906, 93-103 & Ξανθουδίδης 1920-1921, 154-157 & Levi 1927-1929c, 569 & Pendlebury 1939, 324 & Funumark 1944, 222-224 & Furumark 1972, 105-107 & Boardman 1961, 99-100 & Desborough 1964, 169 & Evans 1964c, 46n.4, 164 & Coldstream 1968,243,416 & Snodgrass 1971, 209 & Kanta 1980, 125-128 & Συριοπουλος 1983, 103,205,287,311,881CXXIX & Nowicki 2000, 170-171 & Belli 2003, 329-330 & Τσιποπούλου 2005, 67 & Eaby 2007, 38-39.

338. Pendlebury 1939, 385 & van Effenterre 1948, 1-3 & 50-50 & Desborough 1952, 260 & 327 & Desborough 1964, 188-189 & Pini 1968, 78 & Eaby 2007, 40.

Ο τάφος που ανασκαψε ο Γ.Δαβαράς³³⁹ περιείχε πιθοταφή με καύση της ΥπΜ εποχής. Δύο ακόμη σπασμένοι πίθοι της ΥΜ ή ΥπΜ βρέθηκαν το 1973 στο γειτονικό ξενοδοχείο Elounda Bay, καθώς και τρεις ακόμη συλημένοι τάφοι το 1996 με αδιευκρίνιστη χρονολόγηση. Ενώ οι περισσότεροι από τους προαναφερόμενους τάφους χρονολογούνται σε πρωιμότερη εποχή από την ΠΕΣ. Μερικοί πίθοι με καύσεις μπορεί να ανήκουν στην ΥΜΠΠΓ και στην ΥπΜ. Οι ανασκαφείς διατύπωσαν τη γνώμη ότι οι καύσεις είναι πιθανόν της ΠρΓ εποχής λόγω του σχήματος των πίθων αν και δεν βρέθηκε στα κτερίσματα κανένα σιδερένιο αντικείμενο. Ο Α.Μ. Snodgrass αναφέρει ότι οι ταφές αυτές μπορούν να χρονολογηθούν μέσα στον 9^ο αι π.Χ. αλλά όχι αργότερα. Αντίθετα η Α.Κάντα χρονολογεί τις ταφές στην ΥΜΠΠΑ1-Β μετά την ανακάλυψη υλικού των ανασκαφών στο Μουσείο της Νεάπολης.

Η δυσκολία της χρονολόγησης των πιθοταφών οφείλεται στο μικρό αριθμό των κτερισμάτων τους. Η κακή διατήρηση των κτερισμάτων αποδόθηκε από τους ανασκαφείς στην εγγύτητα της θάλασσας. Ευρήματα από τις πιθοταφές σημειώνονται: δύο χάλκινα ξυράφια, δύο πέτρινα αγγεία, ένας χάλκινος πέλεκυς και ένα πέτρινο σφονδύλι. Ο J. Pendlebury κάνει, επίσης, αναφορά για ευρήματα της ΥΜΠΠΓ-ΠρΜ στις περιοχές Αγία Τριάδα και Λαγού.

4B10. ΒΡΑΧΑΣΙ

Στο Μουσείο Ηρακλείου εντοπίστηκαν³⁴⁰ θραύσματα αγγείων ΥπΜ-ΠρΓ από συλημένο τάφο στο Βραχάσι. Δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες γι' αυτόν τον τάφο.

4B11. ZENIA

Στο δρόμο Νεάπολης προς Λασιθί, Β.Α. και Ν.Δ. του μικρού χωριού Ζένια,³⁴¹ βρέθηκαν τάφοι. Ένας θολωτός τάφος εντοπίστηκε Β.Α. της εκκλησίας του Αγ Ιωάννη και του ΥΜΠΠΓ οικισμού Ζένια-Καστροκεφάλια, 400 μ. νότια του σημερινού χωριού. Το 1998 ανασκάφτηκε μικρότερος, επίσης, τάφος ΥΜΠΠΒ-С(ή ΥπΜ) με κυκλικό θάλαμο (εικ.202) και δύο ταφικές φάσεις στη δυτικότερη άκρη του σημερινού χωριού και 400 μ. Β.Δ. του οικισμού της ΠΕΣ. Ο τάφος είχε μονολιθικές παραστάδες και ανώφλι, ενώ περιείχε έξι τουλάχιστον ενταφιασμούς (ίσως και εννέα) σε δύο στρώματα ταφής. Κτερίσματα του τάφου: λίγα αγγεία (πρόχοι, θήλαστρο), τέσσερα κωνικά κομβία από στεατίτη, χάνδρες από φαγεντιανή, τρία χάλκινα δακτυλίδια, μια σφραγίδα από στεατίτη και χάλκινοι σφηκωτήρες.

Ο Κ. Nowicki αναφέρει και έναν άλλο θολωτό τάφο, ο οποίος είχε βρεθεί στα βόρεια της Καστροκεφάλιας αλλά δεν υπάρχουν ερείπια. Αναφέρει, επίσης, ότι ο οικισμός εμφανίζεται στο Λασιθί και χρονολογείται από την ΠρΓ περίοδο.

339. Davaras 1973a, 586-588 & Davaras 1973b, 163-164 & Davaras 1973-1974, 932 & Davaras 1974, 46-47 & Leekley and Noyes 1975, 64 & Catling 1979a, 41 & Kanta 1980, 129-132 & Συριοπούλος 1983, 151-152, 214,533 XLIII,579 XXXVIII & Αποστολάκου 1989, 463 & van Effenterre 1992, 218 & Tomlinson 1996, 47 & Nowicki 2000, 173-174 & Kanta 2001a, 59-68 & Eaby 2007, 40-41.

340. Pendlebury 1939, 316 & Τσιποπούλου, 1987b, 254 & Τσιποπούλου 2005, 39 & Eaby 2007, 41.

341. Nowicki 1993, 98 & Ηλιόπουλο;1998b, 93n.15 & Ηλιόπουλος 1998^ο, 880-881 & Παπαζώη 1998, 146 & Tochais 1999, 818 & Nowicki 2000, 114-116 & Blackman 2000, 147 & Τσιποπούλου 2005, 64 & Whitley 2005, 106 & Eaby 2007,47-48.

4Γ ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

4Γ1. ΚΑΒΟΥΣΙ

Η περιοχή Καβούσι³⁴² βρίσκεται στην ανατολική άκρη του κόλπου του Μιραμπέλλου-εικ.203, σε υψόμετρο 700μ., στους πρόποδες του βουνού Αψέντη-Καβούσι. Η θέση υπήρξε από την προϊστορική εποχή στρατηγικής σημασίας για τον έλεγχο των οδών επικοινωνίας μεταξύ Ηρακλείου, Ιεράπετρας και Λιβυκού πελάγους, καθώς και της διάβασης προς τη Σητεία.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως οικισμούς αλλά και νεκροπόλεις από την ΥΜΠ-ΥΠΜ αλλά κυρίως την ΠΕΣ στις θέσεις *Κάστρο, Αλώνι, Αζόρια, Χονδροβόλακες Πλάι του Κάστρου, Σκουριασμένος και Βροντά* (εικ.203,204&205). Τα ευρήματα των ανασκαφών βρίσκονται στα Μουσεία του Ηρακλείου, Ιεράπετρας, Asmolean, University of Pennsylvania και στις αποθήκες του INSTAP-SCEC. Οι τάφοι των περιοχών Βροντά και Αζόρια δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί.

4Γ1-α. Κάστρο

Το Κάστρο-εικ.203 βρίσκεται στην κορυφή των βουνών της Σητείας, σε υψόμετρο 800μ. πάνω από το Καβούσι. Ο οικισμός του Κάστρου ανακαλύφθηκε το 1900 από την Η.Boyd (δεκατρία δωμάτια) και χρονολογήθηκε την ΠΕΣ, ΥΠΜ-ΠρΓ έως την ΠΑ εποχή, κυρίως από τα ευρήματα των τάφων, όπως στη συνέχεια θα αναφέρουμε..Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή, τα έτη 1982-1983.

Σύμφωνα με το M.A.Liston κατά μήκος της δυτικής πλαγιάς από την κορυφή του Κάστρου σε μια σειρά δωματίων και σε αποθέσεις εντοπίστηκαν ταφές (κυρίως ΥΓ-ΠΑ). Οι ταφές αυτές δεν αναγνωρίστηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών αλλά, όταν βρέθηκε στάχτη, κατά τη διάρκεια της διήθησης του εδάφους σε νερό.

Η έρευνα εμφάνισε στοιχεία για επτά άτομα από αυτήν την περιοχή. Υπολείμματα καύσης βρέθηκαν τουλάχιστον για τρεις ενήλικες, καθώς και για δύο υπο-ενηλικίωση μαζί με θραύσματα οστών. Αφορούν δευτερογενείς αποθέσεις και τα περισσότερα οστά βρέθηκαν σε βραχώδεις κοιλότητες, όπως η καύση ατόμου στη Β.Α. γωνία του Δωματίου 32. Είναι αδιευκρίνιστο πόσες από αυτές αντιπροσωπεύουν πραγματικές ταφές, αν και ο D.C.Haggis αναφέρεται σε έναν αμφορέα (ΥΓ/ΠΑ) με υπολείμματα καύσης ενήλικα, ο οποίος βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του Δωματίου 35 (ΥΓ/ΠΑ) του κτιρίου L. Στις αποθέσεις του Δωματίου 29 βρέθηκαν σε δύο θέσεις οστά εμβρύου/νηπίου. Στο κτίριο A (Δωμάτιο 5/45) στην κατάρρευση τοίχου βρέθηκαν θρυμματισμένα οστά καύσης στην Α. πλαγιά. Δεν υπάρχει καμιά περαιτέρω δημοσίευση για αυτές τις ταφές.

342. Hogarth and Bosanquet 1899,321 & Bosanquet 1900, 171-172 & Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 394-412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984 & Gesell 1985a, 131-137 & Gesell, Day,Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987^α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987^β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990,185-193 & French 1990, 73 & Gesell et all 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-177 & French 1992, 64 & Gesell et all 1992, 122 & Haggis 1992, 185, 188-195 & Liston 1993 & Coulson et all 1997,315-330 Nowicki 2000, 97-100 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Τσιποπούλου 2005,73-21 & Eaby 2007, 53-54.& Day,Klein & Turner 2009, 1-4.

4Γ1-β. Πλάι του Κάστρου

Η περιοχή νότια του Κάστρου-εικ. 205 (150μ.) έγινε αρχαιολογικά γνωστή το 1895³⁴³ από την τυχαία ανακάλυψη ενός μεγάλου θολωτού τάφου με τετράγωνο/ορθογώνιο θάλαμο, του οποίου τα ευρήματα- γεωμετρικά αγγεία μεταφέρθηκαν στο μουσείο Ηρακλείου.

Στα ευρήματα του τάφου αναφέρονται εκατό δεκαεπτά (117) αγγεία, τα οποία δεν έχουν δημοσιευτεί, αν και υπάρχουν φωτογραφίες και σχέδιά τους στα αρχεία του Μουσείου Ashmolean. Η κεραμική δείχνει σχέσεις με την Κύπρο. Από τα 117 αγγεία (εικ.205α), τα οποία είχαν βρεθεί από τον Α.Εvans, η νεότερη έρευνα (1981) εντόπισε 88 στο Μουσείο Ηρακλείου, χρονολογούμενα από την ΥπΜ-ΠΠρΓ έως την ΥΓ-ΠΑ εποχή. Άλλα ευρήματα του τάφου: 4 σιδερένιοι κρατευτές, μία χάλκινη φιάλη, πολλά χάλκινα όπλα και εργαλεία, ένας μικρός χάλκινος τροχός με 7 ακτίνες και ένα σιδερένιος διπλούς πέλεκυς. Στον τάφο ανακαλύφθηκαν δύο μόνο κρανία, μολονότι στο εσωτερικό του υπήρχαν περισσότερες ταφές. Η χρήση του τάφου από τους κατοίκους του Κάστρου είναι προφανής και υποδεικνύει χρήση από την ΥπΜ-ΠΑ (και πιθανόν από ΥΜΠΠΓ). Σε απόσταση 40μ., Β.Α. του τάφου, σε βραχώδη προεξοχή βρέθηκαν ειδώλια ζώων από τερακότα και όστρακα αγγείων προερχόμενα ίσως από λάρνακα, η οποία συνδέεται ίσως με τον τάφο.

Οι ανασκαφές στο Καβούσι άρχισαν το 1900-1901 από την Η.Boyd και την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή και εντόπισαν στην ίδια θέση και δεύτερο θολωτό τάφο, σε κατώτερο σημείο από τον πρώτο τάφο, ο οποίος είχε τυχαία ανακαλυφθεί το 1895.³⁴⁴

4Γ1-γ. Σκουριασμένος

Σημαντική, επίσης, ανακάλυψη από την Η.Α.Boyd το 1900 υπήρξε η ανασκαφή του οικισμού της ΠΕΣ στο Κάστρο. Σε απόσταση περίπου ενός χιλιομέτρου Ν.Α. του Κάστρου, στη θέση *Σκουριασμένος*,³⁴⁵ ήρθε στο φως πλούσιος θολωτός τάφος (εικ.206,207&208), ο οποίος είχε ήδη διαταραχθεί από τους αγρότες με τη σταδιακή μετακίνηση του περιεχομένου του.³⁴⁶ Ο τάφος ήταν επιμελημένα κατασκευασμένος με σχεδόν ορθογώνιους λίθους, μονολιθικό ανώφλι και δρόμο. Διαστάσεις του τάφου: Διάμετρος 2,90μ. και ύψος 2,20μ. Η προσεκτική ανασκαφή του τάφου έφερε στο φως τα εξής ευρήματα: τέσσερα διακοσμημένα αγγεία (υδρία, κάδο, 2 αμφορείς), όστρακα αγγείων-εικ.209α (πολλά διακοσμημένα με γεωμετρικά σχέδια). Χαρακτηριστική η διακόσμηση αγγείου που από τη μια πλευρά εικονίζει άνδρα με άρμα και στην άλλη τρεις γυναίκες θρηνηδούς(εικ.209β1&2).

343. Hogarth and Bosanquet 1899,321 Ο αγρότης που ανακάλυψε το τάφο το 1899 έδειξε τα ευρήματα του στον Α.Εvans & Bosanquet 1900, 171-172 & Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 131-137 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 191 & French 1990, 73 & Gesell et all, 22-30 & Gesell 1990,317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-177 & Blackman 1999,120 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 54.-55.

344. Ο τάφος αναφέρεται στο ημερολόγιο της Η.Boyd.

345. Hogarth and Bosanquet 1899,321 Ο αγρότης που ανακάλυψε το τάφο το 1899 έδειξε τα ευρήματα του στον Α.Εvans & Bosanquet 1900, 171-172 & Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 2005,73-121.

346. Πολλά από τα κτερίσματα του τάφου πουλήθηκαν σύμφωνα με τις αναφορές των αγροτών στο εξωτερικό. Ο τάφος από Η.Α.Boyd θεωρήθηκε ότι ανήκει στον ηγεμόνα της περιοχής ο οποίος είχε κατοικήσει στο Κάστρο.

Άλλα ευρήματα:³⁴⁷ χρυσό κομβίο, δύο τμήματα αδιακόσμητου χρυσού φύλλου, τρία τμήματα φύλλου από ασήμι, μπλε χάνδρα από γυαλί, δύο χάλκινες κεφαλές βέλους, δύο πολύ λεπτά κομμάτια μπλε γυαλιού, δεκαοκτώ τμήματα από λεπτά χάλκινα πινάκια --τα εννέα με διακόσμηση ανδρών και θηρίων(ανθρωπόμορφες σφίγγες)-εικ.209γ&δ ενώ τα υπόλοιπα εννέα με χάνδρες, δύο σιδερένια ξίφη, δύο σιδερένιες λαβές ξίφους, δύο τμήματα ξίφους, δύο τμήματα σιδερένιων λεπίδων από ξίφος, μία σιδερένια κεφαλή σκήπτρου, δύο τμήματα από σίδερα και ένα από χαλκό αγνώστου χρήσης, επτά σιδερένιες κεφαλές λόγχης, δυο σιδερένιες κεφαλές πελέκεων, μία πέτρινη κεφαλή πελέκεως, ένα χάλκινο αγκίστρι και πολλά τμήματα σιδήρου. Βρέθηκαν, επίσης, οστά ζώων, μεταξύ των οποίων και χαυλιόδοντα κάπρου.³⁴⁸ Η νεότερη έρευνα το 1981 επιβεβαίωσε τα επτά αγγεία του τάφου (τέσσερα από τις ανασκαφές της H.Boyd και τρία από τους αγρότες--χαρακτηριστικότερα: ωοειδής πίθος (ΥΓ) και οινοχόη (ΠΑ) στο μουσείο Ηρακλείου. Τα αγγεία χρονολογούν τη χρήση του τάφου από την ΥΓ έως την ΠΑ περίοδο

4Γ1-δ. Αλώνι

Στην περιοχή Αλώνι³⁴⁹ (σήμερα ονομάζεται Σκάλα)-εικ.205, σε απόσταση 100μ.κάτω από το Κάστρο, στη ΝΔ πλαγιά του, η H.Boyd το 1901 έφερε στο φως τέσσερις θολωτούς τάφους—Αλώνι I, II,III,IV. Οι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι στο βράχο, συγκεκριμένης δόμησης και μεγάλου μεγέθους. Οι τάφοι διαθέτουν ορθογώνιους θαλάμους με μικρό δρόμο. Η κύρια ταφική πρακτική ήταν ο ενταφιασμός. Τα στοιχεία για τους τάφους αναγράφονται στο σημειωματάριο και ημερολόγιο της H.Boyd, καθώς και στην επιστολή της προς τον αδελφό της από το Καβούσι το 1901. Στους τάφους αναφέρονται από την ανασκαφεία ότι βρέθηκαν τριάντα ένα (31) αγγεία εξαιρετικής ποιότητας, καθώς και χάλκινες περόνες, χρυσό δακτυλίδι, μια χάλκινη πόρπη στο σχήμα αλόγου (σχέση με Σικελία), μια χάλκινη λόγχη, τμήματα από μαχαίρια χρονολογούμενα τη Γ εποχή. Η νεότερη έρευνα διαπίστωσε ότι κανένα από τα ευρήματα δεν επιβεβαιώνεται.

Αναλυτικότερα:

Αλώνι I—Ο τάφος (εικ.210&211) είναι μεγαλύτερος από τον τάφο του *Σκουριασμένου*, σε ορθογώνιο σχήμα (ο δεύτερος μεγαλύτερος στο Καβούσι). Τα ευρήματά του είναι: δύο χάλκινες φιάλες, 22 σπείρες, μια χάνδρα από γυαλί, ένας αμφορέας, ένας

347. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 412-413 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 137 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987^α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 190 & French 1990, 73 & Gesell et all, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-177 & Τσιποπούλου 2005,73-121& Eaby 2007, 55.

348. Στα παραπάνω ευρήματα του τάφου από την Αμερικάνικη αρχαιολογική σχολή προστέθηκαν και όσα οι αγρότες παρέδωσαν προερχόμενα από τον τάφο όπως τέσσερις διακοσμημένες λαβές αμφορέων, όστρακα αγγείων, σιδερένιο ξίφος, κεφαλές και επιθέματα ζώνης, χάλκινες κεφαλές βέλους και πινάκια από χαλκό.

349. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258- 261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987^α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 190 & French 1990, 73 & Gesell et all 22-30 & Gesell 1990,317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-177 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 67-120 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97- 100 & Touchais et all 2000, 900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 51.

διηθητήρας με δυο κεραμικές ανθρωπομορφικές λαβές, δυο πήλινα κεφάλια ζώων, θραύσματα κεραμικής και τέσσερα θραύσματα από πόρπες.³⁵⁰ Ο τάφος χρονολογήθηκε στη Γ εποχή κυρίως από τα κεφάλια των ζώων.

Αλώνι II—Ο τάφος είναι θολωτός, τετράγωνου σχήματος. Στον τάφο βρέθηκαν τρεις πρόχοι και θραύσματα από λεπτό χάλκινο πινάκιο, ενώ στην έρευνα του 1981 εντοπίστηκαν όστρακα αγγείων.

Αλώνι III—Δεν εντοπίστηκε.

Αλώνι IV—Ο τάφος (εικ.212) δε βρέθηκε καλά διατηρημένος, διέθετε μικρό δρόμο και μακρύ στόμιο. Στο πάτωμα του τάφου βρέθηκε αρκετά μεγάλο ποσοστό κεραμικής ανάμεσα τους θραύσματα πίθου διακοσμημένο με σκoinί, ενώ στο δρόμο του τάφου βρέθηκαν θραύσματα μονόχρωμου κυπέλλου, δύο σκύφων και ψηλής λεπτής πρόχου, τα οποία χρονολογούν τον τάφο στην ΥΓ εποχή.

Οι τάφοι στο Αλώνι λόγω της κακής τους διατήρησης δεν μπορούν να συγκριθούν με τους τάφους του Βροντά. Σε ορισμένα σημεία παρουσιάζουν ομοιότητες, όπως στον προσανατολισμό της εισόδου από δυτικά ή βόρεια και στα σχήματά τους. Οι τάφοι στο Αλώνι είναι οι περισσότεροι ορθογώνιοι και μεγαλύτεροι σε μέγεθος. Από τα αγγεία των τάφων (αν και η χρονολόγησή τους ήταν προβληματική) η νεκρόπολη στο Αλώνι χρονολογείται από την ΥπΜ έως την ΥΓ εποχή, γεγονός που δηλώνει ότι το νεκροταφείο στο Αλώνι συνεχίζει ακόμη μισό αιώνα παραπάνω από την νεκρόπολη του Βροντά.

350. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258- 261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day,Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 190 & French 1990, 73 & Gesell et all 22-30 & Gesell 1990,317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-177 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 67-120 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97- 100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003, 84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 51.

4Γ1-ε.Βροντάς

Στα ΝΔ του λόφου Βροντά³⁵¹-εικ.203 η Η.Boyd το 1901 έφερε στο φως μια οικία (αποθηκευτικός χώρος-κτίριο Β) και τη νεκρόπολη (εικ.213). Εντοπίστηκαν οκτώ μικροί θολωτοί τάφοι (οι επτά κατεστραμμένοι και ο Τάφος 3 άθικτος).

Οι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από ακατέργαστες πέτρες συνδεδεμένες με πηλό. Διέθεταν στόμιο (0,50-0,60μ. ύψος και πλάτος 0,42-0,82μ.) με ανώφλι και δρόμο που χαρακτηρίστηκε ψευδής (ένα κοίλωμα-σκάμμα έξω από το στόμιο-Μόνο στον τάφο Α ήταν ορισμένος με πέτρες) στους περισσότερους τάφους. Οι διαστάσεις τους είναι: διάμετρος 2.10μ. και ύψος 2μ. Οι τάφοι κλείνονταν από δύο μεγάλες επίπεδες πέτρες.

Η μελέτη των τάφων έδειξε ότι η τοποθέτηση των νεκρών εντός του τάφου γινόταν από την οροφή του τάφου. Οι τάφοι Α,Β,С, D δεν περιείχαν σχεδόν κανένα εύρημα ενώ οι τάφοι 1,2,3 και 4 περιείχαν ευρήματα. Οι τάφοι μελετήθηκαν επιμελώς και σχεδιάστηκαν το 1981, αν και δεν μπόρεσαν να ταυτιστούν όλοι.³⁵² Αναλυτικά :

Τάφος Α-I—Στον τάφο βρέθηκε ένα σφονδύλι από λίθο. Στη νεότερη έρευνα του 1978-1981 βρέθηκαν όστρακα ΠρΓ, όπως χείλη από σκύφο με λαβές, κρατήρας, κάλαθος, θραύσματα από πίθο και όστρακα από το σώμα των αγγείων, ενώ από το δρόμο του τάφου θραύσματα σκύφου και πίθου(εικ.218α). Όλα χρονολογούνται μεταξύ 11⁰⁰ και 10⁰⁰ αι π.Χ.

Τάφος 1-II—Ο τάφος-εικ.214 διατηρείται σε καλή κατάσταση. Η Η.Boyd είχε φέρει στο φως δεκατρία αγγεία, καθώς και δύο χάλκινα δακτυλίδια και δύο πήλινα σφονδύλια. Στον τάφο, επίσης, βρέθηκαν τρεις σκελετοί με ένα καλά διατηρημένο κρανίο. Στη νεότερη έρευνα από τα δεκατρία αγγεία εντοπίστηκε μόνο ένα διακοσμημένο φλασκιό Κυπριακού τύπου της ΥπΜ εποχής, ενώ βρέθηκαν θραύσματα ΠΠρΓ σκύφου, όστρακα τεσσάρων κυπέλλων ή σκύφων και ίσως θραύσματα καλάθου από τον υποτιθέμενο δρόμο

Τάφος Β(III)—Ο καλύτερος σε κατασκευή τάφος (εικ.215) αλλά χωρίς κανένα εύρημα.³⁵³

Τάφοι C-V και D-VI— Η Η.Boyd δεν εντόπισε κανένα εύρημα. Ο τάφος V-εικ.217 είναι ο καλύτερα διατηρημένος με τετράγωνη βάση και με ψευδή-δρόμο. Η νεότερη έρευνα έφερε στο φως όστρακα αγγείων, όπως διακοσμημένων πίθων Γ εποχής, θραύσματα από χείλος κρατήρα και το άνω τμήμα του σκύφου. Στον τάφο VI η νεότερη έρευνα έφερε στο φως από τον ψευδή-δρόμο του τάφου μικρό αριθμό οστράκων, αδιευκρίνιστα ως προς την εποχή, όπως τα χείλη δύο κρατήρων.

351. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59&Gesell, Day,Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 . Ο χώρος του λόφου ερευνήθηκε και μελετήθηκε στις ανασκαφές του 1983-1984 φέρνοντας στο φως τα κτίρια Α,Β,С, D και Ε Οι τάφοι κατασκευάστηκαν στο σκαμμένο μαλακό λευκό έδαφος της περιοχής που ονομάζεται *τσακάλι* και ορίστηκαν με πέτρες κτισμένες με εκφορικό τρόπο, σχηματίζοντας ένα δωμάτιο.. & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Gesell, Day,Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 293 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 190 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-77 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58.

352. Στους τάφους δόθηκε διαφορετική αρίθμηση από τους Coulson, Gesel and Day το 1983, 394.

353. Η νεότερη έρευνα δεν τον εντόπισε καθώς και τους τάφους 8(VIII) και το τάφο 7(VII).

Τάφος 2(VIII)³⁵⁴—Στον τάφο (εικ.216) βρέθηκαν δέκα αγγεία(εικ.218α) καθώς και χάλκινη περόνη, χάλκινη πόρπη, θραύσματα από χάλκινη περόνη ή δακτυλίδι, σιδερένια λαβή ξίφους ή εγχειριδίου και σιδερένιες λεπίδες. Η νεότερη έρευνα από τα δέκα αγγεία εντόπισε μόνο ένα ΥπΜ αμφορέα.

Τάφος 3-IV— Ο τάφος (εικ.216) βρέθηκε άθικτος και περιείχε έναν ακέραιο πίθο και σαράντα (40) αγγεία-εικ.218β (Πολλά τοποθετημένα μέσα σε άλλα). Άλλα ευρήματα: χάλκινο βραχιόλι, πέντε χάλκινες πόρπες, χάλκινο δακτυλίδι, δύο σιδερένιες λόγχες, δύο ξίφη από σίδηρο, πέτρινο και πήλινο σφονδύλι. Ο τάφος περιείχε τέσσερεις σκελετούς από τους οποίους τα τρία κρανία διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Ο πίθος δεν περιείχε οστά αλλά στάχτη μαζί με θραύσμα χάλκινης πόρπης και τρία τμήματα από σιδερένια λεπίδα. Η νεότερη έρευνα εντόπισε μόνο 18 από τα 40 αγγεία στο Μουσείο Ηρακλείου (ιδιαίτερης σημασίας αγγεία, όπως: ασκός (ΥπΜ), αγγείο σε σχήμα πουλιού (ΥπΜ), αμφορέας (ΠΠρΓ) και αρύβαλλος (ΠρΒ) με κύριο θέμα διακόσμησης τρίγωνα μονά ή διπλά ανάμεσα σε ταινίες μαζί με τις τέσσερεις χάλκινες περόνες και το χάλκινο βραχιόλι. Τα αγγεία χρονολογήθηκαν από την ΥπΜ έως την ΠρΓΒ. Από τις ανασκαφές του 1981 βρέθηκαν όστρακα από πίθους, τριποδικό πόδι, ενώ στο δρόμο ακέραιο κύπελλο και χείλη κρατήρων και καλάθων.

Τάφος 4(VII)—Ο τάφος ήταν πλήρως κατεστραμμένος. Στον τάφο, όμως, βρέθηκαν όστρακα από δεκαοκτώ αγγεία (18)-εικ.218α ανάμεσα στις πέτρες καθώς και χάλκινη πόρπη, θραύσματα από δύο χάλκινες πόρπες, μια χάλκινη περόνη κεφαλής, τρία τμήματα από λεπτά χάλκινα πινάκια με χαραγμένο σχέδιο, θραύσματα από χαλκό και σίδηρο και ένα πέτρινο σφονδύλι. Η νεότερη έρευνα από τα 18 αγγεία εντόπισε τέσσερα διακοσμημένα (αμφορέα, πρόχου, λεκανίδα), καθώς και τα σιδερένια και χάλκινα ευρήματα. Τα αγγεία χρονολογούνται από την ΥπΜ - ΠρΒ εποχή έως την Π-ΜΓ. Η μελέτη της κεραμικής και των ευρημάτων των τάφων απέδειξαν ότι χρονολογούνται από την ΥπΜ εποχή έως τις αρχές της Π-ΜΓ εποχή.

Τάφος IX—Ο τάφος εντοπίστηκε το 1951 από τον αγρότη Γ. Σεκαδάκη, Ν. της περιοχής. Τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο μουσείο της Ιεράπετρας. Στον τάφο είχαν βρεθεί τρεις σκελετοί με την κεφαλή προς την είσοδο, οι οποίοι είχαν αφηθεί από τον αγρότη εντός του τάφου και η νεότερη έρευνα διαπίστωσε μαζί με όστρακα και θραύσματα από σιδερένιο μαχαίρι. Τα καταγεγραμμένα αγγεία του τάφου είναι 19 ή 23, ενώ ο αγρότης αναφέρει πενήντα τέσσερα (54) αγγεία (όπως αγγείο σε σχήμα πουλιού, αμφορέα, φλασκί, 18 κύπελλα, 3 σκύφους, έναν κάνθαρο, 11 οινοχόες, 4 πρόχους και 4 αμφορίσκους), καθώς και τρία δακτυλίδια. Τα ευρήματα χρονολογούν τον τάφο από την ΥπΜ έως την ΠΓ εποχή. Ο τάφος θεωρείται ο πιο σημαντικός από τους τάφους του Βροντά.

354. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Πλάτων 1951,445 & Πλάτων 1954, 516 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59Gesell, Day,Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 . & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Gesell, Day,Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987a, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 293 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 190 & French 1990, 73 & Gesell et al 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day,Coulson 1991, 145-77 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et al 1995, 91-92 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et al 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et al 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58.

Οι τάφοι είναι παρόμοιου μεγέθους, στρογγυλοί ή ορθογώνιοι.³⁵⁵ Ο προσανατολισμός τους είναι προς το νότο. Οι περισσότεροι έχουν ψευδή-δρόμο εκτός από τον τάφο Ι του οποίου ο δρόμος είναι ορισμένος με λιθοδομή. Οι είσοδοι των τάφων έκλειναν με χώμα και με δύο ή τρεις μεγάλες επίπεδες πέτρες, τοποθετημένες οριζόντια. Το τμήμα του ψευδούς-δρόμου χρησιμοποιήθηκε για την τέλεση των ταφικών εθίμων.

Οι προαναφερθέντες τάφοι του *Βροντά* από την κεραμική δηλώνουν τρεις διαφορετικές περιόδους χρήσεις.

1. ΥπΜ – ΠΠρΓ —Τάφοι II, IV, VII, VIII, IX και ίσως I, VI;
2. ΠρΓΒ —Τάφοι IV, VII, IX και ίσως I, VI: VIII;
3. ΠΓ-ΜΓ —Τάφοι V, VII, IX και ίσως IV;

Τρεις τάφοι διαπιστώνουμε (VII, IX και ίσως ο VI) ότι ήταν σε χρήση και στις τρεις χρονικές περιόδους, ενώ ο τάφος V μόνο στη Γ περίοδο.

Τάφος X—Το 1981 ήρθε στο φως βορειότερα από την ομάδα των παραπάνω αναφερομένων τάφων της H.Boyd ο τάφος X. Ο τάφος βρέθηκε συλημένος. Είναι τετράγωνος με προσανατολισμό από Β. προς Ν. Στον τάφο βρέθηκαν θραύσματα ΠρΓΒ κεραμικής. Στα ανώτερα στρώματα βρέθηκαν οστά ζώων (κυρίως σκυλιών και κουταβιών)³⁵⁶ καθώς και θραύσμα χάλκινης περόνης. Ο τάφος χρησιμοποιήθηκε, όπως δηλώνει η κεραμική, από την ΥπΜ-ΠΠρΓ (αγγείο σε σχήμα πουλιού, αμφορέας, φλασκί, κύπελλα, σκύφοι, κάρυφοι).

Στις τάφους δυτικά του οικισμού, όπου είχαν βρεθεί από την H.Boyd τρεις θολωτοί τάφοι (IV,V,VI), βρέθηκε το 1987 ο **Τάφος 3**. Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος, σε ορθογώνιο σχήμα και περιελάμβανε δύο καύσεις. Στην πρωιμότερη ταφή βρέθηκε Β.Α. το κρανίο του νεκρού, το οποίο, αν και είχε καεί εντελώς αποδόθηκε σε ενήλικα άνδρα. Η δεύτερη ταφή, στα Ν.Δ., συνοδευόταν από πέτρες και στάχτη και δήλωνε την τέλεση της καύσης μέσα στον τάφο. Τα υπολείμματα της καύσης ήταν τελείως καμένα και δεν υπήρχε δυνατότητα κατανόησης του φύλου του νεκρού. Ο τάφος περιελάμβανε μεγάλο ποσοστό καμένης κεραμικής, όπως: μονόχρωμο κύπελλο και αρύβαλλο (ανήκουν στην πρώτη ταφή) ενώ στη δεύτερη ανήκουν: κύπελλα, δύο μονόχρωμα κύπελλα, μια μεγάλη φιάλη, μονόχρωμος σκύφος, καπάκι, οινοχόη, αρύβαλλος και αμφορίσκος.³⁵⁷ Άλλα ευρήματα: χάλκινη περόνη, χάλκινο σκουλαρίκι και μια σιδερένια περόνη. Οι ταφές χρονολογούνται μεταξύ της ΜΓ-ΥΓ εποχής.

355. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Πλάτων 1951,445 & Πλάτων 1954, 516 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 Gesell, Day, Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Gesell, Day, Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987a, 263-265 & Τσιποπούλου 1987b, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day, Coulson 1988, 293 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 185-187 & French 1990, 73 & Gesell et al 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 145-77 & Coulson and Tsiporoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et al 1995, 91-92 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et al 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et al 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005, 73-121 & Eaby 2007, 55-58.

356. Οι ανασκαφείς υπέθεσαν ότι τα συγκεκριμένα ζώα θυσιάστηκαν στη διάρκεια της ταφής ως προσφορά στον θανόντα. Οστά ζώων είχαν πέσει και εντός του τάφου και βρέθηκαν ανάμεσα στους σκελετούς.

357. Τα αγγεία έχουν παράλληλα στην Φορτέτσα και στην Κνωσό ,αλλά και από το τάφο Πλάι του Κάστρου στο Καβούσι.

Στις ανασκαφές στο λόφο του Βροντά,³⁵⁸ όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, η Η.Boyd έφερε στο φως το 1900 έναν αποθηκευτικό χώρο. Στη συνέχιση των ανασκαφών στις ανασκαφικές περιόδους 1983-84, 1987, 1988,1989-1990 ανασκάφηκαν τα κτίρια A,B,C,D,E,G, J,H,I,K,N,O, τα οποία αποτελούν τον οικισμό του Βροντά, ο οποίος χρονολογείται από την ΥΜΠΓ έως την ΥΓ εποχή. Οι ανασκαφές εντός των κτιρίων έφεραν στο φως 34 κιβωτιόσχημους τάφους/ταφικά περιφράγματα-(εικ.219) με καύσεις (κατά το μεγαλύτερο ποσοστό) και αφορούν 111 νεκρούς (άνδρες, γυναίκες, παιδιά και έμβρυα).. Αναλυτικά:

Στο **κτίριο Β**-εικ.220&221, δωμάτιο 9, το οποίο η Η.Boyd είχε ανασκάψει από το 1900, είχε βρεθεί σωρός από σιδερένια εργαλεία, όπλα, κεραμική-εικ.222α,β,γ,δ,ε και οστά, τα οποία ίσως ανήκαν σε ταφή ή καύση, την οποία η ανασκαφέας δεν αναγνώρισε, όπως διαπίστωσε η έρευνα του 1987. Το δωμάτιο ήταν λίγο μεγαλύτερο σε διαστάσεις από ένα κιβωτιόσχημο τάφο.

Στο **κτίριο C**-εικ.223, στη Β.Δ. γωνία της Τάφρου 12400 βρέθηκε σωρός από πέτρες αναμεμιγμένες με στάχτη, καμένα ανθρώπινα οστά και καμένα θραύσματα αγγείων.

Τάφος 1. Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν μια δεύτερη χρήση του κτιρίου ως χώρου καύσης. Το 1987 στο δωμάτιο C2-εικ.224, στη νότια γωνία του, βρέθηκαν πέτρες και στάχτη μαζί με καμένα οστά και κεραμική-εικ.224α

Τάφος 4. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος και εντός του αναγνωρίστηκαν δύο ταφές, ενός ενήλικα και ενός νηπίου. Οι σκελετοί δεν ήταν πλήρεις και δηλώνουν ότι είχαν υποστεί καύση σε άλλο σημείο και μεταφέρθηκαν εκεί. Η παρουσία του νηπίου και τα κτερίσματα του τάφου σύμφωνα με τους ανασκαφείς δηλώνουν ότι πρόκειται για γυναικεία ταφή (η γυναίκα είχε πεθάνει κατά τη γέννηση του παιδιού της). Τα κτερίσματα του τάφου ήταν: σφονδύλι και δύο χάλκινες περόνες, ενώ τα αγγεία ήταν καμένα. Χαρακτηριστικά αγγεία: οινοχόες (ΠρΓΒ-ΠΑ), θραύσματα αρυβάλλων, κύπελλα καθώς και θραύσματα αμφορέα. Τα αγγεία έχουν παράλληλα από άλλα σημεία της Κρήτης, Πραισό, Κνωσό (Φορτέτσα) αλλά και με τα αγγεία των τάφων του *Πλάι του Κάστρου* στο Καβούσι. Ο τάφος χρονολογείται στο τέλος της ΥΓ ή στην αρχή της ΠΑ περιόδου.

Στο **Δωμάτιο C4**-εικ.225&226 (Τάφος 5) βρέθηκε τάφος κιβωτιόσχημος, ορθογωνίου σχήματος (ανεξάρτητος από τους τοίχους του δωματίου), ο οποίος περιελάμβανε καύσεις και ενταφιασμούς. Ο τάφος περιείχε δύο στρώματα ταφών. Το χαμηλότερο στρώμα περιείχε τρεις διαταραγμένες καύσεις. Ο αριθμός των νεκρών καθορίζεται από τα κρανία. Τα οστά από τις δύο καύσεις ανήκουν σε έναν άνδρα ενήλικα, ενώ τα υπόλοιπα είναι αδιευκρίνιστα. Τα οστά της τρίτης καύσης ανήκουν σε έφηβο 11 έως 12 ετών. Τα κτερίσματα των καύσεων είναι: σιδερένια εργαλεία και όπλα, καθώς και θραύσμα πέτρινου κέρνου ασυνήθιστου τύπου, τρία κύπελλα και μικρότερα κύπελλα.

358. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Πλάτων 1951,445 & Πλάτων 1954, 516 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59Gesell, Day,Coulson 1983, 410-412 & Day 1984, 21-22 . & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Gesell, Day,Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 382-383 & Τσιποπούλου 1987a, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 185-187 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 148 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 91-92 & Tomlinson 1996, 46 & Haggis 1997, 373-390 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58 & Day,Klein & Turner 2009,33-58&79-93.

Στα Ν.Δ. του τάφου³⁵⁹ στην ανασκαφή του 1988 εντοπίστηκαν και ίχνη από ταφή καύσης –**Τάφος 11**, με μικρή ποσότητα οστών και κεραμικής, ενώ τα λείψανα και τα κτερίσματα είχαν ταφεί σε άλλο σημείο. Η συνέχιση της έρευνας το 1988 στο κτίριο C κατά μήκος του ανατολικού τοίχου έφερε στο φως δύο ακόμη αίθουσες με θρανία. Στη μία από της αίθουσες βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με καύσεις της ΥΓ εποχής.

Στο **κτίριο D-εικ.227** στις ανασκαφές του 1989, στο δυτικό κτίριο, στα νότια ορθογώνιας αίθουσας βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος-**Τάφος 36** ΥΓ εποχής. Στον τάφο εντοπίστηκε χάνδρα από ορεία κρύσταλλο.

Στο **κτίριο E**, δωμάτιο E3 βρέθηκαν στην τάφο 800 ίχνη καύσης. Στο δάπεδο του δωματίου στη βορειότερη γωνία βρέθηκαν στάχτες μαζί με καμένα ανθρώπινα οστά, καλής ποιότητας κεραμική, κοσμήματα και όπλα. Στο χώρο της καύσης βρέθηκαν: χάλκινη πόρπη, 18 σιδερένιες κεφαλές βελών, μια πέτρινη χάνδρα, ενώ η κεραμική περιλάμβανε : δύο σκύφους, ο ένας με πόδι (της Ετεοκριτικής Γεωμετρικής περιόδου) δύο κύπελλα (Γ) και μία πρόχο. Από τους ανασκαφείς διευκρινίζεται ότι δεν είναι γνωστό αν από την καύση μετακινήθηκαν σε άλλο σημείο κάποια οστά και κτερίσματα. Η καύση χρονολογείται στην ΥΓ εποχή

Στο **κτίριο G**, δωμάτιο 1, εντοπίστηκε ο **Τάφος 19**, ο οποίος ήταν ορθογώνιος, κιβωτιόσχημος και ενσωμάτωνε τον βόρειο και ανατολικό τοίχο του κτιρίου, ενώ ο νότιος και δυτικός τοίχος του τάφου ήταν κτισμένοι με λίθους. Ο τάφος περιείχε τρεις καύσεις ενηλίκων και ίσως ορισμένα από τα οστά είχαν μεταφερθεί για ενταφιασμό σε άλλο σημείο. Στον τάφο δε βρέθηκαν μεταλλικά αντικείμενα αλλά μόνο Γ κεραμική (όπως ένα κύπελλο ή σκύφος ΥΓ εποχής). Χαρακτηριστικά ευρήματα του δωματίου αποτελούν λατρευτικά αντικείμενα, όπως: θραύσματα από διάφορες πινακίδες, ο κορμός μιας θεάς με υπερυψωμένα τα χέρια και οφιδωτά αγγεία.

Στα δυτικά του κτιρίου G, στο Ιερό, η περιοχή είχε διαβρωθεί. Στο χώρο αυτό εντοπίστηκαν τέσσερις ταφές της ΥΓ εποχής.. Ο **Τάφος 25**—Ορθογώνιος κιβωτιόσχημος με διατηρημένους τους τοίχους των τριών πλευρών. Περιείχε καμένα ανθρώπινα οστά (ίσως και αποθέσεις από τους τάφους 26 και 32), καθώς και Γ κεραμική, ενώ στην εξωτερική περιοχή βρέθηκε χάλκινη πόρπη ΥΓ εποχής.

Στο **Τάφο 26**, η ταφή είχε γίνει σε κιβωτιόσχημο τάφο και μόνο ο δυτικός τοίχος είχε καταστραφεί. Μέσα σε κοίλωμα του τάφου εντοπίστηκαν καμένα οστά αλλά και τα ξύλα της πυράς. Στον τάφο οι καύσεις αφορούσαν έναν ενήλικα και ένα παιδί. Στο τάφο βρέθηκαν, επίσης, οστά προβάτου/κατσίκας.

359. Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & Coulson 1990, 185-187 & 192 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 163 & Coulson, Gesel and Day 1991/93, 325-326 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 79 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58 & Day,Klein & Turner 2009, 85-110.

Στα κτερίσματα του τάφου³⁶⁰ συγκαταλέγονται δυο σιδερένιες αιχμές λογχών, σιδερένιο στιλέτο, χάλκινη πόρπη και πήλινη χάνδρα. Η κεραμική περιλαμβάνει: κύπελλα και σκύφους, οινοχόη, υδρία, ένα δίσκο με λαβή και πρόχους. Σε υψηλότερο επίπεδο του τάφου ήρθε στο φως και τεφροδόχος αμφορέας με τα καμένα οστά ενήλικα. Από τη διακόσμηση του αγγείου χρονολογείται στην ΠΑ εποχή. Ο αμφορέας συνοδευόταν από σκύφο, ο οποίος μάλλον είχε τοποθετηθεί ως πώμα στον αμφορέα. Ο τάφος ανακατασκευάστηκε στο Μουσείο Ιεράπετρας.

Τάφος 27—Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος, συλημένος και μερικώς κατεστραμμένος. Στη Β. και Β.Α πλευρά του βρέθηκε καύση ενήλικα και Γ κεραμική. Σε μικρή απόσταση εντοπίστηκαν, επίσης, σιδερένια αντικείμενα, όπως: μια υποδοχή λόγχης, ένα δρεπάνι και ίσως ένας οβελός.

Τάφος 32—Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος αλλά όχι καλά διατηρημένος. Ο τάφος περιείχε δύο καύσεις και αρύβαλλο στο πάνω τμήμα του τάφου, από τον οποίο χρονολογείται στην ΠΑ εποχή.

Στο κτίριο Η, δύο τοίχοι του χρησιμοποιήθηκαν ως μέρη ενός κιβωτιόσχημου τάφου.

Τάφος 6. Ο τάφος περιλαμβάνει ενταφιασμούς και καύσεις. Δύο καύσεις ενηλίκων ήταν κάτω από το δάπεδο του τάφου, αποτελούμενο από χαλίκια. Η μία καύση (Ν.Α) δεν ήταν καλά διατηρημένη, ενώ η δεύτερη ανήκε σε ενήλικα 40-50 ετών. Στον τάφο βρέθηκαν σωρός από σιδερένια όπλα και εργαλεία, όπως: 18 διαβρωμένα σιδερένια αντικείμενα: 4-6 αιχμές λογχών-δυο μικρότερες ή ακοντίων, ένα στιλέτο ή ξίφος, ένας πέλεκυς, λαβίδες, μία σμίλη, μια πόρπη και μια περόνη. Η κεραμική του τάφου βρέθηκε κατεστραμμένη από τη φωτιά. Στην κορυφή των καύσεων ήρθε στο φως ταφή δύο νεκρών, ενός ενήλικα και ενός εφήβου, τους οποίους συνόδευαν δύο σκύφοι (ΥΓ). Στο άνω μέρος του τάφου βρέθηκε ένας αμφορίσκος.

Στο κτίριο J (εικ.228,229,230,231) βρέθηκαν στις ανασκαφές του 1988 έξι ταφές της Γ εποχής. Οι τρεις ταφές ήταν καύσεις μέσα σε πέτρινους κιβωτιόσχημους τάφους (**Τάφοι 9,12 & 20**). Ο **Τάφος 9** είναι ο πλουσιότερος τάφος από τους τάφους του *Βροντά*. Ο κιβωτιόσχημος αυτός τάφος ενσωματώνει το νότιο τοίχο του κτιρίου, ενώ οι άλλοι τρεις τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ασβεστόλιθο και είχαν καεί από τις τελούμενες καύσεις εντός του τάφου. Ο τάφος περιείχε σκελετικά υπολείμματα οστών από τέσσερεις ενήλικες και ένα νήπιο. Η τεράστια ποσότητα του κτερισματικού υλικού ήταν αποσπασματική και διεσπαρμένη και ήταν δύσκολο να οριστούν τα αντικείμενα στους μεμονωμένους ενταφιασμούς, Στον τάφο βρέθηκε κεραμική σε μεγάλο ποσοστό και αναγνωρίστηκαν 80 είδη αγγείων, τα οποία είχαν καεί, όπως 34 κύπελλα και μεγάλο θραύσμα διακοσμημένου πίθου (το οποίο δεν είχε καεί και ίσως αποτελούσε το σήμα του τάφου).

360. Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & Coulson 1990, 185-187 & 192 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 167 & Coulson, Gesel and Day 1991/93, 325-326 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 79 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2000, 1041-1042 .& Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58.

Στον τάφο βρέθηκαν³⁶¹ 40 μεταλλικά αντικείμενα- 33 από σίδηρο (15 σιδερένιες αιχμές λόγχης, 5 στιλέτα, 3 πελέκει, 3 μαχαίρια, 2 ξύστρα, 2 δρεπάνια και 3 αντικείμενα άγνωστης χρήσης), ενώ στα αντικείμενα από χαλκό περιλαμβάνονταν 3 πόρπες και πολλά θραύσματα από φύλλο χαλκού. Η χρονολόγηση της ταφής αποδίδεται στην ΠΓ εποχή αλλά ίσως και αργότερα βάσει της διακόσμησης του θραύσματος του πίθου-σήματος.

Ο **Τάφος 10**-εικ.231 ήταν ορθογώνιος κιβωτιόσχημος τάφος και ενσωμάτωνε τον τοίχο 7 του κτιρίου J και περιείχε πιθοταφή (εγχυτρισμό), η οποία αφορούσε παιδί ηλικίας 5 ή 6 ετών.. Γύρω από το αγγείο είχαν τοποθετηθεί κυκλικά πέτρες. Εντός του πίθου, εκτός των οστών του παιδιού, υπήρχαν και οστά κουνελιού. Στον πίθο δε βρέθηκαν κτερίσματα αλλά οι ροζέτες, οι οποίες διακοσμούσαν τον πίθο χρονολογούν την ταφή στη Γ εποχή.

Ο **Τάφος 12**-εικ.231 βρίσκεται κοντά στο τάφο 10 και ήταν κιβωτιόσχημος. Ο τάφος περιελάμβανε ένα μεγάλο αριθμό ταφών. Ο τάφος ενσωμάτωνε τον τοίχο 3 του κτιρίου J, ενώ οι άλλοι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από λίθους. Στον τάφο βρέθηκαν υπολείμματα από επτά καύσεις ενηλίκων. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν: κεραμική (δίσκος και πολλά κύπελλα), όπλα, εργαλεία και κοσμήματα. Αναλυτικά: από σίδηρο—7 αιχμές βελών, ένα στιλέτο, 16 κεφαλές βελών, ένα δρεπάνι, ένα πριόνι, μια σμίλη, ένας πιθανός οβελός, ένα εργαλείο, δύο περόνες, ενώ από χαλκό—δύο περόνες και μία πόρπη. Εκτός τους τάφου, στα βόρεια του βρέθηκε μικρή αρύβαλλος ως προσφορά.

Ο **Τάφος 17**-εικ.231 οριζόταν από τους τοίχους του κτιρίου χωρίς άλλη κατασκευή. Ο τάφος περιείχε καύση δύο ενηλίκων. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν: από σίδηρο—μία λόγχη, δύο δρεπάνια, δύο περόνες, ενώ από χαλκό-περόνη και φύλλο χαλκού. Η κεραμική περιλαμβάνει ένα σκύφο και δυο αρύβαλλους της ΥΓ εποχής.

Στον **Τάφο 14** βρέθηκαν καμένα ανθρώπινα οστά αλλά παρατηρήθηκαν και άλλες αποθέσεις από άλλους τάφους. Ανάμεσα στους τάφους 10,12 & 17 βρέθηκαν οστά ζώων και ένα θραύσμα χάλκινης περόνης.

Ο **Τάφος 20** βρίσκεται δυτικά του τάφου 10. Είναι κιβωτιόσχημος και ενσωματώνει δύο τοίχους του κτιρίου (B&A), ενώ οι τοίχοι Δ. και Ν. είναι κατασκευασμένοι από λίθους. Ο τάφος περιείχε υπολείμματα από πέντε καύσεις ενηλίκων. Μεγάλος αριθμός σιδερένιων και χάλκινων αντικειμένων συμπεριλαμβάνονται στα κτερίσματα του τάφου, όπως: τμήμα χάλκινου φύλλου με τρύπες στην άκρη καθώς και ελεφαντοστέινη χάνδρα. Η κεραμική του τάφου περιελάμβανε θραύσματα καμένων οστράκων, όπως: ένα μεγάλο αγγείο με Γ διακόσμηση και ένα διακοσμημένο κύπελλο με παράλληλα κύπελλα ΥΓ εποχής από τους τάφους της Κνωσού και της Φορτέτσας.

Στο κτίριο I και στα δύο δωμάτια του κτιρίου βρέθηκαν διαταραγμένες ταφές. Στον **Τάφο 7**, στο νότιο δωμάτιο ανασκάφτηκε καύση. Τα σκελετικά οστά δεν υπήρχαν και τα εναπομείναντα οστά ήταν θρυμματισμένα και καμένα χωρίς κανένα κτερίσμα, ενώ στον **Τάφο 8**—στο βόρειο δωμάτιο σε μια δεύτερη ταφή-καύση βρέθηκαν καμένα οστά, τα οποία είχαν καεί σε άλλο σημείο και είχαν τοποθετηθεί σε ένα μικρό πίθο στο δάπεδο του δωματίου. Τα οστά και αυτού του τάφου ήταν θρυμματισμένα.

361. Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & Coulson 1990, 185-187 & 192 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 156-159, 162 & Coulson, Gesel and Day 1991/93, 325-326 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 68 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2000, 1041-1042 .& Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005, 73-121 & Eaby 2007, 55-58 & Day,Klein & Turner 2009., 140-154.

Στο ίδιο κτίριο I³⁶² στην ανασκαφή του 1988 εντοπίστηκε στο βόρειο και δυτικό τμήμα του δωματίου 4, ταφή καύσης -**Τάφος 15** στην είσοδο της αίθουσας και όχι σε κιβωτιόσχημο τάφο. Εντοπίστηκαν τρεις καύσεις ενηλίκων και είχε σχηματιστεί ένας τύμβος από πέτρες. Υπήρχαν, επίσης, λίγα οστά και κτερίσματα χωρίς να είναι βέβαιο αν πρόκειται για πρώτη ταφή. Το 1989 στο δωμάτιο 3 του ίδιου κτιρίου εντοπίστηκε ο **Τάφος 28**, ο οποίος ήταν κατασκευασμένος πάνω σε πεσμένες πέτρες. Ήταν μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος και περιείχε οκτώ καύσεις, μοναδική περίπτωση από τους τάφους του Βροντά Έξι από τις καύσεις, πέντε ενηλίκων και ενός παιδιού αποτελούν αρχικές ταφές, ενώ δύο από αυτές παραμερίστηκαν στις πλευρές του τάφου, για να υπάρξει χώρος για μεταγενέστερες ταφές. Ο τάφος περιείχε πολλά κτερίσματα τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν σε συγκεκριμένη ταφή. Στην Ν.Α. γωνία του τάφου υπήρχαν θραύσματα αγγείων, όπως έξι μονόχρωμα κύπελλα-εικ.232 (όμοια με τα άλλα κύπελλα των τάφων του Βροντά αλλά και της Φορτέτσας), τα οποία χρονολογούνται στην ΥΓ-ΠΑ εποχή. Τα μεταλλικά κτερίσματα περιλαμβάνουν δύο σιδερένιες αιχμές λογχών, ένα σιδερένιο πέλεκυ, ένα σιδερένιο οβελό, ένα μαχαίρι και μια χάλκινη πόρπη (όμοια με αυτήν του τάφου 25). Τρεις ακόμη ταφές βρέθηκαν στην Ν.Α. γωνία του τάφου σε μια δευτερογενή απόθεση εντός αμφορέων, οι οποίοι είχαν σφηνωθεί στη γωνία και γύρω τους είχαν τοποθετηθεί, κυκλικά, πέτρες. Ο Αμφορέας Νο1³⁶³ είχε κλεισθεί από ένα μεγάλο αναποδογυρισμένο μονόχρωμο κύπελλο, ενώ ο Αμφορέας Νο2 από ένα πώμα και πάνω του είχε τοποθετηθεί επίπεδη πέτρα. Οι αμφορείς περιείχαν καμένα οστά δύο ενηλίκων και σύμφωνα με τους ανασκαφείς είχαν τοποθετηθεί κατά την ίδια περίοδο, αν και η τεχνολογία τους ήταν πολύ διαφορετική. Χρονολογούνται στην ΥΓ εποχή.

Στη περιοχή βόρεια του δωματίου 3 του κτιρίου εντοπίστηκε ο **Τάφος 34**. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος και αφορά καύση έχοντας ομοιότητες με τον Τάφο 4 του κτιρίου D. Η διάβρωση έχει επηρεάσει τους τοίχους του τάφου. Περιείχε υπολείμματα καύσης γυναίκας και ενός μικρού παιδιού. Η γυναίκα ήταν τοποθετημένη σε συνεσταλμένη στάση, ενώ το παιδί βρέθηκε στην περιοχή της κοιλιάς. Δεν υπήρχαν κτερίσματα εκτός από γεωμετρικά κύπελλα και οι ανασκαφείς θεωρούν ότι η διάβρωση τα είχε μετακινήσει. Μια οινοχόη της ΥΓ εποχής βρέθηκε στον ανατολικό τοίχο.

Στο δωμάτιο 5 το 1989, στην ανατολική του πλευρά εντοπίστηκαν καμένα οστά, τα οποία αντιπροσωπεύουν το **Τάφο 33**, ο οποίος ίσως είναι μια δευτεροβάθμια απόθεση. Η απουσία της καύσης στο σημείο αυτό αποκλείει τη χρήση της θέσης ως πυρά

Στο κτίριο K, στο δυτικότερο δωμάτιο βρέθηκε ο **Τάφος 16**-εικ.233. Ο τάφος είναι κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από λίθους. Περιείχε δύο ταφές-καύσεις ενηλίκων. Τα υπολείμματα της πρωιμότερης καύσης βρέθηκαν στο στρώμα του βράχου. Η υστερότερη καύση αφορούσε ενήλικα 40-60 ετών. Η καύση πραγματοποιήθηκε μέσα στον κιβωτιόσχημο τάφο.

362. Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & Coulson 1990, 185-187 & 192 & French 1990, 73 & Gesell et all 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 156-159, 162 & Coulson, Gesel and Day 1991/93, 325-326 & Coulson and Tsipopoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 68 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2000, 1041-1042 .& Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιτοπούλου 2005, 73-121 & Eaby 2007, 55-58 & Day,Klein & Turner 2009., 140-154.

363. Ο Αμφορέας 1 ήταν ακατέργαστος και ακανόνιστος και δεν μπορεί να παραλληλισθεί με κανένα σχήμα αλλά και ως προς την διακόσμηση με τα αντίστοιχα αγγεία της Φορτέτσας. Ο Αμφορέας 2 είχε υπερψωμένη βάση, ωοειδές σώμα και ψηλό λαίμο και είχε ομοιότητες με εισαγόμενο αμφορέα της Φορτέτσας

Στον τάφο βρέθηκε κεραμική³⁶⁴ τοποθετημένη στο κεφάλι και τα πόδια του νεκρού καθώς και μεταλλικά αντικείμενα, όπως: ένα στιλέτο, δύο αιχμές λόγχης, ένα βελόνι, θραύσμα λεπίδας από οψιδιανό, σιδερένια σμίλη, θραύσματα από σιδερένιες λεπίδες και δύο θραύσματα από σιδερένια περόνη. Στην κεραμική του τάφου ανήκουν είκοσι αγγεία—κύπελλα και σκύφοι. αλλά και ένας αρύβαλλος και δύο διακοσμημένοι αμφορείς με λαιμό και λαβές. Οι αμφορείς είναι αγγεία ασυνήθιστα για τους τάφους του Βροντά με παράλληλα στην Κνωσό και στη Φορτέτσα της ΜΓ-ΠΑ εποχής. Βόρεια του τάφου, εντός του δωματίου βρέθηκαν υπολείμματα τελετουργικής τελετής, η οποία περιελάμβανε μεγάλο αριθμό από κοχύλια σαλιγκαριών, αλλά απουσιάζουν τα οστά ζώων.

Τάφος 13—Στη Β. πλευρά του οικισμού βρέθηκαν τα υπολείμματα από ταφική πυρά χωρίς ιδιαίτερη αρχιτεκτονική κατασκευή (ένα σκαμμένο κοίλωμα), η οποία περιελάμβανε μικρή ποσότητα ανθρώπινων οστών και καμένη κεραμική. Στα οστά ανήκουν κρανίο και σιαγόνα ενός ενήλικα, ενώ τα άλλα οστά ίσως μετακινήθηκαν για να ταφούν σε άλλο σημείο. Στο σημείο βρέθηκαν, επίσης, θραύσματα σιδήρου και εξαιρετική κεραμική Γ εποχής.

Δυτικά του Τάφου ήρθε στο φως στη βόρεια πλαγιά του λόφου ο συλημένος θολωτός **Τάφος 18**. Δύο ή τρεις τοίχοι του τάφου είναι διατηρημένοι. Το σχήμα του είναι τετράγωνο και το στόμιο του κλείνεται από μεγάλη πέτρα στη βόρεια πλευρά. Μπροστά από το στόμιο υπάρχει κοίλωμα. Στις άκρες του τάφου η έρευνα έφερε στο φως θραύσματα οστών και ορισμένα κτερίσματα. Τα οστά δηλώνουν την ύπαρξη δύο ενταφιασμών. Ανθρώπινα οστά βρέθηκαν σε στρώματα πάνω από τον τάφο. Στον τάφο βρέθηκαν θραύσματα χαλκού, κυρίως, περόνης. Στο στόμιο του τάφου ανασκάφτηκαν σκελετοί προβάτου και κουνελιού, ίσως προσφορές, όπως οι ανασκαφείς υποθέτουν. Η κεραμική του τάφου, ως θραύσματα, ανήκει στην ΥΜΠΓ-ΥΠΜ εποχή. Η ανακάλυψη αυτού του θολωτού τάφου μέσα στον οικισμό δημιούργησε πολλά ερωτήματα. Ίσως ο χώρος είχε εγκαταλειφθεί πολύ πριν κτισθούν οι οικίες του οικισμού.

Το 1989 στο **κτίριο Ν**, δυτικά του κτιρίου Ο, στην βορινή αίθυσά του σε ένα βαθύ στρώμα με Γ κεραμική, εντοπίστηκε ο **Τάφος 29**. Στη βόρεια πλευρά του λόφου ήρθε στο φως το 1989 ο **Τάφος 21**, ο οποίος περιείχε τρεις καύσεις πάνω από μία ταφή σε πίθο/εγγυτρισμό. Ο εγγυτρισμός αφορούσε παιδί. Μέσα στον πίθο υπήρχαν και καύσεις δύο ενηλίκων καθώς και κτερίσματα, όπως: κάλαθος, δύο κύπελλα και μία οινοχόη.

Στο **κτίριο Ο**, δυτικά του κτιρίου Ι, στο δωμάτιο 1, εντοπίστηκαν δύο τάφοι. **Τάφος 24 και 23**. (Ο τάφος 23 θα περιγραφεί στη συνέχεια). Ο **Τάφος 24** δε δηλώνεται από αρχιτεκτονική κατασκευή. Στη Ν.Δ. γωνία του δωματίου βρέθηκαν διεσπαρμένα οστά από δευτερογενή ενταφιασμό. Τα οστά δηλώνουν την ταφή παιδιού 6 με 7 ετών χωρίς καύση (οστεολογική μελέτη έδειξε ότι έπασχε από φυματίωση). Ο συγκεκριμένος τάφος ήταν ασυνήθιστος για τον *Βροντά* και δεν περιείχε κτερίσματα.

364. Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & Coulson 1990, 185-187 & 192 & French 1990, 73 & Gesell et al 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 156-159, 162 & Coulson, Gesel and Day 1991/93, 327 & 329 & Coulson and Tsipopoulou 1994, 65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et al 1995, 86 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et al 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2000, 1041-1042 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58.

Στην περιοχή νότια των κτιρίων Ο και Ι αποκαλύφθηκαν δύο ταφές καύσεις,³⁶⁵ **Τάφος 30 και Τάφος 23.**

Ο Τάφος 30—Είναι ορθογώνιος κιβωτιόσχημος τάφος με πολλαπλές ταφές-καύσεις. Ο τάφος περιείχε 6 καύσεις. Τα υπολείμματα των καύσεων 4 ενηλίκων είχαν παραμεριστεί στις πλευρές του τάφου, ενώ μια γυναίκα είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση στο κέντρο του τάφου. Στο βόρειο τοίχο του τάφου βρέθηκε ένα νήπιο, το οποίο είχε ταφεί τον ίδιο χρόνο. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν πλούσια και κυρίως τα μεταλλικά αντικείμενα, όπως: από σίδηρο—τρεις αιχμές λογχών, ένα στιλέτο, ένα δρεπάνι, μια σμίλη, ένας πέλεκυς, μια βελόνα και πέντε περόνες. Από χαλκό—μια περόνη, μια πόρπη και ένα φύλλο χαλκού. Βρέθηκαν επίσης δύο χάνδρες από τερακότα καθώς και ποσότητα καμένης κεραμικής Γ εποχής.

Ο Τάφος 23—Ο τάφος είχε διαταράξει την οριζόμενη περιοχή ως δωμάτιο 7. Ο τάφος είναι ορθογώνιος κιβωτιόσχημος και περιείχε τέσσερις ταφές, δύο καύσεις ενηλίκων, μία καύση νηπίου και έναν ενταφιασμό ενός τρίτου ενήλικα.³⁶⁶ Κτερίσματα του τάφου ήταν μια σιδερένια βελόνα, δύο χάλκινες πόρπες, μια χάλκινη περόνη και δύο πέτρινες χάνδρες.

Τα έτη 1988 και 1989 στο χώρο του *Βροντά*, όπως προαναφέραμε, οι ανασκαφές από την Αμερικάνικη Αρχαιολογική σχολή έφεραν στο φως στο βόρειο τμήμα και άλλα κτίρια (ΥΜ-ΥπΜ) εντός των οποίων αποκαλύφθηκαν 30 τάφοι, οι οποίοι ανήκουν στη δεύτερη χρήση των κτιρίων της ΥΓ εποχής. Στο χώρο βρέθηκαν έξι ταφές της ΥΓ εποχής. Οι πέντε ήταν ταφές καύσης σε κιβωτιόσχημους τάφους. Κάθε τάφος περιείχε πέντε ταφές και κτερίσματα, όπως: αγγεία, σιδερένια εργαλεία και όπλα, κοσμήματα και ελάσματα από χαλκό. Σε έναν από τους τάφους εντοπίστηκαν θραύσματα μεγάλου αγγείου, το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί ως ταφικό σήμα. Ο έκτος τάφος ήταν σε πίθο και περιείχε παιδική ταφή, τοποθετημένος σε κιβωτιόσχημο λάκκο.

Οι τάφοι του *Βροντά* συνδέονται με τον οικισμό, ο οποίος έχει έρθει στο φως και χρονολογείται από την ΥΜΙΙΙΓ εποχή και επαναχρησιμοποιήθηκε και την ΥΓ εποχή. Η ανθρωπολογική εξέταση³⁶⁷ των οστών και η διερεύνηση πιθανής σχέσης ανάμεσα στο συγκεκριμένο νεκροταφείο και με άλλα νεκροταφεία στο Καβούσι απέδειξε, κυρίως από την εξέταση των κρανιακών οστών, γενετικές ιδιομορφίες και ανωμαλίες ενδεικτικές κλειστών κοινωνιών.

365. Day 1995, 789-796 & Gesell et all 1995, 882.84 & 88- 89 & Tomlinson 1996, 46 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et all 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et all 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2000, 1041- 1042 .& Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 55-58.

366. Αναμειγμένες ταφές (ενταφιασμούς και καύσεις) στο Βροντά συναντήσαμε και στους Τάφους 5,6 και 21.

367. Coulson, Gesel and Day 1996, 661-662.

4Γ1-στ. Χονδροβολάκες³⁶⁸

Στη θέση *Χονδροβολάκες*, μεταξύ του Βροντά και του λόφου Αζόρια, βρέθηκαν από την Η. Boyd το 1900 κιβωτιόσχημοι τάφοι. Από μια ομάδα τεσσάρων κιβωτιόσχημων τάφων (μήκους 2.60 και πλάτους 2.60) σώζεται μόνο το χαμηλότερο τμήμα. Στους τάφους βρέθηκαν στάχτη από καύση (αλλά δεν βρέθηκαν οστά), καθώς και οκτώ αγγεία (αδημοσίευτα). Μια μικρή Πρωτο-Κορινθιακή λήκυθος με γεωμετρική διακόσμηση αποτελεί χαρακτηριστικό εύρημα των τάφων, αν και η Μ.Τσιποπούλου δημοσίευσε μια πυξίδα από το Μουσείο Ηρακλείου, η οποία πιθανόν ανήκει σε μια από τις ταφές. Οι τάφοι χρονολογούνται την ΠΑ εποχή, αν και στους τάφους βρέθηκαν και Γ αντικείμενα.. Στους τάφους έχουν βρεθεί οκτώ αγγεία (αδημοσίευτα). Η Μ.Τσιποπούλου πιστεύει ότι αυτοί οι τάφοι έχουν το σχήμα των ταφικών περιφραγμάτων και ότι η στάχτη μέσα στους τάφους προέρχεται από καύση, όπως συμβαίνει και στους κιβωτιόσχημους τάφους του Βροντά.

Η έρευνα του D.C.Haggis στην περιοχή εντόπισε ΥΓ και ΠΑ κεραμική αλλά όχι τους τάφους. Σύμφωνα με τον D.C.Haggis, η γενικότερη τοποθέτηση της θέσης ταφής για τον οικισμό Αζόρια ή για την Παναγιά Σκαλί τοποθετείται 300-400μ. Α. του *Χονδροβολάκα*, κάτω από την κορυφή και Α. της εκκλησίας στη βάση της Β. πλαγιάς του Κάστρου.

4Γ1-ζ. Καβούσι

Το 1999 σε τυχαία εκσκαφή για τη διάνοιξη δρόμου με κατεύθυνση στο *Κακό Μούρι*, βρέθηκε ταφή/καύση σε πίθο της Γ εποχής χωρίς κτερίσματα. Αυτή η θέση είναι κατά προσέγγιση σε ίση απόσταση από τα *Αζόρια* και τον *Βροντά*.

4Γ1-η. Αζόρια

Στην περιοχή *Αζόρια*³⁶⁹ στις ανασκαφές του 2006 βρέθηκε μικρός μεμονωμένος θολωτός τάφος ΥΜΠΠΓ/ΥποΜ/ΠρΓ. Ο θολωτός τάφος (εικ.234) έχει ελλειψοειδή θάλαμο και στόμιο κτισμένο με μονολιθικούς ορθοστάτες και ανώφλι. Ο τάφος κατ' ασυνήθιστο τρόπο βρισκόταν εντός Υστεροαρχαϊκού δωματίου.

Ο τάφος περιείχε δύο-τρεις ενταφιασμούς και ως κτερίσματα είχε πέντε μικρά αγγεία, δύο κωνικές λίθινες χάνδρες και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Ο τάφος συνδέεται με τον ΥΜΠΠΓ οικισμό στο λόφο Αζόρια και ίσως στην περιοχή υπήρχαν και άλλοι τάφοι, οι οποίοι καταστράφηκαν την ΥΑ εποχή ή δεν έχουν αποκαλυφθεί ακόμη.

368. Boyd 1901,125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315,343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267,327 & Coldstream 1968, 258-261,417 & Pini 1968,80,82 & Boardman 1971, 5-8 & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 59 Gesell, Day,Coulson 1983, 389-420 & Day 1984, 21-22 . & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Gesell 1985a, 135-136 & Gesell, Day,Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesel 1986, 382-383 & Τσιποπούλου 1987α, 263-265 & Τσιποπούλου 1987β, 257-259 & Catling 1988,72 & Gesell, Day,Coulson 1988, 283 & 298 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesel and Day 1989/90, 301-306 & Coulson 1990, 185-187 & French 1990, 73 & Gesell et al 1990, 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991,72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 148 & Coulson and Tsiporoulou 1994,65 & Day 1995, 789-796 & Gesell et al 1995, 91-92 & Tomlinson 1996, 46 & Haggis 1997, 373-390 & Blackman 1999,120 & Pangalos 1999, 161 & Gesell et al 2000, 77-83 & Nowicki 2000, 97-100 & Touchais et al 2000,900 & Blackman 2001, 134 & Brown 2001, 339-442 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Whitley 2003,84 & Τσιποπούλου 2005,73-121 & Eaby 2007, 52-53.

369. Haggis 2007, 665-710 & Eaby 2007, 52-53.

4Γ2 ΒΡΑΙΜΙΑΝΑ

Στην περιοχή Βραιμιανά³⁷⁰ το 1932 ανασκάφθηκαν από το Ν.Μαρινάτο μικροί θολωτοί τάφοι της ΥπΜ/ΠρΓ εποχής. Για τη θέση των τάφων συμφωνεί και η Α.Κάντα. Οι τάφοι δεν μπορούν να συνδεθούν με κάποιο οικισμό, αν και έχει εντοπιστεί οικισμός Β.Α. του χωριού Βαΐνια.

4Γ3. ΕΠΙΣΚΟΠΗ

Στο σύγχρονο χωριό Επισκοπή³⁷¹ είχαν εντοπιστεί ΥΜΠ θολωτοί τάφοι. Το 1906 ερευνήθηκαν από τον R.B.Seager τάφοι της ΥΜΠΑ και Β με 60 αγγεία και το 1919 ο Σ. Ξανθουδίδης ερεύνησε έναν τάφο της ΥΜΠΒ, βόρεια του χωριού. Αργότερα ο Ν.Πλάτων ανάσκαψε δύο θολωτούς τάφους από τους οποίους ο ένας περιείχε τρεις λάρνακες και πάνω από 50 αγγεία, από τα οποία ορισμένα εισαγόμενα. Δύο αμφορείς της ΙΙΓ και μία πρόχους της ΥπΜ εποχής είναι από τα πιο ύστερα ευρήματα των τάφων, τους οποίους ανάσκαψε ο Ν.Πλάτων. Με τους τάφους σε αυτή την περιοχή δεν συνδέεται κάποιος οικισμός και σύμφωνα με τον Κ.Nowicki ο πλησιέστερος οικισμός εντοπίζεται στο λόφο του Προφήτη Ηλία (Κάτω Χωριό), αν και αυτή η θέση χρησιμοποιήθηκε, όταν το νεκροταφείο δεν ήταν σε χρήση.

4Γ4. ΚΑΛΑΜΑΥΚΑ

Το 1942 ο T.J.Dunbabin³⁷² αναφέρει θολωτό τάφο αβέβαιης χρονολόγησης. Η ακριβής θέση του τάφου δεν εξακριβώθηκε, ενώ τα δύο εναπομείναντα αγγεία από την ανασκαφή χρονολογούνται στην ΥΜΠΒ σύμφωνα με την Α.Κάντα και τον I.Pini.

Το 2005 βρέθηκε ένας θολωτός τάφος, 3 χιλ. Ν. από την περιοχή Καλαμαύκα, χρονολογούμενος στην ΥΜΠ ή στην ΥπΜ εποχή. Δεν υπάρχει περαιτέρω δημοσίευση για τον τάφο. Ένας ακόμη δεύτερος θολωτός τάφος, άδειος, βρέθηκε στην περιοχή Μεσοκαστέλλα (Ν.Δ. της Καλαμαύκας).

Πρόσφατη επιφανειακή έρευνα αποκάλυψε όστρακα αγγείων της ΥΜΠΓ, ΠρΓ και Γ εποχής στην περιοχή μεγάλου αρχαίου οικισμού, στην απότομη πλαγιά του Καστέλλου. Ο Κ.Nowicki είχε εντοπίσει έναν άλλο οικισμό (ΠρΓ-Α) στη θέση Μεσοκαστέλλα, με τον οποίο ο προαναφερόμενος τάφος είχε σχέση.

370. Karo 1932, 176 & Payne 1932, 255 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315 & Pini 1968, 77 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 57 & Kanta 1980, 161 & Τσιποπούλου 1987b, 257 & Nowicki 2000, 86-89 & Τσιποπούλου 2005, 72 & Eaby 2007, 48.

371. Seager 1907, 111 & Ξανθουδίδης 1920-1921, 157-162 & Πλάτων 1941, 273 & Walter 1942, 198 & Amandry 1947-1948, 441 & Furumark 1972, 106 & Kanta 1980, 146-160 & Nowicki 2000, 89-90 & Τσιποπούλου 2005, 73 & Eaby 2007, 50.

372. Pendlebury 1939, 293, 326 & Dunbabin 1947, 191 & Πλάτων 1947, 632 & Pini 1968, 81 & Kanta 1980, 161 & Nowicki 1993, 99-100 & Nowicki 2000, 127-129 & Κατροτζανάκη 2005, 9 & Eaby 2007, 50.

4Γ5 ΧΑΛΑΣΜΕΝΟΣ (ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ)

Σε απόσταση 500 μ. από το σύγχρονο χωριό Μοναστηράκι βρίσκεται στα ΒΑ ο οικισμός Χαλασμένος³⁷³ της ΥΜΠΠΓ, αν και πρόσφατα στοιχεία δηλώνουν τουλάχιστο μία αίθουσα-μέγαρο του κύριου κτιρίου-περιοχή Β να έχει χρησιμοποιηθεί στην ΥΓ περίοδο. Το 1994 ήρθαν στο φως τα ερείπια ενός θολωτού τάφου (εικ.235&236) της ΠρΓ εποχής στην περιοχή Β. μέσα στο Ν. τοίχο του Δωματίου 5, κάτω από δάπεδο μετά την εγκατάλειψη του οικισμού. Στο δωμάτιο βρέθηκαν όστρακα ΠρΓ, όπως: κύπελλα και σκύφοι, προερχόμενα από το θολωτό τάφο. Ο θόλος του τάφου ήταν κυψελοειδής Ο θάλαμος του τάφου περιείχε μακρά οστά και κρανία τουλάχιστον πέντε νεκρών³⁷⁴ και όστρακα, όπως: αμφορείς ΠρΓ, ένα χάλκινο δακτυλίδι από έλασμα. και δύο σφονδύλια. Ο Κ. Nowicki αναφέρεται και σε άλλους δέκα θολωτούς τάφους, οι οποίοι ανασκάφηκαν παράνομα. Οι επτά βρέθηκαν στις Δ. και Ν. πλαγιές αυτής της θέσης. Οι τάφοι του Χαλασμένος συνδέονται με τον οικισμό, παρόλο που πολλές ταφές τοποθετούνται σε παλαιότερη χρονολόγηση.

4Γ6 ΜΕΣΕΛΕΡΟΙ

Στην περιοχή Μεσέλεροι³⁷⁵ βρέθηκαν σε δύο ή τρεις θέσεις ταφές της ΠΕΣ.

4Γ6-α. Πέτρον Φραμένο

Στα Β.Δ. του χωριού Μεσέλεροι (200μ.) στην προαναφερόμενη θέση αγρότες κατέστρεψαν μερικώς νεκρόπολη με ταφές σε ΥΓ πίθους (εικ.237). Τις περιόδους 1992 και 1994 η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία ανασκάψε 13 ταφές σε αγγεία (εικ.238&239). Εντοπίστηκαν αμφορείς τοποθετημένοι σε βραχοσχισμές και εντός κοιλώματος συγκρατούμενοι με πέτρες. Σε μία περίπτωση βρέθηκαν στον ίδιο τάφο δύο αμφορείς, τοποθετημένοι με το στόμιο του ενός μέσα στον άλλον, καθώς και ένας πίθος, ο οποίος ως βάση είχε λίθινη πλάκα. Τα κοιλώματα και οι πίθοι καλύπτονται με λίθινες πλάκες δημιουργώντας ψευδοθόλους σε ορισμένες από τις ταφές. Οι πίθοι συνήθως περιείχαν εγχυτρισμούς, ενώ τα κρανία ήταν τοποθετημένα συνήθως στον πυθμένα του αγγείου. Ένας πίθος περιείχε τρεις εγχυτρισμούς. Τα κτερίσματα αυτών των τάφων ήταν περιορισμένου αριθμού και συνήθως ένα ή δύο αγγεία συνόδευαν το νεκρό. Άλλα ευρήματα: ένα ζευγάρι λαβίδες, μια χάλκινη και μια σιδερένια περόνη. Ανάμεσα, επίσης, στους τάφους βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος καλυμμένος με πλάκες, ο οποίος περιείχε μόνο οστά. Η χρονολόγηση είναι άγνωστη.

4Γ6-β. Προφήτης Ηλίας

Τα έτη 1988 και 1990 στη θέση αυτή εντοπίστηκε νεκρόπολη. Η θέση βρίσκεται Β.Α. από το χωριό Μεσέλεροι (700μ.) και τα στοιχεία αφορούν περίοδο από την ΥΓ-Α, η οποία εκτείνεται έως και την Ελληνιστική περίοδο (κυρίως αφορά την Αρχαϊκή και Κλασική). Ο Β. J. Hayden αναφέρει οκτώ διαφορετικές τοποθεσίες πάνω ή κοντά στη κορυφή με ταφικά σύνολα. Αυτές ίσως περιλαμβάνουν δύο μικρούς θολωτούς τάφους (1&2) με ερειπωμένους τοίχους, έναν πιθανόν βραχοσκεπή τάφο, έναν κιβωτιόσχημο και μια ομάδα από μικρά δωμάτια (5 ταφικά περιφράγματα).

373. Coulson and Tsipopoulou 1994, 86-88 & Coulson and Tsipopoulou 1994-1996, 372-378 & Blackman 1997, 113 & Rehak and Younger 1998, 168 & Coulson 1999, 321-330 & Nowicki 2000, 91 & Tsipopoulou and Coulson 2000, 104,111 & Tsipopoulou and Nowicki 2003, 562-563, 566 & Tsipopoulou 2004, 106 & Eaby 2007, 59-61.

374. Χαρακτηριστική η περίπτωση του τελευταίου νεκρού που είχε τοποθετηθεί στο τάφο με τα πόδια λυγισμένα και καταλάμβανε όλο το πλάτος του θολώματος, στα ανατολικά της εισόδου. Το κεφάλι του νεκρού είναι τοποθετημένο Β.Α.

375. Αποστολάκου 1992, 604-605 & Hayden et al 1992, 344, & Αποστολάκου 1994β, 749-750 & Hayden 1995, 104-105, 124 & Blackman 1998, 119 & Touchais 1998, 818 & Blackman 2000, 143 & Sjogren 2001, 255 & Τσιποπούλου 2005, 123 & Eaby 2007, 59-61.

Στοιχεία,³⁷⁶ τα οποία δηλώνουν την ΠΕΣ είναι τα θραύσματα των ΥΓ ταφικών πίθων με την ίδια διακόσμηση, όμοια με αυτά στο νεκροταφείο *Πέτρου Φραμένο* Στη περιοχή Μεσέλεροι Β.Δ., ίσως υπήρχε οικισμός από την ΠΕΣ έως την Αρχαϊκή εποχή, ενώ ένας μεγαλύτερος οικισμός εντοπίστηκε από την Ανατολίζουσα έως τους Ελληνιστικούς χρόνους. Οι ταφές ίσως αναφέρονται στον πρώτο οικισμό. Στοιχεία ΠρΓ και Γ κατοίκησης βρέθηκαν στην περιοχή Σχιναυρία (πιθανόν η Αρχαϊκή Όλερος), αν και η θέση πιθανόν βρίσκεται μακριά από τις νεκροπόλεις.

4Γ7 ΠΑΡΣΑ

Η περιοχή Πάρσα³⁷⁷ βρίσκεται Ν.Α. του Λασιθίου και 3 χλμ. Ν.Δ. του χωριού Μάλλες. Ο P.Faure εντόπισε μια βαθιά σπηλιά (Ν.Δ. του χωριού) με οστά, ορισμένα παιδιών μαζί με κεραμική της Γ αλλά και πρωιμότερης εποχής. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για τις ταφές της σπηλιάς.

4Γ8 ΣΧΟΙΝΟΚΑΨΑΛΑ

Στη θέση *Ξενοτάφοι*³⁷⁸ βρέθηκε μικρός συλημένος θολωτός τάφος (εικ.240), αν και τα ακριβή ευρήματα είναι άγνωστα. Ίσως χρονολογούνται στην ΥΜ ή ΥπΜ εποχή. Από τα εναπομείναντα ευρήματα βρέθηκαν αμφορείς, στάμνες και κύπελλα, αν και δεν δημοσιεύθηκαν. Το όνομα της θέσης συνδέεται πιθανότατα και με άλλες ταφές στην περιοχή. Ο τάφος μπορεί να συνδέεται με ένα μικρό ΥΜΠΓ-ΠρΓ οικισμό (Άγιος Ιωάννης Ψυχρό), τον οποίο εντόπισε ο K.Nowicki στο δρόμο από τον Αγ Ιωάννη προς τη Σχοινοκαψάλα.

4Γ9 ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Δύο θολωτοί τάφοι ανασκάφτηκαν στο σύγχρονο χωριό Βασιλική.³⁷⁹

3Γ9-α. Καμαράκι

Στο *Καμαράκι* (25μ. στα ανατολικά από το δρόμο προς Ιεράπετρα, κοντά στο χωριό Βασιλική) το 1990 ανασκάφτηκε από τη Μ.Τσιμποπούλου και τη Ζωγραφάκη, μικρός θολωτός τάφος (εικ.241α&β) με σχεδόν κυκλικό θάλαμο και πολύ μικρό δρόμο. Ο θάλαμος του τάφου ήταν στο νότιο μισό του χαλκόστρωτος. Ο τάφος περιείχε επτά ενταφιασμούς (5 ενηλίκων και δύο παιδιών). Ευρήματα του τάφου: 25 αγγεία, όπως: κάλαθοι, αμφορίσκοι, αμφορείς, πρόχοι και άλλα., τρεις πήλινες χάνδρες, χάλκινες πόρπες, δυο χάλκινα περιάπτα, χάλκινο δακτυλίδι με σφενδόνη και μια μολύβδινη χάνδρα.

376. Αποστολάκου 1992, 604-605 & Hayden et al 1992, 344 & Αποστολάκου 1994β, 749-750 & Hayden 1995, 104-105, 124 & Blackman 1998, 119 & Touchais 1998, 818 & Blackman 2000, 143 & Sjogren 2001, 255, & Τσιμποπούλου 2005, 123 & Eaby 2007, 59-61.

377. Faure 1956, 100 & Eaby 2007, 61.

378. Αποστολάκου 1986, 234 & French 1993, 79 & Nowicki 2000, 81-82. & Eaby 2007, 61.

379. Τσιμποπούλου 1997, 484n. 16 & Ηλιόπουλος 1998^ο, 301 και n.4 & Rehak and Younger 1998, 166n 514, 168 & Nowicki 2000, 106, & Watrous et al. 2000,477 & Borgna 2003, 165n 49, & Τσιμποπούλου 2005, 71-72 & Eaby 2007, 61-62.

Ορισμένα από τα αγγεία του τάφου της ΥπΜ εποχής³⁸⁰ δεν έχουν παράλληλα στην Κρήτη αλλά στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ το χάλκινο δακτυλίδι και τρεις από τις πόρπες ήταν εισαγόμενες από την Αθήνα. Τα ευρήματα του τάφου βρίσκονται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου.

Η Μ.Τσιμποπούλου αρχικά είχε υποθέσει ότι ο τάφος συνδέεται με τον ΥΜΙΠΓ οικισμό του Χαλασμένου, ενώ ο Θ.Ηλιόπουλος πιστεύει ότι συνδέεται με τον κοντινό οικισμό της ΥΜΙΠΓ-ΠρΓ στη *Βασιλική Κεφάλα*. Η πρόσφατη έρευνα στο Γουρνιά δεν εντόπισε καμία θέση αυτή την περίοδο και επομένως παραμένει αβέβαια η σύνδεση με οικισμό.

3Γ9-β. Κεφάλα

Το 1906 ο R.B.Seager³⁸¹ ανάσκαψε σε ένα αμπέλι στη θέση *Άγιος Θεόδωρος*, στη Ν. πλαγιά του λόφου Κεφάλα, ένα διαταραγμένο θολωτό τάφο. Η ακριβής θέση του τάφου είναι άγνωστη. Ο R.B.Seager περιγράφει τον τάφο ως καλοχτισμένο, με διάμετρο 2μ. και με μακρύ δρόμο. Ο τάφος περιείχε μια λάρνακα με διάφορα αγγεία, όπως: αμφορέα, δύο κάλαθους και ένα φλασκό, ένα χρυσό περιάπτο, τρεις χάνδρες από κορνεαλίνη και ένα χάλκινο στιλέτο, χρονολογούμενα την ΥΜΙΠΓ ή πιθανόν στην ΥπΜ. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν οστά ανθρώπου και σκύλου. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για τον τάφο, ο οποίος συνδέεται με τον οικισμό στην κορυφή του τάφου της Κεφάλας.

380. Tsiropoulou 1997, 484n. 16 & Ηλιόπουλος 1998^a 301 και n.4 & Rehak and Younger 1998, 166n 514, 168 & Nowicki 2000, 106, & Watrous et al. 2000,477 & Borgna 2003, 165n 49, & Τσιμποπούλου 2005, 71-72 & Eaby 2007, 61-62. Η Μ. Easby αναφέρεται σε προφορική πληροφορία ότι την περίοδο 1971/1972 είχαν βρεθεί και άλλοι όμοιοι τάφοι χωρίς όμως να υπάρχει επιβεβαίωση.

381. Seager 1907,113, 129-131 & Pendlebuty 1939, 243 & Furumark 1944, 222-224 & Desborough 1964, 176-177, & Furumark 1972,106-107 & Pelon 1976, 261-262 & Kanta 1980, 146 & Τσιμποπούλου 1984, 232n. & French 1991, 71 & Pariente 1991, 941, Tsiropoulou 1997, 484n. 16 & Ηλιόπουλος 1998^a 301 και n.4 & Rehak and Younger 1998, 166n 514, 168 & Nowicki 2000, 106 & Watrous et al. 2000,477, Borgna 2003, 165n 49, Τσιμποπούλου 2005, 71-72 & Eaby 2007, 61-62.

4Δ. ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ

4Δ1. ΜΕΣΑ ΜΟΥΛΙΑΝΑ

ΣΕΛΛΑΔΕΣ

Στη θέση *Σελλάδες* του χωρίου Μέσα Μουλιανά Σητείας³⁸² το 1903 ανακαλύφθηκε τυχαία από χωρικό θολωτός τάφος, ο οποίος οδήγησε στην ανακάλυψη και άλλου τάφου. Οι τάφοι ανασκάφηκαν από τον Σ. Ξανθουδίδη και ήταν ο ένας δίπλα στον άλλον, περίπου 50μ. από την εθνική οδό Σητείας-Αγ Νικολάου, στη δυτική πλευρά του δρόμου προς τον Καλαυρό. Στη συνέχεια και οι δύο τάφοι ερευνήθηκαν το 1966.

Τάφος Α- Ο τάφος είναι θολωτός (εικ.242,243,244), ορθογωνίου σχήματος (2.4 X 1,8μ.), επενδυμένος με πλάκες από τιτανόλιθο και με μικρότερες από σχιστόλιθο ακανόνιστου σχήματος. Το άνω τμήμα του τάφου σχημάτιζε θόλο με τον εκφορικό τρόπο κτισμένο και στην κορυφή του καλυπτόταν από μια μεγάλη πλάκα. Η είσοδος του τάφου ήταν στη Δ. πλευρά, ενώ ο προσανατολισμός του είναι Δ. προς Α. Ο τάφος δεν είχε δρόμο. Η είσοδος του τάφου έφερε δυο μεγάλες πλάκες ως παραστάδες και μια ως υπέρθυρο, ενώ είχε κλεισθεί με πλάκες μετά τις ταφές.

Πριν την είσοδο του τάφου υπήρχε λάκκος ελλειψοειδούς σχήματος για την χρήση του οποίου διατυπώθηκε η άποψη ότι ήταν βόθρος για εναγισμούς και χοές. Η χρονολόγηση του βόθρου τοποθετείται στη Γ εποχή. Η διαμόρφωση του τάφου έχει ομοιότητες με τους τάφους της Παναγίας και τους τάφους των Κουρτών Ηρακλείου.

Στον τάφο βρέθηκαν και οι δύο ταφικές πρακτικές, ενταφιασμός και καύση. Στο έδαφος του τάφου υπήρχαν ενταφιασμοί στη δεξιά πλευρά, ενώ στην αριστερή πλευρά, στο μεγαλύτερο από τα δύο γεωμετρικά αγγεία, στον κρατήρα, εντοπίστηκαν καμένα οστά. Ίσως και το άλλο αγγείο περιείχε παρόμοια οστά, αλλά βρέθηκε θρυμματισμένο.

Τα κτερίσματα αυτού του τάφου ήταν τοποθετημένα ανάλογα, όπως περιγράφει ο Σ.Ξανθουδίδης. Τα ανήκοντα στην ΥπΜ εποχή 5-6 χάλκινα αγγεία (όπως πρόχοι, φιάλες και χάλκινες λαβές αγγείων), μεγάλη χάλκινη πόρπη, τμήμα χάλκινης πόρπης, δύο χάλκινα ξίφη (το ένα αμφίστομο ακέραιο), θραύσματα καμένου τρίτου χάλκινου αμφίστομου ξίφους, χάλκινο καρφί, αιχμές δοράτων, τέσσερα τετράγωνα χάλκινα πλακίδια και τρεις μικροί διακοσμημένοι ψευδόστομοι αμφορείς βρίσκονται στην αριστερή πλευρά. Στη δεξιά πλευρά ήταν τοποθετημένα μαζί με τα δύο γεωμετρικά ταφικά αγγεία, μεγάλος διακοσμημένος κωδωνόσχημος κρατήρας³⁸³ με παραστάσεις ανθρώπων και στις δύο πλευρές και μεγάλο κυλινδρικό αγγείο χωρίς πυθμένα, ίσως πυξίδα, ίσως ως καπάκι του ταφικού αγγείου καθώς και ένα μόνωτο φλασκι της Γ εποχής.(εικ.244α). Άλλα ευρήματα: χρυσά δακτυλίδια (ένα ως κρίκος και δεύτερο μικρότερο με ελλειψοειδή σφενδόνη χωρίς διακόσμηση), διάτρητη ψήφος και τμήματα σιδερένιου ξίφους και εγχειριδίου (εικ.244β). Τα κτερίσματα του τάφου, αν και βρέθηκαν αναταραγμένα, τον χρονολογούν από την ΥπΜ έως την Γ εποχή.

382. Ξανθουδίδης 1904, 21-52 & Fowler 1905, 111-112 & Lorimer 1933,165-166, & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 308-309, 315 & Furumark 1944, 222-229 & Desborough 1952, 269-270, 327 & Πλάτων 1959, 389 & Desborough 1964, 177,188 & Pini 1968, 88 & Snodgrass 1971,168,210 & Desborough 1972b, 372 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 163 & Leekley and Noyes 1975, 63 & Kanta 1980, 175 & Papadakis 1983, 65-66 & Συριόπουλος 1983, 107-108, 152,217,388CII.& Tsiporoulou 1995, 180 & Παπαδάκης 1997,1044 & Borgna 2003, 165n, 49 & Cameron 2003, 263 & Eaby 2007,76-77.

383. Στη μια πλευρά παρίσταται άνδρας που κρατά δόρυ και κυνηγά δύο αιγάγρους που ο ένας φεύγει σε αντίθετη κατεύθυνση και στην αντίθετη πλευρά εικονίζεται άνδρας με δόρυ και ασπίδα που επιβαίνει σε ίππο. Στη Κρήτη είναι το δεύτερο αγγείο με παράσταση ανθρώπων, το πρώτο βρίσκεται στο Καβούσι _Boyd 1901, 145

Τάφος Β³⁸⁴ - Νοτιότερα του τάφου Α, σε απόσταση 5 μ. βρέθηκε και δεύτερος κτιστός θολωτός τάφος (εικ.245) της ΥΜΠΒ/ΥΜΠΓ. όμοιος στο σχήμα και στο κτίσιμο με τον Α. Ο Ν.Πλάτων αναφέρει το 1959 ίχνη και άλλων τάφων που εντοπίστηκαν κοντά.

Στις *Γούβες* μεταξύ *Σελλάδων* και *Βουρλιά* σημειώνεται «Μυκηναϊκός» τοίχος και όμοιος τοίχος ίδιας χρονολόγησης παρατηρείται και στην ακρόπολη Πύργου/Ελληνικών. Οι τάφοι συνδέονται με έναν από τους οικισμούς. Ο Κ. Nowicki διατύπωσε μια πρόσφατη υπόθεση για τους τάφους στις *Σελλάδες*, ότι συνδέονται με τον ΥΜΠΓ οικισμό στο Καστέλλο (Μυρσίνη-2 χιλ. Ν.Δ) .ή τουλάχιστον με συστάδα οικισμών. Τα ευρήματα από αυτήν τη θέση βρίσκονται στο Μουσείο Ηρακλείου.

4Δ2. ΑΔΡΟΜΥΛΟΙ (Λιθίνες)

Στην περιοχή Αδρόμυλοι³⁸⁵ ανασκάφηκαν δύο ή τρεις νεκροπόλεις της ΠΕΣ. Τα στοιχεία για αυτές τις περιοχές δεν έχουν δημοσιευτεί και δεν είναι ξεκάθαρη η σχέση τους. Ορισμένα ευρήματα βρίσκονται στα Μουσεία Ηρακλείου και Σητείας.

4Δ2-α. Τάφος 1902

Η πρώτη αναφορά για την περιοχή αφορά ένα τάφο, ο οποίος ανασκάφηκε από τους χωρικούς το 1902. Η ακριβής θέση του τάφου είναι άγνωστη και για το λόγο αυτό η αναφορά του είναι μεμονωμένη. Ίσως ανήκει στο *Καντέμι Κεφάλι* ή στην περιοχή *Ανγκινάρα*. Στον τάφο αποδίδονται εκατό ένα (101) αγγεία από την ΠρΓΒ έως την ΠΑ εποχή, αν και σήμερα μόνο 49 έχουν εντοπιστεί. Ορισμένα από τα αγγεία δημοσιεύτηκαν από τον J.P.Droop και περιλαμβάνουν κύπελλα, φιάλες, αμφορείς και οινοχόες. Χαρακτηριστικό το αγγείο στο σχήμα γυμνής καθιστής γυναίκας με υδρία στο κεφάλι της. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για τον τάφο.

4Δ2-β. Άγιος Αντώνιος

Σε μια επίπεδη ζώνη κοντά στην εκκλησία και το σπήλαιο του Αγίου Αντωνίου³⁸⁶ (ΒΔ. από τις *Λιθίνες* (3 χιλ) ο Ν. Πλάτων ανασκάφηκε το 1953 μια ομάδα συλημένων τάφων. Οι τάφοι ήταν μικροί θολωτοί με τετράγωνο, ορθογώνιο και κυκλικό θάλαμο, καθώς και ορθογώνιο και τετράγωνο λίθινο περίφραγμα (όμοιο με αυτά στο Καρφί, στην Κριτσά και κυρίως ίδιου τύπου και σε μεγαλύτερο αριθμό στους Αγίους Αποστόλους).

384. Πλάτων 1959, 389 & Desborough 1964, 177,188 & Pini 1968, 88 & Snodgrass 1971,168,210 & Desborough 1972b, 372 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 163 & Leekley and Noyes 1975, 63 & Kanta 1980, 175 & Papadakis 1983, 65-66 & Συριόπουλος 1983, 107-108, 152,217,388CΠ. & Tsiropoulou 1995, 180 & Παπαδάκης 1997,1044 & Borgna 2003, 165n, 49 & Cameron 2003, 263 & Nowicki 2004, 276-278 & Eaby 2007,76-77.

385. Bosanquet 1901-1902, 249 & Droop 1905-1906, 43-47 & Levi 1927-1929c, 575 & Pendlebuty 1939, 325 & Tsiropoulou 1995,182 & Nowicki 2000, 218m & Τσιποπούλου 2005, 199-218 & Eaby 2007, 65-66.

386. Alexiou 1953b, 489-490 & Πλάτων 1953a, 296-297 & Cook and Boardman 1954, 168 & Hood 1955, 18 & Πλάτων 1960β, 261-262 & Desborough 1964, 268 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 75 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 54 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 185-186 & Παπαδάκης 1983, 56 & Συριόπουλος 1983, 219, 666 CX & Τσιποπούλου 1987β, 260 & Belli 1991, 441 & Pariente 1992, 937 & French 1993, 73 & Tsiropoulou 1995,182 & Nowicki 2000, 218m & Τσιποπούλου 2005, 199-218 & Eaby 2007, 64.

Αυτοί οι θολωτοί³⁸⁷ τάφοι αναφέρονται από τους αγρότες ως οι « τάφοι των φτωχών» εξαιτίας των ελάχιστων ευρημάτων τους, κυρίως αμφορέων λαδιού, οι οποίοι πιθανόν χρονολογούνται στην ΠρΓ και Γ εποχή. Με αυτή την ονομασία θέλησαν να διακρίνουν αυτούς τους συλημένους τάφους από τους «τάφους των αρχόντων» της Κλασικής και Ελληνιστικής εποχής, οι οποίοι βρέθηκαν σε κοντινή απόσταση και ήταν πλούσιοι σε χρυσά αντικείμενα..

Οι προαναφερόμενοι τάφοι της ΠΕΣ συνδέονται με τον οικισμό Ανγκινάρα κάτω από την κορυφή και στα βόρεια της εκκλησίας και του νεκροταφείου και χρονολογικά τοποθετούνται από την ΥΜΠΓ-Α εποχή.

4Α2-γ. Άγιοι Απόστολοι (μεταξύ Συκιά-Αδρόμυλων)

Βόρεια του χωριού Αδρόμυλων, κοντά στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, ο Ν. Πλάτων ανάσκαψε την περίοδο 1953-1954 ένα συλημένο νεκροταφείο χρονολογούμενο από την ΥΜΠΓ-ΠρΓ εποχή με δέκαοκτώ (18) ορθογώνιους θολωτούς τάφους (εικ.246) με δρόμο. Δεκατέσσερις ή δεκαπέντε θολωτοί τάφοι ήταν κτισμένοι γύρω από ένα χαμηλό λόφο, ενώ τρεις μεμονωμένοι τάφοι βρέθηκαν ψηλότερα σε τρεις ξεχωριστούς γειτονικούς λόφους.

Σύμφωνα με τον Α.Βrown οι ομαδοποιημένοι θολωτοί τάφοι τοποθετούνται στην περιοχή Χονδροβόλακοι, ενώ τουλάχιστον ένας απομονωμένος τάφος βρίσκεται στην περιοχή του Χριστού, Β.Α. από τους Χονδροβόλακες. Η νεκρόπολη δεν έχει ανασκαφεί πλήρως. Μόνο ένας από την ομάδα των τάφων ήταν ασύλητος και περιείχε εκατόν ογδόντα (180) αγγεία, δύο χρυσά δακτυλίδια, τρεις μινωικές λίθινες σφραγίδες (μια με ψευδοιερογλυφικά), σιδερένια εργαλεία και όπλα, χάλκινες πόρπες και περόνες. Από τους απομονωμένους τάφους, ο τάφος Β περιείχε μια λάρνακα και πενήντα (50) αγγεία.

4Α2-δ. Καντέμι Κεφάλι

Το 1960 ήρθαν στο Μουσείο της Σητείας ευρήματα από Γ τάφο στην περιοχή Καντέμι Κεφάλι. Στα ευρήματα περιλαμβάνονταν ένα θήλαστρο, δύο αιχμές λόγχης και μια χάλκινη πόρπη. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση και δημοσίευση για τον τάφο. Ο Ν.Πλάτων το 1954 είχε ανασκάψει ένα θολωτό τάφο ΥΜΠΓ (ΥΜΠΒ ή πρώιμης Γ) σύμφωνα με τις πληροφορίες, 500μ. Β.Α. της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας.

Στα Β.Α. του τάφου υπάρχει οικισμός της ΥΜΠΒ-Γ με τον οποίο πιθανόν συνδέεται ο τάφος.

4Α2-ε. Μουσαδενάς

Στη θέση Μουσαδενάς, σε γειτονική απόσταση από το χωριό των Αδρομύλων, στο κτήμα Γ.Κουτσαντωνάκη, βρέθηκε ένας μικρός Γ κιβωτιόσχημος τάφος με μικρό δρόμο και με μικρό ορθογώνιο θάλαμο. Τα ευρήματα του τάφου περιλαμβάνουν όστρακα αγγείων, σιδερένια όπλα και μια χάλκινη πόρπη. Ο τάφος στα Μουσαδενά ίσως συνδέεται με τους άλλους τάφους της ίδιας χρονολόγησης σ' αυτή την περιοχή.

387. Alexiou 1953b, 489-490 & Πλάτων 1953α, 296-297 & Cook and Boardman 1954, 168 & Πλάτων 1954, 365-367 & Πλάτων 1954β, 511-512 & Hood 1955, 18 & Πλάτων 1960β, 261-262 & Desborough 1964, 268 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 75 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 54 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 185-186 & Παπαδάκης 1983, 56 & Συριόπουλος 1983, 219, 666 CX & Παπαδάκης 1985, 302-303 & Τσιποπούλου 1987β, 260 & Belli 1991, 441 & Pariente 1992, 937 & French 1993, 73 & Tsiropoulou 1995, 182 & Nowicki 2000, 218m & Brown 2001, 307-308 & Τσιποπούλου 2005, 199-218 & Eaby 2007, 64-66.

4Δ3. ΠΡΑΙΣΟΣ

Στην περιοχή της Πραισού³⁸⁸ σε διάφορες θέσεις (εικ.247&248) ήρθαν στο φως πολυάριθμοι τάφοι.

4Δ3-α. Πραισός

Το 1901 στα Ανατολικά και κάτω από την 3^η Ακρόπολη ανασκάφτηκε νεκρόπολη (εικ.248). Βρέθηκαν πενήντα τρεις (53) τουλάχιστον τάφοι, χρονολογούμενοι από την ΠΕΣ έως τους Ελληνιστικούς χρόνους, αν και δεν έχουν πλήρως δημοσιευτεί.

Ο **Τάφος Α** είναι ένας μεγάλος κυκλικός θολωτός τάφος-εικ.249α (διάμετρος 4.07 μ.) χωρίς δρόμο, στα Ν.Α. της 3^{ης} Ακρόπολης, Α. του κύριου νεκροταφείου και κάτω από την Ν. πλευρά του δρόμου προς Πραισό. Ο τάφος διαθέτει ένα μικρό ορθογώνιο προθάλαμο μπροστά από τον θάλαμο με στενή είσοδο, η οποία είναι κλεισμένη από ένα μεγάλο ογκόλιθο. Ο τάφος είχε καταστραφεί και επαναχρησιμοποιηθεί σε υστερότερες περιόδους για διάφορους σκοπούς. Ο Σ. Ξανθουδίδης αρχικά υπέθεσε λόγω της έλλειψης δρόμου ότι ο θολωτός τάφος καταστράφηκε την ΠροΠαλατιανή περίοδο και μετά καθαρίστηκε τελείως και επαναχρησιμοποιήθηκε στη Γ. Ο Κ. Branigan, όμως, απέρριψε αυτήν την υπόθεση από την έλλειψη ευρημάτων της Εποχής του Χαλκού υποστηρίζοντας ότι ο τάφος ήταν Μεσομινωικός. Η Μ. Τσιποπούλου και ο J. Whitley από την άλλη πλευρά πίστευαν ότι ο τάφος καταστράφηκε στην ΥΜΙΙΙ και ότι η Γεωμετρική δραστηριότητα επαναχρησιμοποίησης του τάφου αντιπροσωπεύεται είτε από στοιχεία της ΥΓ/Α επαναχρησιμοποίησης του τάφου, από προσφορές στο νεκρό ή από ηρωολατρεία, όπως στο Μόγλο, την Αγία Φωτιά και τα Αχλάδια. Ο R. Boasnquet, όμως, χρονολογεί τον τάφο στην Γ περίοδο, όπως και ο K. Nowicki, συγκρίνοντάς τον με τον τάφο R των Αρκάδων. Η Μ. Τσιποπούλου, επίσης, θεωρεί ότι ο τάφος είχε καταστραφεί στο 3^ο τέταρτο του 8^{ου} αι π.Χ.

Δύο στρογγυλοί λίθοι με βαθούλωμα στο κέντρο, πιθανόν για σπονδές, βρέθηκαν η μία κοντά στην είσοδο του τάφου και η άλλη στα δεξιά της εισόδου, αν και η χρονολόγησή τους παραμένει άγνωστη. Στον τάφο εμφανίζονται και μερικά στοιχεία από καύση. Ως κτερίσματα έχουν βρεθεί δύο Κορινθιακοί αρύβαλλοι, διακοσμημένη πρόχους και κύπελλο-εικ.249δ, ένα χρυσό δακτυλίδι-εικ.249β, μια χρυσή ροζέτα-εικ.249γ, ένα ξίφος με ελεφαντοστείνη λαβή, κομβίο από κόκαλο, ένα κοχύλι-τρίτων, 2 πέτρινες σφραγίδες, μία χάλκινη φιάλη, μια ασημένια περόνη και χάνδρες από πηλό και γυαλί. Στον τάφο βρέθηκαν σε ανώτερα στρώματα και δόντια ανθρώπινα αλλά και από αγελάδα και σκύλο, ίσως από υστερότερη διατάραξη του τάφου.

Τάφος Β—Ο τάφος είναι θολωτός-εικ.250α με τετράγωνο θάλαμο με δρόμο και βρίσκεται 250μ. νότια του Τάφου Α στη θέση *Αρφανοπεριβόλια*. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι στο τάφο υπάρχουν τρεις ταφές από τρεις διαφορετικές περιόδους, ΥΜΙΙΑ2, Γ και από τον 4^ο αι.π.Χ. Ο Κ. Nowicki, όμως, χρονολογεί την πρωιμότερη ταφή στον ΥΜΙΙΒ/Γ.

388. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a, 572-575 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Schachermeyer 1938, 474 & Pendlebury 1939, 306-307, 315, 326 & Αλεξίου 1953β, 485 & Πλάτων 1953α, 295-296 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 177-178 & Faure 1964, 37, 67, 6, 187 & Pini 1968, 90 & Branigan 1970, 8 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Leekley and Noyes 1975, 66-67 & Coldstream 1977, 276-277 & Κάντα 1980, 179-182 & Papadakis 1983, 79-83 & Syriopoulos 1983, 100-111 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987α, 268-279, Τσιποπούλου 1987β, 262-266 & Τσιποπούλου 1991, 139 & Whitley 1992, 256-257 & Tomlinson 1995, 70 & Τσιποπούλου 1995, 182, 191 & Whitley 1998, 33-36 & Whitley et al 1999, 245-252, 260-261 & Jones 2000, 265-266 & Nowicki 2000, 56-59 & Borgon 2003, 165 n.49 & Τσιποπούλου 2005, 235-294 & Eaby 2007, 86-88.

Τη Γ ταφή³⁸⁹ συνοδεύουν χονδροειδή όστρακα και χάνδρες από τερακότα, τη Μινωική δύο λάρνακες και χρυσά κοσμήματα-εικ.250β&γ και τις υστερότερες σιδερένια ξίφη και αιχμές δοράτων και ένα χρυσός στατήρας. Ο τάφος βρίσκεται σε απόσταση από το υπόλοιπο νεκροταφείο, γεγονός το οποίο μπορεί να δηλώνει ότι δεν ανήκε στο νεκροταφείο.

Τάφος Γ—Ο τάφος (εικ.251α) βρέθηκε 75μ. Β.Δ. του Τάφου Α και ανήκει στο κύριο νεκροταφείο. Είναι τετράγωνος, κατασκευασμένος στο βράχο και περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεις ενταφιασμούς, τοποθετημένους ο ένας πάνω στο άλλον. Τη μια πλευρά του τάφου καταλαμβάνει υπερυψωμένο θρανίο καλυμμένο με λίθινες πλάκες. Ο τάφος χρονολογείται στην ΠρΓΒ-Α., αν και τα 30 αγγεία ανήκαν στην ΠΑ, ανάμεσά τους Πρωτοκορινθιακός αρύβαλλος. Τα ευρήματα περιλαμβάνουν: δύο λεπίδες από οψιδιανό, επτά ληκύθους, ένα αγγείο με μορφή πουλιού, έναν τρίποδα (εικ.251β), χάνδρες από πηλό και χάλκινες λαβίδες.

Τάφος Ε—Ο τάφος βρέθηκε Ν. του Αγίου Κωνσταντίνου στην κορυφή της χαμηλότερης και πιο Ν. κορυφής του λόφου Κεφάλα. Ο τάφος ήταν θολωτός, ορθογώνιος, με σχεδόν χαλκόστρωτο δάπεδο. Δεν καταγράφεται κανένα εύρημα από τον τάφο και ο R.C.Bosanquet δεν είχε τη δυνατότητα μιας χρονολόγησης. Η Έρευνα της Πραισού ξαναμελέτησε αυτόν τον τάφο, πριν καταστραφεί το 1997, και εντόπισε θραύσματα ΥΜΠΒ/Γ λάρνακας και μέσα και γύρω από τον τάφο.

Τάφος 53—Ο τάφος είναι ένας μικρός θαλαμοειδής τάφος, στο βράχο κατασκευασμένος με κτισμένη είσοδο, τοποθετημένος στη δυτική πλευρά της Πραισού και ανασκάφηκε το 1901. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς οι διαστάσεις του τάφου δεν μπορούν να καθορισθούν, γιατί οι τοίχοι και η στέγη του έχουν καταστραφεί. Ο τάφος περιείχε 44 αγγεία της Γ και ΠΑ εποχής, καθώς και θραύσματα οψιδιανού, χάλκινες λαβίδες, φαγεντιανή μπλε χρώματος και ένα χάλκινο κουτάλι ανάμεσα στα ευρήματα.

Το 1959 ο Ν.Πλάτων κοντά στην Ακρόπολη ανάσκαψε ένα τάφο συλημένο, ενώ ο τύπος του δεν καταγράφεται. Ο τάφος περιείχε πολλά όστρακα, αγγείο σε σχήμα πουλιού και θραύσματα από σιδερένια εργαλεία και όπλα, τα οποία χρονολογούνται στην Α περίοδο.

Την περίοδο 1953-1954 ο Ν. Πλάτων ανακάλυψε αγγεία από δύο συλημένους Γ τάφους σε βράχο κοντά στο Ελληνιστικό νεκροταφείο. Οι έρευνες το 1984 από τη Μ.Τσιποπούλου έθεσαν την υπόθεση ότι οι τάφοι είναι όμοιοι με αυτούς στη Δρήρο (ταφικά περιβράσματα). Στους τάφους βρέθηκαν 9 αγγεία της ΠΑ εποχής μαζί με μια πρώιμη Πρωτοκορινθιακή κοτύλη και θραύσματα από σιδερένιες λόγχες, άλλα όπλα και εργαλεία.

389. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a, 572-575 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Schachermeyer 1938, 474 & Pendlebury 1939, 306-307, 315, 326 & Αλεξίου 1953β, 485 & Πλάτων 1953^α, 295-296 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 177-178 & Faure 1964, 37, 67, 6, 187 & Pini 1968, 90 & Branigan 1970, 8 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Leekley and Noyes 1975, 66-67 & Coldstream 1977, 276-277 & Κάντα 1980, 179-182 & Papadakis 1983, 79-83 & Syriopoulos 1983, 100-111 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987^α, 268-279, Τσιποπούλου 1987β 262-266 & Τσιποπούλου 1991, 139 & Whitley 1992, 256-257 & Tomlinson 1995, 70 & Τσιποπούλου 1995, 182, 191 & Whitley 1998, 33-36 & Whitley et al 1999, 245-252, 260-261 & Jones 2000, 265-266 & Nowicki 2000, 56-59 & Borgan 2003, 165 n.49 & Τσιποπούλου 2005, 235-294 & Eaby 2007, 86-88.

4A3-β. Σπήλαιο Σκάλες³⁹⁰

Το Σπήλαιο (εικ.252) γνωστό ως *Χελιδόνες* ή *Ρίζα Μαρονιάς* βρίσκεται κοντά στα λατομεία στο βόρειο τέλος του οροπεδίου της Πραισού (500μ. Β. από την 2^η Ακρόπολη και μόλις κάτω από το φαράγγι). Το Σπήλαιο εξερευνήθηκε αρχικά από τον R.C.Bosanquet, αργότερα από τον P.Faure και πιο πρόσφατα από τον Ν. Παπαδάκη και τον B.Rutkowski, ο οποίος έσκαψε τρία επίπεδα σε διάφορες θέσεις. Το Σπήλαιο εμφανίζει περιοδική χρήση από την Ύστερη Νεολιθική μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού. Στην ΠρΓ και κυρίως τη Γ και Α χρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμούς, οι οποίοι έγιναν αρχικά σε ένα επίπεδο πάνω από 10μ πλάτος, μπροστά και μέσα από την είσοδο. Τα ευρήματα της ΠΕΣ είναι κυρίως όστρακα (ένα πιθανόν Αττικό), όπως: πρόχους, κύπελλα και κρατήρες. Βρέθηκαν επίσης οστά και μια χάλκινη πόρπη. Ο R.C.Bosanquet καταγράφει στα ευρήματα μια πυξίδα με προσαρμοσμένο λαγό στη λαβή

4A3-γ. Μαυρίκια

Στη θέση κοντά στο *Καμίνι* (2 χιλ Α από το χωριό Βαβελοί (Νέα Πραισός) ο Κ.Δαβαράς ανάσκαψε το 1978 ένα μικρό θολωτό τάφο κοντά σε αγροτικό δρόμο. Στον τάφο βρέθηκαν σαράντα έξι (46) ΥΓ αγγεία, δύο σιδερένια στιλέτα, 5 δόρατα και ένα λίθινο φυλακτό (θραύσμα από Μινωικό λίθινο αγγείο). Ο τάφος περιείχε ενταφιασμούς χωρίς να καταγράφεται ο αριθμός τους. Ο θάλαμος του τάφου είναι τετράγωνος/ορθογώνιος με στρογγυλεμένες γωνίες, ενώ ο τάφος δεν περιέχει δρόμο. Η Έρευνα της Πραισού και ο Κ.Δαβαράς αναφέρουν αρχικά τον τάφο ως θολωτό, ενώ η Μ.Τσιποπούλου τον προσδιορίζει ως θαλαμοειδή τάφο.

Στα Β.Α. της θέσης Μαυρίκια (περίπου 500μ.) ανακαλύφτηκε το 1961 ένας κατεστραμμένος θολωτός τάφος με ορθογώνιο θάλαμο, ο οποίος περιείχε 36 αγγεία της ΠρΓΒ-ΥΓ εποχής.

4A3-δ. Φωτούλα

Νότια της 3^{ης} Ακρόπολης και Α. του Τάφου Β της Πραισού, στους Β.Δ. πρόποδες του λόφου Κάψαλος, ο Ν. Πλάτων το 1960 ανάσκαψε ένα μεγάλο θολωτό τάφο (εικ.253&254) με ορθογώνιο θάλαμο (Διαστάσεις 4.5 X 3μ.), κτισμένο με μεγάλες λίθινες πλάκες και με δρόμο. Ο τάφος περιείχε τρεις ταφές, έναν ενταφιασμό σε λάρνακα μαζί με μια καύση ενός νέου τοποθετημένη σε πυξίδα και ένα δεύτερο ενταφιασμό τοποθετημένο ακριβώς κάτω από την οροφή, συνοδευόμενο από δύο αμφορείς. Τα ευρήματα του τάφου είναι ιδιαίτερα πλούσια, όπως: χρυσό δακτυλίδι-εικ.254α, θραύσμα από διακοσμημένο χρυσό έλασμα, μια ελεφαντοστείνη λαβή, αμφορέας και ένα ξύλινο αγγείο καλυμμένο με χαλκό, τα οποία χρονολογούν τον τάφο στην ΥΜΙΙΙΓ. Οι αμφορείς έχουν ομοιότητες με αυτούς από το Καρφί και τα Μουλιανά. Ο I.Pini και ο E.Borgna χρονολογούν το τάφο στην ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ, ενώ όλες οι άλλες πηγές τον χρονολογούν μόνο στην ΥΜΙΙΙΓ. Ο J.Whitley στην πρόσφατη έρευνα του αναφέρει ότι δεν υπάρχει σημάδι επαναχρησιμοποίησης του τάφου.

390. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a,572-575 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Schachermeyer 1938, 474 & Pendlebury 1939, 306-307, 315,326 & Αλεξίου 1953β, 485 & Πλάτων 1953^α, 295-296 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Faure 1956,95 & Faure 1960,194 & Πλάτων 1960β, 302-305 & Πλάτων και Δαβαράς 1960, 514 & Daux 1961, 864-866 & Faure 1962, 39 & Desborough 1964, 177-178 & Faure 1964, 37,67,6,187 & Pini 1968,90 & Branigan 1970,8 & Snodgrass 1971,168-169,210 & Δαβαράς 1973β,160,162 & Leekley and Noyes 1975, 66-67 & Coldstream 1977, 276-277 & Δαβαράς 1978, 392 & Κάντα 1980, 179-182 & Papadakis 1983, 79-83 & Syriopoulos 1983, 100-111 & Papadakis & Rutkowski 1985,129-137 & Catling 1986,94 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987^α, 268-279, Τσιποπούλου 1987β262-266 & Τσιποπούλου 1991,139 & Whitley 1992,256-257 & Tomlinson 1995,70 & Τσιποπούλου 1995, 182,191 & Whitley 1998, 33-36 & Whitley et al 1999, 245-252,260-261 & Jones 2000,265-266 & Nowicki 2000,56-59 & Borgna 2003,165 n.49 & Τσιποπούλου 2005,235-294 & Eaby 2007, 85 & 88-89.

413-ε. Κάβαλος³⁹¹

Ένα συλημένο ταφικό σπήλαιο βρέθηκε κατά τη διάρκεια πρόσφατης έρευνας στην Πραισό, στην ανώτερη Β.Α πλευρά του λόφου Κάβαλος (1 χιλ Ν.Α της 3^{ης} Ακρόπολης της Πραισού). Στον Β.Δ. τοίχο του σπηλαιού έχει κτιστεί θρανίο με πέτρα και από αυτήν την πλευρά συλλέχθηκαν θραύσματα από Γ πίθους και δύο άλλους αμφορείς της ΥΓ/ΠΑ μαζί με θραύσματα οστών. Στο σπήλαιο βρέθηκε από αυτή τη θέση μια μεγάλη πυξίδα, η οποία αναφέρεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχος.

Το 1975 μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ηρακλείου από την θέση Κάβαλος διάφορα αγγεία της ΥΜΠΑ-Γ.

413-στ. Κάτω Κεφάλι Σπετσότι

Στα Β.Α. της θέσης *Φωτούλα* βρέθηκαν συλημένοι θολωτοί τάφοι (750μ. Ν.Α. της 3^{ης} Ακρόπολης, Ένας από τους τάφους αναφέρει ο Ν.Πλάτων της ΥΜΠΠΓ περιέχει ένα σιδερένιο μαχαίρι. Τέσσερα παραδείγματα συλημένων τάφων σημειώνονται στην Έρευνα της Πραισού, στις Α. και Δ. πλευρές του λόφου. Η χρονολόγηση των τάφων δεν είναι γνωστή, αν και στην Περιοχή 31, ένας θολωτός τάφος στο ανατολικό άκρο της κορυφογραμμής χρονολογείται από ΥΜΠΠΓ-Γ εποχή. Σωροί, επίσης, από ογκόλιθους σε κοντινή απόσταση οδηγούν στο συμπέρασμα της ύπαρξης και άλλων τάφων στην περιοχή.

413-ζ. Βαβελλοί

Η περιοχή *Βαβελλοί* βρίσκεται Ν.Α της Φωτούλας και στα Β.Α. της Νέας Πραισού. Ο RC.Bosanquet αναφέρει πέντε αγγεία της ΥΓ εποχής, τα οποία βρέθηκαν στην περιοχή μαζί με έναν ενταφιασμό κάτω από μια προεξοχή του βράχου σε ένα φυσικό κοίλωμα. Επίσης, στη θέση *Τσαυγός* (Ν της Νέας Πραισού) ο P.Faure εντόπισε όστρακα της ΥΜΠΠ/ΥΠΜ και ΠρΓ εποχής, κυρίως κύπελλα, σε μια σπηλιά, της οποίας η είσοδος ήταν κτισμένη με κυκλώπεια τοιχοποιία. Ο P.Faure πιστεύει ότι το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ως τάφος, αν και δε βρέθηκε καμία ταφή. Διατυπώθηκε, επίσης, η άποψη ότι ίσως χρησιμοποιήθηκε ως λατρευτικός χώρος.

413-η. Ξύγγι Μάνδρα

Νότια από το *Κάτω Κεφάλι Σπετσότι*, στη θέση *Ξύγγι Μάνδρα*, βρέθηκαν ίχνη τάφων, όπως οι θολωτοί. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για αυτούς τους τάφους. Σύμφωνα με τη Μ.Τσιποπούλου δύο αγγεία της ΥΓ και έξι της ΠΑ βρέθηκαν σε έναν τάφο στον Πύργο και μεταφέρθηκαν το 1961 στο Μουσείο. Ο τύπος του τάφου είναι άγνωστος και τα αγγεία δεν έχουν δημοσιευτεί, αν και περιλαμβάνουν ένα Κορινθιακό κύπελλο.

413-θ. Κεφάλια

Ένας κλεισμένος μικρός θολωτός τάφος παρατηρήθηκε κατά την Έρευνα της Πραισού στην Περιοχή 32, στους νότιους πρόποδες του λόφου *Καμάλα*, ο οποίος είναι Ν. του Ξύγγι Μάνδρα και Ν.Α. του λόφου *Κάβαλα*. Χρονολογείται από την ΥΜΠΠ-Γ.

391. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a, 572-575 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Schachermeyer 1938, 474 & Pendlebury 1939, 306-307, 315, 326 & Αλεξίου 1953β, 485 & Πλάτων 1953^α, 295-296 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Faure 1956, 95 & Faure 1960, 194 & Πλάτων 1960β, 302-305 & Πλάτων και Δαβαράς 1960, 514 & Daux 1961, 864-866 & Faure 1962, 39 & Desborough 1964, 177-178 & Faure 1964, 37, 67, 6, 187 & Pini 1968, 90 & Branigan 1970, 8 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Δαβαράς 1973β, 160, 162 & Leekley and Noyes 1975, 66-67 & Coldstream 1977, 276-277 & Δαβαράς 1978, 392 & Κάντα 1980, 179-182 & Papadakis 1983, 79-83 & Syriopoulos 1983, 100-111 & Papadakis & Rutkowski 1985, 129-137 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987^α, 268-279, Τσιποπούλου 1987β, 262-266 & Τσιποπούλου 1991, 139 & Whitley 1992, 256-257 & Tomlinson 1995, 70 & Τσιποπούλου 1995, 182, 191 & Whitley 1998, 33-36 & Whitley et al 1999, 245-252, 260-261 & Jones 2000, 265-266 & Nowicki 2000, 56-59 & Borgan 2003, 165 n.49 & Τσιποπούλου 2005, 235-294 & Eaby 2007, 84-85 & 89.

4Α4. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (παλαιό Τούρτουλοι)

Ταφές³⁹² της ΠΕΣ βρέθηκαν σε δύο θέσεις κοντά στο χωριό, στο λόφο Μανδάλια και στην Αμμουδόπλακα.

4Α4-α. Μανδάλια

Ο Κ.Δαβαράς βρήκε στο λόφο Μανδάλια συλημένους θαλαμοειδείς τάφους της ΥΜ και Γ εποχής, Ν.Α. του χωριού. Οι τάφοι ήταν σχεδόν κυκλικοί και ορθογώνιοι με βραχοσκεπείς θαλάμους και με δρόμο. Οι τάφοι ίσως ήταν οργανωμένοι σε ομάδες και ανήκαν σε εκτεταμένο νεκροταφείο. Οι Γεωμετρικοί ήταν του ίδιου τύπου με τους ΥΜΙΙΙ. Το 1964 ο Κ.Δαβαράς ανάσκαψε ένα Γεωμετρικό τάφο (εικ.255&256) στην κορυφή του λόφου Μανδαλιά, τον οποίο δημοσίευσε, αν και ονομάστηκε μικρός θαλαμοειδής από τη Μ.Τσιποπούλου, με τετράγωνο θάλαμο. Ο τάφος περιείχε μια μόνο ΥΓ ταφή, 14-16 αγγεία, όπως: κύπελλα, αμφορείς, στάμνες και δύο χάλκινες πόρπες.

Σύμφωνα με τη Μ.Τσιποπούλου 15 τάφοι της ΠΕΣ ανασκάφτηκαν και ήταν σε χρήση από ΥπΜ-ΥΓ-ΠΑ εποχή. Τα σχέδια των τάφων καθώς και ο αριθμός των ταφών των Μανδαλιών δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμα και ούτε ο προσδιορισμός όλων των θαλάμων των τάφων δεν έχει επιβεβαιωθεί.

3Α4-β. Αμμουδόπλακα

Στη θέση *Αμμουδόπλακα* εντοπίστηκε και ανασκάφτηκε στα Α/Β.Α. του σύγχρονου χωριού και Ν.Α. του Βόλακα, νεκρόπολη με εννέα ΥΜΙΙΙ κυκλικούς θαλαμοειδείς τάφους με δρόμο. Το 1965 ο Ι.Σακελλαράκης ανάσκαψε ένα συλημένο ΥΜΙΙΙ θαλαμοειδή τάφο και δύο θολωτούς τάφους της ΠΑ στη θέση Αμμουδόπλακα. Οι δύο θολωτοί τάφοι (Α και Β) διαθέτουν τραπεζοειδείς θαλάμους. Ο **Τάφος Β** είναι ο μικρότερος σε διαστάσεις και μερικώς κατεστραμμένος και περιείχε θραύσμα αγγείου. Ο **Τάφος Α** περιείχε πέντε ταφές, ένα γυναικείο ειδώλιο από τερακότα, οινοχόες, μαγειρικά αγγεία, σιδερένια και χάλκινα όπλα, χάλκινες πόρπες, περόνες, ένα δακτυλίδι, ένα φυλαχτό από μόλυβδο, λίθινο πέλεκυ, χάνδρες πήλινες και από γυαλί και δύο κοχύλια στρειδιών. Σε πρόσφατη έρευνα σύμφωνα με προφορική μαρτυρία βρέθηκε θολωτός τάφος κοντά στους προαναφερόμενους.

4Α4-γ. Άλλα Ευρήματα από την περιοχή

Το 1918 στο Μουσείο Ηρακλείου δόθηκαν 11 αγγεία της ΥΓ-ΠΑ εποχής, αν και δεν είναι γνωστό από ποιο νεκροταφείο προέρχονται. Η Μ.Τσιποπούλου πρόσφατα δημοσίευσε διακόσια (200) αγγεία από αυτή τη θέση, μολονότι τα περισσότερα από αυτά προέρχονται από συλημένους τάφους, Αυτά τα αγγεία χρονολογούνται από την ΥΜ έως την ΥΓ, κυρίως όμως τον 8^ο αι π.Χ., όπως: πίθοι, αμφορείς, υδρίες, οινοχόες, αρύβαλλοι (ένας από την Πελοπόννησο), στάμνες, πρόχοι, κύπελλα, σκύφοι και πυξίδες. Η Μ.Τσιποπούλου σημειώνει ότι μεγάλο ποσοστό από την κεραμική αυτής της θέσης είναι χειροποίητη και αντιπροσωπευτική του Ετεοκρητικού τύπου. Τα ευρήματα από την περιοχή των Τούρτουλων βρίσκονται στα Μουσεία Αγίου Νικολάου, Ηρακλείου και Σητείας. Η θέση όμως δε συνδέεται με γνωστό οικισμό.

392. Ξανθουδίδης 1918^α, 13 & Levi 1945, 20 & Αλεξίου και Δαβαράς 1964, 442 & Αλεξίου 1965, 283 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1966, 407, 414-418 & Leekley and Noyes 1975, 69 & Kanta 1980, 178-179 & Παπαδάκης 1983, 21 & Συριόπουλος 1983, 292, 342,887CL & Τσιποπούλου 1987^α, 266-267, 276 & Τσιποπούλου 1987^β, 259 & Belli 1991, 441 & Tsisopoulou 1991, 138-129,141 & Τσιποπούλου & Vagnetti 1997^β & Jones 2000, 250 & Τσιποπούλου 2005, 126-193 & Eaby 2007, 66-67.

4Δ5 ΑΧΛΑΔΙΑ

Το 1939 στην περιοχή Πλατύσχοινο,³⁹³ στη Δ. πλαγιά του λόφου Κεφάλαια, ο Ν. Πλάτων ανασκάψε ένα μεγάλο θολωτό τάφο με κυκλώπεια τοιχοποιία. Ο τάφος στην κατασκευή του είχε μια ιδιομορφία ως προς την ύπαρξη δεύτερης πόρτας αντίθετα από την είσοδο και ίσως αφορούσε την είσοδο σε πλευρικό θάλαμο. Σε πρόσφατη έρευνα του τάφου εντοπίστηκε σύστημα με ξύλινους πόλους, το οποίο ίσως κλείδωνε την πόρτα από έξω. Ο ανασκαφέας αναφέρει ότι ο τάφος περιείχε τρεις λάρνακες, ενώ στο δάπεδο βρέθηκαν ΥπΜ αγγεία. Τα ευρήματα είχαν αποθηκευτεί στο Μουσείο της Σητείας αλλά καταστράφηκαν στη διάρκεια του πολέμου. Οι ερευνητές χρονολογούν τον τάφο σε διαφορετικές περιόδους. Η Α. Κάντα τον χρονολογεί στην ΥΜΠΙΑ2-Β, ενώ ο Ι. Pini από την ΥΜΠΒ-ΥπΜ. Η Μ. Τσιποπούλου και η L. Vagnetti, επειδή δεν εντόπισαν ΥπΜ κεραμική στην πρόσφατη μελέτη των σχεδίων του Ν. Πλάτωνα (αν και εντόπισαν μια ΥΓ οينوχόη και ένα κύπελλο) υποθέτουν ότι αυτή η ΥΓ κεραμική προέρχεται από τελετουργική σπονδή προς τιμή του νεκρού κατά την επαναχρησιμοποίηση του τάφου. Ίσως συνέλεξαν ευρήματα αντιπροσωπευτικά μιας υστερότερης ταφής ή ηρωικής λατρείας. Ο τάφος μπορεί να συνδεθεί με τον οικισμό, ο οποίος τοποθετείται στα Β.Δ., στο Πλατύσχοινο, αν και δεν έχει εντοπισθεί κατοίκηση στην ΠΕΣ.

4Δ6 ΑΓΙΑ ΦΩΤΙΑ

Στις θέσεις *Πάτημα* και *Γλυφάδα*³⁹⁴ αποκαλύφθηκαν ερείπια εκτεταμένου νεκροταφείου της ΠΜΙ-Η εποχής. Το νεκροταφείο εμφανίζεται αρχικά με 300 τάφους και το 1971 και 1984 συνολικά ανασκάφθηκαν 263 τάφοι, ενώ τουλάχιστον 50 υπολογίζονται ότι είχαν συληθεί και καταστραφεί. Τρεις από τους τάφους είχαν επαναχρησιμοποιηθεί για ταφές την ΥΜΠ ΚΑΙ ΥΜΠΒ-Γ. Η Μ. Τσιποπούλου αναφέρει ότι δύο ΥΓ αγγεία, ένας ασκός και μία πρόχους βρέθηκαν πάνω από έναν από τους τάφους του νεκροταφείου. Η πρόσφατη δημοσίευση των τάφων δεν αναφέρει αυτά τα αγγεία. Τα αγγεία της ΠΕΣ ερμηνεύθηκαν ως προσφορές στους νεκρούς, όπως στο Μόγλο και στα Αχλάδια. Τα ευρήματα βρίσκονται στα Μουσεία του Αγίου Νικολάου και Σητείας.

4Δ7 ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

Καλαθιανά (Πετρωτά)

Η θέση βρίσκεται 2 χλμ. Β-Β.Δ. του χωριού Άγιος Σπυρίδων,³⁹⁵ ανατολικά του Αγίου Γεωργίου και δυτικά της Πραισού. Στη θέση αυτή βρέθηκε το 1985 ένα μικρό ελλειψοειδές ταφικό σπήλαιο/ βραχοσκεπή (εικ.257) από τη Μ. Τσιποπούλου. Το σπήλαιο είχε δύο εισόδους, από τις οποίες η μία είχε κλεισθεί σκόπιμα με λίθους και η άλλη από μια μεγάλη πέτρα. Το σπήλαιο ήταν ασύλητο, μολονότι μερικά κτερίσματα βρέθηκαν εκτός του σπηλαίου, γεγονός που οφείλεται σε τρωκτικά.

393. Robertson 1939, 206 & Walter 1940, 304 & Αλεξίου 1952, 476 & Πλάτων 1952, 643-646 & de Santerre 1953, 239 & Pini 1968, 75 & Kanta 1980, 178 & Papadakis 1983, 13 & Tsiropoulou and Vagnetti 1995, 11, 115-118 & Belli 1997, 251, Τσιποπούλου 2005, 219 & Eaby 2007, 63-64.

394. Δαβαράς 1971β, 392-397 & Catling 1972, 24 & Δαβαράς 1972^α, 648-650 & Τσιποπούλου 1989 & Τσιποπούλου & Vagnetti 1995, 126 & Sjogren 2001, 270-271 & Davaras and Betancourt 2004 & Eaby 2007, 68.

395. Cook 1952, 111 & Deshayes 1952, 242 & Leekley and Noyes 1975, 59, Kanta 1980, 197-198, Tsiropoulou 1983, 78-104, 1984, Ακρόπολις 11.4.85 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1987β, 259-260 & French 1991, 76 & Pariente 1991, 939, Tsiropoulou 1995, 180, 186 & Whitley et al. 1999, 252 & Τσιποπούλου 2005, 193-194 & Eaby 2007, 69-70.

Οι ταφές³⁹⁶ ήταν ενταφιασμοί χωρίς να είναι όμως γνωστός ο αριθμός τους, γιατί τα διασωζόμενα οστά είναι πολύ λίγα. Το σπήλαιο πρωτοχρησιμοποιήθηκε για ταφή στην ΥΜΠΑ2 (7 αγγεία) και παρουσιάζει δραστηριότητα από την ΥπΜ-ΠρΓ (4 αγγεία και μια χάλκινη πόρπη), ΠρΓΒ –ΠΓ (2 αγγεία), ΥΓ (11 αγγεία και ένα κοχύλι-τρίτων) και ΥΓ-ΠΑ (6 αγγεία). Η ανασκαφέας σημειώνει την έλλειψη ευρημάτων, όπως όπλων και κοσμημάτων από χαλκό και σίδηρο, ενώ μικρά οστά πουλιού βρέθηκαν σε τρίποδα, ίσως ως προσφορές σε νεκρό. Ο απομονωμένος αυτός τάφος ίσως χρησιμοποιείτο από μια οικογένεια. Ο τάφος βρίσκεται 900μ. Δ. από τις ταφές στο Σπήλαιο Σκάλες και 500μ. από το Σπήλαιο Καλαθιανά, στη δεύτερη Ακρόπολη της Πραισού και ίσως είχε σχέση με την Πραισό ή με κάποιο άγνωστο μικρότερο οικισμό. Τα ευρήματα βρίσκονται στο Μουσείο της Σητείας.

4Δ8. ΧΑΜΑΙΖΙ

Στις θέσεις *Λιόπετρο* και *Φατσι* βρέθηκαν μικροί θολωτοί τάφοι.³⁹⁷

4Δ8-α. Λιόπετρο

Ο ένας από τους μικρούς θολωτούς τάφους ανασκάφτηκε από χωρικούς και καταστράφηκε το 1961. Τα ευρήματά του βρίσκονται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου. Ο τάφος βρέθηκε σε μια κοιλάδα 500μ. δυτικά από την ομάδα στο *Φατσι* και 700μ. Ν.Α. από το Λιόπετρο. Στον τάφο βρέθηκαν σιδερένια όπλα και 14 αγγεία χρονολογούμενα από την ΥΜΠΓ - ΠρΓΒ και την πρώιμη ΥΓ. Δεν υπάρχει περαιτέρω πληροφόρηση για το τάφο.

4Δ8-β. Φατσι

Το 1971 στη θέση *Φατσι*, μεταξύ του Χαμαίζι και της θάλασσας ο Κ.Δαβαράς ανακάλυψε μια ομάδα από πέντε συλημένους και μερικώς κατεστραμμένους μικρούς, τετράγωνους/ορθογώνιους τάφους με ενταφιασμούς, χρονολογούμενους από την ΥπΜ-ΠρΓΒ εποχή. Ο Τάφος V-εικ.258, ο οποίος βρισκόταν δίπλα στον αγροτικό δρόμο απέδωσε πολλά ευρήματα. Οι διατάσεις του τάφου ήταν 2.10 X 2.10μ. με πρόσοψη περίτεχνη, μονολιθικό ανώφλι και ορθοστάτες.

Τα ευρήματα των τάφων περιλαμβάνουν ενενήντα (90) αγγεία, όπως: αμφορείς, αγγεία σε σχήμα πάπιας ή πουλιού, διακοσμημένες φιάλες, μια ΠρΓ εισαγόμενη λήκυθο, ένα αγγείο της Εποχής του χαλκού, καθώς και κύπελλα, φιάλη και οινοχόη της ΥΓ εποχής.

Άλλα ευρήματα: χάλκινο στιλέτο με ελεφαντοστείνη λαβή, δύο λίθινες μινωικές σφραγίδες, χάνδρες από πηλό, γυαλί και ορεία κρύσταλλο. Τα ευρήματα βρίσκονται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου.

Οι τάφοι στο *Φατσι* καθώς και ο τάφος στο *Λιόπετρο* ανήκουν πιθανόν στον ΥΜΠΓ-Α οικισμό της κορυφής του Λιόπετρου, όπως και οι τάφοι από τη *Δρογκαρά*.

396. Cook 1952,111 & Deshayes 1952, 242 & Leekley and Noyes 1975,59, Kanta 1980, 197-198, Tsiropoulou 1983, 78-104, 1984, Ακρόπολις 11.4.85 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1987β, 259-260 & French 1991, 76 & Pariente 1991, 939, Tsiropoulou 1995, 180,186 & Whitley et al.1999, 252 & Τσιποπούλου 2005,193-194 & Eaby 2007, 69-70.

397. Δαβαράς 1971^α, 199 & Δαβαράς 1972^α, 650 & Δαβαράς 1972β, 44-45. Desborough 1972a,253, Catling 1978, 67 & Kanta 1980, 176 & Παπαδάκης 1983, 36 & Συριόπουλος 1983^α,152,215,533 XLIV,663 XCVII & Τσιποπούλου, 1987β, 267 & Belli1991, 441 & Nowicki 1995a, 69-70 & Tsiropoulou 1995, 185 & Nowicki 2000,101-102 & Τσιποπούλου 2005, 317-322 & Eaby 2007, 70-71.

4Δ9. ΚΡΥΑ

Στη θέση *Τσακάλι/Ορθή Πέτρα* ανασκάφθηκαν³⁹⁸ περίπου 30 τάφοι σε ένα συλημένο ΥΜΙΠΓ-ΠρΓ (μερικοί Γεωμετρικοί) νεκροταφείο. Η θέση βρίσκεται 1,5 χιλ Α. από το σύγχρονο χωριό, στις χαμηλότερες πλαγιές του λόφου, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το Βενετσιάνικο Κάστρο Μόντε Φόρτε, και εκτείνεται έως στο λατομείο Β.Α. του λόφου. Δέκα από τους τάφους ανήκουν στον τύπο του μικρού θολωτού τάφου με ορθογώνιο ή τετράγωνο το εξωτερικό σχήμα, ενώ ο θάλαμος του τάφου είναι ορθογώνιος, τετράγωνος, τραπεζοειδής ή κυκλικός. Διαστάσεις 1-1,5μ. ενώ διαθέτουν πολύ μικρό δρόμο.

Δεκατρείς από τους τάφους είναι στον τύπο του ψευδοθόλου-εικ.259,260&261. Ο καθένας περιέχει έναν ταφικό πίθο, ο οποίος είναι κτισμένος σε κάθε πλευρά με ακατέργαστους λίθους, στον τύπο του ελλειψοειδούς τάφου (δύο παρόμοιοι τάφοι είχαν βρεθεί στην Ελεύθερα). Τα στόμια των πύθων καλύπτονται με λίθινες πλάκες και τα δάπεδα ήταν χαλκόστρωτα με ιδιαίτερη τέχνη. Ένας από τους πύθους έφερε στον πυθμένα σωλήνα, ενώ μια άλλη ταφή ήταν σε κρατήρα. Δύο τάφοι, επίσης, συνδύαζαν και τους δύο τύπους τάφων με πίθο σε κάθε έναν και χαλκόστρωτο δάπεδο.

Οι τάφοι περιείχαν ενταφιασμούς (οι καύσεις είναι σπάνιες) συνήθως έναν σε κάθε ψευδοθόλο και τέσσερις σε κάθε θολωτό τάφο. Τα κτερίσματα των τάφων ήταν περιορισμένα, όπως: ένα μικρό ανάγλυφο ενώτιο σε σχήμα κεφαλιού βοδιού εισαγόμενο από την Κύπρο, χάλκινες πόρπες και περόνες, και κεραμικά αγγεία, όπως: πρόχοι, σκύφοι και αμφορείς. Οι τάφοι τύπου ψευδοθόλου συχνά περιέχουν συγκεκριμένο αριθμό αγγείων. Εξαιρέση αποτελούν οι τάφοι 6, 26 και 27, οι οποίοι έχουν το μεγαλύτερο αριθμό αγγείων από κάθε άλλο τάφο (εικ.261α, β,γ, δ,ε,στ)..

Σε απόσταση 120μ. στα Ν.Δ. της ομάδας των τάφων, στην κορυφή μικρού λόφου, βρέθηκε μεγάλος θολωτός τάφος-εικ.262 με ορθογώνιο θάλαμο χωρίς δρόμο και θολωτή οροφή. Ο τάφος αυτός είναι ο μόνος δημοσιευμένος από την περιοχή αυτή και θεωρείται ανάλογος με το Βασιλικό τάφο στα Ισόπατα, τον τάφο στα Δαμανιά, τον Τάφο R στον κύκλο Β των Μυκηνών, καθώς και τους τάφους της Ουγκαρίτ. Ο τάφος ήταν στο μεγαλύτερο τμήμα κατεστραμμένος και περιείχε τέσσερα κρανία και άλλα οστά, θραύσματα κεραμικής με γεωμετρική διακόσμηση, κτερίσματα χάλκινα και σιδερένια. Η χρονολόγηση του τάφου δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί και βρίσκεται σε συζήτηση. Ίσως να υπάρχει μια πρόιμη χρονολόγηση στην ΥΜΙΠΒ/Γ ή μια ύστερη στα μέσα του 8^{ου} αι π.Χ. Όμοιοι θολωτοί τάφοι ερευνήθηκαν στην Παναγιά, στην Όρνε και πιθανόν ο Τάφος Α στο Κριτσά.

Τάφος 28--Το 1995 ανασκάφτηκε ένα μεγάλος ασύλητος θολωτός τάφος με ορθογώνιο θάλαμο (διαστάσεις 2,5 X 2μ.), ο οποίος περιείχε μεγάλο αριθμό ευρημάτων, όπως: ένα αγγείο σε σχήμα πουλιού, αμφορείς, ένα πήλινο ψάρι, ένα χάλκινο περίαπτο και ένα λίθινο πέλεκυ. Στην είσοδο του τάφου βρέθηκε τμήμα ενός πυραμοειδούς πώρινου ασβεστολιθικού αντικειμένου με χαραγμένα γεωμετρικά μοτίβα. Το αντικείμενο αυτό, ίσως, είχε τη θέση σήματος στον τάφο ή ως cippus στη κορυφή του τάφου.

398 Δαβαράς 1972a, 646-647 & Δαβαράς 1973-1974, 931-932, & Δαβαράς 1976a,381-382 & Δαβαράς 1978,390-392 & Davaras 1981,27 & Catling 1982, 57 & Παπαδακής 1983, 53-54 & Δαβαράς 1984, 298 & Tsipopoulou 1984 & Catling 1985, 64 & Catling 1986, 94 & Tsipopoulou 1987b, 261-262 & Ηλιόπουλος 1995, 750-751 & Τσιποπούλου 1995, 186 & Nowicki 2000, 63-64 & Blackman 2001, 135 & Kanta and Davaras 2004, 149-157 & Kanta 2005, 701-705 & Eaby 2007, 73-75.

Η δημοσίευση του τάφου³⁹⁹ δίνει ακριβείς πληροφορίες για τη θέση του – 90χιλ. Ν. της Ορθής Πέτρα και 40μ. Β.Α. από τον τάφο του τύπου Ισόπατα- και η θέση του εμφανίζεται απομονωμένη

Τάφος 15- Ο τάφος δεν ανήκει σε κανέναν από τους δύο κύριους τύπους τάφων αλλά είναι ένα μικρός, τετράγωνος πέτρινος κιβωτιόσχημος τάφος.

Τάφος 25—Ο τάφος ήταν συλημένος με ένα τυπικό ελλειψοειδή θάλαμο στα 80μ Ν.Α. από τάφο του τύπου Ισόπατα. Χρονολόγηση αδιευκρίνιστη.

Τάφος 26—Ο τάφος μπορεί να συγκριθεί με ένα μεγάλο φυσικό κοίλωμα στη βάση και ένα υπερυψωμένο βράχο, ο οποίος προσεκτικά ήταν κλεισμένος με πέτρες και λάσπη. Στη βόρεια πλευρά του τάφου υπήρχε κτισμένος τοίχος και η είσοδος του από την ανατολή ήταν κλεισμένη με πέτρες. Ο θάλαμος του τάφου περιείχε 11 αγγεία, δύο χάλκινα δακτυλίδια και 6 κρανία, ένα από τα οποία έφερε τραύμα στο πίσω τμήμα του κεφαλιού. Σε απόσταση 1,5 χιλ. από τους τάφους, κοντά στο δρόμο, βρέθηκε ένας ακόμη συλημένος και κατεστραμμένος θολωτός τάφος χωρίς όμως καθορισμένη χρονολόγηση. Ορισμένοι από τους τάφους είναι τοποθετημένοι σε συστάδες και περιλαμβάνουν θολωτούς και ψευδοθόλους σε ομάδες, αν και το σχέδιο των τάφων δεν έχει δημοσιευθεί. Σύμφωνα με την Α.Κάντα η ποικιλομορφία των τύπων των τάφων δηλώνει την παρουσία διαφορετικών πληθυσμών. Το κύριο νεκροταφείο δηλωνόταν από ένα μεγάλο πεσσο από τον οποίον ονομάστηκε και Ορθή Πέτρα, όπως και το νεκροταφείο στην Ελεύθερα.

Ένας εκτεταμένος οικισμός της ΥΜΙΠΓ-ΠρΓ και πιθανόν Γ εποχής βρίσκεται στο λόφο Μοντεφερράτε στον οποίο ανήκουν οι ταφές. Οι ερευνητές υπολογίζουν ότι στην περιοχή υπάρχουν περισσότερες ταφές και ότι το νεκροταφείο πιθανόν επεκτείνεται μέσα στην περιοχή του λατομείου και στον δρόμο. Τα ευρήματα της θέσης βρίσκονται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου και αναμένεται η δημοσίευσή τους από τον Κ.Δαβαρά και την Α.Κάντα.

4Α10. ΜΥΡΣΙΝΗ

Στις δυτικές και νότιες πλαγιές του λόφου Ασπροπίλια το 1959 ανασκάφτηκαν 12 τάφοι⁴⁰⁰ (10 θολωτοί και 2 εγχυτρισμοί σε πίθους τοποθετημένους σε κοιλώματα). Έξι από αυτούς τους τάφους (Α,Β,Γ,Ι,ΙΑ,ΙΒ) περιέχουν καθορισμένα στοιχεία ΥΜΙΠΓ. Μόνο η κεραμική από αυτούς του τάφους έχει μελετηθεί από τον R.A.K.Smith στη διατριβή του.

Στη νότια πλευρά του λόφου Ασπροπιλιά βρέθηκαν ερείπια και άλλων τάφων μάλλον της Γ εποχής και πιθανόν θολωτοί. Οι τάφοι περιελάμβαναν κεραμική, όπως: δύο μεγάλοι κρατήρες, ένα χάλκινο αγγείο και σιδερένια όπλα και εργαλεία. Δεν υπάρχει περαιτέρω δημοσίευση αυτών των τάφων. Οι ταφές της ΠΕΣ συνδέονται με ένα ΥΜΙΠΓ-Γ οικισμό ή πόλη, η οποία βρίσκεται 2 χιλ Β.& Β.Α. της Μυρσίνης, κυρίως στη κορυφή και στις νοτιότερες πλαγιές του λόφου Ελληνικά. Ευρήματα από αυτή τη θέση βρίσκονται στα Μουσεία του Αγίου Νικολάου και της Σητείας.

399. Δαβαράς 1972a, 646-647 & Δαβαράς 1973-1974, 931-932, & Δαβαράς 1976a,381-382 & Δαβαράς 1978, 390-392 & Davaras 1981,27 & Catling 1982, 57 & Παπαδακής 1983, 53-54 & Δαβαράς 1984, 298 & Tsiropoulou 1984 & Catling 1985, 64 & Catling 1986, 94 & Tsiropoulou 1987b, 261-262 & Ηλιόπουλος 1995, 750-751 & Τσιποπούλου 1995, 186 & Nowicki 2000, 63-64 & Blackman 2001, 135 & Kanta and Davaras 2004, 149-157 & Kanta 2005, 701-705 & Eaby 2007, 73-75.

400. Πλάτων 1959, 372-373 & Daux 1960, 819-821 & Πλάτων 1960, 305 & Pini 1968,88 & Leekley and Noys 1975, 63 & Kanta 1980,163-173 & Συριόπουλος 1983, 107, 290, 885CXLII & Τσιποπούλου 1995, 182 & Nowicki 2000, 103-104 & Smith 2002, 155-162 & Eaby 2007, 79-80.

4Α11. ΜΟΧΛΟΣ

Στη νοτιότερη άκρη πάνω στο λόφο και πίσω από το σύγχρονο χωριό Μόχλος⁴⁰¹ ανασκάφτηκε νεκροταφείο με 30 θολωτούς τάφους στο βράχο. Χρονολογούνται στην ΥΜΠΙΑ-Β. Ένας από τους τάφος-ο **Τάφος 27** βρίσκεται στη βορειότερη άκρη του νεκροταφείου, ο οποίος ξαναχρησιμοποιήθηκε στην ΠΑ εποχή. Ο τάφος αποτελείται από οβάλ θάλαμο και μικρό δρόμο. Η έρευνα έδειξε ότι στη δεύτερη χρήση του τάφου τα σκελετικά υπολείμματα παραμερίστηκαν μαζί με τα κτερίσματα από το ανώτερο τμήμα του πίθου, καθώς και η πλάκα που τον κάλυπτε. Ο πίθος γέμισε με χώμα και τοποθετήθηκαν δύο προσφορές, ένα αλάβαστρο και μια μικρή υδρία εκτός του πίθου, και ο τάφος ξαναέκλεισε. Η πλάκα του πίθου τοποθετήθηκε κατακόρυφα στο δρόμο κοντά στην είσοδο με τμήμα του πίθου συνοδευόμενα από ένα σκύφο και έναν αρύβαλλο τοποθετημένους σε κάθε πλευρά. Τελικά ένας ακανόνιστος λίθος/βωμός είχε κατασκευαστεί στην κορυφή. Ο J.Soles ερμήνευσε αυτήν τη δραστηριότητα ως λατρεία ηρώων παρά ως προσφορές ή ως έναν πιο πρόσφατο ενταφιασμό και διατύπωσαν την άποψη ότι τα οστά του αποθανόντος λήφθηκαν από αλλού, όχι απαραίτητα από την Κρήτη, πιθανό, για να ορίσουν την κατοχή της γης ή να δημιουργήσουν μια ηρωική λατρεία, η οποία παρέχει σε κάθε κοινότητα αίσθηση ταυτότητας και ασφάλειας. Ο Μόχλος δεν είχε κατοικηθεί κατά τον πρώιμο 7^ο αι π.Χ. και δεν έχει εντοπισθεί στην περιοχή κανένας οικισμός της ΠΕΣ.

4Α12 ΠΙΣΚΟΚΕΦΑΛΟ

Στη περιοχή Πισκοκέφαλο⁴⁰² υπάρχουν στοιχεία της ΠΕΣ σε δύο κοντινά σπήλαια στις θέσεις *Μπεράτι* και *Κεφάλια*. Οι σχέσεις μεταξύ των τάφων αυτής της περιοχής και ενός οικισμού παραμένουν άγνωστες. Τα ευρήματα από τα σπήλαια βρίσκονται στο Μουσείο Ηρακλείου.

4Α12-α. Μπεράτι

Στη θέση *Μπεράτι*, Ν.Δ. του χωριού, το 1952 κατά τη διάνοιξη του δρόμου Ιεράπετρας – Σητείας ανασκάφτηκε από τον Ν.Πλάτωνα ένα σπήλαιο αποτελούμενο από πολλά βαθιά κοιλώματα. Η χρήση του σπηλαίου αρχίζει από το τέλος της ΥΜΠΙΓ, ΠρΓ και Γ. εποχής. Η Μ. Τσιποπούλου υποστηρίζει ότι η χρήση συνεχίστηκε μέχρι την ΠΑ εποχή, αλλά τα ευρήματα αυτής της περιόδου παραμένουν χωρίς συντήρηση στο μουσείο.

Στο σπήλαιο αναφέρεται ότι εντοπίστηκαν και ενταφιασμοί και καύσεις. Στο εσωτερικό βρέθηκε μια ΥΜΠΙ λάρνακα (σε σχήμα κουτιού), η οποία ήταν σε δεύτερη χρήση για ταφή της ΠρΓ εποχής. Η αρχική ταφή έχει τοποθετηθεί εκτός λάρνακας στο δάπεδο του τάφου.

Ένας πίθος με σωλήνα στον πυθμένα και μια λεκάνη είχαν χρησιμοποιηθεί για ταφές. Στο σπήλαιο βρέθηκαν 40 αγγεία, όπως: αμφορείς και ένα μικρό ψάρι από τερακότα Γ. εποχής, αν και δεν έχει δημοσιευτεί.

401. French 1994, 81 & Soles 1994,755 & Huber and Varalis 1995, 1019 & Tomlinson 1995, 68 & Soles 2001, 229-236 & Smith 2002, 15 & Eabt 2007, 78-79.

402. Αλεξίου 1952, 476 & Πλάτων 1952β, 639-642, Αλεξίου 1953β, 485 &, Cook 1953, 128 & Πλάτων 1953^α, 292-293 & de Santere 1953, 239 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 154-155 & Desborough 1964, 187,268 & Faure 1964,67 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 90 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 65-66 & Coldstream 1977, 102,277 & Kanta 1980, 177 & Παπαδάκης 1983, 77-79 & Συριοπούλου 1983, 216,290,664 C, 885 CXLI & Τσιποπούλου 1987b,262 & Τσιποπούλου 1991, 139 & Τσιποπούλου 1995,180 & Τσιποπούλου and Vagnetti 1997β & Τσιποπούλου 2005, 233-236 & Τσιποπούλου 2006 & Eaby 2007, 83.

4Α12-β.Κεφάλαια

Ο Ν.Πλάτων⁴⁰³ ανάσκαψε το 1953 μια άλλη ταφή στο σπήλαιο *Λαγκουφά/Κεφαλά* στα Ν.Α. του Πισκοκεφάλου. Η είσοδος στο σπήλαιο κτίστηκε με ορθοστάτες, οι οποίοι έχουν ληφθεί από Μινωικό κτίριο, ενώ το κάτω τμήμα σχηματίστηκε από δύο πλάκες. Περισσότεροι από 10 ενταφιασμοί είχαν έρθει στο φως μαζί με ακέραια αγγεία, κυρίως στάμνες, μικρότερους κρατήρες και κύπελλα. Δύο κοιλώματα, ένα στο κέντρο του σπηλαίου (καλύπτεται με πλάκα) και ένα στην είσοδο περιείχαν ταφές Σύμφωνα με την Μ.Τσιποπούλου το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε από την ΥΠρΓ, ΠρΓΒ και ΥΓ εποχή.

4Α13. ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ (Γρας)

Στη περιοχή Άγιος Στέφανος⁴⁰⁴ βρέθηκε το ταφικό σπήλαιο «Στεφανούλη» με δεκαεπτά (17) αγγεία της ΠρΓΒ-ΥΓ (2,5 χιλ. δυτικά από το Πευκί). Στις αναφορές δηλώνεται η ύπαρξη ενός ενταφιασμού, αν και ο ακριβής αριθμός των ταφών δεν είναι ξεκάθαρος και δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για ευρήματα από το σπήλαιο. Ίσως το σπήλαιο να έχει σχέση με τον ΠρΓ και Γ οικισμό στην κορυφή του Καστέλλου, Ν. του χωριού. Τα ευρήματα αυτής της θέσης είναι στο Μουσείο του Αγίου Νικολάου.

4Α14 ΙΤΑΝΟΣ (σημερινή Ερημούπολη)

Η Γαλλική σχολή το 1950 στη θέση *Ίτανος*⁴⁰⁵ ανάσκαψε μια μεγάλη συλημένη νεκρόπολη που ήταν σε συνεχή χρήση από τη Γεωμετρική έως και την Ελληνιστική περίοδο. Αυτές οι ανασκαφές έφεραν στο φως μόνο όστρακα αγγείων πρωιμότερης εποχής σε οβάλ κοιλότητες, οι οποίες αποδίδονται σε αυτή την περίοδο, πιθανόν ΥΓ εποχής. Το 1996 οι έρευνες αποκάλυψαν ένα Γ τάφο (SP9-εικ.263), ένα οβάλ κοίλωμα μέσα στο βράχο, τοποθετημένο πλάι σε τοίχο αρχαϊκού τεμένους. Το 2003 ανασκάφτηκαν Γ τάφοι στη θέση αυτή, αν και δεν έχουν δημοσιευτεί. Η νεκρόπολη τοποθετείται στα Δ. της Ακρόπολης.

4Α15 ΚΑΡΥΔΙ

Ο Ρ.Faure⁴⁰⁶ εντόπισε ένα μεγάλο σπήλαιο (Κατοφύγι) στο οροπέδιο του Πλατύβολου στο *Λιμνιόλακκο* (2,8 χιλ. Β.Α. του σύγχρονου χωριού) με ΥΜΠΙ, ΥΠΜ και Γ όστρακα μαζί με οστά ανθρώπων και ζώων.

403. Πλάτων 1953^a, 292-293 & de Santere 1953, 239 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 154-155 & Desborough 1964, 187,268 & Faure 1964,67 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 90 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 65-66 & Coldstream 1977, 102,277 & Kanta 1980, 177 & Παπαδάκης 1983, 77-79 & Συριοπούλου 1983, 216,290,664 C, 885 CXLI & Τσιποπούλου 1987b,262 & Τσιπορούλου 1991, 139 & Τσιπορούλου 1995,180 & Τσιπορούλου and Vagnetti 1997β & Τσιποπούλου 2005, 233-236 & Τσιπορούλου 2006 & Eaby 2007, 83-84.

404. Πλάτων 1954^a, 368 & Πλάτων1954β,512 & BCH 1955,307 & Faure 1962, 40 & Desborough 1964, 268 & Faure 1964, 67 & Pini 1968,76 & Παπαδάκης 1983, 22 & Συριόπουλος 1983, 219 & Τσιπορούλου 1987b, 260 & Nowicki 2000, 71-72 & Τσιπορούλου 2005, 194-199 & Eaby 2007, 70.

405. BCH 1951, 193 & Cook 1951, 251 & Deshayes 1951, 201-209 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Greco et al. 1996, 944 & Greco 1997, 817-818 & Viviers 1997, 1053 & Blackman 1998, 118 & Blackman 2000, 141 & Σοφιανού και Σάλιακα 2006 & Eaby 2007, 72.

406. Faure 1963, 497-498 & Faure 1964, 69 & Kanta 1980, 197 & Παπαδάκης 1983, 47 & Τσιποπούλου 2005, 227 & Eaby 2007, 72.

4Α16 ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΣ

Ο P.Faure⁴⁰⁷ εντόπισε ερείπια τάφων της ΥΜΙΙΙ, ΥπΜ και ΠρΓ εποχής και λιμενικές εγκαταστάσεις στη θέση *Κηπουρού, Λένικα και Σπηλιαρίδια*. Τα στοιχεία για τους προαναφερόμενους τάφους, όπως ο αριθμός, ο τύπος, τα ευρήματα και η ακριβής χρονολόγησή τους είναι άγνωστα. Παραμένει, επίσης, αδιευκρίνιστο σε ποια από τις τρεις τοποθεσίες βρέθηκαν οι τάφοι.

4Α17 ΛΑΣΤΡΟΣ

Στα ανατολικά του σύγχρονου χωριού Λαγκάδες ο P.Faure⁴⁰⁸ εντόπισε ένα ΥΜΙΙΒ και ΥπΜ ταφικό σπήλαιο, για το οποίο ο P.Faure πιστεύει ότι ανήκει στον οικισμό Παπουρικάρας, ο οποίος βρίσκεται στο μικρό λόφο Ν.Α. από τις Λαγκάδες. Δεν υπάρχει καμία πληροφορία για αυτό το σπήλαιο

Ο K.Nowicki είχε παρατηρήσει ένα μικρό ΥΜΙΙΓ/ΠρΓ οικισμό στη Βίγλα, ένα λόφο στα Β. του χωριού,. Η Βίγλα είναι 2 χιλ. Β.Δ. από τις Λαγκάδες και η σχέση τους με αυτή τη θέση και τις ΥπΜ ταφές είναι αβέβαιη.

4Α18 ΜΑΚΡΥΓΙΑΛΟΣ

Ταφικοί πίθοι με ανάγλυφη διακόσμηση⁴⁰⁹ βρέθηκαν κοντά στην ακτή, Δ. από το *Κατωβίγλι*. Η χρονολόγησή τους πιθανόν ανήκει στην ΠΑ, αν και δεν είναι διευκρινισμένο αν βρέθηκαν πρωιμότερα αντικείμενα. Ο αριθμός των ταφών είναι άγνωστος και δε συνδέονται με κάποιο οικισμό και δεν υπάρχει κάποια πληροφόρηση.

4Α19 ΟΡΕΙΝΟ (Όρνο)

Το 1898 ο A. Evans αναφέρει ίχνη τάφων και τοίχων στη *Σκάφη* (Δ. και κάτω από τον ΥΜΙΙΓ-ΥπΜ οικισμό Επάνω Ελληνικά (εικ.264). Ο J. Pendlebury⁴¹⁰ δίνει σ' αυτούς τους τάφους μια αβέβαιη χρονολόγηση αλλά πιθανόν Μινωική, αν και η εγγύτητά τους με τον οικισμό δηλώνει και χρονολόγηση στην ΠΕΣ. Ο K.Nowicki σε νεώτερη έρευνα δεν βρήκε ίχνη αυτών των τάφων, αν και σημειώνει ότι η περιοχή είναι πολύ κατεστραμμένη Ο K.Nowicki δίνει πληροφορίες για έναν πιθανώς θολωτό τάφο (100-200μ. Ν. των Ελληνικών), ο οποίος είχε ανακαλυφτεί και καταστραφεί πριν 20-30 χρόνια. Στην κορυφή Καστρί υπάρχει άλλος ένας οικισμός χρονολογούμενος στην ΥΜΙΙΓ-ΥπΜ/ΠρΓ (Α. 600μ. από το Ορεινό και 1.2 χιλ. Β.Α. των Επάνω Ελληνικών).

Ο K.Nowicki⁴¹¹ έχει διατυπώσει την άποψη ότι υπάρχουν θολωτοί τάφοι στην πλαγιά, αν και δεν έχει βρεθεί νεκρόπολη ή απομονωμένος τάφος. Επίσης, σημειώνει ένα μεγάλο αριθμό οστράκων πιθανόν από απομονωμένες οικίες ή ένα διαβρωμένο ή συλημένο νεκροταφείο.

407. Faure 1962, 40 & Tsiropoulou 1995, 184 & Eaby 2007, 72-73.

408. Faure 1962, 41 & Kanta 1980, 174 & Παπαδάκης 1985, 54 & Τσιποπούλου 1995, 184 & Nowicki 2000, 219-220 & Eaby 2007, 75-76.

409. Πλάτων 1959, 391 & Τσιποπούλου, 1987β, 262 & Tsiropoulou 2005, 229 & Eaby 2007,76.

410. Pendlebury 1939, 299,385 & Παπαδάκης 1983, 67 & Nowicki 1990, 167-170 & Tsiropoulou 1995, 187 & Nowicki 2000,73-79 & Brown 2001,349 & Τσιποπούλου 2005, 229-230 & Eaby 2007, 80-81.

411. Nowicki 1990, 167-170 & Tsiropoulou 1995, 187 & Nowicki 2000,73-79 & Brown 2001,349 & Τσιποπούλου 2005, 229-230 & Eaby 2007, 81.

4Α20 ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ

Ο R.M.Dawkins⁴¹² το 1905 εξέτασε δύο σπήλαια με ενταφιασμούς, ένα στην *Πλάκα* (Ν.Α. από το Παλαίκαστρο, μεταξύ Πετσοφά και Σπηλαίου Πλάκα) και το άλλο Ν. από αυτό σε ένα φαράγγι. Το πρώτο σπήλαιο περιείχε δύο πέτρινες φιάλες σε μορφή άνθους, έναν πολύτιμο λίθο και ένα χάλκινο δακτυλίδι(ΥΜΠΙ). Το άλλο σπήλαιο περιείχε ένα κύπελλο και μια ύστερη ταφή, η οποία κατά τον P.Faure χρονολογείται στην ΥΜΠΙ-ΥπΜ εποχή. Δεν υπάρχει άλλη δημοσίευση για το ύστερο σπήλαιο. Ο K.Nowicki σημειώνει την ύπαρξη οικισμού στο βραχώδη λόφο Καστρί έως στα Β.Α. του Παλαίκαστρου και το μικρό οικισμό Πλακαλόνα της ΥΜΠΙΓ (ο μικρός κάμπος πίσω και Ν. του Ρουσσόλακκου). Οι δύο αυτές θέσεις πιθανόν να έχουν σχέση με το ταφικό σπήλαιο.

4Α21 ΠΕΥΚΙ

Βόρεια από το Πευκί, στο *Καστελλόπουλο*⁴¹³ εντοπίστηκε ένας ΥΜΠΙΓ/ΥπΜ οικισμός. Στα δυτικά νεκροταφείο (εικ.265) συνδέεται με αυτό τον οικισμό, κατά μήκος ενός χωματόδρομου, όπως δηλώνεται από τη διεσπαρμένη κεραμική σε όλη την πλαγιά του λόφου. Δύο πέτρινοι θόλοι με τετράγωνους θαλάμους, όμοιους με αυτούς στο Καρφί, εντοπίστηκαν από τον K.Nowicki σε ένα μικρό λάκκο (300μ. Ν.Δ. του Καστελλόπουλου). Οι τάφοι (εικ.266&267) δεν είναι καλά διατηρημένοι και κανένα εύρημα δεν εντοπίστηκε. Μόνο ένα τριποδικό πόδι της ΥΜΠΙΓ/ΠρΓ βρέθηκε 30μ. από το Τάφο 2. Οι δύο τάφοι μπορεί να έχουν κτιστεί ως ζευγάρι. Ο K.Nowicki μας πληροφορεί για την παρουσία ταφών σε λάρνακα, σε ένα μικρό λάκκο, Α. από το *Καστελλόπουλο* (αν και δεν έχουν επιβεβαιωθεί).

Άλλος ένας θολωτός τάφος συλημένος (εικ.268) και κατεστραμμένος βρέθηκε 250μ. στα Ν.Δ. του *Γλυκός Πρίνος* και είναι λίγο μεγαλύτερος από τους προαναφερόμενους. Ο τάφος περιείχε λίγα θραύσματα από οστό και ορισμένα όστρακα, Βρίσκεται μεταξύ του οικισμού *Καστελλόπουλου* και του οικισμού ΥΜΠΙΓ-Γ στο Μέγα Καλαυρό. Σύμφωνα με τον K.Nowicki ένα κομμάτι λιωμένο σίδηρο βρέθηκε κοντά στον τάφο, από το οποίο μπορεί κανείς να υποθέσει την ύπαρξη όχι τάφου αλλά απομακρυσμένου βιομηχανικού κέντρου. Οι τάφοι δε συνδέονται με κάποιο οικισμό.

Ο K.Nowicki αναφέρει ότι όλη η περιοχή γύρω από τον *Γλυκό Πρίνο* μπορεί να ήταν παραδοσιακή ταφική περιοχή για τους κατοίκους και περιελάμβανε και τον ΥΜΠΙΓ-Γ οικισμό Σταυρωμένο.(800μ. Ν. από το *Καστελλόπουλο*). Άλλοι τάφοι μπορεί να βρίσκονται κοντά στους μεμονωμένους οικισμούς, όπως δύο λίθινες κατασκευές, ίσως θολωτοί τάφοι (100μ. Β.Α. του Μεγάλου Κάλαιου), ενώ σωροί από πέτρες στα Β. και Ν. δηλώνουν τη θέση και άλλων τάφων.

412. Dawkins 1905-1906, 1-2 & Faure 1964, 66.73 & Nowicki 2000,50-54 & Eaby 2007, 82.

413. Nowicki 1991, 142 & Nowicki 1992,116-118 & Nowicki 1994,264-266 & Nowicki 2000,64-71 & Τσιποπούλου 2005, 232-233 & Eaby 2007, 82-83.

4Λ22 ΣΚΛΑΒΟΙ

Από τη θέση *Αβελιακός*⁴¹⁴ προέρχονται 63 αγγεία χρονολογούμενα στο τέλος της ΥΜΙΠΓ, ΥποΜ, ΠρΓ, ΠρΓΒ, ΥΓ και ΠΑ, τα οποία ανασκάφτηκαν ιδιωτικά το 1965. Τα αγγεία είναι αδημοσίευτα, ενώ ο συλημένος τάφος από τον οποίο προέρχονται είναι άγνωστος.

4Λ23 ΣΚΟΠΗ

Το 1972 ο Κ.Δαβαράς⁴¹⁵ στη θέση *Δρογκαρά* (500μ. Α. από τους τάφους που βρέθηκαν στο Χαμαίζι Φατσί) ανάσκαψε πέντε μικρούς συλημένους και κατεστραμμένους θολωτούς τάφους (εικ.269) με τετράγωνους θαλάμους και πιθανόν χωρίς δρόμο. Αυτοί οι τάφοι ήταν τελείως συλημένοι και τα μόνα ευρήματά τους ήταν τέσσερα αγγεία και ένα σιδερένιο μαχαίρι της ΠΠρΓ. Τρεις από τους τάφους ήταν διεσπαρμένοι σε ακτίνα 200μ. από τους άλλους δύο, οι οποίοι αποτελούσαν ομάδα. Οι θολωτοί αυτοί τάφοι έχουν σχέση με αυτούς στο Λιόετρο/Φατσί και με τον οικισμό της ΠΕΣ στην κορυφή του λόφου. Ευρήματα από αυτήν την περιοχή είναι στο Μουσείο του Αγίου Νικολάου.

4Λ24 ΣΦΑΚΙΑ

Το 1955 ο Ν.Πλάτων⁴¹⁶ ανάσκαψε στο λόφο Πατέλα, Ν. του σύγχρονου χωριού, ένα μικρό θολωτό τάφο (εικ.270) με ορθογώνιο θάλαμο και μικρό δρόμο. Στον τάφο βρέθηκαν τουλάχιστον δεκαπέντε (15) ενταφιασμοί (πιθανόν 18 ή 19). Τα ευρήματα του τάφου ήταν: 30 περίπου αγγεία, χάλκινες και σιδερένιες πόρπες και χάνδρες από γυαλί και πέτρα. Ο τάφος περιείχε πολλά οστά ζώων στα υψηλότερα επίπεδα του τάφου. Ο ανασκαφέας δεν καθόρισε αν τα οστά αυτά συνδέονται με τις ταφές. Ο Ν.Πλάτων και η Μ. Τσιποπούλου χρονολογούν τον τάφο στην ΠρΓ, ενώ το 2001 η Μ.Τσιποπούλου και ο L.Little τον χρονολόγησαν στην ΥπΜ.. Ο τάφος τα έτη 2001 ή 2002 καταστράφηκε από εκσκαφέα.

414. Τσιποπούλου,1987β,266, Τσιποπούλου 1991b,139, Τσιποπούλου 2005,295 & Eaby 2007, 90.

415. Δαβαράς 1972β,45 & Παπαδάκης 1983,112 & Συριόπουλος 1983,152,533 XLIV,663 XCVII & Belli 1991, 441 & Τσιποπούλου 1984, 233 & Τσιποπούλου 1995, 185 & Τσιποπούλου 1997,455,482 & Nowicki 2000,101-102 & Τσιποπούλου 2005,312 & Eaby 2007, 91.

416. Orlandos 1955,101 & Πλάτων 1955^α, 295-296 & Πλάτων 1955β, 563 & BCH 80(1956) 359 & Hood and Boardman 1956, 31 & Desborough 1964,268 & Pini 1968, 92 & Snodgrass 1971,210 & Leeley and Noyes 1975, 69 & Παπαδάκης 1983, 117 & Συριόπουλος 1983, 217,665 CVI & Τσιποπούλου 1984,233 & Τσιποπούλου 1987b 266-267 & Belli 1991, 441 & Τσιποπούλου 1995, 182 & Nowicki 2000,55-56 & Τσιποπούλου and Little 2001,92 & Τσιποπούλου 2005, 316-317 & Eaby 2007, 91-92.

4Α25 ΤΟΥΡΑΩΤΗ

Τα έτη 1905 από τον R.B.Seager⁴¹⁷ και το 1938 από τον Ν.Παπαδάκη στη θέση *Πλακαλόνα* ανασκάφτηκε εκτεταμένο νεκροταφείο με θαλαμοειδείς τάφους της ΥΜΠΙΑ-Γ. Σε πρόσφατη έρευνα σε μια λάρνακα της ΥΜΠΠΓ, η οποία βρίσκεται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου, και είχε συληθεί από τον τάφο βρέθηκαν πέντε χάλκινες πόρπες. Μία από αυτές χρονολογείται στην ΥπΜ/ΠρΓ. Σύμφωνα με τη Μ.Τσιποπούλου αυτή η πόρπη αποδεικνύει την επαναχρησιμοποίηση της λάρνακας για υστερότερη ταφή, όπως και σε άλλες θέσεις έχει παρατηρηθεί, στα Κριτσά, Πισκοκέφαλο και Ανδρόμυλους. Πιθανόν αυτό συμβαίνει και στους άλλους τάφους. Τα ευρήματα αυτών των τάφων βρίσκονται στα Μουσεία Αγίου Νικολάου, Ηρακλείου και στο Μουσείο του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνιας.

Το νεκροταφείο σύμφωνα με τον Κ.Nowicki συνδέεται με τον οικισμό στο Καστρί της ΥΜΠΠΓ(;) και ΠρΓ έως Α(;) (στις πλαγιές), έστω και αν βρίσκεται μακριά. Χονδροειδή αγγεία (πίθοι και μαγειρικοί τρίποδες) έχουν ανακαλυφθεί, επίσης, κάτω από το λόφο *Πλακαλόνα*, τα οποία ίσως αντιπροσωπεύουν τον οικισμό, στον οποίο ανήκει το νεκροταφείο.

4Α26 ΖΑΚΡΟΣ

Στο φαράγγι της Ζάκρου⁴¹⁸ σύμφωνα με τη Μ.Τσιποπούλου έχουν βρεθεί πολλές ταφές, οι οποίες αφορούν την ΠΕΣ σε πολυάριθμα σπήλαια και βραχοσκεπές. Έξι από αυτές τις ταφές ανήκουν με σιγουριά σύμφωνα με τη Μ.Τσιποπούλου στην περίοδο αυτή. Οι ταφές της Ζάκρου ήταν, κυρίως γύρω από την είσοδο του φαραγγιού στα Ανατολικά. Μερικά ευρήματα των τάφων είναι στα Μουσεία Ηρακλείου, Σητείας, Αγίου Νικολάου και Ashmolean.

4Α26-α. Ελληνικά (Λένικα)

Στο κέντρο του φαραγγιού της Ζάκρου, (2,5 χιλ. από το στόμιο της Κάτω Ζάκρου και 2 χιλ. από την Επάνω Ζάκρο) στο σημείο όπου το φαράγγι διευρύνεται εντοπίστηκε ένας εκτεταμένος οικισμός της ΥΜΠΠΓ έως την Α και Αρχαϊκή εποχή. Μόλις κάτω από τη θέση *Ελληνικά* βρέθηκε μικρό σπήλαιο από το οποίο αποκόπηκε ένα τμήμα του βράχου, για να κατασκευαστεί ένα ορθογώνιο κοίλωμα. Ο τάφος περιείχε έναν ενταφιασμό με 6 αγγεία της ΥΓ εποχής και περιλάμβανε ένα μεγάλο μαγειρικό τρίποδα και χάνδρες από Αιγυπτιακή μπλε φαγεντιανή.

4Α26-β. Κούκου το Κεφάλι

Νότια από το χωριό της Επάνω Ζάκρου, πάνω στο λόφο, βρέθηκαν ερείπια λατρευτικής θέσης της ΠΕΣ. Το 1900 ο D.G.Hogarth, ανατολικά πέρα από τον ποταμό, ανακάλυψε δύο συλημένες ταφές σε σπήλαιο.

417 .Seager 1909, 286 & Πλάτων 1959, 388-389 & Papadakis 1983, 128-129 & Παπαδάκης 1984,306 & Tsiropoulou 1995,186 & Τσιποπούλου and Vagnetti 1999, 123-143 & Betancourt 2000,21 & Nowicki 2000, 104 & Touchais et al 2000, 989 & Eaby 2007, 92-93.

418. Hogarth 1900-1901, 143-148 & Pendlebury et al 1932-1933, 98-99 & Pendlebury 1939, 308,315,326 & Desborough 1952, 270,327 & Boardman 1961, 95-97 & Πλάτων 1961,224 & Αλεξίου 1963,385 & Πλάτων 1963,187 & Faure 1964,66 & Pini 1968,94 & Snodgrass 1971,169, 210 & Davaras 1973β, 158 & Coldstream 1977, 277 & Catling 1979a, 41 & Καντα 1980, 195-196 & Συριόπουλος 1983, 155, 293,536-537LII,888CLIII & Tsiropoulou 1987b 261, 1995,184 & Βοκοτόπουλος 1997-1998, 252 & Nowicki 2000, 46-48, 54-55 & Τσιποπούλου 2005, 220-223 & Eaby 2007, 93- 94.

Τάφος Α—Ο τάφος⁴¹⁹ βρίσκεται σε φυσική κοιλότητα και περιείχε εβδομήντα (70) αγγεία, χάλκινες πόρπες, περόνες, χάνδρες από γυαλί και πηλό, τρία λίθινα αγγεία, ένα πώμα από στεατίτη, σιδερένια λαβή ξίφους και τρεις σπείρες από τερακότα.

Τάφος Β—Στα αριστερά του τάφου Α είχαν κτιστεί τοίχοι στο βράχο, στο σχήμα μικρού ταφικού περιφράγματος. Στον τάφο βρέθηκαν δεκαπέντε (15) αγγεία, ένα με διακόσμηση.

Οι ταφές είναι, κυρίως ενταφιασμοί, αλλά η κεραμική δεν έχει δημοσιευτεί. Από τα ευρήματα ο Τάφος Α χρονολογείται στην ΥπΜ/ΠρΓ-Γ εποχή, ενώ ο Τάφος Β στην Γ. Ένα από τα αγγεία, μια ΥΠρΓ πρόχους, βρίσκεται στο Ashmolean Museum.

4126-γ. Μαλακάρι

Στη θέση Μαλακάρι, (0,3 χιλ.βόρεια από τα *Ελληνικά*, πιο πάνω στο φαράγγι και ψηλότερα από τη δεξιά όχθη), βρέθηκαν τέσσερα τουλάχιστον ταφικά σπήλαια/βραχοσκεπές. Η Μ.Τσιποπούλου αποδίδει δύο από αυτά στη θέση *Ελληνικά*. Αυτές οι δύο συλημένες βραχοσκεπές περιείχαν κατεστραμμένα οστά και θραύσματα από ΥΓ κεραμική. Το τρίτο σπήλαιο/βραχοσκεπή βρέθηκε το 1963 από τον Ν. Πλάτων και τον Κ.Δαβαρά. Τα οκτώ αγγεία της ανασκαφής χρονολογούνται στη ΠρΓ, ΥΓ και ΠΑ εποχή. Ο Ν. Πλάτων αναφέρει και τέταρτο σπήλαιο με τα ευρήματά του να χρονολογούνται στην ΥΜΠΓ. Οι ταφές στο *Μαλακάρι* συνδέονται με τον οικισμό *Ελληνικά*.

4126-δ. Άλλες Θέσεις

Ο Ρ. Faure αναφέρει βραχοσκεπές με ενταφιασμούς στις θέσεις: *Μαρμαρά* (ΥπΜ-Γ), *Γεροβασίλη* (ΥπΜ-Γ), *Πάνω Καστέλλο* (ΥπΜ-Γ) και *Ανεμοσπηλιά* (Γ) .

Οι θέσεις αυτές μέσα στο φαράγγι της Ζάκρου βρίσκονται πιο κοντά στην Επάνω Ζάκρο από τη Κάτω Ζάκρο και συνδέονται με τον οικισμό *Ελληνικά* ή με έναν οικισμό στο Πάνω Καστέλλο. Δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες και δημοσιεύσεις για τις ταφές αυτές.

4126-ε. Παλαίμυλος (Επάνω Ζάκρος)

Ο Κ.Δαβαράς αναφέρει τρία αγγεία, δύο αμφορείς και μια πυξίδα, τα οποία βρέθηκαν ιδιωτικά στην κοιλάδα κοντά στο Δ. στόμιο του φαραγγιού (400μ.. από τον οικισμό *Ελληνικά*). Ο ένας από τους αμφορείς περιείχε μία καύση και ένα χάλκινο δακτυλίδι, ενώ η πυξίδα περιέχει καύση, καθώς και χρυσό δακτυλίδι ανάμεσα στα οστά.⁴²⁰ Τα αγγεία χρονολογούνται από την ΥΜΠ/ΥπΜ εποχή.

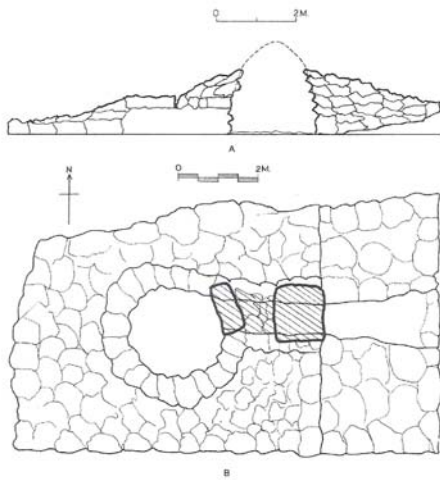
Α.27 ΖΟΥ (Στη περιοχή του Σταυρωμένου)

Ο Ν. Πλάτων⁴²¹ το 1954 ανάσκαψε σε ένα μικρό ταφικό σπήλαιο ταφές ενταφιασμού συνοδευόμενες με έντεκα (11) αγγεία της ΠρΓΒ και ΥΓ εποχής. Δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες και δημοσίευση για το σπήλαιο και η ακριβής του θέση είναι άγνωστη.

419. Hogarth 1900-1901, 143-148 & Pendlebury et al 1932-1933, 98-99 & Pendlebury 1939, 308,315,326 & Desborough 1952, 270,327 & Boardman 1961, 95-97 & Πλάτων 1961,224 & Faure 1962,39 & Πλάτων 1962,166-167 & Αλεξίου 1963,385 & Πλάτων 1963, 187 & Faure 1964,66 & Pini 1968,94 & Snodgrass 1971,169, 210 & Δαβαράς 1973, 591 & Davaras 1973β, 158 & Coldstream 1977, 277 & Catling 1979a,41 & Καντα 1980, 195-196 & Συριόπουλος 1983, 155, 293,536-537LII,888CLIII & Tsiropoulou 1987b 261, 1995,184 & Vokotopoulos 1997-1998, 252 & Nowicki 2000, 46-48, 54-55 & Τσιποπούλου 2005, 220-223 & Eaby 2007, 94-95.

420. ο.π Δαβαράς 1973,591 Η συγκεκριμένη καύση σύμφωνα με τον ανασκαφέα είναι η ανατολικότερη ευρηθείσα στο χώρο της Κρήτης και κατέχει ιδιαίτερη σημασία για την καταγωγή του ταφικού αυτού εθίμου.

421. Πλάτων 1954α, 363 & Hood 1955,18 & Faure 1964,67 & Leekley and Noyes 1975,72 & Coldstream 1977,277 & Συριόπουλος 1983,291,886 CXLVII & Τσιποπούλου 1987b,266 & Τσιποπούλου 2005, 313 & Eaby 2007, 95.

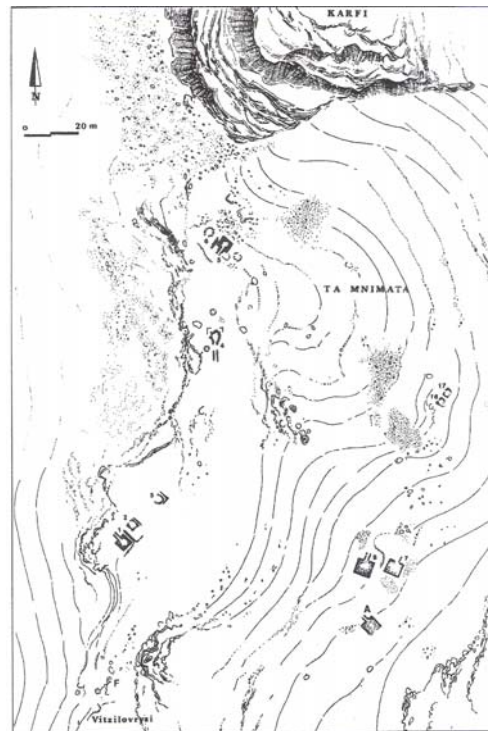
Εικ171 – Παπούρα-Σχέδιο Θολωτού τάφου
(Watrous 1980,274, fig.5)

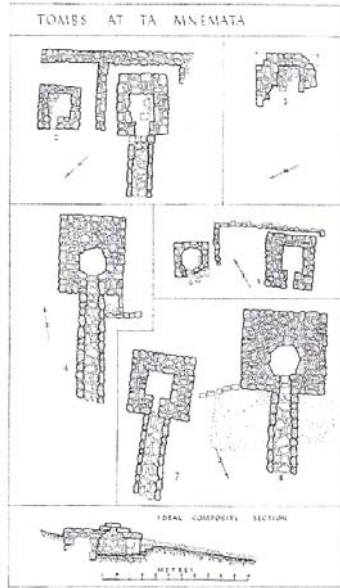
Εικ.172 – Παπούρα-Θολωτός τάφος
(Watrous 1980,274, fig.5)

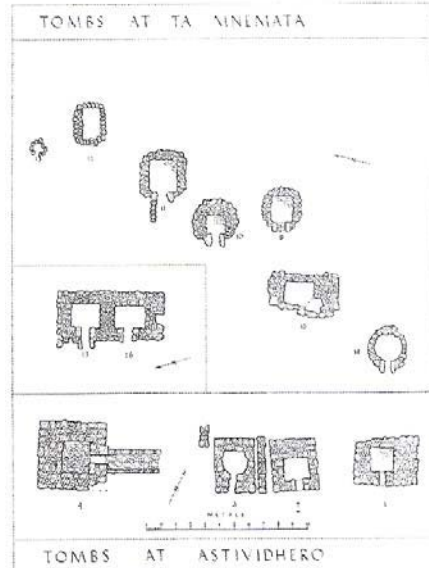
Εικ.173 –Καρφι –Χάρτης
(Nowicki 2000, 160,fig.90)

Εικ.174– Καρφι-Χάρτης Νεκροταφείου-Μνήματα
(Nowicki 1996, 46, fig.10)

(175)

(176)

Εικ. 175 & 176 –Καρφι-Σχέδια Τάφων
(Pendlebury et al. 1937-1938, plate XII & XIII)

Εικ. 177 -Καρφι – Μνήματα- Τάφος 8 και ταφικό περίφραγμα
(Eaby 2007, 420, fig.15)

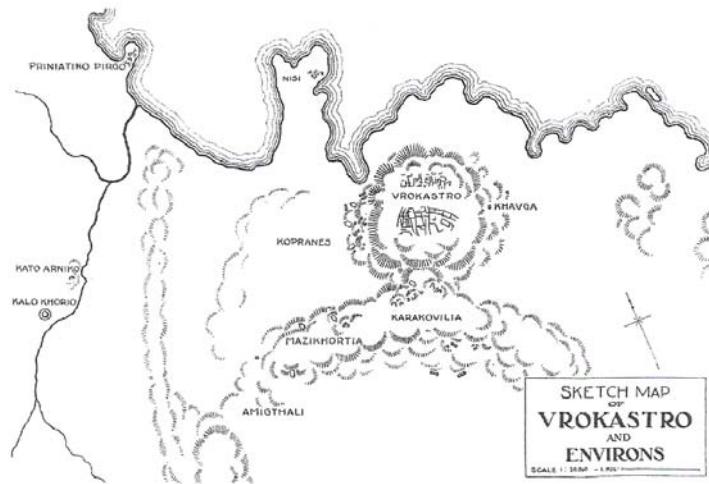

(178)

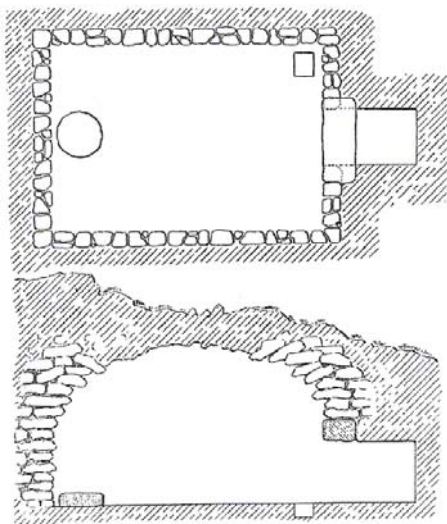

(179)

Εικ.178 και 179 – Καρφι –Μνήματα – Τάφοι 16 και 17
(Eaby 2007, 419, fig.14 & 418, fig.12)

Εικ. 180 – Βρόκαστρο-Χάρτης
(Hall 1914, Plate 17)

Εικ. 181-Βρόκαστρο- Σχέδιο Θολωτού τάφου I
Καρακοβίλια
(Hall 1914, 124, fig.74)

Εικ.182-Βρόκαστρο-Θολωτός τάφος I-Καρακοβίλια
(Eaby 2007, 427, fig.33)

α

Εικ.182 α-Βρόκαστρο-Θολωτός τάφος I -ΦλασκίI
(Hall 1914, 126, fig.75)

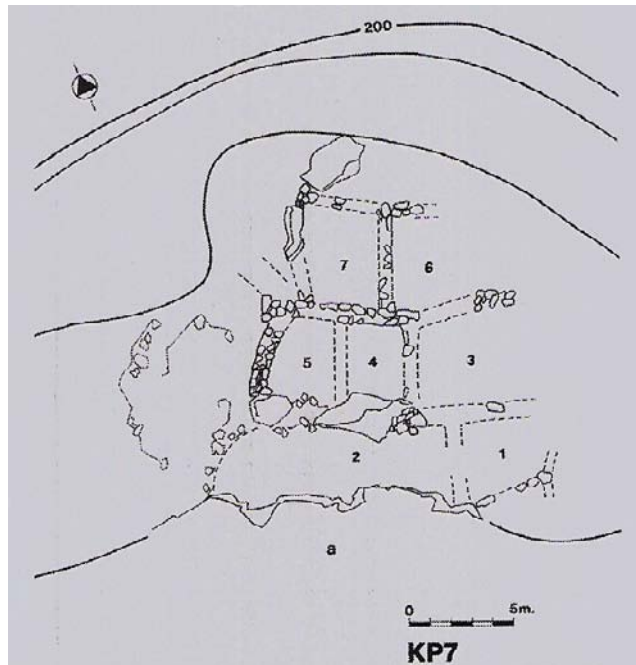
Εικ. 183-Βρόκαστρο-Καρακοβίλια- Σχέδιο Ταφικού Περιφράγματος 3 (Hall 1914, 155, fig.94)

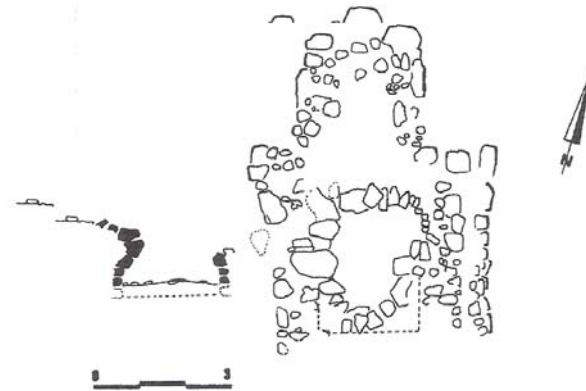
Εικ.184-Βρόκαστρο-Καρακοβίλια- Αγγεία Ταφ. Περιφράγματος IV

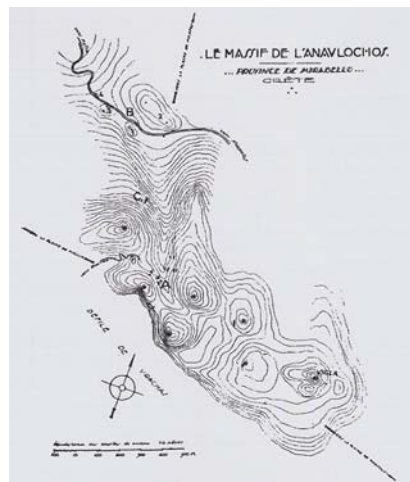
Εικ.185α,β,γ-Βρόκαστρο-Κοπράνες- Αγγεία θολωτών τάφων V & VII (Hall 1914, 150,fig.89, 151,fig 90 & 154,fig.93)

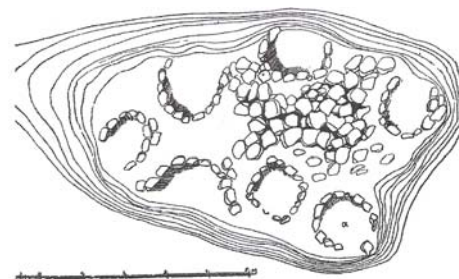
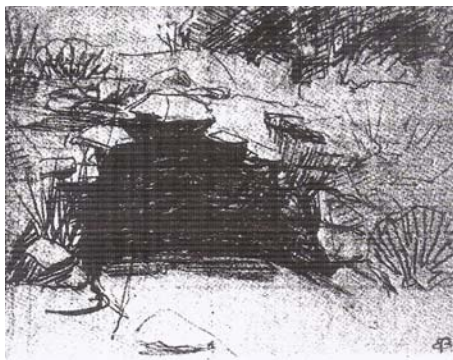
Εικ.186-Βρόκαστρο-Κοπράνες-Σχέδιο Ταφικού περιφράγματος 7 (Hayden 2005, fig.20)

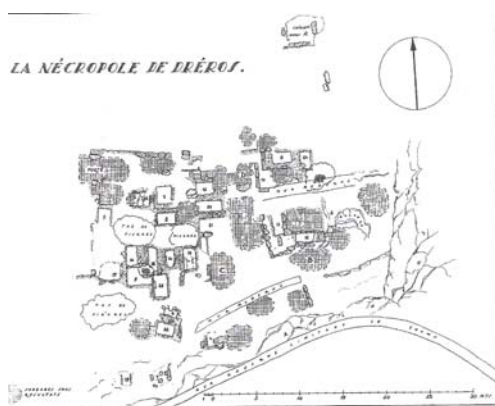
Εικ.187 –Ανδριανός- Σχέδιο θολωτού τάφου
(Nowicki 2000, 119,fig.56)

Εικ. 188 – Αναβλοχός –Χάρτης οικισμού & νεκροπόλεων
(Demargne 1931, 369, fig.4)

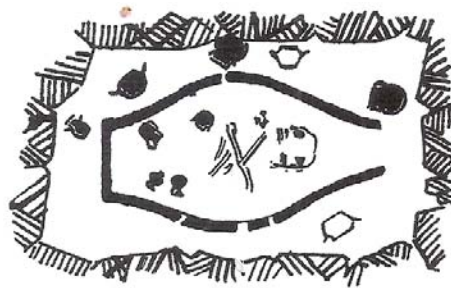
Εικ.189&190- Αναβλοχός Σχέδιο θολωτού τάφου στο λόφο B2 και Σχέδιο ταφικού περιφράγματος στο
λόφο B1
(Demargne 1931, 375, fig.10&11)

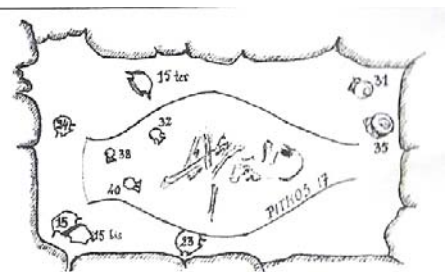
Εικ. 191&192- Δρήρος-Χάρτης Νεκρόπολης και Τάφοι Δρήρου (van Effenterre 1948, Plate V) και (van Effenterre 2009, 59, fig.10)

Εικ.193-Δρήρος-Τάφος I (van Effenterre 2009, 60,fig.12)

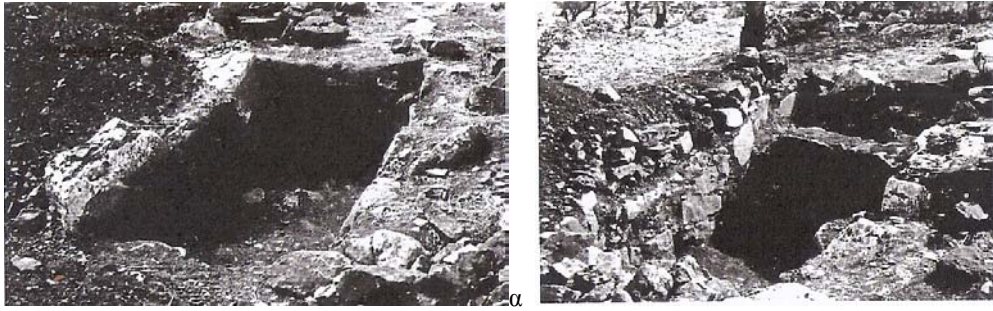
Εικ.194-Δρήρος-Σχέδιο Ταφου 8 (van Effenterre 1948, Plate XLII)

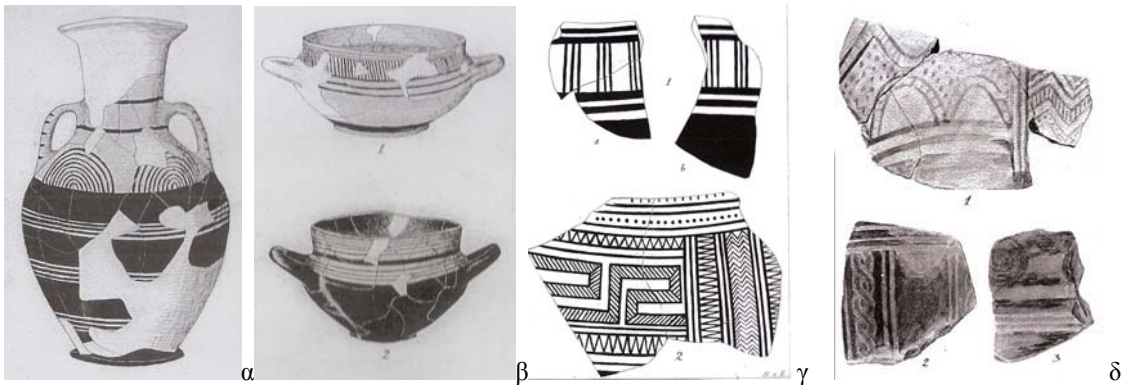
Εικ.195α&β-Δρήρος -Σχέδιο Τάφου 10 και Τάφος 10 (van Effenterre 2009, 67,fig.18&19)

Εικ.196α,β,γ- Δρήρος Τάφοι 11,13 &15 (van Effenterre 1948, Plate XLIII) & (van Effenterre 2009, 72,fig.25&73,fig26)

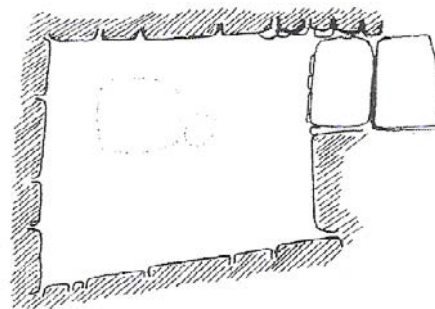
Εικ.197α&β-Δρήρος-Τάφοι 20&21
(van Effenterre 2009, 74,fig.20&21)

Εικ.198α,β,γ,δ- Δρήρος –Αγγεία και όστρακα Τάφων 3,10,18,21,23,24
(van Effenterre 2009, Plate V, VI, XVI&XVII)

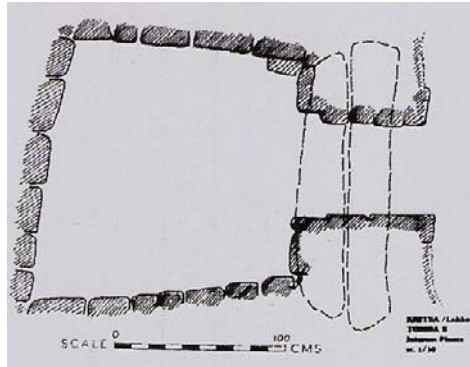
Εικ.199 –Κριτσά-Τάφος Α
(Belli 2003, 329,fig.16)

KRITSIA /Lakkiou
TOMBA A
Interior Plan
sc. 1/80

SCALE 0 100 CM

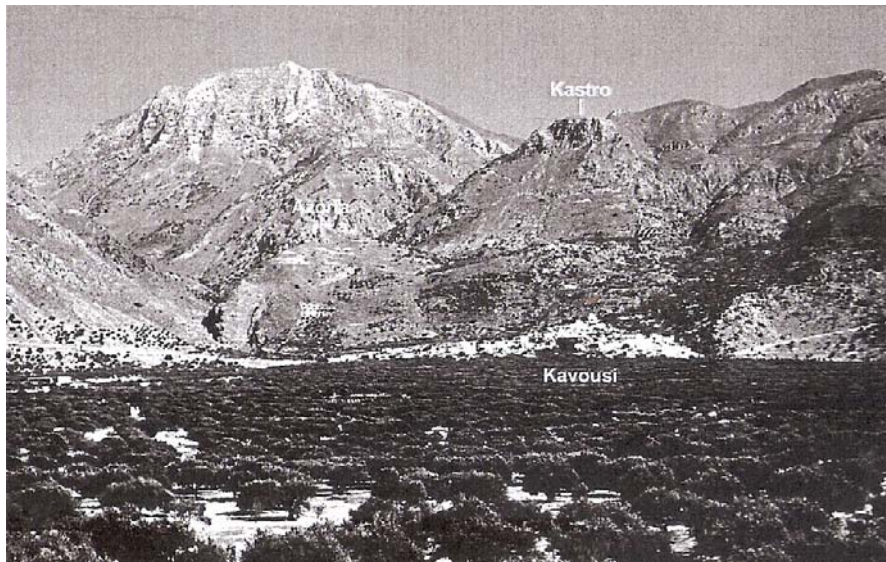
Εικ.200-Κριτσά -Σχέδιο Τάφου Α
(Belli 2006, 281,fig.2b)

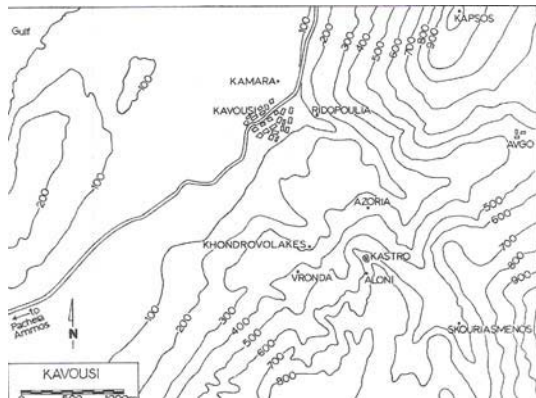
Εικ.201-Κριτσά -Σχέδιο Τάφου Β
(Belli 2006, 280,fig.1b)

Εικ 202-Ζένια-Θολωτός τάφος
(Ηλιόπουλος 1998^α, πιν. 389β)

Εικ.203-Καβούσι
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 1A)

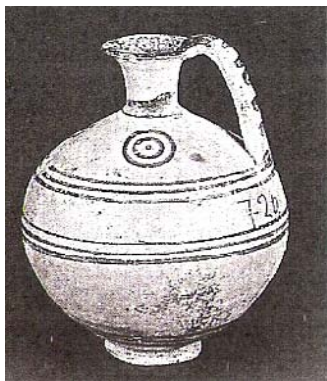

Εικ.204-Καβούσι – Χάρτης

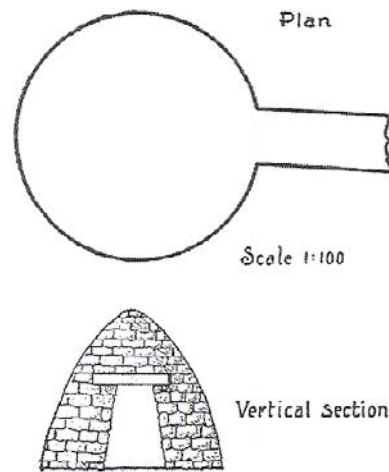

Εικ.205- Χάρτης Καβούσι Αλώνι και Πλάι του Κάστρου

(Gesell et al. 1983, 392, fig. 2 & 400, fig.9)

Εικ.205α- Καβούσι-Αγγεία Α.Εvans
Τάφος Αρύβαλλος-(Σταμπολίδης-Καρέτσου 1998, 180(182)

Εικ. 206 –Σκουριασμένος –Σχέδιο Θολωτού
(Boyd 1901, 144 fig.8)

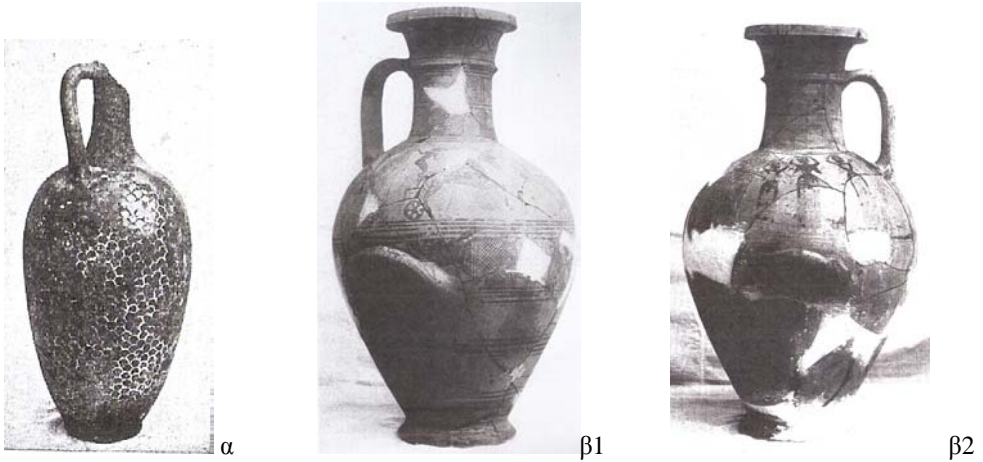

(207)

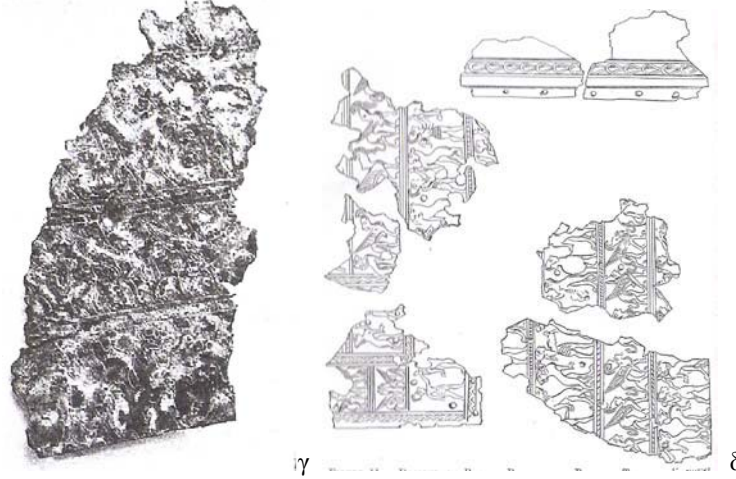

(208)

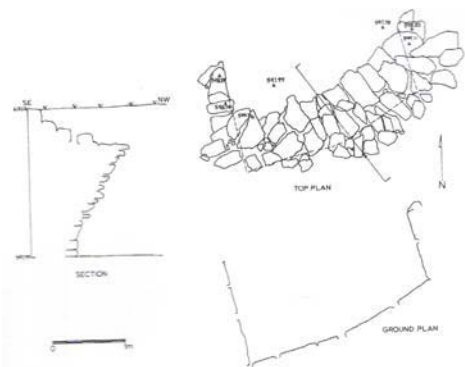
Εικ.207 & 208- Σκουριασμένος – Θολωτός τάφος
(Eaby 2007, 433, εικ.47 & 434, εικ.434, fig.3)

Εικ.209α&β1&2-Σκουριασμένος- Θολωτός Τάφος-Πρόχους και Υδρία με παραστάσεις
(Boyd 1901, 146,fig.9 & Plate III&IV)

Εικ.209γ&δ-Σκουριασμένος-Θολωτός τάφος- Χάλκινα διακοσμημένα τμήματα
(Boyd 1901, 147,fig.10 & 148, fig.11)

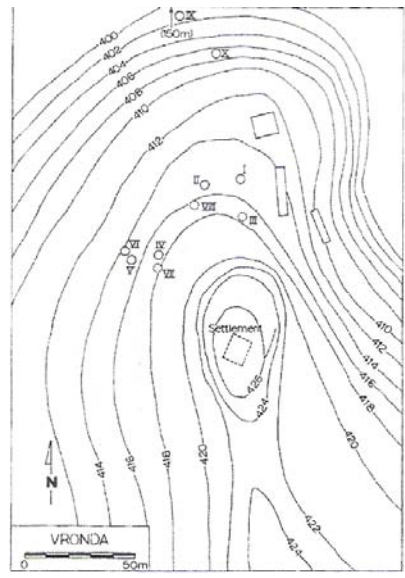
Εικ.210-Καβούσι-Αλώνι – Σχέδιο Θολωτού Τάφου Ι
(Gesell et al. 1983, 411, fig. 10)

Εικ.211-Καβούσι-Αλώνι- Θολωτός Τάφος Ι
(Eaby 2007, 430, fig.40)

Εικ.212-Καβούσι-Αλώνι- Θολωτός Τάφος IV
(Eaby 2007, 431, fig.41)

Εικ.213-Καβούσι-Βροντά- Χάρτης
(Gesell et al. 1983, 395, fig. 3)

214

215

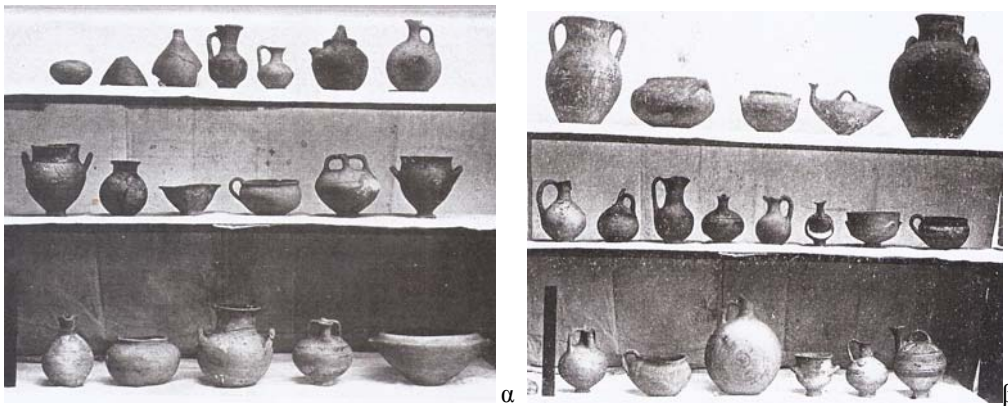

216

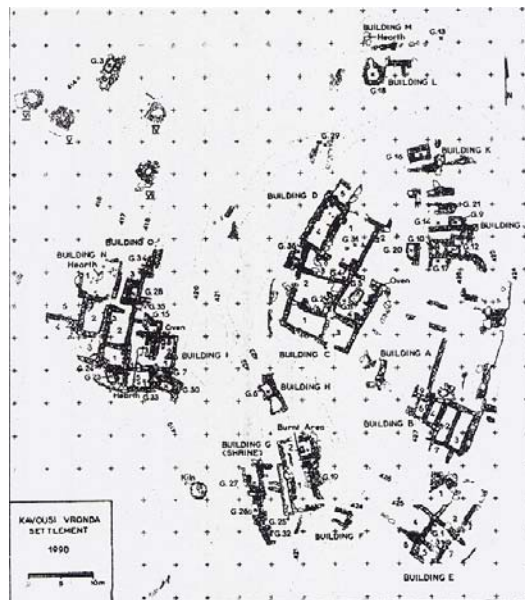
Εικ. 214,215&216-Καβούσι-Βροντάς- Θολωτοί τάφοι II, III & IV
(Eaby 2007, 436, fig.53 , 437, fig.54 & 435, fig.50)

Εικ.217-Καβούσι-Βροντάς-Θολωτός τάφος V
(Eaby 2007, 436, fig.52)

Εικ.218α&β-Καβούσι-Βροντάς-Αγγεία Τάφων ΑΙ,2-ΙΙ,3-ΙΙΙ&4-ΙV
(Boyd 1901, Plate I&II)

Εικ. 219-Καβούσι-Βρόντας- Σχέδιο Κτιρίων & ταφικών περιφραγμάτων
(Gesell et al. 1995, 69, fig. 1)

Εικ.220&221-Καβούσι-Βροντάς –Κτίριο Β
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 6B)

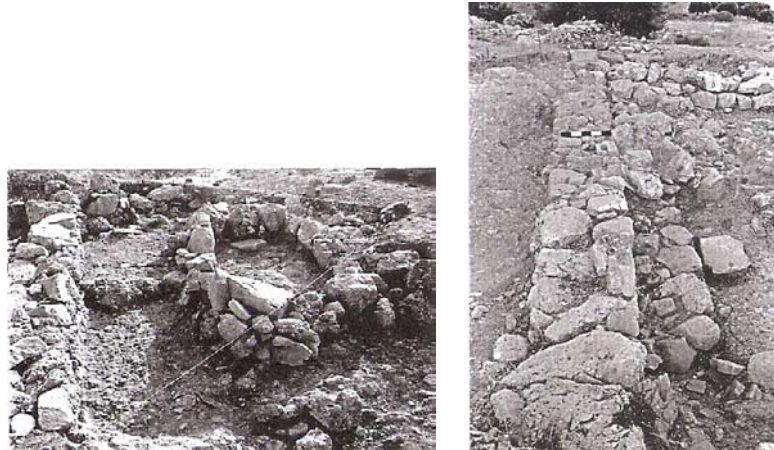
Εικ.222α,β,γ,δ,ε-Καβούσι-Βροντάς-Κτίριο Β-Κεραμική
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 7C, 8D,E&F & 10F)

Εικ. 223&224-Καβούσι – Βροντάς-Κτίριο C (Δωμάτια 1&2)
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 12G&13D)

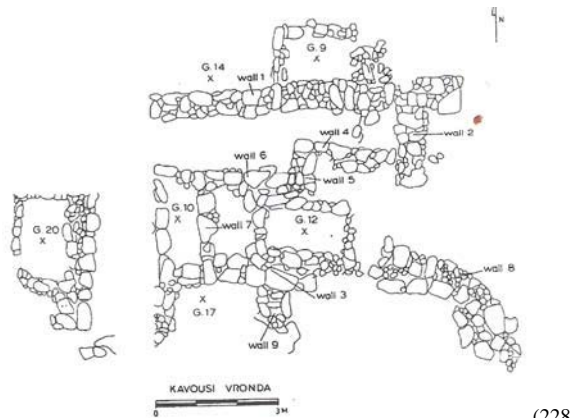
Εικ.224α-Καβούσι-Βροντάς-Κτίριο C2-Υποστάτης
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 14B)

Εικ. 225&226-Καβούσι-Βροντάς-Κτίριο C (Δωμάτιο 4)
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 14D&15A)

Εικ.227-Καβούσι –Βροντάς –Κτίριο D
(Day,Klein & Turner 2009, Plate 16A)

(228)

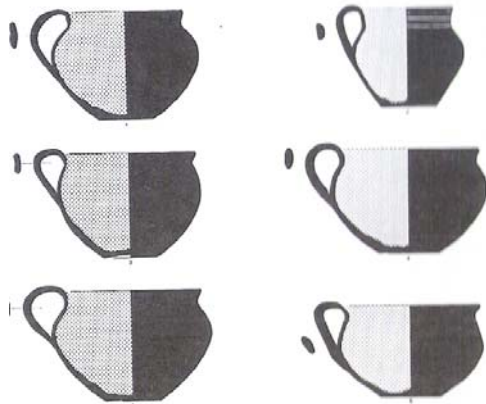

(229)

Εικ.228 &229 – Καβούσι Βροντά –Σχέδιο κτιρίου J και Κτίριο J
(Gesell et al. 1991, 149, fig. 2 & Eaby 2007, 438, fig57)

Εικ.230 & 231 – Καβούσι Βροντά – Κτίριο J και Δωμάτια 2 & 4 (τάφοι 10,12,17)
(Day, Klein & Turner 2009, Plate 22E&23E)

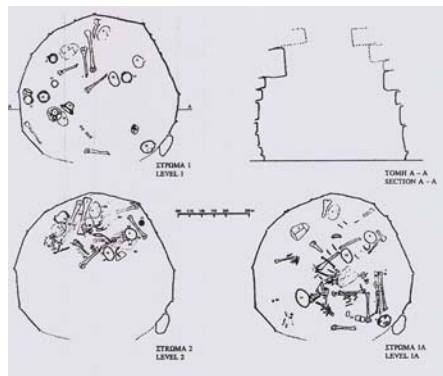
Εικ. 232-Καβούσι-Βροντάς- Κύπελλα Τάφου 28-Κτίριο I
(Coulson 1991/1993, 329,εικ.11)

Εικ.233-Καβούσι-Βροντάς-Κτίριο K-τάφος 16
(Day, Klein & Turner 2009, Plate 24C)

Εικ. 234- Καβούσι-Αζόρια-Θολωτός τάφος
(Eaby 2007, 432 fig.43)

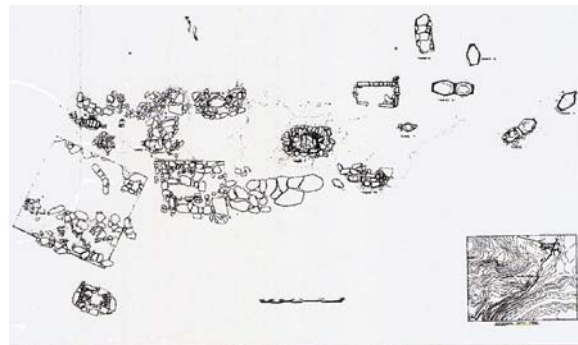

(235)

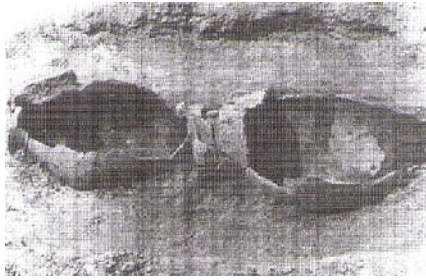

(236)

Εικ.235 & 236- Χαλασιμένος- Σχέδια Θολωτού Τάφου και Θολωτός Τάφος
(Coulson and Tsiropoulou 1994, 83, fig.17 & Eaby 2007, 429, fig.37)

Εικ.237-Μεσέλεροι- Σχέδιο Ταφών στη θέση Πέτρου Φραμένο
(Αποστολάκου 1994β, 751, εικ..3)

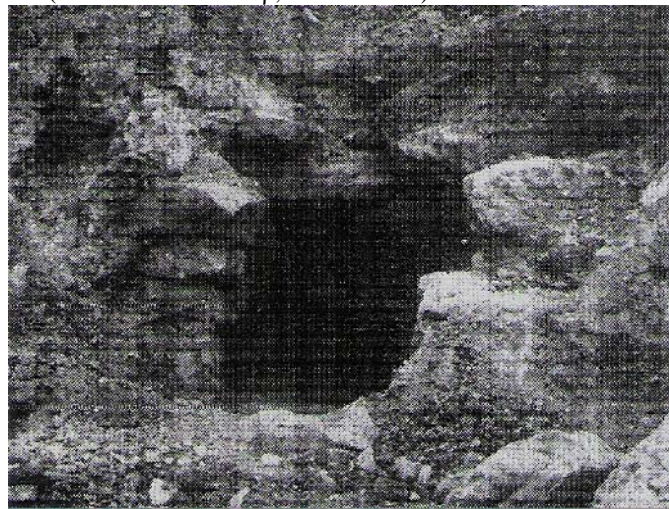

(238)

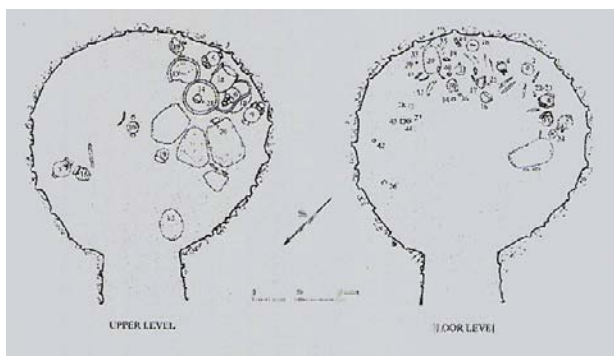

(239)

Εικ.238&239-Μεσέλεροι- Ταφές 3&7
(Αποστολάκου 1994β, Πιν. 175δ&ε)

Εικ. 240- Σχοινοκαψάλα-Θολωτός τάφος
(Αποστολάκου 1986, Πιν. 153β)

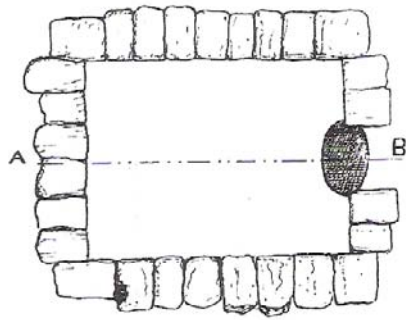

α

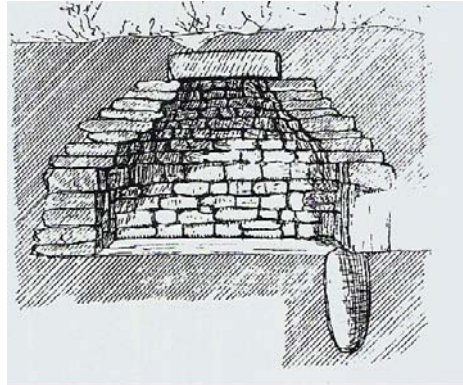

β

Εικ.241α&β – Βασιλική-Καμαράκι-Σχέδιο Θολωτού Τάφου και Θολωτός Τάφος
(Τσιμπούλου&Nowicki 2003, 89, εικ.3 & Eaby 2007, 440, εικ.63)

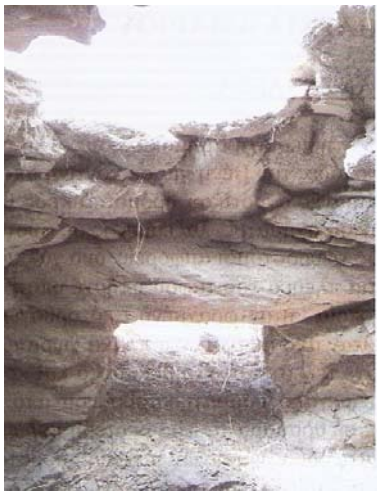

(242)

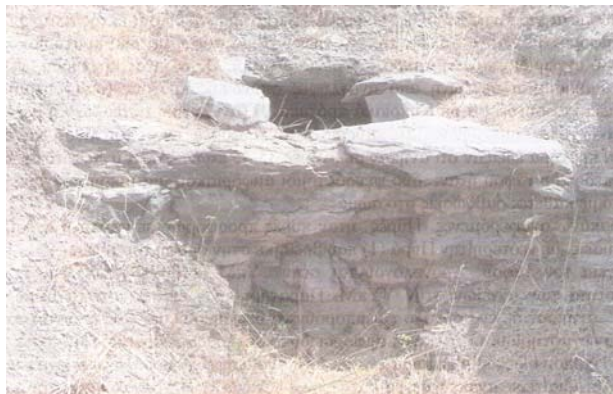

(243)

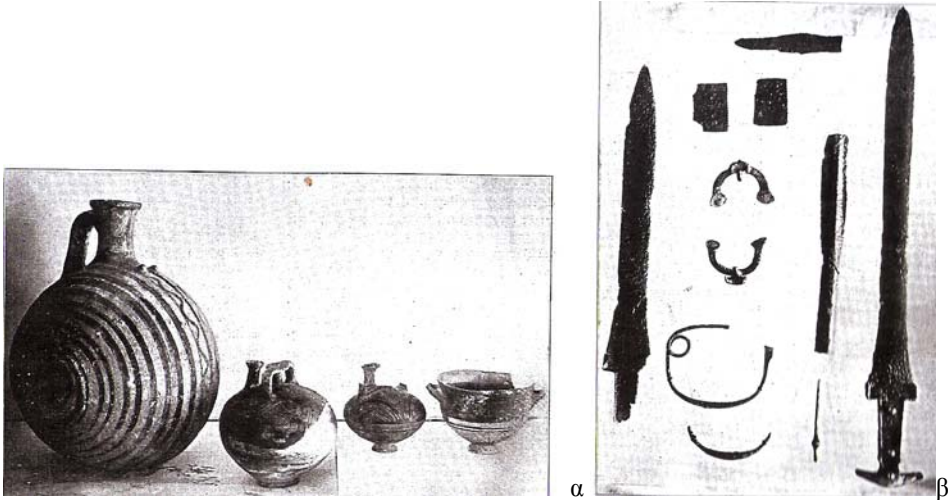
Εικ.242&243 –Μέσα Μουλιανά- Σχέδια Τάφου Α
(Ξανθουδίδη 1904, εικ.5α&5β)

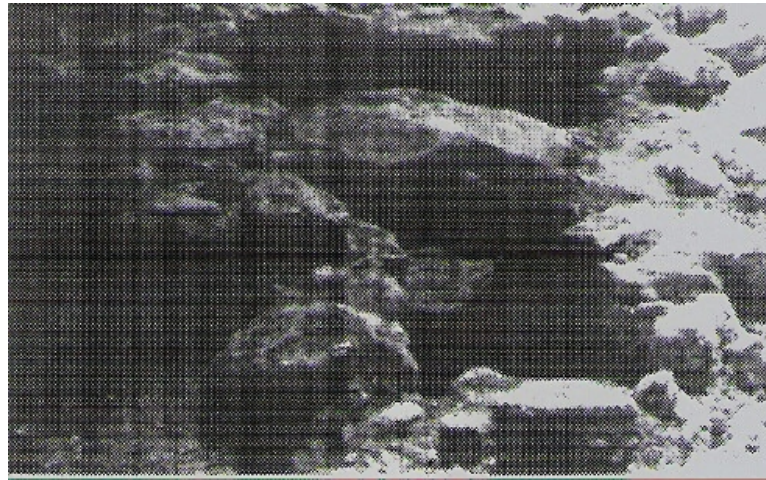
Εικ.244 –Μέσα Μουλιανά- Τάφος Α

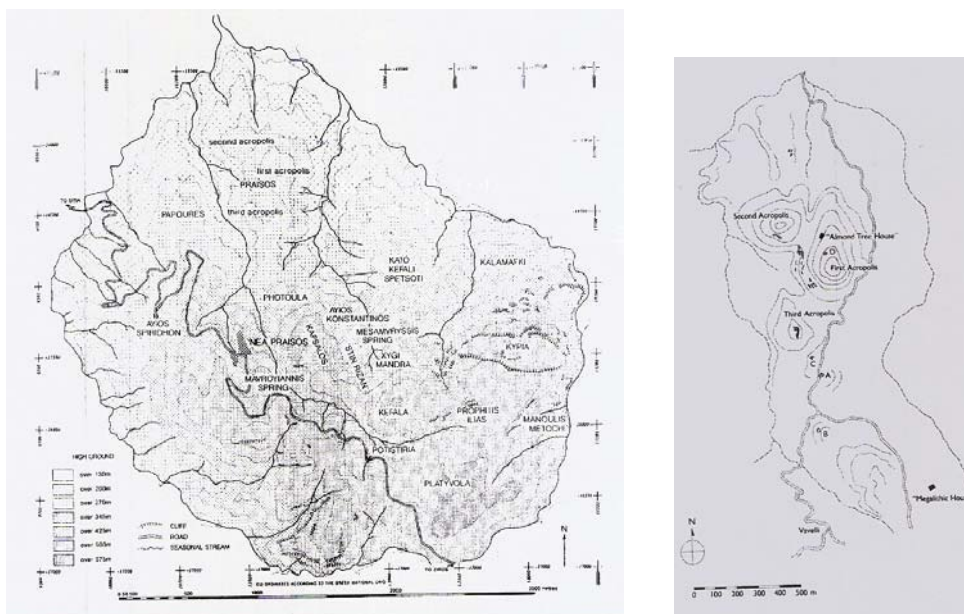
Εικ.245 –Μέσα Μουλιανά- Τάφος Β
(Eaby 2007, 445 εικ. 75 & 76)

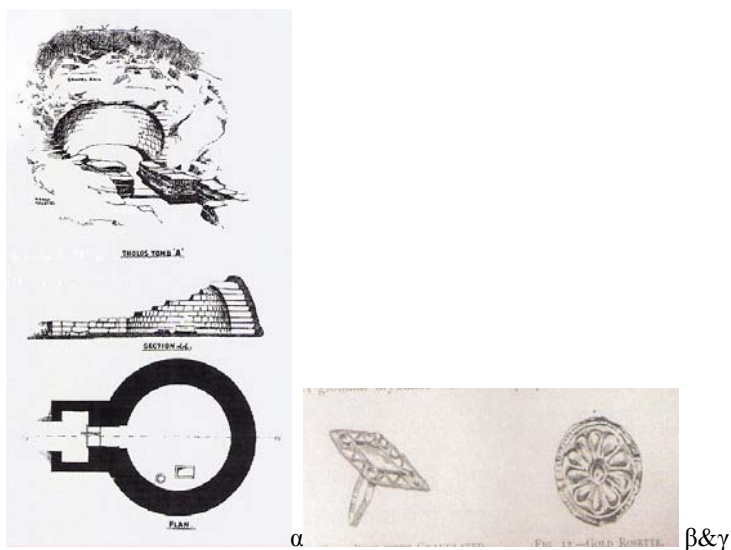
Εικ.244α&β- Μουλιανά-Θολωτός Τάφος Α-Αγγεία & Αντικείμενα από μέταλλο
(Ξανθουδίδη 1904, 27-28εικ.65α&5β)

Εικ.246- Ανδρόμυλοι-Άγιοι Απόστολοι-Θολωτός τάφος
(BCH 1955,309, εικ.4)

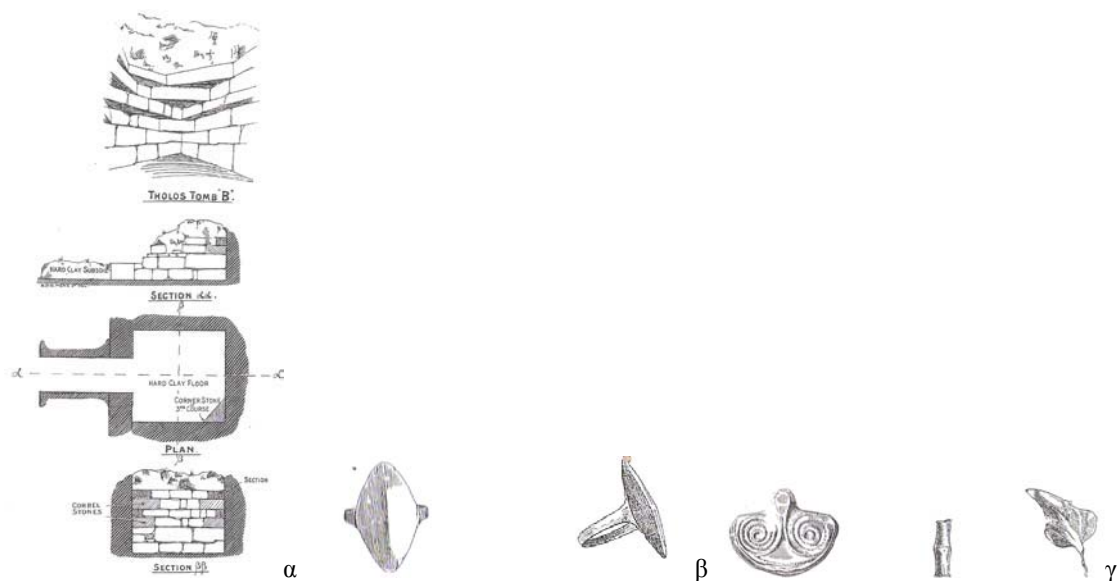
Εικ. 247 & 248- Χάρτες Πρασού
(Whitley et al 1999, 219, fig.2 & Whitley 1992, 257, fig. 37.1)

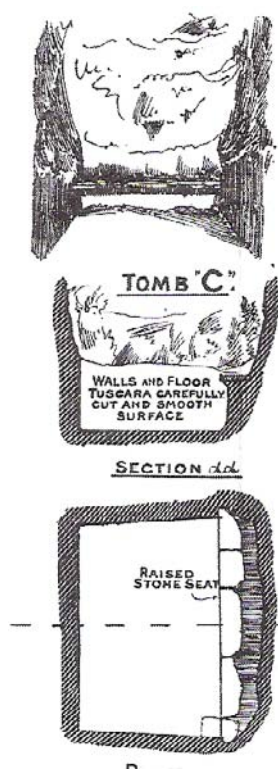
Εικ.249 α,β&γ-Πρασός-Σχέδιο Θολωτού Τάφου Α &Χρυσό δακτυλίδι
(Bosanquet 1901-1902, 241, fig.8 & 243, fig.11&12)

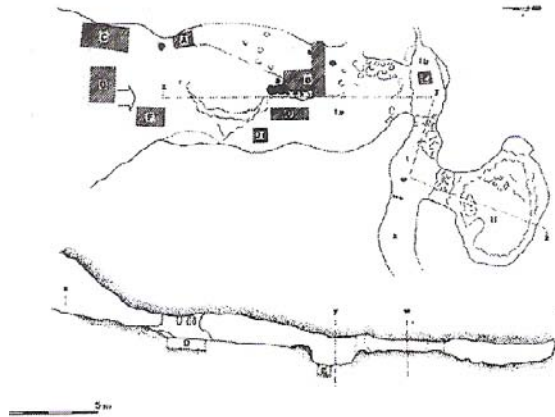
Εικ.249δ-Πρασός-Θολωτός Τάφος Α -Αγγεία
(Bosanquet 1901-1902, 242, fig.9&10)

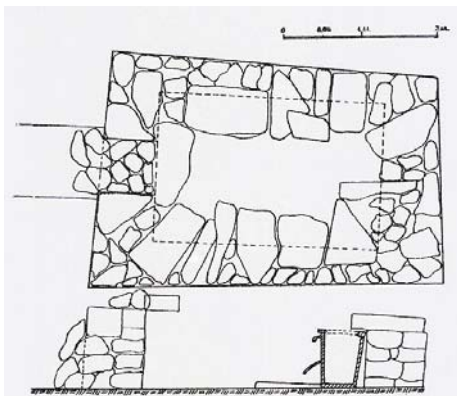
Εικ.250 α,β,γ- Πραισός-Θολωτός Τάφος Β & Χρυσά κοσμήματα
(Bosanquet 1901-1902, 246, fig.14 & 248, fig 16,17,18,19)

Εικ.251 α&β-Πραισός-Σχέδιο Θολωτού Τάφου Γ
(Bosanquet 1901-1902, 249, fig.20 & 250, fig.21)

Εικ.252-Πραισός- Σχέδιο Σπηλαιού Σκάλες
(Papadakis & Rutkowski 1985, 130,fig.1)

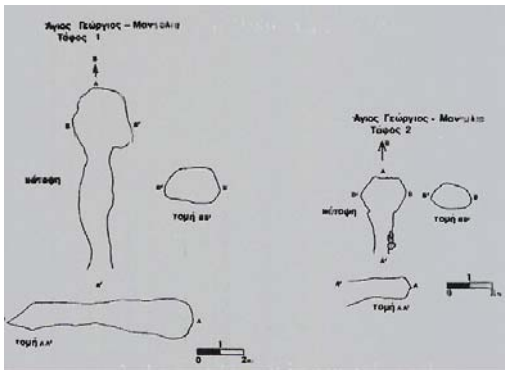
Εικ.253-Πραισός-Φωτούλα-Σχέδιο Θολωτού Τάφους
(Πλάτων 1960^α, 304, εικ.1)

Εικ.254-Πραισός-Φωτούλας Θολωτός Τάφος
(Ορλανδός, 1960, 211, εικ.240)

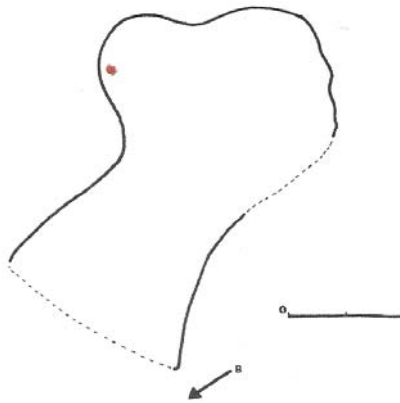
Εικ.254α-Πραισός-Φωτούλα-Θολωτός Τάφος-Χρυσό δακτυλίδι
(Dimoroulou-Rethemiotaki 2005, 327)

Εικ.255- Άγιος Γεώργιος-Σχέδιο Θαλαμοειδών Τάφων (Τσιμποπούλου 1987β, εικ.1)

Εικ.256- Άγιος Γεώργιος-Θολωτός τάφος (Esby 2007, 441,εικ.66)

Εικ.257- Άγιος Σπυρίδων-Σχέδιο Σπηλαιού (Τσιμποπούλου 1987β, εικ.2)

Εικ.258-Χαμαίζι-Εσωτερικό Τάφου V (Esby 2007, 442, fig. 68)

(259)

(260)

Εικ.259&260-Κρύα- Ορθή Πέτρα-Τάφοι ΙΙ&ΙΙΙ (Δαβαράς 1973/1974, Πιν.699,δ&ε)

Εικ.261-Κρύα-Ψευδοθόλος (Μουσείο Αγ.Νικολάου)
(Eaby 2007, 444, εικ.71)

Εικ.261 α,β,γ,δ,ε,στ –Κρύα- Αγγεία
(Kanta and Davaras 2004, 152, fig.4,5,6&153, fig.7,8,9)

Εικ.262-Κρύα-Θολωτός Τάφος (τύπου «Ισόπατα»)
(Kanta and Davaras 2004, 151,fig.3)

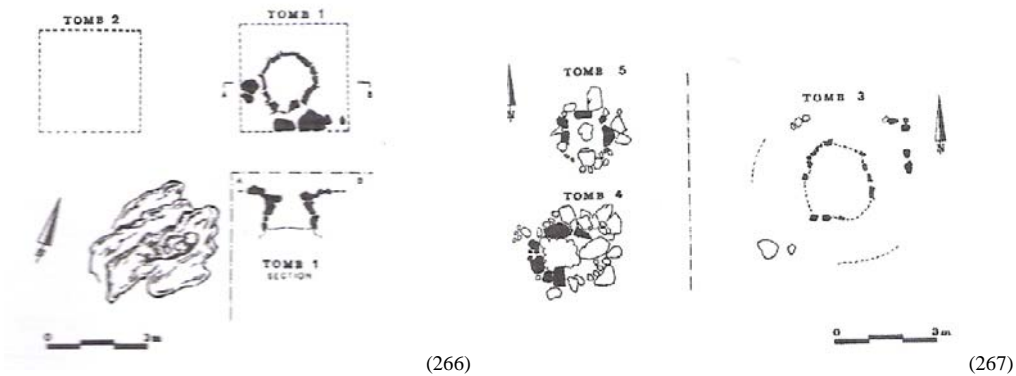
Εικ.263-Ίτανος-Σχέδιο Βόρειας Νεκρόπολης-SP9
(Greco et al. 1997, 815, fig.3)

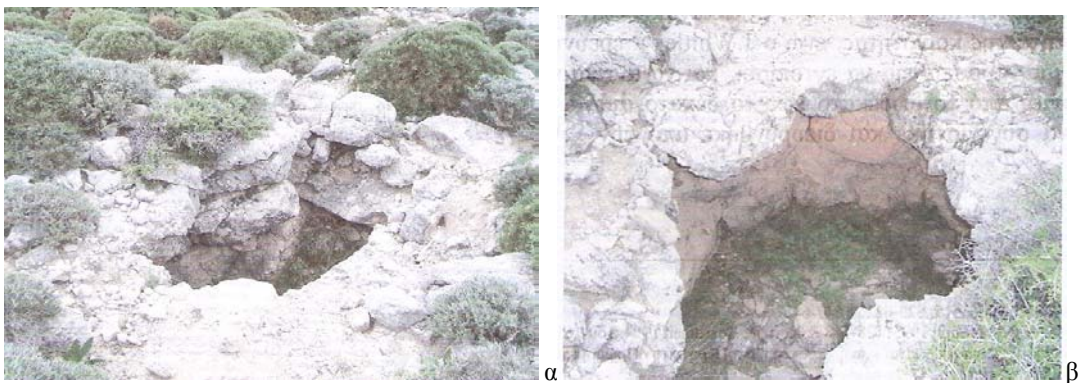
Εικ.264-Χάρτης Ορεινό
(Nowicki 2000, 74, fig.26 & 65,fig.20)

Εικ.265-Χάρτης Πευκί

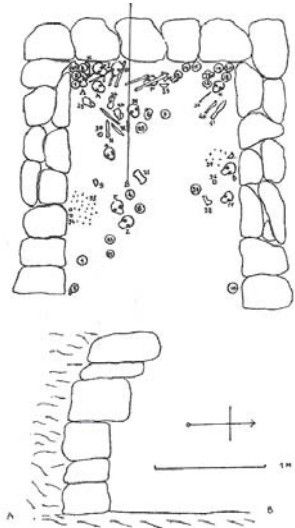
(266) (267)
 Εικ.266&267-Πευκί-Σχέδια θολωτών τάφων 1-2 & 3-5
 (Nowicki 1994, 264, fig.19 & 265,fig.20)

α β
 Εικ.268 α&β-Πευκί-Θολωτός Τάφος
 (Eaby 2007, 447,fig.81&82)

Εικ.269-Σκόπη –Θολωτός Τάφος
 .(Δαβαράς 1972β, πιν.604β)

Εικ.270-Σφακιά-Σχέδιο Θολωτού τάφου
 (Πλάτων 1955α, 295, εικ.2)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, ΤΑΦΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ,
ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Η μετάβαση στην εποχή του Σιδήρου στο χώρο της Κρήτης μαρτυρεί μια συνέχεια από την εποχή του Χαλκού, όπως τα ανασκαφικά δεδομένα του τελευταίου αιώνα αποδεικνύουν με σαφήνεια απ' ό,τι στο μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδος.⁴²² Το γεγονός αυτό έχει ως επακόλουθο τη συνέχεια αλλά και τη συνάφεια των ταφικών αρχιτεκτονικών κατασκευών, καθώς και των ταφικών πρακτικών.

Αυτό το χαρακτηριστικό εκδηλώνεται κατά κύριο λόγο στην ταφική αρχιτεκτονική και υπάρχουν διάφορες περιπτώσεις τάφων, οι οποίοι είχαν σχεδιαστεί για ενταφιασμούς κατά τον παλιό τρόπο και δέχτηκαν ταφές με καύσεις κατά το νέο. Υπάρχει, επίσης, σημαντική διαφοροποίηση στις συνήθειες, μερικές φορές ακόμα και στα πλαίσια του ίδιου νεκροταφείου και της ίδιας περιόδου.

ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η πληρέστερη κατανόηση των ταφικών εθίμων απαιτεί να αναφερθούμε στην ταφική αρχιτεκτονική και στις ταφικές πρακτικές της ΠΕΣ-Παράρτημα Β. Αναλυτικότερα:

Θολωτοί Τάφοι

Στη μεγαλύτερη πλειονότητα των θέσεων της ΠΕΣ στην Κρήτη επανήλθαν σε χρήση οι θολωτοί κτιστοί τάφοι της εποχής του Χαλκού με τους ενδεδυμένους με λίθους δρόμους, τις αποφραγμένες θύρες και τους θαλάμους με τις θολωτές εκφορικές οροφές. Η χρήση επομένως των θολωτών τάφων παρουσιάζει συνέχεια, ως ταφική πρακτική στην Κεντρική και Ανατολική Κρήτη από την τελική Νεολιθική ως την ΠΑ.⁴²³

Οι τάφοι, συνήθως, αποτελούνται από ένα μεγάλο, κυκλικό θάλαμο (διαμέτρου 4-13μ.), με χαμηλή είσοδο και με μονολιθικά ανώφλια και κατώφλια. Ο προσανατολισμός της εισόδου του τάφου είναι συνήθως προς την ανατολή. Η οροφή καλυπτόταν από επικαλυπτήρια πέτρα. Οι μεγαλύτεροι τάφοι έχουν δρόμο. Οι υστερότεροι θολωτοί τάφοι ήταν μικρότερου μεγέθους και με ψηλότερες εισόδους και ορθογώνιους θαλάμους χωρίς δρόμο.

Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν⁴²⁴ ότι ο «Μυκηναϊκός» τύπος θολωτού τάφου εξελίχθηκε ή επηρεάστηκε από τον «Μινωικό τύπο». Οι θολωτοί τάφοι ήταν κατά κύριο λόγο υπόγειοι, στις πλαγιές λόφων και σε ορισμένες περιπτώσεις καλύπτονταν με χώμα. Στην Κρήτη από την ΥΜ εποχή χρησιμοποιήθηκε και ο «Μινωικός» και ο «Μυκηναϊκός» τύπος τάφου (Κνωσός –Κεφάλαια, Αρμένιοι) και η χρήση τους συνεχίστηκε στη ΠΕΣ (μικροί και μεγάλοι θολωτοί τάφοι).

422. Boardman 1994, 160-163 & Desborough 1995(1972), 315-316 & Coldstream 1997(1977), 368-371 & Kurtz & Dickinson 2006, 186-188 & 191-195.

423. Cavanach & Mee 1978, 31-44 & Cavanach & Laxton 1981, 109-140 & Τσιμποπούλου 1984, 232-238 & Belli 1991, 425-450 & Dickinson 1994, 224-226 & Belli 1997, 51-356 & Kanta 1997, 229-247 & Μαζαράκης Αιωνάν 2000, 158, 163 7170-171 & Belli 2006, 271-280 & Eaby 2007, 197-198 & Eaby 2009, 98-105

424. Pini 1968, 7-72, 433-453 & Branigan 1970, 160-175 & Belli 2003, 325-338.

Μεγάλοι θολωτοί τάφοι⁴²⁵ (Τύπος 2) «Μυκηναϊκού» τύπου», έχουν ανασκαφεί στο Καβούσι-Σκουριασμένος-εικ.206&207, στη Πραισό-Α-εικ.250α, στη Γόρτυνα-εικ.164α&β, στο Πρινιά (τάφοι F,J,Q)-εικ.150,151α&β), στους Αρκάδες (L,M,R)-εικ.127&129, Φαιστό-Αγ.Ιωάννη-εικ.167, Κνωσός-Κεφάλα(τάφος 6) και Τεκέ-εικ.90, στο Ροτάσι-εικ.144, στην Έλτυνα-εικ.137ε και στις Αγίες Παρασκιές-εικ.121&122(υπέργειος θολωτός τάφος). Στο Αφράτι-Αρκάδες-εικ.123, ένα νεκροταφείο, το οποίο βασικά είναι μια ταφική έκταση με τεφροδόχους, περιείχε, επίσης, ορθογώνιους κτιστούς τάφους για ενταφιασμούς και τρεις μεγαλύτερους κυκλικούς θολωτούς τάφους με αγγεία που περιείχαν καύσεις.

Οι μικρότεροι θολωτοί τάφοι⁴²⁶ (Τύπος 1) αποτελούν την πλειονότητα και είναι «Μυκηναϊκού» τύπου και συνήθως είναι οικογενειακοί τάφοι. Τάφοι αυτού του τύπου ανασκάφηκαν στις θέσεις: Παντάνασσα-εικ.8, Παπούρα-εικ.172, Καρφί-εικ.177,178,179, Αδριανός-εικ.187, Καστρί. Ζένια-εικ.202, Εργάνου-εικ.115&116, Παναγιά-εικ.120, Βραμιανά, Χαλασμένος,-εικ.236, Καλαμαύκα, Σχοινοκαψάλα-εικ.240, Βασιλική-εικ.241, Χαμαίσι-εικ.259, Κριτσά-Λάκκοι-εικ.199&201, Μουλιανά,-εικ.244&246, Σκοπή-εικ.269, Κούρτες-εικ.161&162, Κράσι-εικ.140, Βιάννος, Βρόκαστρο-εικ.182,Ανδρόμυλοι-εικ.247,Καβούσι-εικ.211,212,214,215,216,217,234, Πραισός Β&Γ-εικ.251&252, Άγιος Γεώργιος-εικ.257, Πευκί-εικ.268,Σφακιά-εικ.270 και Κρυά-εικ.263. Οι περισσότεροι έχουν ανασκαφεί στην Ανατολική Κρήτη, σε ορεινές θέσεις, όπου η Μινωική παράδοση διήρκεσε περισσότερο. Αναλυτικότερα στο Καρφί-εικ.173&174, την πόλη καταφύγιο, στην κορυφή του βουνού δηλώνονται οι άστατες συνθήκες του 12^{ου} και 11^{ου} αι π.Χ.. Οι θολωτοί τάφοι της περιοχής μετά βίας ανταποκρίνονται στο όνομα και έχουν κυκλικούς και ορθογώνιους θαλάμους πάνω σε ορθογώνιες θεμελιώσεις και χτίζονται αυτοτελείς χωρίς να σκάβονται μέσα στο έδαφος. Σε μερικές περιπτώσεις πάνω στην πλαγιά του λόφου, πάνω από τους τάφους έχει χτιστεί ένας αναλημματικός τοίχος. Οι θάλαμοι είναι αρκετά μικροί, γύρω στα 2μ. σε πλάτος και περιείχαν ενταφιασμούς. Χρησιμοποιήθηκαν ως οικογενειακοί τάφοι με αλληπάλληλες ταφές, οι οποίες εισάγονταν μάλλον από την οροφή και όχι από τις μικροκαμωμένες θύρες. Στους μικρούς θολωτούς τάφους μπορούμε να περιλάβουμε και τους ορθογώνιους κτιστούς τάφους του Βρόκαστρου, όπου βρίσκονται δίπλα-δίπλα ενταφιασμοί και καύσεις, Αυτή η προφανώς αυθαίρετη λειτουργία στον ίδιο τάφο χωρίς να λογαριάσουμε το νεκροταφείο και κατά την ίδια περίοδο μπορεί να παρατηρηθεί και αλλού στην ΠρΓ και Γ Κρήτη. Οι θολωτοί αυτοί τάφοι χρησιμοποιήθηκαν για μικρό αριθμό ταφών και η χρήση τους τείνει να περιορίζεται στην άρχουσα τάξη και όχι στο σύνολο του πληθυσμού, όπως με τους Μινωικούς θολωτούς.⁴²⁷ Εξετάζοντας αναλυτικά⁴²⁸ τα αρχιτεκτονικά στοιχεία των θαλάμων των μικρών θολωτών τάφων με τα μέχρι στιγμής δεδομένα σε σύγκριση με τους μεγάλους θολωτούς τάφους διαπιστώνουμε μια μίξη χαρακτηριστικών του «Μινωικού» και του «Μυκηναϊκού» τύπου.

425. Αναλυτική βιβλιογραφία στο Κεφ. Α & Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Kurtz & Boardman 1994, 161-163 & Eaby 2007, 200-203 & Eaby 2009, 98-100.

426. ο.π. Τσιποπούλου 1984 & Τσιποπούλου 1987,253-269 & Belli 2006, 271-280 & Eaby 2007, 200-203.

427. Hood 1960, 174

428. Η αναλυτική αναφορά των ταφικών πρακτικών θα γίνει στη συνέχεια. Nowicki 2000, 163 & Τσιποπούλου & Nowicki 2003, 561-580.

Αν και το ακριβές σχήμα των θαλάμων,⁴²⁹ είναι δύσκολο να ορισθεί και λόγω της κακής διατήρησης αλλά και γιατί πολλοί τάφοι της Ανατολικής Κρήτης (δεν έχουν δημοσιευτεί) στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι, κυρίως, τετράγωνοι/ορθογώνιοι, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις κυκλικοί/ελλειψοειδείς. Το μέγεθος του θαλάμου του τάφου έχει, συνήθως, διάμετρο 1.5-2μ. (κυρίως στην Ανατολική Κρήτη), ενώ οι μεγαλύτεροι θάλαμοι (συνήθως κυκλικοί) έχουν διάμετρο 2,5-4μ., όπως η ιδιαίτερη περίπτωση του ορθογώνιου θαλάμου του τάφου στη θέση Φωτούλα Πραισού-εικ.253.

Το ύψος των θαλάμων του τάφου κυμαίνεται⁴³⁰ από 1,5-2μ., αν και στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι αδιευκρίνιστο λόγω της καταστροφής της οροφής. Τα στόμια των περισσότερων τάφων ήταν κλεισμένα με λίθους ή πλάκες μικρών ή μεγάλων διαστάσεων. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονταν από 0.5-0.75μ. (πιο μικρές διαστάσεις έχουμε στα στόμια των τάφων της Εργάνου-εικ.115&116, των Αγίων Παρασκιών και της Κρυάς-εικ.263, 0.3-0.3.5μ.), ενώ οι διαστάσεις στα στόμια των μεγάλων θολωτών τάφων είναι ελάχιστα μεγαλύτερες και κυμαίνονται 0.7-0.8μ. Στις δημοσιεύσεις των τάφων συνήθως δεν αναφέρεται το μήκος του στομίου του και σε λίγες περιπτώσεις κυμαίνεται από 0.5-1μ. (το μικρότερο στην Παντάνασσα,-εικ.8 0.38μ, ή της Κρυάς με 0.32μ., ενώ το μεγαλύτερο μήκος στην Παπούρα-εικ.172, 2.5μ.). Στους μεγάλους θολωτούς τάφους το μεγαλύτερο μήκος διαπιστώνεται στο τάφο R-εικ.129 των Αρκάδων με διάσταση 3.75μ. Σε ορισμένες περιπτώσεις είχε αποδοθεί λανθασμένα, λόγω σύντομων δημοσιεύσεων, η ύπαρξη μικρού δρόμου αντί στομίου με μακρύ μήκος. Οι τάφοι στο Καρφί-εικ.177,178,179, στην Έργανο, στις Καμάρες, στους Αρκάδες και μάλλον στην Παναγιά-εικ.120 εμφανίζουν αυτό το τύπο με το μακρύ στόμιο. Ως προς το ύψος το στόμιο του τάφου κυμαίνεται από 0.5-0.8μ. Η είσοδος του τάφου με αυτές τις διαστάσεις δεν είναι λειτουργική και οι ερευνητές συμπεράναν ότι η όλη ταφική δραστηριότητα συντελείτε από την οροφή του τάφου και όχι από την είσοδο. Εξαιρέσεις ως προς το ύψος σε χαμηλότερο επίπεδο έχουμε στους τάφους στο Καρφί (0.35-0.45) και σε έναν τάφο στην Έργανο (0.4), ενώ μεγαλύτερο στο Βρόκαστρο (Ματζιχόρτια III-0.85μ.) και στη Βασιλική Καμαράκι-εικ.237&238 (0.90μ.). Στους μεγαλύτερους τάφους το ύψος κυμαίνεται ως το 1μ. και ιδιαίτερα στους τάφους στα Μουλιανά Α-εικ.244 και στους Αρκάδες (Α και R), ενώ το ύψος των στομίων είναι ψηλότερο από το δρόμο παρά από το εσωτερικό.

Μεγάλος αριθμός θολωτών τάφων διαθέτουν εισόδους⁴³¹ με μονολιθικά ανώφλια ή ψευδοθήλια, στρωμένες εισόδους ή θύρες εισόδου με παραστάδες. Η είσοδος του τάφου αποτελούσε ένα ορατό σημείο έμφασης κατά τη διάρκεια της ταφής και της τέλεσης των ταφικών εθίμων ή και των μετέπειτα προσφορών. Παραδείγματα τέτοιου είδους εισόδων έχουμε από τους τάφους στο Πρινιά (ΑΛ και Β).

Μονολιθικά ανώφλια είναι κοινά σε 19 θέσεις, σε μικρούς θολωτούς τάφους και σε όλους τους μεγάλους θολωτούς τάφους. Οι παραστάδες στις θύρες των τάφων δεν είναι τόσο διαδεδομένες και μόνο σε 13 θέσεις βρέθηκαν σε μικρούς θολωτούς τάφους και τουλάχιστον σε 7 θέσεις, σε μεγάλους θολωτούς τάφους.

429. Pendlebury, 1939, 306 & Eaby 2007, 203-208 & Eaby 2009, 98-100.

430. Τσιτοπούλου 1984, 232-238 & Τσιτοπούλου 1987,253-269 & Eaby 2007, 208-211 & Eaby 2009, 98-100.

431. Στις περιοχές Καρφί, Ζένια, Βασιλική-Κεφάλια & Καμαράκι, Καβούσι-Αζόρια, Χαμαίτζι, Κρυά, Μουλιανά, Πραιστός-Μαυρίκια, Φαιστός & Κνωσός-Τεκέ. Αναλυτική βιβλιογραφία στο Κεφάλαιο Α'.

Οι παραστάδες⁴³² είναι συνήθως μονολιθικές, ενώ άλλες είναι κτισμένες με μεγάλους ή μικρούς λίθους, ενώ οι είσοδοι είναι στρωμένοι με λίθους ή με κατώφλια σε πολύ λιγότερες θέσεις (8 μικροί θολωτοί τάφοι σε 5 θέσεις και 6 μεγάλοι θολωτοί σε 6 θέσεις).

Στους μεγάλους θολωτούς τάφους στις Αγίες Παρασκιές-εικ.121&122, στους Αρκάδες(A&B) και στο Πρινιά (Q) καθώς και οι μεγάλοι θολωτοί στη Γόρτυνα-εικ.164α&β, στο Πρινιά (F)-εικ.150, στους Αρκάδες (R)-εικ.128 και στην Έλτυνα-εικ.136ε διαθέτουν όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Η πλειονότητα των υπόλοιπων τάφων διαθέτουν μόνο δύο από τα χαρακτηριστικά, γιατί οι είσοδοι βρέθηκαν πλήρως ή μερικώς κατεστραμμένες. Είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι η κατασκευή των τάφων υπαγορεύεται και υποδεικνύει το κοινωνικό και οικονομικό status. Καλοχτισμένες προσόψεις τάφων με ορθογώνιους λίθους συναντάμε σε λίγους τάφους, όπως στο Κριτσά (A)-εικ.199&200, στο Καβούσι-Βροντά (II,IV,V,VI)-εικ.214,215,216&217, στο Σκουριασμένο-εικ.207&208, στους Αρκάδες (A και R-εικ.129) και στη Γόρτυνα-εικ.164α&β. Ένα, επίσης, χαρακτηριστικό, το οποίο παρατηρήθηκε σε λίγους τάφους και αφορά την ύπαρξη σκαλοπατιού, στο εσωτερικό, μετά το στόμιο του τάφου, όπως στον Κριτσά (A)-εικ.199&200, στην Κρυά (T.22) και στις Αγίες Παρασκιές. Σε μικρό αριθμό τάφων ορθογώνιου ή τραπεζοειδούς σχήματος βρέθηκαν θύρες [Καρφί (M.2), Κριτσά (A)-εικ.199&200, Κρυά (T.27), Παντάνασσα-εικ.8]. Ιδιαίτερη περίπτωση ο τάφος 11 στην Έλτυνα, ο οποίος δεν είχε είσοδο.

Οι θολωτοί τάφοι, συνήθως, διαθέτουν δρόμο, αν και δεν αποτελεί σε όλες τις περιπτώσεις βεβαιωμένο χαρακτηριστικό, κυρίως, για τάφους των παλαιότερων ανασκαφών. Τάφοι χωρίς δρόμο βρέθηκαν στον Αναβλοχό, στο Χαλασμένο, στην Πραισό-Μαυρίκια, στις Κούρτες και ορισμένοι στο Καρφί, συνήθως με μικρό θάλαμο. Σε ορισμένους τάφους υπάρχει «ψευδόδρομος» ή ορθογώνια τάφος (πλάτους 1μ.), όπως στο Βροντά, στις Κούρτες και πιθανόν στο Βρόκαστρο, ενώ σε δημοσιευμένους τάφους διαπιστώθηκε μικρός δρόμος (λιγότερο του 1μ. μήκους), όπως στο Βρόκαστρο, στη Βασιλική Καμαράκι, στους Ανδρόμυλους, στην Κρυά, στην Παντάνασσα και στον Πρινιά. Στις περιπτώσεις των τάφων αυτών με μικρούς δρόμους οι τάφοι διαθέτουν μακριά στόμια, αλλά παραμένουν αδημοσίευτοι.

Οι τάφοι στο Καρφί(M.11)-εικ.175&176, Κριτσά-εικ.200&201, Βρόκαστρο-εικ.181, Καβούσι-Αλώνι-εικ.211&212, Βροντά(I&X) και στην Παναγιά-εικ.119&120 προσδιορίζονται με μικρούς δρόμους (1-2μ. μήκος) και οι περισσότεροι εμφανίζονται με πραγματικούς δρόμους με μακριά στόμια ή τάφους. Τάφοι με μακρύ δρόμο (3-8μ.) βρέθηκαν στη Παπούρα-εικ.171, στο Καρφί (M.1,4,7,8-εικ.177), Βαυλική Κεφάλια, Μουλιανά και Πρινιάς (D-εικ.148&149).

Στους μεγάλους θολωτούς τάφους δεν έχει καταγραφεί το μήκος του δρόμου και σε κάποιες περιπτώσεις δεν υπάρχουν δρόμοι ή είναι πολύ μικροί, ενώ στους Αρκάδες –ο τάφος R-εικ.129(2.2μ.+)- διαθέτει δρόμο αρκετά μακρύ.

432. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987,253-269 & Eaby 2007, 208-211 & Eaby 2009, 98-100.

Στις περιοχές Καρφί, Ζένια, Βασιλική-Κεφάλια & Καμαράκι, Καβούσι-Αζόρια, Χαμαίσι, Κρυά, Μουλιανά, Πραιστός-Μαυρίκια, Φαιστός & Κνωσός-Τεκέ. Αναλυτική βιβλιογραφία στο Κεφάλαιο Α'.

Σε κάποιες περιπτώσεις οι δρόμοι δηλώνονται⁴³³ με λίθους (Καρφί (Μ.1,4,7,8-εικ.177,11 και Α.4), Κριτσά (Α-εικ.199), Βροντά (Ι), Κρυά (Τ.6), Βρόκαστρο (ΙΙΙ) ενώ σε κάποιους στο Πρινιά και στους Αρκάδες (R-εικ.129) η παρουσία των λιθόστρωτων δρόμων δεν έχει σχέση με το μέγεθος του τάφου ή το μήκος του δρόμου. Οι δρόμοι στους περισσότερους τάφους είναι στο ίδιο επίπεδο με το στόμιο του τάφου, ενώ σε κάποιους κατηγορείται προς τον τάφο (Κριτσά- Α, Αρκάδες-R και Έλτυνα). Στο Καρφί ο δρόμος ανηφορίζει προς το στόμιο, ως την είσοδο.

Οι μικροί θολωτοί τάφοι είναι κατασκευασμένοι από ακατέργαστους ασβεστολιθικούς λίθους, ακανόνιστου σχήματος, ενώ στο Καβούσι-Αλώνι-εικ.211-212, Πευκί-εικ.268α&β και Καμάρες χρησιμοποιήθηκαν πλάκες σχιστόλιθου και τα κενά διαστήματα καλύπτονταν με πηλό και με μικρές πέτρες. Μικρός αριθμός τάφων είναι προσεγγμένης κατασκευής με ορθογώνιους ή τετράγωνους κατεργασμένους λίθους, όπως οι τάφοι στη Παπούρα-εικ.171, στο Καρφί-Μ.4,8-εικ.177 και 5,11, στον Κριτσά (Α)-εικ.199, στο Βρόκαστρο-Καρακοβίλια-Ι-εικ.181&182, Βροντά-ΙΙΙ-εικ.215, Βασιλική Κεφάλα, Κρυά-Τ.9, Ισόπατα, Πρινιάς-Q,QA και Παναγιά –εικ.119&120. Η. Οι τάφοι αυτοί είναι μεγάλου μεγέθους και έχουν ένα τουλάχιστον αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό από τα προαναφερόμενα. Οι μεγάλοι τάφοι είναι ως προς την κατασκευή σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ιδιαίτερα προσεγγμένοι με τετράγωνους και ορθογώνιους λίθους.

Μεγάλος αριθμός μικρών θολωτών τάφων (Καρφί) καλυπτόταν από περιφράγματα ή από λίθινο τύμβο. Εξαιρεση αποτελεί ο τάφος R-εικ.129 των Αρκάδων, του οποίου οι λίθοι αποτελούν επίστρωση. Σύμφωνα με τους ερευνητές συχνά είναι δύσκολο να διαχωριστούν αυτά τα δύο στοιχεία, όπως αυτά αναφέρονται στις ανασκαφικές αναφορές.

Ο Η. Pendlebury⁴³⁴ αναφέρει ότι οι θολωτοί τάφοι με περιφράγματα «surrounded by a mass of rough masonry roughly square in shape and in thickness equal on three sides to the diameter of the tomb» και «the buttressing extends to within less than a meter of the top of the tomb which appeared above it as a cupola». Οι υπόλοιποι τάφοι καλύπτονται από σωρούς λίθων ή τύμβους, οι οποίοι διαφέρουν από τους τύμβους της ηπειρωτικής Ελλάδας και εμφανίζουν μορφή σωρού ακατέργαστων λίθων, ακανόνιστου σχήματος καλύπτοντας την κορυφή του θαλάμου του τάφου.

Η ακριβής κατασκευή⁴³⁵ δεν είναι σε κάποιες περιπτώσεις ξεκάθαρη, όπως στο Καρφί, όπου η κατασκευή ήταν ορατή και είχε σκοπό να λειτουργήσει ως υποστήριγμα στους τάφους, οι οποίοι ήταν ελεύθεροι στην πλαγιά του λόφου. Ενώ σε άλλες θέσεις δεν είναι ξεκάθαρο σε ποιόν βαθμό τα περιφράγματα ή τύμβοι από λίθους ήταν ορατοί στην αρχαιότητα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι λίθοι κάλυπταν ή προστάτευαν την στέγη του τάφου πάνω από το επίπεδο του εδάφους (εμποδίζοντας την εισροή υδάτων) αλλά λειτουργώντας και ως ταφικά σήματα. Τα περιφράγματα ή οι τύμβοι υπάρχουν και στους μεγάλους και στους μικρούς θολωτούς τάφους με κυκλικό και ορθογώνιο θάλαμο.

433. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 253-269 & Eaby 2007, 208-211 & Eaby 2009, 98-100. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

434. Pendlebury, 1939, 308.

435. ο.π. Pendlebury, 1939, 319 & Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Eaby 2007, 217-218.

Οι θολωτοί τάφοι της ΠΕΣ⁴³⁶ έχουν θολωτές οροφές σε σχήμα ημισφαιρικό και σε όσους έχουν ορθογώνιους θαλάμους. Η εκφορά αρχίζει από 1^η -6^η σειρά. Μεγάλος αριθμός από τις οροφές των τάφων έχει καταστραφεί λόγω της κακής κατασκευής αλλά και λόγω της εγγύτητας με την επιφάνεια του εδάφους. Η εκφορική στέγη του τάφου στις περισσότερες των περιπτώσεων κλείνει με έναν ακανόνιστο μεσαίο ή μεγάλο λίθο ή με μια τετράγωνη/ορθογώνια πλάκα. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στη Γόρτυνα,-εικ.164α&β Αρκάδες-R-εικ.129, Έλτυνα-εικ.137α,β,γ,δ,ε, ίσως και στο Ροτάσι-εικ.144, στις Κούρτες-εικ.161&162 και στο Βροντά-V-εικ.217 μια κυκλική, επίπεδη επίστρωση λίθων, αποτελούμενη από επίπεδες πλάκες ή λίθους, περιέβαλε τον λίθο που έκλεινε το τάφο. Η επίστρωση των λίθων είναι χαρακτηριστικό κοινό στην κεντρική Κρήτη των μεγαλύτερων θολωτών τάφων. Η κατασκευή της επίστρωσης⁴³⁷ των λίθων είχε την ίδια χρήση με τα περιφράγματα και τους τύμβους (προστασία από τη διέλευση του νερού ή την υποστήριξη της στέγης), αν και θα μπορούσε, κατά τη γνώμη των ερευνητών να χρησιμοποιείται για τις προσφορές και τα ταφικά έθιμα, όπως έχει παρατηρηθεί στο τάφο R των Αρκάδων, όπου εντοπίστηκαν στην επίστρωση πήλινα ειδώλια και στάχτες.

Σε περιορισμένο αριθμό θέσεων οι στέγες των τάφων παρουσιάζουν ποικιλία από τις κανονικές έως τις ημισφαιρικές θολωτές στέγες. Μια εναλλασσόμενη μορφή στέγης ήταν αυτή της θολωτής στέγης, στην οποία μόνο οι μακριές πλευρές των θαλάμων ήταν διαμορφωμένες με τη θολωτή στέγη και η εκφορά εμφανίζεται στις άκρες, ενώ η κορυφή του θόλου διαμορφώνεται από μια ευθεία γραμμή πλακών που διατρέχει όλο το μήκος του τάφου. Το σχήμα αυτό στέγασης εμφανίζεται σε τάφους με ορθογώνιους θαλάμους και ίσως σε αυτό το τύπο ανήκουν και οι περισσότεροι τάφοι της ΠΕΣ αλλά η καταστροφή των τάφων ή τα ελλειπή στοιχεία των ανασκαφών δεν το επιβεβαιώνουν. Αυτός ο τύπος θολωτής στέγης βρέθηκε στα Κρυά-εικ.263, στη Παναγιά-εικ.119, στους Αρκάδες-A&C και πιθανόν στον Άγιο Γεώργιο A-εικ.257.

Ένας τρίτος τύπος στέγης βρέθηκε⁴³⁸ στη θέση Φωτούλα της Πραισού-εικ.254&255 και σε διάφορους τάφους στο Πριλιά. Στον Πριλιά-εικ.148-151α,β,γ διάφοροι θολωτοί τάφοι αναφέρονται με επίπεδη στέγαση με μεγάλες λίθινες πλάκες ή με έναν ψευδοθόλο, στον οποίο ο τάφος διατηρεί προφανώς την τετραγωνική/ορθογώνια μορφή της αίθουσας. Στη Πραισό η στέγη είναι ουσιαστικά επίπεδη, κατασκευασμένη με επίπεδες πλάκες με μόνο μια ελαφρά εκφορά των τοίχων στην κορυφή των δύο-τριών σειρών.

Τα δάπεδα των θολωτών τάφων συχνά συνίστανται από το φυσικό στρώμα βράχου ή με πατημένο χώμα, αν και μερικές φορές είναι στρωμένα με λίθινες πλάκες ή με χαλίκια και πολύ σπάνια καλύπτονται με άμμο ενώ σε δύο περιπτώσεις (Βρόκαστρο-Καρακοβίλια-I-εικ.181&182 και στα Μουλιανά-B-εικ.246) το δάπεδο βρέθηκε με αναμεμιγμένα χαλίκια και άμμο. Οι τύποι των δαπέδων δεν καταγράφονται συχνά από τους ανασκαφείς και έχει διαπιστωθεί ότι σε μια μεμονωμένη θέση, όπως στο Καρφή και στη Κρυά έχουμε πολλούς τύπους δαπέδων.

435. ο.π./Τσιποπούλου 1984, 232-238 & ο.π.Eaby 2007, 218-220. Αναλυτικά βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

436. Η επίστρωση τέτοιου είδους πολλές φορές δεν είναι ξεκάθαρη από τα ανασκαφικά δεδομένα αν αφορά περίφραγμα ή τύμβο.

437. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 & Eaby 2007, 219-224.

Σε μερικές θέσεις⁴³⁹ η επίστρωση των δαπέδων είχε θεωρηθεί ως ένα χαρακτηριστικό διακριτικό γνώρισμα κάποιων τάφων από άλλους, ενώ σε άλλες θέσεις, όπως στο Καρφί εμφανίζεται να είναι μια κανονική πτυχή της αρχιτεκτονικής των τάφων. Η επίστρωση των δαπέδων εμφανίζεται σε πολύ μεγάλο ποσοστό περισσότερο κοινή στους μικρούς θολωτούς τάφους παρά στους μεγαλύτερους, αν και τα καταγεγραμμένα στοιχεία για τους μεγάλους θολωτούς είναι ελλιπή.

Στοιχείο σημαντικό για τους θολωτούς τάφους της ΠΕΣ είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό τους βρίσκεται πλήρως ή μερικώς κάτω από το έδαφος. Οι περισσότεροι τάφοι είναι σκαμμένοι στην πλευρά του λόφου, ενώ λίγοι βρέθηκαν στην πεδιάδα. Η θέση των τάφων σε χαμηλό βάθος ήταν μια από τις αιτίες για ολική ή μερική καταστροφή τους σε ένα μεγάλο αριθμό. Οι μισοί από τους τάφους με περιφράγματα ή με λίθινους τύμβους ή με επίστρωση ήταν αυτού του τύπου, κτισμένοι κάτω από το έδαφος, αν και οι καλυπτήριοι λίθοι ήταν ορατοί πάνω στο έδαφος. Σε πέντε θέσεις, Παπούρα, Καρφί, ίσως Αδριανός, Ανδρόμυλοι και Πευκί με περιφράγματα, ο τάφος ήταν μερικώς ορατός ή κάτω από το έδαφος, σε μια ή περισσότερες θέσεις. Τάφοι πλήρως υπέργειοι έχουν βρεθεί στις Αγίες Παρασκιές-εικ.121&122 (χωρίς περίφραγμα, ο τάφος βρίσκεται παράλληλα με την πλαγιά του λόφου) και στο Καρφί (τα ταφικά περιφράγματα πλαισιώνουν παράλληλα τους τάφους και είναι έναντι της πλαγιάς του λόφου). Ο πρόσφατα ανασκαμμένος θολωτός στο Καβούσι-Αζόρια-εικ.234 βρίσκεται σε εξαιρετική θέση εμποδισμένος στη γωνία ενός ΥΑ δωματίου, με τον επικαλυπτήριο λίθο ενσωματωμένο στον πίσω τοίχο του κτηρίου.

Ο προσανατολισμός των θολωτών τάφων της ΠΕΣ είναι προς όλες τις κατευθύνσεις. Οι τάφοι με δυτικό προσανατολισμό είναι οι περισσότερο κοινοί από άλλες κατευθύνσεις αλλά ο προσανατολισμός σύμφωνα με τους ερευνητές δεν φαίνεται να διαδραματίζει κάποιο ρόλο. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ο προσανατολισμός των τάφων ορίζεται από την πλαγιά του λόφου, όπου κτίζεται ο τάφος, ενώ λίγοι τάφοι, όπως στο Καρφί-Μ.4,5,7,8-εικ.177,Α.4 και των Αγίων Παρασκιών είναι παράλληλοι προς το λόφο, πιθανόν λόγω της ευκολίας της δημιουργίας δρόμου. Περιορισμένος αριθμός τάφων, οι οποίοι δεν ήταν κτισμένοι στην πλαγιά του λόφου δεν εμφανίζονται να διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερο σχέδιο ως προς τον προσανατολισμό τους. Σε ορισμένες θέσεις ένας τάφος διαφέρει ως προς τον προσανατολισμό από τους υπόλοιπους τάφους της ίδιας θέσης, όπως στον Βροντά-Υ-εικ.217, Αρκάδες-Μ-εικ.126&127 και το Καρφί-Μ.4.

Ως προς τη χρονολόγηση η μεγαλύτερη πλειοψηφία των θολωτών τάφων ανήκουν στην ΥΜΙΠΓ ή στην ΥποΜ.⁴⁴⁰ Πιο ασφαλής θεωρείται η χρονολόγηση για τους τάφους μιας θέσης, όπως αυτή παρέχεται από τις πηγές παρά για τη χρονολόγηση των μεμονωμένων τάφων.⁴⁴¹ Οι πρωιμότεροι θολωτοί τάφοι, οι οποίοι χρονολογούνται στην ΥΜΙΠΓ, βρέθηκαν σε 17-20 θέσεις και ανήκουν στην Ανατολική Κρήτη (Καμάρες –Αμάρι 248). Η χρήση της πλειονότητας των τάφων συνεχίστηκε στην ΥπΜ εποχή και μόνο λίγοι τάφοι χρησιμοποιούνται αποκλειστικά στην ΙΠΓ, ενώ νέοι τάφοι συχνά κτίζονται στις ίδιες θέσεις κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

439. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 & Eaby 2007, 219-224.

440. Είναι συχνά δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ των δύο περιόδων λόγω των προβλημάτων με τον καθορισμό των όρων ΥΜΙΠΓ και ΥπΜ καθώς επίσης και των παραλλαγών μεταξύ της χρονολόγησης στην ανατολική και την κεντρική Κρήτη

441. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 252-269 & Eaby 2007, 228-231. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

Οι πρωιμότεροι τάφοι⁴⁴² από διάφορες θέσεις (9-10 νέες θέσεις) ανήκουν στην ΥπΜ εποχή. Το μεγαλύτερο ποσοστό των θέσεων με θολωτούς τάφους είχαν κατασκευαστεί στην ΥΜΙΠΓ ή ΥπΜ. Ο τύπος αυτός των τάφων της ΥπΜ εποχής, αν και είναι χαρακτηριστικό της Ανατολικής Κρήτης εμφανίστηκε και σε θέσεις της Κεντρικής αλλά και της Δυτικής Κρήτης την ίδια εποχή.

Στην ΠρΓ εποχή ορισμένοι από τους πρωιμότερους θολωτούς τάφους επαναχρησιμοποιούνται, ενώ νέοι τάφοι (περιορισμένου αριθμού) κατασκευάζονται σε διάφορες θέσεις. Ο μεγαλύτερος αριθμός των θολωτών τάφων εγκαταλείφτηκε την ΠρΓ εποχή ή λίγο πριν. Οι θολωτοί τάφοι της ΠρΓ εποχής ανήκουν στις περιοχές, Γόρτυνα, Ροτάσι, Αγίων Παρασκιών, Έλτυνα-Τ.11, Φαιστός και πιθανόν Αρκάδες (Α-С). Στην περίοδο αυτή ανήκουν και τα πρωιμότερα παραδείγματα των μεγάλων κυκλικών θολωτών ταφών ενώ δεν βρέθηκαν πρωιμότεροι τάφοι αυτού του τύπου.⁴⁴³ Στην ΠρΓΒ ανήκουν δύο/τρεις τάφοι, στη Φαιστό-Μαυρίκια, ο μεγάλος θολωτός τάφος στην Έλτυνα-εικ.136ε και στη Κνωσό-Τεκέ-εικ.90.

Η χρήση των θολωτών τάφων στα περισσότερα νεκροταφεία συνεχίζεται από την ΥΜΙΠΓ-ΠρΓ αλλά και σε μερικές περιπτώσεις συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται και κατά την Γ περίοδο. Σε επτά θέσεις της Κεντρικής Κρήτης διαπιστώνεται η χρήση μέχρι τη Γ εποχή, καθώς και σε έξι θέσεις στην Ανατολική Κρήτη.⁴⁴⁴ Εννέα θολωτοί τάφοι κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια της Γ εποχής σε έξι θέσεις, ενώ μόνο σε μια θέση στην Παπούρα-εικ.172 κατασκευάστηκε θολωτός τάφος για πρώτη φορά.⁴⁴⁵ Πέντε από αυτούς τους θολωτούς τάφους της Γ εποχής είναι μεγάλοι και κυκλικού τύπου και ένας μόνο ανήκει στους μικρούς θολωτούς τάφους. Πολύ μικρός αριθμός τάφων συνέχισε να είναι σε χρήση στην ΠΑ και μόνο δύο θολωτοί τάφοι στον Άγιο Γεώργιο-εικ.257 κατασκευάστηκαν σ' αυτήν την περίοδο, αν και θα μπορούσαν να χρονολογηθούν και στην ΥΓ. Κατά την ΥΓ/ΠΑ εποχή δεν κατασκευάστηκε κανένας νέος θολωτός τάφος και μόνο στους Αρκάδες (L, M-εικ.126, R-εικ.129), στις Αγίες Παρασκιές-εικ.121&122 και πιθανόν στην Πραισό-Α-εικ.250α διαπιστώθηκαν στοιχεία συνέχειας έως τη ΥΑ περίοδο, ενώ σε έναν ή περισσότερους τάφους των Αρκάδων η χρήση συνεχίστηκε και μέσα στην Αρχαϊκή εποχή. Οι θολωτοί τάφοι με ορθογώνιους θαλάμους εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα από τους κυκλικούς στην ΥΜΙΠΓ/ΥΜ, ενώ στην ΠρΓ και οι δύο τύποι εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα, αν και τα περισσότερα παραδείγματα των νέων θέσεων έχουν κυκλικούς θαλάμους, όπως και οι θολωτοί που κατασκευάστηκαν την Γ εποχή.

Στους μικρούς θολωτούς τάφους η χρονολόγηση δεν εμφανίζεται να είναι καθοριστικός παράγοντας για να οριστεί το μέγεθος των θαλάμων, με τα μεγάλα και μικρά παραδείγματα αυτής της περιόδου. Η χρονολόγηση, επίσης, στους μικρούς θολωτούς τάφους δεν εξαρτάται ούτε προσδιορίζεται από τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των τάφων (στόμια, έλλειψη δρόμου, παρουσία περιφραγμάτων/ τύμβων) και η αβεβαιότητα των ερειπίων δημιουργεί δυσκολίες χρονολόγησης στην πλειοψηφία των γνωστών τάφων.

442. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 252-269 & Eaby 2007, 228-231. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

443. Στην περίοδο αυτή ανήκουν και οι τάφοι στο Σκόπη και ίσως οι τάφοι στο Χαμαίζι-Φάτση και Λιόπετρο.

444. Συνέχισαν στην Γ εποχή στις θέσεις Ροτάσι, Αγ. Παρασκιές, Αρκάδες, Κούρτες, Έλτυνα, Φαιστός, Κνωσός-Κεφάλα&Τεκέ, Βρόκαστρο, Ματζιχόρτια, Καβούσι-Αλώνι, Πλάι, Βροντά, Ανδρόμυλοι, Χαμαίζι, Κρυά και Πραισός.

445. Στις θέσεις Παπούρα, Καβούσι-Σκουριασμένος, Πραισός Α, Μαυρίκια-Καμίνι, Αρκάδες-L, M, R, Βροντάς και Ροτάσι.

Το μονό χαρακτηριστικό,⁴⁴⁶ το οποίο εμφανίζεται ως ύστερο χαρακτηριστικό είναι η επίστρωση της στέγης χωρίς κανένα παράδειγμα πριν την ΠρΓ εποχή. Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι δεν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη αλλαγή και εξέλιξη στη διαμόρφωση των μικρών θολωτών τάφων κατά τη διάρκεια της ΠΕΣ, ενώ οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι χαρακτηρίζουν την ΠρΓ-Γ εποχή.

Οι θολωτοί τάφοι κατά μεγάλο ποσοστό εμφανίζονται στην Ανατολική Κρήτη και ορισμένοι τάφοι στο Νομό Ηρακλείου βρίσκονται σε ορεινές περιοχές κοντά στα βουνά του Λασιθίου. Οι ορθογώνιοι και κυκλικοί θολωτοί τάφοι σε μερικά Κρητικά νεκροταφεία είναι σπανιότερα αυτοτελείς και συνήθως, οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι συνδέονται με μικρότερους θολωτούς τάφους. Ειδικότερα, οι θολωτοί τάφοι της ΠΕΣ τυπικά, σύμφωνα με τους ερευνητές, δε βρέθηκαν σε καθορισμένα με σαφήνεια νεκροταφεία. Λίγα είναι τα παραδείγματα θολωτών τάφων σε οργανωμένα νεκροταφεία και οι θέσεις αυτές έγιναν αργότερα πόλεις, όπως ο Πρινιάς, οι Αρκάδες και η Δρήρος.

Οι θολωτοί τάφοι της ΠΕΣ βρίσκονται διασκορπισμένοι σε μεγάλες αποστάσεις, στις πλαγιές των λόφων γύρω από έναν οικισμό, όπως στο Καρφί, για τον οποίο χαρακτηριστικά ο K.Nowicki⁴⁴⁷ σημειώνει ότι δεν υπάρχουν “no special regularity or rules” για τις αποστάσεις ανάμεσα στους τάφους. Συνήθως οι θολωτοί τάφοι βρίσκονται σε ομάδες/συστάδες μιας γραμμής και κάποιες φορές σε ζευγάρια. Η οργάνωση αυτού του είδους προσδιορίζεται από ένα παρόμοιο προσανατολισμό εγγύτητας και σε μερικές περιπτώσεις με ένα περίφραγμα ή ένα διαχωριστικό τοίχο. Οι πληροφορίες δεν είναι αρκετές για να καθορίσουν ποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα οδήγησαν σε ομαδοποίηση των τάφων ενός τόπου, ενώ στο Καρφί για παράδειγμα σχεδόν όλα τα παραδείγματα των τάφων με την προβολή των εισόδων εμφανίζονται σε μια ενιαία ομάδα. Οι ορθογώνιοι και κυκλικοί θολωτοί τάφοι σε μερικά Κρητικά νεκροταφεία είναι σπανιότερα αυτοτελείς. Οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι, συνήθως, συνδέονται με μικρότερους θολωτούς τάφους. Σε λίγες περιπτώσεις, όπως στον Κριτσά, Άγιο Γεώργιο, Έλτυνα, Κνωσό-Κεφάλα, η θέση των θολωτών τάφων μπορεί να καθορισθεί από την ύπαρξη ενός πρωιμότερου τάφου ή τάφων οποιουδήποτε τύπου, αν και στο Κριτσά οι τάφοι είναι 150μ. μακρύτερα. Οι τάφοι αυτοί συνδέονται συχνά με τάφους της ΥΜΠΒ/Γ, εκτός από την Έλτυνα, όπου οι θαλαμοειδείς τάφοι είναι της ΠΕΣ. Οι τάφοι της Ύστερης εποχής του Σιδήρου, κυρίως, τα ταφικά περιφράγματα και οι ταφικοί πίθοι ήταν τοποθετημένοι κοντά σε θολωτούς τάφους, οι οποίοι πιθανόν επηρέαζαν τη θέση τους (Βρόκαστρο, Αναβλοχός, Αρκάδες, Κνωσός-Τεκέ, Παντάνασσα, Πραισός-Α). Η ανεύρεση ενός θολωτού τάφου απομονωμένου από άλλους ίσως είναι μια σημαντική περίπτωση αλλά όχι και καθοριστική, αν δεν ανασκαφεί η περιβάλλουσα περιοχή.

Τάφοι σχετικά απομονωμένοι μέσα σε νεκροταφεία⁴⁴⁸ είναι στο Καρφί-Μ.4, Βρόκαστρο Ι και VI, στην Κρυά, Ισόπατα (και ο μεγάλος θολωτός), Βροντά IX και X, Πραισό-Α-εικ.250α και Αρκάδες-Ρ-εικ.129, καθώς και τρεις τάφοι στους Αδρόμυλους. Οι τάφοι αυτοί βρίσκονται σε τρεις ξεχωριστούς λόφους τοποθετημένοι αντίθετα στους 15 τάφους της περιοχής, οι οποίοι βρέθηκαν ομαδοποιημένοι γύρω από έναν τέταρτο λόφο.

446. Τσιποπούλου 1984, 232-238 & Τσιποπούλου 1987, 252-269 & Eaby 2007, 232.

447. Nowicki 2000, 240. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

448. οπ.σημ.445.

Μια ιδιαίτερη περίπτωση⁴⁴⁹ αποτελεί ο μεγάλος θολωτός κυκλικός τάφος στη θέση Σκουριασμένος-εικ. 205-207 στο Καβούσι, ο οποίος βρίσκεται πλήρως απομονωμένος και υποστηρίζεται από τον τύπο του τάφου και τα ευρήματα του, καθώς επίσης και από την παρουσία δύο-τριών άλλων νεκροταφείων κοντά στον οικισμό αλλά και σε μια ιδιαίτερη απόσταση από τον τάφο. Ανάλογα με τον τύπο των τάφων και τον πλούτο των ευρημάτων θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι μερικοί αληθινά απομονωμένοι τάφοι, πιθανότατα εκείνοι του μεγάλου τύπου και οι πλουσιότεροι σε ορισμένα αγαθά θα μπορούσαν να ανήκουν σε άτομα ή οικογένειες της ανώτερης/αριστοκρατικής τάξης, ενώ άλλοι τάφοι μικρότερου τύπου και φτωχότεροι σε κτερίσματα μπορεί να είχαν κτισθεί σε οικογενειακά κτήματα, αγροκτήματα ή χωράφια ή χώρισαν από άλλους τάφους για κάποιο άγνωστο λόγο- σχετικά με ασθένεια, άλλο έθνος, κοινωνική θέση ή τάξη.

Τάφοι και νεκροταφεία βρίσκονται σε όλες τις κατευθύνσεις γύρω από ένα οικισμό⁴⁵⁰ και σ' αυτή την περίοδο σχεδόν πάντοτε βρίσκονται στην κορυφή λόφου ή βουνού. Οι ερευνητές έχουν παρατηρήσει ότι η σχέση της θέσης των τάφων με τον οικισμό δεν εμφανίζει κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο. Πιο συχνά τάφοι βρίσκονται νότια του οικισμού, αν και ερευνώνται και εντοπίζονται τάφοι προς όλες τις κατευθύνσεις και έχουν εντοπιστεί συχνά ταφές σε πολλαπλές τοποθεσίες σχετικές με τον οικισμό. Ειδικότερα στην Κεντρική Κρήτη έχει παρατηρηθεί ότι οι τάφοι βρίσκονται Β, Δ, και ΒΔ. του οικισμού και στην περιοχή του Ρεθύμνου στα ΝΔ και Ν. συνδεδεμένοι με τους οικισμούς τους, ενώ στην Ανατολική Κρήτη οι θολωτοί τάφοι βρίσκονται σε όλες τις κατευθύνσεις αλλά, κυρίως ΝΑ, Ν, ΝΔ και Δ. και μόνο ένα παράδειγμα ΒΔ και Β.

Η απόσταση των θολωτών τάφων και νεκροταφείων από τους οικισμούς με τους οποίους συνδέονται τυπικά είναι ένα χιλιόμετρο ή λιγότερο έως 500μ. και σε κάποιες περιπτώσεις μόνο σε απόσταση 10μ. Η απόσταση του τάφου από τον οικισμό δεν παρουσιάζει σχέση με το μέγεθος του θολωτού και τη χρονολόγηση του. Σε έξι θέσεις έχουμε τάφους σε μεγαλύτερη απόσταση από ένα χιλιόμετρο από τον συνδεδεμένο οικισμό, όπως ένας τάφος στη Κρυά, τάφοι στη Σκόπη-εικ.269, στο Κριτσά και στα Μουλιανά, ένας τάφος στην Καλαμαύκα και στη Βασιλική-Καμαράκι. Για τους τάφους αυτούς είναι δυνατό ο πλησιέστερος οικισμός να παραμένει για προσδιορισμό, αν και οι τάφοι αυτοί μπορούν να αποτελούν το όριο μεταξύ δύο οικισμών, χωριών ή μεταξύ των αγροκτημάτων διαφορετικών ιδιοκτητών ή κάτω από μια διαφορετική θεώρηση να βρίσκονται στην ιδιοκτησία ενός οικοπέδου μιας οικογένειας ή σε μια μακρινή θέση παρά μέσα σε ένα νεκροταφείο ή κοντά σε άλλους τάφους.

Σύμφωνα με τον Κ. Nowicki όλοι οι θολωτοί τάφοι συνδέονται με υπερασπίσιμες θέσεις οικισμών και μόνο οι τάφοι στο Ροτάσι-εικ.143&144 (ανήκουν στην ομάδα των μεγάλων ακροπόλεων της κεντρικής Κρήτης και της Μεσαράς), στην Κνωσό και την Φαιστό θεωρούνται ότι δεν έχουν σχέση με οικισμούς τέτοιου τύπου. Είναι ανάγκη να αναφέρουμε ότι οι θολωτοί τάφοι αποτελούν ένα μόνο μικρό τύπο ταφής, ο οποίος συμπεριλαμβάνεται σε ένα μικρό ποσοστό του συνολικού αριθμού ταφών της ΠΕΣ σε αυτές τις θέσεις.

449. Τσιποπούλου 1984, 233-234 & Τσιποπούλου 1987, 252-269 & Eaby 2007, 232.

450. Nowicki 2000, 13-15&223-241 & ο.π. Eaby 2007, 234-235

Οι υποστηριζόμενες θέσεις⁴⁵¹ ποικίλουν σε μέγεθος από μικρές έως πολύ μεγάλες, ενώ μερικές εγκαταλείφθηκαν πολύ γρήγορα, άλλες συνέχισαν να κατοικούνται και μετά την ΠΕΣ μετασχηματιζόμενες σε πόλεις. Πολλές θέσεις οικισμών ερευνήθηκαν και καθορίστηκαν μόνο μέσω της έρευνας, επιδιώκοντας τη διευκρίνιση της ακριβούς χρονολόγησης και του μεγέθους, αν και για ορισμένες τα στοιχεία παραμένουν αδιευκρίνιστα. Δώδεκα θέσεις θεωρείτε ότι έγιναν μεγάλες πόλεις στο τέλος της ΠΕΣ ή λίγο μετέπειτα όπως: Παπούρα, Αναβλοχός, Καλαμαύκα, Πραισός, Γόρτυνα, Πριλιάς, Ροτάσι, Αρκάδες, Έλτυνα, Φαιστός, Κνωσός και Παντάνασσα. Σε επτά από αυτές τις θέσεις εντοπίστηκαν μεγάλοι θολωτοί τάφοι (συνολικά εννέα περιοχές είχαν μεγάλους θολωτούς τάφους). Επομένως, υποστηρίζετε ότι η διάκριση μεταξύ μικρών και μεγάλων θολωτών τάφων αυξάνει την κοινωνική διαστρωμάτωση (μικρός αριθμός, καλύτερη κατασκευή, μεγαλύτερο μέγεθος και ύστερη χρονολόγηση) και εμφανίζετε σε περιοχές, όπου αναμένετε να αναπτυχθούν μεγάλες πόλεις ή πόλεις-κράτη.

Τελικά σε λίγες περιπτώσεις τάφοι ή νεκροταφεία συνεχίζουν να βρίσκονται σε χρήση για σύντομο διάστημα μετά την εγκατάλειψη του οικισμού. Η έλλειψη στοιχείων οφείλεται στη μη δημοσίευση στοιχείων για τους οικισμούς και τους τάφους. Τα καλύτερα στοιχεία προέρχονται από το Καρφί, Χαλασμένο-B, Βροντά και Έργανο και αυτά τα παραδείγματα δηλώνουν μια πρακτική, η οποία εμφανίζεται αρχικά σε οικισμούς ΥΜΙΠΓ, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν μόνο για ένα σύντομο χρόνο, με μερικά άτομα να επιστρέφουν για να θάψουν τους νεκρούς τους αμέσως μετά από την εγκατάλειψη της περιοχής.

Σε διάφορες περιοχές υπάρχουν, επίσης, οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη θολωτών τάφων της ΠΕΣ χωρίς όμως επιβεβαίωση. Ανάμεσα στους τάφους που επαναχρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς την ΠΕΣ μόνο ο θολωτός τάφος στις Αρχάνες-Φουρνί είναι επιβεβαιωμένος με τρεις ενταφιασμούς την ΥπΜ εποχή στα συντρίμια του τάφου μετά την κατάρρευση της στέγης του θολωτού τάφου της ΥΜΙΠΑ2.

451. Nowicki 2000, 13-15 & 223-241 & ο.π. Eaby 2007, 235-239

ΘΑΛΑΜΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ

Η ΠΕΣ χαρακτηρίζεται από τη χρήση των θαλαμοειδών τάφων⁴⁵² λαξευμένους μέσα στο βράχο. Ο τύπος αυτού του τάφου βρέθηκε σε όλες τις θέσεις αυτής της εποχής με 250-300 παραδείγματα.

Οι θαλαμοειδείς τάφοι εμφανίστηκαν αρχικά από την ΜΜΠ-ΙΙΙ εποχή στα νεκροταφεία της Κνωσού- Μαύρο Σπήλαιο και Άνω Γυψάδες-εικ.86 και επικράτησαν στην ΥΜ και ΥΜΙΙΙ.

Στην ΠΕΣ οι θαλαμοειδείς τάφοι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται και ως προς την αρχιτεκτονική τους διαμορφώνονται σε πιο μικρό μέγεθος σε σχέση με το Μινωικό και Μυκηναϊκό θαλαμοειδή τάφο με μικρό και ρηχό δρόμο, αν και υπάρχουν θαλαμοειδείς με μεγαλύτερους θαλάμους και μακρύτερους δρόμους.

Οι θαλαμοειδείς τάφοι της ΠΕΣ εντοπίζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό στην Κεντρική Κρήτη αλλά και στη Δυτική. Στην Κνωσό η επιβίωση των συνηθειών της Εποχής του Χαλκού παίρνει άλλη μορφή. Στην περιοχή της παλαιά Μινωικής πόλης, (όπως στο Κεφάλαιο Α' αναφέραμε) υπάρχουν διάφορα πλούσια Πρωτογεωμετρικά και Γεωμετρικά νεκροταφεία (Αγ.Ιωαννής, Γυψάδες, Φορτέτσα, Β.Ν., Τεκέ-Αμπελόκηποι), Το μεγαλύτερο ποσοστό των τάφων είναι θαλαμοειδείς τάφοι, λαξευμένοι στον βράχο και μοιάζουν⁴⁵³ με τους τάφους της Ύστερης Εποχής του Χαλκού αλλά έχουν γενικά μάλλον σύντομους δρόμους με μια βαθμίδα, χαρακτηριστική, σπάνια κατά την προηγούμενη εποχή. Υπάρχουν ωστόσο στοιχεία ότι κάποιοι από τους τάφους αυτούς ανήκουν στην εποχή του Χαλκού και στην συνέχεια καθαρίστηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν.

Στη Κεντρική Κρήτη, Νομός Ηρακλείου έχουμε την πλειονότητα θαλαμοειδών τάφων, κυρίως, στην βόρεια περιοχή, εννέα από τις έντεκα θέσεις, ενώ στη νότια μόνο σε δύο θέσεις –Φαιστός και Λιγόρτυνος. Στο Νομό Ρεθύμνου, στην Ελεύθερνα βρέθηκαν δύο θαλαμοειδείς τάφοι(εικ.14&28) μέχρι στιγμής. Στην Ανατολική Κρήτη οι θαλαμοειδείς τάφοι αυτής της εποχής εμφανίζονται σε εννέα θέσεις. Στην επαρχία Λασιθίου δεν υπάρχει καμία θέση, τρεις θέσεις –Επισκοπή, Μυρσίνη-Τουρλωτή- έχουν περιορισμένο αριθμό στο τέλος της ΥΜΙΙΙΓ και της ΥπΜ εποχής, στη Κρυά, στους Ανδρομύλους, στη Κριτσά και στη Πραισό καταγράφεται μόνο ένας τάφος (εκεί επικρατεί ο θολωτός τύπος τάφου). Μόνο σε δύο θέσεις ανατολικά, στη Μίλατο και στον Άγιο Γεώργιο επικρατούν οι θαλαμοειδείς τάφοι.

Ως προς την αρχιτεκτονική οι θαλαμοειδείς τάφοι της ΥΜ και της ΠΕΣ σύμφωνα με τον W. Cavanagh παρουσιάζουν ομοιότητα,⁴⁵⁴ και ιδιαίτερα οι τάφοι της Κνωσού. Οι θαλαμοειδείς τάφοι δεν έχουν ακριβές σχήμα και η πλειονότητα τους είναι ακανόνιστου, κυκλικού, ελλειπτικού ή σχήματος πετάλου, αν και μερικοί είναι τετράγωνοι/ορθογώνιοι. Το ακανόνιστο σχήμα πολλών τάφων οφείλεται στον τρόπο λάξευσης τους στο βράχο.

452. Pini 1968, 36-44 & Δαβαράς 1976β, 33-52 & Dickinson 1983, 55-67 & Dickinson 1994, 223-226 & Coldstream and Catling 1996, 653-658 & Eaby 2007, 273-274. Αναλυτική βιβλιογραφία θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

453. Coldstream and Catling 1996, 653-658 & Eaby 2007, 274-275

454. Cavanagh 1987, 161-169 & ο.π. Coldstream and Catling 1996, 643 & ο.π. Eaby 2007, 275-277.

Οι τετράγωνοι/ορθογώνιοι θαλαμοειδείς τάφοι⁴⁵⁵ συναντώνται σε πέντε θέσεις: Κριτσά, Άγιος Γεώργιος, Φαιστός (Καλυβιανή-εικ.168, Λιλιανιά-С, του Φυγιότη) και Κνωσό (Αγ. Ιωάννης-Ι,ΙΙ,ΙV, VII-εικ.45&46,Κεφάλια-εικ.48α&β, Βόρειο Νεκροταφείο-Т.14,40,55,75-εικ.75, Φορτέτσα-III-εικ.58). Οι θαλαμοειδείς τάφοι εμφανίζονται σχεδόν τετράπλευροι εκτός από τον τάφο στη Φαιστό-Καλυβιανή, ο οποίος είναι μεγάλος τάφος και εμφανίζεται ορθογώνιος (9.5X10μ.).

Το τυπικό μέγεθος των τάφων της ΠΕΣ κυμαίνεται μεταξύ 1-<3μ., κυρίως στις νεκροπόλεις του Αγίου Γεωργίου και της Κνωσού. Η κοινή διάμετρος είναι 1.6-2.0μ. Οι θαλαμοειδείς τάφοι με τη μικρότερη διάμετρο κάτω του 1μ. εντοπίζονται μόνο στη Κνωσό (B.N. και Φορτέτσα) και μόνο τρεις ή τέσσερις γνωστοί τάφοι είναι μεγαλύτερων διαμέτρων πάνω των 3μ.(Κνωσός-Κεφάλια-κυκλικός-εικ.48β, Φαίστος-Καλυβιανή-ορθογώνιος-εικ.168,Φαιστός-του Φυγιότη-Т.1(κυκλικός) και Т.2(ορθογώνιος) με δύο θαλάμους. Οι τρεις αυτοί τάφοι είναι οι μεγαλύτεροι θαλαμοειδείς της ΠΕΣ και εμφανίζονται στις περιοχές των παλατιών της Κεντρικής Κρήτης, τα οποία αργότερα έγιναν πόλεις και βρίσκονται κοντά σε Μινωικά νεκροταφεία. Το μέγεθος των τάφων δεν έχει σχέση με το σχήμα των θαλαμοειδών, τετράγωνοι/ορθογώνιοι τάφοι έχουν τις ίδιες αναλογίες σε όλα τα μεγέθη.

Το ύψος των τάφων είναι δύσκολο να ορισθεί λόγω της καταστροφής της οροφής των περισσότερων είτε από τεχνητά είτε από φυσικά αίτια. Το μέσο ύψος κυμαίνεται από <1-2.0μ. και συνδέεται με το μέγεθος του τάφου. Οι τάφοι της Κνωσού έχουν μικρότερο ύψος από τάφους άλλων θέσεων, αν και τα στοιχεία δεν έχουν δημοσιευθεί πλήρως. Οι στέγες των θαλαμοειδών τάφων⁴⁵⁶ είναι είτε επίπεδες είτε θολωτές (όπως στην ΥΜ εποχή). Τα δάπεδα τους στην πλειονότητα είναι βράχος/«κούσκουρα», αν και οι καταγεγραμμένες πληροφορίες είναι σπάνιες. Σε κάποιες περιπτώσεις καλύπτονται με χαλίκια ή αμμοχάλικο (Κνωσός-B.N., Ηράκλειο-Μασταμπάς), στα Αμπελάκια της Κνωσού ένας τάφος ήταν στρωμένος με πλάκες και στο Ατσαλενιό Ηρακλείου-εικ.107&108 με πέντε ακανόνιστες λίθινες πλάκες, ενώ αγγεία βρέθηκαν στο πάτωμα. Όλοι σχεδόν οι τάφοι είχαν λαξευτεί στο φυσικό βράχο (κούσκουρας). Στο B.N. της Κνωσού μόνο λίγοι τάφοι είχαν επιλεγεί να λαξευτούν. Ένας μικρός αριθμός τάφων (Κνωσό-Κεφάλια Т.ΙΙΙ) είχε κόγχες στο θάλαμο. Ορισμένοι, τέλος, θαλαμοειδείς της ΠΕΣ είχαν σκαφτεί στις πλαγιές των λόφων. Τα στόμια των τάφων ΠΕΣ είναι χαμηλού επιπέδου, ορθογώνια ή κυκλικά ανοίγματα. Τα δημοσιευμένα στοιχεία⁴⁵⁷ για το μέγεθος είναι ελάχιστα και μόνο από το Βόρειο Νεκροταφείο-εικ.74-79 της Κνωσού και την Ελεύθερνα-εικ.14&15&28. Η μέση διάσταση των στομιών στο B.N. έχει πλάτος 0.86μ. και μήκος 0.28μ. και αντιπροσωπεύει και άλλους τάφους σε άλλες θέσεις. Σε μερικές περιπτώσεις έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη διαμόρφωση της εισόδου (Κνωσός-Κεφάλια-εικ.48α&β και στον Άγιο Γεώργιο-εικ.257) με μικρό αριθμό τάφων να έχουν κατώφλια ορθοστάτες στην είσοδο, ενώ σπάνια εμφανίζονται κτισμένες εισοδοί (ορθοστάτες, κατώφλια και ανώφλια. Στο B.N. βρέθηκαν λίθινα κατώφλια σε δύο από τους μεγάλους τάφους του νεκροταφείου. Άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό της εισόδου των τάφων είναι η ύπαρξη ενός κατώτερου σκαλοπατιού στο εσωτερικό του στομίου

455. Cavanagh 1987. 161-169 & ο.π. Coldstream and Catling 1996, 643 & ο.π. Eaby 2007, 275-277. Eaby 2007, 277-278. Αναλυτική αναφορά βιβλιογραφίας των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

456. ο.π. Eaby 2007, 277-278. Αναλυτική αναφορά βιβλιογραφίας των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

457. Τα στόμια των τάφων εξετάζονται λόγω μη πλήρους δημοσίευσης των στοιχείων κυρίως των μεγαλύτερων τάφων.

του τάφου (0.50-0.6μ. μέσος όρος ύψους) και εντοπίστηκε, κυρίως, στην Κνωσό αλλά και στη Φοινικιά.⁴⁵⁸ Τα στόμια συνήθως των τάφων είχαν κλεισθεί με μεγάλους μονόλιθους ή με την επαναχρησιμοποίηση λίθων ως φραγμούς. Κοινό χαρακτηριστικό των θαλαμοειδών τάφων είναι η ύπαρξη δρόμων με εξαίρεση τον Τάφο C στα Λιλιανά-εικ.169 της Φαιστό και ίσως στο Κριτσά –Καθαρό. Το συνολικό μήκος των δρόμων δεν έχει διατηρηθεί, ενώ τα περισσότερα παραδείγματα συναντώνται στο Β.Ν με κυμαινόμενο μήκος <1- 9.75μ., ενώ οι μακρύτεροι δρόμοι έχουν βρεθεί στη Κριτσά-Τ.С (7μ.), Κνωσό-Β.Ν. (Τ.75-9,75μ.-εικ.75, Τ.100-9μ.,Τ.60-6.62μ.) και στη Φαιστό-του Φυγιότη (Τ.4-15μ., άλλοι τάφοι 9-10μ.). Το πλάτος του δρόμου εμφανίζει ποικιλία από 0.86-1.6μ., ενώ στην Κνωσό κυμαίνεται από 1.13-1.02μ. Οι δρόμοι είναι συχνά πλατύτεροι προς την είσοδο του τάφου και συχνά και από την ίδια την είσοδο του τάφου. Οι δρόμοι των τάφων της ΠΕΣ είναι καλυμμένοι με χώμα ή με λίθους. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι κατωφερείς, όπως στο Μασταμπά-εικ.109α και στην Κνωσό-Κεφάλα 5. Σε κάποιες περιπτώσεις οι δρόμοι περιέχουν κόγχες, οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί για υστερότερες ταφές ή ακόμη και για πρωιμότερες, οι οποίες μεταφέρθηκαν σε αυτά τα σημεία από τον κύριο τάφο (Ηράκλειο, Κνωσός και ίσως την Ελεύθερα) ή οι πλευρές του δρόμου έχουν κοπεί σε ευθεία (Κνωσός-Β.Ν. 18,28,45,219). Λίγα, επίσης, παραδείγματα δρόμων με κλίση των εσωτερικών πλευρών εμφανίζονται στην Κνωσό, κυρίως, σε δρόμους τάφων της ΥΜΙΙΙ, οι οποίοι είχαν επαναχρησιμοποιηθεί την ΠΕΣ.

Ως προς τη χρονολόγηση⁴⁵⁹ διαπιστώνουμε ότι τα πιο πρώιμα παραδείγματα θαλαμοειδών τάφων της Ανατολικής και Κεντρικής Κρήτης αφορούν την ΥΜΙΙΙ και την ΥπΜ εποχή. Στη Κνωσό η χρονολόγηση ξεκινά από την ΥπΜ σε τέσσερις θέσεις, ενώ σε ανατολικότερες θέσεις στην ΠρΓ. Οι πέντε θαλαμοειδείς τάφοι της ΥΜΙΙΙ δεν συνεχίζονται μετά την ΥπΜ εποχή αν και η χρονολόγηση κατασκευής στη Φαιστό-Καλυβιανή είναι αβέβαιη. Τα νέα νεκροταφεία της ΥπΜ εποχής με θαλαμοειδείς τάφους συνεχίζουν μέχρι την ΠρΓ εποχή και μερικά μέχρι την Α.

Η κύρια περίοδος κατασκευής και χρήσης των θαλαμοειδών τάφων καθώς και των νεκροπόλεων, όπου ανήκουν αφορά την ΠρΓ εποχή. Στην Κνωσό από την εποχή αυτή και εξής έχουμε τις ταφές ενηλίκων σε θαλαμοειδείς τάφους. Ο τύπος αυτός του τάφου εμφανίζεται και σε πάρα πολλές θέσεις από την αρχή της Γ και συνεχίζεται σε όλη την διάρκεια της, θεωρούμενος ο πιο δημοφιλής. Στην Κνωσό⁴⁶⁰ νέοι τάφοι κατασκευάζονται τη ΜΓ, ενώ στην ΥΓ-Ο επαναχρησιμοποιούνται προϋπάρχοντες τάφοι. Στις θέσεις Ελιά, Φοινικιά κατασκευάστηκαν νέοι τάφοι την ΥΓ ή ΥΓ/ΠΑ, ενώ τάφοι χρησιμοποιήθηκαν σε θέσεις στην Ανατολική και Κεντρική Κρήτη μέχρι την ΠΑ. Κανένα στοιχείο δεν δείχνει ότι υπάρχουν ταφές πέρα από την ΥΑ αν και στο Ηράκλειο, την Κνωσό, την Ελιά και την Ελεύθερα ορισμένοι τάφοι χρησιμοποιούνται και κατά την διάρκεια αυτής της εποχής. Ειδικότερα σε ορισμένες θέσεις οι ταφές διήρκεσαν για μεγάλες περιόδους από την ΥπΜ-ΠΑ, όπως στον Αγ. Γεώργιο, στην Κνωσό-Κεφάλα και στο Β. Ν. και από την ΠρΓ-Α στο Μασταμπά και στην Ελεύθερα, ενώ σε άλλες για μικρότερες περιόδους. Στο Β.Ν της Κνωσού ο μεγαλύτερος αριθμός των τάφων ήταν σε χρήση για λιγότερο από 50 χρόνια, αν και είναι κοινό η χρήση ορισμένων για 50-100 ή 100-150 χρόνια και δύο τάφοι για πάνω από 400 χρόνια.

458. Coldstream and Catling 1996, 653 & ο.π. Eaby 2007, 279-282.

459. Eaby 2007, 286-287.

460. Coldstream and Catling 1996, 659-666.

Αν εξετάσουμε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία⁴⁶¹ των τάφων σε σχέση με τη χρονολόγηση διαπιστώνουμε ότι οι τετράγωνοι/ορθογώνιοι στο σχήμα θαλαμοειδείς τάφοι είναι πρωιμότεροι, με τα πιο γνωστά παραδείγματα στην ΥΜΠΠΓ ή ΥπΜ (εκτός Κνωσού), ενώ το τελευταίο παράδειγμα στην ΠρΓ αφορά τον Άγιο Γεώργιο και την Φαιστό-Καλυβιανή (παραμένει αδημοσίευτο). Στόμια τάφων με ιδιαίτερη κατασκευή αφορούν υστερότερη χρονολόγηση με τους περισσότερους τάφους να ανήκουν στην ΠρΓΒ και στην Γ περίοδο, ενώ ορισμένα παραδείγματα από την Κνωσό είναι της ΠρΓ εποχής. Ως προς την σχέση μεταξύ του μεγέθους του θαλάμου και της χρονολόγησης καθώς και του δρόμου και της χρονολόγησης υπάρχει δυσκολία ορισμού, αν και δυο από τους μεγαλύτερους τάφους κατασκευάστηκαν στην ΠρΓ περίοδο. Άλλο ένα, επίσης, στοιχείο ως προς τη χρονολόγηση των μεμονωμένων ταφών είναι ότι ανήκουν σε όλες τις περιόδους της ΠΕΣ με τον μεγαλύτερο αριθμό να ανήκει στην ΠρΓ ή ΠρΓΒ.

Οι θαλαμοειδείς τάφοι εμφανίζονται στις νεκροπόλεις (μεγάλες ή μικρές) σε ομάδες (Φαιστός-Λιλιανά, Ηράκλειος, Κνωσός-Αγ.Ιωάννης, Κεφάλαια, Βόρειο Νεκροταφείο και Φορτέτσα). Χαρακτηριστικό παράδειγμα το Βόρειο Νεκροταφείο με σειρές 4-6 τάφων. Σε άλλες θέσεις οι θαλαμοειδείς είναι συνδεδεμένοι με τάφους άλλων τύπων, όπως θολωτούς (Κριτσά, Κρυά, Έλτυνα-εικ.135) και τάφους σε κοιλώματα (Λιλιανά-εικ.169, Έλτυνα) ή με πρωιμότερους θαλαμοειδείς (Αγ. Γεώργιο-εικ.257) ή με εγχυτρισμούς και ανοιχτές ταφές (Ελεύθερνα). Τυπική περίπτωση, επίσης, είναι οι πολλαπλοί θαλαμοειδείς σε μια θέση, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις μεμονωμένων τάφων (Τυλισσός, Κάτω Βάθεια, Φαιστός-Καλυβιανή). Οι θαλαμοειδείς τάφοι της Ελεύθερνας αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα θαλαμοειδών, όπως οι τάφοι Α1Κ1-εικ.14&15 και ο τάφος Α1-εικ.28.⁴⁶²

Ο προσανατολισμός των τάφων της ΠΕΣ⁴⁶³ είναι προς όλες τις κατευθύνσεις (Ανατολική Κρήτη: Ν, ΝΑ και ΒΔ, στη Βόρεια Κεντρική Κρήτη είναι προς όλες τις κατευθύνσεις εκτός της ΝΑ, ενώ στην Νότια Κεντρική Κρήτη Α και ΝΑ). Οι θαλαμοειδείς τάφοι της ΠΕΣ βρίσκονται σε όλες τις κατευθύνσεις (εκτός ΝΑ) σε σχέση με τους οικισμούς, ενώ σε πολλές περιοχές είναι μέσα σε μια θέση. Είναι συνήθως ομαδοποιημένοι σε σχέση με άλλους τύπους τάφων, θολωτούς, σπήλαια και βραχοσκεπές. Σε σχέση με τους οικισμούς ο προσανατολισμός των νεκροπόλεων έχει ελάχιστες διαφοροποιήσεις: στην Ανατολική Κρήτη βρέθηκαν Α, ΒΑ, Β, Ν και ΝΔ., στη Βόρεια Κεντρική Κρήτη στα Β, Ν, Δ, ΒΔ, ΝΔ, στη Νότια Κεντρική Κρήτη στα Β, Α, ΒΑ, ΝΑ, ενώ στην Ελεύθερνα στα Δ.

Η απόσταση των ταφικών θέσεων από τους συνδεδεμένους οικισμούς είναι <1χιλ. και μόνο λίγοι τάφοι είναι με μεγαλύτερη απόσταση. Ο διαχωρισμός των θαλαμοειδών τάφων σε σχέση με τους οικισμούς που ανήκουν είναι πιο διακριτοί μεταξύ τους από ότι των θολωτών τάφων. Μόνο σε έξι θέσεις οι θαλαμοειδείς τάφοι⁴⁶⁴ ανήκουν σε υπερασπίσιμες θέσεις, ενώ σε άλλες έξι μη υπερασπίσιμες θέσεις βρίσκεται η πλειονότητα των θαλαμοειδών τάφων στην Κεντρική Κρήτη. Οι μισοί οικισμοί με τους συνδεδεμένους θαλαμοειδείς τάφους στη συνέχεια μετατράπηκαν σε πόλεις μικρών ή μεγάλων διαστάσεων.

461. ο.π. Eaby 2007, 287-288.

462. Stampolidis 2008, 134-135 & Σταμπολίδης 2012, 177-188. Ο τάφος Α1 παραμένει ακόμα αδημοσίευτος αλλά από τα στοιχεία τα οποία έχουν γνωστοποιηθεί έχει διαπιστωθεί η εξαιρετική σημασία των ευρημάτων του.

463. Eaby 2007, 287-293.

464. Nowicki 2000, 183-187 & 191-193.

Ολοκληρώνοντας την εικόνα των θαλαμοειδών τάφων⁴⁶⁵ είναι αναγκαίο να αναφέρουμε ότι σε τάφους της Εποχής του Χαλκού (ΥΜΠΙΑ/Β και κυρίως ΥΜΠΙΓ) βρέθηκαν ταφές της ΠΕΣ. Η επαναχρησιμοποίηση των τάφων αλλά και σε ποιο βαθμό αυτή πραγματοποιήθηκε, κυρίως, για τους τάφους της Κνωσού (Άγιος Ιωάννης, Κεφάλαια, Άνω Γυψάδες, Μαύρο Σπήλαιο) είναι προς διευκρίνιση. Η πιο σημαντική περίπτωση επαναχρησιμοποίησης θαλαμοειδούς τάφου της ΜΜ-ΥΜ εποχής είναι αυτή του Μαύρου Σπηλαίου, όπου εντοπίστηκαν πολλαπλοί Γεωμετρικοί εγχυτρισμοί νηπίων σε πίθους.

Ορισμένες επίσης περιπτώσεις θαλαμοειδών τάφων παραμένουν ακόμη ανεπιβεβαίωτες, όπως: στη Μυρσίνη (Ασπροσπηλιά), Τυλισσός (Πέτρες), Μάλια (Αγία Πελαγία), Βαθιανός Κάμπος και Φοινικιά.

465. Eaby 2007, 287-293.

ΤΑΦΙΚΑ ΣΠΗΛΑΙΑ, ΒΡΑΧΟΣΚΕΠΕΣ και ΚΟΙΛΟΤΗΤΕΣ ΒΡΑΧΩΝ

Την ΠΕΣ η χρήση των φυσικών σπηλαίων και των βραχοσκεπών για ταφές είναι συχνή, αν και σε μικρότερο ποσοστό σε σχέση με άλλους τύπους τάφων.⁴⁶⁶ Οι ταφές στα Σπήλαια και στις Βραχοσκεπές εντοπίζονται στην Ανατολική Κρήτη και, κυρίως στην Επαρχία της Σητείας. Χρονολογικά καλύπτουν όλη την ΠΕΣ με πολλαπλές συνήθως ταφές ακολουθώντας τη Μινωική παράδοση του ενταφιασμού. Χαρακτηριστικό αυτών των ταφών η έλλειψη όπλων και κοσμημάτων. Αναλυτικότερα:

ΣΠΗΛΑΙΑ

Η χρησιμοποίηση των σπηλαίων για ταφές ξεκινά από την Ύστερη Νεολιθική και συνεχίζεται και στην Εποχή του Χαλκού σε διάφορες θέσεις της Κρήτης.⁴⁶⁷

Στη συνέχεια η χρήση των σπηλαίων για ταφές σημειώνεται ιδιαίτερα στην Ανατολική και Νότια Κρήτη, κυρίως, στην περιοχή της Σητείας, όπου έχουν βρεθεί 15 σπήλαια μέχρι στιγμής λόγω της ορεινής γεωμορφολογίας της περιοχής.

Ταφικά Σπήλαια έχουν βρεθεί στις περιοχές Πραισός,, Ζάκρος, Πισκοκέφαλο, Παλαίικαστρο, Ζού, Καρύδι, Παρσά και Λάστρος. Στα σπήλαια της Ζάκρου, επίσης, έχει διαπιστωθεί ότι οι πρώτες ταφές έγιναν στην ΥΜΠΓ και μάλλον συνεχίστηκαν χωρίς διακοπή μέχρι την ΥΓ. Στα περισσότερα ταφικά σπήλαια η χρήση τους έγινε κατά την Γ εποχή, ενώ στο Πισκοκέφαλο η χρήση συνεχίζεται μέχρι την ΠΑ.

Το μέγεθος των φυσικών ταφικών σπηλαίων ποικίλει από τα πολύ μεγάλα (Καρύδι) έως τα πιο μικρά (Ζάκρος-Κούκου). Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρχαν αρχιτεκτονικές αλλαγές στα σπήλαια. Στο σπήλαιο Πισκοκέφαλο-Κεφάλα η είσοδος είχε διαμορφωθεί με παραστάδες. Στις περιπτώσεις των σπηλαίων της Ζάκρου-Ελληνικά (ένα ορθογώνιο κοίλωμα είχε σκαφτεί στο βράχο) και στα σπήλαια Πισκοκεφάλου-Κεφάλα και Μπεράτι έχει γίνει αρχιτεκτονική διευθέτηση του χώρου και έχουν σκαφτεί, κυρίως, στο δάπεδο των σπηλαίων λάκκοι, στους οποίους είχαν γίνει ενταφιασμοί. Συγκεκριμένα στην περιοχή Πισκοκέφαλο-Μπεράτι οι ενταφιασμοί είχαν τοποθετηθεί σε αγγεία ή σε λάρνακες. Στο σπήλαιο της Ζάκρου-Κούκου Β είχαν κτιστεί τοίχοι έξω από το βράχο ως περίφραγμα του τάφου.

Τα ταφικά σπήλαια της ΠΕΣ είναι απομονωμένα από άλλους τάφους (εκτός από το σπήλαιο στη Ζάκρο-Κούκου Κεφάλι όπου δύο τάφοι βρίσκονται πλάι-πλάι) και από τους γνωστούς οικισμούς αν και μπορεί να μην έχουν ακόμη εντοπιστεί κοντινοί οικισμοί. Μερικά σπήλαια επιλέχτηκαν για ταφές λόγω της θέσης τους. Υπάρχει η πιθανότητα να ανήκαν σε κτήμα μιας οικογένειας ή να αποτελούσαν το σύνορο κτημάτων. Στις περιπτώσεις των πολλαπλών ταφών τα ταφικά σπήλαια ανήκουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή (Ζάκρος, Πραισός-εικ.253, Πισκοκέφαλο και Παλαίικαστρο). Σε άλλες περιπτώσεις η σημασία της θέσης του σπηλαίου και η ακριβής φύση της ταφής είναι δύσκολο να ορισθούν και ίσως οφείλονται σε προηγούμενη χρήση τους για θρησκευτικούς λόγους ή ως καταφύγιο, όπως η περίπτωση στη Πραισός-Σκάλες-εικ.253, όπου ο τάφος εμφανίζει να έχει λατρευτική λειτουργία από τη Νεολιθική έως την Εποχή του Χαλκού αλλά χρησιμοποιήθηκε για ταφική χρήση την ΠΕΣ. Ο συνήθης προσανατολισμός των σπηλαίων με ταφική χρήση είναι προς την ανατολή (αν και υπάρχουν και εξαιρέσεις).

466. Hall 1912, 73 & Faure 1964, 66-69 & Branigan 1970a, 152-154 & Watrous 1994, 162-165, 190 & Eaby 2007, 264.

467. Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 & ο.π. Eaby 2007, 265-267..Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α' Κεφάλαιο.

Στα σπήλαια⁴⁶⁸ εκτός του Παλαικάστρου και της Ζάκρου-Ελληνικά έχουν βρεθεί πολλαπλές ταφές με χαρακτηριστική περίπτωση τον Τάφο Α στη Ζάκρο-Κούκου Κεφάλη με πάνω από 15 ταφές.

Τα σπήλαια ήταν επομένως σε χρήση σε όλες τις περιόδους της ΠΕΣ και η παρουσία των πολλαπλών τάφων, καθώς και των παιδικών ταφών (στα Παρσά και στο Πισκοκέφαλο-Κεφάλη) υποδηλώνει ότι στην πλειονότητα ήταν ομαδικοί τάφοι. Αλλά λόγω έλλειψης μελετών του σκελετικού υλικού δεν γνωρίζουμε, αν ήταν απλά οικογενειακοί τάφοι ή αν ανήκαν σε μια μικρή κοινότητα.

ΒΡΑΧΟΣΚΕΠΕΣ

Ταφές σε βραχοσκεπές και προεξοχές βράχων⁴⁶⁹ έχουν εντοπιστεί σε 9 θέσεις με τουλάχιστον 15 παραδείγματα, όπως στο Βρόκαστρο-Καρακοβίλια, Αγ. Σπυρίδωνα-εικ.257, Αγ. Στέφανο, Ορεινό-εικ.264, Ζάκρος, Πραισός-Βαβελού, Κατσάμπα και Μεσονήσια.. Η χρήση τους ξεκινά από την ΥπΜ-ΠΑ, ενώ στην περίπτωση του Αγίου Σπυρίδωνα έχει διαπιστωθεί χρήση από την ΥΜΠΑ και επαναχρησιμοποίηση αργότερα κατά την ΥπΜ ή ΠρΓ. Οι περισσότερες θέσεις εντοπίζονται στην Ανατολική Κρήτη εκτός από δύο περιπτώσεις στην Κεντρική Κρήτη.

Το μέγεθος των βραχοσκεπών ποικίλει (10 X 7 X 5μ. έως 3X2X<1.5μ.. Δεν διαθέτουν αρχιτεκτονική διαμόρφωση και στον Άγιο Σπυρίδωνα και Ορεινό, μία είσοδος ήταν εμποδισμένη από λίθους.

Οι ταφές στις βραχοσκεπές δεν είναι τόσο απομονωμένες σε σχέση με τις ταφές σε σπήλαια και συνήθως έχουν σχέση με άλλους τάφους (Βρόκαστρο-Καρακοβίλια-κοντά σε ταφικό περίφραγμα, Ζάκρος- κοντά σε σπήλαια, Κατσαμπάς-κοντά σε νεκροταφείο με θαλαμοειδείς τάφους και στα Μεσονήσια-σειρά ταφικών βραχοσκεπών). Αυτά τα παραδείγματα ταφών κοντά σε άλλους τύπους τάφων με μία μόνο ταφή έχει θεωρηθεί ότι ανήκουν σε άτομα, τα οποία για κάποιο λόγο ενταφιάστηκαν απομονωμένα από τους υπόλοιπους.

ΦΥΣΙΚΑ ΚΟΙΛΩΜΑΤΑ ΒΡΑΧΩΝ

Την ΠΕΣ συναντάμε ταφές σε φυσικά κοιλώματα βράχων.⁴⁷⁰ Ελάχιστα παραδείγματα αυτών των περιπτώσεων έχουμε από τη Δρήρο-εγχυτρισμός νηπίου μέσα σε αγγείο-εικ.191&192, από το Βρόκαστρο-ενταφιασμός παιδιού σε αναποδογυρισμένο κρατερίσκο, από το Καβούσι-Κάστρο- πέντε ταφές ενηλίκων σε δωμάτια οικιών εντός κοιλοτήτων βράχου και στις Αγίες Παρασκιές-μια καύση σε τεφοδόχο, τοποθετημένη σε κοιλοότητα βράχου και τρεις κάλπες και ένας ταφικός πίθος, εντός ή δίπλα της προηγούμενης ταφής. Οι ταφές στο Καβούσι και στις Αγίες Παρασκιές προβληματίζουν ακόμη τους ερευνητές στη διατύπωση συμπερασμάτων. Η χρονολόγηση ξεκινά από την ΥπΜ εποχή και επεκτείνεται έως την ΠΑ για το Καβούσι-Κάστρο.

468. Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 & Eaby 2007, 267

469. ο.π. Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 ο.π. Eaby 2007, 269-270.

470. ο.π. Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987, 262-266 & ο.π. Eaby 2007, 272-273.

ΛΑΚΚΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ

Οι λακκοειδείς τάφοι⁴⁷¹ εμφανίζονται από τη Νεολιθική περίοδο στη Κρήτη και η χρήση τους συνεχίστηκε στην Εποχή του Χαλκού. Ο τύπος του λακκοειδούς τάφου αποτελεί δευτερεύων τρόπο ταφής, κυρίως, της ΥΜΠ-ΙΙΙ στην Κνωσό. Το κύριο χαρακτηριστικό των λακκοειδών τάφων είναι ότι χρησιμοποιούνται για μεμονωμένες ταφές και συνήθως ενταφιασμούς. Ο O.Dickinson⁴⁷² ορίζει το λακκοειδή τάφο ως ένα κοίλωμα στο έδαφος ή στο βράχο, ορθογωνίου, οβάλ ή στρογγυλού σχήματος. Ταφές σε λακκοειδείς τάφους έχουν βρεθεί και εντός των θαλαμοειδών, θολωτών τάφων καθώς και στα σπήλαια.

Την ΠΕΣ οι λακκοειδείς τάφοι⁴⁷³ αποτελούν κοινό τύπο ταφής εντοπιζόμενο σε 21-22 θέσεις με 80-100 λακκοειδείς τάφους. Οι περισσότεροι τάφοι αυτού του τύπου ανήκουν στο ελλειπτικό ή κυκλικό σχήμα, υπάρχουν, όμως, και τετραγώνου/ορθογωνίου σχήματος. Η διάμετρος των τάφων κυμαίνεται από 0.5-1.5μ. (Ίτανος-εικ.263) και σε κάποιες περιπτώσεις είναι πλατύτεροι στη βάση από την κορυφή (Πρινιάς-Τάφος ΒΑ-εικ.156). Το βάθος των τάφων σπάνια αναφέρεται στις δημοσιεύσεις, τυπικά είναι πολύ ρηχό, στα 0.3.-0.55μ. στην Κνωσό-Β.Ν. και 0.65μ. στον Πρινιά. Στην Πετροκεφαλή οι λακκοειδείς τάφοι είναι ορθογώνιοι με βάθος 1μ., όπως οι τάφοι στα Λιλιανά (ορθογώνιοι ή τραπεζοειδείς τάφοι για λάρνακες). Οι λακκοειδείς τάφοι του Πρινιά καλύπτονται με πλάκες, ενώ ο Τάφος 182 του Β.Ν. ευθυγραμμίζεται στη μια πλευρά. Στους Αρκάδες-Ρ, 102-103 και στην Έλτυνα Τ.2-εικ.137α ήταν καλυμμένοι με πέτρες, ενώ οι τάφοι στην Ελεύθερνα σημειώνονταν με ένα μεγάλο λίθο ή στήλη (εικ.40).

Οι λακκοειδείς τάφοι⁴⁷⁴ περιέχουν συνήθως ένα μόνο πίθο ή αμφορέα, τοποθετημένο σε κάθε πλευρά. Μικρότερα αγγεία, όπως τεφροδόχα και κρατήρες τοποθετούνται συχνά κατακόρυφα. Πολλές φορές το μέγεθος των ταφικών αγγείων ορίζει το μέγεθος του κοιλώματος. Οι πίθοι συγκρατούνται στη θέση τους με λίθους στη βάση, στο λαιμό και στο στόμιο, το οποίο συνήθως φράσσεται με ένα λίθο ή με ένα όστρακο από τερακότα. Ο προσανατολισμός των ταφικών αγγείων είναι προς όλες τις διευθύνσεις αλλά οι πιο συνηθισμένες είναι Β, ΒΑ και Α. αν και οι πληροφορίες των ανασκαφών είναι σπάνιες. Οι πρακτικές των ταφών ποικίλουν (ενταφιασμός και καύση), όπως στη συνέχεια θα αναφέρουμε.

Ως προς τη χρονολόγηση οι λακκοειδείς τάφοι εμφανίζονται σε όλες τις περιόδους της ΠΕΣ αλλά ιδιαίτερα την ΥΓ εποχή. Οι τάφοι εντοπίζονται μεταξύ τάφων άλλων τύπων, όπως θολωτών, θαλαμοειδών και άλλων ταφών, αν και σε κάποιες περιπτώσεις είναι μεμονωμένοι και διασκορπισμένοι, κυρίως, στην Ανατολική Κρήτη. Στην ΥΓ εποχή οι λακκοειδείς τάφοι βρέθηκαν συχνά σε νεκροπόλεις μεταξύ πιθοταφών.

Χαρακτηριστικό, επίσης, για τους λακκοειδείς τάφους αποτελεί η σύνδεση τους από την ΥΓ τουλάχιστον εποχή με θέσεις που έγιναν πόλεις και ειδικότερα οι 4-5 από τις έξι θέσεις της ΥΓ, ενώ οι Σταμνιοί συνδέονται με άγνωστο οικισμό. Το γεγονός αυτό δηλώνει την πολιτική αλλαγή στο τέλος της ΠΕΣ.

471. Davaras & Betancourt 2004 & Eaby 2007, 305-306. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α΄ Κεφάλαιο.

472. Dickinson 1994, 215.

473. Pini 1968, 82-85 & Snodgrass 1971, 142 & Dickinson 1983, 56-57.

474. ο.π. Eaby 2007, 307-310.

Οι λακκοειδείς τάφοι⁴⁷⁵ βρέθηκαν σε όλες τις κατευθύνσεις (Δ., Β.Δ, Ν., ΝΔ. και ΒΑ) σε σχέση με τους συνδεδεμένους οικισμούς, εκτός της Β. Η απόσταση τους από τους οικισμούς ήταν μεγαλύτερη των 500μ. και μικρότερη του 1χιλ. εκτός από την περίπτωση της Πετροκεφαλής

“**SHAFT GRAVES**” –Ιδιαίτερη, ίσως περίπτωση τάφων με ομοιότητες με τους λακκοειδείς είναι οι αναφερόμενοι ως «shaft graves».⁴⁷⁶ Η πρώτη αναφορά αυτών των τάφων οφείλεται στον O.Dickinson και αφορά τάφους της Εποχής του Χαλκού στις Μυκήνες και σε άλλες περιοχές. Η υιοθέτηση της ορολογίας για την Κρήτη αφορά αρχικά τάφους της ΥΜΠ-ΙΙΙ εποχής.⁴⁷⁷ Η αναφορά αυτής της ορολογίας για τάφους της ΠΕΣ είναι σπάνια και εντοπίζεται μόνο για τέσσερεις τάφους στην Κνωσό σύμφωνα με τον H.W.Catling. Αναφέρεται στους πιο μικρούς και ρηχούς τάφους, οι οποίοι είναι συνήθως καλυμμένοι με λίθινες πλάκες και περιέχουν έναν μόνο ενταφιασμό άνδρα χρονολογούμενο στην ΥπΜ εποχή.

Μικρότερη κατηγορία τάφων με ομοιότητα με μικρούς θαλαμοειδείς τάφους είναι οι «pit graves», όπως τους ονομάζει ο O.Dickinson.⁴⁷⁸ Οι τάφοι κλείνονταν με λίθινες πλάκες. Τάφοι αυτού του τύπου της ΠΕΣ εντοπίζονται μόνο στο Β.Ν. της Κνωσού (2-4 παραδείγματα Τ.98, 186, 200-εικ.76, 201, 202), χρονολογούμενοι στην ΥπΜ εποχή. Η ταφική πρακτική σε αυτούς τους τάφους είναι η καύση και αφορά δύο γυναίκες, άνδρες και παιδί. Έχει διατυπωθεί από τους ερευνητές η άποψη ότι οι ταφές στον τύπο αυτών των τάφων αφορούν πολεμιστές.

ΚΙΒΩΤΙΟΣΧΗΜΟΙ ΤΑΦΟΙ

Ως κιβωτιόσχημο τάφο ο O.Dickinson⁴⁷⁹ ορίζει το μεμονωμένο τάφο, τετράγωνο ή ορθογώνιο με ευθυγραμμισμένες τις πλευρές, ο οποίος κλεινόταν από λίθινες πλάκες και σε μερικές περιπτώσεις οι τοίχοι του τάφου ήταν κτισμένες με πλάκες ή κατεργασμένους λίθους. Οι τάφοι αυτού του τύπου εμφανίστηκαν στην Κρήτη από την ΠΜ εποχή, κυρίως στα Β.Α. του νησιού, αν και υπάρχουν και σπάνια παραδείγματα στα Ν.Α. με φανερή την Κυκλαδίτικη επίδραση.⁴⁸⁰ Κιβωτιόσχημοι, επίσης, τάφοι εμφανίζονται στα δάπεδα εντός των θολωτών και θαλαμοειδών τάφων. Στην ΠΕΣ οι κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι σπάνιοι και συμπεριλαμβάνονται ή στους λακκοειδείς τάφους ή στα ταφικά περιφράγματα. Σε μόνο τέσσερεις θέσεις αναφέρονται τάφοι αυτού του τύπου- στο Μεσέλεροι-εικ.237, στη Κρυά, στις Αρχάνες-Φυθιές-εικ.113.και στα Μάλλια-Τροχαλοί. Στη Κρυά (ΥπΜ-ΠρΓ) ο τάφος ήταν άδειος, στο Μεσέλεροι περιείχε λίγα οστά, στις Αρχάνες-Φυθιές (6) χρονολογούνται από ΥΜΠΠΓ-ΠρΓ και ήταν κτισμένοι με πλάκες και καλύπτονταν, επίσης, με πλάκες, ενώ περιείχαν καύσεις. Στα Μάλια-Τροχαλοί έχουμε το γνησιότερο παράδειγμα κιβωτιόσχημου τάφου της ΠρΓ-Γ εποχή με πέντε τεφροδόχα αγγεία, ενώ ήταν κατασκευασμένος από μεγάλες λίθινες πλάκες.

475. Eaby 2007, 307-310.

476. Dickinson 1983, 56-57 & Eaby 2007, 312-313.

477. Evans 1906, 11-21 & Pini 1968, 46 & Dickinson 1983, 57 & Coldstream and Catling 1996, 639-640, 642-644 & ο.π. Eaby 2007, 312-313.

478. Dickinson 1983, 57 & ο.π. Eaby 2007, 313-314.

479. ο.π. Dickinson 1983, 57 & ο.π. Eaby 2007, 324-325. Αναλυτική αναφορά βιβλιογραφίας στο Κεφάλαιο Α΄.

480. Pini 1968, 9.

ΤΑΦΙΚΑ ΠΕΡΙΦΡΑΓΜΑΤΑ

Τα ταφικά περιφράγματα⁴⁸¹ ομοιάζουν με τους κιβωτιόσχημους τάφους και δεν μπορούν να διακριθούν. Οι ερευνητές, όπως η E.Hall στο Βρόκαστρο, όρισε τα ταφικά περιφράγματα - ως “bone enclosures” λόγω της ομοιότητάς τους με τα οστεοφυλάκια της Προανακτορικής εποχής. Τα ταφικά περιφράγματα είναι υπέργειες κατασκευές διαφόρων σχημάτων με μικρά διαμερίσματα (με τετράγωνη, ορθογώνια ή και ακανόνιστη κάτοψη), τα οποία χωρίζονταν μεταξύ τους με χαμηλούς τοίχους, ενώ το βάθος τους ήταν ρηχό και δεν διέθεταν εισόδους. Η κυριότερη διαφορά μεταξύ των κιβωτιόσχημων τάφων και των ταφικών περιφραγμάτων ήταν ότι είναι υπέργειοι και συνήθως αστέγαστοι τάφοι. Τα ταφικά περιφράγματα της ΠΕΣ συγκρίνονται⁴⁸² με το «σπίτι» τάφο της ΠΜ-ΜΜ εποχής με σχετικά παραδείγματα στο Μόχλο, Γουρνιά και Παλαίκατρο. Οι ερευνητές⁴⁸³ εκφράζουν αντικρουόμενες απόψεις: Ο Ν.Σταμπολίδης θεωρεί ότι τα ταφικά περιφράγματα της ΠΕΣ αποτελούν εξέλιξη των πρωιμοτέρων παραδειγμάτων, ενώ η Μ.Τσιποπούλου θεωρεί απίθανη την σχέση μεταξύ των δύο αυτών ταφικών τύπων.

Τα περισσότερα ταφικά περιφράγματα της ΠΕΣ⁴⁸⁴ απαντούν στην Ανατολική Κρήτη, στις νεκροπόλεις του Βρόκαστρου (12)-εικ.183&186, της Δρήρου (19)-εικ.191&192, στον Ανάβλοχο-εικ.190, Καβούσι-Βροντά-εικ.219,220,221,223-226,228-231,233, Πραισό, Αρκάδες και Μεσέλεροι-εικ.237-239. Σε όλες αυτές τις θέσεις τα ταφικά περιφράγματα αποτελούνται από ένα και μόνο θάλαμο ή δωμάτιο, ενώ στο Βρόκαστρο αποτελούνται από πολλά διαμερίσματα και είχαν χρησιμοποιηθεί για πολλαπλές ταφές.

Ταφικά περιφράγματα με πολλαπλές ταφές βρέθηκαν σε μια μοναδική θέση, συνήθως στην ίδια περιοχή και κάποιες φορές σε ομάδες. Τα διαμερίσματα των ταφικών περιφραγμάτων είναι ορθογώνια με κυμαινόμενες διαστάσεις 0.7-2.6μ. Το ύψος των τοίχων είναι 0.35-0.9μ., κτισμένοι με επεξεργασμένους λίθους, ενώ το χαμηλότερο τμήμα του τάφου είναι βράχος, όπως στον Ανάβλοχο, στη Δρήρο και στη Πραισό. Στο Βροντά μερικοί τάφοι χρησιμοποιούν τους τοίχους του σπιτιού ως τμήμα του τάφου, ενώ το δάπεδο είναι στρωμένο με λίθους ή χαλίκια (Δρήρος-Τ.2, Βροντά Τ.Γ.6). Οι ταφές στο Βροντά, επίσης, καλύπτονται με τύμβο από λίθους και σημαίνονται με ένα πίο ή αμφορέα.

Τα ταφικά περιφράγματα αποτελούν έναν ύστερο τύπο ταφής και οι τάφοι χρονολογούνται από την ΥΠρΓΒ-ΠΑ εποχή, με τις περισσότερες περιπτώσεις στην ΥΓ-ΠΑ, ενώ στη Δρήρο οι περισσότεροι τάφοι ήταν ατομικοί και ορισμένοι είχαν χρησιμοποιηθεί για δύο άτομα. Οι τάφοι χρονολογούνται από την Γ-ΠΑ περίοδο. Μεμονωμένα ταφικά περιφράγματα έχουν βρεθεί στη Πραισό (3ή4), στον Ανάβλοχο (1) και στο Καβούσι(4). Στη Πραισό τα ταφικά περιφράγματα ανήκουν ΠΑ, ενώ στον Ανάβλοχο ο τάφος ανήκει στη Γ περίοδο και στο Καβούσι στην ΠΑ.

481. Hall 1914, 155 & Pendlebury 1939, 308 & Eaby 2007, 325-326. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α'Κεφάλαιο.

482. Branigan 1970, 155-159 & Dickinson 1994, 215-220.

483. ο.π. Hall 1914, 155 & ο.π. Pendlebury 1939, 308 & Σταμπολίδης 1990, 289-298 & Τσιποπούλου 1984, 243 & Snodgrass 1971(2000), 169.

484. ο.π. Eaby 2007, 326-329

Ιδιαίτερες περιπτώσεις αποτελούν τα ταφικά περιφράγματα στην Ελεύθερνα⁴⁸⁵ –εικ. 12,13&17 και στον Πρινιά–εικ.154&155. Στην Ελεύθερνα τα περιφράγματα Α–εικ.12 και Κ–εικ.13 χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά την ΥΠρΓ και οι διαστάσεις τους είναι πολύ μεγαλύτερες από τα παραπάνω παραδείγματα, κυμαινόμενες από 5 X 3,5 και 2.3 X 4.4 μ. και πλαισιώνονται από ορθογώνιες τάφρους, καλυπτόμενες από ένα ανάχωμα από ακατέργαστους λίθους και χώμα. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Ν.Σταμπολίδη χρησιμοποιήθηκαν ως κρεματόρια για τις παρακείμενες ταφές παρά τα ίδια. ως τάφοι.

Στον Πρινιά βρέθηκαν 15 ή περισσότεροι τάφοι της ΠρΓΒ-Α με ορθογώνιους/τραπεζοειδείς θαλάμους με χαμηλούς, καλοχτισμένους τοίχους και με ένα μεγάλο λίθινο ανάχωμα, το οποίο κάλυπτε. πλήθος ταφικών πύλων ως τμήμα του αναχώματος. Αυτά τα δωμάτια του Πρινιά θυμίζουν περισσότερο οστεοφυλάκια προστιθέμενα στους μεγάλους Μινωικούς θολωτούς τάφους παρά ταφικά περιφράγματα, όπως σε άλλες θέσεις της ΠΕΣ.

ΤΑΦΕΣ ΣΕ ΠΙΘΟΥΣ – ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΙ

Η χρήση των πύλων για ενταφιασμούς στο χώρο της Κρήτης εμφανίστηκε⁴⁸⁶ από την ΠΜ/ΜΜ εποχή, ενώ οι πύλοι αυτή την εποχή βρίσκονται σε θολωτούς, σε θαλαμοειδείς, σε σπήλαια, σε λακκοειδείς και σε ορθογώνια οστεοφυλάκια. Η χρήση τους συνεχίστηκε και την ΥΜ εποχή, αν και στην ΥΜΙΙΙ έγιναν σπάνιες και αντικαταστάθηκαν από τις ταφές σε λάρνακες.

Στην ΠΕΣ οι ταφές σε πύλους επανήλθε ως ταφική πρακτική, με τα αγγεία να τοποθετούνται σε όλους τους τύπους των τάφων (θολωτούς, θαλαμοειδείς, λακκοειδείς, ταφικά περιφράγματα). Σε ορισμένες περιπτώσεις στη Κεντρική Κρήτη βρέθηκαν νεκροπόλεις με πιθοταφές/εγχυτρισμούς, όπως στο Πρινιά- (περίπου 200)-εικ.153α,β,γ,δ και στους Αρκάδες–εικ.131&132 (περίπου 162), αν και μερικοί εγχυτρισμοί εντοπίστηκαν και σε λακκοειδείς τάφους. Οι ταφές σε πύλους συναντούνται και εντός και εκτός τάφων. Νεκροταφεία αποκλειστικά με πιθοταφές είναι γνωστά σε τέσσερις θέσεις με ορισμένες διαφορές μεταξύ τους: στους Ατσιπάδες–εικ.7 οι ταφές σε αγγεία ήταν τοποθετημένα κατακόρυφα στο έδαφος χωρίς ύπαρξη κοιλώματος και στηριγμένα με λίθους γύρω τους. Τα αγγεία είναι συνήθως πυξίδες, σκύφοι, αμφορείς. Στο Ρέθυμνο, οι πιθοταφές είναι ίδιου τύπου.

Στον Πρινιά–εικ.153α,β,γ,δ βρέθηκαν όρθιες τεφροδόχες και λίγοι πύλοι υποστηριζόμενοι με λίθους κάτω από ένα μεγάλο τύμβο από λίθους/ερείπια και σε κάποιες περιπτώσεις μια πυρά βρέθηκε σε ένα κοιλώμα κάτω από τεφροδόχο. Στους Αρκάδες–εικ.131&132 τα ταφικά αγγεία (αμφορείς, λεκάνες, χάλκινοι λέβητες) ήταν τοποθετημένοι πάνω στο έδαφος ή σε ρηγά κοιλώματα, τα οποία τα περιέβαλαν λίθοι ή βρίσκονται σε λίθινη βάση, καλυμμένα αρχικά με αναποδογυρισμένο πύλο και μετά με χώμα δημιουργώντας ένα τύμβο.

Στην Ελεύθερνα–εικ.24-27 οι εγχυτρισμοί αποτελούν συνηθισμένη ταφική πρακτική και αφορά απλές ή πολλαπλές ταφών ενηλίκων (των δύο φύλων), παιδιών και νηπίων. Οι πύλοι είναι συνήθως υπερμεγέθεις και οι περισσότεροι ανασκάφτηκαν στο Β.Α τμήμα του νεκροταφείου καθώς και στα κράσπεδα των ταφικών πυλών.

485. Eaby 2007, 327. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α' Κεφάλαιο.

486. Pini 1968, 12-13 & Τσιποπούλου 1984, 244-245 & ο.π. Eaby 2007, 318-321. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α' Κεφάλαιο.

Στην Ανατολική Κρήτη⁴⁸⁷ είναι μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως αυτές στο Βρόκαστρο και αφορούν παιδιά, καθώς και στο Μακρύγιαλο του 7^{ου} αι π.Χ.

Η χρονολόγηση των πιθοταφών τοποθετείται στη Γ εποχή ή υστερότερα, στο Πρινιά και στο Σμάρι στην Ανατολίζουσα περίοδο και στους Αρκάδες μέχρι την Αρχαϊκή. Χρονολογικά η μόνη εξαίρεση αφορά τους Ατσιπάδες και την ΥΜΠΓ-ΥπΜ εποχή. Οι νεκροπόλεις με πιθοταφές βρίσκονται κοντά στους οικισμούς με τους οποίους συνδέονται (<500μ.), αν και στο Σμάρι βρίσκονται 1.5 χιλ από τον οικισμό. Οι θέσεις-Πρινιάς, Αρκάδες, Ροτάσι έγιναν πόλεις, ενώ οι νεκροπόλεις τους είναι στα ΒΔ, Δ, Β., και στους Ατσιπάδες στα ΝΑ.

ΨΕΥΔΟΘΟΛΟΙ⁴⁸⁸—Στις πιθοταφές ανήκει μια ιδιαίτερη κατηγορία, οι ψευδοθόλοι τάφοι, οι οποίοι αποτελούνται από έναν πίθο, τοποθετημένο σε ένα ρηχό λακκοειδή και κτισμένο γύρω του με λίθους κατά τον εκφρορικό τρόπο. Ορισμένοι ψευδοθόλοι έχουν στρωμένα δάπεδα, όπως στην Κρυά. Αυτού του τύπου οι τάφοι εμφανίζονται⁴⁸⁹ σε πέντε θέσεις- Κρυά-εικ.261, Μεσέλεροι, Αρκάδες, Πρινιάς, Ελεύθερνα (η απόδοση των τάφων σε αυτό το τύπο ταφής είναι δύσκολη λόγω των σύντομων αναφορών των πιθοταφών ότι απλά καλύπτονται με λίθους). Οι ψευδοθόλοι στη θέση Κρυά βρίσκονται ανάμεσα στους θολωτούς τάφους αλλά και μεταξύ των πιθοταφών και των λακκοειδών. Στους Αρκάδες ανάμεσα στους πλησιέστερους θολωτούς. Η χρονολόγηση των ψευδοθόλων κυμαίνεται από την Γ-Α εποχή, ενώ η πλειονότητα τους ανήκει στην ΥΓ εποχή. Οι πιο πρώιμες ταφές αυτού του τύπου αναφέρονται στην Κρυά από την ΥΜΠΓ-ΠρΓ εποχή.

Ολοκληρώνοντας την εικόνα των Πιθοταφών⁴⁹⁰ είναι αναγκαίο να αναφερθούμε σε πιθοταφές, οι οποίες συνδέονται με άγνωστους τάφους και εντοπίστηκαν σε κάποιες θέσεις, κυρίως, στην Ανατολική Κρήτη- Αναβλοχό, Βρόκαστρο-Αμυγδαλή, Καβούσι-Καλό Μούρι, Μακρύγιαλος. Αρκαλοχώρι, Αλιτζανή, Ανώπολη, Επισκοπή, Κάτω Βάθεια, Έλτυνα, Κοχάρι, Σμάρι, Καμάρες και Καμηλάρη.

487. Pini 1968, 12-13 & Τσιποπούλου 1984, 244-245 & ο.π. Eaby 2007, 318-321. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Α' Κεφάλαιο.

488. ο.π. Eaby 2007, 321.

489. Eaby 2007, 321-322. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

490. ο.π. 332.

ΑΛΛΟΙ ΤΥΠΟΙ ΤΑΦΩΝ

Στο χώρο της Κρήτης έχουν διαπιστωθεί διάφορες ταφές οι οποίες δεν εντάσσονται στους παραπάνω τύπους τάφων και θα αναφερθούν στη συνέχεια.⁴⁹¹

Στο Τάφο C της Πραισού-εικ.251α,⁴⁹² ο οποίος δεν χαρακτηρίζεται με την παραπάνω ορολογία των τάφων, αν και ομοιάζει με τον όρο «shaft» ή κιβωτιόσχημο τάφο. Είναι μεγάλου μεγέθους, ορθογωνίου σχήματος και βάρους 3μ., καλυμμένος με τοίχους και διαθέτει δάπεδο, ενώ το υψωμένο θρανίο καλυπτόταν με λίθινες πλάκες, διαφέροντας από τα γνωστά παραδείγματα των λακκοειδών τάφων. Περιείχε δύο ή τρεις ενταφιασμούς, οι οποίοι αρχικά είχαν τοποθετεί στο θρανίο.

Στο Βροντά⁴⁹³ εντοπίστηκαν στην περιοχή των ταφικών περιφραγμάτων καύσεις ή ενταφιασμοί της ΥΓ – ΠΑ στη γωνία ενός δωματίου ή στην είσοδο, καλυμμένες κάτω από ένα σωρό από λίθους, ενώ τα κτερίσματα ήταν πολύ φτωχά και, κυρίως, μόνο μερικά αγγεία.

Στην Ελεύθερνα⁴⁹⁴ βρέθηκε μικρός αριθμός ταφών, οι οποίες ονομάστηκαν «ανοιχτές ταφές»-εικ.29 της ΠΑ ή υστερότερες. Οι ταφές αυτές αφορούν ενταφιασμούς γυναικών ή κοριτσιών πάνω σε ξύλινα φέρετρα καλυμμένα με ύφασμα. Τα κτερίσματα αυτών των ταφών είναι αγγεία, περόνες και πόρπες.

Ορισμένες ταφές ανδρών στην Ελεύθερνα αφορούν ταφικές πυρές-εικ.23, τοποθετημένες σε ορθογώνιους τάφους ή πάνω στο έδαφος και κάποιες φορές σε βάση από πλίνθες, οι οποίες καλύπτονται με μεγάλο ή μικρό ανάχωμα από χώμα ή πέτρες. Η επάνω επιφάνεια της πυράς καλύπτεται με μεγάλα ή μικρά χαλίκια και σηματοδοτείται από στήλη ή cippus-εικ.41.

Στην Ελεύθερνα χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί και ο τάφος M-, όπως προαναφέραμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Ο τάφος M-εικ.37&38 έχει κτιριακή μορφή, με καλοχτισμένες παραστάδες, αν και δεν γνωρίζουμε τον τρόπο στέγασης του.

Στο τάφο 26 στη Κρυά⁴⁹⁵ ο τύπος του τάφου δηλώνει οστεοφυλάκιο με έξι κρανία, από τα οποία το ένα έφερε τραύμα

Στον Πριλιά⁴⁹⁶ μεταξύ των τάφων της ΥΜΠΓ – ΥπΜ υπάρχουν οι λακκοειδείς τάφοι K, 207 και 232, οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι εντός ενός μεγάλου κυκλικού λίθινου περιφράγματος και τύμβου, με τους τάφους 207 και 232 να περιβάλλονται αρχικά με ένα μικρό, δικό τους περίφραγμα ή τύμβο με μεγάλους λίθους. Στους τάφους αυτούς ως κτερίσματα περιλαμβάνονται αμφορείς και χάλκινες περόνες.

491. Αναλυτική βιβλιογραφία στο Κεφάλαιο Α'.

492. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a, 572-575 & ο.π. Eaby 2007, 313..

493. Catling 1988, 72 & Gesell, Day, Coulson 1988, 283 & 298 Coulson, Gesel and Day 1989/90, 306 & ο.π. Eaby 2007, 332-333..

494. Stampolidis 1990, 377-381 & ο.π. Σταμπολίδης 1994a, 43-44 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 26 & 119-122 & Σταμπολίδης & Θέμελης 2004, 131-132 & ο.π. Eaby 2007, 332-333.

495. Δαβαράς 1972a, 646-647 & Δαβαράς 1973-1974, 931-932, & Δαβαράς 1976a, 381-382 & Eaby 2007, 332-333.

496. Αλεξίου 1970, 494 & Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Rizza 1972, 633-634 & Rizza 1973, 579-560 & Rizza 1973-1974, 912-914 & Eaby 2007, 332-333.

Ένας σπάνιος τύπος ταφής είναι οι ταφές⁴⁹⁷ νηπίων ή παιδιών κάτω από τα δάπεδα των σπιτιών και εντοπίζονται σε δύο θέσεις στην Κνωσό και το Βρόκαστρο.

Στο Βρόκαστρο βρέθηκαν ενταφιασμοί παιδιών της ΥπΜ εποχής (σε πίθο και σε αμφορέα) κάτω από το πάτωμα στις γωνίες δύο δωματίων.

Στην Κνωσό βρέθηκαν ταφές νηπίων της ΥΜΠΠΓ και ΥπΜ κάτω από τα δάπεδα των δωματίων σ' όλη την έκταση του οικισμού πίσω από το Stratigraphical Μουσείο. Ο τύπος αυτός ταφής⁴⁹⁸ των νηπίων και των παιδιών κάτω από το δάπεδο είναι ο πρώτος τρόπος ταφής που εντοπίστηκε στη Κρήτη και ιδιαίτερα στην Κνωσό από την Πρώιμη Νεολιθική ΙΙ και την Μεσο-Νεολιθική εποχή.

Τέλος σε διάφορες θέσεις της Κρήτης βρέθηκαν άγνωστου τύπου τάφοι⁴⁹⁹ ή ταφές χωρίς τάφους. Αφορούν κυρίως καύσεις σε αγγεία ή σε λάρνακες αλλά και σε υποτυπώδεις τάφους Εντοπίζονται στις περιοχές: Καμινάκι, Λαγού, Μέσα Λασιθι, Βραχάσι, Καβούσι-Κάστρο, Αδρόμυλοι, Αγ.Γεώργιος, Κούτσουρας, Πραισός, Σκλάβοι, Ζάκρος, Αμπελούζος, Καβροχώρι, Κρουσώνας, Τυλισσός, Επισκοπή, Λύττος, Νιπιδιτός, Σμάρι, Ζίντα, Φαιστός, Σίβας, Αρχάνες-Φυτιές, Κνωσός, Όρος Γιούχτα, Νέα Αλικαρνασός, Προφήτης Ηλίας, Τσαγκαράκη, Βιάννος, Παντάνασσα και Θρόνος.

«ΜΝΗΜΕΙΑ»-ΤΑΦΙΚΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στην Ταφική αρχιτεκτονική αναγκαίο είναι να αναφερθούμε και σε ορισμένα κτίρια-Μνημεία,⁵⁰⁰ τα οποία βρέθηκαν εντός νεκροπόλεων με ή χωρίς ίχνη ταφής. Κτίρια ως Μνημεία βρέθηκαν στην Ελεύθερνα, όπως το Μνημείο Α1Κ1, 4 Α, 4Κ και Λ-ΛΙ (πλήρης περιγραφή στο Κεφάλαιο Α)-εικ.16α,31,32,33&34. Η δόμηση των κτιρίων είναι επιμελημένη. Η μελέτη της χρήσης τους αποτελεί ακόμη αντικείμενο διερεύνησης, αν και ο Ν.Σταμπολίδης θεωρεί ότι ορισμένα από τα κτίσματα αυτά αποτελούν κενοτάφια ή ηρώα, όπως το Μνημείο 4 Α, το οποίο δεν περιείχε οστά.

497. Eaby 2007, 323-324 .

498. Warren 1983,73, 80

499. Eaby 2007, 333-336. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

500. Σταμπολίδης 1987, 272-273 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & ο.π Σταμπολίδης 1994α, 50-51& 55-58 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 132-134 & ο.π.Σταμπολίδης 2004, 64-65 & Eaby 2007, 184-185 & Stampolidis 2008, 135-137.

ΤΑΦΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Η ΠΕΣ στη Κρήτη χαρακτηρίζεται και από τις δύο ταφικές πρακτικές⁵⁰¹ τον ενταφιασμό και την καύση-Παράρτημα Β, παρουσιάζοντας μια συνέχεια από την Εποχή του Χαλκού, κυρίως, όσον αφορά τους ενταφιασμούς και λιγότερο τις καύσεις.⁵⁰²

Η νεώτερη έρευνα⁵⁰³ εξετάζοντας τις ταφικές πρακτικές είχε διατυπώσει διάφορες απόψεις σχετικά με την υιοθέτηση της πρακτικής των καύσεων σε σχέση με την είσοδο νέου λαού στη Κρήτη στο τέλος της εποχής του Χαλκού. Οι απόψεις αυτές σήμερα έχουν παραμεριστεί και η πρόσφατη έρευνα θεωρεί ότι η καύση ως πρακτική μέθοδος υιοθετήθηκε στην Κρήτη αλλά και στις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας με μεγάλη πιθανή βεβαιότητα από τις επαφές τους με την Ανατολή, όπου η ταφική αυτή πρακτική επικρατούσε.

Η καύση⁵⁰⁴ ως ταφική πρακτική περιγράφεται εκτεταμένα στα Ομηρικά έπη, από όπου αντλούμε πληροφορίες για τον τρόπο τέλεσης της και θα αναφέρουμε στο Κεφάλαιο Γ'. Πολλοί ερευνητές έχουν αναφερθεί στον Όμηρο και έχουν συνδέσει τα ανασκαφικά ευρήματα με τις περιγραφές στα Ομηρικά έπη.

Οι ενταφιασμοί λάμβαναν⁵⁰⁵ χώρα σε λάρνακες, πίθους και σε κάποια περιπτώσεις σε άλλα αγγεία αλλά και στο δάπεδο του τάφου, ενώ οι καύσεις σε τεφοδόχους ή σε άλλα αγγεία (όπως πυξίδες, αμφορείς, κρατήρες αλλά και πίθους) πήλινα ή χάλκινα.

Θολωτοί τάφοι⁵⁰⁶ - Οι ταφικές πρακτικές των θολωτών τάφων αυτή την εποχή, όπως και παραπάνω αναφέραμε, είναι οι ενταφιασμοί και οι καύσεις. Στους θολωτούς τάφους της Ανατολικής Κρήτης ή στη δυτική πλευρά του Λασιθίου εντοπίστηκαν σε μεγάλο ποσοστό ενταφιασμοί, ενώ οι περιπτώσεις καύσεων αποκλειστικά βρίσκονται στο κεντρικό μέρος του νησιού.⁵⁰⁷ Ως προς τα υπολείμματα των καύσεων έχει παρατηρηθεί από τους ερευνητές ότι στις παλαιότερες ανασκαφές δεν υπάρχει συχνή αναφορά στοιχείων είτε λόγω μη διατήρησης τους είτε λόγω μη παρατήρησης αυτών. Επιπλέον τα μερικά αποτεφρωμένα υπολείμματα των καύσεων μπορούν εύκολα να μπερδευτούν με τους ενταφιασμούς, ενώ τα στοιχεία καύσης που δηλώνουν πρόσφατες επικήδειες προσφορές και δραστηριότητες με την καύση. Οι θολωτοί τάφοι με κυκλικούς θαλάμους (6 με μεγάλους θολωτούς τάφους και ο τάφος των Αγίων Παρασκιών μικρότερου τύπου) περιέχουν καύσεις, εκτός από τον τάφο στην Παντάνασσα-εικ.9. Ενταφιασμούς εντοπίζουμε στους μικρούς θολωτούς τάφους με εξαίρεση τους τάφους του Πρινιά και της Κνωσού-Κεφάλα., οι οποίοι διαθέτουν ορθογώνιους και κυκλικούς θαλάμους.

501. Τα προαναφερθέντα ανασκαφικά δεδομένα του Κεφαλαίου Α' από την Κεντρική και Ανατολική Κρήτη το αποδεικνύουν στις Περισσότερες των περιπτώσεων ακόμη και στην ίδια νεκρόπολη. Ανδρόνικος 1968, 115-119 & Μαζαράκης Αινιάν 2000, 147-148 & 158, 163-164, 170-171 & Μελάς 2001, 17, 25.

502. Την εξέταση των ταφικών πρακτικών θα την συνδέσουμε με τα είδη τάφων.

503. Kurtz & Boardman 1994, 26-27 & Snodgrass 1977, 12 & Snodgrass 1980, 21 & Morris 1987, 96-99 & ο.π. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 150-151.

504. Ανδρόνικος 1963, 249-291 & Ανδρόνικος 1968, 115-119 & Σταμπολίδης 1994β, 26-28 & ο.π. Μαζαράκης Αινιάν 2000, 147-148.

505. Kurtz & Boardman 1994, 41-48 & Eaby 2007, 225-226.

506. ο.π. Eaby 2007, 224-225.

507. Θέσεις μόνο με ενταφιασμούς εμφανίζονται στην Παπούρα, στο Καρφι-Ζένια, Χαλασμένος, Καβούσι, Βασιλική-Καμαράκι, Ανδρόμυλοι, Χαμαίζι, Πραισός-Μαυρικά, Σφακιά, Έργανος, Κράσι και Παναγιά ενώ στην Κεντρική Κρήτη Πρινιάς, Καμάρες, Κνωσός-Κεφάλα. Θέσεις με καύσεις έχουμε στη Γόρτυνα στις Αγίες Παρασκιές, στους Αρκάδες, στην Έλτυνα, Φαιστός, Κνωσός-Τεκέ, Παντάνασσα και Πραισός Α.

Στις θέσεις, όπου εντοπίζονται ενταφιασμοί και καύσεις⁵⁰⁸ μαζί διαπιστώνουμε ότι βρίσκονται, κυρίως, στην Ανατολική Κρήτη. Οι καύσεις σε ένα τάφο δηλώνονται με ένα ή δύο παραδείγματα, αν και είναι κάτι ασυνήθιστο, υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο ίσως έναν ενδεικτικό τρόπο ταφής για αυτές τις θέσεις.

Οι θολωτοί τάφοι της ΠΕΣ περιλαμβάνουν μικρό αριθμό ταφών,⁵⁰⁹ συνήθως μέχρι πέντε και μόνο 10-11 τάφοι περιέχουν περισσότερες των οκτώ (Κνωσός-Τεκέ, Βρόκαστρο-Ματζιχόρτια-III, Ροτάσι, Αγίων Παρασκιών, Αρκάδες-R και ίσως στη Γόρτυνα, Έλτυνα και Φαιστό). Στους μεγάλους κυκλικούς θολωτούς τάφους, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ταφές δεν δημοσιεύτηκαν, αν και εμφανίζουν να περιέχουν μεγάλο αριθμό ταφών.

Σύμφωνα με τον K. Nowicki⁵¹⁰ ο μικρός αριθμός ταφών στους μικρούς θολωτούς τάφους δηλώνει, ότι αυτοί ανήκαν σε μια οικογένεια και η χρήση τους εκτείνεται τουλάχιστον για 50 χρόνια, αν και σε κάποιους τάφους η χρήση επεκτείνεται χρονικά. Από τους 12 τάφους με το μεγαλύτερο αριθμό ταφών (15-20), οι τέσσερις είναι τάφοι με κυκλικούς θαλάμους και μόνο με καύσεις. Χαρακτηριστική η περίπτωση ενός τάφου από το Βρόκαστρο με ορθογώνιο θάλαμο, ο οποίος περιέχει 25 κρανία σε σειρά και σωρούς από οστά. Αυτοί οι τάφοι ήταν σε χρήση για μεγαλύτερο διάστημα από αυτούς με τις λιγότερες ταφές.

Στη θέση Καβούσι-Αλώνι μερικά κρανία μεταφέρθηκαν αργότερα σε χάλκινες φιάλες και στο Πρινιά-Δ ένα παιδί είχε ενταφιασθεί σε λίθινο αγγείο. Παιδικές ταφές έχουν μάλλον διαπιστωθεί σε τάφους στο Βρόκαστρο-Καρακοβίλια, Βασιλική Καμαρακί, στο Πρινιά-D και στο Ροτάσι αλλά δεν έχουν διατηρηθεί τα οστά των παιδιών ή δεν έχουν σημειωθεί από τους ανασκαφείς, όποτε η έρευνα δεν μπορεί να διαπιστώσει με ακρίβεια την παρουσία τους. Στο Βρόκαστρο σε 4 περιπτώσεις οι ταφές ήταν ενταφιασμοί αλλά περιελάμβαναν στον ίδιο τάφο και καύσεις ενηλίκων. Επίσης, το φύλο των ενηλίκων σπάνια διαπιστώνεται από τους ανασκαφείς, όπως στις περιπτώσεις του ενταφιασμού μιας γυναίκας και ενός παιδιού από το Ροτάσι και στις καύσεις δύο ανδρών σε πίθο και χάλκινο κρατήρα από την Παντάνασσα.

Ως προς τη χρονολόγηση και οι ενταφιασμοί και οι καύσεις εμφανίζονται σε όλες τις περιόδους της ΠΕΣ. Η πλειονότητα των θολωτών τάφων της ΥΜΠΠ περιέχει ενταφιασμούς. Σε τρεις θέσεις της Ανατολικής Κρήτης, Κριτσά, Πραισός-Φωτούλα, Μουλιανά, διαπιστώθηκαν μία ή δυο πιθανόν καύσεις μαζί με ενταφιασμούς. Οι δύο θολωτοί τάφοι στη Κρυά με καύσεις δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί, ενώ ένας τάφος στο Βρόκαστρο-Κοπράνες φαίνεται να περιέχει καύσεις, αν και είναι δυνατόν να ανήκουν υστερότερα από την ΠΠ.

Σύμφωνα με τους ερευνητές στις περισσότερες των περιπτώσεων η χρονολόγηση⁵¹¹ των ταφών ενός τάφου είναι αδύνατη στον προσδιορισμό της περιόδου που ανήκουν.

508. Θέσεις με ενταφιασμούς και καύσεις μαζί εντοπίζονται Κριτσά, Βρόκαστρο, Βροντά, Κρυά, Μουλιανά Α, Πραισός-Φωτούλα, Κούρτες, Ροτάσι και Αρκάδες. Η εύρεση και των δύο ταφικών πρακτικών στην Ανατολική Κρήτη κυρίως στις αρχές της ΠΕΣ είναι ενισχυτικό στοιχείο της άποψης διάδοσης της καύσης από την Ανατολή.

509. Eaby 2007, 225-228..

510. Nowicki 2000, 98. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

511. ο.π. Eaby 2007, 231.

Στους τάφους της **ΥπΜ**, στις νέες θέσεις η πλειονότητα⁵¹² αφορά ενταφιασμούς και μόνο δυο τάφοι περιέχουν ενταφιασμούς και καύσεις (Κούρτες και Βροντάς- μια περίπτωση καύσης), ενώ ένας τάφος μόνο με καύση στην Παντάνασσα. Στην **ΠρΓ και ΠρΓΒ** οι τάφοι που κτίστηκαν σε νέες θέσεις περιέχουν καύσεις. Μόνο οι τάφοι των Αρκάδων-Α-Σ περιέχουν ενταφιασμούς. Ο ενταφιασμός παραμένει, όμως, ως η προεξέχουσα ταφική πρακτική σε αυτές τις λίγες πρώιμες θέσεις, οι οποίες συνέχισαν να χρησιμοποιούνται. Χαρακτηριστική η περίπτωση επτά θολωτών τάφων με κυκλικούς θαλάμους της Κεντρικής Κρήτης: στο Ροτάσι, Αγίων Παρασκιών, Αρκάδες-Ρ,Λ, Έλτυνα, Φαιστός, Κνωσός-Τεκέ, στους οποίους βρέθηκε μεγάλος αριθμός καύσεων, καθώς και ο μεγαλύτερος αριθμός αγγείων (πάνω από 100), όπως και στη συνέχεια θα αναφέρουμε. Οι τάφοι αυτοί έχουν κτιστεί την ΠρΓ ή Γ εποχή.

Οι τάφοι της Γ εποχής περιέχουν σε περισσότερη συχνότητα ενταφιασμούς παρά καύσεις, οι πέντε από τους εννέα τάφους ή τέσσερεις, σε πέντε θέσεις, ενώ καύσεις βρέθηκαν σε δύο από αυτές τις πέντε θέσεις.

Θαλαμοειδείς τάφοι – Οι θαλαμοειδείς τάφοι⁵¹³ της ΠΕΣ περιλαμβάνουν μια – πέντε ταφές, ενώ οι πολλαπλές ταφές είναι κοινές, καθώς και πολυάριθμα είναι τα παραδείγματα μεμονωμένης ταφής. Τάφοι με 6-10 ταφές εντοπίζονται στο Β.Ν. της Κνωσού, στο Ηράκλειο-Ατσαλενιο.Α και Μασταμπά, στην Κνωσό-Άγιος Ιωάννης.Ι, Φορτέτσα -Ρ, VII, F, X, II, Γυσάδες και στην Ελεύθερνα - (Ιδιαίτερη περίπτωση ο τάφος ΑΚ1-τεφροδόχα αγγεία με 141 ταφές).⁵¹⁴ Στο Β.Ν. της Κνωσού οι τάφοι περιέχουν 10 ή λιγότερες ταφές, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό ταφών στη Φορτέτσα και στο Β.Ν. βασίζεται στα τεφροδόχα αγγεία και όχι σε επιβεβαιωμένες καύσεις. Το υψηλότερο ποσοστό ταφών υπολογίστηκε στο Τάφο Ρ της Φορτέτσας με 78 και ακολουθεί ο τάφος Π με 28. Οι περισσότεροι τάφοι περιορίστηκαν σε ταφές ολίγων ατόμων και σύμφωνα με W.Cavanagh πιθανό να αντιπροσώπευαν οικογενειακούς τάφους,⁵¹⁵ οι οποίοι εξυπηρετούν μια στενή συγγενική ομάδα (κυρίως στην Κνωσό).

Οι θαλαμοειδείς τάφοι⁵¹⁶ περιείχαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους καύσεις εκτός από ορισμένους μεμονωμένους ΠρΓ ενταφιασμούς (αναφέρονται στη συνέχεια). Ως τεφροδόχοι χρησιμοποιούνταν πίθοι, κρατήρες, αμφορείς, καθώς και μεγάλα ωοειδή αποθηκευτικά αγγεία,. Οι προσφορές τοποθετούνται στο εσωτερικό ή δίπλα τους και μερικές φορές πάνω σε πλάκες. Σε κάποιες περιπτώσεις η τεφροδόχος ήταν ένας χάλκινος λέβητας τοποθετημένος μερικές φορές πάνω σε πλάκα με κοίλωμα για να τον στηρίζει (Τυλισσός, Κνωσός-Φορτέτσα). Τα αγγεία τοποθετούνται στο δάπεδο των θαλαμοειδών δίπλα-δίπλα και όταν αυτό καλυπτόταν σχηματιζόταν δεύτερο στρώμα πάνω από το πρώτο. Μερικές φορές χρησιμοποιείτο για ταφές ο δρόμος ή μια κόγχη διαμορφωμένη στα τοιχώματα του, Ένας τάφος φαίνεται ότι περιείχε πάνω από 80 ταφές, που εκτείνονται χρονικά από τα μέσα του 9^{ου} ως τα μέσα του 7^{ου} αι.π.Χ.

512. Eaby 2007, 231. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

513. ο.π. Eaby 2007, 283-284. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

514. Agelarakis 2005, 62-65

515. Coldstream and Catling 1996, 664.

516. ο.π. Coldstream and Catling 1996, 663 & ο.π. Eaby 2007, 284.

Στην Ανατολική Κρήτη –Κριτσά οι ενταφιασμοί⁵¹⁷ σε λάρνακες και λέβητες βρέθηκαν μαζί με καύσεις, καθώς και στους Ανδρόμυλους, με χρονολόγηση από την ΥΜΠΓ-ΥΠΜ. Στην Κεντρική Κρήτη οι ενταφιασμοί εντοπίζονται στην Έλτυνα(ΠρΓ-ΠρΓΒ), στη Φαιστό-Λιλιανά(ΥΜΠΒ-ΥποΜ και στη θέση του Φυγιάτη (ΠΓ-ΠρΤ), στη Κνωσό-Αγ. Ιωάννης, Κεφάλια, Βόρειο Νεκροταφείο και Άνω Γυψάδες.

Οι ενταφιασμοί⁵¹⁸ ενηλίκων των θαλαμοειδών τάφων της Κεντρικής Κρήτης χρονολογούνται στην ΥΜΠΓ ή στην ΥΠΜ εποχή (με εξαίρεση τις ταφές της Έλτυνας) και στην Κνωσό σημειώνεται ότι ο ενταφιασμός αποτελεί την κύρια ταφική πρακτική της ΥΠΜ εποχής, ενώ η ταφική πρακτική της καύσης εμφανίζεται αυτή την περίοδο μόνο στο Β.Ν.

Σχετικά με τις ταφές παιδιών (σε πίθους, λάρνακες και άλλα αγγεία) υπάρχουν αναφορές σε θαλαμοειδείς τάφους της ΠΕΣ. Παιδικές καύσεις βρέθηκαν στη Κριτσά-Καθαρό, Φαιστός-Λιλιανά Δ και στην Ελεύθερνα, ενώ οι ενταφιασμοί στην Κνωσό-Β.Ν., όπου έχει διαπιστωθεί ότι οι λάρνακες της ΥΜΠΑ-Β επαναχρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς νηπίων από την ΠρΓΒ και εξής, ενώ οι περισσότεροι ενταφιασμοί της Γ στον ίδιο νεκροταφείο είναι παιδιών.

Λακκοειδείς τάφοι – Οι ταφικές πρακτικές στους λακκοειδείς τάφους⁵¹⁹ είναι και οι ενταφιασμοί και οι καύσεις. Αναλυτικά: στη Μυρσίνη Τ.Ι-ενταφιασμοί, στο Πριλιά-καύσεις, στην Έλτυνα Τ.8-9-ενταφιασμοί, ενώ στη Φαιστό-Λιλιανά-ενταφιασμοί σε λάρνακες. Κάθε τάφος, συνήθως, περιέχει, όπως προαναφέραμε, μόνο μία ταφή ή ορισμένες φορές δύο. Εξαιρέσεις έχουμε στην Πετροκεφαλή (5), στη Φαιστό-Λιλιανά(3) και στην Έλτυνα Τ.2(7).

Οι ταφικές πρακτικές του ενταφιασμού και της καύσης εμφανίζονται από κοινού, ενώ η καύση προεξέχει στην Κεντρική Κρήτη. Ο ενταφιασμός στην ΠΕΣ εμφανίζεται κυρίως στους λακκοειδείς τάφους. Ιδιαίτερο, επίσης, χαρακτηριστικό των λακκοειδών τάφων είναι ο μεγάλος αριθμός ενταφιασμών παιδιών και νηπίων, σε έξι θέσεις, όπως στο Βρόκαστρο-Ξαυγά, Μεσέλεροι-Πέτρου Τ.5, στην Μυρσίνη, στην Έλτυνα.Τ.9, στην Κνωσό-Β.Ν Τ.79 και 78 (ο οποίος περιέχει ταφή νηπίου της ΥΓ-ΠΑ εποχής) και στην Ελεύθερνα. Στην Ελεύθερνα οι λακκοειδείς τάφοι περιέχουν πιθοταφές/εγχυτρισμοί, και η χρήση αυτού του τύπου ταφής για ορισμένα μέλη της κοινωνίας της Ελεύθερνας αποτελεί μια ιδιαιτερότητα και αφορά κυρίως νήπια, παιδιά, νέους και ενήλικες (κυρίως άνδρες) κάτω των 55 ετών. Οι ταφές ενηλίκων ανήκουν στα φτωχότερα στρώματα της κοινωνίας.

Ταφικά Σπήλαια – Η ταφική πρακτική που συναντάμε σε μεγαλύτερο ποσοστό στα Ταφικά σπήλαια⁵²⁰ είναι ο ενταφιασμός και μόνο στο σπήλαιο Πισκοκέφαλο-Μπεράτη έχουμε μεικτή πρακτική ενταφιασμών και καύσεων. Χαρακτηριστική η περίπτωση στη Πραισό –Κάσαλος, η οποία δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί, με την ανεύρεση τμημάτων οστών από καύσεις σε πίθο και μεγάλη πυξίδα.

517. Coldstream and Catling 1996, 663 & ο.π. Eaby 2007, 284 -286.

518. Coldstream 1998, 58-61.

519. Sophianos & Saliaka 2006 & ο.π. Eaby 2007, 307-308. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων του Κεφαλαίου Α'.

520. ο.π. Eaby 2007, 265.-267.

Ταφικές Βραχοσκεπές- Η ταφική πρακτική στις βραχοσκεπές⁵²¹ είναι ο ενταφιασμός, συχνά με πολλαπλές ταφές, αν και στις περισσότερες θέσεις διαπιστώνεται μόνο μία ταφή. Τα παραδείγματα αυτών των ταφών στις βραχοσκεπές βρίσκονται κοντά σε άλλους τύπους τάφων, όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, με μία μόνο ταφή και έχει θεωρηθεί ότι ανήκουν σε άτομα, τα οποία για κάποιο λόγο ενταφιάστηκαν απομονωμένα από τους υπόλοιπους.

Φυσικά Κοιλώματα Βράχων – Οι ταφικές πρακτικές στα φυσικά κοιλώματα βράχων είναι συνήθως ενταφιασμοί. Οι καύσεις, οι οποίες έχουν βρεθεί στις Αγ. Παρασκίες δεν έχουν ακόμη επιβεβαιωθεί από την έρευνα.

Πιθοταφές- Η τυπική ταφική πρακτική⁵²² σε όλες σχεδόν τις θέσεις είναι η καύση. Στον Πρινιά ορισμένοι πίθοι περιέχουν ενταφιασμούς κυρίως, νέων, ενώ σε κάποιους το κρανίο έχει διατηρηθεί αλλά το υπόλοιπο σώμα έχει καεί. Στους Ατσιπάδες οι πίθοι περιέχουν καύσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν παιδιά και νήπια, ενώ στην Ελεύθερνα υπάρχουν και οι δύο πρακτικές με προεξέχοντα τον ενταφιασμό/εγχυτρισμό προς τον 7^ο αι π.Χ..

Στους **Ψευδοθόλους**⁵²³ τάφους η ταφική πρακτική είναι ο μεμονωμένος ενταφιασμός, όπως στο Πρινιά και αφορά νέους, ενώ στην Ελεύθερνα οι ενταφιασμοί αφορούν παιδιά, εφήβους ή ενήλικες άνω των 55.

Ταφικά Περιφράγματα – Οι ταφικές πρακτικές στα Ταφικά περιφράγματα⁵²⁴ αφορούν και ενταφιασμούς και καύσεις και σε τρεις περιπτώσεις συνυπάρχουν στον ίδιο τάφο. Οι καύσεις συνήθως των ταφικών περιφραγμάτων κυμαίνονται από μία έως δύο. Στον Βροντά τα ταφικά περιφράγματα περιέχουν πολλαπλές ταφές και σε μία περίπτωση οκτώ. Ιδιαίτερα στο Βρόκαστρο τα ταφικά περιφράγματα δέχτηκαν αποκλειστικά καύσεις. Ως τεφροδόχοι έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλα αγγεία. Σε πολλά περιφράγματα, τα οποία είναι θέσεις ταφικών πυρών, περιέχονται ενταφιασμοί, κυρίως, νηπίων και παιδιών.

Τα ταφικά περιφράγματα της Ελεύθερνας Α και Κ είναι κρεματόρια των παρακείμενων τάφων (όπως και παραπάνω αναφέραμε), ενώ στον Πρινιά οι θάλαμοι των ταφικών περιφραγμάτων περιέχουν καύσεις σε τεφροδόχους πίθους αλλά και πυρές

521. Eaby 2007, 269-270 & 272-273.. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων του Κεφαλαίου Α'.

522. Eaby 2007, 319-320.

523. ο.π. Eaby 2007, 321.

524. ο.π. Eaby 2007, 327-328.

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

Η μελέτη της ταφικής αρχιτεκτονικής, των ταφικών πρακτικών ολοκληρώνεται με την προσέγγιση των ταφικών εθίμων⁵²⁵—προσφορών - Παράρτημα Β, επικήδειων τελετουργικών δείπνων, σπονδών, ταφικών πυρών και κτερισμάτων.

Στους **θολωτούς τάφους** και των δύο τύπων οι ερευνητές⁵²⁶ διαπίστωσαν όλα τα παραπάνω ταφικά έθιμα. Αναλυτικότερα:

Εντοπίστηκαν ειδώλια ζώων από τερακότα (ταύρων, αγελάδων, πρόβατο και κατσίκια), τα οποία αποτελούν συνηθισμένες προσφορές στην εποχή του Χαλκού, έξω από θολωτούς τάφους της ΠΕΣ σε τέσσερις θέσεις-Καρφί, Παπούρα, Καβούσι-Πλάι, Αρκάδες-Ρ, καθώς και μέσα σε τάφους σε δύο ή περισσότερες θέσεις.

Κεραμικά αγγεία διαφόρων ειδών βρέθηκαν εντός και εκτός όλων των τάφων, κυρίως κύπελλα, πρόχοι, κρατήρες. Ορισμένα από αυτά είχαν αφεθεί έξω από τους τάφους ως προσφορές ή ως αποτέλεσμα ταφικών επικήδειων συμποσίων, ενώ μερικά από αυτά τα αγγεία χρησιμοποιούνται για σπονδές, ίσως σε κοιλώματα ή λεκάνες, οι οποίες βρέθηκαν εντός των τάφων, όπως στο Βρόκαστρο-Καρακοβίλια Ι, Καβούσι-Αλώνι ΙΙ και Μουλιανά-Α και έξω από λίγους τάφους στην Έλτυνα-Τ.11. Κυκλικόι λίθοι, επίσης, οι οποίοι ερμηνεύονται από τους ανασκαφείς, ως θέσεις για σπονδές/προσφορές (αβέβαιες βάσεις στηλών) βρέθηκαν στο Βρόκαστρο-Καρακοβίλια και Πραισός-Α.

Σημαντικό στοιχείο των ταφικών εθίμων αποτελούν και τα νεκρόδειπνα ή η καύση προσφορών, τα οποία δηλώνονται από την παρουσία των οβελών, των οστών ζώων και της στάχτης. Η παρουσία των οβελών επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα στο Καβούσι-Πλάι του Κάστρου (καθώς και από τους κρατευτές σε σχήμα πλοίου), στην Έλτυνα (και στους δύο θολωτούς) και στη Γόρτυνα. Οι δύο από αυτούς είναι μεγάλοι θολωτοί τάφοι και ο άλλος είναι σημαντικός για το είδος και την ποσότητα των κτερισμάτων. Στη μελέτη των ταφικών προσφορών δυσκολία παρουσιάζει η απόδοση των οστών των ζώων, αν αυτά συνδέονται με τις ταφές ή ως προσφορές, υπολείμματα νεκρόδειπνων ή αν έχουν θαφτεί τυχαία σε μετέπειτα εποχές. Οστά ζώων ανακαλύφθηκαν σε 9 θέσεις και σε 13 τάφους.

Ως προσφορές/νεκρόδειπνα μπορεί να θεωρηθούν η στάχτη μαζί με τα καμένα αντικείμενα, τα οποία βρέθηκαν στις πυρές θολωτών τάφων σε ορισμένες θέσεις, όπως: στο Καρφί-Μ.8, στο Καβούσι-Πλάι του Κάστρου, στους Αρκάδες-Β και Ρ και στην Παναγιά-Α. Παρόμοιες πυρές έχουν βρεθεί και σε ακόμη τρεις θολωτούς τάφους στην Έλτυνα-Τ.11, Κνωσό-Τεκέ και Παντάνασσα.

Είναι ανάγκη, επίσης, να σημειώσουμε ότι η επαναχρησιμοποίηση των θολωτών τάφων της Εποχής του Χαλκού κατά την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου δεν αφορά μόνο τους ενταφιασμούς αλλά και τις προσφορές και τις τελετουργικές σπονδές μέσα ή κοντά στους τάφους.

525. Για την καλύτερη κατανόηση θα αναφερθούμε στα ταφικά έθιμα συνδεδεμένα με τα είδη των τάφων όπου εντοπίστηκαν.

Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

526. Prent 2003, 81-103 & Eaby 2007, 241-243.

Στους **Θαλαμοειδείς τάφους** οι περιπτώσεις ταφικών εθίμων⁵²⁷ είναι περιορισμένες, όπως: στην Έλτυνα (Τ.4,16) όπου έχουν διαπιστωθεί πυρές προσφορών, στο Μασταμπά, ίσως στη Φοινικιά και στο θαλαμοειδή τάφο της Ελεύθερνας [ίσως είχε χρησιμοποιηθεί ως χώρος καύσης (κρεματογόριο)]. Στο Μασταμπά και στη Φοινικιά (Δρακουλιάρη) βρέθηκε στάχτη στους δρόμους των τάφων. Σε τάφους του Β.Ν. της Κνωσού εντοπίστηκαν στοιχεία προσφορών τροφών και θυσίες ζώων, όπως στο Τάφο F, όπου σε κοίλωμα στο δρόμο του τάφου βρέθηκαν δύο άλογα και δύο σκύλοι, ενώ στο Τάφο 152-στο δρόμο, οστά αλόγου. Στην Κεφάλια Κνωσού -Τάφος 2 βρέθηκαν βωμοί, ενώ στο τάφο IV του Άγιου Ιωάννη Κνωσού βρέθηκαν καμένα οστά ζώων, υπολείμματα τροφών και στάχτη σε ταφική κόγχη. Οβελοί, επίσης, βρέθηκαν σε τάφους στην Έλτυνα, στην Κνωσό και στην Ελεύθερνα. Σε ορισμένους τάφους του Β.Ν. της Κνωσού (Τ.75,218,219,283,285) βρέθηκαν δύο-τρεις λίθινες βάσεις, πιθανόν για προσφορές ή ως βάσεις ταφικών αγγείων. Αξιοσημείωτη περίπτωση τα στοιχεία προγονικής λατρείας της ΥΓ/ΠΑ τα οποία εντοπίστηκαν στο θαλαμοειδή Τάφο 27 της ΥΜΠΑ2 στο Μόγλο.

Στα **Ταφικά Σπήλαια και στις Ταφικές Βραχοσκεπές** δεν καταγράφηκαν ταφικά έθιμα. Μόνο μία περίπτωση αποτελεί εξαίρεση ως προς το είδος της προσφοράς στην ταφική Βραχοσκεπή του Αγίου Σπυρίδωνα, όπου βρέθηκαν οστά πουλιού μέσα σε τριποδικό αγγείο.⁵²⁸

Στους **Λακκοειδείς τάφους** εντοπίστηκαν ταφικά έθιμα,⁵²⁹ όπως νεκρόδειπνα. Αξιοσημείωτη περίπτωση η εύρεση στην Έλτυνα στο Τ.7 πίθου τοποθετημένου κατακόρυφα πάνω από ορθογώνιο κοίλωμα, στον οποίο εντοπίστηκαν υγρές προσφορές, καθώς και μικρή στρωμένη περιοχή, όπου υπάρχουν στοιχεία σπονδών. Ασυνηθιστό εύρημα, επίσης, από την Έλτυνα είναι η εύρεση ενός κρανίου, μια υδρίας, κέρνου και λεκάνης εντός ρηχού λακκοειδούς. Στον τάφο 79 του Β.Ν της Κνωσού οστά δύο σκύλων και δύο αλόγων βρέθηκαν μαζί με το νεκρό. Ταφές αλόγων βρέθηκαν, επίσης, σε λακκοειδείς τάφους στο Πρινιά, αν και στην περίπτωση αυτή εμφανίζονται να συνδέονται με τους ΥπΜ-ΠρΓΒ θολωτούς τάφους. Στην Αγία Φωτιά, επίσης, βρέθηκαν ΥΓ αγγεία (ασκός και πρόχους) πάνω από τάφο της ΠΜΙ-Π εποχής.

Στα **Ταφικά Περιφράγματα** έχουν διαπιστωθεί ταφικά έθιμα, κυρίως, στον Βροντά,⁵³⁰ κάτω από τους τύμβους, καθώς και στοιχεία από νεκρόδειπνα, οστά προβάτων/κατσικιών και πολλά κύπελλα.

Χαρακτηριστικές, επίσης, περιπτώσεις ταφικών εθίμων στο χώρο της Ελεύθερνας⁵³¹ έχουν διαπιστωθεί στις ταφικές πυρές, όπως στοιχεία νεκρόδειπνων και προσφορών, ενώ, όμως, έχουμε προαναφέρει στο Κεφάλαιο Α', στην περίπτωση της πυράς ΛΑ έχουμε ανθρώπινη θυσία, η οποία από τον Ν.Σταμπολίδη χαρακτηρίστηκε ως «Αντίποινα». Ιδιαίτερα ερωτήματα τελετουργικού θανάτου εγείρουν, επίσης, οι περιπτώσεις γυναικών-δούλων, όπως στην Πυρά 4Λ, η οποία βρέθηκε με τα χέρια και τις κνήμες δεμένες και τοποθετημένη σε πρηνή θέση και στη 5Ψ Πιθοταφή, όπου κάτω από τον τρίτο πίθο βρέθηκε γυναίκα πάνω από ταφή ανδρός σε συνεσταλμένη στάση με το ένα χέρι στη πλάτη και το άλλο στο στήθος.

527. Coldstream and Catling 1996, 664 & Eaby 2007, 282-283.

528. ο.π. Eaby 2007, 269.

529. ο.π. Eaby 2007, 311-312.

530. ο.π. Eaby 2007, 326-327.

531. Σταμπολίδης 1991/1993, 262 & Σταμπολίδης 1994β, 27 & Σταμπολίδης 1996β, 20-51 & Σταμπολίδης 2001, 193- 194 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 127 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 64 & ο.π. Stampolidis 2008, 122-125.

ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Τα κτερίσματα αποτελούν ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην έρευνα των ταφικών εθίμων.

Θεωρητικά είναι αδύνατο λόγω των πολλών μεταβολών να αναλυθούν τα κτερίσματα από τους **θολωτούς τάφους**⁵³² γιατί μόνο ένα πολύ μικρός αριθμός τάφων βρέθηκε άθικτος⁵³³ (12 από τους 200), ενώ ένα μεγάλο ποσοστό θέσεων και τάφων δεν έχει πλήρως δημοσιευτεί.

Οι θολωτοί τάφοι επομένως, της ΠΕΣ, οι οποίοι ερευνήθηκαν, αν και περιορισμένου αριθμού, μας πρόσφεραν σημαντικό αριθμό κτερισμάτων σε σχέση με άλλους τύπους τάφων, όπως στη συνέχεια θα αναφέρουμε. Ανάμεσα στα κτερίσματα των θολωτών τάφων παρατηρούμε ότι βρέθηκαν αγγεία, των οποίων ο συνολικός αριθμός ποικίλει, από ένα μικρό αριθμό αγγείων έως πάνω από 250, καθώς και άλλα αντικείμενα από μέταλλο, τερακότα, λίθο, γυαλί, φαγεντιανή και ελεφαντόδοντο.

Τα κτερίσματα των **θαλαμοειδών τάφων**,⁵³⁴ όπως και των θολωτών, εμφανίζουν μια μεγάλη ποικιλία. Ο μεγαλύτερος αριθμός καταγεγραμμένων και δημοσιευμένων κτερισμάτων προέρχεται από τους τάφους της Κνωσού, τα οποία υπερβαίνουν πολύ τα κτερίσματα άλλων θέσεων. Αγγεία, κοσμήματα, αντικείμενα από χαλκό, σίδηρο, λίθο, ελεφαντόδοντο, φαγεντιανή και άλλα (όπως αναλυτικά θα αναφερθούν).

Τα κτερίσματα των **Ταφικών σπηλαίων**⁵³⁵ και **βραχοσκεπών** δεν είναι πολλά και, κυρίως, αφορούν όστρακα και αγγεία, και ίσως αυτό οφείλεται στη ληηλασία των σπηλαίων και στη μη δημοσίευση των ευρημάτων. Μόνο από συγκεκριμένα σπήλαια, όπως από το Πισκοκέφαλο έχουμε στοιχεία, ενώ τα κτερίσματα από μέταλλο είναι ελάχιστα.

Τα κτερίσματα των **λακκοειδών τάφων**⁵³⁶ είναι πολύ φτωχότερα από άλλους τάφους στις περισσότερες των περιπτώσεων. Οι πλουσιότεροι λακκοειδείς είναι στην Πετροκεφαλή, στην Έλτυνα T.6-7 και στο B.N. T.78. Τα κτερίσματα των «shaft graves» είναι σχεδόν ανύπαρκτα, εκτός από έναν αμφορέα στο T.160 του B.N. της Κνωσού.

Οι **Πιθοταφές**⁵³⁷ συνοδεύονται από πολύ μικρό αριθμό κτερισμάτων, συνήθως δύο ή τρία αγγεία, όπως: στους Αρκάδες-αρύβαλλοι, οινοχόες, κύπελλα, κάλαθος, υπόστατο-εικ.132α-ζ&134α&β, ενώ στους Ατσιπάδες-αμφορίσκοι, αμφορείς, πρόχοι και ασκός. Αντικείμενα από μέταλλο είναι: πόρπες-Ατσιπάδες και Αρκάδες-εικ.133α-γ (εισαγόμενα από Αττική/Βοιωτία), χάλκινη περόνη, βραχιόλι, λόγχη, σουβλί και χάλκινα αγγεία-Ατσιπάδες, στιλέτα-Ρέθυμνο, λίθος-Ατσιπάδες, Αρκάδες, φαγεντιανή-Αρκάδες, χάνδρες, χρυσό φύλλο, περίαπτο από ελεφαντόδοντο, ειδώλια από τερακότα-από τον Πρινιά

532. Eaby 2007, 243-244 & 253-261. Αναλυτική αναφορά βιβλιογραφίας των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

533. Άθικτοι θολωτοί τάφοι έχουν βρεθεί στη Κριτσά Β, στους Ανδρόμυλους, στο Βρόκαστρο-Πόρος, Βροντά IV, Βασιλική-Καμαράκι, Κρυά (6,27,28), Πραισός-Φωτούλα, Γόρτυνα, Ροτάσι. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

534. ο.π. Eaby 2007, 267

535. Whitley 1991, 354-361 για Κνωσό & ο.π. Eaby 2007, 267-268 & 270-271.

536. ο.π. Eaby 2007, 314-318.

537. ο.π. Eaby 2007, 320-321. Τα κτερίσματα των πιθοταφών θα αναφερθούν σε αυτό το σημείο λόγω του περιορισμένου αριθμού τους.

και χρυσά κοσμήματα-εικ. 159 α-η. Το σύνολο των αντικειμένων, όμως, δεν είναι πλήρως δημοσιευμένο και η εικόνα παραμένει ασαφής.⁵³⁸

Οι **Κιβωτιόσχημοι τάφοι** βρέθηκαν άδειοι από κτερίσματα στα Κρυά και στο Μεσελέροι. Οι τάφοι στις Αρχάνες είχαν συληθεί, ενώ ο τάφος στα Μάλια περιείχε 5 ταφικά αγγεία και επιπλέον 20 αγγεία, καθώς και πώμα από στεατίτη.

Τα **Ταφικά Περιφράγματα**, όμως, περιλαμβάνουν πολλά είδη κτερισμάτων, όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Αναλυτικότερα:

ΑΓΓΕΙΑ

Θολωτοί τάφοι - Σε εννέα θολωτούς τάφους⁵³⁹ –Καβούσι Πλάι, Αδρόμυλοι, Ροτασι, Αγίων Παρασκιών, Αρκάδες-R,L, Έλτυνα, Φαιστός, Κνωσός-Τεκέ βρέθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός αγγείων, πάνω από 100, σε κυκλικούς θαλάμους (5 μεγάλου τύπου, 2 μικρού, των Αδρόμυλων άγνωστου τύπου και στο Καβούσι-Πλάι του Κάστρου, τετράγωνος). Χαρακτηριστικό, επίσης, αυτών των τάφων είναι ο μεγάλος αριθμός καύσεων, όπως και προαναφέραμε, (εκτός από τους τάφους στο Καβούσι-Πλάι και πιθανόν των Αδρόμυλων με ενταφιασμούς που ανήκουν την ΥΜΠΠΓ ή την ΥπΜ). Οι εννέα αυτοί τάφοι, όπως η τεχνοτροπία των αγγείων υποδεικνύει, ήταν σε χρήση μέχρι την ΥΓ/ΠΑ ή και για πολύ μετέπειτα.

Στην Ανατολική Κρήτη, βάσει των δημοσιευμένων στοιχείων μέχρι τώρα, το μεγάλο ποσοστό των θολωτών τάφων περιέχουν 25-50 αγγεία, τα οποία ανήκουν σε μικρότερη χρονικά περίοδο. Οι ταφές ήταν, κυρίως, ενταφιασμοί (μικρού αριθμού). Οι θολωτοί αυτοί τάφοι ήταν με ορθογώνιους και κυκλικούς θαλάμους, καθώς και δύο, οι οποίοι ανήκαν στο μεγάλο κυκλικό τύπο. Σε αυτούς τους τάφους δεν φαίνεται να υπάρχει μια ευδιάκριτη τάση. Ορισμένοι θολωτοί τάφοι είναι μεγάλοι και καλύτερα κτισμένοι από άλλους τάφους στις ίδιες θέσεις ή αλλού απομονωμένοι, ενώ άλλοι δεν εμφανίζουν ευδιάκριτες αρχιτεκτονικές διαφορές και βρίσκονται μεταξύ άλλων θολωτών τάφων. Η ανάλυση αυτών των τάφων καθίσταται δύσκολη όσον αφορά μόνο την παρουσία του αριθμού των αγγείων, λόγω του ότι πολλοί έχουν λεηλατηθεί ή μη δημοσιευθεί και πιθανόν να περιείχαν τον ίδιο αριθμό αγγείων.

Τα είδη των αγγείων στους θολωτούς τάφους είναι πολλών διαφορετικών τύπων. Τα πιο κοινά σε όλες τις θέσεις και στους τάφους είναι: οι πρόχοι, οι οινοχόες, τα κύπελλα, οι σκύφοι, τα οποία χρησιμοποιούνται στα επικήδεια τελετουργικά δείπνα και για τις σπονδές. Άλλα είδη είναι: αμφορείς, αμφορίσκοι, κρατερίσκοι, κάλαθοι, υδρίες, φλασκιά, αρύβαλλοι, λήκυθοι, πυξίδες, αγγεία σε σχήμα πουλιού, ασκοί καθώς και αγγεία που περιέχουν ταφές, όπως: πίθοι, αμφορείς, κρατήρες και τεφροδόχες κάλπες.⁵⁴⁰ Λιγότερο συχνά αγγεία είναι: φιάλες, τρίποδες, λεκάνες, δίσκοι και πινάκια. Αξιοσημείωτα, επίσης, θεωρούνται και ορισμένα αγγεία, τα οποία σπάνια εμφανίζονται,

538. Eaby 2007, 320-321.

539. Eaby 2007, 329-332. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

540. ο.π. Eaby 2007, 244 -245.

Όπως : ορθοστάτες(Καρφή-Μ8, Κνωσός-Τεκέ, Αρκάδες-Λ),⁵⁴¹ πολλαπλής χρήσης αγγεία (Βρόκαστρο-Αμυγδαλή, Χαμέζι Φάτσι ΙΙ, Αρκάδες R), κέρνοι (Κνωσός-Τεκέ, Κούρτες-εικ162α), ανοιχτά αγγεία (Βρόκαστρο Ι-κάλαθοι, Χαμέζι Φάτση V-φιάλες, Αρκάδες L-ορθοστάτης), ανθρωπόμορφα αγγεία και αγγεία με κεφάλι αλόγου (Καβούσι-Αλώνι Ι), ρύτον (ένα στο σχήμα ανθρώπινου κεφαλιού από το Καρφή Μ.11 και πρόχους σε σχήμα ανθρώπινου κεφαλιού από τους Αρκάδες-R)-εικ.Κανιαλί Τεκέ-90α-γ, Αγίες Παρασκίες-121α-δ,128α-γ, Αρκάδες-128α-γ, 129α-γ, Έλτυνα-137β-στ, Ροτάσι-144, Κούρτες-162α-γ, Γόρτυνα-164γ, Αγ.Ιωάννης Φαιστό-167β, Βρόκαστρο-182α,185 α&β, Καβούσι-205α, 209α-β^{1&2}, 218α&β, Μουλιανά-246α και Πριλιάς-250δ,252β. Τα αγγεία αυτού του είδους αντιπροσωπεύουν σπουδαία κτερίσματα⁵⁴² και οδηγούν στην διαφορά του ενός τάφου από τους άλλους σε μια θέση και βρέθηκαν (εκτός δύο εξαιρέσεων Βρόκαστρο-Αμυγδαλή, Καρφή-Μ.11) μόνο σε μεγάλους θολωτούς τάφους ή στα μεγάλα παραδείγματα του μικρού τύπου. (συνήθως τάφοι με ορθογώνιους θαλάμους).

Μια σημαντική, επίσης, παράμετρος προς εξέταση όσον αφορά τα αγγεία είναι τα εισαγόμενα αγγεία. Τα πιο σημαντικά εισαγόμενα αγγεία βρέθηκαν στο Χαμαίζι-Φατση ΙΙ (Ευβοϊκός αρύβαλλος) και V (οικογενειακό κειμήλιο της Πρωκυκλαδικής ΙΙΙ), στο Καβούσι-Πλάι (μάλλον Ευβοϊκή υδρία), στην Κνωσό-Τεκέ (ασκός από την Σαρδηνία, Κυκλαδικά και Κυπριακά αγγεία), στη Φαιστό (Κυπριακά αγγεία, Φοινικικό ληκύθιο-εικ.167β), στην Έλτυνα (αττικοί σκύφοι) και στη Βασιλική Καμαράκι (εισαγωγές της ηπειρωτικής Ελλάδος). Οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι των Αρκάδων περιείχαν εισαγόμενα αγγεία (από την Κόρινθο, Πραισό-Α, Ρόδο, Κύπρο) αλλά πολλά από αυτά χρονολογούνται μετά την ΠΕΣ. Τα πιο πολλά εισαγόμενα αγγεία εμφανίζονται στους θολωτούς τάφους του μεγάλου τύπου ή στα μεγαλύτερα παραδείγματα του μικρού τύπου. Πολυάριθμα, επίσης, παραδείγματα εισαγόμενων αγγείων, κυρίως, Κυπριακών έχουμε από το Βρόκαστρο-Κοπράνες, Καβούσι-Πλάι, Μουλιανά, κ.α

Θαλαμοειδείς τάφοι⁵⁴³ - Ο συνολικός αριθμός των αγγείων που βρέθηκαν στους θαλαμοειδείς τάφους ποικίλει από ένα μικρό αριθμό έως 380 αγγεία. Ο μεγαλύτερος αριθμός⁵⁴⁴ προέρχεται από τα νεκροταφεία της Κνωσού. Χαρακτηριστική η περίπτωση πέντε τάφων του Βορείου Νεκροταφείου με συνολικό αγγείων 3.500 αγγεία. Τα περισσότερα κοινά αγγεία είναι: σκύφοι, πρόχοι, οινοχόες, ταφικά αγγεία-πιθιά, αμφορείς-κρατήρες, κρατερίσκοι, αρύβαλλοι, λήκυθοι, λεκάνες, φλασκιά, αμφορείς, υδρία, πυξίδες και κάλαθοι. Σπάνια αγγεία όπως: ανοιχτού τύπου κάλαθοι (B.N.219,292), τρίποδες (B.N.,Φορτέτσα, Ελεύθερνα), ζώομορφοι/ανθρωπόμορφοι αρύβαλλοι (B.N.-40,106,107-εικ.80ι&κ, Φορτέτσα-P), κωνικά κύπελλα (στην Έλτυνα-T.12 και B.N.T.Q) –εικ.Ελεύθερνα-15α-ε, Κνωσός-47,49α-ε,53,54, 56α&β, 61,65,66 α-δ, 69β&γ, 80α-κ, 83α&β, 86α-γ, 97α-δ, 98β&γ, 100α,101α-ε, Ατσαλενιό-108α, Μασταμπάς-109β,110 α&β, Φοινικιά-112β και Πριλιάς-149α-γ και 150α-δ.

541. Eaby 2007, 244 -245.

542. Eaby 2007, 245-246. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

543. ο.π.,Eaby 2007, 294-295.

544. Ενώ βρέθηκαν στη Κνωσό-Κεφάλια, B.N.-T.G, Q, 104,218,283.285, Φορτέτσα ΙΙ, X, Κάτω Γυνάδες 100 ή περισσότερα αγγεία, στο B.N.75, 107, 292 περιείχαν πάνω από 200 αγγεία, στη Φαιστό-Καλυβιανή 100 ή 300 και στη Φορτέτσα Ρ γύρω στα 380.

Τα εισαγόμενα αγγεία⁵⁴⁵ εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στους θαλαμοειδείς τάφους παρά στους θολωτούς και αυτό ίσως οφείλεται στο ότι οι περισσότεροι έχουν βρεθεί στην Κεντρική Κρήτη, στη Κνωσό ως κέντρο εισαγωγής. Στην Κνωσό-Β.Ν. και στη Φορτέτσα βρέθηκαν εισαγόμενα αγγεία από Αττική, Άργος, Θεσσαλία, Εύβοια, Κυκλάδες, Φοινίκη, Ανατολική Ελλάδα, Ρόδο, Κόριθνο (Κεφάλαια, Φορτέτσα) και Κύπρο(Φορτέτσα). Στη Λιγόρτυνο, στην Έλτυνα-Τ.12, στο Ηράκλειο- Ατσαλενιό έχουν βρεθεί εισαγωγές από την Κύπρο, ενώ στον Άγιο Γεώργιο από την Πελοπόννησο.

Ταφικά Σπήλαια⁵⁴⁶ – Τα περισσότερα αγγεία (88) έχουν βρεθεί στο Πισκοκέφαλο-Κεφάλαια και Μπεράτι (44). Άλλες θέσεις: Πραισός-Κάψαλος και Σκάλες, Ζάκρος-Ελληνικά(τρίποδας) και Κούκου Κεφάλαια (70), Ζου (11), όπως: πίθοι, αμφορείς, κρατήρες, κύπελλα, πρόχοι, πυξίδες, οινοχόες, σκύφοι, φιάλες, κάλαθοι, κρατερίσκοι και άλλα.

Ταφικές βραχοσκεπές- Τα αγγεία⁵⁴⁷ των ταφών στις βραχοσκεπές ήταν περιορισμένου αριθμού λόγω της συλήσεως των τάφων. Αγγεία εντοπίστηκαν στις θέσεις: Αγίου Σπυρίδωνα (23), Άγιο Στέφανο (17), Ορεινό (ίσως 10), Πραισός-Βαβέλι(5), Ζάκρος (>25) και στα Μεσονήσια (>4). Τα αγγεία είναι: πίθος, ασκός, τρίποδας, υδρία, αμφορείς, κύπελλα, κάλαθοι, πρόχοι, πυξίδα, οινοχόες, φλασκί, κρατερίσκοι, σκύφοι, αμφορίσκοι, αρύβαλλοι και πώμα

Φυσικά κοιτώματα βράγων- Σε όλες τις θέσεις βρέθηκε μικρός αριθμός αγγείων Δρήρος (5), Καβούσι-όστρακα και Αγίες Παρασκιές (3) όπως: αρύβαλλοι, πρόχοι, κύπελλα, κάλπη, κάλαθος, και αμφορέας.

Λακκοειδείς τάφοι - Στις περισσότερες θέσεις λακκοειδών τάφων⁵⁴⁸ – Βρόκαστρο, Μεσέλεροι, Ι Ίτανος, Μυρσίνη, Κρουσώνας, Αρκάδες Έλτυνα Τ.8&9, Σταμνιοί, Φαιστός, Ελεύθερνα και Παντάνασσα βρέθηκαν μόνο ένα ή δύο αγγεία μαζί με τα ταφικά αγγεία. Λακκοειδείς τάφοι με περισσότερα αγγεία βρέθηκαν στους τάφους του Β.Ν.-Τ.63,79,176 (54), Πραισό-Τ.С(33), Πετροκεφαλή(77) σε μεγάλη ποικιλία σχημάτων όπως: κύπελλα, αμφορείς, πίθοι, λήκυθοι, αρύβαλλοι, σκύφοι, στάμνοι, τρίποδες, υδρία, πυξίδες, κάλαθοι, κρατερίσκοι, αμφορίσκοι, κρατήρες, λεκάνες, αλάβαστρα, αγγεία με σχήμα πουλιού, πώματα, δίσκοι και οινοχόες. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις⁵⁴⁹ αγγείων οι ασκοί με μορφή αντρικής σειρήνας από το Β.Ν. της Κνωσού (1982), οι οποίες συνόδευαν παιδικές ταφές.

Ταφικά περιφράγματα⁵⁵⁰—Τα αγγεία των ταφικών περιφραγμάτων είναι μικρού αριθμού εκτός από το Καβούσι-Βροντά-εικ.222α-ε,224α,232 Τα αγγεία είναι: αμφορείς, οινοχόες, κάλαθοι, κρατήρες, πώματα, κύπελλα, πρόχοι, υδρία, στάμνα, υποστάτης-εικ. Πριλιάς-158 α-δ, Βρόκαστρο-184, Δρήρος-198α-δ. Τα εισαγόμενα αγγεία είναι σπάνια, βρέθηκαν κυρίως Κυκλαδικά στον Αναβλοχό και Πρωτοκορινθιακά στο Καβούσι-Χονδροβόλακες και στην Πραισό.

545. Eaby 2007, 294-295.

546. Whitley et al 1999, 252 & ο.π..Eaby 2007, 267-268.

547. Eaby 2007, 270-273. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

548. ο.π. Eaby 2007, 315-317.

549. Λεμπέση 2010, 61-82.

550. ο.π. Eaby 2007, 329-332 Αγγεία βρέθηκαν στον Αναβλοχό (10), Δρήρος (30), Βρόκαστρο-Καρακοβίλια (12), Βρόκαστρο-Κοπράνες (15), Βρόκαστρο-Ματζιχωρτια (5), Καβούσι-Χονδροβόλακες (8), Καβούσι-Βροντά (170), Πραισός (9), Κρουσώνας (5), Πριλιάς, Ροτάσι (18), Αρκάδες (7), Μάλια (25), Αρχάνες- Φυτιές(15) και Ελεύθερνα

ΧΡΥΣΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Θολωτοί τάφοι - Τα χρυσά κοσμήματα⁵⁵¹ είναι συνήθως κοινό εύρημα στους θολωτούς τάφους και έχουν καταγραφεί τουλάχιστον σε 18-20 τάφους σε 13 θέσεις. Τα πιο συνηθισμένα κοσμήματα είναι τα χρυσά δακτυλίδια με ελλειπτικές σφενδόνες, τα οποία συχνά αποτελούν το μόνο χρυσό αντικείμενο του τάφου, όπως έχει διαπιστωθεί σε 11-13 τάφους.⁵⁵²

Χρυσό περιάπτο έχει βρεθεί στη Βασιλική-Κεφάλα, ένα Κυπριακό ενώτιο σε σχήμα κεφαλιού βοδιού στην Κρυά-Τ.1, μάσκες στα Μουλιανά-Β και στην Πραισό-Φωτούλα, διαδήματα στη Κνωσό-Κεφάλα.6 και Τεκέ ενώ ψήγματα χρυσού, βραχιόλια και μικρά ειδώλια στη Κνωσό-Τεκέ-εικ.Κανιαλί Τεκέ-92 α&β και Πραισός-255α.

Μικρότερα χρυσά αντικείμενα, όπως: φύλλα, κεφάλια καρφιών και χάνδρες είναι κοινά σε 9-10 τάφους.

Τα χρυσά κτερίσματα, αν και εμφανίζονται με κάποια συχνότητα, δεν βρέθηκαν σε πάνω από ένα ή δύο τάφους σε μια θέση. Η παρουσία τους είναι ένα διακριτό χαρακτηριστικό αυτών των τάφων⁵⁵³ από άλλους, όπως δείχνει η σύγκριση μεταξύ Καβούσι-Αλώνι και Σκουριασμένος, όπου η εύρεση χρυσού προσδιορίζει νεκροταφεία που ανήκουν σε υψηλό κοινωνικό status αλλά αυτό δεν συμβαίνει στον Βροντά. Η εμφάνιση του χρυσού, όμως δεν περιορίζεται σε κανένα ειδικό τύπο τάφου και είναι φυσικά το υλικό, το οποίο έχει συληθεί από τους τάφους. Χρυσό βρέθηκε σε μεγάλους κυκλικούς θολωτούς και σε ορθογώνιους αλλά και σε μικρούς με κυκλικούς θαλάμους. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των τάφων (τουλάχιστο 15) διαθέτουν δρόμους (ίσως μικρούς) καθώς και ότι οι τάφοι με χρυσά κτερίσματα περιέχουν και ενταφιασμούς και καύσεις, με προεξέχουσα, όμως, ταφική πρακτική τον ενταφιασμό.

Ως προς τη χρονολόγηση τα χρυσά κοσμήματα των μικρών θολωτών τάφων ξεκινούν από την ΥΜΠΓ(7), ΥπΜ (2), ΠρΓ(1) από την Κεντρική Κρήτη, ενώ των μεγάλων από την ΥπΜ (2), ΠρΓΒ(2), ΥΓ(2) από την Ανατολική Κρήτη.

Θαλαμοειδείς τάφοι- Τα χρυσά κοσμήματα⁵⁵⁴ των θαλαμοειδών τάφων είναι συνήθως δακτυλίδια, χάνδρες, φύλλα χρυσού, περόνες, ταινίες αλλά και διαδήματα, ενώτια, περιάπτα και ένα δαιδαλικό κεφάλι (τα περισσότερα από την Κνωσό, την Έλτυνα) Τα χρυσά κτερίσματα ανακαλύφθηκαν σε μόνο 4 θέσεις- σε 25-26 τάφους στο χώρο της Κνωσού (Άγιος Ιωάννης-εικ.47, Κεφάλα, Φορτέτσα-εικ.56β&66ζ και Β.Ν.-εικ. 82β-ε, Τεκέ-εικ.99 β-δ&100γ&δ) και δεν ανήκουν στους μεγαλύτερους και αρχιτεκτονικά ιδιαίτερους τάφους. Χρυσά κοσμήματα βρέθηκαν, επίσης, στην Ελεύθερνα-εικ.15ζ-θ & 28α,⁵⁵⁵ στην Έλτυνα και στους Αδρόμυλους.

551. Eaby 2007, 246-247.

552. Χρυσά αντικείμενα βρέθηκαν στο Καρφί Α.5, Βρόκαστρο Ι, Καβούσι-Αλώνι και Σκουριασμένος, Βασιλική-Κεφάλα, Ανδρόμυλοι, Κρυά Ι, Μουλιανά Α και Β, Πραισός Α, Β, Φωτούλα, Πριλιάς F, Ροτάσι, Έλτυνα, Κράσι Α και Β, Κνωσός-Κεφάλα 4 και Τεκέ.

553. Eaby 2007, 246-247. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

554. ο.π. Eaby 2007, 295-296.

555. Σταμπολίδης 2012β, 205-233.

Λακκοειδείς τάφοι- Τα χρυσά κοσμήματα⁵⁵⁶ είναι σπάνια και βρέθηκαν μόνο στην Έλτυνα T.6-εικ.139β και 7 (δακτυλίδια), στους τάφους του B.N.T.59, 78-εικ.82στ, 182-εικ.82α (ενώτια, δακτυλίδι, περίαπτο σε σχήμα λιονταριού) και στην Ελεύθερνα (ροζέτες-εικ.30, χρυσό χελωνάκι). Αξιοσημείωτοι οι ονομαζόμενοι «pit graves» του B.N.T.98,200,201 της Κνωσού με χρυσά κοσμήματα, όπως χρυσό φύλλο, χρυσή ταινία, ροζέτες, χάνδρες, δακτυλίδι.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁵⁷—Στο Βρόκαστρο-Κοπράνες, στους Αρκάδες και στην Ελεύθερνα έχουν βρεθεί χρυσές χάνδρες.

Αργυρά Κοσμήματα

Θολωτοί τάφοι – Σε αντίθεση με τα χρυσά κοσμήματα,⁵⁵⁸ τα αργυρά ήταν σπάνια στους θολωτούς τάφους. Αργυρά κοσμήματα έχουν βρεθεί στο Καρφί-Μνήματα-A, Πραισός-A, Αρκάδες-R-εικ.133γ, Κνωσός-Τεκέ-εικ.92β, Ροτάσι. Αναλυτικότερα έχουν βρεθεί ασημένιες περόνες σε κάθε ένα από τους παραπάνω τρεις αναφερόμενους τάφους του μεγάλου κυκλικού τύπου, ενώ καρφιά στο Ροτάσι και ένα δακτυλίδι στο Καρφί. Στο τάφο του Τεκέ βρέθηκαν επίσης, ψήγμα από ασήμι, ένα ασημένιο βραχιόλι και ένα ασημένιο ειδώλιο «Πότνιας Θηρών» από ήλεκτρο-εικ.92β.

Ως προς τη χρονολόγηση,⁵⁵⁹ εκτός από το Καρφί, όλοι οι άλλοι τάφοι ανήκουν στην ΠΓ ή υστερότερα και περιέχουν καύσεις.

Θαλαμοειδείς τάφοι- Τα αργυρά αντικείμενα⁵⁶⁰ των θαλαμοειδών τάφων είναι πολύ σπάνια και βρέθηκαν μόνο στην Κνωσό, σε 9 τάφους, B.N. 26,45,229,292, Αγ. Ιωάννη-V, Φορτέτσα II, Κάτω Γυψάδες-εικ.86δ. Τα πιο κοινά αντικείμενα είναι δακτυλίδια, περόνες, λαβίδες και ένα ενώτιο. Περόνες, επίσης, από ήλεκτρο βρέθηκαν στην Φορτέτσα-II.

Λακκοειδείς τάφοι - Αργυρά κοσμήματα⁵⁶¹ βρέθηκαν στο T.7 στην Έλτυνα (δακτυλίδι) και στον T.78 του B.N της Κνωσού(δακτυλίδι, κόσμημα μαλλιών, περίαπτο). Αξιοσημείωτος ο ονομαζόμενος «pit grave» του B.N.T.208 της Κνωσού με περόνη.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁶²—Στον Πρινιά και στους Αρκάδες-εικ.133γ έχουν βρεθεί αργυρά αντικείμενα.

556. Coldstream and Catling 1996 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, Ρεθεμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, 165-172 & ο.π. Eaby 2007, 315.-318.

557. ο.π. Eaby 2007, 329-332.

558. ο.π. Eaby 2007, 247.

559. Eaby 2007, 247. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.4

560 ο.π. Eaby 2007, 296.

561. ο.π. Eaby 2007, 315.

562. ο.π. Eaby 2007, 329 & 331.

ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Θολωτοί τάφοι- Τα χάλκινα αντικείμενα⁵⁶³ είναι τα περισσότερο συχνά στους θολωτούς τάφους της ΠΕΣ και βρέθηκαν σε όλες τις θέσεις.

Αναλυτικότερα βρέθηκαν χάλκινα κοσμήματα, όπως: πόρπες και περόνες, δακτυλίδια, βραχιόλια, κοσμήματα μαλλιών, περιάπτα, ενώτια και χάνδρες. Εντοπίστηκαν τουλάχιστον σε 24 θέσεις και συχνά σε πάρα πολλούς τάφους σε μια θέση. Εμφανίζονται και σε πλούσιους και σε φτωχότερους τάφους και του μεγάλου και του μικρού τύπου της πρώιμης και της ύστερης χρονολόγησης-εικ. Κανιαλί Τεκέ-εικ.93,Αρκάδες-132α&β. Σε μερικές περιπτώσεις ένα ή περισσότερα χάλκινα κοσμήματα είναι τα μόνα μεταλλικά αντικείμενα από έναν τάφο, αν και άλλα αντικείμενα, όπως όπλα, είναι παρόντα. Τα πιο αξιοσημείωτα ευρήματα είναι τα περιάπτα (Καμαράκι, Κρυά -28, Τεκέ), οι πόρπες, μάλλον εισαγόμενες, από Σικελία/Ιταλία (Καρφί-Μ.4 και Καβούσι Αλώνι Ι) και από την Αττική (Βασιλική-Καμαράκι) και ένα δακτυλίδι από Αττική (Καμαράκι).

Τα χάλκινα όπλα⁵⁶⁴ των θολωτών τάφων είναι, κυρίως, ξίφη, λόγχες, στιλέτα, μαχαίρια, κεφαλές βελών (Σκουριασμένος) και βρέθηκαν σε μεγαλύτερο αριθμό από τα χάλκινα κοσμήματα. Εντοπίστηκαν σε 11-12 θέσεις και σε 15 περίπου τάφους και εκτός από τα Μουλιανά και το Καβούσι τα χάλκινα όπλα ανακαλύφθηκαν από ένα μόνο τάφο σε μια θέση ή τουλάχιστον από ένα τάφο σ' ένα νεκροταφείο. Οι τάφοι αυτοί ήταν μεγάλοι κυκλικοί θολωτοί τάφοι ή κυρίως οι μεγαλύτεροι σε μια θέση και ανήκαν στον πρώτο τύπο. Τα περισσότερα χάλκινα όπλα εκτός από την Παντάνασσα προέρχονται από θέσεις της Ανατολικής Κρήτης ή ακόμη από τη δυτικότερη άκρη του Λασιθίου, τους Αρκάδες. Τα χάλκινα εργαλεία αφορούν λίγα παραδείγματα, όπως στο Καβούσι-Πλάι (ξυράφια και δρεπάνια) και στον Πρινιά (τσεκούρι).

Χάλκινα αγγεία⁵⁶⁵ και άλλα αντικείμενα από χαλκό - Στους θολωτούς τάφους βρέθηκαν χάλκινα αγγεία, όπως: τρίποδες, φιάλες, λέβητες, στάμνες, κύπελλα, ίσως ασπίδες (Παντάνασσα-εικ.9α, Καβούσι-Πλάι, Μουλιανά Β, Αρκάδες-L), καθρέπτες (Κνωσός-Τεκέ και Κεφάλα 1 & 6), ένας μικρός τροχός (ίσως από άρμα-Καβούσι-Πλάι), ειδώλια (Φαιστός και Κνωσός-Τεκέ) και χάλκινα τμήματα πινακίων με διακόσμηση (Σκουριασμένος-εικ.209γ&δ).Επίσης, βρέθηκαν μικρότερα αντικείμενα από χαλκό όπως: μικροί δίσκοι, λαβίδες, αγκίστρια, πριόνια, πινάκια, καρφιά, φύλλο χαλκού και βελόνες.

Θαλαμοειδείς τάφοι – Τα χάλκινα κοσμήματα⁵⁶⁶ είναι ένα κοινό εύρημα στις μισές τουλάχιστο θέσεις με θαλαμοειδείς τάφους. Τα πιο κοινά αντικείμενα είναι οι πόρπες, οι περόνες και τα δακτυλίδια. Άλλα αντικείμενα: ένα χτένι (Φαιστός), ένα περιάπτο (Φορτέτσα Ρ), δύο βραχιόλια (Άγιος Ιωάννης), τρία ενώτια (Β.Ν), καθρέπτες (Κεφάλα), ένα κουτάλι (Πραισός) και ειδώλια (Β,Ν. 229 και Φορτέτσα-Ρ20).

563. Eaby 2007, 247-248 & 253-261.

564. Χάλκινα όπλα βρέθηκαν στη Καλαμαύκα, Καβούσι-Αλώνι Ι, Πλάι και Σκουριασμένος, Βασιλική-Κεφάλα, Ανδρόμυλοι, Αγ. Γεώργιος Α, Χαμαίτζι-Φατσή V, Μουλιανά Α και Β, Πραισός Α, Κράσι Α, Καμάρες, Αρκα΄δες L και Παντάνασσα.

565. Eaby 2007, 250.. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

566. ο.π. Eaby 2007, 296-304

Χάλκινα αγγεία εντοπίστηκαν⁵⁶⁷ στη Τυλισσό, στην Κνωσό (Β.Ν., Φορτέτσα-εικ.66στ & Κεφάλαια-εικ.49δ, Τεκέ-εικ.99α&101θ), στη Φοινικιά-εικ.111β και στην Ελεύθερνα-εικ.15στ. Ορισμένα από αυτά είχαν χρησιμοποιηθεί για ταφή.

Τα Χάλκινα όπλα είναι σπάνια και βρέθηκαν μόνο σε πέντε θέσεις-σε 10 τάφους. Στο Β.Ν. είναι σπάνια και εμφανίζονται σε 3-4 τάφους. Η εμφάνιση των όπλων σχετίζεται ίσως με τη χρονολόγηση και αφορούν στην ΠρΓ ή Γ εποχή και μάλλον την ΥΜΙΙΓ. Μόνο σε τέσσερις τάφους βρέθηκαν λόγχες, ένα ή δύο μαχαίρια, μία σμίλη και ένας πέλεκυς, ενώ στην Κριτσά, Φαιστό και Κνωσό-Κεφάλαια είναι άγνωστα. Ασυνηθιστά αντικείμενα από χαλκό ιπποσκευής βρέθηκαν στο Β.Ν. 30, 219-εικ.66^ε&ε₁ και στην Ελεύθερνα καθώς και ένας μικρός τροχός στο Β.Ν.285.

Λακκοειδείς τάφοι – Τα αντικείμενα από χαλκό⁵⁶⁸ στους λακκοειδείς τάφους ήταν : χάλκινα κοσμήματα - Έλτυνα Τ.6 (πόρπη), Μεσέλεροι-Πέτρον (περόνη), Β.Ν.Τ.59,78,86 (φύλλο, πόρπες, περόνη), χάλκινα αγγεία-Πρινιάς, Β.Ν.Τ.59 (φιάλη), λόγχη-Έλτυνα.Τ.7. Άλλα αντικείμενα: λαβίδες (Πραισός). Αξιοσημείωτοι οι ονομαζόμενοι «pit graves» του Β.Ν.Τ.98,186,200,201,208 της Κνωσού με χάλκινα κοσμήματα, όπλα, εργαλεία, αντικείμενα (πόρπη, φύλλο, περόνη, λόγχη, κεφαλές βελών, ξίφος, ορθοστάτες).

Ταφικά Σπήλαια- Χαρακτηριστικό των ταφικών Σπηλαίων η έλλειψη αντικειμένων από μέταλλο.⁵⁶⁹ Μεμονωμένα κτερίσματα από χαλκό έχουν βρεθεί στη Πραισό-Σκάλες⁵⁷⁰ - χάλκινη πόρπη, στο Πισκοκέφαλο-Κεφάλαια-θραύσματα χάλκινης περόνης και στη Ζάκρο- Κούκου Κεφάλαια- χάλκινες περόνες & πόρπες.

Ταφικές βραχοσκεπές⁵⁷¹ - Τα κτερίσματα από χαλκό και γενικά από μέταλλο είναι ελάχιστα και εντοπίστηκαν μόνο πέντε χάλκινες πόρπες, μία στον Άγιο Σπυρίδωνα και τέσσερις στη Ζάκρο.

Φυσικά κοιλώματα βράχων- Κτερίσματα από χαλκό, όπως: χάλκινες πόρπες βρέθηκαν στην Δρήρο και στις Αγίες Παρασκιές-Κελλιά.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁷² – Στη Δρήρο, στο Βρόκαστρο, στο Βροντά και στους Αρκάδες βρέθηκαν χάλκινα κοσμήματα και άλλα εργαλεία (λαβίδες, πριόνι). Στη Δρηρό και στην Ελεύθερνα βρέθηκαν, επίσης, χάλκινη λόγχη και δύο χάλκινοι λέβητες.

ΑΠΟ ΣΙΔΕΡΟ

Θολωτοί τάφοι -Τα Σιδερένια κοσμήματα⁵⁷³ βρέθηκαν σε 9 θέσεις και σε 11 θολωτούς τάφους. Τα σιδερένια κοσμήματα είναι: πόρπες, περόνες και δακτυλίδια (αν και η πλειονότητα είναι πόρπες).

567. Χάλκινα όπλα βρέθηκαν στο Κριτσά-Λάκκοι, Φαιστός-Καλυβιανή, Κνωσός-Κεφάλαια IV, Β.Ν-14.65.292. 1993-5, Φορτέτσα XI, Τυλισσός και Φοινικιά-Δρακουλιάρη.

568. ο.π.Eaby 2007, 315-318.

569.. ο.π.Eaby 2007, 267-268.

570. Whitley 1999 et all, 252.

571. ο.π. Eaby 2007, 269-271.

572. Eaby 2007, 330-332. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄

573. ο.π.Eaby 2007, 248-249 &253-261. Σιδερένια κοσμήματα βρέθηκαν,κυρίως Καρφή-Μ.11, Κριτσά Β, Βρόκαστρο II και VI, Κρυά 28, Σφακιά, Ροτάσι 1958, Αρκάδες Α και Ι, Βασιλική Καμαράκι και Παντάνασσα.

Σιδερένια όπλα ανακαλύφθηκαν⁵⁷⁴ στους περισσότερους από τους θολωτούς τάφους. Εντοπίστηκαν τουλάχιστον σε 23 θέσεις, σε 38 τάφους και είναι πιο διαδεδομένα από τα χάλκινα όπλα. Τάφοι χωρίς καθόλου σιδερένια όπλα αφορούν μια πρώιμη χρονολόγηση, και αποδίδεται στην ΥΜΠΠΓ. Τα σιδερένια όπλα βρέθηκαν σε θολωτούς τάφους όλων των μεγεθών από την πρώιμη έως την ύστερη χρονολόγηση με ενταφιασμούς και καύσεις, οι οποίοι εντοπίζονται και στην Κεντρική και στην Ανατολική Κρήτη. Τα όπλα αποτελούν εξαιρετικά κτερίσματα τάφων και εμφανίζονται χαρακτηριστικά μόνο σε έναν ή σε έναν πολύ μικρό αριθμό τάφων μιας θέσης. Γενικότερα οι πλουσιότεροι των τάφων όλοι έχουν όπλα. Μόνο μικρός αριθμός τάφων σχετικά πλούσιων αλλά χωρίς όπλα έχει εντοπιστεί στη Βασιλική-Καμαράκι, στο Καρφί-Μ.8,4,11, Α.5, στο Βρόκαστρο-Αμυγδαλί και Ματζιχόρτια ΙΙΙ και ίσως στους Αρκάδες-Α-С. Κυριότερα είδη όπλων αποτελούν τα μαχαίρια, ξίφη, λόγχες, πέλεκεις και κεφαλές βελών.⁵⁷⁵

Σιδερένια εργαλεία όπως σμίλες, άξονες, ξυράφια, τριχολαβίδες-εικ.Ατσαλενιό 108β βρέθηκαν σε 6 από τους τάφους που περιέχουν τα σιδερένια όπλα. Άλλα αντικείμενα, επίσης, από σίδηρο: οβελοί, κρατευτές, βελόνες, πριόνια, καρφιά και πιθανό σκήπτρα (Καβούσι-Σκουριασμένος).

Ιδιαίτερα αντικείμενα των τάφων είναι οι πελέκει (χάλκινος στον Πριλιά-F, σιδερένιος-Βρόκαστρο Ι, Σκουριασμένος, Γόρτυνα, πέτρινος-Αγ Γεώργιος Α, Κρύα.28, Σκουριασμένος) και διπλοί πελέκει (θηρησκευτικό σύμβολο της Μινωικής εποχής από την Παπούρα και το Καβούσι-Πλάι). Τα αντικείμενα αυτά εμφανίζονται σε πολύ περιορισμένο αριθμό τάφων του μεγάλου τύπου ή στα μεγαλύτερα παραδείγματα του μικρού τύπου.

Θαλαμοειδείς τάφοι- Τα κοσμήματα από σίδηρο⁵⁷⁶ είναι λιγότερα κοινά από τα χάλκινα και βρέθηκαν σε εννέα θέσεις όπως; πόρπες, περόνες δακτυλίδια καθώς και άλλα αντικείμενα καρφιά, λαβίδες και πριόνι. Σιδερένιες πόρπες βρέθηκαν σε τέσσερις τάφους του Β.Ν. Σιδερένια όπλα,⁵⁷⁷ όπως, ξίφη, στιλέτα, λόγχες, μαχαίρια βρέθηκαν στην Κνωσό-Β.Ν σε 32 τάφους-εικ.81β αλλά και σε άλλες 8 θέσεις. Ορισμένα αντικείμενα είναι σπάνια όπως: κεφαλές βελών-Β.Ν 13.107,218,292, Φορτέτσα ΙΙ,Χ,Ρ, σμίλες-Β.Ν. 75, 292, διπλοί πέλεκεις - Β.Ν. 219, 285, Φορτέτσα Ρ και πέλεκεις-Μασταμπάς, Β.Ν.75,285,292,306, Φορτέτσα F,Ρ, Ελεύθερνα και εντοπίστηκαν στους πιο πλούσιους τάφους. Οβελοί βρέθηκαν στην Έλτυνα 4, 14-εικ.1389, Β.Ν σε 11 τάφους,⁵⁷⁸ Φόρτετσα Ρ, VI και Ελεύθερνα-εικ.151&κ και κρατευτές στους τάφους του Β.Ν της Κνωσού 219,283,285-εικ.81β και της Ελεύθερνας Α1Κ1-εικ.151&κ, αντικείμενα, τα οποία συνδέονται με τα νεκρόδειπνα. Σπάνια, επίσης, αντικείμενα, όπως σίδηρο: ξυράφι από την Έλτυνα-Τ.4, σκερπάνι από την Φορτέτσα-Ρ και αναβολείς αλόγου από το Τάφο 292 του Β.Ν.

574. Eaby 2007, 248-249 &253-261

575. Coldstream and Catling 1996, 585 -587 Ο Snodgrass θεωρεί τα μαχαίρια ως εργαλεία παρά ως όπλα. Θεωρώ λανθασμένη αυτήν την γνώμη του ερευνητή γιατί τα μαχαίρια ακόμη και σήμερα στη Κρήτη θεωρούνται το κύριο όπλο για τους κατοίκους της. & ο.π. Eaby 2007, 253-261 Στους τάφους στην Παπούρα, Καρφί Μ.11, στο Κριτσά Β, στο Βρόκαστρο-Κοπράνες V,VI,Βροντά ΙΧ και Σκόπη 2 τα μόνο όπλα που βρέθηκαν ήταν τα μαχαίρια Σιδερένια όπλα μαζί με εργαλεία βρέθηκαν στο Κριτσά Α, Βρόκαστρο Ι και VII, Καβουαί-Αλώνι, Πλάι και Σκουριασμένος, Βροντά ΙV και VIII, Ανδρόμυλοι, Άγιος Γεώργιος Α, Χαμαίζι-Λιόπετρο και Φάτση V, Κρύα 28, Μουλιανά Α, Πευκή 3, Πραισός Α, Μαυρίκια-Καμίνι, Φωτούλα, Γόρτυνα, Κούρτες, Πριλιάς F, Ροτάσι 1958, Αρκάδες L, Έλτυνα, Παναγία Α, Φαιστός, Κνωσός-Κεφάλια 6 και Τεκέ, Παντάνασας.

576. ο.π. Eaby 2007, 297-304.

577. Eaby 2007, 297-298 Σιδερένια όπλα στην Έλτυνα 4,14,16, στο Μασταμπά, Κνωσός-Αγ. Ιωάννης Ι, IV,V,VIII, Κεφάλια ΙΙΙ, Φορτέτσα, Άνω Γυψάδες, Φοινικιά-Δρακουλιάρη, Ελεύθερνα και Φαιστός-Καλυβιανή. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

578. Οβελοί βρέθηκαν στους τάφους του Β.Ν.- 24, 75, 100,107,218,219,283,285, 1994-Τ.4-5.

Ταφικά Σπήλαια⁵⁷⁹ – Το μοναδικό σιδερένιο αντικείμενο προέρχεται από το σπήλαιο της Ζάκρου-Κούκου Κεφάλι, ένα σιδερένιο ξίφος. Ενώ σε **Φυσικό κοίλωμα βράχου** στις Αγίες Παρασκιές και στη Δρήρο βρέθηκε σιδερένια πόρπη.

Λακκοειδείς τάφοι⁵⁸⁰ – Τα κτερίσματα από σίδηρο είναι όπλα--Πετροκεφαλή, Πραισός Τ.С(ξίφος), Έλτυνα, Καστρινάκη (ξίφος), Β.Ν.Τ.86 (μαχαίρι, περόνες). Ενώ στους «**pit caves**» του Β.Ν.Τ.186,201,208 βρέθηκαν μαχαίρι, στιλέτο, περόνες.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁸¹—Στο Βρόκαστρο (πόρπη, περόνες), στο Βροντά (πόρπες, περόνες), στη Δρηρό, στους Αρκάδες και στην Ελεύθερνα-εικ.22. βρέθηκαν σιδερένια κοσμήματα και σιδερένια όπλα (ξίφος, λόγχες, στιλέτα, μαχαίρια, αιχμές βελών) και εργαλεία (μεταλλουργικές ξύστρες, πέλεκεις, πριόνι, λαβίδες, δρεπάνια, τριχολαβίδες, λαβίδες, σμίλη, οβελοί, καρφιά, κουμπί) στη Δρηρό, Βράκαστρο, Βροντά, στην Πραισό, στον Πριλιά και στην Ελεύθερνα.

ΜΟΛΥΒΔΟΣ⁵⁸²

Σπανιότερο εύρημα των **θολωτών τάφων** είναι ο μόλυβδος και εμφανίζεται μόνο σε τρεις θέσεις στην Ανατολική Κρήτη (Καβούσι-Σταυρωμένος-τιμήματα μολύβδου, Βασιλική Καμαράκι-χάνδρα και Άγιος Γεώργιος-Α-φυλακτό).

Στους **θαλαμοειδείς τάφους** μόλυβδος έχει βρεθεί σε τέσσερεις τάφους (Β.Ν.287,292, Φορτέτσα-ΧΙ). Ενώ στα **Ταφικά περιφράγματα** έχει βρεθεί μόλυβδος στον Βροντά.

ΑΠΟ ΤΕΡΑΚΟΤΑ

Θολωτοί τάφοι - Σε 17 θέσεις, σε 21 θολωτούς τάφους βρέθηκαν αντικείμενα από τερακότα,⁵⁸³ όπως ειδώλια, σφονδύλια, χάνδρες και ένας μικρός τροχός. Σφονδύλια βρέθηκαν σε μεγάλη ποικιλία (7 ή 8 τάφους) στην Κεντρική και Ανατολική Κρήτη,⁵⁸⁴ ενώ χάνδρες (όλες με διάμετρο 2μ.και πάνω) βρέθηκαν μόνο σε μεγάλους πλούσιους θολωτούς τάφους, κυρίως, της Ανατολική Κρήτης (Αλώνι Ι, Βασιλική-Καμαράκι, Άγιος Γεώργιος Α, Χαμαίτσι-Φάτσι V και Πραισός Α) αλλά και στην Έλτυνα-Τ.11.

Ειδώλια ανθρώπων βρέθηκαν σε έξι τάφους, όπως στην Παπούρα, γυναικεία ειδώλια, στο Καφρί Μ.8, στον Αγ.Γεώργιο Α, στον Πριλιά-F, στο Ροτάσι, στους Αρκάδες-R καθώς και άνδρας με λύρα από τον ίδιο τάφο και από τον τάφο Β γυναικεία ειδώλια-εικ.124β.

Ειδώλια ζώων βρέθηκαν εντός των τάφων στο Καφρί Μ.1,2,4, στην Κρυά 28, Κούρτες και πιθανόν στον Πριλιά. Άλλα αντικείμενα: ένα ομοίωμα οικίας από τον Τεκέ-εικ. 91 και ένας μικρός τροχός ίσως από άρμα από τον τάφο Β των Αρκάδων.

579. ο.π. Eaby 2007, 269 & 272=273.

580. ο.π. Eaby 2007, 315-318.

581 ο.π. Eaby 2007, 330-332

582. ο.π. Eaby 2007, 247, 296 & 330

583. Eaby 2007, 250. Αναλυτική βιβλιογραφία θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

584. Σφονδύλια βρέθηκαν στο Καφρί-Μ.1., Αλώνι Ι, Πλάι, Βροντά ΙΙ, ΙV, Πραισος Α, Γόρτυνα, Ροτάσι 1993 και πιθανό Κρυά.

Θαλαμοειδείς τάφοι- Τα πιο κοινά αντικείμενα από τερακότα⁵⁸⁵ στους θαλαμοειδείς τάφους είναι οι χάνδρες (σε 24 τάφους-Κνωσός), σφονδύλια (8-9 τάφους), ειδώλια ζώων, υφαντικά βάρη, ίσως ένας κεραμικός τροχός (Κριτσά-Καθαρό) και πήλινο μοντέλο οικίας (B.N.-T.57).

Η παρουσία υφαντικών βαρών είναι ενδιαφέρον στοιχείο, γιατί μόνο στους θαλαμοειδείς τάφους (Κνωσός-B.N.-T.G και 100) εμφανίζονται, ενώ δεν βρέθηκαν στους θολωτούς τάφους ή στα σπήλαια/βραχοσκεπές και σε καμία ανατολική θέση.

Τα πιο αξιοσημείωτα ειδώλια από τερακότα είναι τα άλογα –Φαιστός-Λιλιανά Δ, Μασταμπάς, B.N. T.292 και Φορτέτσα.Ι,Χ,Ρ. Ειδώλια, επίσης, ταύρων πουλιών, ένας κριός, φίδι, δένδρο και βάρκα βρέθηκαν σε τάφους της Κνωσού (Φορτέτσα-Χ), ενώ ένα βόδι σε τροχούς βρέθηκε στους Αδρόμυλους και στην Ελεύθερνα.

Ταφικά Σπήλαια⁵⁸⁶ - Στη Ζάκρο-Κούκου Κεφάλι (Τάφος Α) βρέθηκαν τρία σφονδύλια, ενώ στο Πισκοκέφαλο-Μπεράτη μια λάρνακα και ένα ψάρι.

Λακκοειδείς τάφοι⁵⁸⁷ – Τα μόνο αντικείμενα από τερακότα είναι: χάνδρες-Έλτυνα.Τ.7 και ένα σφονδύλι-B.N.T.59.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁸⁸—Τα μόνα αντικείμενα από τερακότα βρέθηκαν στη Δρήρο-Τ.8 (σφονδύλι), Βροντάς (5 τάφοι- χάνδρες) και Αρκάδες (γυναικεία ειδώλια).

ΑΠΟ ΠΕΤΡΑ

Θολωτοί τάφοι- Αντικείμενα από πέτρα,⁵⁸⁹ όπως πελέκεις ανακαλύφθηκαν σε μικρό αριθμό τάφων. Πέτρινα αγγεία/θραύσματα και πέτρινες σφραγίδες, φυλακτά, κειμήλια ή σύμβολα εξουσίας.

Πέτρινα αγγεία βρέθηκαν στον Βροντά IV, Βρόκαστρο I, Πραισό-Μαυρίκια Καμίνι και Σφακιά. Πέτρινες σφραγίδες ανακαλύφθηκαν στο Βρόκαστρο-Αμυγδαλί, Ζένια, Ανδρόμυλοι (ένα με ψευδοιερογλυφικά), Χαμάιζι-Φατσί III, Πραισός Α και πιθανό σε έναν τάφο στις Κούρτες. Όλες αυτές οι θέσεις εκτός από τις Κούρτες είναι στην Ανατολική Κρήτη και μόνο η Πραισός Α είναι από τους τάφους μεγάλου τύπου.

Στο Βρόκαστρο-Αμυγδαλί και, ίσως, στις Κούρτες βρέθηκαν μία ή δύο ακονόπετρες, οι οποίες είναι σπάνιες στις ταφές την ΠΕΣ, αν και συνήθως συνοδεύονται με όπλα εκτός από την θέση Αμυγδαλί, όπου δεν βρέθηκε κανένα.

Πέτρινα σφονδύλια, χάνδρες (από στεατίτη, κορνελιάνη, ορεία κρύσταλλο), περιάπτα από ορεία κρύσταλλο (Βρόκατρο III και Τεκέ), δίσκος (Βρόκατρο-Αμυγδαλί), πιθανόν κύριος (Κρυά.Τ.28&Ελεύθερνα-εικ.41), κέρατα καθοσιώσεως (Τεκέ και επίσης ανάγλυφο) και οψιδιανός (θραύσματα-Βρόκαστρο V, αποθέσεις κοντά στη Παναγιά Α).

Πέτρινες χάνδρες, εκτός από τον Τεκέ, βρέθηκαν σε όλες σε θέσεις στην Ανατολική Κρήτη, όπως και χάνδρες από τερακότα.

Σφονδύλια βρέθηκαν επίσης στην Ανατολική Κρήτη σε τάφους μεσαίου μεγέθους και, κυρίως, σε ενταφιασμούς.

585. ο.π. . Eaby 2007, 295.

586 ο.π. . Eaby 2007, 268.

587. ο.π. . Eaby 2007, 315-317..

588. ο.π. . Eaby 2007, 329.

589. Eaby 2007, 251-252. Αναλυτική βιβλιογραφία θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

Συνοψίζοντας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα περισσότερα πέτρινα αντικείμενα εμφανίζονται στους μικρούς θολωτούς τάφους (μεγάλου και μεσαίου μεγέθους) της Ανατολικής Κρήτης και μόνο τρεις περιπτώσεις έχουμε από την Κεντρική Κρήτη (Κούρτες, Ροτάσι και Κνωσός Τεκέ).

Θαλαμοειδείς τάφοι- Τα περισσότερα λίθινα αντικείμενα⁵⁹⁰ έχουν ανακαλυφτεί στην Κνωσό. Αναλυτικά: λίθινες σφραγίδες-Αδρόμυλοι και Κνωσός, αγγεία-Λιλιανά και Κνωσός, λίθοι ακόνες-Κνωσός, οψιδιανός-Πραισός και Κνώσος, βωμοί-Κνωσός, περίπτα-Κνωσός και παιχνίδι με πεσσούς (από χαλίκια) -B.N.294 καθώς και χάνδρες, κομβία και σφονδύλια.

Ταφικά Σπήλαια⁵⁹¹- Στο σπήλαιο Κούκου Κεφάλι στη Ζάκρο βρέθηκαν τρία λίθινα αγγεία και ένα πώμα από στεατίτη, ενώ στο Πισκοκέφαλο-Κεφάλια ένα κωνικό αντικείμενο. **Ταφικές Βραχοσκεπές**- Κτερίσματα από λίθο εντοπίστηκαν στον Άγιο Σπυρίδωνα,-μινωικό λίθινο αγγείο και στη Ζάκρο-χάνδρες.

Ταφικά περιφράγματα⁵⁹²—Αντικείμενα από πέτρα στη Δρήρο, Βρόκαστρο, Βροντά, Ελεύθερνα (χάνδρες). Στη Δρήρο (πυξίδα), στο Βρόκαστρο (πώμα, σφραγίδα και περίπτα) και στους Αρκάδες(σφονδύλι).

ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΛΛΑ ΥΛΙΚΑ

Θολωτοί τάφοι- Αντικείμενα από κόκαλο, κοχύλια, γυαλί, ελεφαντόδοντο, φαγεντιανή και ήλεκτρο⁵⁹³ βρέθηκαν στους θολωτούς τάφους
Αντικείμενα από κόκαλο: μια βελόνα (Καρφί Μ.7), δίσκος (Μουλιανά Α), χτένι (Πραισός Α), χαραγμένο αντικείμενο (Καρφί Μ.2) και χάνδρες (Καρφί Μ.8 και Βρόκαστρο Πόρος), ενώ ένα άλλα αντικείμενα: χαυλιόδοντες κάπρου (Καβούσι-Σκουριασμένος), κοχύλια στρειδιών (Άγιος Γεώργιος Α), τρίτωνες (Καρφί Μ.8 και Πραισός Α) και ένα αυγό στρουθοκαμήλου (Κνωσός Τεκέ).

Αντικείμενα από κόκαλο και κοχύλια συναντάμε στους θολωτούς τάφους της Ανατολικής Κρήτης, ενώ από ελεφαντόδοντο είναι εξίσου σπάνια όσο και από κόκαλο, αν και τα δύο υλικά με δυσκολία διαχωρίζονται. Κτερίσματα από ελεφαντόδοντο στην Ανατολική Κρήτη έχουμε: λαβές από το Χαμαίζι-Φάτση V, την Πραισό Α και την Φωτούλα και θραύσματα από τα Μουλιανά-Β, εξαίρεση αποτελεί ο τάφος του Τεκέ στην Κεντρική Κρήτη.

Τα κτερίσματα από γυαλί είναι κυρίως χάνδρες με εξαίρεση έναν σκαραβαίο από το τάφο του Τεκέ και προέρχονται από τάφους της Ανατολικής Κρήτης (κυρίως της Σητείας). Στην Κεντρική Κρήτη έχουν βρεθεί στην Κνωσό-Κεφάλια 1,6 και Τεκέ.

Τα κτερίσματα από φαγεντιανή με δυσκολία διαχωρίζονται λόγω της ομοιότητας της με το γυαλί. Ορισμένα αντικείμενα από αυτό το υλικό θεωρούνται εισαγόμενα, αν και ο G.L.Hoffman⁵⁹⁴ υποστηρίζει ότι είναι αβέβαιο τότε οι χάνδρες είναι εισαγόμενες ή κρητικής παραγωγής ή μινωικές επιβιώσεις.

590. Eaby 2007, 297-298 &299-304.

591. ο.π. Eaby 2007, 268.

592. ο.π. Eaby 2007, 330-332.

593. Eaby 2007, 251-261. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α΄.

594. Hoffman 1997, 38.

Στο Βρόκαστρο⁵⁹⁵ ειδικότερα έχουν βρεθεί τα περισσότερα αντικείμενα από φαγεντιανή, ίσως από εισαγωγές, πάνω από 250 χάνδρες (Τάφοι I, III,IV, Πόρο;) καθώς και σκαραβαίοι (I). Στο Ροτάσι (χάνδρες), στους Αρκάδες L & R, στη Κνωσό Τεκέ και, πιθανό, στο Καβούσι-Σκουριασμένος και Ζένια καταγραφτήκαν, επίσης, κτερίσματα από φαγεντιανή.

Κτερίσματα από ήλεκτρο βρέθηκαν στο Τεκέ (χάνδρα) και στους Αρκάδες-C (θραύσμα) και ανήκουν στη ΠΑ.

Θαλαμοειδείς τάφοι – Αντικείμενα⁵⁹⁶ από κόκαλο, κυρίως, περόνες και λαβές βρέθηκαν στην Έλτυνα και στην Κνωσό –B.N. και στη Φορτέτσα καθώς και χαυλιόδοντες κάπρου-B.N.292 και κοχύλια (τρίτωνες-B.N. και στρείδι-B.N.40). Μικρός αριθμός αντικειμένων από ελεφαντόδοντο (Κνωσός, Ελεύθερνα), ήλεκτρο (Κνωσός), φαγεντιανή (Πραισός, Έλτυνα.Τ.14, Κνωσός, Ελεύθερνα) και γυαλί (Έλτυνα Τ.13, 14,16, Λιλιάνα. Τ.Α, Κνωσός, Ελεύθερνα) καθώς και σκαραβαίοι (Κνωσός, Ελεύθερνα).

Ταφικά Σπήλαια⁵⁹⁷ –Στα σπήλαια της Ζάκρου στις θέσεις Ελληνικά και Κούκου Κεφάλι βρέθηκαν χάνδρες από γυαλί σε μπλε χρώμα. **Ταφικές Βραγσκοπέες**- Στον Άγιο Σπυρίδωνα εντοπίστηκε κοχύλι-τρίτων, καθώς και οστά πουλιού.

Λακκοειδείς τάφοι⁵⁹⁸ –Στους τάφους εντοπίστηκαν χάνδρες από γυαλί μπλε χρώματος- Πετροκεφαλή, Β.Ν.Τ.78,280, καθώς και λεπίδα από οψιδιανό, περίαπτο από ορεία κρύσταλλο, ειδώλιο από φαγεντιανή, σκαραβαίοι και χάνδρες από ήλεκτρο- όλα προερχόμενα από το Β.Ν.Τ.78, καθώς μία χαρακτή κοκάλινη λαβή από το Τ.6 της Έλτυνας και από την Ελεύθερνα (knucklebones).

Στους «pit caves» του Β.Ν.Τ.200,201 βρέθηκαν χάνδρες, χτένα από ελεφαντόδοντο, χάνδρες από γυαλί, χαυλιόδοντες κάπρου και πινάκια.

Ταφικά Περιφράγματα⁵⁹⁹— Αντικείμενα από διαφορετικά υλικά βρέθηκαν στο Βρόκαστρο, στην Ελεύθερα (φαγεντιανή), στον Βροντά (ελεφαντόδοντο και οψιδιανός), στη Δρήρο, Βρόκαστρο, Αρκάδες (γυαλί), στην Ελεύθερνα (γυάλινη φιάλη)

Η αναλυτική παρουσίαση της Ταφικής Αρχιτεκτονικής, των Ταφικών πρακτικών, των Ταφικών εθίμων και των Κτερισμάτων των νεκροπόλεων της ΠΕΣ της Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης σε συνδυασμό με την παρουσίαση των δεδομένων των πηγών (Κεφάλαιο Γ') αποδίδει με τα μέχρι τώρα δεδομένα μια εικόνα της κοινωνίας της εποχής ανά χρονική περίοδο, την οποία θα επεξεργαστούμε στη συνέχεια.

595. Eaby 2007, 251-261.

596. ο.π. Eaby 2007, 297-304.

597. ο.π. Eaby 2007, 268, 270-273.

598. ο.π. Eaby 2007, 316-318.

599. ο.π. Eaby 2007, 330-332.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΑΦΙΚΩΝ ΕΘΙΜΩΝ ΣΤΟΝ ΟΜΗΡΟ, ΤΟΝ ΗΣΙΟΔΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΛΥΡΙΚΟΥΣ

Οι γραπτές πηγές κάθε εποχής μας βοηθούν να αναπαραστήσουμε ή να διασαφηνίσουμε τα δεδομένα μιας εποχής όσο το δυνατόν πιο πιστά, κυρίως, όταν αναφερόμαστε σε εποχές τόσο πολύ μακρινές. Μελετώντας τους αρχαίους συγγραφείς συμπληρώνεται και επαληθεύεται η εικόνα των ανασκαφικών δεδομένων και η έρευνα οδηγείται σε συμπεράσματα όσο το δυνατόν ακριβέστερα.

Την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου οι γραπτές πηγές, στις οποίες μπορούμε να ανατρέξουμε έχουν απόλυτη σχέση με την ποίηση. Ο Όμηρος κυρίως, αλλά και ο Ησίοδος και οι Λυρικοί έχουν αποδώσει με ποιητικό τρόπο όψεις της ζωής των κοινωνιών της εποχής αυτής και έχουν αναφερθεί και στα ταφικά έθιμα. Αναφορές για τα ταφικά έθιμα υπάρχουν και στον ιστορικό Ηρόδοτο, τον 6^ο αι π.Χ., τα οποία μπορούν να συσχετισθούν με τα ταφικά έθιμα του τέλους της ΠΕΣ.

ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Τα Ομηρικά έπη μελετήθηκαν επιμελώς από διάφορες οπτικές γωνίες και οδήγησαν τους ερευνητές στη διατύπωση διαφορετικών απόψεων⁶⁰⁰ σχετικά με τις εποχές, τις οποίες αναφέρει ο Όμηρος (ΥΜΙΙΙ, Μυκηναϊκή, ΠΕΣ, πρώιμο 7^ο αι.π.Χ.) αλλά και συνδέοντας τα αρχαιολογικά δεδομένα με τις αναφορές αντικειμένων στα ομηρικά έπη.⁶⁰¹ Η αναφορά των ταφικών πρακτικών και εθίμων,⁶⁰² στα ομηρικά έπη συνδέεται με τα αρχαιολογικά ευρήματα, καθώς, και με αντικείμενα, στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια και κυρίως, σε όσα αναφέρονται στην ΠΕΣ. Τα ανασκαφικά δεδομένα του χώρου της Κρήτης με την συνέχεια των εποχών, της Εποχής του Χαλκού και της ΠΕΣ, χωρίς διακοπή στις περισσότερες θέσεις, διαφωτίζονται σε μεγάλο βαθμό με την αντιπαραβολή των αναφορών των ομηρικών επών.

Ως κύριες πηγές άντλησης πληροφοριών η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, παρέχουν πολλές σημαντικές πληροφορίες για τις ταφικές τελετουργίες αλλά και για τα κτερίσματα των τάφων, όπως διαπιστώνεται μέσω της αρχαιολογικής έρευνας.

Το κύριο ταφικό έθιμο στα ομηρικά έπη είναι η καύση του νεκρού αλλά υπάρχουν αναφορές και για τον ενταφιασμό. (Αναλυτική αναφορά των στίχων στο Παράρτημα Β).

600. Carpenter 1946, 27 & Webster 1958 & Kirk 1960, 189-205 & Starr 1961, 129-138, 183-186 & 263-268 & Snodgrass 1971, 386-394 & Greenhalgh 1973, 156-172 & Sarkady 1975, 123 & Thomas 1976, 187-207 & Coldstream 1977, 341 κ.εξ. & Starr 1977, 6-9 & 119-121 & Finley 1979² & Snodgrass 1980, 35 & Murray 1980, 14,22,38-39 & Qviller 1981, 113 & Drews 1983, 5-7 & 98-99 & Donlan 1985, 343 & Hood 1995, 25-32 & Morris 1986, 1-17 & Dickinson 1986, 20-37 & Morris 1987, 44-56 & West 1988, 151-172 & Whitley 1991, 343 & Taplin 1992, 33-35 7 Driessen 1992, 5-37 & Lenz 1993, 181 & Crielaard 1995, 201-288 & Παντάζης 1996, 339-230, 234 & Coldstream 1997, 452-458 & Μαζαράκης Αινιάν 2000, 13-18 & Seaford 2003, 237-252.

601. ο.π. Kirk 1960, 189-205.

Νομίζω ότι σύνδεση αυτή είναι πιο σημαντική για την εξαγωγή συμπερασμάτων παρά η προσπάθεια εντοπισμού της εποχής που αναφέρεται ο Όμηρος γιατί τα έπη είναι ποιήματα και η ανάμιξη στοιχείων διαφόρων εποχών, οι οποίες αναφέρονται με χαρακτηριστικό ποιητικό τρόπο, δικαιολογείται απόλυτα.

602. Mylonas 1948 & Ανδρόνικος 1963, 249-291 & Ανδρόνικος 1968, 115-119 & Morris 1987, 44-56 & Whitley 1991, 361-362. & Seaford 2003, 237-240.

Στην *Ιλιάδα*⁶⁰³ η αναφορά στα ταφικά έθιμα είναι πιο εκτεταμένη σε σχέση με την *Οδύσσεια* και εντοπίζεται σε οκτώ Ραψωδίες, ενώ στην *Οδύσσεια* σε έξι.

Αναλυτικά (Παράρτημα Γ Κειμένων) :

Ιλιάδα

Δ'--174-177, Ζ'--414-420, Η'-- 84-86, 331-337, 375-376, 407-410, 416-420, Ο'--349-351, Π'-- 456-457, 667-683, Σ'--231-238, 343-355, Τ'-- 38-39 & 228-230, Χ'--337-343, Ψ'--6-14, 42-46.49-53, 70-92, 108-119, 127-285 και Ω'--580-595, 656-667, 778-804.

Οδύσσεια

Γ' --285, Κ'--11-51, Λ'--71-78, 218-222, Μ'--8-15, Ν'--106, Τ' 141-147, Ω'--43-46, 58-92 & 131-137..

Η ταφική πρακτική της καύσης είναι η κύρια ταφική πρακτική, η οποία περιγράφεται αναλυτικά μαζί με τα ταφικά έθιμα, τα οποία την συνοδεύουν σε όλους σχεδόν τους στίχους. Η χρήση του ρήματος «θάπτω» σε ορισμένους στίχους σχετίζεται άμεσα με την καύση. Η καύση τονίζεται ως ο αρμόζων τρόπος ταφής για τους ήρωες.

Τα ταφικά έθιμα της καύσης στους στίχους της *Ιλιάδας* είναι αναγνωρίσιμα και αναφέρονται: στην κοπή ξύλων (βουνό Ίδης), στη δημιουργία της ταφικής πυράς, στη περιποίηση/ένδυση του νεκρού, (λούσιμο, άλειμμα-κρασί, λάδι, έλαια;/αλοιφές), στον καθορισμό του χρόνου του θρήνου των συγγενών και φίλων και στα έθιμα που οι ίδιοι τηρούσαν πριν την ταφή (κανόνες, όπως να μην πλυθούν), στο περίδειπνο/ νεκρόδειπνο, στο έθιμο της κοπής των μαλλιών, τιμητικές εκδηλώσεις προς τον νεκρό, στον τρόπο τοποθέτησης του νεκρού στη πυρά, στη θανάτωση των ζώων (αλόγων, σκυλιών) την ώρα της καύσης αλλά και στην θανάτωση ανθρώπων ως προσφορά στον νεκρό, στο σβήσιμο της πυράς, στην συλλογή των οστών μετά την καύση και στην τοποθέτησης τους σε αγγείο, στην τοποθέτηση κτερισμάτων μαζί με τον νεκρό (αγγεία, όπλα, κοσμήματα, εργαλεία). στην δημιουργία τύμβων πάνω από την πυρά και στο στήσιμο επιτύμβιας στήλης και στην τέλεση αγώνων προς τιμή σημαντικών.

Η καύση στα ομηρικά έπη θεωρείται ως η αρμόζουσα ταφική πράξη των ζωντανών προς τους νεκρούς, ενώ η μη χρήση του εθίμου της καύσης θεωρείται ατιμωτική πράξη (*Ιλ. Η'375-376, 407-410, Ο'349-351 και Χ' 337-343, Ψ'70-71*).

Στην *Ιλιάδα*, κυρίως, στις ραψωδίες Σ', Ψ' και Ω' περιγράφονται αναλυτικά οι ταφές / καύσεις του Πατρόκλου και του Έκτορα, ως καύσεις ιδιαίτερα τιμωμένων ηρώων.⁶⁰⁴

Το τελετουργικό της «καύσης» όπως περιγράφεται στα ομηρικά έπη, στην καύση του Πατρόκλου συνίσταται: στο πλύσιμο του νεκρού, στον αρωματισμό του, στην περιποίηση των πληγών και στην ένδυση. Ο νεκρός τοποθετείται στο νεκρικό κρεβάτι και καλύπτεται με λευκό(λινό κυρίως) σεντόνι. Ακολουθεί θρήνος όλο το βράδυ, ενώ οι Μυρμιδόνες με τα άρματά τους περιέρχονται τρεις φορές γύρω από το νεκρικό κρεβάτι.

603. Τα αποσπάσματα της *Ιλιάδας* και *Οδύσσειας* - Όμηρος, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, μτφ. Π.Γιαννακόπουλος, εκδ. Ο.Χατζόπουλος- Κάκτος, Αθήνα, 1992 & Όμηρος, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Ι.Ζαχαρόπουλος, επιμ. εκδ. Ε.Παπανούτσος, μτφ.Ο.Κομνηνού-Κακριδής, Αθήνα.

604. Morris 1987, 46-47 & Μαζαράκης Αινιάν 2000, 147-148 & Seaford 2003, 259-290.

Μετά ο νεκρός μεταφέρεται στο χώρο της καύσης με πομπή αρμάτων και πεζών.⁶⁰⁵ Οι θρηνώδοι κόβουν τα μαλλιά τους σε τούφες και τα εναποθέτουν πάνω στο νεκρό. Μετά αλείφουν το κορμί του Πατρόκλου με το λίπος των ζώων που έχουν θυσιαστεί.

Ο νεκρός τοποθετείται στο κέντρο μια τεράστιας πυρά. Δίπλα στο νεκρό βρίσκονται δύο αγγεία με μέλι και λάδι. Στην πυρά ρίχνουν τέσσερα άλογα και δύο από τα σκυλιά του Πατρόκλου. Στη φωτιά ρίχνουν, επίσης, και δώδεκα εφήβους, Τρώες αιχμαλώτους αφού τους έχουν θανατώσει. Ο Αχιλλέας και οι σύντροφοι του ρίχνουν κρασί πάνω στην πυρά (εναγνισμοί). Όταν η πυρά σβήνει συλλέγουν τα υπολείμματα των οστών του νεκρού και αφού τα τυλίξουν σε ύφασμα (λινό) τα τοποθετούν σε χρυσό λέβητα. Το αγγείο, όπως οι στίχοι του Ομήρου αναφέρουν, θα τοποθετηθεί σε τάφο μαζί με τα οστά του Αχιλλέα. Ο τάφος καλύπτεται από τύμβο, ενώ μια στήλη ορίζει τη θέση του. Την καύση ακολουθεί περίδειπνο και ταφικοί αγώνες.

Στον Όμηρο αναφέρεται και η ταφική πρακτική του ενταφιασμού (*Ιλ., Δ΄, 174-177*) καθώς και η ταρίχευση (*Ιλ. Η΄, 84-86, Π΄, 456-457 και Τ΄, 38-39 & 228-230*).

Το έθιμο της καύσης⁶⁰⁶ χαρακτηρίζει την ΠΕΣ, όπως τα ευρήματα των ανασκαφών έχουν αποδείξει σε διάφορες θέσεις στον Ελλαδικό χώρο, ενώ οι ενταφιασμοί στις πρωιμότερες εποχές ΥΜΠΓ και ΥπΜ, όπως έχει υποστηριχτεί και από τον Μ.Ανδρόνικο.

ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ και ΚΡΗΤΗ

Στο χώρο της Κρήτης τα αναφερόμενα από τον Όμηρο ταφικά έθιμα αναγνωρίζονται από τα υπάρχοντα ανασκαφικά δεδομένα σε διάφορες θέσεις της ΠΕΣ, όπως έχουμε αναφέρει στο Κεφάλαιο Β΄. Η ταφική πρακτική της καύσης είναι διαδεδομένη στις περισσότερες των θέσεων αυτής της εποχής και στην Κεντρική και στην Ανατολική Κρήτη.⁶⁰⁷ Διαπιστώνεται στα περισσότερα είδη τάφων (θολωτούς, θαλαμοειδείς, λακκοειδείς, πιθοταφές)⁶⁰⁸ με χρονολόγηση από την ΠρΓ, στις περισσότερες των περιπτώσεων αν και η καύση στο χώρο της Κρήτης σαν ταφική πρακτική υπάρχει, όπως έχει διαπιστωθεί από την ΥΜΠΓ, ίσως και παλαιότερα. Ιδιαίτερα οι θαλαμοειδείς τάφοι περιέχουν μόνο καύσεις (Κεντρική Κρήτη), ενώ σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν ενταφιασμοί (κυρίως της ΠρΓ εποχής) μαζί με καύσεις (κυρίως στο χώρο της Ανατολικής Κρήτης). Ο θαλαμοειδής τάφος Α1Κ1 της Ελεύθερνας,⁶⁰⁹ (όπως και παραπάνω αναφέρθηκε –Κεφάλαιο Α΄) περιείχε μεγάλο αριθμό τεφροδόχων που ανήκαν σε 141 ταφές ανδρών, μάλλον πολεμιστών (όπως η ανθρωπολογική έρευνα έχει δείξει), οι οποίοι συνοδεύονταν από τα όπλα τους. Στις πιθοταφές, η τυπική ταφική πρακτική είναι η καύση αλλά έχουμε και ενταφιασμούς/εγχυτρισμούς (Κεφάλαιο Β΄).

605. Morris 1987, 46-47 & Μαζαράκης Ατινιάν 2000, 147-148.

606. Ανδρόνικος 1963, 249-291 & Ανδρόνικος 1968, 115-119 & Davaras 1973b, 158-167.

607. Μελάς 2001, 17.

608. Αναλυτικά στο Κεφάλαιο Β΄. Το μόνο ταφικό σπήλαιο, όπως ήδη έχουμε αναφέρει με καύσεις μαζί με ενταφιασμούς είναι το σπήλαιο στο Πισκοκέφαλο- Μπεράτη και ίσως η ταφική πρακτική της καύσης εισήλθε στην Κρήτη από την Ανατολική της πλευρά λόγω των σχέσεων της με την Ανατολή, όπως έχει υποστηριχτεί.

609. Σταμπολίδης 1994-1996, 288-290 & Σταμπολίδης 1996α, 65-69 & Σταμπολίδης 1998, 175-179 & Σταμπολίδης 2000-2001, 309-312 & ο.π. Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 122-124 & ο.π. Stampolidis 2008, 111-118.

Οι τεφροδόχοι είναι κυρίως πήλινα αγγεία αλλά έχουν βρεθεί και χάλκινοι λέβητες, όπως στην Τυλισσό και στην Κνωσό-Φορτέτσα.⁶¹⁰ Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η εύρεση αποτυπωμάτων λινών υφασμάτων πάνω σε χάλκινα πώματα τεφροδόχων αγγείων (Ελεύθερνα).⁶¹¹

Η ανακομιδή των οστών και της στάχτης μετά από την καύση μαρτυρείτε στους στίχους των ομηρικών επών και αποτελεί γνωστή ομηρική ταφική πρακτική⁶¹² (Ιλ., Ψ', 89-92). Στη Κρήτη διαπιστώνεται η εύρεση μεγάλου αριθμού τεφροδόχων αγγείων με οστά και στάχτη, τοποθετημένων σε τάφους ή in situ, κοντά στον χώρο της πυράς (Κνωσός, Ελεύθερνα, Βροντάς κ.α).

Οι χώροι της πυράς είναι, επίσης, αναγνωρίσιμοι σε αρκετές θέσεις, ενώ είναι ιδιαίτερα μελετημένες στο χώρο της Ελεύθερνας (Αποτεφρωτήριο Α και ταφικό περίφραγμα Κ).⁶¹³ Η αναφορά στα ομηρικά έπη της Ίδης (Κρήτη- Ιλ., Ψ', 117) ως χώρο κοπής ξύλων για τις πυρές αποτελεί μια χαρακτηριστική αναφορά, έστω και αν πρόκειται για ποιητική αναφορά. Σημαντικά στοιχεία για τη διαμόρφωση της πυράς δίδονται στην Ιλ. Ψ', 163-166. Σε κάποιες περιπτώσεις οι χώροι της πυράς είναι και οι χώροι ταφής, in situ, ενώ σε άλλες ο χώρος πυράς χρησιμοποιήθηκε για πολλές καύσεις. Χαρακτηριστική περίπτωση της πυράς ΛΑ στην Ελεύθερνα (Κεφάλαιο Α') με την εύρεση του δειροτομηθέντος μπροστά στην πυρά του πολεμιστή (η ταφή συνοδευόταν από το ξίφος του), η οποία μας θυμίζει την θανάτωση των Τρώων αιχμαλώτων στην καύση του Πατρόκλου (Ιλ., Ψ', 175 & 181).

Ο χώρος της πυράς ή ο τάφος καλύπτεται από τύμβο, στον οποίο τοποθετείται στήλη/σήμα (νεκροταφεία Κνωσού, Ελεύθερνας). Στον Όμηρο έχουμε αναφορά στην Ιλ. Η', 84-8, 331-337, Π' 456-457, Ψ' 42-46, Ω' 666-667 & 884 & Οδ., Α', 71-78. Η συνήθεια αυτή ξεκινά από την ΥπΜ εποχή και συνεχίζεται στην ΠΕΣ. Στο χώρο των νεκροταφείων της Κρήτης η ύπαρξη ταφικών σημάτων φοινικικής προέλευσης, γνωστών ως «cipri» (Κνωσός και Ελεύθερνα)⁶¹⁴ δηλώνει την διαμονή Φοινίκων στο νησί, τους οποίους ο Όμηρος χαρακτηρίζει ως «ναυσίκλυτοι» έμποροι που διακινούσαν πολύτιμα αντικείμενα (Οδ. Ο', 415-484). Η άφιξη Φοινίκων⁶¹⁵ στο νησί διαπιστώνεται και από το ιερό στο Κομμό της Νότιας Κρήτης των Γεωμετρικών χρόνων.

Παράλληλα με το έθιμο της καύσης στη Κρήτη στις πρώιμοτερες εποχές της ΕΣ η ταφική πρακτική του ενταφιασμού εμφανίζεται σε αρκετές θέσεις, κυρίως, στην Ανατολική Κρήτη (Κεφάλαιο Α' και Β').

610. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

611. Σταμπολίδης 1987, 303-305 & ο.π. Σταμπολίδης 1990, 290-298 & Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 122-124 & 244-263 & Stampolidis 2008, 111-118.

612. Ανδρόνικος 1963, 261-263 & Andronikos 1968, 31.

613. Σταμπολίδης 1996β, 20-51 & Σταμπολίδης 2001, 193-194 & Μαζαράκης Αιτιάν 2000, 173-174.

614. Σταμπολίδης – Θέμελης 2004, 134-136.

615. Shaw 1989, 165-183 & Μαζαράκης Αιτιάν 2000, 215-216.

Προσφορές προς τους νεκρούς έχουν διαπιστωθεί σε αρκετές θέσεις (Κεφάλαιο Β'), κυρίως, στους θολωτούς, αλλά και σε κάποιους θαλαμοειδείς, λακκοειδείς τάφους και στα ταφικά περιφράγματα στο Βροντά. Οι προσφορές αυτές, συνήθως, έχουν εντοπιστεί εντός και εκτός των τάφων και συνίσταται σε ειδώλια ζώων και σε αγγεία (κυρίως κύπελλα, οινοχόες και κρατήρες). Πολλά από τα αγγεία έχουν χρησιμοποιηθεί για σπονδές, όπως έχουν θεωρήσει οι ερευνητές.

Η τέλεση περιδειπνων/νεκρόδειπνων και η καύση προσφορών έχουν αναγνωρισθεί σε διάφορες θέσεις (Κεφάλαιο Β') από την εύρεση οβελών μαζί με κρατευτές (*Ιλ. Ι, 209-214* και *Οδ. Τ', 420-423 κ.α.*) αλλά και από τα οστά των ζώων (άλογα, σκύλοι, κατσίκια, πρόβατα), όπως στους στίχους της *Ιλ. Ψ', 171-174* αναφέρονται. Προσφορές τροφών μαζί με προσφορές ζώων εντοπίστηκαν στους θαλαμοειδείς τάφους του Β.Ν. της Κνωσού.

Τέλος, στην αναφορά των κτερισμάτων⁶¹⁶ στα Ομηρικά έπη αλλά και γενικότερα των αντικειμένων που περιγράφονται στους ομηρικούς στίχους διαπιστώνουμε ομοιότητες με αντικείμενα που ανήκουν σε πρωιμότερους χρόνους. Στη μελέτη των κτερισμάτων των τάφων της ΠΕΣ έχει διαπιστωθεί ότι έχουν βρεθεί αντικείμενα παλαιότερων εποχών και η χρήση τους ως «κειμήλια». Η κύρια αναφορά των στίχων του Ομήρου αφορά τα όπλα, χάλκινα και σιδερένια ως κτερίσματα (όπως στους στίχους *Ιλ.Ζ', 414-420 κ.α.*). Στην Κρήτη (Κεφάλαιο Β') βρέθηκε σημαντικός αριθμός όπλων, κυρίως, στους θολωτούς τάφους. Περιορισμένος αριθμός σε θαλαμοειδείς, ενώ είναι ανύπαρκτα στα ταφικά σπήλαια. Χαρακτηριστική η περίπτωση ξίφους-εικ.22 (Ελεύθερνα), όπου διατηρούνται τα ασημένια/σιδερένια καρφιά που συνέδεαν την ξύλινη λαβή (Ελεύθερνα-Α1Κ1).⁶¹⁷

Ο οπλισμός της εποχής⁶¹⁸ διαπιστώνεται και σε παραστάσεις (αγγείων, ελασμάτων(Β.Ν., Τεκέ, Ελεύθερνα, Πρινιά), κοσμημάτων (περίαπτο-Ελεύθερνα) ή σε γλυπτά με ομοιότητες με τις ομηρικές περιγραφές, τα οποία εντοπίστηκαν ή εντός των τάφων ή σε ταφικά κτίρια. (κράνη, ασπίδες-Πρινιάς, ελαφρά δόρατα) Χαρακτηριστική η περίπτωση των γλυπτών κεφαλών των κρανοφόρων πολεμιστών από ταφικό κτίριο της Ελεύθερνας-εικ.21 (Κεφάλαιο Α').⁶¹⁹

Οι αναφορές στον Όμηρο (όπως στους στίχους της *Οδ.19, 141-147, 24, 131-137*) σε κοσμήματα- πόρπες και περόνες από διάφορα υλικά διαπιστώνονται ως κτερίσματα στους τάφους της Κρήτης.⁶²⁰ Οι πόρπες και οι περόνες χαρακτηρίζουν την ΥπΜ και ΠρΓ εποχή. Χαρακτηριστική, επίσης, η αναφορά του Ομήρου στην *Ιλ., Ε', 182-183* και στην *Οδ., Σ', 297-298* σε ένα είδος ενωτίου «έρματα τρίγληνα μορόεντα»-εικ.24α-Ελεύθερνα, το οποίο έχει βρεθεί σε τάφους στην Κρήτη, στο χώρο της Ελεύθερνας.⁶²¹

616. Kirk 1960, 189-205 & Dickinson 1986, 20-37 & Morris 1987, 47.

617. Σταμπολίδης & Θέμελης 2004, 283.

618. ο.π.Kirk 1960, 189-205 & ο.π.Dickinson 1986, 20-37 & Μαζαράκης Αινιάν 2000, 209-210.. Αναλυτική βιβλιογραφία των θέσεων στο Κεφ. Α'.

619. Σταμπολίδης 1987, 272-273 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 50-51 & 55-58 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & ο.π. Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 132-134 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 64-65.

620. Έχουν βρεθεί στα νεκροταφεία της Κνωσού- Β.Ν, Τεκέ, Αγ. Ιωάννη, Φορτέτσα, Αρκάδες, Ελεύθερνα. Αναλυτική βιβλιογραφία θέσεων στο Κεφάλαιο Α'.

621. Σταμπολίδης & Θέμελης 2004, 286. Ενώτια αυτού του τύπου από τον Πόρο Ηρακλείου και το Λευκαντί της Εύβοιας.& Δημοπούλου 2003, 554 αρ.1093 & Καραπασχαλίδου 2003, 554 αρ.1094..

Σημαντική η αναφορά στους στίχους του Ομήρου έχουμε και για την ύπαρξη των οβελών και των κρατευτών⁶²² για τη χρήση τους στα συμπόσια και στα νεκρόδειπνα. Η χρήση των οβελών δηλώνει αριστοκρατική καταγωγή όπως αναφέρουν οι στίχοι *Ιλ. Ι, 209-214* και *Οδ. Γ', 420-423 κ.α.*. Σε τάφους της Κρήτης η εύρεση αυτών των αντικειμένων είναι συχνή (Κνωσός, Ελεύθερνα-εικ.15ι&κ).

Η αναφορά των ομηρικών επών σε αγγεία, όπως και παραπάνω αναφέραμε, αφορά όχι μόνο τις πρόχους των περιδείπνων/νεκρόδειπνων ή τα τεφροδόχα αγγεία αλλά και τους τριποδικούς λέβητες, ως ένα από τα σημαντικότερα δώρα αλλά και ως χρηστικό αντικείμενο (όπως στους στίχους *Ιλ. Σ', 243-244 κ.α.*)⁶²³ Αυτός ο τύπος αγγείου βρέθηκε στις νεκροπόλεις της Κρήτης (Κνωσός, Ελεύθερνα-εικ.15ε) αυτής της εποχής είτε σε πηλό είτε σε μέταλλο (Κεφάλαιο Α') με χρονολόγηση στον 9^ο αι π.Χ..⁶²⁴ Η εικονογραφία, επίσης, των αγγείων είναι ενδεικτική του θρήνου,⁶²⁵ (όπως αναφέρουν οι ομηρικοί στίχοι και οι λυρικοί ποιητές) και απεικονίζεται σε αγγείο από το τάφο ΟΔ της Φορτέτσας με ομάδα θρηνωδών, της ΠρΓΒ.

Ολοκληρώνοντας την συσχέτιση των αναφορών στα Ομηρικά έπη με τα ανασκαφικά δεδομένα της Κρήτης είναι ανάγκη να τονίσουμε την καθοριστική σημασία των επών για την ΠΕΣ αλλά και να επισημάνουμε ότι η χρήση των Ομηρικών επών από τους ερευνητές πρέπει να γίνεται με προσοχή για την σύνδεση ανασκαφικών δεδομένων και αναφορών των ομηρικών επών, καθώς και για την εξαγωγή συμπερασμάτων για να οδηγηθεί η έρευνα στην πιστότερη ανασύνθεση της κοινωνίας των πρώιμων ιστορικών χρόνων.⁶²⁶

622. Murray 1983, 195-199 & H, Van Wees 1995, 147-182 & Μαζαράκης Αινιάν 1990, 177-199 & Mazarakis Ainian 1997, 287-305, 369-372.

623. Finley 1979, 157.

624. Σταμπολίδης & Θέμελης 2004, 259.

625. Brock 1957, 35 & Morris 1987, 50. Παρόμοιες παραστάσεις σε αγγεία από την Αθήνα-Κεραμεικός Coldstream 1977, 33-35 & Cavanagh 1977, 319.

626. Στη Κρήτη πιστεύω ότι η έρευνα αυτή και η σύνδεση των ευρημάτων με τα ομηρικά έπη είναι αξιόπιστη και ακολουθεί μια σταθερή βάση οδηγώντας με τον τρόπο αυτό την εξαγωγή καθοριστικών συμπερασμάτων εκεί που η μελέτη φυσικά των ανασκαφικών δεδομένων γίνεται με προσοχή και με λεπτομέρεια. Η μη δημοσίευση σε πολλές θέσεις, κυρίως, της Ανατολικής Κρήτης των αρχαιολογικών δεδομένων αυτής της εποχής καθυστερεί και την ολοκλήρωση της εικόνας της.

ΛΥΡΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

Η αναφορά για το θάνατο και για τα ταφικά έθιμα στους Λυρικούς ποιητές⁶²⁷ (Παράρτημα Γ) αποδίδει την ιδιαίτερη τιμή και το σεβασμό των ζωντανών προς τους νεκρούς. Τονίζονται οι ιδιαίτερες τιμές για τους νεκρούς των πολέμων και τη σημαντική θέση τους στην κοινωνία της εποχής. Η αναφορά στους θρήνους των θνητών είναι, επίσης, ένα καθοριστικό στοιχείο των ελεγειακών στίχων. Ο Στησίχορος είναι ο μόνος από τους λυρικούς που περιγράφει την περιποίηση του νεκρού, όπως τα Ομηρικά έπη. Σημαντική, επίσης, είναι και η αναφορά του Σιμωνίδη του Κείου για τις επιτύμβιες στήλες.

Αναφορές έχουμε:

Αρχίλοχο τον Πάριο

Αποσπάσματα: 7 D=133W & 64D=133W

Στησίχορος

222B *P.Oxy.* 3876 (suppl. Ed. Pr.M.W.Haslam)

Σιμωνίδη τον Αμοργινό

Απόσπασμα: 2D=2W

Σιμωνίδη ο Κείος

LXXXIII(a) *A.P.* 7.344, Plan.

(b) *A.P.* 7. 344b, Plan.

LXXXVI *A.P.* 7.177

Καλλίνο τον Εφέσιο

Απόσπασμα: 1D=1D

Τυρταίο

Απόσπασματα: 4-5D=7W & 9D=12W

Σόλωνο τον Αθήναιο

Απόσπασμα: 22, 5-6 D=21W

Θεόγνη τον Μεγαρέα

Στίχοι 1069-1070

1191-1194

1203-1206

627. Τα κείμενα των Λυρικών από: Α.Σκιαδάς, *Αρχαϊκός Λυρισμός*, Αθήνα 1979 (1982) & Αρχαίοι Έλληνες Λυρικοί, μτφρ. Κ.Τοπούζης, εκδ.Επικαιρότητα, Αθήνα 1997 & Αρχαίοι Έλληνες Λυρικοί, ομάδα Φιλολόγων, εκδ.Ιρις.

Βακχολίδα

Επίνικος V –Στίχοι 136-144

Επίνικος XIII –Στίχοι 164-169

Οι Λυρικοί ποιητές⁶²⁸ αναφέρονται στο θέμα του θανάτου χωρίς όμως να εξειδικεύουν τις πληροφορίες τους για τα ταφικά έθιμα της εποχής. Μόνο ο Στησίχορος από τους λυρικούς περιγράφει στους διασωθέντες στίχους του την περιποίηση του νεκρού, όπως τα Ομηρικά έπη. Σημαντικές επίσης, είναι και η αναφορά του Σιμωνίδη του Κείου για τις επιτύμβιες στήλες αλλά και οι αναφορές του Τυρταίου, στους στίχους 9D=12W και του Θεόγγη του Μεγαρέα, στους στίχους 1203-1206, για την δημιουργία τύμβου.

ΗΣΙΟΔΟΣ

Στον Ησίοδο⁶²⁹ οι αναφορές στα ταφικά έθιμα είναι περιορισμένες μόνο σε δηλώσεις για τους ταφικούς αγώνες και για το θρήνο στο έργο του “ Έργα και Ημέραι», στους στίχους 654 και 735 (Παράρτημα Γ).⁶³⁰

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

Στην αναφορά των γραπτών κειμένων θα συμπεριλάβουμε και τον Ηρόδοτο,⁶³¹ ο οποίος στο 6^ο βιβλίο του, 103,3 αναφέρεται στον τάφο του Κίμωνα και στην ταφή των αλόγων του κατά την ταφή του. Στη Κρήτη έχουν βρεθεί οστά αλόγων σε ταφές στα νεκροταφεία της Κνωσού και του Πρινιά-εικ.157 α-γ.⁶³²

Οι αναφορές των ταφικών εθίμων στον Ησίοδο και στον Ηρόδοτο είναι περιορισμένες και περιορίζονται σε απλές αναφορές.

628. Morris 1987, 47-48 & 53.

629. Τα κείμενα του Ησίοδου από: Ησίοδος, Έργα και Ημέραι, εκδ. Ο.Χατζόπουλος-Κάκτος, Αθήνα 1993¹⁹⁹²

630. Morris 1987, 46.

631. Τα κείμενα του Ηροδότου από : Ηροδότου Ιστορία, Βιβλίο ΣΤ', Ερατώ, μτφρ. Λ.Δρακοπούλος, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1998.

632. ο.π. Morris 1987, 47-48.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα και μελέτη⁶³³ των ανασκαφικών δεδομένων των νεκροπόλεων αποτελεί ένα ιδιαίτερο τομέα της αρχαιολογικής επιστήμης σε μια προσπάθεια άντλησης πληροφοριών για περιόδους της ιστορίας για τις οποίες οι γραπτές πηγές είναι ανύπαρκτες ή ελλιπείς. Αρχαιολογικά έχει καταστεί ορατό όσον αφορά τα ταφικά έθιμα ότι ο συνδυασμός των στοιχείων από τον 10^ο έως και τον 5^ο αι π.Χ. παρουσιάζει μια συνάφεια και μας οδηγεί κλιμακωτά σε συμπεράσματα σχετικά με την κοινωνική δομή, η οποία αντανακλάται μέσω των συμβολισμών στα ταφικά έθιμα, όσο και αν αυτά παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις.

Η αρχαιολογία του θανάτου,⁶³⁴ όπως τα τελευταία χρόνια έχει ονομαστεί, από τους ερευνητές/αρχαιολόγους η μελέτη των πληροφοριών των ανασκαφικών δεδομένων των νεκροπόλεων έχει προσφέρει εκείνα τα δεδομένα με τα οποία οδηγούμεθα στην συγκρότηση του κοινωνικού status των πρωιμότερων εποχών της ιστορίας.

Αναλύοντας τα ανασκαφικά δεδομένα των νεκροπόλεων της Κρήτης της ΠΕΣ θα προσπαθήσουμε να ανασυνθέσουμε βάσει της έρευνας, όπου υπάρχει δυνατότητα, την οικιστική οργάνωση των περιοχών και την εξέλιξή τους με τη δημιουργία πόλεων στην υστερότερη περίοδο της.

Στην Κρήτη η ΠΕΣ παρουσιάζει, (όπως στα Κεφάλαια Α και Β περιγράψαμε), μια μεγάλη ποικιλία ως προς την ταφική αρχιτεκτονική, τις ταφικές πρακτικές/ταφικά έθιμα αλλά και μια αξιοσημείωτη συνέχεια μεταξύ των εποχών χωρίς διακοπή. Εξετάζοντας τα ανασκαφικά δεδομένα έντονα διαγράφονται οι διαφορές μεταξύ Ανατολικής και Κεντρικής Κρήτης.⁶³⁵

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Στην Ανατολική Κρήτη, από τη μέχρι τώρα δημοσίευση των ανασκαφικών δεδομένων, είναι φανερή η συνέχιση της χρήσης των παλαιότερων τύπων τάφων (θολωτών/ταφικών σπηλαίων), καθώς και των ταφικών πρακτικών (ενταφιασμός) του τέλους της Εποχής του Χαλκού στις περισσότερες θέσεις στην ΥπΜ, ΠρΓΑ και Β (Καβούσι-Βροντά), ενώ η χρήση των θαλαμοειδών τάφων είναι περιορισμένη. Στη συνέχεια η χρήση των ταφικών περιφραγμάτων χαρακτηρίζει την Γ-ΠΑ εποχή (Βρόκαστρο).

Η ταφική πρακτική της καύσης⁶³⁶ των νεκρών εμφανίζεται από την ΥπΜ/ΠρΓ και στη συνέχεια επικρατεί παράλληλα με τους ενταφιασμούς..

Αναλυτικότερα η Ανατολική Κρήτη θα μπορούσε να χωρισθεί σε τέσσερις ευρύτερες περιοχές με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα των νεκροπόλεων:

633. Binford 1971, 23-25 & Snodgrass 1971, 143-147 & O'Shea 1984, 2-3 & Morris 1987, 29-43, 51-52.

634. .ο.π. Binford 1971, 23-25 & Μελάς 2001, 15-16 & Gowland and Knusel 2009, x-xiv.

635. Αναλυτική βιβλιογραφία στα Κεφ. Α΄ και Β΄

636. Η πρώτη εμφάνιση της καύσης έχει σημειωθεί από τους ερευνητές ότι έγινε στο χώρο της Ανατολικής Κρήτης λόγω των σχέσεων της με την Ανατολή από την ΥπΜ εποχή και όχι λόγω της εισόδου άλλου λαού στη Κρήτη, όπως είχε υποστηριχθεί παλαιότερα.

1.- Στο οροπέδιο Λασιθίου⁶³⁷ βρίσκονται οι περιοχές Αγ.Γεώργιος, Παπούρα, Καρφί, Κράσι, Καστρί, Ζένια και Ανδριανός, σε 10 θέσεις και πάνω από 35 τάφοι. Οι τάφοι ανήκουν όλοι στο τύπο του μικρού θολωτού τάφου και περιέχουν μικρό αριθμό ενταφιασμών.

Η ομοιότητα των ταφικών αρχιτεκτονικών τύπων και των κτερισμάτων⁶³⁸ στην περιοχή αυτή, η ομαδοποίηση των θολωτών τάφων σε ζευγάρια, καθώς και ο μικρός αριθμός ταφών σε κάθε τάφο υποστηρίζουν την άποψη ότι υπάρχει περιορισμένη κοινωνική διαφοροποίηση στην αρχή της ΠΕΣ και ίσως αυτό δηλώνει την ύπαρξη οικογενειακών σχέσεων, στενής ή ευρείας μορφής, ως τα μόνα στοιχεία κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης στην περιοχή, όπως έχει τονίσει και η C.Sourvinou-Inwood σε σχέση και με τα αναφερόμενα στα Ομηρικά έπη.

Στην περιοχή αυτή, εκτός από τη θέση Παπούρα,⁶³⁹ δημιουργήθηκαν οικισμοί μικρής διάρκειας από την ΥΜΠΓ έως την ΥπΜ εποχή, οι οποίοι δεν εξελίχθηκαν σε πόλεις. Μόνο η θέση Παπούρα εξελίχθηκε σε κωμόπολη σε υστερότερη περίοδο.

Στο Καρφί εμφανίζεται διαφοροποίηση στην ταφική αρχιτεκτονική και εκτός από τους θολωτούς έχουν βρεθεί και θαλαμοειδείς τάφοι σε ποικίλα σχήματα και μεγέθη. Οι τάφοι στο Καρφί⁶⁴⁰ περιέχουν μία έως πέντε ταφές και διαφέρουν από τους άλλους τάφους της περιοχής. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των τάφων των περιοχών αυτών είναι η έλλειψη όπλων ως κτερισμάτων, γεγονός το οποίο ίσως δηλώνει τις ειρηνικές συνθήκες διαβίωσης.

2.- Στο ανατολικότερο τμήμα του Λασιθίου, στην περιοχή της Σητείας βρέθηκαν 25 θέσεις με 20 τάφους.⁶⁴¹ Στις θέσεις Καρύδι, Παλαίκαστρο, Ζάκρος και Ζού βρέθηκαν ταφές σε ταφικά σπήλαια και βραχοσκεπές με μόνη ταφική πρακτική τον ενταφιασμό και με περιορισμένο αριθμό (ή ελλιπή) κτερισμάτων, ενώ μόνη εξαίρεση αποτελεί το ταφικό σπήλαιο της Ζάκρου Κούκου Κεφάλι. Η χρήση των ταφικών σπηλαίων αφορά όλες τις περιόδους της ΠΕΣ και η χρήση της στην περιοχή κατάγεται από τη Μινωική εποχή.⁶⁴² Μόνο στην Ίτανο, στο ανατολικότερο άκρο της Σητείας εντοπίστηκαν λίγες ταφές μόνο την ΥΓ εποχή. Στην Ίτανο βρέθηκαν λακκοειδείς τάφοι της ΥΓ εποχής, ενώ η θέση εξελίχθηκε σε πόλη σε μετέπειτα εποχές.

Οι ταφικές θέσεις των σπηλαίων και των βραχοσκεπών δεν έχουν συνδεθεί με οικισμούς ή οι οικισμοί παραμένουν ακόμη άγνωστοι. Μόνο στην περιοχή της Ζάκρου οι ταφές συνδέονται με οικισμό, ενώ οι άλλες θέσεις με μικρά χωριά ή αγροτικές θέσεις. Ο L.Sjogren⁶⁴³ θεωρεί ότι τον 8^ο αι π.Χ. η ανατολικότερη αυτή περιοχή της Κρήτης αποτελείται από μικρά χωριά, ενώ στο τέλος της περιόδου τα χωριά αυτά συνενώθηκαν σε ένα μεγαλύτερο οικισμό που πιθανόν ήταν η Πραισός.

637. Eaby 2007, 338.

638. Sourvinou-Inwood 1983, 33-49 & Eaby 2007, 338-340. Η οικογένεια ως ισχυρό σημείο οργάνωσης των πρώτων εποχών.

639. Borgna 2003, 164-168.

640. Η δημοσίευση των τάφων είναι ελλιπής και δεν έχουν πλήρη στοιχεία των νεκροπόλων της περιοχής για να καταλήξουμε σε συμπεράσματα ασφαλή. Ίσως το Καρφί αν και ήταν μια απομονωμένη ορεινή κοινότητα ή να δέχτηκε κάποια στιγμή νέους κατοίκους ή να εξελίχθηκε στην συνέχεια.

641. ο.π. Eaby 2007, 340-342

642. Nowicki 2000, 235-241.

643. Sjogren 2001, 129. Η χρήση των ταφικών σπηλαίων ως μόνο είδος ταφικής αρχιτεκτονικής στην περιοχή δηλώνει την συνέχεια κατοίκησης της από την Εποχή του Χαλκού μέχρι την ΠΕΣ, χωρίς διακοπή και με προσήλωση στη ταφική πρακτική του ενταφιασμού.

Στην περιοχή αυτή νεκροπόλεις εντοπίζονται και στο σύγχρονο δρόμο που συνδέει των Σητεία με την Ιεράπετρα.⁶⁴⁴ Στις περιοχές της Πραισού και τα Σφακιά έχουν βρεθεί μικροί θολωτοί τάφοι. Ειδικότερα στην Πραισό η ταφική αρχιτεκτονική παρουσιάζει ποικιλία και εκτός από μικρούς θολωτούς τάφους έχουμε ταφικά σπήλαια, βραχοσκεπές, ταφικά περιφράγματα, θαλαμοειδείς, λακκοειδείς καθώς και ένα μεγάλο θολωτό τάφο.

Η Πραισός είναι η μόνο θέση της περιοχής που εξελίχθηκε σε πόλι. Στον Πισκοκέφαλο έχουμε διατήρηση της παραδοσιακής ταφής σε σπήλαιο, ενώ δεν έχει εντοπισθεί οικισμός. Ως ασυνήθιστο φαινόμενο είναι η εμφάνιση και των δύο ταφικών πρακτικών ενταφιασμού και καύσης με πλούσια κτερίσματα σε σχέση με τις άλλες ταφές των σπηλαίων. Στον Άγιο Γεώργιο κυριαρχούν οι θαλαμοειδείς τάφοι και μικρός αριθμός θολωτών τάφων. Η περιοχή δεν έχει συνδεθεί με οικισμό.⁶⁴⁵

Διαπιστώνουμε ότι οι νεκροπόλεις⁶⁴⁶ κοντά στους δρόμους επικοινωνίας βορρά – νότου παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία και στην αρχιτεκτονική των τάφων αλλά και στα κτερίσματα γεγονός που ίσως οφείλεται στις ποικίλες επιδράσεις μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων απ' ότι στο ανατολικότερο άκρο του νησιού, στο οποίο οι Μινωικές επιδράσεις παραμένουν έντονες.

3.- Στην περιοχή που ορίζεται από τα δυτικά βουνά της Σητείας⁶⁴⁷ σε 29 θέσεις έχουν βρεθεί 137 τάφοι. Στις περιοχές Τουρλοτή και Μυρσίνη βρέθηκαν θαλαμοειδείς και λακκοειδείς τάφοι της ΠΕΣ, ενώ ταφικά σπήλαια βρέθηκαν στη Λάστρο και στον Αγ. Στέφανο. Στην περιοχή αυτή εντοπίστηκαν και μικροί θολωτοί τάφοι στις θέσεις Αγ Ιωάννης, Χαλασμένος, Σχοινοκαψάλα, Χαμαίζι, Σκόπη καθώς και στα Μέσα Μουλιανά (η μόνη θέση που δε συνδέεται με οικισμό) συνδεδεμένοι με οικισμούς. Στις περιοχές Ορεινό και Πευκί έχουμε χρήση θολωτών και βραχοσκεπών, στην Κρυά ψευδοθόλους και μάλλον θαλαμοειδείς τάφους και στους Αδρομύλους, πιθανόν, θαλαμοειδείς. Όλες αυτές οι περιοχές συνδέονται με οικισμούς και η έρευνα έχει δείξει ότι κατοικήθηκαν για μεγαλύτερη περίοδο απ' ότι οι οικισμοί στο οροπέδιο Λασιθίου.⁶⁴⁸

Στα Μέσα Μουλιανά οι θολωτοί τάφοι (στην αρχή της ΠΕΣ) είναι ιδιαίτερα πλούσιοι σε κτερίσματα και σύμφωνα με τον K. Nowicki⁶⁴⁹ ανήκουν σε πολεμιστές ή σε τοπικούς αρχηγούς. Πλούσια κτερίσματα έχουμε, επίσης, και από δύο τάφους των Αδρομύλων και από ένα στο Χαμαίζι με χρονολόγηση στην ΠρΓ εποχή ή υστερότερα.

Τα στοιχεία αυτά ίσως φανερώνουν αλλαγές στις περιοχές την ΠρΓ εποχή ως προς την αύξηση του πληθυσμού και την κοινωνικοπολιτική τους οργάνωση και οφείλονται στη γεωγραφική τους θέση.

645. Η χρήση θαλαμοειδών τάφων την ΠΕΣ στην ανατολική Κρήτη είναι ασυνήθιστο φαινόμενο αν και είχε χρησιμοποιηθεί στην ΥΜ. Ίσως η χρήση τους δηλώνει άφιξη νέων κατοίκων ή επιρροές από την Ανατολή.

646. Eaby 2007, 344-345.

647. ο.π. 2007, 345-348.

648. Η έλλειψη δημοσιεύσεων για τους τάφους των Αδρομύλων δεν μας βοηθούν να αποκτήσουμε εικόνα των νεκροπόλεων της περιοχής καθώς και ποια ταφική πρακτική ήταν σε χρήση. Η χρήση θολωτών και θαλαμοειδών είναι ένα χαρακτηριστικό της περιοχής.

649. Nowicki⁵⁵² 2004, 277-279.

Στη δυτική Σητεία αξιοσημείωτη περίπτωση⁶⁵⁰ είναι η περιοχή Καβούσι με διάφορες νεκροπόλεις (Κάστρο, Αλώνι, Βροντά, Αζόρια, Παναγιά Σκάλα) και με διάφορα είδη τάφων, όπως μεγάλο θολωτό τάφο, μικρούς θολωτούς τάφους, ταφικά περιφράγματα και πιθοταφές. Χαρακτηριστικό των τάφων είναι η μεγάλη ποικιλία κτερισμάτων, η οποία μαζί τη διαφορετική ταφική αρχιτεκτονική μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στην περιοχή έχουμε πολλές αλλαγές στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση και ίσως προαναγγέλλουν τη διαμόρφωση της πόλης Αζόρια στην Αρχική περίοδο.⁶⁵¹

Στο Καβούσι η χρήση των ταφικών περιοχών μας δείχνει από τη μια διαφορετικές οικογενειακές ομάδες συνδεδεμένες με διάφορα γειτονικά χωριά και από την άλλη διακρίσεις και στις ίδιες τις θέσεις. Στις θέσεις Σκουριαμένος, Πλάι του Κάστρου και Αλώνι εμφανίζονται νεκροπόλεις στην υστερότερη περίοδο μιας άρχουσας τάξης, όπως τα πλούσια κτερίσματα, δηλώνουν από ότι σε άλλους τάφους. Χαρακτηριστική η χρήση του θολωτού τάφου μέχρι την ΥΓ περίοδο σ' αυτές τις περιοχές, όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού επέλεγε τα ταφικά περιφράγματα.⁶⁵²

Η κοινωνική οργάνωση στο Καβούσι βασίστηκε στη στενή ή ευρεία μορφή οικογένειας καθ' όλη την ΠΕΣ, ενώ οι διαφορές στα είδη τάφων που χρησιμοποιήθηκαν δηλώνει την αρχή κοινωνικών αλλαγών στο τέλος της περιόδου.

Οι θέσεις στη Δυτική Σητεία⁶⁵³ χαρακτηρίζονται από την διατήρηση των παλιών ταφικών παραδόσεων στη χρήση των μικρών θολωτών τάφων, ενώ η χρήση των ταφικών σπηλαίων είναι περιορισμένη. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός της περιορισμένης παρουσίας καύσεων σε κάποιες θέσεις, ενώ δεν συμβαίνει αυτό σε άλλες. Στις περιοχές ιδιαίτερα που βρίσκονται στις ορεινές οδούς μεταφοράς μεταξύ ανατολής-δύσης και βορρά -νότου οι επιδράσεις⁶⁵⁴ είναι πιο έντονες και η αύξηση της ποικιλομορφίας στα κτερίσματα, στη χρήση διαφορετικών τύπων τάφων παρουσιάζει αύξηση της κοινωνικής διαφοροποίησης κυρίως από την ΠρΓ ή τη Γ στις περιοχές αυτές.

4.- Στη περιοχή Μιραμπέλλου και στον Ισθμό Ιεράπετρας⁶⁵⁵ ανήκουν οι περιοχές του Αναβλοχού, Δρήρου, Κριτσά, Μιλάτου, Ολούς, Βραχάσι, Βρόκαστρο, Βραμιανά, Επισκοπή, Καλαμαύκα, Μεσέλεροι, Παρσά, Βασιλική, Βιάννος, όπου σε 25 θέσεις εντοπίστηκαν πάνω από 93 τάφοι της ΠΕΣ. Χαρακτηριστικός τύπος τάφου των περιοχών αυτών είναι ο μικρός θολωτός τάφος που δηλώνει την παράδοση της περιοχής Λασιθίου (δυτικά και ανατολικά).

Η περιοχή Κριτσά διαφοροποιείται από τις άλλες γιατί εκεί έχουν βρεθεί και δύο θαλαμοειδείς τάφοι μαζί με τους θολωτούς, ενώ στην περιοχή Παρσά έχει βρεθεί ταφικό σπήλαιο χρονολογούμενο στην ΠρΓ-Γ εποχή.

650. Nowicki⁵⁵² 2004, 277-279.

651. Haggis et all 2004, 390-393.

652. Haggis 1993, 131-134 & Haggis 1996, 373-442.

653. Eaby 2007, 349.

654. Το γεγονός αυτό δηλώνει ότι οι περιοχές που βρίσκονται κοντά στους δρόμους επικοινωνίας επηρεάζονται πιο έντονα και διαφοροποιούν και την ταφική αρχιτεκτονική αλλά και τις ταφικές πρακτικές τους. Η εμφάνιση της καύσης είναι γεγονός που εξαρτάται από αυτές τις επιδράσεις. Ίσως η εμφάνιση αυτήν την εποχή ΠρΓ των θαλαμοειδών τάφων να συνδέεται και με την ταφική πρακτική της καύσης. Όλα αυτά φανερώνουν μια έντονη διαφοροποίηση στην κοινωνική διαστρωμάτωση.

655. Eaby 2007, 349-352.

Οι περιοχές⁶⁵⁶ κοντά στον Ισθμό Ιεράπετρας, μεταξύ Μιραμπέλλου και δυτικής Σητείας αποτελούν μια αντιπροσωπευτική περιοχή πάνω σε μια κύρια μεταφορική οδό, από την αρχαιότητα έως σήμερα. Στην περιοχή αυτή οι γνωστές νεκροπόλεις δεν είναι πολλές σε σχέση με τις γειτονικές περιοχές αλλά και σε σχέση με την περιοχή μεταξύ δυτικής Σητείας και ανατολικής. Σε αυτήν ανήκουν οι μικροί θολωτοί τάφοι της Βασιλικής Καμαράκι και του Χαλασμένου, καθώς και η Επισκοπή.

Οι περιοχές Αναβλοχός, Δρήρος, Βρόκαστρο, Μίλατος και Μεσέλεροι ανήκουν σε μια διαφορετική παράδοση. Η Μίλατος δεν μας έχει δώσει ξεκάθαρες πληροφορίες ως προς τις ταφές την ΠΕΣ.

Στη Δρήρο, στον Ανάβλοχο και στο Βρόκαστρο οι πρωιμότεροι τάφοι είναι οι μικροί θολωτοί, ενώ στην ΠρΓΒ σημειώνεται αλλαγή με την εμφάνιση των ταφικών περιφραγμάτων. Κανένας μεγάλος θολωτός τάφος δεν έχει βρεθεί.

Η αλλαγή του τύπου τάφου φέρνει, επίσης, και αλλαγή στην ταφική πρακτική από τον ενταφιασμό στη καύση. Η εμφάνιση του ταφικού περιφράγματος αυτήν την εποχή στα ανατολικά της Β. περιοχής του Μιραμπέλλου ίσως επηρέασε την εμφάνιση/υιοθέτηση του ταφικού αυτού τύπου σε υστερότερες εποχές ΜΓ και ΥΓ, ανατολικότερα στο Καβούσι και πιθανόν και στην Πραισό την ΠΑ.

Η χρήση του ταφικού περιφράγματος έγινε με διαφορετικό τρόπο σε αυτές τις θέσεις. Στη Δρήρο, οι τάφοι ήταν οργανωμένοι σε νεκρόπολη και αποτελούνται από ένα χώρο με μια ή δύο ταφές ανά τάφο. Τα στοιχεία αυτά δηλώνουν μια αλλαγή στη περιοχή αλλά και μια μεγαλύτερη ομάδα που ίσως θα οδηγούσε στην ανάπτυξη πόλις στη συνέχεια, όπως ο L.Sjogren⁶⁵⁷ αναφέρει.

Στο Βρόκαστρο⁶⁵⁸ τα ταφικά περιφράγματα αποτελούνται από ένα ή δύο χώρους με πολλαπλές ταφές και βρέθηκαν διασκορπισμένα γύρω από τον οικισμό κοντά στους παλαιότερους θολωτούς τάφους. Οι πολλαπλές ταφές των ταφικών περιφραγμάτων παρουσιάζουν μια ομοιότητα με αυτή των θολωτών τάφων και δηλώνουν ως κοινωνικό στοιχείο τη συνέχεια της ύπαρξης διευρυνμένων οικογενειών και τη μη εξέλιξη του οικισμού σε πόλη. Στον Αναβλοχό δεν είναι γνωστός ο αριθμός των ταφών ανά τάφο, αν και επτά τάφοι αποτελούν σύνολο. Στο Βρόκαστρο και ίσως στον Ανάβλοχο, όπως και στο Καβούσι Βροντά παρατηρείται διάκριση μεταξύ των ταφικών πρακτικών των θολωτών τάφων και του νέου τύπου τάφου, όπου σε μεγάλο βαθμό έχουμε καύση.

Γενικότερα, διαπιστώνουμε ότι οι περισσότερες περιοχές στο Μιραμπέλλο⁶⁵⁹ (Αναβλοχός, Δρήρος, Μίλατος και Μεσέλεροι) δείχνουν στοιχεία ανάπτυξης σε πόλεις ή κωμοπόλεις στο τέλος της ΠΕΣ. Οι περιοχές του Μιραμπέλλου και του Ισθμού Ιεράπετρας μπορούν να θεωρηθούν μεγάλης σημασίας, ως χώροι ανάμιξης παραδοσιακών στοιχείων με νέα (θολωτοί τάφοι στο νότιο τμήμα, ενώ θολωτοί τάφοι και ταφικά περιφράγματα στο βόρειο τμήμα) αλλά και μεταφοράς αυτών ανατολικότερα.⁶⁶⁰

657. Eaby 2007, 349-352.

658. Sjogren 2001, 124-127.

659. Eaby 2007, 351-353.

660. Hayden 1995, 93-144 & Hayden 2004a, 146.

Συνοψίζοντας τα προαναφερόμενα για την Ανατολική Κρήτη συμπεραίνουμε ότι η χρήση ή επαναχρησιμοποίηση των θολωτών τάφων αλλά και των ταφικών σπηλαίων στο ανατολικότερο τμήμα της, αποτελούν τους κύριους ταφικούς αρχιτεκτονικούς τύπους των περισσότερων περιοχών, καθώς και η διατήρηση της ταφικής πρακτικής του ενταφιασμού. Όλα αυτά δηλώνουν τη συνέχιση της κατοίκησης των περιοχών από τη Μινωική εποχή στην ΠΕΣ του Σιδήρου και την αργή εξέλιξη τους..

Στις περιοχές, όπου οι δρόμοι επικοινωνίας (Πραισού, περιοχή δυτικής Σητείας, Μιραμπέλλου) είναι ανεπτυγμένοι κάνουν την εμφάνιση τους από την ΠρΓ και στη συνέχεια, άλλα είδη τάφων, οι θαλαμοειδείς (σε περιορισμένο αριθμό) αλλά κυρίως τα ταφικά περιφράγματα, ενώ εμφανίζεται και η ταφική πρακτική της καύσης. Οι αλλαγές σ' αυτές τις περιοχές ασκούν επίδραση στις ανατολικότερες περιοχές.

Οι ερευνητές συνδέουν την εμφάνιση της ποικιλομορφίας των ταφικών αρχιτεκτονικών τύπων με την εξέλιξη κάποιων οικισμών σε *πόλεις*. Η αρχική οργάνωση των κοινωνιών με τη μορφή της στενής ή ευρείας οικογένειας μετατρέπονται με τις επιδράσεις που δέχονται, όπως οι ταφικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα δηλώνουν, σε ευρύτερες κοινότητες, οι οποίες θα εξελιχθούν αργότερα (Αρχαϊκή εποχή) σε *πόλεις* (Πραισός, Αζόρια, Δρήρος, Ίτανος).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ – ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Η Βόρεια Κεντρική Κρήτη⁶⁶¹ περιλαμβάνει σύνολο 60 θέσεις με 525 τάφους και με κύριο είδος τάφου το θαλαμοειδή στις περιοχές Ελιά, Φοινικιά, Αιτανιά, Τυλισσός, Αγία Μαρία, Καυροχώρι, Κάτω Βάθια), ενώ το λακκοειδή ή τις πιθοταφές στις περιοχές Σταυρακιά, Σταμνιοί, Αρκαλοχώρι, Αλητζανή, Ανώπολη, Κοχάρι, Επισκοπή, Σμάρι και Κρουσώνα. Σε αρκετές από τις παραπάνω θέσεις εμφανίζονται δύο ή οι τρεις τύποι τάφων. Κύρια ταφική πρακτική η καύση, με ατομικές, κυρίως, ταφές στους λακκοειδείς ή στις πιθοταφές, ενώ στους θαλαμοειδείς έχουμε μία ή πολλαπλές ταφές. Οι θαλαμοειδείς τάφοι βρίσκονται σε χρήση καθ' όλη τη διάρκεια της ΠΕΣ, ενώ οι λακκοειδείς και οι πιθοταφές χρονολογούνται, κυρίως στην Γ (ΥΓ) περίοδο. Είναι ανάγκη, επίσης, να σημειώσουμε ότι τα ανασκαφικά δεδομένα των παραπάνω περιοχών δεν είναι πλήρως δημοσιευμένα, και κυρίως αφορούν παλαιές ανασκαφές.

Ο L. Sjogren⁶⁶² συνδέει το μεγάλο αριθμό των παραπάνω διάσπαρτων ταφικών θέσεων με την ύπαρξη οικισμού στην περιοχή τον 8^ο αι π.Χ. ο οποίος αποτελείται από μικρά χωριά και αγροτικές εγκαταστάσεις. Ενώ ο K.Nowicki⁶⁶³ εντοπίζει υπερασπίσιμους οικισμούς στους λόφους των περιοχών Σμάρι, Πρινιά, Κρουσώνα, Προφήτη Ηλία και Λύττο.

Στη Κεντρική Κρήτη καθοριστική σημασία έχουν οι νεκροπόλεις της Κνωσού.⁶⁶⁴ Στις θέσεις Κεφάλια, Γυψάδες και Τεκέ συνεχίζεται η χρήση των θολωτών τάφων με κύριο χαρακτηριστικό την επαναχρησιμοποίηση των τάφων της Εποχής του Χαλκού αλλά η κύρια μορφή τάφων είναι ο θαλαμοειδής και ο λακκοειδής τάφος (B.N, Τεκέ-Αμπελόκηποι, Αγ.Ιωάννης, Φορτέτσα).

Κύρια ταφική πρακτική η καύση⁶⁶⁵ αν και δεν απουσιάζουν και οι ενταφιασμοί, οι οποίοι αφορούν την ΥποΜ και ΠρΓ περίοδο.

Τα νεκροταφεία της Κνωσού⁶⁶⁶ με το πλήθος των θαλαμοειδών τάφων και με μεγάλο αριθμό τάφων σε αυτούς δηλώνουν την αύξηση του πληθυσμού αυτήν την εποχή σύμφωνα με τις απόψεις των ερευνητών. Η έκταση των νεκροταφείων της Κνωσού από την ΥΜ και ΥποΜ εποχή στην ΠρΓ εποχή διαφοροποιείται.

Το B.N. της Κνωσού ειδικότερα εκτείνεται σε μεγάλη έκταση και χρονολογικά αφορά όλες τις εποχές της ΠΕΣ. Η ΥποΜ περίοδος αφορά 11 τάφους με ποικιλία ταφικών πρακτικών ενταφιασμοί και καύσεις. Σε δύο από τους τάφους αυτούς (200-202) έχουμε καύσεις πολεμιστών αλλά και πλούσια κτερισμένες ταφές δύο γυναικών και ίσως παιδιού με χρυσά κοσμήματα που δηλώνουν σχέση με την Κύπρο.

Η ΠρΓ εποχή (πρώιμος 10^{ος} έως μέσος ένατος) περιγράφεται ως περίοδος ανάκτησης, ενοποίησης, επέκτασης, ενώ στις ταφικές πρακτικές κυριαρχεί η ομοιομορφία. Οι ταφές είναι βόρεια και δυτικά, σε θαλαμοειδείς τάφους με κτερίσματα που δείχνουν ξένες επαφές (ΚΜΦ τάφος & τάφος Τεκέ J) κυρίως σχέσεις Κνωσού και Αθήνας. Οι ενταφιασμοί αντικαθίστανται από τις καύσεις που συνοδεύονται από νεκρόδειπνα.

661. Eaby 2007, 355-357

662. Sjogren 2001, 111-114

663. Nowicki 2000, 241-242.

664. Coldstream 1991, 289-299 & Coldstream and Catling 1996, 715-720. & Eaby 2007, 357-358.

665. Whitley 1991, 353-359, 398 & Coldstream 1991, 289-299 & Coldstream and Catling 1996, 715-720. & Nowicki 2000, 246-247

& Coldstream 2002, 215-216 Eaby 2007, 357-358

666. Morris 1987, 146, 161.

Στην **ΠρΓΒ – ΜΓ** εποχή⁶⁶⁷ διαπιστώνονται ταφές στα περίχωρα του Ηρακλείου. Στο Β.Ν. έχουμε επαναχρησιμοποίηση των θολωτών τάφων και θαλαμοειδών τάφων (τάφος Κανιαλί Τεκε), ενώ εμφανίζονται ταφές Φοινίκων (cipri). Επικρατεί η καύση ενηλίκων και η τοποθέτηση των τεφροδόχων αγγείων σε θολωτούς τάφους της ΥΜΠΠΓ. Αυτή την εποχή έχουμε ανάπτυξη της Κνωσιακής κεραμικής που επηρεάστηκε και από τη Μινωική τέχνη (εικονογραφία μινωικών λαρνάκων). Μετά το 800 π.Χ. παρατηρείται αττική επιρροή στην κεραμική και επικρατεί ο ωσειδής πίθος, ως τεφροδόχο αγγείο, ο οποίος κυριαρχεί τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ.

Στην **ΥΓ-ΠΑ** εποχή έχουμε αύξηση των οικισμών και εγκατάλειψη των θαλαμοειδών τάφων. Οι τάφοι έχουν προσανατολισμό νότια και ανατολικά ενώ οι παλιοί τάφοι καλύπτονται πλήρως ακόμη και με ταφές στους δρόμους των τάφων ή με τη διάνοιξη κογχών. Από τον 8^ο αι. π.Χ. εμφανίζονται διαφορές στις ταφές/καύσεις. Έχουμε ταφές/καύσεις με απλό τρόπο κτερισμένες (ένα αρύβαλλο) μάλλον κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και πλούσιες ταφές κτερισμένες με πολύχρωμους πίθους. Οι πιο εξέχουσες ταφές είναι των πολεμιστών με πλούσια κτερίσματα (όπλα, οβελoi). Εισαγόμενη κεραμική εντοπίζεται από την Κόρινθο και την Ανατολική Ελλάδα. Αυτή την περίοδο έχουμε τις τελευταίες ταφές στη Φορτέτσα, ενώ στο Β.Ν. συνεχίζεται η χρήση, με ελάχιστες όμως ταφές την Αρχαϊκή και Κλασική εποχή, ενώ θα αυξηθούν την ελληνιστική εποχή

Η ανάπτυξη της Κνωσού⁶⁶⁸ ως πόλι τη Μέση και Ύστερη Γεωμετρική εποχή ίσως να δηλώνεται έμμεσα αλλά καθοριστικά από τα αποτελέσματα των ανασκαφών. Ο αριθμός των θαλαμοειδών τάφων αλλά και η επαναχρησιμοποίηση των παλαιότερων θολωτών, καθώς και άλλων τύπων τάφων, η αύξηση του αριθμού των ταφών και ο πλούτος των κτερισμάτων δηλώνει, όπως πιστεύουν οι ερευνητές, μια ραγδαία ανάπτυξη μια νέας κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης στη περιοχή,⁶⁶⁹ η οποία κυριάρχησε ως πυρήνας στην Κεντρική Κρήτη και ανέπτυξε σημαντικές σχέσεις και με άλλες περιοχές, όπως στην ηπειρωτική Ελλάδα, την Κύπρο και την εγγύς Ανατολή. Η ποικιλία, επίσης, των ταφικών πρακτικών είναι δηλωτική μια περίπλοκης οργάνωσης και ίσως δηλώνει ανάμιξη διαφορετικών πληθυσμών.

Παρόμοια εικόνα έχουμε και για τις περιοχές του Πρινιά και της Έλτυνας με την ίδια ποικιλία ταφικών πρακτικών και ταφικών εθίμων.⁶⁷⁰ Ειδικότερα ο Πρινιάς με το μεγάλο αριθμό τάφων και την ποικιλία των ταφικών πρακτικών (θολωτοί, θαλαμοειδείς, λακκοειδείς και πιθοταφές) δηλώνει αύξηση πληθυσμού και ποικιλομορφία στην κοινωνική σύνθεση.

Η επαναχρησιμοποίηση των παλιών τάφων⁶⁷¹ στη Βόρεια Κεντρική Κρήτη την ΥΓ περίοδο δηλώνει μια σύνδεση με το παρελθόν και έρχεται σε αντίθεση με τη χρήση τους στην ανατολική Κρήτη δίνοντας μια διαφορετική εικόνα. Η χρήση τα θολωτών τάφων, οι οποίοι είναι περιορισμένου αριθμού στις περιοχές αυτές, σύμφωνα με τους ερευνητές αιτιολογείται ως τρόπος σύνδεσης της νέας άρχουσας τάξης με τα παλαιά σύμβολα και

667. Morris 1987, 146,161.

668. Coldstream 1977, 69-70b & ο.π. Morris 1987, 182-183.

669. Whitley 1991, 353-359, 398 & Coldstream 1991, 289-299 & Coldstream and Catling 1996, 715-720. & Nowicki 2000, 246-247 & Coldstream 2002, 215-216 Eaby 2007, 357-358.

670. Eaby 2007, 358-359.

671. Coldstream 1977, 69-70b & ο.π. Morris 1987, 182-183 & Preston 2005, 61-113.

και την παλαιά εξουσία για την ενίσχυση της κοινωνικοπολιτικής⁶⁷² της θέσης και δύναμης. Αντανακλά, επίσης, την αυξανόμενη κοινωνική ποικιλομορφία, η οποία από αυτή την περίοδο εμφανίζεται σε αυτές τις περιοχές (Κνωσός, Πρινιάς, Λύττος και Έλτυνα).

Στην βόρεια και κεντρική Κρήτη, σύμφωνα με τους ερευνητές, οι ισχυρότερες θέσεις αναπτύχθηκαν γρηγορότερα σε νέα οικιστικά συστήματα από ότι στην ανατολική Κρήτη από την ΠρΓ εποχή και εξελίχθηκαν σε πόλεις-κράτη, όπως η Κνωσός, ο Πρινιάς, η Έλτυνα, ενώ ο Κρουσώνας, ο Πρόφητης Ηλίας και η Αγία Πελαγία σε κωμοπόλεις.

Στην περιοχή της πεδιάδας της Μεσαράς,⁶⁷³ στη νότια Κεντρική Κρήτη εντοπίζονται την ΠΕΣ 17-18 περιοχές με 30 νεκροπόλεις με πάνω από 250 τάφους. Στην περιοχή υπήρχαν σημαντικοί οικισμοί από την ΥΜΠΒ αλλά και την ΥΜΠΓ, όπως οι μεγαλύτεροι οικισμοί, Φαιστός, Γόρτυνα αλλά και σε μικρότερες θέσεις όπως Βίγλα, Κούρτες, Κοφινάς σε ορεινές θέσεις.

Ο L.Sjogren⁶⁷⁴ υποστηρίζει ότι τον 8^ο αι π.Χ. και ίσως νωρίτερα, κάθε θέση κυριαρχεί σε ένα τμήμα της πεδιάδας αλλά και σε διάφορες γειτονικές μικρότερες θέσεις και με αυτό το τρόπο αναπτύσσετε σε πόλη, όπως η Φαιστός στα δυτικά, η Γόρτυνα κεντρικά και οι Αρκάδες στα ανατολικά. Ο K.Nowicki⁶⁷⁵ υπερασπίσιμους οικισμούς θεωρεί ότι υπάρχουν στις Κούρτες, στη Λιγόρτυνος, στη Γόρτυνα, στους Αρκάδες, στην Έργανο, στην Παναγία, ενώ εξελίχθηκαν σε πόλεις η Φαιστός, η Γόρτυνα, οι Αρκάδες και ίσως το Ροτάσι.

Ειδικότερα οι Αρκάδες⁶⁷⁶ διαφέρουν ως προς τις ταφικές πρακτικές και την ταφική αρχιτεκτονική σε σχέση με άλλες θέσεις. Οι Αρκάδες βρίσκονται μεταξύ νότιου Λασιθίου και κεντρικής Κρήτης. Οι πρωιμότεροι τάφοι της ΠΕΣ είναι μικροί θολωτοί τάφοι, ενώ οι υστερότεροι είναι μεμονωμένες πιθοταφές αλλά και μικρός αριθμός μεγάλων θολωτών τάφων με ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές κατασκευές και με πολλαπλές ταφές, κτερισμένες με πλούσια εισαγόμενα κτερίσματα,.

Οι Αρκάδες⁶⁷⁷ εξελίχθηκαν από ένα μικρό οικισμό σε πόλη στο τέλος της ΠΕΣ, όπως αποδεικνύουν τα ανασκαφικά δεδομένα της νεκρόπολης με την εμφάνιση και των δύο τύπων τάφων. Οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι ίσως ανήκαν σε αριστοκρατικές οικογένειες ή σε μέλη μιας άρχουσας τάξης. Διαφορές τέτοιου είδους εμφανίζονται στο τέλος της ΠΕΣ στους Αρκάδες, όπως και σε άλλες θέσεις πόλεων στα ανατολικότερα της Κρήτης.

Τα ευρήματα του νεκροταφείου των Αρκάδων,⁶⁷⁸ αγγεία, όπλα, κοσμήματα ως προς την τεχνική, τη διακόσμηση, τα σχήματα αναδεικνύουν και πιστοποιούν τη σχέση της πόλης των Αρκάδων με τις άλλες πόλεις της Κρήτης (Κνωσό, Πρινιά, Πραισό, Καβούσι, Βρόκαστρο, Μουλιανά, Παλαίκαστρο κ.α) αλλά και την επικοινωνία της με την Κύπρο, τα νησιά του Αιγαίου (Ρόδος), την ηπειρωτική Ελλάδα και την Εγγύς Ανατολή (Φοινίκη, Συρία κ.α.).

672. Coldstream 1977, 69-70b & ο.π. Morris 1987, 182-183 & Preston 2005, 61-113.

673. ο.π. Eaby 2007, 359-361.

674. L.Sjogren 2001, 115-116.

675. K.Nowicki⁵⁷³ 241-247.

676. ο.π. Eaby 2007, 360-361.

677. Eaby 2007, 360-361.

678. Levi 1927/1929b, 443-515.

Στις περιοχές Ροτάσι, Αγ. Παρασκιές και Λιγόρτυνος⁶⁷⁹ της Κεντρικής Κρήτης έχει βρεθεί ένας θολωτός τάφος σε κάθε περιοχή όμοιος με τους τάφους της Μεσσαράς αλλά μικρότερου μεγέθους. Οι τάφοι στο Ροτάσι και στις Αγ Παρασκιές χρονολογούνται μεταξύ της ΠρΓ έως και την ΠΑ/Α εποχή.

Στο Ροτάσι υπάρχουν και άλλοι δύο μικρότεροι θολωτοί αλλά η πλειοψηφία των τάφων είναι πιθοταφές, ενώ στις Αγ. Παρασκιές η μόνη γνωστή ταφή είναι σε κοίλωμα βράχου. Στη Λιγόρτυνο έχει ανασκαφτεί ένας θαλαμοειδής τάφος με κυκλικό θάλαμο και χαρακτηριστικά των μεγάλων θολωτών τάφων, ο οποίος περιείχε μεγάλο αριθμό καύσεων, χρονολογούμενος στην ΠρΓ-ΥΓ εποχή.

Οι τάφοι των περιοχών αυτών παρουσιάζουν ομοιότητες με τους τάφους της Μεσσαράς και μπορούν να θεωρηθούν ως μίμηση των μεγαλύτερων τάφων, αν και σε μικρότερη κλίμακα, μιας άρχουσα τάξη που κυριαρχεί στις θέσεις αυτές μεταξύ βόρειας και νότιας Κεντρικής Κρήτης.

Συνοψίζοντας τα δεδομένα των νεκροπόλεων της Κεντρικής Κρήτης συμπεραίνουμε την αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή από την ΠρΓ στη Γ εποχή, την ποικιλομορφία του πληθυσμού και την εξέλιξη της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, κυρίως, στην Κνωσό, τον Πρινιά, την Έλτυνα, τους Αρκάδες, την Γόρτυνα και την διαμόρφωση τους σε *πόλεις-κράτη*. Οι ερευνητές, όπως προαναφέραμε, έχουν καταγράψει μια αριστοκρατική οργάνωση των κοινωνιών με πλούσιες ταφές σε μεγάλους θολωτούς τάφους (μικρού αριθμού) αλλά και σε θαλαμοειδείς καθώς και την ιδιαίτερη τιμή προς τους πολεμιστές. Μικρότερες, επίσης, περιοχές αναπτύχθηκαν ως κωμοπόλεις, όπως Κρουσώνας, Αγία Πελαγία, ίσως Ροτάσι, Αγίες Παρασκιές, Λιγόρτυνος, Κούρτες, Έργανος και Παναγιά.

679. ο.π. Eaby 2007, 362-363.

ΔΥΤΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ- ΡΕΘΥΜΝΟ

Η περιοχή περιλαμβάνει τους Ατσιπάδες, το Κοχάρι, τον Ορνέ, τα Μεσονήσια, την Παντάνασσα, το Θρόνο, την Ελεύθερνα και το Ρέθυμνο με 50-100 τάφους.⁶⁸⁰

Ο μικρός θολωτός τάφος κυριαρχεί στις περιοχές Ορνέ, Παντάνασσας και ίσως στο Κοχάρι παράλληλα με πιθοταφές. Οι θολωτοί αυτοί τάφοι χρονολογούνται από την ΥΜΠΓ-ΥποΜ εποχή και συνδέονται με οικισμούς, Δεν έχει γίνει πλήρη ανασκαφή των χώρων για να έχουμε πλήρη εικόνα. Στα Μεσονήσια οι ταφές σε βραχοσκεπές της ΠΕΣ δεν είναι επιβεβαιωμένες. Παρόμοια και οι ταφές στη περιοχή Θρόνος, η οποία εξελίχθηκε σε πόλη, παραμένουν αγνώστου τύπου.

Στους Ατσιπάδες και στο Ρέθυμνο εντοπίστηκαν νεκροπόλεις με καύσεις από την ΥΠΠΓ και ίσως εκτείνονται έως τη Γεωμετρική. Η νεκρόπολη των Ατσιπάδων συνδέεται με τον ομώνυμο οικισμό, ενώ του Ρεθύμνου δεν έχει εντοπιστεί.

Η πιο ιδιαίτερη θέση στη περιοχή είναι η Ελεύθερνα⁶⁸¹ με το νεκροταφείο της Ορθής Πέτρας, η οποία παρουσιάζει ποικίλες ταφές, όπως μεγάλους θαλαμοειδείς τάφους, ανοικτές ταφές, πιθοταφές, ταφικά περιφράγματα. Το νεκροταφείο ανήκει σε οικισμό της ΠΕΣ, ο οποίος αργότερα εξελίχθηκε σε πόλη.

Τα ευρήματα της νεκρόπολης είναι εξαιρετικής σημασίας και αφορούν άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Η κοινωνία της Ελεύθερνας παρουσιάζει εικόνα αυστηρής οργάνωσης η οποία διαφαίνεται ακόμη και από τον τρόπο διευθέτησης των τάφων αλλά και των ταφικών μνημείων του χώρου. Ο ασύλητος θαλαμοειδής τάφος Α1Κ1 με τα ευρήματα του αποδεικνύει την ιδιαίτερη τιμή στους πολεμιστές. Ενώ από το κτίριο-τάφο Μ τα ευρήματα αν και είναι προς μελέτη, μας υποδεικνύουν μια αυστηρή ιεραρχία και ίσως σημαντική ιερατική τάξη.⁶⁸² Η χρονολόγηση από τα μέχρι στιγμής δεδομένα ξεκινά από την ΠρΓ και εκτείνεται έως την ΠΑ.

Ο L.Sjogren⁶⁸³ υποστηρίζει ότι στην περιοχή αυτή της δυτικής Κεντρικής Κρήτης τον 8^ο αι π.Χ. υπάρχουν μικροί οικισμοί, ενώ πόλεις αναπτύχθηκαν στην Ελεύθερνα, στο Θρόνο και ίσως στην Παντάνασσα συνδέοντας την περιοχή με την Μεσσαρά.

Η περιοχή της δυτικής Κεντρική Κρήτης χαρακτηρίζεται από διαφορετικά είδη τάφων και ταφικών πρακτικών, ενώ η εικόνα της παραμένει ακόμη ασαφής.

Η Κρήτη την ΠΕΣ όπως αποδεικνύει η εικόνα των νεκροπόλεων της παρουσιάζει μια ποικιλομορφία. Κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η αρχή της εξέλιξης στη διαμόρφωση ορισμένων οικισμών σε πόλεις/κράτη και στην κυριαρχία τους σε μικρότερους οικισμούς ή στην συνένωση τους. Στην Ανατολική Κρήτη οι ταφικές πρακτικές δηλώνουν μια ομοιογένεια ανά περιοχή με κοινή κοινωνική οργάνωση στην αρχή της περιόδου. Στη συνέχεια παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού, ενώ η οργάνωση μετατρέπεται σε ιεραρχική κοινωνικοπολιτική οργάνωση, όπως η ποικιλομορφία των ταφικών δεδομένων αποδεικνύει σε αρκετές περιοχές, όπως η Κνωσός.

680. Eaby 2007, 367-369.

681. Οι ανασκαφές βρίσκονται σε εξέλιξη και τα ανασκαφικά δεδομένα παραμένουν αδημοσίευτα.

682. Πιστεύω ότι η κοινωνία της Έλευθερνας είναι μια αυστηρά ιεραρχημένη αριστοκρατική κοινωνία, «δωρικού» τύπου συγκροτημένη από πολεμιστές. Ιδιαίτερη θέση στη κοινωνία της, ίσως είχαν οι ιερείς και κυρίως οι ιέρειες (Σχέση με Ιδαίο Άνδτρο). Τα ιδιαίτερα ταφικά έθιμα, τα οποία έχουν παρατηρηθεί στην Ελεύθερνα φανερώνουν μια ομοιότητα με τα ομηρικά έθιμα ταφής, κυρίως όσον αφορά τον τρόπο καύσης των νεκρών και τους τελετουργικούς θανάτους.

683. Sjogren 2001, 119-121.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Στη μελέτη των ανθρωπολογικών δεδομένων των νεκροπόλεων της Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης στην ΠΕΣ διαπιστώνουμε (Πίνακες) ότι οι αναφορές στους νεκρούς αφορούν πολύ συγκεκριμένες ανασκαφές. Η πλήρης μελέτη των οστεολογικών υπολειμμάτων έχει πραγματοποιηθεί σε πολύ μικρό αριθμό με αποτέλεσμα τα συμπεράσματα μας να είναι αποσπασματικά. Αναλυτικότερα:

Στο Νομό Ρεθύμνου καταγεγραμμένα ανθρωπολογικά στοιχεία έχουμε από τους Ατσιπάδες, την Παντάνασσα και την Ελεύθερνα.

Στους Ατσιπάδες⁶⁸⁴ εντοπίστηκαν 21 ταφές σε αγγεία που αφορούσαν αρχικά όπως καταγράφηκε αποκλειστικά καύσεις παιδιών, όπως προαναφέρθηκε στο Κεφ.Α. Το 1966 η έρευνα από τον S.Hood και P.Warren απέδειξε ότι τα οστά ανήκαν σε καύσεις ενηλίκων. Στον ίδιο χώρο αργότερα το 1975 εντοπίστηκε σε ταφικό αγγείο ταφή νηπίου ενώ το 1999 ο Α.Αγγελαράκης μελέτησε τις καύσεις τριών ταφικών αγγείων. Τα δύο αγγεία περιείχαν οστά από καύσεις δύο ανδρών ηλικίας 40-50 ετών ο ένας και 18-35 ο άλλος, ιδιαίτερα γυμνασμένων. Οι ταφές συνοδεύονται από χάλκινη πόρπη και χάλκινες περόνες και με χρονολόγηση από την ΥΜΠΙ-ΥπΜ.

Τα στοιχεία αποδεικνύουν ταφές και ενηλίκων και παιδιών, ιδιαίτερα πρόχειρες χωρίς ύπαρξη θολωτού ή θαλαμοειδούς τάφου και χωρίς ίχνη πυράς. Οι ταφές είναι ασυνήθιστες,

Στην Παντάνασσα⁶⁸⁵ εντοπίστηκαν στο θολωτό τάφο δύο καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία ενηλίκων ανδρών ηλικίας 35-45 ετών συνοδευόμενες από όπλα και αγγεία, χρονολογούμενες στην ΥπΜ. Στο ταφικό αγγείο του 1998 βρέθηκε ενταφιασμός νηπίου με θήλαστρο και δύο μικρές οινοχόες. Χρονολογείται την ΠρΓ εποχή.

Στα Μεσονήσια,⁶⁸⁶ στη θέση Πάνω Σαρακίνα σε πίθο βρέθηκε ενταφιασμός νηπίου συνοδευόμενος από μικρά αγγεία.

Στην Ελεύθερνα⁶⁸⁷ οι ταφές αφορούν και τα δύο φύλα και όλες τις ηλικίες και με τις δύο ταφικές πρακτικές. Στο χώρο των καύσεων (Αποτεφρωτήριο Α και περίφραγμα Κ) εντοπίστηκαν καύσεις ενηλίκων, κυρίως άνδρων και σπανιότερα γυναικών, ηλικίας 19-50/55 ετών, χρονολογούμενες από το 880-870 π.Χ. έως τις αρχές του 7^{ου} αι π.Χ. Οι καύσεις, όπως έχει προαναφερθεί στο Α' κεφ., συνοδεύονται από αγγεία, σιδερένια όπλα, χρυσά κοσμήματα καθώς και πολύτιμες/ημιπολύτιμες ύλες.

Στο τάφο Α1Κ1⁶⁸⁸ οι ταφές αφορούσαν καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία 141 ανδρών συνοδευόμενων κυρίως με χάλκινα και σιδερένια όπλα και μεγάλο αριθμό αγγείων. Χρονολογούνται από τα τέλη του α' τετάρτου του 9^{ου} έως τα μέσα του 7^{ου} αι π.Χ.

684. Hood and Warren 1966, 178-179 & Mavriyiannaki 1967-1968, 171 & Pini 1968, 77 & Snodgrass 1971, 165,209 & Davaras 1973b, 164 & Μανριγιαννάκη 1975, 42 & Leekley and Noyes 1975, 101 & Catling 1978, 67.

685. Dunbabin 1947, 186 & Hood, Warren & Cadogan 1964, 70-71 & Πολογιώργη 1981, 82-105 & Προκοπίου 1994, 253 & Τέγου 1995, 746-747 & Stampolidis and Karetsou 1998, 84 & Eaby 2007, 176.

686. Faure 1963, 503-504 & Faure 1964, 68, 71 n.2 & Hood et al. 1964, 75 & Kanta 1980, 207 & Eaby 2007, 175-176.

687. Σταμπολίδης 1988, 303-305 & Σταμπολίδης 1990, 290-298 & Stampolidis 1990, 381-394 & Σταμπολίδης 1991/1993, 261-263 & Pariente 1992, 942 & Stampolidis 1992, 141-153 & Themelis 1992, 91-95 & Σταμπολίδης 1993, 36-46 & Pariente 1993, 895-896 & Pariente 1994, 833 & Σταμπολίδης 1994α, 42, 44 & 49 & Σταμπολίδης 1994β, 26 & Stampolidis 1995, 289-305 & Σταμπολίδης 2001, 187-196 & Σταμπολίδης -Θέμελης 2004, 120-124 & Σταμπολίδης 2004, 61 & 81. & Eaby 2007, 181-182 & Stampolidis 2008, 108-118.

688. Σταμπολίδης 1994-1996, 288-290 & Σταμπολίδης 1996α, 65-69 & Stampolidis 1996β, 1485-1488 & Stampolidis 1998, 175-181 & Σταμπολίδης 2000-2001, 309-312 & Whitley 2003, 86-87 & Σταμπολίδης - Θέμελης 2004, 122-124 & 244-263 & Agelarakis 2005, 62-65 & Eaby 2007, 182 & Stampolidis 2008, 111-118 & Kotsonas 2008, 299-334.

Η ανθρωπολογική μελέτη⁶⁸⁹ απέδειξε ότι οι άνδρες στη διάρκεια της ζωής τους είχαν υποβληθεί σε έντονη σωματική άσκηση και ο θάνατος τους οφείλετε σε θανατηφόρα τραύματα, γεγονός που ίσως δηλώνει ότι οι άνδρες μπορούν να χαρακτηρισθούν ως πολεμιστές.

Στο Μνημείο ΑΙΚ1⁶⁹⁰ εντοπίστηκε μια μόνο καύση άνδρα σε αμφορέα χρονολογούμενη στις αρχές του 7^{ου} αι π.Χ. και ίσως αφορούσε ταφή νεκρού ανώτερου κοινωνικού status.

Στις μεμονωμένες ή αυτόνομες ταφικές καύσεις⁶⁹¹ εντοπίστηκαν ενήλικες και των δύο φύλων ηλικίας 18-55 ετών. Ιδιαίτερη περίπτωση η πυρά ΛΛ/90-91 με δύο καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία άνδρα-ηλικίας 30 ετών και γυναίκας καθώς και ενταφιασμό νεκρού που είχε αποκεφαλισθεί, ηλικίας 30-40. Η καύση του άνδρα συνοδεύταν από αμφίστομο σιδερένιο ξίφος καθώς και άλλα χάλκινα και σιδερένια όπλα. Ενώ ο ενταφιασμός του αποκεφαλισμένου άνδρα στην άκρη της πυράς (του οποίου εντοπίστηκε και η κεφαλή σε κατώτερα στρώματα) χαρακτηρίστηκε ως «αντίποινα». Οι ταφές χρονολογούνται μεταξύ 730-700 π.Χ.

Στη ταφική πυρά 4Λ/92⁶⁹² της ΥΓ βρέθηκε ενταφιασμένη γυναίκα ηλικίας 16-21 ετών. Στα οστά των χεριών η ανθρωπολογική μελέτη έδειξε τις γραμμές Harris (που δηλώνουν άτομο που δεν τρεφόταν καλά) ενώ τα δόντια της ήταν φθαρμένα. Τα χέρια της νεκρής και οι κνήμες της ήταν δεμένα, όπως η θέση των οστών υπέδειξε και είχε τοποθετηθεί σε πρηνή θέση. Η γυναίκα σύμφωνα με τους ανασκαφείς ίσως ήταν δούλη και είχε τοποθετηθεί στην κορυφή της πυράς μετά την κατάσβεσή της.

Οι εγχυτρισμοί/ενταφιασμοί⁶⁹³ σε ταφικά αγγεία αφορούν και τα δύο φύλα, όλων των ηλικιών, ανήλικοι κάτω των 18 και ενήλικες σε προχωρημένη ηλικία 55-60 ετών, χρονολογούμενες από τη Γ-Α εποχή. Ιδιαίτερα, οι εγχυτρισμοί που βρίσκονται σε σχέση με τους χώρους των καύσεων ή με μνημειακές κατασκευές και με χρονολογική σύνδεση είναι πλουσιότεροι σε κτερίσματα. Χαρακτηριστική η περίπτωση των πιθοταφών 5Ψ, οι οποίες αφορούσαν ενταφιασμούς 7 ή 8 γυναικών με συγγενική σχέση μεταξύ τους. Οι ταφές συνοδεύονταν με χρυσά κοσμήματα και πολύτιμα υλικά, γεγονός που δηλώνει την υψηλή κοινωνική θέση των γυναικών. Χρονολογούνται στο β' μισό του 8^{ου} αι έως το α' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ. Ιδιαίτερο εύρημα των πιθοταφών 5Ψ αποτελεί η εύρεση καύσης άνδρα κάτω από τον τρίτο πίθο καθώς και γυναίκας σε συνεσταλμένη στάση με το ένα χέρι στην πλάτη και το άλλο στο στήθος. Η στάση αυτή θεωρήθηκε από τους ανασκαφείς ότι δηλώνει δούλη που προσφέρθηκε στο θάνατο του άνδρα, στον οποίο ίσως ανήκε.

689. Agelarakis 2005, 62-65.

690. Σταμπολίδης 1988, 305 & Σταμπολίδης 1990, 398-403 & Σταμπολίδης 1994α, 49 & Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Morris 1997, 59-61 & Σταμπολίδης 1998, 175-181 & Σταμπολίδης -Θέμελης 2004, 124-125 & Σταμπολίδης 2004, 65-66 & Σταμπολίδης 2008, 115-117.

691. Σταμπολίδης 1988, 305 & Σταμπολίδης 1994α, 44-47 Ανάμεσα στους νεκρούς νεαρή κοπέλα 19 χρονών που έπασχε από μεσογειακή αναιμία & Σταμπολίδης 1994β, 28-29 & Σταμπολίδης 1994-1996, 289 & Σταμπολίδης 2001, 191-192 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 125-129 & Σταμπολίδης 2008, 118-121.

692. Σταμπολίδης 1991/1993, 262 & Σταμπολίδης 1994β, 27 & Σταμπολίδης 1996β, 20-51 & Σταμπολίδης 1998, 175-181 & Σταμπολίδης 2001, 193-194 & Σταμπολίδης -Θέμελης 2004, 124-125 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 127 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 64 & Eaby 2007, 183 & ο.π. Σταμπολίδης 2008, 122-125.

693. Σταμπολίδης 1988, 305 & Σταμπολίδης 1990, 377 & Σταμπολίδης 1994α, 42-43 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 25 & Σταμπολίδης 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & Σταμπολίδης 2001, 188-189 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 129-130 & Σταμπολίδης 2004, 60-61 & Eaby 2007, 180-181 & ο.π. Σταμπολίδης 2008, 126-129 & Σταμπολίδης 2012, 176-177.

Στο θαλαμοειδή τάφο Α1⁶⁹⁴ εντός υπερμεγέθη πίθου εντοπίστηκαν 3 ενταφιασμοί γυναικών από 19-42 ετών και ενός άνδρα 60-70 ετών καθώς και μια καύση άνδρα ηλικίας 29-35 σε τεφροδόχο κάλπη. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν ιδιαίτερα πλούσια, όπως όπλα και κοσμήματα. Ο τάφος ίσως είναι οικογενειακός. Η μελέτη του τάφου συνεχίζεται.

Στις ανοιχτές ταφές⁶⁹⁵ εντοπίστηκαν ενταφιασμοί γυναικών (συνοδευόμενες με πόρπες και περόνες) καθώς και κοριτσιού 6 ή 7 χρονών με χρυσούς ρόδακες (700-630 π.Χ.), όπως απέδειξε η εξέταση της κάτω σιαγόνας.

Τέλος, στο κτήριο Μ⁶⁹⁶ εντοπίστηκαν τέσσερις ενταφιασμοί γυναικών, δύο ενηλίκων ηλικίας 72 και 28 και δύο εφήβων 16 και 13,5 ετών με συγγενική σχέση (κυρίως των τριών νεότερων γυναικών), όπως έδειξε η εξέταση των οδόντων. Τα κτερίσματα του τάφου αφορούν αγγεία και χρυσά κοσμήματα. Η προσωρινή χρονολόγηση αφορά την χρονική περίοδο από τα τέλη του 8^{ου} έως και τον πρώιμο 7^ο αι π.Χ. Η μελέτη συνεχίζεται.

Τα ανθρωπολογικά δεδομένα των νεκροπόλεων του Ν. Ρεθύμνου, αν και αποσπασματικά στις περιοχές των Ατσιπάδων και της Παντάνας αποδεικνύουν ταφές και των δύο φύλων και όλων των ηλικιών στην ΥπΜ. Οι καύσεις ανδρών με τη συνοδεία όπλων και χάλκινων κοσμημάτων είναι οι χαρακτηριστικές ταφές και στις δύο νεκροπόλεις καθώς και οι ενταφιασμοί νηπίων. Στο χώρο της Ελεύθερας, αν και δεν έχει ολοκληρωθεί η μελέτη όλων των ταφών τα μέχρι τώρα στοιχεία αναδεικνύουν την σημασία της καύσης κυρίως των ανδρών/πολεμιστών με την συνοδεία όπλων αλλά και τον εγχυτρισμό γυναικών με χρυσά κοσμήματα και ιδιαίτερη κοινωνική θέση. Χαρακτηριστικές, επίσης, οι περιπτώσεις των δούλων (γυναικών) με δεμένα τα χέρια καθώς και η περίπτωση του χειροτομηθέντος. Η εικόνα της κοινωνίας της Ελεύθερας από τα τέλη του 8^{ου} αι π.Χ. έως τις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ. υποδεικνύει μια κοινωνία πολεμιστών, οι οποίοι τιμούνται από τους συμπολίτες τους καθώς και νεκρών ανώτερης κοινωνικής τάξης, κυρίως γυναικών.

Στο **Ν. Ηρακλείου** τα ανθρωπολογικά δεδομένα των νεκροπόλεων της Κνωσού (όσων έχουν μελετηθεί αναλυτικά) μας δίνουν μια εικόνα της κοινωνίας της εποχής από την ΥπΜ εποχή έως την ΠΑ.

Στον Άγιο Ιωάννη⁶⁹⁷ εντοπίστηκαν 11 ενταφιασμοί και 4> καύσεις ενηλίκων και των δύο φύλων καθώς και ένας ενταφιασμός νηπίου συνοδευόμενος από αγγεία (σε ορισμένες ταφές σε μεγάλο αριθμό), χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και όπλα. Στις δύο καύσεις ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων, στο TV βρέθηκαν χρυσά και ασημένια κοσμήματα παράλληλα με τα άλλα κτερίσματα δηλώνοντας πλούσια ταφή. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΥΠρΓ.

694. <http://www.tovima.gr/9/2010>. Αναφορές για τα ευρήματα σε άρθρα εφημερίδων: Καθημερινή, « Τα μυστικά από τη γη της Ελεύθερας» του Π.Παναγόπουλος, 28/9/2010 και Ελευθεροτυπία, «Το...μυστικό του τάφου στην αρχαία Ελεύθερα» του Π.Παναγιωτάκου, 13/9/2011.

695. Stampolidis 1990, 377-381 & ο.π. Σταμπολίδης 1994α, 43-44 & ο.π. Σταμπολίδης 1994β, 26 & 119-122 & Stampolidis 1998, 175-181 & Blackman 1998, 125 & Jones 2000, 287-288 & ο.π. Σταμπολίδης 2001, 188 & Σταμπολίδης-Θέμελης 2004, 131-132 & ο.π. Σταμπολίδης 2004, 58-59 & Eaby 179-180 & Stampolidis 2008, 130-132.

696. Stampolidis 2008, 134-135 & Σταμπολίδης 2012, 177-188.

697. Wakter 1940, 298-299 & Dunbabin 1944, 84-86 & Furumark 1944, 226-227 & Cook 1948, 117 & Boardman 1960, 128-142 & Snodgrass 1971, 80-82 & Hood and Smyth 1981, 16-18, 34-39, 42, 46, 52-53, 58-59 & Desborough 1972b, 225-229.

Στο λόφο Κεφάλα⁶⁹⁸ εντοπίστηκαν 7 ενταφιασμοί και 2> καύσεις ενηλίκων (σε θολωτό, 7 θαλαμοειδείς και σε πίθο) και των δύο φύλων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων, μικρό αριθμό χρυσών, χάλκινων και σιδερένιων κοσμημάτων καθώς και με μικρό αριθμό όπλων. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΙ-ΠΑ.

Στη Φορτέτσα,⁶⁹⁹ στους 36 θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν 190> καύσεις ενηλίκων και των δύο φύλων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό κτερισμάτων (Πίνακας Β, ΧVII&ΧVIII). Μόνο στον τάφο L εντοπίστηκε και ενταφιασμός παιδιού. παράλληλα με τις καύσεις. Ιδιαίτερες περιπτώσεις οι τάφοι VI, XI, L,X, VIII,VII, II,I με πλούσιες ταφές συνοδευόμενες από χρυσά και αργυρά κοσμήματα. Ο τάφος X (1927) περιείχε 21 καύσεις και θεωρήθηκε από τους ανασκαφείς ως οικογενειακός. Ο τάφος P (1933) περιείχε 43 καύσεις και μεγάλο αριθμό αγγείων .

Οι τάφοι της Φορτέτσας περιέχουν αποκλειστικά καύσεις χρονολογούμενες από την ΥπΜ-Α εποχή και μόνο έναν ενταφιασμό παιδιού. Ο μεγάλος αριθμός των κτερισμάτων (διακοσμημένων αγγείων και μάλιστα εισηγμένων) και κυρίως των πολύτιμων μετάλλων δηλώνει ένα υψηλό κοινωνικό status. Μεγάλος, επίσης, αριθμός κτερισμάτων αφορά χάλκινα και σιδερένια όπλα, στοιχείο που παράλληλα με την ταφική πρακτική της καύσης υποδεικνύει ταφή ανδρών/πολεμιστών.

Στα Ν.Δ. του δρόμου Κνωσού-Ηρακλείου⁷⁰⁰ και κοντά στο χώρο της Φορτέτσας στους τρεις θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν 31 καύσεις και 3ή4 ενταφιασμοί ενηλίκων. Ο τάφος Α περιείχε 31 καύσεις συνοδευόμενες από χρυσά κοσμήματα και σιδερένια όπλα ενώ τα κτερίσματα των ενταφιασμών ήταν μικρού αριθμού. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥΠΓ-ΠΑ.

Στο Βορ. Νεκροταφείο⁷⁰¹ στους 96 θαλαμοειδείς και λακκοειδείς τάφους εντοπίστηκαν 184 καύσεις και 27> ενταφιασμοί ενηλίκων όλων των ηλικιών και των δύο φύλων καθώς και 11 ενταφιασμοί παιδιών και νηπίων συνοδευόμενες με μεγάλο αριθμό κτερισμάτων (Πιν.Β.,ΧVIII) αγγείων(πολλά εισηγμένα), κοσμημάτων και όπλων. Ο T200 περιείχε καύση γυναίκας κτερισμένη με χρυσά κοσμήματα (πέντε), γεγονός που υποδεικνύει την υψηλή κοινωνική της θέση. Οι ερευνητές έχουν διατυπώσει την άποψη των οικογενειακών τάφων. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥπΜ-Α εποχή, οι ενταφιασμοί αφορούν την ΥΜΙΙΙ και ΥπΜ εποχή ενώ οι καύσεις την ΠΓ, Γ και Α.

Οι τάφοι του Β.Ν. δηλώνουν, όπως και οι τάφοι της Φορτέτσας, τη σημαντική κοινωνική θέση των νεκρών. Ο μεγάλος αριθμός όπλων και η καύση υποδεικνύουν την ταφή ανδρών/πολεμιστών.

698. Orsi 1897, 255-257 & Hogarth 1899-1900, 82-85 & Welch 1899-1900, 85-92 & Robertson 1939, 203-205 & Pendlebury 1939, 314 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Cadogan 1992b, 124-147 & Coldstream 2002, 202-203 & 205-215 & Coldstream 2006, 581-596. & Eaby 2007, 152-154.

699. Bequignon 1933, 292 & Payne 1933, 288-292 & Pendlebury 1939, 324 & Brock 1957, 1-138 & Hood 1958, 24 & Desborough 1972b, 225-229 & Cadogan 1992b, 124-147 & Coldstream 1997, 66-67, 92-94, 133 & 363-364 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Coldstream and Catling 1996, Vol.I, 285-290 & Jones 2000, 216-219 & Eaby 2007, 162-163.

700. Cook&Boardman 1954, 166 & Hood & Boardman 1961, 68-78 & Hood and Smyth 1981,16-18,34-39,42,46.52-53,58-59 & Cadogan 1992b, 124-147 & Eaby 2007, 156.

701. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 1982, 374-375 & Catling 1983, 43-56.& Coldstream and Catling 1996, vol.I, 53-283 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 155-159.

Στη θέση Ζαφέρ-Παπούρα⁷⁰² στους τρεις θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν ενταφιασμοί και καύσεις ενηλίκων αγνώστου αριθμού συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων (180) καθώς και χάλκινων εργαλείων και σιδερένιων όπλων. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΠΑ εποχή.

Στους Γυψάδες⁷⁰³ σε δύο θαλαμοειδείς τάφους βρέθηκαν ενταφιασμοί αγνώστου αριθμού και φύλου (ίσως ανδρών), χρονολογούμενοι από στην ΥπΜ και ΥΓ εποχή συνοδευόμενες από 4 σιδερένιες περόνες και ένα εγχειρίδιο. Το 1957 σε θαλαμοειδή τάφο εντοπίστηκαν 14 καύσεις ανδρών (ένας ώριμης ηλικίας) και γυναικών διαφόρων ηλικιών, ενός εφήβου και ενός νηπίου. Οι ερευνητές θεωρούν ότι ο τάφος ήταν οικογενειακός σε χρήση για επτά ή οκτώ γενιές από την ΠρΓΒ-Α. Τα κτερίσματα του τάφου αφορούν μεγάλο αριθμό αγγείων (117), αργυρά και χάλκινα κοσμήματα καθώς και σιδερένια όπλα. Το 1997 σε θαλαμοειδή τάφο (Τ5) εντοπίστηκαν 11 ενταφιασμοί ενηλίκων με μικρό αριθμό κτερισμάτων, χρονολογούμενοι από την ΥπΜ-ΠρΓ εποχή. Στη Βίλλα Αριάδη βρέθηκε μια καύση συνοδευόμενη από 12 αγγεία.

Στη περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι⁷⁰⁴ στους 41 θαλαμοειδείς τάφους (που μέχρι το 2000 έχουν ανασκαφεί (αν και δεν είναι πλήρως δημοσιευμένοι) και σε ένα θολωτό τάφο εντοπίστηκαν 35 καύσεις και 10 ενταφιασμοί ενηλίκων και των δύο φύλων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό κτερισμάτων (Πιν Β, XVIII & XIX) αγγείων, χρυσών, αργυρών, χάλκινων κοσμημάτων, χάλκινων εργαλείων και σιδερένιων όπλων. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΠρΓ-ΥΑ εποχή.

Σημαντικός τάφος στη περιοχή του Τεκέ ο θολωτός τάφος με 8 καύσεις και με μεγάλο αριθμό αγγείων, χρυσών, αργυρών, χάλκινων κοσμημάτων και σιδερένιων όπλων. Διάφορες απόψεις είχαν διατυπωθεί για τον τάφο. Ο τάφος ίσως ανήκε σε νεκρούς υψηλής κοινωνικής ή ηγετικής θέσης.

Ιδιαίτερες περιπτώσεις ταφών από το σύνολο των παραπάνω αναφερόμενων θαλαμοειδών τάφων του Τεκέ-Αμπελόκηποι: Στο θαλαμοειδή τάφο που ανασκάφτηκε το 1960 οι δύο ενταφιασμοί ανδρών και οι δύο καύσεις (αγνώστου φύλου) της ΠρΓ συνοδεύονται από ένα χάλκινο δακτυλίδι και δύο σιδερένια όπλα. Στους θαλαμοειδείς ΤΕ και ΤJ που ανασκάφηκαν το 1975-76 βρέθηκαν δύο ενταφιασμοί γυναικών και ενός άνδρα (στον ΤΕ) συνοδευόμενες από χρυσά και χάλκινα κοσμήματα (ΤJ) και χρονολογούμενες από την ΠρΓ-ΥΓ ενώ στους τάφους ΤΝ και ΤQ εντοπίστηκαν τέσσερις καύσεις αγνώστου φύλου συνοδευόμενη από χρυσά και χάλκινα κοσμήματα καθώς και σιδερένια όπλα. Στους θαλαμοειδείς του 2000 οι τάφοι ΤΙΧ και ΤΧΙΙΙ με 4 καύσεις συνοδεύονται από χρυσά και χάλκινα κοσμήματα καθώς και σιδερένια όπλα.

702. Payne 1927-1928, 224-298 & Woodward 1927, 244-245 & Hartley 1930-1931, 56-69 & Pendlebury 1939, 314 & Brock 1956, 143 & 147 & Evans 1964b, 547.

703. Hood, Huxley & Sandars 1958-1959, 197-198, 205, 208 & 236 & Evans 1964b, 547 & Snodgrass 1971, 80-82 & Desborough 1972b, 225-229 & Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981, 141-142. & Holloway 1981, 101 & Cadogan 1992b, 132-133 & Jones 2000, 216-229 & Eaby 2007, 164-165.

704. Αλεξίου 1950, 294-296 & Hutchinson & Boardman 1954, 216-228 & Coldstream 1963, 38-41 & Catling 1977, 11-23 & Ρεθεμιοτάκης 1982, 375 & Γραμματικάκη 1993, 448-450 & Σερπετσιδάκη 1994, 698-699 & Coldstream and Catling 1996, 1-52 & Hoffman 1997, 191-245 & Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, 154, 155, 208 & 235 & Jones 2000, 216-229 & Μπάνου 2002, 309-314 & Σταμπολίδης 2003, 365-366 & 368-369 & Eaby 2007, 159-161.

Γενικότερα οι ανασκαφέντες μέχρι το 2000 θαλαμοειδείς τάφοι (με όσα στοιχεία έχουν δημοσιευθεί μέχρι τώρα) αλλά και ο θολωτός τάφος στην περιοχή Τεκέ-Αμπελόκηποι δηλώνουν άτομα υψηλής κοινωνικής θέσης. Οι περιπτώσεις των καύσεων με την συνοδεία όπλων και χρυσών κοσμημάτων ίσως δηλώνουν την ταφή ανδρών/πολεμιστών ή ατόμων με ηγετική θέση.

Στη θέση Ισόπατα⁷⁰⁵ σε θαλαμοειδή τάφο εντοπίστηκε ένας ενταφιασμός άνδρας συνοδευόμενος από δύο αγγεία και ένα χάλκινο δακτυλίδι, χρονολογούμενος την ΜΠρΓ. Στο Stratigraphical Museum⁷⁰⁶ κάτω από τα δάπεδα δωματίων εντοπίστηκαν ενταφιασμοί νηπίων χρονολογούμενες μεταξύ ΥΜΠΠΓ-ΥπΜ. Τέλος στο Μαύρο σπήλαιο⁷⁰⁷ εντοπίστηκαν τρεις θαλαμοειδείς τάφοι με δύο ενταφιασμούς ενηλίκων και 14 ενταφιασμούς νηπίων (ΤΙΥ) συνοδευόμενες με αγγεία και χάλκινα και σιδερένια όπλα.

Οι νεκροπόλεις της Κνωσού παρουσιάζουν ως προς τα ανθρωπολογικά τους δεδομένα μια κοινωνία με μεγάλη ποικιλομορφία. Οι ταφές των ανδρών/πολεμιστών, των ατόμων υψηλής κοινωνικής θέσης αλλά και οι οικογενειακοί τάφοι διακρίνονται από το μεγάλο αριθμό κτερισμάτων (αγγείων, κοσμημάτων, όπλων) και ιδιαίτερα των πολύτιμων μετάλλων.

Στο Ηράκλειο, στη θέση *Ατσαλενιό*⁷⁰⁸ σε τρεις θαλαμοειδείς τάφοι εντοπίστηκαν 17>καύσεις ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων χωρίς κανένα άλλο εύρημα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ-ΠΑ. Στη θέση *Μασταμπάς*⁷⁰⁹ σε δύο θαλαμοειδείς τάφους και στο δρόμο του ενός εντοπίστηκαν 23 καύσεις ενηλίκων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων με χάλκινα κοσμήματα και σιδερένια όπλα, χρονολογούμενες από την ΥΠρΓ-ΥΑ. Στη Φοινικιά,⁷¹⁰ στις θέσεις Δρακουλιάρι και ΤΕΙ σε σπήλαιο και θαλαμοειδή τάφο εντοπίστηκαν 5 καύσεις ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και όπλα. Χρονολογούνται από την ΠΠρΓ-ΥΓ εποχή.

Στις Αρχάνες,⁷¹¹ στις θέσεις *Φυθιές*, *Βρωμόνερο* και *Κάτω Λάκκο* σε 9 κτιστούς τάφους εντοπίστηκαν 4>καύσεις ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενοι από αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και όπλα. Χρονολογούνται από την ΥΜΠΠΓ/ΥπΜ-ΠΑ.

705. Payne 1927-8, 224ff & Hood 1958, 21 & Coldstream 1963, 38 & Eaby 2007, 150.

706. Cadogan 1967, 257-265 & Warren 1979, 385-389 & Warren 1983, 73-74, 80 & ο.π. Eaby 2007, 162.

707. Forsdyke 1926-1927, 260-264, 276-282 & Evans 1964b, 555-558 & Pendlebury 1939, 314 & Cadogan 1992b, 132-133 & Coldstream 2000, 291&295 & ο.π. Eaby 2007, 161.

708. Αλεξίου 1963α, 311-312 & Αλεξίου 1963β, 398 & Megaw 1963γ, 29 & Coldstream 1968, 415 & Davaras 1968, 133-146 & Pini 1968, 80 & Eaby 2007, 147-148.

709. Λεμπέση 1970, 270-290 & Ορλάνδος 1970, 189-190 & Snodgrass 1971, 209 & Leekley and Noyes 1975, 82 & Catling 1976, 29 & Λεμπέση 1976, 351-352 & Lembesi 1976, 351 & Catling 1985, 58 & Touchais 1985, 849 & Cadogan 1992b, 132-135 & Eaby 2007, 148-149.

710. Αλεξίου 1967β, 213-214 & Ορλάνδος 1967, 124-126 & Αλεξίου 1968, 404 & Coldstream 1968, 416 & Daux 1968, 999 & Megaw 1968, 23 & Pini 1968, 90, 93 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 93 & Γκαλιανίκη 1994, 699 & Touchais 1999, 823 & Blackman 2000, 139 & Eaby 2007, 170.

711. Marinatos 1936, 224 & Αλεξίου 1950b, 441-442 & Brock 1957, 93, 167 & Hood 1958, 20 & Coldstream 1968, 415 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 208 & Leekley and Noyes 1975, 75 & Sakellarakis 1975, 257-268 & Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1978, 312 & Kanta 1980, 32-34.6 & Σακελλαράκης 1987β, 35-70 & Χανιώτης 1994, 68-74. & French 1994, 73 & Pariente 1994, 821 & Eaby 2007, 145.

ΠΑ. Στο θολωτό τάφο D στο *Φουρνί*⁷¹² και σε ταφικό πίθο στο Συνοικισμό εντοπίστηκαν 5 ενταφιασμοί ενηλίκων συνοδευόμενοι με αγγεία και χάλκινη πόρπη, χρονολογούμενοι από την ΥπΜ-ΠρΓ.

Στην Έργανο⁷¹³ σε τρεις θολωτούς τάφους εντοπίστηκαν 9 ενταφιασμοί ενηλίκων (ένος άνδρα και τριών γυναικών) συνοδευόμενοι από αγγεία, χρονολογούμενοι στην ΥπΜ εποχή.

Στην Παναγιά⁷¹⁴ σε 6 θολωτούς τάφους εντοπίστηκε άγνωστος αριθμός ενταφιασμών συνοδευόμενοι με αγγεία και όπλα, χρονολογούμενοι από την ΥπΜ-ΠρΓ.

Στις Αγίες Παρασκιές,⁷¹⁵ στις θέσεις Αγιά Μαρίνα και Κελλιά σε θολωτό τάφο και σε σπήλαιο εντοπίστηκαν 31 περίπου καύσεις συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων και χάλκινα κοσμήματα, χρονολογούμενες από την ΠρΓ-ΠΑ.

Στους Αρκάδες⁷¹⁶ στις θέσεις *Σέλι και Κοφινά* στους 167 ταφικούς πίθους, σε 3 ταφικά περιφράγματα, σε εννέα θολωτούς και σε τέσσερεις θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκε άγνωστος αριθμός καύσεων αλλά και ενταφιασμών με μεγάλο αριθμό κτερισμάτων (Πιν.Β,XX). Οι ερευνητές χαρακτήρισαν τους θολωτούς κυρίως τάφους ως οικογενειακούς. Τα χρυσά και αργυρά κοσμήματα δηλώνουν υψηλό κοινωνικό status των νεκρών. Η παρουσία, επίσης των όπλων στις ταφές των πίθων υποδεικνύουν άνδρες/πολεμιστές παράλληλα με την ταφική πρακτική των καύσεων.

Στην Έλτυνα,⁷¹⁷ στις θέσεις *Καστρινάκι και Κουνάβοι* σε τρία ταφικά αγγεία και σε 16 τάφους (9 θαλαμοειδείς, 5 λακκοειδείς και σε δύο θολωτούς) εντοπίστηκαν 11> ενταφιασμοί και 1> καύσεις ενηλίκων καθώς και δύο ενταφιασμοί παιδιών συνοδευόμενες από αγγεία, χρυσά και χάλκινα κοσμήματα καθώς και χάλκινα και σιδερένια όπλα (θολωτοί τάφοι). Χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΥΓ εποχή.

Η κοινωνία στην Έλτυνα παρουσιάζει την ίδια εικόνα με τις νεκροπόλεις της Κνωσού σε μικρότερη κλίμακα. Η παρουσία όπλων και οβελών στους θολωτούς τάφους συνδυαζόμενη με ενταφιασμούς και καύσεις υποδεικνύει άνδρες/πολεμιστές.

712. Σακελλαράκης 1986, 7-50 & Σακελλαράκης 1987, 37-70 & Sapouna-Sakellarakaki 1990, 83-85 & Sakellarakis and Sakellarakaki 1991, 14, 24-25, 66, 128-134 & Sakellarakis and Sakellarakaki 1992, 54-58 & Χανιώτης 1994, 68-74 & French 1994, 73 & Pariente 1994, 821 & Sakellarakis and Sakellarakaki 1997, 35-36, 185-188, 223-229, 465 & Cameron 2003, 128 & Eaby 2007, 144-145.

713. Halbherr 1901, 259-281 & Mariani 1901, 302-314, Sergi 1901, 315-318 & Pendlebury et al. 1936-1937, 196 & Pendlebury et al. 1937-1938, 11 & Pendlebury 1939, 262, 306, 314 & Furumark 1944, 222-224 & Πλάτων 1945-1947, 71 & Desborough 1952, 251, 325 & Desborough 1964, 177 & Pini 1968, 94 & Leekley and Noyes 1975, 79 & Pelon 1976, 262 & Kanta 1980, 75-76 & Ρεθεμιωτάκης 1981, 389 & Di Vita et al. 1984, 31 & French 1990, 72 & Belli 1991, 442 & Wallace 2003, 269 & Eaby 2007, 120-121.

714. Levi 1927-1929b, 389-400 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 314, 324 & Πλάτων 1945-1947, 71 & Desborough 1952, 326 & Desborough 1964, 184 & Pini 1968, 89 & Snodgrass 1971, 209 & Desborough 1972b, 116, 235, 372 & Leekley and Noyes 1975, 92-93 & Kanta 1980, 74-75 & Di Vita et al. 1984, 168 & Belli 1991, 444 & Kanta and Karetsoy 1998, 169.

715. Blegen 1936, 372-373 & Marinatos 1936, 224 & Megaw 1936, 151-152 & Pendlebury 1939, 313, 324, 340 & Levi 1945, 27-28 & Πλάτων 1945-1947, 47-76 & Desborough 1952, 250, 324 & Eaby 2007, 113.

716. Levi 1927-1929am 189-380 & Lorimer 1933, 167-170 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 314, 319, 324, 341 & Levi 1945, 19-27 & Desborough 1952, 254, 326 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1965, 561 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1966, 406 & Coldstream 1968, 255-257, 416 & Pini 1968, 76 & Snodgrass 1971, 166, 208 & Leekley and Noyes 1975, 74 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 75 & Συριόπουλος 1983, 110, 388-389 CIV & Di Vita et al. 1984, 168-171 & Belli 1991, 444 & Morris 1997, 59-61 & Kanta and Karetsoy 1998, 159-173 & Jones 2000, 253-257 & Sjogren 2001, 209-210(C144) & Eaby 2007, 115-119.

717. Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1993, 463-464 & Γκαλανάκη 1993, 466-467 & French 1994, 78 & Pariente 1994, 817,819 & Ρεθεμιωτάκης και Δημοπούλου 1994-1996, 315-317 & Blackman 1998, 116 & Παπαζώη 1998, 144 & Ρεθεμιωτάκης 1998, 845-847 & Blackman 1999,117 & Touchais 1999, 823-824 & Blackman 2000, 135 & Blackman 2001, 130-131 & Sjogren 2001, 173 (C43), 206(C132) & Eaby 2007, 122-125 & Ρεθεμιωτάκης & Εγγλέζου 2010, 33-99.

Στο Ροτάσι,⁷¹⁸ στις θέσεις *Έμπασος, Φαρμακάρα και Ροτάσι* σε 3 θολωτούς, τάφους και σε ταφικά αγγεία εντοπίστηκαν 80> καύσεις ενηλίκων (ίσως και των δύο φύλων) καθώς και 2 ενταφιασμοί (*Έμπασος-θολωτός*), γυναίκας και νηπίου συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων (θολωτοί-500>), με χρυσά και σιδερένια κοσμήματα καθώς και σιδερένια όπλα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ-ΠΑ. Οι θολωτοί τάφοι λόγω των ευρημάτων τους υποδεικνύουν υψηλό κοινωνικό status (ίσως άνδρες/πολεμιστές αλλά και ίσως ήταν οικογενειακοί τάφοι).

Στο Πρινιά,⁷¹⁹ στη θέση *Πατέλα* ανασκάφηκαν 680 τάφοι (ταφικοί πίθοι, θολωτοί, ταφικά περιφράγματα, θαλαμοειδείς, λακκοειδείς) όπου εντοπίστηκαν 200> καύσεις καθώς και ενταφιασμοί ενηλίκων, εφήβων(ταφικοί πίθοι) και παιδιού(θαλαμοειδής), χρονολογούμενοι από την ΥΜΙΠΓ-Α εποχή. Σε ορισμένες περιπτώσεις ταφής εφήβων σε πίθους γίνεται χρήση και των δύο ταφικών πρακτικών.

Χαρακτηριστικές, επίσης, οι περιπτώσεις ταφής 18 ζώων (12 άλογα) σε κοιλώματα. Οι ταφές συνοδεύονται από αγγεία (ορισμένα ιδιαίτερης διακόσμησης) και από χρυσά κοσμήματα.

Η κοινωνία στο Πρινιά παρουσιάζει ποικιλομορφία και ως προς τη χρήση διαφόρων τύπων τάφων αλλά και ως προς τις ταφικές πρακτικές. Τα διακοσμημένα αγγεία και τα χρυσά κοσμήματα (ιδιαίτερα και ως προς το μέγεθος και την τεχνοτροπία τους) υποδεικνύουν νεκρούς υψηλής κοινωνικής θέσης.

Στον Κρουσώνα,⁷²⁰ στις θέσεις *Χαλεπά και Λόφος Κούπος* σε ταφικούς πίθους εντοπίστηκαν δύο ενταφιασμοί παιδιών (*Χαλεπά*) και σε ταφικό αγγεία μία καύση ενήλικα (*Λόφος Κούπος*) συνοδευόμενες από αγγεία. Χρονολογούνται στην ΠρΓ και Γ αντίστοιχα.

Στη Τυλισσό,⁷²¹ στις θέσεις *Ατσόλου και Τυλισσός* σε θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκε μία καύση σε χάλκινη λεκάνη (Ατσόλου) και τρεις ενταφιασμοί (Τυλισσός) ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από αγγεία, αργυρό και χάλκινο δακτυλίδι, χάλκινα κοσμήματα και όπλα (Ατσόλου). Η εύρεση στο θαλαμοειδή της θέσης Ατσόλου καύσης σε χάλκινη λεκάνη συνοδευόμενης με όπλα και κοσμήματα υποδεικνύει ταφή ίσως άνδρα/πολεμιστή ή νεκρού υψηλής κοινωνικής θέσης. Χρονολογούνται από την ΥΜΙΠΓ-Γ.

718. Πλάτων 1955β, 567 & BCH 80 (1956), 343 & Hood and Boardman 1956, 30 & Πλάτων 1959, 387 & Hood 1959, 16 & Leekley and Noyes 1975, 95 & Coldstream 1977, 102, 276 & Galanaki 1993, 466-467 & Kanta and Karetso 1998, 159, 164, 170 & Stambolidis and Karetso 1998, 138-139, 161, 173, 180 & Blackman 1999, 118 & Touchais 1999, 819 & Tsipopoulou and Vagnetti 1999, 139 & Eaby 2007, 111.

719. Rizza 1969, 24-32 & Αλεξίου 1970, 494 & Αλεξίου 1971 (ΑΔ), 492 & Michaud 1971, 1055-1056 & Rizza 1972, 633-634 & Desborough 1972b, 372 & Λεμπέση 1972, 619 & Rizza 1973a, 579-560 & Rizza 1973b, 286-289 & Rizza 1973-1974, 912-914 & Rizza 1974, 154-156 & Levi 1974-1975, 413 & Levi 1976, 321 & Di Vita 1977, 357-358 & Di Vita 1978, 463-466 & Rizza 1978, 106-127 & Rizza 1979, 294-297 & Kanta 1980, 14-15 & Riza 1981, 472-474 & Riza 1983, 45-50 & Day 1984, 25 & Di Vita et al. 1984, 152-167 & Rizza & Rizzo 1985a, 143-167 & Rizza & Rizzo 1985b, 227-256 & Di Vita 1985, 12-18 & Rizzo 1985, 25-26 & Catling 1985, 3-62 & Touchais 1985, 851 & Belli 1991, 444 & Rizza 1991, 331-334 & Eaby 2007, 104-108

720. Ξανθουδίδης 1918α, 10-11 & Pendlebury et al. 1932-1933, 92 & Pendlebury 1939, 325 & Orlandos 1970, 189-190 & Αλεξίου 1971, 492-493 & Ιωαννίδου 1973, 572 & Karetso 1976, 359 & Catling 1987, 55 & Pariente 1992, 939-940 & French 1994, 78 & Lowe 1996, 234 & Eaby 2007, 102-103.

721. Hazzidakis 1913, 45 & Χατζηδάκης 1921, 82-86 & Hazzidakis 1934, 73 & Furumark 1944, 227-229 & Desborough 1952, 255, 325 & Desborough 1964, 182 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971, 166, 210 & Desborough 1972b, 233, 372 & Davaras 1973b, 166 & Kanta 1980, 10-11 & Vasilakis 1992, 274 & Sjogren 2001, 158 (C3), 1999 (C107) & Eaby 2007, 109.

Στις Κούρτες,⁷²² σε τρεις θολωτούς τάφους εντοπίστηκαν ενταφιασμοί και καύσεις άγνωστου αριθμού, ενηλίκων ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων καθώς και από χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα. Χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΠΓ εποχή.

Στη Γόρτυνα,⁷²³ στις θέσεις *Αγ Γεώργιος και Άρμη* σε θολωτό και λακκοειδείς τάφους εντοπίστηκαν καύσεις αγνώστου αριθμού ενηλίκων ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από αγγεία και σιδερένια όπλα. Χρονολογούνται από την ΠρΓ-Γ εποχή.

Στη Φαιστό,⁷²⁴ στις θέσεις *Αγ Ιωάννης, Καλυβιανή, Λιλιανά, Λοιάδι, Μουλινό και στο Τάφο του 1954* σε θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν 7> καύσεις, μία καύση παιδιού(Λιλιανά) και ενταφιασμοί (Λιλιανά). Τα κτερίσματα των τάφων ήταν αγγεία, χάλκινα κοσμήματα και σιδερένια όπλα (Μουλινό). Χρονολογούνται από την ΥΜΠΓ/ΥπΜ-Γ εποχή.

Στις περιοχές⁷²⁵ *Ελιά (Άρτσα), Ανώπολη, Επισκοπή (Καβούσι), Αιτανιά(Φονιά, Γριδιά), Γούβες, Κάτω Βάθεια, Μάλλια (Τροχαλοί, Αγία Πελαγία), Σμάρι(Προφητής Ηλίας), Λιγόρτυνος, Αρκαλοχώρι, Αγία Μαρίνα, Σταυράκια και Πετροκεφαλή* ανασκάφηκαν θαλαμοειδείς, ταφικά αγγεία, λακκοειδείς, σπήλαιο, βραχοσκεπές και κιβωτιόσχημος (Πιν Β, XXI & XXII). Στους τάφους εντοπίστηκαν πάνω 69> καύσεις και 2> ενταφιασμοί (Αιτανιά-Φονιά, Σταυράκια, Αγίας Πελαγίας) ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων. Οι ταφές συνοδεύονται από αγγεία. Στις Γούβες οι δύο καύσεις συνοδεύονται από αγγεία και χάλκινη φιάλη. Χρονολογούνται από την ΠρΓΒ-ΥΑ.

Στις περιοχές⁷²⁶ *Αλητζανή, Σταμνιοί, Κράσι, Λύκτος(Άλωνας), Βαθιανός Κάμπος, Βαλής και Καμάρες (Σόπατο)* σε ταφικά αγγεία, λακκοειδείς, θολωτούς, θαλαμοειδή εντοπίστηκαν 31; ενταφιασμοί ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων και μια καύση παιδιού (Βαλής-θολωτός). Η καύση παιδιού στο θολωτό τάφο του Βαλή αποτελεί ίσως εξαιρεση. Όλες σχεδόν οι ταφές συνοδεύονται από αγγεία. Στο Κράσι οι ταφές των θολωτών εκτός από αγγεία συνοδεύονται από χρυσά κοσμήματα και χάλκινα όπλα. Ενώ στο θολωτό στη περιοχή Βαλή βρέθηκαν και τρία χάλκινα κοσμήματα. Χρονολογούνται από την ΥΜΠΓ/ΥπΜ-Α.

722. Halbherr 1896, 531-532 & Halbherr 1901, 260-261, 287-293 & Levi 1927-1929b, 558-562 & Pendlebury et al 1932-1933, 90 & Pendlebury 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 306 & 315 & Desborough 1952, 256-258, 323 & Desborough 1964, 182 & Coldstream 1968, 255,416 & Pini 1968, 86(97.,1-3) & Snodgrass 1971, 165, 209 & Desborough 1972b, 234, 372 & Leekley and Noyes 1975,87 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 88 & Di Vita et al.1984, 31 & Rocchetti 1988-1989, 173-257 & Rocchetti 1990,261-265 & Belli 1991, 444 & Kanta 1997, 244-235.

723. Αλεξίου 1966, 189-191 & Ορλάνδος 1966, 152-154 & Αλεξίου 1967, 485-486 & Daux 1967, 793-794 & Megaw 1967, 20 & Coldstream 1968, 416 & Pini 1968, 94 & Snodgrass 1971, 166&209 & Desborough 1972b, 225-226, 372 & Leekley and Noyes 1975, 80-81 & Coldstream 1977,49-50 & Kanta 1980, 91-92 & Allegrio 1991, 321-330 & Belli 1991, 449 & Di Vita 1991, 317.

724. Gerola and Pigorini 1902, 318-333 & Levi 1927-1929b, 575-576 & Pendlebury 1939, 264, 315, 319,325 & Levi 1957-1958, 355-359 & Desborough 1964, 183-184, 187, 267 & Levi 1961-1962a, 467-468 & Pini 1968, 90 & Rocchetti 1969-1970, 41-70 & Snodgrass 1971, 209-210 & Desborough 1972b, 116, 225-226, 372 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 162-163 & Rocchetti 1974, 149-152 & Levi 1976b, 631 & Χατζή-Βαλλιανού 1979, 384 & La Rosa 1985, 136-137 & Catling 1988, 67 & Touchais 1988, 688 & Βασιλάκης 1993, 447 & Watrous et al. 1993, 229 & Βασιλάκης 1994-1996, 334-336 & Blackman 1999, 113 & Watrous et al. 2004, 307-313, 525-526, 532-534, 537-539 & Eaby 2007, 137-140.

725. Αντίστοιχη βιβλιογραφία κάθε περιοχής στο Κεφ. Α' σελ. 81-113.

726. Αντίστοιχη βιβλιογραφία κάθε περιοχής στο Κεφ. Α' σελ. 90-113.

Στο **Νομό Λασιθίου** τα ανθρωπολογικά στοιχεία είναι συνοπτικά και επομένως η εικόνα των κοινωνιών είναι αποσπασματική. Πολλές νεκροπόλεις παραμένουν αδημοσίευτες δυσκολεύοντας τη μελέτη τους.

Στο Καρφί,⁷²⁷ στη θέση *Μνήματα* σε 19 θολωτούς τάφους εντοπίστηκαν 30 ενταφιασμοί ενηλίκων συνοδευόμενοι από αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα. Χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ.

Στο Βρόκαστρο,⁷²⁸ στις θέσεις *Αμυγδαλί, Ξαυγά, Καρακοβίλια, Κοπράνες, Ματζιχόρτια, Πόρος και Κορυφή Βροκάστρου*, σε θολωτούς, ταφικά αγγεία, ταφικά περιφράγματα και σε δωμάτια εντοπίστηκαν 35> ενταφιασμοί και 5> καύσεις αγνώστου αριθμού ενηλίκων καθώς και 10 ενταφιασμοί παιδιών. Τα κτερίσματα των ταφών είναι αγγεία, χρυσά, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και όπλα. Ιδιαίτερες ταφές στους θολωτούς τάφους (*Καρακοβίλια, Κοπράνες, Πόρος*) και στα ταφικά περιφράγματα (*Κοπράνες*) με ταφική πρακτική την καύση και την παρουσία χρυσών κοσμημάτων, χάλκινων αγγείων και κοσμημάτων και μεγάλο αριθμό όπλων (κυρίως στο θολωτό στη θέση *Καρακοβίλια*). Οι ταφές αυτές ίσως δηλώνουν άνδρες/πολεμιστές.

Στη Δρήρο⁷²⁹ σε ένα θολωτό τάφο και σε 23 κιβωτιόσημους εντοπίστηκαν τρεις ενταφιασμοί ενηλίκων (θολωτός & κιβωτιόσημοι), δύο ενταφιασμοί νηπίων και 11 καύσεις ενηλίκων(σε κιβωτιόσημους) ίσως και των δύο φύλων συνοδευόμενες από αγγεία, χάλκινο αγγείο, χάλκινα κοσμήματα και σιδερένιους οβελούς. Οι ερευνητές έχουν διατυπώσει την άποψη ταφής μιας φυλής ή μιας οικογένειας.

Στο Κριτσά,⁷³⁰ στις θέσεις *Λάκκοι και Καθαρό*, σε θολωτούς και θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν 7 ενταφιασμοί ενηλίκων και τρεις καύσεις στο *Καθαρό* (γυναίκας, εφήβου και παιδιού) συνοδευόμενες από αγγεία, χάλκινα κοσμήματα, εργαλεία και σιδερένιο όπλο(θολωτό). Χρονολογούνται από την ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ.

727. Pendlebury 1937-1938, 100-104 & Young 1937,142 & Young 1938, 233-234 & Pendlebury 1939(1965), 306,312 &314 & Robertson 1939, 205 & Desborough 1952, 251-252, 325 & Seiradaki 1960, 1-37 & Desborough 1964, 173-175 & Pini 1968, 93 & Snodgrass 1971,165&269 & Desborough 1972a 253 & Desborough 1972b, 120, 372 & Leekley and Noyes 1975, 70 & Δαβαράς 1976b, 163 & Watrous 1981, 641 & Watrous 1982, 21 & Syriopoulos 1983, 385-387 & Nowicki 1987, 235 & 246-247 & Nowicki 1988, 194 & Belli 1991, 442 & French 1991,71 & Cadogan 1992a, 118 & Tomlinson 1996, 46 & Jones 2000, 261 & Brown 2001, 337 & Whitley 2001, 78 & Eaby 2007, 46-48.

728. Hasluck 1912, 388-389 & Hall 1914, 81-84,106,112,118-176 & Levi 1927-1929c, 551-558,576-577 & Lorimer 1933,164 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939,307,313,315-316, 326 & Furumark 1944, 227-230 & Levi 1945, 19 & Desborough 1952, 262-267,327 & Desborough 1964, 186-187 & Desborough 1972a, 252 & Desborough 1972b 117, 235, 372 & Coldstream 1968, 417 & Coldstream 1977, 102,276 & Pini 1968, 81 & Snodgrass 1971, 168-169,210 & Davaras 1973b, 164 & Leekley and Noyes 1975, 58 & Kanta 1980, 133 & Hayden 1983, 369n. 7 & Hayden 1991, 110-111 & Hayden 1992, 285 & Hayden et al. 1992, 348-349 & Hayden 2000, 137-143 & Hayden 2003, 1-13 & Hayden 2004a, 137-160 & Hayden 2004b, 233-245 & Hayden 2005, CB pages 20-21, 76-80.184-188, 192-195 & Tsipopoulou 1987b, 254-255 & Belli 1991, 441-442 & Αποστολάκου 1994a, 749 & Blackman 2000,141 & Jones 2000, 267-268 & Tsipopoulou 2005, 42-52,64-65 & Eaby 2007, 42-46.

729. Lemerle 1936, 487 & Demargne and van Effenterre 1937, 5-6 & van Effenterre 1948, 15-22 & 59-66 & Desborough 1952, 260-262 & Desborough 1964, 184-185 & Coldstream 1968, 417 & Pine 1968,88 & Snodgrass 1971, 169,210 & Desborough 1972b 117,235,372 & Leekley and Noyes 1975, 56 & Coldstream 1977,277 & Kanta1980, 133 & Τσιποπούλου 1987β, 256 & Belli 1991,444 & Van Effenterre 1992,89 & Jones 2000, 260 & Tsipopoulou 2005, 53-64 & Eaby2007, 34-36. & van Effenterre 2009, 57-78, 80-84 & .101-163.

730. Πλάτων 1951, 444-445 & Cook 1952, 111-112 & Deshayes 1952, 242 & Αλεξίου 1953β, 485 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 268 & Desborough 1972b 235,372 & Pini 1968, 86 & Snodgrass 1971, 210 & Davaras 1973b, 159-162 & Leekley and Noyes 1975,60 & Kanta 1980, 134-139 & Τσιποπούλου 1987b, 257 & Τσιποπούλου και L.Vagnetti 1996b, 659 & Belli 2003, 329-330 & Eaby 2007, 36-38.

Στη περιοχή Ολούς⁷³¹ σε 26 ταφικούς πίθους και σε 25 λάρνακες εντοπίστηκαν 26 καύσεις, τρεις ενταφιασμοί παιδιών (ταφικοί πίθοι) και 25 ενταφιασμοί ενηλίκων (λάρνακες). Δεν βρέθηκαν ιδιαίτερα ευρήματα και κανένα σιδερένιο αντικείμενο. Χρονολογούνται από την ΥΜΙΠΓ-ΥΠΜ/ΠρΓ.

Στο Καβούσι⁷³² στις θέσεις *Κάστρο, Πλάι του Κάστρου, Σκουριασμένος, Αλώνι, Βροντάς, Χονδροβόλακας, Καβούσι και Αζόρια*, σε 13 ταφικά δωμάτια, 15 θολωτούς, 68 κιβωτιόσχημους/ταφικά περιφράγματα σε κτίρια (Βροντάς) και σε ταφικά αγγεία εντοπίστηκαν 21> ενταφιασμοί (σε όλα τα είδη των τάφων) ενηλίκων (μιας γυναίκας και νηπίου—T4-κτίριο C, δύο νηπίων—T6-κτίριο H&T9-κτίριο J και τριών παιδιών—Κάστρο, ΒροντάT10-κτίριο J, T21-κτίριο N, T24-κτίριο O). Οι καύσεις σε όλα τα είδη των τάφων είναι 74> και αφορούν ενήλικες (2ανδρες&μά γυναίκα—Βροντά T5-κτίριο C & δυο γυναικών—Βροντά T34-κτίριο I&T30-κτίριο O), τέσσερεις εφήβους (Κάστρο&Βροντά T5-κτίριο C&T34-κτίριο I), τρία παιδιά (Βροντά T26-κτίριο G, T28-κτίριο I&σε κιβωτιόσχημο) και δύο νηπία (Βροντά T30&T23 κτίριο O). Τα κτερίσματα των τάφων αφορούν μεγάλο αριθμό αγγείων, χρυσά και αργυρά κοσμήματα, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, χάλκινα όπλα και εργαλεία και σιδερένια όπλα και εργαλεία. Χρονολογούνται από την ΥΜΙΠΓ/ΥΠΜ-ΠΑ.

Τα δεδομένα στις νεκροπόλεις στο Καβούσι υποδεικνύουν ποικιλομορφία, ταφές όλων των ηλικιών και σε συνδυασμό με τα κτερίσματα των τάφων άνδρες/πολεμιστές, και οικογενειακούς τάφους.

Στη περιοχή Μέσα Μουλιανά,⁷³³ στη θέση *Σελλάδες*, σε θολωτούς τάφους εντοπίστηκε άγνωστος αριθμός ενταφιασμών και καύσεων συνοδευόμενες από αγγεία, χρυσό δακτυλίδι, χάλκινα αγγεία και κοσμήματα και δύο σιδερένια όπλα. Χρονολογούνται από την ΥΠΜ-Γ εποχή. Τα κτερίσματα των τάφων δηλώνουν το υψηλό κοινωνικό status των νεκρών.

Στη περιοχή Αδρόμυλοι⁷³⁴ στο τάφο 1902, στις θέσεις *Άγιο Αντώνιο, Άγιοι Απόστολοι, Καντέμι Κεφάλι, Μουσαδενάς* σε 18> θολωτούς και σε κιβωτιόσχημο εντοπίστηκαν ταφές συνοδευόμενες από μεγάλο αριθμό αγγείων (*Άγιοι Απόστολοι*), δύο χρυσών δακτυλιδιών, χάλκινων κοσμημάτων και σιδερένιων όπλων και εργαλείων.

731. Pendlebury 1939, 385 & van Effenterre 1948, 1-3 & 50-50 & Desborough 1952, 260 & 327 & Desborough 1964, 188-189 & Pini 1968, 78 & Eaby 2007, 40.

732. Hogarth and Bosanquet 1899, 321 & Bosanquet 1900, 171-172 & Boyd 1901, 125-157 & Boyd 1904, 15-18 & Levi 1927-1929c, 562-567, 579-509 & Pendlebury et al. 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 315, 343 & Levi 1945, 19-20 & Desborough 1952, 267, 327 & Coldstream 1968, 258-261, 417 & Pini 1968, 80, 82 & Boardman 1971, & Snodgrass 1971, 169, 210 & Desborough 1972a, 252-254 & Desborough 1972b, 117, 235, 372 & Leekley and Noyes 1975, 59 & Gesell, Day, Coulson 1983, 394-412 & Day 1984, 21-22 & Τσιποπούλου 1984 & Gesell 1985a, 131-137 & Gesell, Day, Coulson 1985b, 327-355 & Day, Coulson and Gesell 1986, 355-387 & Τσιποπούλου 1987^a, 263-265 & Τσιποπούλου 1987^β, 257-259 & Catling 1988, 72 & Gesell, Day, Coulson 1988, 279-355 & Catling 1989, 105 & Coulson, Gesell and Day 1989/90, 301-308 & Coulson 1990, 185-193 & French 1990, 73 & Gesell et al 22-30 & Gesell 1990, 317-332 & Belli 1991, 441 & French 1991, 72 & Gesell, Day, Coulson 1991, 145-177 & French 1992, 64 & Gesell et al 1992, 122 & Haggis 1992, 185, 188-195 & Liston 1993 & Coulson et al 1997, 315-330 & Kanta 2001b, 18 & Αποστολάκου 2002, 341-342 & Τσιποπούλου 2005, 73-21 & Eaby 2007, 52-58 & Haggis 2007, 665-710 & Day, Klein & Turner 2009, 1-4.

733. Ξανδοουδίδης 1904, 21-52 & Fowler 1905, 111-112 & Lorimer 1933, 165-166, & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Pendlebury 1939, 308-309, 315 & Furumark 1944, 222-229 & Desborough 1952, 269-270, 327 & Πλάτων 1959, 389 & Desborough 1964, 177, 188 & Pini 1968, 88 & Snodgrass 1971, 168, 210 & Desborough 1972b, 372 & Furumark 1972, 106-107 & Davaras 1973b, 163 & Leekley and Noyes 1975, 63 & Kanta 1980, 175 & Papadakis 1983, 65-66 & Τσιποπούλου 1995, 180 & Παπαδάκης 1997, 1044 & Borgna 2003, 165n, 49 & Cameron 2003, 263 & Eaby 2007, 76-77.

734. Bosanquet 1901-1902, 249 & Droop 1905-1906, 43-47 & Levi 1927-1929c, 575 & Pendlebury 1939, 325 & Alexiou 1953b, 489-490 & Πλάτων 1953a, 296-297 & Πλάτων 1954, 365-367 & Πλάτων 1954β, 511-512 & Cook and Boardman 1954, 168 & Hood 1955, 18 & Πλάτων 1960β, 261-262 & Desborough 1964, 268 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 75 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 54 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 185-186 & Παπαδάκης 1983, 56 & Τσιποπούλου 1987β, 260 & Belli 1991, 441 & Pariente 1992, 937 & French 1993, 73 & Τσιποπούλου 1995, 182 & Brown 2001, 307-308 & Τσιποπούλου 2005, 199-218 & Eaby 2007, 65-66.

Χρονολογούνται από την ΥΜΠΠΓ-ΠΑ.⁷³⁵ Οι ταφές στον Άγιο Αντώνιο δεν έχουν κανένα κτέρισμα ή ελάχιστα αγγεία και χαρακτηρίστηκαν ως ταφές «των φτωχών» σε σχέση με τις ταφές της Κλασικής και Ελληνιστικής εποχής στην ίδια περιοχή.

Στη Πραισό,⁷³⁶ στις θέσεις *Πραισός, Σπήλαιο Σκάλες, Μαυρίκια, Φωτούλα, Κάψαλος, Κ.Κεφάλι Σπετσώτι, Βαβέλοι, Ξύγι Μάνδρα, Κεφάλα* σε 53> θολωτούς, βραχοσκεπείς/φυσικά κοιλώματα, θαλαμοειδή, δύο ταφικά περιφράγματα, σπήλαια εντοπίστηκαν 7> ενταφιασμοί και καύσεις αγνώστου αριθμού ενηλίκων, ίσως και των δύο φύλων καθώς και μια καύση εφήβου (θολωτός *Φωτούλα*) συνοδευόμενες από αγγεία, χρυσά και αργυρά κοσμήματα (δακτυλίδια), χάλκινα κοσμήματα και όπλα, σιδερένια όπλα. Χρονολογούνται από την ΥΜΠΠΓ-Α εποχή.

Τα δεδομένα από την Πραισό υποδεικνύουν με την ποικιλομορφία των τάφων, των ταφικών πρακτικών και με το μεγάλο αριθμό κτερισμάτων το υψηλό κοινωνικό status των νεκρών.

Στον Άγιο Γεώργιο⁷³⁷ στις θέσεις *Μανδάλια & Αμμουδόπλακα* σε 16 θαλαμοειδείς τάφους εντοπίστηκαν αγνώστου αριθμού ενταφιασμοί συνοδευόμενες από αγγεία και χάλκινα κοσμήματα. Χρονολογούνται από την ΥπΜ-ΠΑ.

Στη περιοχή Κρυά⁷³⁸ σε 11> θολωτούς, 13 ψευδοθόλους και φυσικά κοιλώματα εντοπίστηκαν 63 ενταφιασμοί συνοδευόμενοι από αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα. Χρονολογούνται από την ΥΜΠΠΓ-ΠΑ εποχή.

Στο Πισκοκέφαλο⁷³⁹ στις θέσεις *Μπεράτι και Κεφάλα* σε σπήλαια εντοπίστηκαν ενταφιασμοί και καύσεις αγνώστου αριθμού συνοδευόμενες από αγγεία, χωρίς όμως άλλα ευρήματα. Χρονολογούνται από την ΥΜΠΠΓ-ΥΓ εποχή.

735. Bosanquet 1901-1902, 249 & Droop 1905-1906, 43-47 & Levi 1927-1929c, 575 & Pendlebury 1939, 325 & Alexiou 1953b, 489-490 & Πλάτων 1953α, 296-297 & Πλάτων 1954, 365-367 & Πλάτων 1954β, 511-512 & Cook and Boardman 1954, 168 & Hood 1955, 18 & Πλάτων 1960β, 261-262 & Desborough 1964, 268 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 75 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 54 & Coldstream 1977, 276 & Kanta 1980, 185-186 & Παπαδάκης 1983, 56 & Τσιποπούλου 1987β, 260 & Belli 1991, 441 & Pariente 1992, 937 & French 1993, 73 & Tsiropoulou 1995, 182 & Brown 2001, 307-308 & Τσιποπούλου 2005, 199-218 & Eaby 2007, 65-66.

736. Bosanquet 1901-1902, 235-251 & Droop 1905-1906, 24-36 & Marshall 1905-1906, 64 & Levi 1927-1929a, 572-575 & Pendlebury et al 1937-1938, 111 & Schachermeyer 1938, 474 & Pendlebury 1939, 306-307, 315, 326 & Αλεξίου 1953β, 485 & Πλάτων 1953^α, 295-296 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 155 & Desborough 1964, 177-178 & Faure 1964, 37, 67, 6, 187 & Pini 1968, 90 & Branigan 1970, 8 & Snodgrass 1971, 168-169, 210 & Leekley and Noyes 1975, 66-67 & Coldstream 1977, 276-277 & Κάντα 1980, 179-182 & Papadakis 1983, 79-83 & Catling 1986, 94 & Τσιποπούλου 1984, 232-245 & Τσιποπούλου 1987^α, 268-279, Τσιποπούλου 1987β, 262-266 & Tsiropoulou 1991, 139 & Whitley 1992, 256-257 & Tomlinson 1995, 70 & Tsiropoulou 1995, 182, 191 & Whitley 1998, 33-36 & Whitley et al 1999, 245-252, 260-261 & Jones 2000, 265-266 & Borgan 2003, 165 n.49 & Τσιποπούλου 2005, 235-294 & Eaby 2007, 86-88.

737. Ξανθουδίδης 1918^α, 13 & Levi 1945, 20 & Αλεξίου και Δαβαράς 1964, 442 & Αλεξίου 1965, 283 & Σακελλαράκης και Αλεξίου 1966, 407, 414-418 & Leekley and Noyes 1975, 69 & Kanta 1980, 178-179 & Παπαδάκης 1983, 21 & Τσιποπούλου 1987^α, 266-267, 276 & Τσιποπούλου 1987β, 259 & Belli 1991, 441 & Tsiropoulou 1991, 138- 129, 141 & Τσιποπούλου & Vagnetti 1997b & Jones 2000, 250 & Τσιποπούλου 2005, 126-193 & Eaby 2007, 66-67.

738. Δαβαράς 1972^α, 646-647 & Δαβαράς 1973-1974, 931-932, & Δαβαράς 1976^α, 381-382 & Δαβαράς 1978, 390-392 & Davaras 1981, 27 & Catling 1982, 57 & Παπαδάκης 1983, 53-54 & Δαβαράς 1984, 298 & Tsiropoulou 1984 & Catling 1985, 64 & Catling 1986, 94 & Tsiropoulou 1987b, 261-262 & Ηλιόπουλος 1995, 750-751 & Τσιποπούλου 1995, 186 & Blackman 2001, 135 & Kanta and Davaras 2004, 149-157 & Kanta 2005, 701-705 & Eaby 2007, 73-75.

739. Αλεξίου 1952, 476 & Πλάτων 1952β, 639-642, Αλεξίου 1953β, 485 &, Cook 1953, 128 & Πλάτων 1953^α, 292-293 & de Santere 1953, 239 & Cook and Boardman 1954, 168 & Courbin 1954, 154-155 & Desborough 1964, 187, 268 & Faure 1964, 67 & Coldstream 1968, 258, 417 & Pini 1968, 90 & Snodgrass 1971, 210 & Leekley and Noyes 1975, 65-66 & Coldstream 1977, 102, 277 & Kanta 1980, 177 & Παπαδάκης 1983, 77-79 & Τσιποπούλου 1987b, 262 & Tsiropoulou 1991, 139 & Tsiropoulou 1995, 180 & Tsiropoulou and Vagnetti 1997β & Τσιποπούλου 2005, 233-236 & Tsiropoulou 2006 & Eaby 2007, 83.

Στη Ζάκρο,⁷⁴⁰ στις θέσεις *Ελληνικά, Κούκου το Κεφάλι, Μαλακάρι, Παλαίμυλος* σε σπήλαιο, φυσικά κοιλώματα, ταφικό περίφραγμα, βραχοσκεπές εντοπίστηκαν 4>ενταφιασμοί ενηλίκων και δύο καύσεις ενηλίκων (Παλαίμυλος) εντός ταφικών αγγείων συνοδευόμενες από αγγεία, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και σιδερένια όπλα. Οι καύσεις στη θέση *Παλαίμυλος* συνοδεύονται από χρυσό και χάλκινο δακτυλίδι.

Στις περιοχές⁷⁴¹ Άγιος Γεώργιο Παπούρα, Πλατύ, Κερά Πεδιάδος, Αναβλοχό (*Λαμί*), Ζένια, Χαλασμένος, Μεσέλεροι (*Πέτρον Φραμένο*), Παρσά, Βασιλική (*Καμαράκι και Κεφάλια*), Αχλάδια, Άγιος Σπυρίδων (*Καλαθιανά*), Χαμιάζι (*Λιόπετρο & Φασι*), Μόχλος, Άγιο Στέφανο, Παλαίκαстро, Σκόπη, Σφακιά και Ζού σε θολωτούς τάφους, ταφικά περιφράγματα, ταφικά αγγεία, κιβωτιόσημο, σπήλαια (Παρσά, Άγιος Σπυρίδων και Ζού) εντοπίστηκαν 50> ενταφιασμοί ενηλίκων συνοδευόμενοι από αγγεία και μικρό αριθμό κτερισμάτων (όπλα, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα).

Συνοψίζοντας τα μέχρι τώρα ανθρωπολογικά δεδομένα των νεκροπόλεων παρατηρούμε τα εξής:

Σε νεκροπόλεις με ποικιλομορφία ταφικών αρχιτεκτονικών και ταφικών πρακτικών, όπως στην Ελεύθερνα, στις νεκροπόλεις της Κνωσού (*Ζαφέρ Παπούρα, Γυψάδες, Ν.Δ του δρόμου Κνωσού-Ηρακλείου, στο Βορ. Νεκροταφείο, στο Τεκέ-Αμπελόκηποι*), στο Ηράκλειο (*Μασταμπάς&Φοινικιά*), στους Αρκάδες, στην Έλτυνα, στη Πραισό, στο Καβούσι (*Βρόντας*) διαπιστώνουμε ταφές/καύσεις, στις περισσότερες των περιπτώσεων, άνδρων/πολεμιστών (ιδιαίτερα γυμνασμένων) συνοδευόμενες από χάλκινα και σιδερένια όπλα αλλά και με κοσμήματα.

Ταφές αυτού του είδους συναντάμε και σε μικρότερες νεκροπόλεις της ΠΕΣ όπως στις Αρχάνες, στη Τυλισσό(Ατσόλου) αλλά και στους θολωτούς τάφους όπως στη Παντάνασσα, στο Τεκέ, στο Ροτάσι(Έμπασος & Ροτάσι) και στο Βρόκαστρο (Καρακοβίλια, Πόρος, Κοπράνες). Χρονολογικά οι ταφές εκτείνονται από την ΥπΜ-ΠΑ.

Η χρήση της καύσης για τους άνδρες/πολεμιστές δηλώνει από την αρχή της ΠΕΣ, τις ιδιαίτερες τιμές που αποδίδονται από την κοινωνία της εποχής και μας παραπέμπουν στα ομηρικά έθιμα ταφής.

Η εύρεση της ταφής του αποκεφαλισμένου άνδρα στην Ελεύθερνα (πυρά ΛΛ/90-91) αποτελεί μια μοναδική περίπτωση ταφής τελετουργικής εκδήλησης, η οποία χαρακτηρίστηκε ως «αντίποινα» (Κεφ.Α, σελ.31).

740. Hogath 1900-1901, 143-148 & Pendlebury et al 1932-1933, 98-99 & Pendlebury 1939, 308,315,326 & Desborough 1952, 270,327 & Boardman 1961, 95-97 & Πλάτων 1961,224 & Αλεξίου 1963,385 & Πλάτων 1963,187 & Faure 1964,66 & Pini 1968,94 & Snodgrass 1971,169, 210 & Davaras 1973β, 158 & Coldstream 1977, 277 & Catling 1979a, 41 & Καντα 1980, 195-196 & Tsiropoulou 1987b 261, 1995,184 & Βοκοτόπουλος 1997-1998, 252 & Τσιποπούλου 2005, 220-223 & Eaby 2007, 93-94.

741. Αντίστοιχη βιβλιογραφία των περιοχών στο Κεφάλαιο Α΄ Ν. Λασιθίου σελ. 155-207.

Πλούσιες ταφές ενηλίκων συνοδευόμενες από πολύτιμα μέταλλα-κοσμήματα αλλά και χάλκινα κοσμήματα εντοπίστηκαν στις νεκροπόλεις της Κνωσού (Άγιο Ιωάννη, Φορτέτσα—VI, XI, L,X, VIII, VII, II, I, ΤΕΚΕ ΘΑΛ/ΔΕΙΣ—ΤΕ & ΤJ, ΤΝ, ΤQ, ΤΙΧ, ΤΧΙΙΙ), στο Πρινιά, στα Μέσα Μουλιανά και στη Πραισό. Οι ταφές δηλώνουν ανώτατο κοινωνικό status ή ηγετική θέση.

Στην Ελεύθεραν χαρακτηριστικοί οι εγχυτρισμοί/ενταφιασμοί σε ταφικά αγγεία, οι οποίες αφορούν και τα δύο φύλα, όλων των ηλικιών, ανήλικοι κάτω των 18 και ενήλικες σε προχωρημένη ηλικία 55-60 ετών, χρονολογούμενες από τη Γ-Α εποχή.

Ταφές γυναικών, συνήθως ενταφιασμοί (σε ορισμένες περιπτώσεις μαζί με νήπιο) πλούσιες σε κτερίσματα-χρυσά και αργυρά κοσμήματα εντοπίστηκαν στην Ελεύθερα 5Ψ, Κτίριο Μ, Α1), στο Βόρειο Νεκροταφείο της Κνωσού (Τ200) και στο Ροτάσι (Έμπασος-γυναίκα με νήπιο).⁷⁴² Χρονολογούνται από την Γ-Α. Αξιοσημείωτη περίπτωση ταφής γυναικών με τελετουργικό τρόπο είναι η ταφή των τεσσάρων γυναικών στο Κτίριο Μ της Ελεύθερας, η οποία χρήζει ιδιαίτερης μελέτης.

Στις ταφές των γυναικών ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι ταφές γυναικών/δούλων οι οποίες έχουν ενταφιασθεί με δεμένα τα άκρα και εντοπίστηκαν στο χώρο της Ελεύθερας (2Λ/92 & 5Ψ) μαζί με ταφές ενηλίκων.

Στις ταφές των παιδιών και των νηπίων παρατηρούμε ότι η συνιθέστερη ταφική πρακτική στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι ο ενταφιασμός/εγχυτρισμός, όπως στους Ατσιπάδες (1975), Ελεύθερα (ανοιχτές ταφές), στις νεκροπόλεις της Κνωσού (Άγιος Ιωάννης, Βορ. Νεκροταφείο, Φορτέτσα (L), Stratigraphical Museum & Μαύρο σπήλαιο), στην Έλτυνα, στο Ροτάσι, στον Κρουσώνα, στον Πρινιά, στη Δρήρο, στην Ολούς, στο Βρόκαστρο (10 ταφές παιδιών) και στο Καβούσι(Κάστρο & Βροντάς). Χρονολογικά εκτείνονται από την ΥπΜ-ΠΑ εποχή. Σε ελάχιστες περιοχές οι ταφές παιδιών και νηπίων αφορούν καύσεις, όπως στη Φαιστό (Λιλιανά), στο Βαλή και στο Καβούσι (Βροντάς). Χρονολογικά οι ταφές αυτές αφορούν τις πιο πρώιμες περιόδους, την ΥΜΙΙΙΓ/ΥπΜ εποχής.

Αξιοσημείωτες, επίσης, είναι οι περιπτώσεις οικογενειακών τάφων, όπως οι ερευνητές διαπίστωσαν με τη χρήση τους για πάνω από επτά/οκτώ γενιές, όπως στη Κνωσό (Γυψάδες-Τ1957, Φορτέτσα-ΤΧ), στους Αρκάδες, Ροτάσι, Δρήρος και στο Καβούσι(Βροντάς).

Τέλος, οι ταφές ζώων, κυρίως, στην περιοχή του Πρινιά (ενταφιασμοί αλόγων, σκύλων κ.α) και στην Ελεύθερα υποδεικνύουν ταφικά έθιμα της ομηρικής εποχής.

Τα μέχρι τώρα ανθρωπολογικά δεδομένα, κυρίως, των νεκροπόλεων με μεγαλύτερη ποικιλομορφία ταφικής αρχιτεκτονικής και ταφικών πρακτικών αλλά και σε μικρότερες νεκροπόλεις δηλώνουν μια κοινωνία αυστηρά οργανωμένη, με οικονομική δύναμη, η οποία τιμούσε τους άνδρες/πολεμιστές, τις γυναίκες/μητέρες και ίσως ορισμένες γυναίκες με ιδιαίτερη κοινωνική θέση. Οι οικογενειακοί τάφοι δηλώνουν, επίσης, την ιδιαίτερη σημασία της οικογένειας και τους ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς.

742. Η ταφή γυναίκας μαζί με το νήπιο δηλώνει θάνατο στη γέννα και υποδεικνύει τον σεβασμό προς την γυναίκα-μητέρα.

Χρονολογικά παρατηρούμε διαδοροποιήσεις στις ταρικές πρακτικές με τον ενταφιασμό να κυριαρχεί στην ΥΜΠΓ/ΥπΜ, την καύση στην ΠρΓ-Γ/ΜΓ ενώ από την ΥΓ-ΠΑ να επανέρχεται ο ενταφιασμός ενώ η καύση διατηρείται, κυρίως, για τους άνδρες/πολεμιστές.

Η δημοσίευση περισσότερων ανασκαφικών και ανθρωπολογικών δεδομένων (κυρίως από την Ανατολική Κρήτη) θα δια φωτίσει σε μεγαλύτερο βαθμό την εικόνα της εποχής αυτής στην Κρήτη.

ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΣ

Οι ταφικές τελετουργίες, όπως γενικότερα οι τελετουργίες αποτελούν μια αναπαράσταση και δόμηση της πραγματικότητας και με την έλξη που ασκούν οδηγούν σε ομαδοποίηση και σε συνοχή.

Χαρακτηριστική η άποψη του R.Seaford:⁷⁴³ “Η τελετουργία, ως συλλογική εν δράματι αναπαράσταση μιας κοινής συμβολικής δομής και ως πρότυπο ελεγχόμενης συναγωγού δραστηριότητας δρα αποτελεσματικά στο κοινωνικό επίπεδο, επειδή η ομάδα, όποια κι αν είναι αυτή, αποκομίζει ενισχυμένη εικόνα της ταυτότητας και της αλληλεγγύης της.” Η τελετουργία συνενώνει την ομάδα και την περιχαράκωνει, ενισχύει τα προνόμια της. Είναι ανάγκη να τονίσουμε την ιδιαίτερη σημασία της τελετουργίας στις πρώιμες, κυρίως, εποχές της ιστορίας ως μέσου διατήρησης της συνοχής, της ενότητας, της έκφρασης κοινών συναισθημάτων, κοινής ταυτότητας όσων δεν έχουν δεσμούς συγγένειας αλλά και δρώντας ως μέσου ελέγχου των σχέσεων μεταξύ ατόμων ή ομάδων. Ειδικότερα οι ταφικές τελετουργίες ενισχύουν τις απόψεις αυτές περί ενότητας και συνοχής της ομάδας με τον πιο έντονο τρόπο γιατί οι τελετουργίες αυτές είναι πανάρχαιες και η εξέλιξη τους παρουσιάζει πιο αργό ρυθμό από εποχή σε εποχή και η προσεκτική μελέτη τους δίνει δυνατότητα κατανόησης των κοινωνιών ως προς τη συγκρότησή τους. Ο θάνατος ως πραγματικό γεγονός μέσω της κηδείας μετασηματίζεται σε τυποποιημένο συμβάν με τη δραματοποίηση της αλληλεγγύης, της απώλειας και της ένταξης στον άλλο κόσμο που οι συγγενείς και οι φίλοι βιώνουν μέσω του θρήνου και των ταφικών εθίμων (νηστείας, νεκρόδειπνου, προετοιμασία ταφής/καύσης κ.α).⁷⁴⁴ Ως τελετουργίες αλληλεγγύης οι νεκρικές τελετουργίες αποκτούν ιδιαίτερη σπουδαιότητα και δυναμική κατά τη διαμόρφωση της αναπτυσσόμενης πόλις-κράτους και της κρατικής εξουσίας.

Η ταφική νομοθεσία,⁷⁴⁵ η οποία καταγράφεται σε μετέπειτα εποχές εμφανίζεται από τις πιο πρώιμες, ως άγραφη, όπως και τα ομηρικά έπη αλλά και η λυρική ποίηση καταγράφουν.⁷⁴⁶

743. Seaford 2003, 13-15, 19,21.

744. Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλές από τις ταφικές τελετουργίες του παρελθόντος επιζούν μέχρι τις μέρες μας και ιδιαίτερα για τον χώρο της Κρήτης η επιβίωση αυτή είναι εξαιρετικά πιστή. Θεωρώ, επίσης, ότι οι ταφικές τελετουργίες προηγήθηκαν των θρησκευτικών τελετουργιών και μάλιστα οδήγησαν στην διαμόρφωση και στην υιοθέτηση θρησκευτικών αντιλήψεων στην αρχή της ιστορίας.

745. Seaford 2003, 133. Με τον όρο ταφική νομοθεσία ο R. Seaford εννοεί τους νόμους που ρυθμίζουν τις ιδιωτικές νεκρικές τελετουργίες και τις σχετικές δραστηριότητες.

746. Seaford 2003, 133 & Αλεξίου 1974,19-23 & Sourvinou-Inwood 1983, 33-49. Η περίπτωση της Αθήνας στην μελέτη των ταφικών πρακτικών και εθίμων και της μετέπειτα ταφικής νομοθεσίας σε σχέση με την δημιουργία της πόλις-κράτους είναι χαρακτηριστική Παρόμοιες γραπτές διατάξεις για ταφικά έθιμα έχουμε και στις επιγραφές στην Γόρτυνα της Κρήτης από τον 7^ο έως τον 6^ο π.Χ. αι. αλλά και του 5^{ου} αι π.Χ. που αφορούν την απαγόρευση καταφυγής σε ένδικα μέσα για την απαλλαγή από ευθύνη τέλεσης της πρόθεσης αλλά και τον ορισμό της εκφοράς αλλά και της τέλεσης καθαρμών μετά την κηδεία. Γραπτές αναφορές έχουμε, επίσης, από την αρχαϊκή, κλασσική και ελληνιστική εποχή καθώς και από άλλες περιοχές.

Η C. Sourvinou-Inwood⁷⁴⁷ αναφερόμενη στις σχετικές αντιλήψεις των Ελλήνων για το θάνατο στους πρώιμους χρόνους της ΠΕΣ υποστηρίζει το λεγόμενο τύπο «αποδοχής» ή «οικείωσης» του θανάτου. Με τη δημιουργία στη συνέχεια της πόλεως αναπτύσσεται μια νέα στάση εκδηλωμένη ως άγχος για το θάνατο και φόβος για το μίasma από την επαφή με τους νεκρούς. Δημιουργείται έτσι η ταφική νομοθεσία ως μέρος αυτής της ευρύτερης μεταβολής.

Με τις ταφικές τελετουργίες η C.Sourvinou-Inwood⁷⁴⁸ υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος οδηγείται σε στενό εναγκαλισμό με την οδύνη, το μίasma και το θάνατο για να οδηγηθεί στην τελική απόρριψη του. Οι ταφικές τελετουργίες στηρίζονται στην υποστήριξη μιας ευρύτερης κοινωνικής ομάδας»

Οι απεικονίσεις ταφικών εθίμων στην αγγειογραφία της Γεωμετρικής κυρίως εποχής δηλώνουν την απήχηση αυτών των τελετουργιών τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι κηδείες των νεκρών του πολέμου και η τιμή προς αυτούς με την ανάμειξη της ευρύτερης ομάδας, όπως αυτά τα ταφικά έθιμα καταγράφονται από αρχαιότερες περιόδους (ομηρικά έπη).

Οι γραπτές πηγές- Όμηρος, Λυρικοί, Ησίοδος αλλά και Ηρόδοτος (τις οποίες αναφέραμε στο Κεφάλαιο Γ), αναφέρονται εκτενώς στις νεκρικές τελετουργίες, οι οποίες συνδυαζόμενες με τα ανασκαφικά δεδομένα δια φωτίζουν την εικόνα τόσο πρώιμων εποχών της ιστορίας, όπως η ΠΕΣ.⁷⁴⁹ Στα Ομηρικά έπη η νεκρική τελετουργία συνδέεται άμεσα και με την ηρωολατρεία, ως στοιχείο ενότητας (ταφή Πατρόκλου, ταφή Έκτορα) και αλληλεγγύης και εμφανίζεται κυρίως από το β' μισό του 8^{ου} αι έως και τον 7^ο αι π.Χ., όπως τα ανασκαφικά δεδομένα αποδεικνύουν.⁷⁵⁰ Η ηρωολατρεία άμεσα συνδέεται με την ίδρυση της πόλης-κράτος.

Ο F.de Polignae⁷⁵¹ υποστηρίζει ότι η ηρωολατρεία είναι αποτέλεσμα της αντινομίας ανάμεσα στην εμφανιζόμενη πόλιν και στις προγενέστερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Μέσω της ηρωολατρείας ως νεκρικής τελετουργίας συνενώνεται μια ευρύτερη ομάδα και ο τάφος το ήρωα αποκτά κεντρική θέση στη πόλη, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί και η τέλεση αγώνων προς τιμή του ήρωα, όπως στα ομηρικά έπη περιγράφονται.

747. Sourvinou-Inwood 1983, 33-49.

748. Sourvinou-Inwood 1983, 38-42 & Seaford 2003, 141-147 & 156-158 Συμφωνώ με τις αντιλήψεις της Σουρβίνου-Inwood, ότι ο θάνατος όταν εισέρχεται στην ανθρώπινη ζωή αντιμετωπίζεται, όπως και σήμερα, μέσω της συμμετοχής μιας ευρύτερης κοινωνικής ομάδας συγγενών και φίλων για την εκτόνωση της συναισθηματικής φόρτισης και της έντασης που προκαλεί ο θάνατος. Η αντίληψη της όμως ότι με την δημιουργία της πόλης- κράτος τα ταφικά έθιμα περιορίζονται και αφορούν μόνο μικρή ομάδα συγγενών θεωρώ ότι δεν αποδίδει την πραγματικότητα. Η θέσπιση ταφικής νομοθεσίας με την δημιουργία της πόλης- κρατος θεωρώ ότι απλά οργανώνει τα ταφικά έθιμα και τα εξορθολογίζει αποφεύγοντας τις ακραίες εκφράσεις πένθους. Τα σύγχρονα μοιρολόγια σε περιοχές όπως η Μάνη αλλά και Κρήτη σήμερα δηλώνουν αυτήν την ακραία έκφραση πένθους.

749. Seaford 2003, 39-40 & 183-189 & 193-197 & 290-304.

750. Για το θέμα έχουν υποστηριχθεί πολλά από τους ερευνητές Nilsson 1967, 186,715-719 & Berard 1982, 89-106 & de Polignae 1984, chapter 4 & Buckert 1985, 204 & Kearns 1989, 31 & Seaford 2003,202-203.

751. de Polignae 2000, 179-209.

Η εμφάνιση της λατρείας των ηρώων και η συσχέτιση της με τον σχηματισμό της πόλης έγινε πρώτη φορά από τον E.Rohde⁷⁵² Τα ανασκαφικά δεδομένα της Γεωμετρικής εποχής (ιδιαίτερα της ΥΓ/ΠΑ) αποδίδουν ταφικά έθιμα τιμής των νεκρών και προσφοράς, ως ηρωολατρεία, σε διάφορες θέσεις στην Κρήτη (όπως αναφέραμε στο Κεφάλαιο Β'), όπως στις περιοχές Μόχλος (Τ.27), Αχλάδια, αλλά και εντός των μεγάλων θολωτών τάφων. Στην Ελεύθερνα, επίσης, ενδιαφέρον αποκτά το κτίριο 4Α το οποίο έχει ερμηνευθεί από τον Ν.Σταμπολίδη, ως κενοτάφιο ή ηρώο, δηλώνοντας με την ιδιαίτερη κατασκευή του και διακόσμηση την απόδοση τιμής προς τους νεκρούς/πολεμιστές. Στο χώρο της Ελεύθερνας έχουν ανασκαφεί και άλλα τρία ταφικά μνημεία.

Η εξέλιξη των ταφικών εθίμων⁷⁵³ στο τέλος της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου εισάγει στην αριστοκρατική τάξη νέες διακρίσεις σε πολλές περιοχές της Ελλάδος (Αθήνα, Άργος, Λευκαντί, Ερέτρια). Στο χώρο της Κρήτης οι νεκροπόλεις της Κνωσού, η Ελεύθερνα, ο Πρινιάς, οι Αρκάδες, η Πραισός αλλά και ο Βροντάς στο Καβούσι μας παρέχουν ποικιλομορφία ταφικών εθίμων.

Οι κοινωνίες της ΠΕΣ μέσω των ταφικών πρακτικών, των ταφικών εθίμων και της λατρείας σταδιακά (στο τέλος της Γεωμετρικής εποχής) οδηγούνται σε μια απελευθέρωση από τα δεσμά της συγγένειας και της νομιμοποίησης που παρείχαν οι βασιλείς ή οι ηγεμόνες. «Οι λατρείες των ηρώων» όπως αναφέρει ο F. de Polignac, «φανερώνουν τη γέννηση μιας αριστοκρατίας με την αυστηρή έννοια του όρου, όπου η εξουσία δεν ανατίθεται σύμφωνα με τις κάθετες γραμμές μεταβιβάσεως σε μια κοινωνία χωρισμένη ανάμεσα στους βασιλείς και τους «οίκους» των, αλλά κατανέμεται και στο εσωτερικό κοινών οργάνων λήψεως αποφάσεων...Οι λατρείες δημιουργούσαν όλες τις μορφές κοινωνικότητας, τελετουργικής φύσεως, συνδέοντας και ενισχύοντας το αίσθημα της συμμετοχής σ' ένα σώμα που κατείχε την αρχή στο κέντρο του: το σώμα των πρώτων πολιτών».

Η εικόνα των κοινωνιών της Κρήτης την ΠΕΣ ανεξάρτητα από τη διαφοροποίηση Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης⁷⁵⁴ παρουσιάζει όχι μόνο ενότητα με την προηγούμενη ΥστεροΜινωική εποχή αλλά και μια συνεχώς αυξανόμενη και εξελισσόμενη δυναμική εξέλιξη σημαντική με το παρελθόν, όχι τόσο σε εμφανείς αρχιτεκτονικές κατασκευές (μινωικά παλάτια) αλλά στη δόμηση μιας κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, η οποία θα οδηγήσει στη δημιουργία της πόλης-κράτους και στην ενεργή συμμετοχή των πολιτών.

752. Rohde 1952, & de Polignac 2000, 179. Σχετική βιβλιογραφία για την Ελεύθερνα στο Κεφάλαιο Α'.

753. de Polignac 2000, 179.

754. Η ολοκλήρωση των δημοσιεύσεων των ανασκαφών της Ανατολικής Κρήτης θα δώσει πιο ολοκληρωμένη εικόνα όλης της περιοχής, η οποία παρουσιάζει την ίδια δυναμική, ίσως σε πιο αργό βαθμό, με την Κεντρική Κρήτη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Πρώιμη εποχή του Σιδήρου στην Κρήτη είναι αντικείμενο μελέτης των ερευνητών λόγω της συνέχειας που παρουσιάζει από τη Μινωική εποχή και καταρρίπτει την εικόνα των «σκοτεινών χρόνων». Η δραστηριότητα στη Κρήτη αυτή την εποχή εκδηλώνεται μέσω των νεκροπόλεων, οι οποίες έχουν ανασκαφεί και πολλές από αυτές με πλούσια ευρήματα. Η έρευνα μου στηρίχθηκε στα μέχρι τώρα δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα και σε κάποιες μεμονωμένες απλές αναφορές σε αρχαιολογικά περιοδικά. Η Ανατολική Κρήτη λόγω της καθυστέρησης των δημοσιεύσεων δεν μπορεί να μας δώσει ξεκάθαρη εικόνα. Κύριο πρόβλημα, επίσης, αποτελεί η καταστροφή και σύληση των περισσότερων από τις νεκροπόλεις των επαρχιών της Ανατολικής Κρήτης καθώς και η μη πλήρη καταγραφή των ανασκαφικών ευρημάτων από παλαιότερες ανασκαφές. Με τα μέχρι τώρα στοιχεία προσπάθησα να αποδώσω την διαμόρφωση των κοινωνιών της Κεντρικής και Ανατολική Κρήτης επισημαίνοντας ιδιαίτερα τον τρόπο εξέλιξης τους βάσει των ταφικών πρακτικών και εθίμων.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ - Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ- Αρχαιολογική Εφημερίδα
ΑΑΑ- Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών
Αμάλθεια
Αριάδνη
Αρχαιολογία
Έργον
Κρητική Εστία
Κρητικά Χρονικά
ΠΑΕ- Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας

AA - Archaologischer Anzeiger
ActaAntHung-Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AJA- American Journal of Archaeology
AM - Mitteilungen des Deutschen Archaologischen
AntCI-Archeologia Classica
ASAtene - Annuario della Scuola arcaologica di Atene
AR- Archaeological reports
Aegean Archaeology
Aegeum
Archaeology
BSA- British School Annual
BHC-Bulletin de Correspondance Hellenique
CAR-Cahiers Archeologiques de Picardie
CIRh-Clara Rhodo, Studi e materiali pubblicati a cura dell'Istituto Storico-Archeologico di Rod
Expedition
HESPERIA-Hesperia ,Journal of the American School of Classical Studies at Athens
HispAnt-Hispania Antiqua
Jdl-Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts
JHS - Journal of Hellenic Studies
JMAA-Journal of Mediterranean Antropology and Archaeology
Man N.S-MANNUS
MH-Museum Helveticum
MonAnt-Monumenti Antichi pubblicati a cura dell' Accademia Nazionale dei Lincei
OpArch-Opuscula Archaeologica
SIMA- Studies in Mediterranean Arcaeology
SMEA-Studi Micenei ed Egeo-Anatoli
SOsl-Symbolae AE Obloences

Εγκυκλοπαιδικό λεξικό

Brill's New Paully, Encyclopaedia of the Ancient World, Leiden-Boston, 2003.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αγγελαράκης 2012: Α.Π.Αγγελαράκης, «Απόκρυφοι ψίθυροι από τον Μνημειακό τάφο Μ στην Ορθή Πέτρα Ελεούθερνας Η συνεισφορά της ανθρωπολογικής Έρευνας» στο “*Πριγκήπισσες*” της Μεσογείου στην αυγή της Ιστορίας, επιμ Ν.Σταμπολίας & Μ.Γιαννοπούλου, 189-204.
- Αλεξίου 1950: Σ. Αλεξίου, «Πρωτογεωμετρικός ναύσκος της Συλλογής Γιαμαλάκη» στα *Κρητικά Χρονικά 4*, 441-462.
- Αλεξίου 1952: Σ. Αλεξίου, «Χρονικά» στα *Κρητικά Χρονικά 6*, 467-485.
- Αλεξίου 1953β: Σ. Αλεξίου, «Χρονικά» στα *Κρητικά Χρονικά 7*, 479-502.
- Αλεξίου 1956: Σ. Αλεξίου, «Χρονικά» στα *Κρητικά Χρονικά 10*, 405-424.
- Αλεξίου 1963α: Σ.Αλεξίου, « Ατσαλενιό Ηρακλείου» στο *Α.Δ.17*, 311-312.
- Αλεξίου 1963β: Σ.Αλεξίου, «Ανασκαφαί και Περισυλλογή αρχαιοτήτων» στα *Κρητικά Χρονικά (1960)*, 382-412..
- Αλεξίου 1964: Σ.Αλεξίου, «Χρονικά» στα *Κρητικά Χρονικά 18*, 279-290.
- Αλεξίου 1965: Σ.Αλεξίου, «Χρονικά. Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1965» στα *Κρητικά Χρόνικα 19*, 279-294.
- Αλεξίου 1966: Σ. Αλεξίου, « Μικραι Ανασκαφαι και περισυλλογή αρχαίων εις Κρήτην-Γόρτυνα» στα *ΠΑΕ 1966*, 189-191.
- Αλεξίου 1967α: Σ. Αλεξίου, « Ανασκαφαί και Περισυλλογή αρχαιοτήτων-Γόρτυνα» στο *ΑΕ 22 (1967)*, 485-486.
- Αλεξίου 1967β: Σ. Αλεξίου, «Μικραί ανασκαφαί και περισυλλογή αρχαιοτήτων εις Κρήτη» στα *ΠΑΕ 1967*, 210-215.
- Αλεξίου 1968: Σ. Αλεξίου, «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολική Κρήτης» στο *ΑΔ 23, (Β'2)*, 402-405.
- Αλεξίου 1970: Σ.Αλεξίου, «Αι αρχαιότητες της Κρήτης κατά το 1969- Πρινιάς» στα *Κρητικά Χρονικά*, 519.
- Αλεξίου 1971α: Σ.Αλεξίου, « Πρινιάς & Κρουσώνας» στο *ΑΔ 26*, 492.

- Αλεξίου 1971β: Σ.Αλεξίου, «Αι αρχαιότητες της Κρήτης κατά το 1970- Πρινιάς» στα *Κρητικά Χρονικά*, 494-499.
- Αλεξίου 1972α : Σ.Αλεξίου, « Ανασκαφή εις Αγίαν Πελαγίαν Ηρακλείου» στα *ΑΑΑ* 5, 230-244
- Αλεξίου 1972β: Σ. Αλεξίου, «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολικής Κρήτης» στο *ΑΔ* 27, (Β'2), 619-624.
- Αλεξίου και Δαβαράς 1964: Σ.Αλεξίου και Γ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία Κρήτης» στο *Α.Δ.* 19 (Β'3), 436-447.
- Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1985: Μ.Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, « Γεωμετρικά Νεκροταφεία στο Νομό Χανίων» στα *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 25/9-1/10/1981, том Α', Αθήνα, 10-35.
- Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1990: Μ.Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, «Παρατηρήσεις στην Πρωτογεωμετρική Β κεραμική της Κρήτης» στα *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*,, том Α²', Αθήνα, 93-104.
- Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 1994/1996: Μ.Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, «'Αστρικας» στη *Κρητική Εστία*, том.5, 215-216.
- Ανδρόνικος 1963: Ε.Ανδρόνικος, *Ομηρικά και Μυκηναϊκά έθιμα ταφής-Δευτερολογία στην Επιστημονική εφημερίδα Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, том Η', Θεσσαλονίκη, 249-291..
- Ανδρόνικος 1968: Ε.Ανδρόνικος, « Οι παλαιότερες καύσεις νεκρών» στα *Πεπραγμένα του Β'Κρητολογικού συνεδρίου*, Αθήνα , 115-119.
- Αποστολάκου 1986: Σ.Αποστολάκου, «Σχοινοκάψαλα Ιεράπετρας» στο *Α.Δ.* 41(Β'), 234.
- Αποστολάκου 1989: Σ.Αποστολάκου, «Καρφί Πεδιάδος-Θέση Μνήματα|» στο *ΑΔ* 44(Β'2), 463-464.
- Αποστολάκου 1992: Σ.Αποστολάκου, «Μεσελέροι Ιεράπετρας» στο *Α.Δ.* 47 (Β'2), 604-605.
- Αποστολάκου 1994α: Σ.Αποστολάκου, «'Ιστρον Καλόν Χωριού Μιραμπέλλου» στο *Α.Δ.* 49 (Β'2), 749.
- Αποστολάκου 1994β: Σ.Αποστολάκου, «Μεσελέροι Ιεράπετρας» στο *Α.Δ.* 49 (Β'2), 749-750.

- Αποστολάκου 2000: Β.Αποστολάκου, «Μουσειακές εργασίες» στο *Α.Δ. 2000*, τομ.55, 1041-1042.
- Αποστολάκου 2002: Β.Αποστολάκου, «Νομός Λασιθίου» στην *Κρητική Εστία 9*, 333-345.
- Βασιλάκη 1993: Α.Βασιλάκης, «Φαιστός-Άγιος Ιωάννης (αγρός Πελαγίας Φασουλάκη-Κατσαμά)» στο *Α.Δ. 48 (1993)*, 447.
- Βασιλάκη 1994/96: Α.Βασιλάκης, «Άγιος Ιωάννης Φαιστού» στη *Κρητική Εστία (1994/96)*, 334-336.
- Βοκοτόπουλος 1997-1998: Λ.Βοκοτόπουλος, «Κάτω Κάστελλας, Λενικά» στη *Κρητική Εστία 6*, 237-270.
- Buckert 1993 : W. Buckert, *Αρχαία ελληνική θρησκεία, Αρχαϊκή και κλασική εποχή*, Αθήνα.
- Γκαλανάκη 1993: Κ.Γκαλανάκη, «Επαρχία Μονοφατσίου» στο *ΑΔ 48 (1993)*, 466-467.
- Γκαλανάκη 1994: Κ.Γκαλανάκη, «Φοινικιά» στο *ΑΔ 49 (Β'2)*, 699.
- Γραμματικάκη 1993: Ε.Γραμματικάκη, «Γυψάδες (αγρός Κυριάκου Παπαδάκη) & Αμπελόκηποι (Τεκές), οικόπεδο Σταύρου Κοιλάδη» στο *Α.Δ. 48 (1993)*, 445-450.
- Γραμματικάκη 1997: Ε.Γραμματικάκη, «Γυψάδες» στο *Α.Δ. 52(1997) Χρονικά (Β'3)*, 987.
- Coldstream 1997: J.N.Goldstream, *Γεωμετρική Ελλάδα*, μτφρ.Ε.Κεφαλίδου, Αθήνα.
- Coulson, Gesel and Day 1989/90: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, «Καβούσι-Βροντάς» στη *Κρητική Εστία 1989/90*, 301-306.
- Coulson, Gesel and Day 1991/93: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, «Καβούσι-Βροντάς» στη *Κρητική Εστία 1991/93*, 325-332.
- Coulson, Gesel and Day 1996: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, «Καβούσι» στο *Α.Δ. 51 (1996)*, 661-662.
- Coulson 1999: W.D.E Coulson, «Η Ύστερη εποχή του Χαλκού και η Πρώιμη εποχή του Σιδήρου στην περιοχή του κόλπου του Μιραμπέλλου στην ανατολική Κρήτη», στην *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Α' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, Λαμία, 321-330.

- Δαβαράς 1971^α: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιολογικές έρευνες στη Σητεία κατά το θέρος του 1971» στην *Αμάλθεια Β' 8*, 197-200.
- Δαβαράς 1971^β: Κ.Δαβαράς, «Πρωτομινωικόν νεκροταφείον Αγίας Φωτιάς Σητείας» στα *ΑΑΑ 4*, 392-397.
- Δαβαράς 1972^α: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης» στο *Α.Δ. 27 (Β'2)*, 645-654.
- Δαβαράς 1972^β: Κ.Δαβαράς, «Η Αρχαιολογική κίνησης στην ανατολική Κρήτη κατά το 1971», στο *Αμάλθεια 3*, 33-52.
- Δαβαράς 1973: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης» στο *Α.Δ. 28(Β'2)*, 585-596.
- Δαβαράς 1973-1974: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης» στο *Α.Δ. 29(Β'3)*, 931-934.
- Δαβαράς 1974: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης 1972» στο *Αμάλθεια 5*, 40-62..
- Δαβαράς 1976^β: Κ.Δαβαράς, «Η Αρχαιολογική κίνησης στην ανατολική Κρήτη κατά το 1971» στο *Αμάλθεια 3*, 33-52.
- Δαβαράς 1976^α: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης» στο *Α.Δ. 31 (Β'2)*, 373-382.
- Δαβαράς 1978: Κ.Δαβαράς, «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικής Κρήτης» στο *Α.Δ. 33(Β'2)*, 385-395.
- Desborough 1995(1972): R.V.d'A.Desborough, *Οι ελληνικοί σκοτεινοί αιώνες*, μτφρ.Σ.Κόρτη-Κοντή, Αθήνα.
- de Polignac 2000: F.Polignac, *Η γέννηση της Αρχαίας Ελληνικής πόλης*, μτφρ.Ν.Κυριαζόπουλος, Αθήνα.
- Di Vita 1985:A.Di Vita, «1884-1984: Εκατό χρόνια Ιταλικής Αρχαιολογίας στην Κρήτη» στο *Αρχαία Κρήτη, Εκατό χρόνια Ιταλικής Αρχαιολογίας στην Κρήτη*, 12-18.
- Δημοπούλου 2003: Ν.Δημοπούλου, «Χρυσά ενώτια» στους *Πλόες – 16^{ος} – 6^{ος} π.Χ.*, επιμ.Ν.Σταμπολίδης, Αθήνα, 554 (1093).
- Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη 1982: Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη, «Κνωσός, Οικόπεδο Πανεπιστημίου» στο *Α. Δ. 37 (1982)*, 374-375.

- Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη 1987: Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη, «Κουναβοι Πεδιάδος» & «Αρχάνες» στο *Α.Δ.42 Β²(1987)*, 529-530.
- Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη 1988: Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτακη, «Κουνάβοι» στη *Κρητική Εστία 2*: 328-329.
- Ηλιόπουλος 1994: Θ.Ηλιόπουλος, «Κερά Πεδιάδος-Θέση Σιδεροκεφάλια-Σταυρός» στο *Α.Δ. 49 (Β'2)*, 748.
- Ηλιόπουλος 1995: Θ.Ηλιόπουλος, «Κρυά Σητείας» στο *Α.Δ. 50 (Β'2)*, 750-751.
- Ηλιόπουλος 1996α: Θ.Ηλιόπουλος, «Η αρχαιολογική κίνησης στο Λασήθι κατά τα έτη 1994-1996» στην *Αμάθεια 27*, 127-131.
- Ηλιόπουλος 1996β: Θ.Ηλιόπουλος, «Λασηθιώτικα βουνά» στο *Α.Δ. 51(Β'2)*, 658.
- Ηλιόπουλος 1998α: Θ.Ηλιόπουλος, «Ζένια Μιραμπέλου- Επαρχιακή οδός προς Ποταμούς» στο *Α.Δ. 53 (Β'3)(1998)*, 880-881.
- Ηλιόπουλος 1998β: Θ.Ηλιόπουλος, «Θολωτός τάφος Σιδεροκεφάλιας (παρά την Κερά Πεδιάδος κεντρικής Κρήτης) στο *Α.Δ. 53 (Α')*, 89-100.
- Ιωαννίδου 1973: Α.Ιωαννίδου, «Κρουσώνας» στη *Α.Δ.28 (1973)*, 572.
- Καραμαλίκη και D'Agata 2002: Ν.Καραμαλίδκη και Α-Λ. D'Agata, «Σύβριτος» στην *Κρητική Εστία 9*, 298-300.
- Καραπασχαλίδου 2003: Α.Καραπασχαλίδου, «Ζεύγος χρυσών ενωτίων» στους *Πλόες – 16^{ος} – 6^{ος} π.Χ.*, επιμ.Ν.Σταμπολίδης, Αθήνα, 554 (1094).
- Καρέτσου 1976: Α.Καρέτσου, «Ανασκαφικές Εργασίες» στο *Α.Δ. 31(Β'2)*, 354-360.
- Κατροτζανάκη 2005: Ε.Κατροτζανάκη, *Ανατολή*, 7-29-05, σ. 9.
- Kurtz & Boardman 1994: D.Kurtz & J Boardman, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, μτφ.Ο.Βιζυηνού & Θ, Ξενος, Αθήνα,.
- Λεμπέση 1970: Α.Λεμπέση, «Μασταμπάς Ηρακλείου» στα *ΠΑΕ 1970*, 254 & 270-297.
- Λεμπέση 1971α: Α.Λεμπέση, «Γούβες Ηρακλείου» στο *ΑΕ 1971*, 500.
- Λεμπέση 1971β: Α.Λεμπέση, «Ανασκαφικά έρευναι εις κεντρικήν Κρήτην» στα *ΠΑΕ 1971*, 287-300.
- Λεμπέση 1972: Α.Λεμπέση, «Πρινιάς» στο *ΑΕ 1972*, 619.

- Λεμπέση 1976: Α.Λεμπέση, «Ανασκαφές και Περισυλλογή αρχαίων, Τεκέ Ηρακλείου & Μασταμπάς Ηρακλείου» στο *Α.Δ. 31 (1976)*, 348-353.
- Λεμπέση 1977: Α.Λεμπέση, «Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη της Βιάννου» στα *ΠΑΕ 1977*, 403-418.
- Λεμπέση 1981: Α.Λεμπέση, «Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου» *ΠΑΕ 1981*, 380-395.
- Λεμπέση 1983: Α.Λεμπέση, «Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου» *ΠΑΕ 1983*, 348-366.
- Λεμπέση 1984: Α.Λεμπέση, «Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου» στα *ΠΑΕ 1984*, 441-463.
- Λεμπέση 2010: Α.Λεμπέση, «Ο Θρήνος, στην Κρητικές Κοινωνίες της 1^{ης} Χιλιετίας» στην *Α.Ε. (2010)*, 61-82.
- Λεμπέση, Ετζεόγλου και Καζανάκη-Λάππα 1991: Α.Λεμπέση, Ρ.Ετζεόγλου και Μ.Καζανάκη-Λάππα, «Εφορεία αρχαιοπωλείων και ιδιωτικών συλλογών» στο *Α.Δ. 46(B'2)*, 533-539.
- Μαζαράκης Αινιάν 1990: Α.Μαζαράκης Αινιάν, «Λατρευτικά δείπνα στις κατοικίες των Αρχόντων των Πρωτογεωμετρικών και Γεωμετρικών χρόνων», στο *Ο ομηρικός οίκος, στα Πρακτικά του Ε' Συνεδρίου για την Οδύσσεια, 11-14 Σεπτ. 1987, Ιθάκη 1990*, 177-199.
- Μαζαράκης Αινιάν 2000: Α.Μαζαράκης Αινιάν, *Όμηρος και Αρχαιολογία*, Αθήνα.
- Μανδαλάκη 1997: Σ.Μανδαλάκη, «Αιτάνια» στο *Α.Δ. 52(B'3)*, 1000.
- Μαρινάτος 1924-1925: Σ.Μαρινάτος, «Μεσομινωική οικία εν Κάτω Μεσαρά» στο *Α.Δ. 9*, 53-78.
- Μαρινάτος 1931-1932: Σ.Μαρινάτος, «Πρωτογεωμετρικά και γεωμετρικά ευρήματα εκ κεντρικής και ανατολικής Κρήτης», στο *Α.Δ. 14*, 1-11.
- Μαρινάτος 1933-1934: Σ.Μαρινάτος, «Ένατη και Δέκατη Αρχαιολογική Περιφέρεια» στο *Α.Δ. 15 (part 2)*, 49-83.
- Μαρινάτος 1934: Σ. Μαρινάτος, «Ανασκαφαί εν Αμνισω Κρήτης» στα *ΠΑΕ 1934*, 128-133.
- Μαυριγανάκη 1975: Κ.Μαυριγανάκη, «Το νεκροταφείο Ατσιπάδων Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου», *ΑΕ 1975*, 41-58.

- Μελάς 2001: Μ.Μελάς, «Καύσεις νεκρών-Προς μία Αρχαιολογία του φόβου» στις *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου*, Αθήνα, 15-29.
- Μπάνου 2002: Ε.Μπάνου, «Κνωσσός-Αμπελόκηποι» στη *Κρητική Εστία* τομ 9, 307-314.
- Μυλωνάς 1954, «Ομηρικά και Μυκηναϊκά έθιμα ταφής» στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής σχολής Αθηνών 1953-1954*, Αθήνα, 263-285.
- Ξανθουδίδης 1904: Σ.Ξανθουδίδη, «Οι τάφοι των Μουλιανών» στο *ΑΕ 1904*, 21-56.
- Ξανθουδίδης 1918α: Σ.Ξανθουδίδη, «Η Αρχαιολογική Περιφέρεια (Κρήτης)» στο *ΑΔ 4(2)*, 9-32.
- Ξανθουδίδης 1918β: Σ.Ξανθουδίδη, «Η Αρχαιολογική Περιφέρεια (Κρήτης)» στο *ΑΔ 4(3)*, 18-25.
- Ξανθουδίδης 1920-1921: Σ.Ξανθουδίδη, «Η Αρχαιολογική Περιφέρεια (Κρήτης)» στο *Α.Δ. 6*, 154-165.
- Ορλάνδρος 1955: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη Σητεία» στο *Έργον 1955*, 99-102.
- Ορλάνδρος 1960: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη, Τούρτουλοι Πραισού Σητεία;» στο *Έργον 1960*, 208-213.
- Ορλάνδρος 1966: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη (Μικροανασκαφαί) in *Έργον 1966*, 152-156.
- Ορλάνδρος 1970: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη (Περισυλλογή αρχαίων) στο *Έργον 1970*, 185-191.
- Ορλάνδρος 1967: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη (Μικροανασκαφαί και περισυλλογή αρχαίων) στο *Έργον 1967*, 115-129.
- Ορλάνδρος 1970: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη (Περισυλλογή αρχαίων) στο *Έργον 1970*, 185-191.
- Ορλάνδρος 1971: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη, Περισυλλογή αρχαίων» στο *Έργον 1971*, 256-262.
- Ορλάνδρος 1974: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη, Περισυλλογή αρχαίων και ελάσσονες ανασκαφαί» στο *Έργον 1974*, 122-122..
- Ορλάνδρος 1978: Α.Κ.Ορλάνδος, «Κρήτη, Αρχάνες» στο *Έργον 1978*, 60-62.
- Πανγκαλος 1999: «ΚΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων|» στο *Ergon YPPO 3*, 161-162.

- Παντάζης 1996: Β.Πανταζής, *Ομηρική γεωγραφία και ομηρική εποχή, τ.1*, Αθήνα.
- Παπαδάκης 1984: Ν. Παπαδάκης, «Τουρλωτή Σητείας» στο *Α.Δ. 39(B'2)*, 306.
- Παπαδάκης 1985: Ν. Παπαδάκης, «Λίθινες» στο *Α.Δ. 40 (B)*, 302-303.
- Παπαδάκης 1997: Ν.Παπαδάκης, «Μέσα Μουλιανά» στο *Α.Δ.52 (B'3)*, 1044
- Παπαζώη 1998: Ε.Παπαζώη, «ΚΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων» *Ergon YPPO 2*, 146-148.
- Πέτρου-Μεσογειτή 1938: Ν.Χ.Πέτρου-Μεσογειτή, «Αρχαιολογική περιφέρεια ανατ. Κρήτης, Πεπραγμένα 1937» στο *ΕΕΚΣ 1*, 611-618.
- Πετρουλάκης 1915: Ε.Πετρουλάκης, «Κρητικής Ατσιπάδας τάφοι» στο *ΑΔ 15*, 48-50.
- Πλάτων 1941: Ν.Πλάτων, «I' Αρχαιολογική περιφέρεια Ηρακλείου» στο *ΕΕΚΣ 4*, 269-274
- Πλάτων 1945-1947: Ν.Πλάτων, «Γεωμετρικός τάφος – Αγίων Παρασκιών Ηρακλείου» στην *ΑΕ 1945-1947*, 47-97.
- Πλάτων 1947: Ν.Πλάτων, «Η Αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά τα έτη 1941-1947» στα *Κρητικά Χρονικά*, 631-634.
- Πλάτων 1951: Ν.Πλάτων, «Η Αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1951» στα *Κρητικά Χρονικά (1951)*, « 434-449.
- Πλάτων 1952α: Ν.Πλάτων, «Γεωμετρικά ταφαί της περιοχής Επισκοπής και Σταμνιών Πεδιάδος» στα *ΠΑΕ (1952)*, 628-630.
- Πλάτων 1952β: Ν.Πλάτων, «Ανασκαφαί περιοχής Σητείας» στα *ΠΑΕ(1952)*, 630-648.
- Πλάτων 1953^α: Ν.Πλάτων, «Ανασκαφαί εις την περιοχήν Σητείας» στα *ΠΑΕ (1953)*, 288-297.
- Πλάτων 1954^α: Ν.Πλάτων, «Ανασκαφαί περιοχής Σητείας» στα *ΠΑΕ (1954)*, 361-368.
- Πλάτων 1954β : Ν.Πλάτων, «Χρονικά-Αιτάνια Πεδιάδος. Ζίντα Μονοφατσίου & Ροτάσι Μονοφατσίου & Αδρόμυλοι» στα *Κρητικά Χρονικά 8 (1954)*, 499-517.
- Πλάτων 1955α: Ν Πλάτων, «Ανασκαφαί περιοχής Σητείας» στα *ΠΑΕ 1955*, 288-297.
- Πλάτων 1955β: Ν Πλάτων, «Χρονικά» στα *Κρητικα Χρονικα 9 (1955)*,547-569.
- Πλάτων 1957: Ν Πλάτων, «Δοκιμαστική ανασκαφή εις οικόπεδο Μαυρογιαννάκη, συνοικίας Τρούλλου Αρχάνων» στα *ΠΑΕ 1957*, 133-135.

- Πλάτων 1957: Ν Πλάτων, «Η Αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1957» στα *Κρητικά Χρονικά* (1957), 326-340.
- Πλάτων 1958: Ν Πλάτων, «Έκθεσις Πεπραγμένων του Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ. κατά το έτος 1958» στα *Κρητικά Χρονικά* 12 (1958), 453-483.
- Πλάτων 1959: Ν Πλάτων, «Ανασκαφαί της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας-Μπαμπαλή & Τεκέ Αμπελόκηποι & Ροτάσι & Αρκαλοχώρι & Σελάδες-Μουλιανά & Μυρσίνη & Μακρύγιαλος Σητείας» στα *Κρητικά Χρονικά* 13 (1959), 339,367, 372-373, 381,389,387 & 391.
- Πλάτων 1960α: Ν Πλάτων, «Ανασκαφαί περιοχής Πραισού» στα *ΠΑΕ*(1960), 294-307.
- Πλάτων 1960β: Ν Πλάτων, «Έρευναι της Α.Ε. εις ανατολικήν και κεντρικήν Κρήτην» στο *Α.Δ. 16(B)*, 258-262.
- Πλάτων 1961: Ν Πλάτων, «Ανασκαφή Κάτω Ζάκρου» στα *ΠΑΕ* (1961), 216-224.
- Πλάτων 1962: Ν Πλάτων, «Ανασκαφή Κάτω Ζάκρου» στα *ΠΑΕ* (1962), 142-168.
- Πλάτων 1963: Ν Πλάτων, «Ανασκαφή Κάτω Ζάκρου» στα *ΠΑΕ* (1963), 160-188.
- Πλάτων & Δαβαράς 1960: Ν Πλάτων & Κ.Δαβαράς, «Αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1960-Αιτανιά» στα *Κρητικά Χρονικά* (1960), 525.
- Πλάτων & Δαβαράς 1961/2: Ν.Πλάτων & Κ.Δαβαράς, «Κεντρική και Ανατολική Κρήτη-Λιγόρτινος-Κράσι» στο *Α.Δ 17, 1961-1962*, 284-289.
- Πολογιώργη 1981: Μ.Πολογιώργη, «Δύο τάφες της ΥΜΙΙΙ περιόδου στο χωριό Βολιώνες επαρχίας Αμαρίου» στο *Α.Δ. 36 (Α)*, 82-105.
- Προκοπίου 1994: Ν.Μ. Προκοπίου, «Σύβριτος Αμαρίου. Η Μετάβαση από το Τέλος της Εποχής του Χαλκού στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου» in *Sybrita La Valle di Amari fra Bronzo e Ferro*, ed L.Rocchetti, Rome, 249-254.
- Ρεθεμιωτάκης 1981: Γ.Ρεθεμιωτάκης, «ΚΓ Έφορεία προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων» στο *Α.Δ. 36 (Β'2)*, 389-390..
- Ρεθεμιωτάκης 1982: Γ.Ρεθεμιωτάκης, « Αμπελόκηποι-Τεκέ (οικόπεδο Χατζάκη)» στο *Α.Δ. 37 (1982)*, 375.
- Ρεθεμιωτάκης 1986: Γ.Ρεθεμιωτάκης, « Θέση Άλωνας» στο *Α.Δ. 41 (1986)*, 224.
- Ρεθεμιωτάκης 1998: Γ.Ρεθεμιωτάκης, «Κουνάβοι Πεδιάδος-Αγρός Δ.Ελευθεράκη» στο *ΑΔ 53 (1998)*, 845-847.

- Ρεθεμιωτάκης & Δημοπούλου 1993: Γ.Ρεθεμιωτάκης & Ν.Δημοπούλου, «Κουνάβοι Πεδιάδος» στο *ΑΔ* 48 (1993), 463-466.
- Ρεθεμιωτάκης & Δημοπούλου 1994-1996: Γ.Ρεθεμιωτάκης & Ν.Δημοπούλου, «Κουνάβοι» στην *Κρητική Εστία* 5, 315-317.
- Ρεθεμιωτάκης & Εγγλέζου 2010: Γ.Ρεθεμιωτάκης & Μ.Εγγλέζου, *Το Γεωμετρικό Νεκροταφείο της Έλτυνας*, επιμ. Μ.Εγγλέζου, Ηράκλειο.
- Rizzo 1985: M.A.Rizzo, «Οι ανασκαφές και οι έρευνες οι σχετικές με την Ελληνική εποχή» στο *Αρχαία Κρήτη, Εκατό χρόνια Ιταλικής Αρχαιολογίας στην Κρήτη*, 25-26.
- Σακκελαράκης & Αλεξίου 1965: Ι.Σακκελαράκης & Σ.Αλεξίου, «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολ. Κρήτης» στο *Α.Δ.20 (Β'3)*, 549-567.
- Σακκελαράκης & Αλεξίου 1966: Ι.Σακκελαράκης & Σ.Αλεξίου, «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολ. Κρήτης» στο *Α.Δ.21 (Β'2)*, 405-419.
- Σακελλαράκης 1975: Ι.Σακελλαράκης, «Ανασκαφή Αρχάνων» στα *ΠΑΕ* 1975, 255-321.
- Σακελλαράκης 1986: Γ.Σακελλαράκης, «Πρωτογεωμετρική-Γεωμετρική Κεραμική από τις Αρχάνες» στα *Κρητικά Χρονικά τομ ΚΣ*, 1986, 7-50.
- Σακελλαράκης 1987α: Γ.Σακελλαράκης, «Εκατό χρόνια έρευνας στο Ιδαίο Άντρο» στην *ΑΕ* 126, 239-263.
- Σακελλαράκης 1987β: Γ.Σακελλαράκης, «Αρχαιολογική Έρευνα για μια Αρχαιοκαπηλία στην Κρήτη» στο *Φίλια Έπη εις Γεώργιον Ε.Μυλωνάν Β'*, Αθήνα, 35-70.
- Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1978: Γ.Σακελλαράκης & Ε.Σακελλαράκη, «Ανασκαφή Αχαρνών» στα *ΠΑΕ* 1978, 309-322.
- Σακελλαράκης & Σακελλαράκη 1991: Γ. Σακελλαράκης & Ε. Σακελλαράκη, *Αρχάνες*, Αθήνα.
- Seaford 2003:R. Seaford, *Αναταπόδοση και Τελετουργία*, μτφρ.Β.Λιάπης, Αθήνα.
- Σερπετσιδάκη 1994: Ι.Σερπετσιδάκη, «Αμπελόκηποι (οικόπεδο Ι.Δαφέρμου) στο *Α.Δ.* 39(Β'2) 698-699.
- Soles 1994: J.Soles, «Μόχλος» στο *Α.Δ.* 49(Β'2), 755.
- Σοφιανού και Σάλιακα 2006: Χ.Σοφιανού και Ε. Σάλιακα, «Καύσεις στην νεκρόπολη της αρχαίας Ιτάνου» στο *Paper given at the 10th International Congress of Cretan Studies A' (2), 4 October 2006.*

- Συριόπουλος 1983: Κ. Συριόπουλος, *Εισαγωγή εις την αρχαίαν ελληνικήν ιστορίαν. Οι μεταβατικοί χρόνοι από της μυκηναϊκής εις την αρχαικήν περίοδον 1200-700 π.Χ.*, Αθήνα.
- Σταμπολίδης 1988: Ν.Σταμπολίδης, «Αρχαιολογικές ειδήσεις 1987: Τομέας ΙΙΙ Ελεύθερνα» στην *Κρητική Εστία 1987*, 303-305.
- Σταμπολίδης 1989/1990: Ν.Σταμπολίδης, «Αρχαιολογικές ειδήσεις 1989-1990: Τομέας ΙΙΙ Ελεύθερνα» στην *Κρητική Εστία 1989/1990*, 272-273.
- Σταμπολίδης 1990: Ν.Σταμπολίδης, «Γεωμετρική, «Ομηρική» ταφική πυρά στην Ελεύθερνα» στα *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τομ Α^{2'}, Αθήνα, 289-298.
- Σταμπολίδης 1991/1993: Ν.Σταμπολίδης, «Αρχαιολογικές ειδήσεις 1989-1990: Τομέας ΙΙΙ Ελεύθερνα» στην *Κρητική Εστία 1991/1993*, 261-263.
- Σταμπολίδης 1993: Ν.Σταμπολίδης, *Ελεύθερνα ΙΙΙ.1. Γεωμετρικά-αρχαϊκά χρόνια και Οδηγός στην Έκθεση «Το γεωμετρικό-αρχαϊκό νεκροταφείο της Ορθής Πέτρας»*, Ρέθυμνο.
- Σταμπολίδης 1994-1996: Ν.Σταμπολίδης, «Ελεύθερνα , τομέας ΙΙΙ» στη *Κρητική Εστία (1994-1996)*, 288-290.
- Σταμπολίδης 1994α: Ν.Σταμπολίδης, «Πέντε χρόνια ανασκαφικής έρευνας στο δυτικό τομέα της αρχαίας Ελεύθερνας, μια πρώτη αποτίμηση» στην *Αριάδνη*, τομ.7^{ος}, 35-59.
- Σταμπολίδης 1994β: Ν.Σταμπολίδης, *Ελεύθερνα. Από 6την γεωμετρική στην Αρχαϊκή νεκρόπολη. Ταφικές πυρές και ομηρικά έπη*, Ρέθυμνο.
- Σταμπολίδης 1996α : Ν.Σταμπολίδης, «Μια υπόθεση εργασίας» στην *Αριάδνη*, τομ.8^{ος}, 65-69.
- Σταμπολίδης 1996β: Ν.Σταμπολίδης, “Αντίποινα”, *Συμβολή στη μελέτη των ηθών και των εθίμων της γεωμετρικής-αρχαϊκής περιόδου*, Ρέθυμνο.
- Σταμπολίδης 1998: Ν.Σταμπολίδης, “Εισαγωγή, β' μέρος, 11^{ος} -6^{ος} αι. π.Χ.” στο *Ανατολική Μεσόγειος, Κύπρος-Δωδεκάνησα- Κρήτη*, επιμ. Ν.Σταμπολίδης & Α.Καρέτσου, Ηράκλειο, 102-134.
- Σταμπολίδης 2000-2001: Ν.Σταμπολίδης, «Ελεύθερνα, Τομέας ΙΙΙ» στην *Κρητική Εστία*, 309-312.

- Σταμπολίδης 2001: Ν.Σταμπολίδης, «Οι ταφικές πυρές στην αρχαία Ελεύθερνα. Αφορμή για επανεξέταση» στο *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου*, Αθήνα, 187-
- Σταμπολίδης 2003: Ν.Σταμπολίδης, «Μια περιληπτική ματιά στη Μεσόγειο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (11^{ος} -6^{ος} π.Χ.)», στους *Πλόες -16^{ος} - 6^{ος} αι. π.Χ.*, επιμ.Ν.Σταμπολίδης, Αθήνα, 41-79.
- Σταμπολίδης 2004: Ν.Σταμπολίδης, « Ελεύθερνα Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου» στο *Το Αιγαίο στην Πρώιμη εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Ρόδος 1-4/11/2002*, επιμ. Ν.Χ.Σταμπολίδης – Α.Γιαννικούρη, Αθήνα 2004, 51-75.
- Σταμπολίδης 2007: Ν.Σταμπολίδης, «Ένα Κλειστό Σύνολο.Ανιχνεύοντας Αιγυπτικές και Ανατολικές επιρροές στις Μεταθανάτιες δοξασίες της Γεωμετρικής – Αρχαϊκής Ελεύθερνας» στο *Αμόμονα έργα, τμητικός τόμος για τον καθηγητή Β.Κ.Λαμπρινουδάκη*, επιμ.Ε.Σημαντώνη-Μπουρνιά, κ.α., Αθήνα, 49-61.
- Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998: Ν. Σταμπολίδης & Α.Καρέτσου, *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος - Δωδεκάνησα – Κρήτη 16^{ος} – 6^{ος} αι π.Χ.*, Ηράκλειο.
- Σταμπολίδης-Θέμελης 2004: Ν.Σταμπολίδης- Π.Θέμελης, *Ελεύθερνα, Από την γεωμετρική και αρχαϊκή νεκρόπολη, Ταφικές πυρές και ομηρικά έπη*, Ρέθυμνο.
- Σταμπολίδης 2012α: Ν.Σταμπολίδης, «Οι «αριστοκράτισσες»-ιέρειες της Ελεύθερνας» στο *“Πριγκήπισσες” της Μεσογείου στην αυγή της Ιστορίας*, επιμ Ν.Σταμπολίδης & Μ.Γιαννοπούλου, 174-188.
- Σταμπολίδης 2012β: Ν.Σταμπολίδης, « Οι αριστοκράτισσες-ιέρειες της Ελεύθερνας» & «Ελεύθερνα, Νεκρόπολη Ορθής Πέτρας, Ταφές κτιρίου Μ» στο *“Πριγκήπισσες” της Μεσογείου στην αυγή της Ιστορίας*, επιμ Ν.Σταμπολίδης & Μ.Γιαννοπούλου, 175-188 & 205-233.
- Τέγου 1995: Ε.Τέγου, «Παντάνασσα» στο *ΑΔ 50(B'2)*, 746-747.
- Τέγου 1998: Ε.Τέγου, «Παντάνασσα» στο *ΑΔ 53(B'3)*, 875-876.
- Τέγου 2000-2001: Ε.Τέγου, «Παντάνασσα» στη *Κρητική Εστία*, 317-318.
- Τέγου 2001: Ε.Τέγου, «Θολωτός της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Παντάνασσα Αμαρίου Ν. Ρεθύμνης» στις *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου*, Αθήνα, 121-153.
- Τέγου 2002: Ε.Τέγου, «Παντάνασσα» στη *Κρητική Εστία*, 304-305.

- Τσιποπούλου 1984: Μ.Τσιποπούλου, «Τάφοι της Πρώιμης εποχής του σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη στο *Α.Δ. 39 (Α)*, 232-245.
- Τσιποπούλου 1987α: Μ.Τσιποπούλου, «Κορινθιακή Κεραμική στην ανατολική Κρήτη» στα *Κρητικά Χρονικά 27*, 262-282.
- Τσιποπούλου 1987β: Μ.Τσιποπούλου, «Τάφοι της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Ανατολική Κρήτη» στην *Ειλαπινή, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ν. Πλάτωνα*, Ηράκλειο, 253-269.
- Τσιποπούλου 2005: Μ.Τσιποπούλου, *Η ανατολική Κρήτη στην πρώιμη εποχή του σιδήρου*, Ηράκλειο.
- Τσιποπούλου και Coulson 1994-1996: Μ.Τσιποπούλου και W.D.E. Coulson, «Χαλασμένος» στη *Κρητική Εστία 5*, 366-378.
- Τσιποπούλου και Vagnetti 1996b: Μ.Τσιποπούλου και L.Vagnetti, «Κριτσά Μεραμπέλλου» στο *Α.Δ.51 (Β2)*, 659.
- Τσιποπούλου και Little 2001: Μ.Τσιποπούλου και L.Little, «Καύσεις του τέλους εποχή του Χαλκού στην Κριτσά Μιραμπέλου, Ανατολική Κρήτη» στις *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ρόδος, 29 Απριλίου-2 Μαΐου 1999*, επιμ.Ν.Χ.Σταμπολίδης, Αθήνα, 83-96.
- Τσιποπούλου και Nowicki 2003: Μ.Τσιποπούλου και Nowicki, «Μινωίτες και Μυκηναίοι στο τέλος της εποχής του Χαλκού στην Ανατολική Κρήτη» στην *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου Β' Διεθνές Συμπόσιο, 26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999*, Αθήνα, 561-580.
- Χανιώτης 1994: Α. Χανιώτης, «Οι Αρχάνες στα ιστορικά χρόνια (1000π.Χ. – 100μ.Χ.)» στην *Αρχαιολογία 53*, 68-74.
- Χατζή-Βαλλιανού 1979: Δ.Χατζή-Βαλλιανού, «Καλυβιανή Φαιστου» στο *ΑΔ 34(1979)*, 384.
- Χατζή-Βαλλιανού 1980: Δ.Χατζή-Βαλλιανού, «Σμάρι Πεδιάδος» στα *ΑΑΑ 13*, 20-60.
- Χατζή-Βαλλιανού 2002: Δ.Χατζή-Βαλλιανού, «Σμάρι» στη *Κρητική Εστία 9*, 315-326.
- Wallace 2004: S.Wallace, «Η διάταξη των Οικισμών και οι Κοινωνικό-Οικονομικές Αλλαγές στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου» στο *Αιγαίο την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, επιμ. Ν.Σταμπολίδης & Α Γιαννικούρη, Αθήνα, 1-10.

ΞΕΝΗ

Agelarakis, Kanta, Moody 2001: A.Agelarakis, A.Kanta & J.Moody, “Cremation Burial in LMIIIC-SubMinoan Crete and the Cemetery at Pezoulos Atsipadhes, Crete” in *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου*, Αθήνα, 69-82.

Agelarakis 2005: A.P.Agelarakis, *The Antropology of Tomb AIK1 of Orthi Petra in Eleutherna*, University of Crete.

Allegro 1991: N.Allegro, “Gortina, l’ abitato geometrico di Profitis Ilias” in *La transizione dal Miceneo all’ alto Arcaismo. Dal palazzo alla citta*, eds D.Musti et al., Rome, 321-330.

Amandry 1947-1948: Amandry 1947-1948, “Chronique des Fouilles et Decouvertes en Grece en 1947” in *BCH 71-72*, 423-444.

BCH 1951 (no author): BCH, “Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1950” in *BCH 75*, 101-198.

BCH 1955 (no author): BCH, “Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1954” in *BCH 79*, 205-375.

BCH 1956 (no author): BCH, “Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1954” in *BCH 80*, 219-360.

BCH 1957 (no author): BCH, “Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1956” in *BCH 81*, 496-713.

BSA (no author) 1928-1930, “Annual Meeting of Suscribers 1928-1929” in *BSA 30*, 257-275.

Banti 1930-1931: L.Banti, “La Grande Tomba a Tholos di Haghia Triada” in *ASAtene 13-14*, 155-251.

Belgiorno 1994: M.R.Belgiorno, “ Ricognizione nel Territorio di Sybrita” in *Sybrita, La Valle di Amari fra Bronzo e Ferro*, ed. L.Rocchetti, Rome, 201-228.

Belli 1991: P.Belli, “ Tholoi nell’ Egeo dal II al I millennio.” in *La transizione dal Miceneo all’ alto Arcaismo. Dal palazzo alla citta*, eds. D.Mustri et al, Rome, 425-450.

- Belli 1996: P Belli, "Un confronto fra Creta e Cipro: la tholos di Plati e quelle di Enkomi" in *Studi Miscellanei 30. Studi in Memoria di Lucia Guerrini* eds. G.Picozzi and F.Carinci, Rome, 39-45.
- Belli 1997: P Belli, "Architecture as Craftsmanship:LMIII Tholoi and Their Builders" in *TEKNH.Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship, in the Aegean Bronze Age. Aegaeum 16, Eupen Belgium*, 251-256.
- Belli 2001: P Belli, "Some Architectural Features of Two Tholos Tombs at Kritsa-Lakkoi (Eastern Crete)" in *Abstracts -9th International Congress of Cretan Studies, Elounda, 1-6 October 2001*, Herakleion, 13-14.
- Belli 2003: P Belli, "Aspects of Monumental Funerary Architecture in LBA Crete" in *Πλόες...Sea Routes..... Interconnections in the Mediterranean 16th -6th c.BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Creta September 29th -October 2nd 2002*, ed. N.Chr.Stampolidis and V.Karageorghis, Athens, 325-338.
- Belli 2006: P Belli, "Some Architectural Features of the Two Tholoi at Kritsa-Lakkoi (Eastern Crete)" in *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'(2)*, 271-281.
- Bequignon 1929: Y.Bequignon, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Crete en 1950" in *BCH 53*, 491-534.
- Bequignon 1934: Y.Bequignon, "Chronique des Fouilles" in *BCH 58*, 235-279.
- Berard 1982 : C.Berard, "Recuperer la mort du prince: heroisation et formation de la cite" in *Gnoli/Vernant*, 89-106.
- Betancourt 2000: P.P.Betancourt, "Tourloti" in *Crete 2000. One Hundred Years of American Archaeological Work on Crete*, eds J.D.Muhly and E.Sikla, Athens, 21.
- Binford 1971: L.R.Binford "Mortuary practices their study and thei potential" in *Approaches to the social dimensions of mortuaty*, (ed.) J.A.Brown, New York, *Memoirs of Society for Ameican Archaeology 25*, 6-29
- Binford 1972: L.R.Binford, *An archaeological perspective*, New York and London.
- Blackman 1997: D.Blackman, "Archaeology in Greece 1996-1997" in *AR 43*, 1-125.
- Blackman 1998: D.Blackman, "Archaeology in Greece 1997-1998" in *AR 44*, 1-128.
- Blackman 1999: D.Blackman, "Archaeology in Greece 1998-1999" in *AR 45*, 1-124.

- Blackman 2000: D.Blackman, "Archaeology in Greece 1999-2000" in *AR 46*, 3-152.
- Blackman 2001: D.Blackman, "Archaeology in Greece 2000-2001" in *AR 47*, 1-144.
- Blackman 2002: D.Blackman, "Archaeology in Greece 2001-2002", in *AR 48*, 1-116.
- Blegen 1936: E.P.Blegen, "New Items from Athens" in *AJA 40*, 371-377.
- Bloch 1982: M.Bloch, "Death, women and power" in *Death and the regeneration of life*, (eds. M.Bloch and J.Parry, Cambridge, 211-230.
- Boardman 1960: J.Boardman, "Protogeometric graves at Agios Ioannis near Knossos" in *BSA 55*, 128-148.
- Boardman 1961: J.Boardman, *The Cretan Collection in Oxford*, Oxford.
- Boardman 1971: J.Boardman, "Ship Firedogs and Other Metalwork from Kavousi" in *Κρητικά Χρονικά 23*, 5-8.
- Boardman 1967: J.Boardman, "The Khaniale Tekke tombs, II" in *BSA 62*, 57-75.
- de Boccard 1921: E.de Boccard, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques dans l' orient Hellenique (Novembre 1920-Novembre 1921)" in *BCH 45*, 487-568.
- de Boccard 1924: E.de Boccard, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques dans l' orient Hellenique (Novembre 1923-Novembre 1924)" in *BCH 48*, 446-515.
- de Boccard 1925: E.de Boccard, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques dans l' orient Hellenique (1925)" in *BCH 49*, 438-480.
- Boileau & Whitley 2010: M-C.Boileau & J.Whitley, "Coarse to semi-fine pottery at Early Iron age Knossos" in *BSA 105*, 225-268.
- Borda 1946: M.Borda, *Arte Cretese-Micenea nel Museo Pigorini di Roma*, Rome.
- Borgna 2003: E.Borgna, "Regional Settlement Patterns, Exchange Systems and Sources of Power in Crete at the End of the Late Bronze Age: Establishing a Connection" in *SMEA 45*, 153-183.
- Bosanquet 1900: R.C.Bosanquet, "Archaeology in Greece 1899-1900" in *JHS 20*, 167-181.
- Bosanquet 1901-1902: R.C.Bosanquet, "Excavations at Praesos I" in *BSA 8*, 231-270.

- Boyd 1901: H.A.Boyd, "Excavations at Kavousi, Crete, in 1900" in *AJA* 1901, 125-157.
- Boyd 1904: H.A.Boyd, "Gournia –Report of the American Exploration Society's Excavations at Gournia, Crete 1901-1903." in *Transactions of the Department of Archeology: Free Museum of Science and Art. University of Pennsylvania I, 1904*, 7-44.
- Branigan 1970: K.Branigan, *The Foundations of Palatial Crete . A Survey of Crete in the Early Bronze Age*, New York.
- British school of Athens 1975: The British school of Athens, "Knossos" in *A.D.* 30, 343-344.
- Brock 1957: J.K.Brock. *Fortetsa, Early Greek Tombs near Knossos*, Cambridge.
- Brown 2001: A.Brown, *Arthur Evans's Travels in Crete 1894-1899*, *BARInt. Series 100*, Oxford.
- Cadogan 1967: G.Cadogan, "Late Minoan III C pottery from the Kefhala Tholos for Tholos tomb near Knossos" in *BSA* 62, 257-265.
- Cadogan 1992a: G.Cadogan, "Karphi." in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 116-119.
- Cadogan 1992b: G.Cadogan, "Knossos" in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 124-147.
- Cameron 2003: P.Cameron, *Blue Guide, Crete*, London and New York.
- Carpenter 1946: R. Carpenter, *Folk Tale, Fiction, and Saga in the Homeric Epics*, *Sather Classical Lectures 20*.
- Catling 1972: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1971-1972" in *AR* 18, 3-26.
- Catling 1976: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1975-1976" in *AR* 22, 3-23.
- Catling 1977: H.W.Catling, "Teke-Ambelokipi" in *AR* 1977, 11-23.
- Catling 1978, H.W.Catling, «Archaeology in Greece 1977-1978" in *AR* 24, 3-69.
- Catling 1979a: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1978-1979" in *AR* 25, 3-42.
- Catling 1980: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1979-1980" in *AR* 26, 3-53.
- Catling 1981: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1980-1981" in *AR* 27, 3-48.

- Catling 1982: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1981-1982" in *AR* 28, 3-62.
- Catling 1983: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1982-1983" in *AR* 29, 3-56.
- Catling 1985: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1984-1985" in *AR* 31, 3-69.
- Catling 1986: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1985-1986" in *AR* 32, 3-101.
- Catling 1987: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1986-1987" in *AR* 32, 3-61.
- Catling 1988: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1987-1988" in *AR* 34, 1-85.
- Catling 1989: H.W.Catling, "Archaeology in Greece 1988-1989" in *AR* 35, 3-116.
- Cavanagh 1977: W.G.Cavanagh, *Attic burial customs, c.2000-700 BC*. Ph D. Thesis, Bedford College, London.
- Cavanach 1987: W.Cavanach, "Cluster Analysis of Mycenaean Chamber Tombs" in *Thanatos Les coutumes funeraires en Egee a l' Age du Bronze Aegeum 1*, R.Laffineur(ed.), Liege, 161-169,
- Cavanach & Mee 1978: W.Cavanach & C.Mee, "The Re-use of Earlier tombs in the LHIIIC Period" in *BSA* 73, 1978, 31-44.
- Cavanach & Laxton 1981: W.Cavanach & R.R.Laxton, "The Structural Mechanics of the Mycenaean Tholos Tomb." in *BSA* 76, 109-140.
- Chapman, Kinnes & Randsborg 1961: R.Chapman, I.Kinnes & Klays Randsborg, *Archaeology of Death*, Cambridge.
- Coldstream 1963: J.N.Coldstream, "Five tombs at Knossos" in *BSA* 58(1963), 30-43.
- Coldstream 1968: J.N.Coldstream, *Geometric Pottery*, London.
- Coldstream 1977: J.N.Coldstream, *Geometric Greece*, London.
- Coldstream 1991: J.N.Coldstream, "Knossos, An Urban Nucleus in the Dark Age" in *La transizione dal Miceneo all'alto Arcaismo, dal palazzo alla citta, di D.Musti, A.Sacconi, L.Rocchetti, M.Rocchi, E.Scafa, F.Sportiello and M.E.Giannotta*, Roma, 289-299.
- Coldstream 1994: J.N.Coldstream, "Urns with Lids: The Visible Face of the Knossian "Dark Age" in *Knossos, A Labyrinth of History*, eds D.Evely, H.Hughes-Brook and N.Mormigliano, Oxford, 105-122.

- Coldstream 1996: J.N.Coldstream, "Knossos and Lefkandi: the Attic connections" in *Minotaur and Centaur: Studies in the Archaeology of Crete and Euboea Presented to Mervyn Popham (Bar IntS 638)*, ed. D. Evely - I.S.Lemos-S.Sherratt, Oxford, 133-146.
- Coldstream 1998: J.N.Coldstream, "Minos Redivivus: Somw Nostalgic Knossians of the Ninth Century BC (A Summary)" in *Post-Minoan Crete. Proceedings of the First Colloquium on Post-Minoan Crete Held by the British School at Athens and the Institute of Archaeology, Unibersity College London, 10-11 November 1995*, W.G.Cavanagh and M.Curtis (eds.), Nottingham, 58-61.
- Coldstream 2000a: J.N.Coldstream, "Evans's Greek finds: The Early Greek town of Knossos, and its encroachment on the borders of the Minoan palace" in *BSA* 95, 259-299.
- Coldstream 2000b: J.N.Coldstream, "Knossos Minoan larnakes found in Early Iron age contexts" in *H' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (A1)*, Ηράκλειο, 271-279
- Coldstream 2002: J.N.Coldstream, "Knossos: "Geometric" Tombs excavated by D.C.Hogarth, 1900" in *BSA* 97 (2002), 201-216.
- Coldstream 2006: J.N.Coldstream, "Knossos: in Early Greek times" in *Ancient Greece: from the Mycenaean palaces to the age of Homer*, eds S.Deger-Jalkotzy and I.S.Lemos, Edinburgh, 581-596.
- Coldstream, Callaghan & Musgrave 1981: J.N.Coldstream, J.Callaghan&J.H.Musgrave, "Knossos, an Early Greek tomb on Lower Gypsades hill" in *BSA* 76 (1981), 141-165.
- Coldstream and Catling 1996: J.N.Coldstream and H.W.Catling, *Knossos North cemetery Early Greek tombs, vol.1-The Tombs and Catalogue of finds*, BSA, Suppl.28, Athens.
- Coldstream & Huxley 1999: J.N.Coldstream & G.L.Huxley, "Knossos, the Archaic gup" in *BSA* 94, 289-307.
- Cook & Boardman 1954: J.M.Cook & J.Boardman, "Archaeology in Creece" in *JHS* 74, (1954), 142-169.
- Cook 1948: J.M.Cook, "Archaelogy in Greece 1945-1947" in *JHS* 66, 108-121.
- Cook 1951: J.M.Cook, "Archaelogy in Greece 1950-1951" in *JHS* 71, 233-253.
- Cook 1952: J.M.Cook, "Archaelogy in Greece 1951-1952" in *JHS* 72, 92-112.
- Cook 1953: J.M.Cook, "Archaelogy in Greece 1952-1953" in *JHS* 73, 108-130.

- Coulson 1990: W.D.E Coulson, "The Protogeometric Period at Kavousi" in *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου*, 185-193.
- Coulson, Gesel and Day 1983: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, "Excavations and survey at Kavousi, 1978-1981" in *Hesperia*, vol.52,(1983), 389-420.
- Coulson, Gesel and Day 1989/90: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, «Καβούσι-Βροντάς» στη *Κρητική Εστία 1989/90*, 301-308.
- Coulson, Gesel and Day 1991/93: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, «Καβούσι-Βροντάς (1989-1990)» στη *Κρητική Εστία 1991/93*, 325-332.
- Coulson and Tsipopoulou 1994: W.Coulson and M.Tsipopoulou, "Preliminary Investigations at Halasmenos, Crete, 1992-1993" in *Aegean Archaeology 1*, 65-97.
- Coulson, Gesel and Day 1997: W.D.E Coulson, C.C.Gesel and L.P.Day, "Excavations on the Kastro at Kavousi: An Architectural Overview" in *Hesperia 66*, 315-330.
- Courbin 1954: P.Courbin, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Crece en 1953" in *BCH 78*, 95-157.
- Crielaard 1995: J.P.Crielaard, *Homer, History and Archaeology. Some Remarks on the Date of the Homeric World in Homeric Questions*. ed.J.P.Crielaard, Amsterdam, 201-288.
- Gowland and Knusel 2009: R. Gowland and C.,Knusel, "Introduction" in *Social Archaeology of funerary remains*, Oxford, x-xiv.
- Cucuzza 1998: N.Cucuzza, "Geometric Phaistos: A Survey" in *Post-Minoan Crete. Proceedings of the First Colloquium on Post-Minoan Crete Held by the British School at Athens and the Institute of Archaeology*. University College London, 10-11 November 1995, 62-68.
- D' Agata 1998: A.L.D'Agata, "Changing Patterns in a Minoan and Post-Minoan Sanctuary: The Case of Agia Triada" in *Post-Minoan Crete. Proceedings of the First Colloquium on Post-Minoan Crete Held by the British School at Athens and the Institute of Archaeology, University College London, 10-11 November 1995*, eds. W.G.Cavanagh and M.Curtis, Nottingham, 19-26.
- D' Agata 1999a: A.L.D'Agata, "Defining a Pattern of Continuity During the Dark Age in Central-western Crete, Ceramic Evidence from the Settlement of Thronos/Kephala(Ancient Sybrita)" in *SMEA 41*, 181-218.

- D' Agata 1999b: A.L.D'Agata, *Haghia Triada II. Statuine minoiche e post-minoiche dai vecchi scavi di Haghia Triada*. Padova.
- Daux 1958: G.Daux, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1957." in *BCH* 82, 644-830.
- Daux 1959: G.Daux, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1958." in *BCH* 83, 567-793.
- Daux 1962: G.Daux, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1961" in *BCH* 86, 629-974.
- Daux 1967: G.Daux, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1966." in *BCH* 91, 623-890.
- Daux 1968: G.Daux, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1968." in *BCH* 92, 999.
- Davaras 1968: C.Davaras, "Two Geometric tombs in Atsalenio near Knossos" in *BSA* 63, 133-146
- Davaras 1973: C. Davaras, "Cremations in Minoan and Sub-Minoan Crete" in *Antichita Cretesi, Studi in onore di Doro Levi, Vol.I, Cronache de archeologia* 12, 158-167.
- Davaras 1981: C. Davaras, *Hagios Nikolaos Museum, Brief Illustrated Archaeological Guide*, Athens.
- Davaras 1984: C. Davaras, "Une Tombe A Voute en Crete Orientale" in *Aux Origines de l' Hellenisme la Crete et la Grece*, ed C.G.Glotz, Paris, 297-310.
- Davaras & Betancourt 2004: K.Davaras & P.P.Betancourt, *The Hagia Photia Cemetery The Tomb Groups and Architecture*, Philadelphia.
- Day 1984: L.P.Day, "Dog Burials in the Greek World" in *AJA* 88, 21-32.
- Day 1995: L.P.Day, "The Geometric cemetery at Vronda, Kavousi" in *Πεπραγμένα του Ζ' Κρηιολογικού Συνεδρίου 1995*, 789-796.
- Day, Coulson and Gesel 1986: L.P.Day, W.D.E Coulson and C.C.Gesel, "Kavousi, 1983-1984: The Settlement at Vronda" in *Hesperia* 1986, vol.55, 355-387.
- Day, Klein & Turner 2009: L.P.Day, N.L.Klein & L.A. Turner, *Kavousi IIA, The Late Minoan IIIC settlement at Vrona, The Buildings on the summit*, Philadelphia.
- Dawkins 1905-1906: R.M.Dawkins, "Excavations at Palaikastro V" in *BSA* 12, 1-8.

- Dawkins 1913-1914: R.M.Dawkins, "Excavations at Plati" in *BSA* 20, 1-17.
- Demargne 1931: P.Demargne, "Recherches sur le Site de l' Anablochos" in *BCH* 55, 365-407
- Demargne and van Effenterre 1937: P.Demargne and H.van Effenterre, "Recherches a Dreros" in *BCH* 61, 5-32.
- Desborough 1952: V.R.d'A.Desborough, *Protogeometric Pottery*, Oxford.
- Desborough 1964: V.R.d'A.Desborough, *The Last Mycenaeans and their successors. An Archaeological Survey c.1200-c.1000B.C.*, Oxford.
- Desborough 1972a: V.R,d' A.Desborough,"Bird Vases' in *Κρητικά Χρονικά* 24, 245-277.
- Desborough 1972b:V.R,d' A.Desborough, *The Greek Dark Age*, London.
- Deshayes 1951: J.Deshayes, "Tessons Geometriques et Archaïques d' Itanos (Crete)" in *BCH* 75, 201-209.
- Deshayes 1952: J.Deshayes 1952, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Crete en 1951" in *BCH* 76, 201-288.
- Dickinson 1983: O.T.P.K.Dickinson, "Gist graves and Chamber Tombs" in *BSA* 78, 55-67.
- Dickinson 1986: O.T.P.K.Dickinson, "Homer, the Poet of Dark Age" in *CaR* 33, 20-37.
- Dickinson 1994: O.T.P.K.Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge.
- Dickinson 2006: O.Dickinson, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age*, London and N.York.
- Di Vita 1977:Di Vita "Atti della scuola, Prinias" in *ASAtene* 1977, 55, 343-365.
- Di Vita 1978:Di Vita "Atti della scuola, Prinias" in *ASAtene* 1978, 56, 463-466.
- Di Vita 1991:Di Vita "Gortina in eta geometrica" in *La transizione dal miceneo all' alto Arcaismo. Dal palazzo alla cita*, eds D.Musti et al., Rome, 309-319.
- Di Vita et al.1984 :A.Di Vita et al., *Ancient Crete, A Hundred Years of Italian Archaeology (1884-1984)*, Rome.
- Donlan 1985: W.Donlan, "The Social Groups of Dark Age Greece" in *CIPh* 1985, 293-308.

- Drews 1983: R.Drews, *Basileus, The evidence for Kingship in Geometric Greece*, New Heaven and London.
- Driessen 1992: J. “Driessen, Homere et les tablettes en Lineaire B, Mise au point” in *AntCl* 61 1992, 5-37.
- Droop 1905-1906: J.P. Droop 1905-1906, “Geometric Pottery from Crete” in *BSA* 12, 24-62.
- Dunbabin 1944: T.J.Dunbabin, “Archaeology in Greece, 1939-45i” in *JHS* 64, 78-97..
- Dunbabin 1947: T.J.Dunbabin, “Antiquites of Amari” in *BSA* 42, 183-193.
- Eaby 2007 : M.Eaby, *Mortuary variability in Early Iron Age Cretan burial*, Chapel Hill.
- Eaby 2009 : M.Eaby, “Early Iron Age Cretan Tholoi” in *Soma, Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical Univervity, 24-29 April 2007, ed. C.O.Aygun, BAR 2009, 98-105.*
- van Effenterre 1948: H.van Effenterre, *Necropoles du Mirabello, Etudes Cretoises, VIII*, Paris.
- van Effenterre 1992: H. Van Effenterre, “Dreros” in J.W. Myers, E.E.Myers and G.Cadogan (eds), *The Aerial Atlas of Ancient Crete, Berkley and Los Angeles*, 86-90.
- van Effenterre 2009: H. Van Effenterre, *La Necropole de Dreros*, ed. M.Peran, Athens-Naples.
- van Effenterre et all 1963: H.van Effenterre et all, *Fouilles Executees a Mallia.Etude du Site (1956-1957) et Exploration des Necropoles (1915-1928). Etudes Cretoises XIII*.Paris.
- Eliopoulos 1996: Th.Eliopoulos, “Chronica” in *BCH* 120, 1327
- Eliopoulos 1998a: Th.Eliopoulos, “A Preliminary Report on the Discovery of a Temple Complex of the Dark Ages at Kephala Vasilikis” in *Proceedings of the International Symposium ‘Eastern Mediterranean.Cyprus-Dodecanese-Crete 16th - 6th cent. B.C. (Rethymno-Crete, May 1997)*, eds V.Karageorghis and N.Stampolidis, Athens, 301-313.
- Erasmio 2012: M.Erasmio, *Death Antiqvity and its legacy*, London.
- Evans 1906: A.Evans, *The Prehistoric Tombs of Knossos*, London.

- Evans 1964a: A.Evans, *The Palace of Minos. A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos. Vol.II. Part I and II*, New York.
- Evans 1964b: A.Evans, *The Palace of Minos. A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos. Vol.IV. Part I and II*, New York.
- Faure 1956: P.Faure, "Grottes Cretoises" in *BCH* 80, 95-103.
- Faure 1960: P.Faure, "Nouvelles Recherches de Speleologie et de Topographie Cretoises" in *BCH* 84, 189-220.
- Faure 1962: P Faure, "Cavernes et Sites aux Extremities de la Crete" in *BCH* 86, 36-56.
- Faure 1963: P.Faure, "Cultes de Sommets et Cultes de Cavernes en Crete" in *BCH* 87, 493-508.
- Faure 1964: P.Faure, *Fonctions des Cavernes Crestoises. Ecole Francaide d' Athenes. Fascicule 14*. Paris.
- Finley 1979²: M.L.Finley, *The world of Odysseus*, Harmondsworth.
- Finley 1981: M.L.Finley, *Economy and society in ancient Greece*, London, Chatto and Windus, Reprinted Harmondsworth, Penguin, ed. B.D.Shaw and R.P.Saller.
- Forrest 1966: W.G. Forrest, *The emergence of Greek democracy*, London.
- Forsdyke 1926-1927: E.J.Forsdyke, "The Mavro Spelio cemetery at Knossos" in *BSA* 28, 243-290
- Fowler 1905: H.N.Fowler, "Archaeological News, Notes on Recent Excavations and Discoveries, Other News" in *AJA* 9, 93-143.
- French 1990: E.B. French, "Archaeology in Greece 1989-1990" in *AR* 36, 3-82.
- French 1991: E.B. French, "Archaeology in Greece 1990-1991" in *AR* 37, 3-78.
- French 1993: E.B. French, "Archaeology in Greece 1992-1993" in *AR* 39, 3-81.
- French 1994: E.B.French, *Fonctions des Cavernes Cretoises. Ecole Francaise d' Athenes. Fasiule 14*, Paris.
- Frothingham 1896: Jr.A.L. Frothingham, "Archaeological News" in *AJA* 11, 373-523.

- Furumark 1944: A. Furumark, "The Mycenaean III C Pottery and its Relation to Cypriote Fabrics" in *OpArch* 3, 194-265.
- Furumark 1972: A. Furumark, *Mycenaean Pottery II. Chronology*, Stockholm.
- Galanaki 1994: K.Galanaki, «Φοινικιά» στο *A.A.* 49 (B'2), 699.
- Genep van 1960(1909^a): A.van Genep, *The rites of passage*, London, (1909^a).
- Gerola and Pigorini 1902: G.Gerola and L.Pigorini, 'Lavori eseguiti nella necropoli di Phaestos dalla missione archaeologica italiana dal 10 Febbraioal 22 Marzo 1902' in *Renticonti dell' Accademia Lincei* 1902,318-333.
- Gesell 1985: G.C.Gesell, "New light on the Iron age tombs at Kavousi" in *Κρητική Εστία* (1985), 131-137.
- Gesell 1990: G.C.Gesell, "Late Minoan III C Period at Kavousi" in *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'(1)*, 317-332.
- Gesell, Day,Coulson 1985: G.C.Gesell, L.P.Day and W.D.E.Coulson, "Kavousi, 1982-1983, The Kastro" in *Hesperia* 1985, vol.54, 327-355.
- Gesell, Day,Coulson 1988: G.C.Gesell, L.P.Day and W.D.E.Coulson, "Excavations at Kavousi, Crete, 1987" in *Hesperia* 1988, vol.57, 279-355.
- Gesell, Day,Coulson 1990: G.C.Gesell, L.P.Day and W.D.E.Coulson, "Tombs and Burial Practices in Early Iron Age Crete" in *Expedition* 32(3), 22-30.
- Gesell, Day,Coulson 1991: G.C.Gesell, L.P.Day and W.D.E.Coulson, "Excavations at Kavousi, Crete, 1988» in *Hesperia* 1991, vol 60, 145-177
- Gesell, Day,Coulson 1995: G.C.Gesell, L.P.Day and W.D.E.Coulson, "Excavations at Kavousi, Crete, 1989 and 1990" in *Hesperia* 1995, vol.64, 67-120.
- Greco et al. 1996: E.Greco et al., "Itanos (Crete orientale)" in *BCH* 120, 941-952.
- Greco et al. 1996: E.Greco et al., "Travaux Menes en collaboration avec l' Ecole francaise en 1996. Itanos (Crete orientale)" in *BCH* 121, 809-824.
- Greenhalgh 1973: P.A.L.Greenhalgh, *Early Greek Warfare*, Cambridge.
- Haggis& Nowicki 1993: D.C.Haggis& K.Nowicki, " Khalasmeno and Katalimata: Two Early Iron age Settlements" in *Hesperia* 1993, vol.62, 303-337.

- Haggis 1992: D.C.Haggis, *The Kavousi-Thriphiti Survey: An Analysis of Settlement Patterns in an Area of Eastern Crete in the Bronze Age and Early Iron Age*, PhDdiss, Univ. of Minnesota.
- Haggis 1993: D.C.Haggis, "Intensive Survey, Traditional Settlement Patterns and Dark Age Crete: The Case of Early Iron Age Kavousi" in *JMA* 6, 131-174.
- Haggis 1996: D.C.Haggis, "Archaeological Survey at Kavousi, East Crete Preliminary Report" in *Hesperia* 65, 373-432.
- Haggis 1997: D.C.Haggis, "Archaeological survey at Kavousi, East Crete, Preliminary report" in *Hesperia* 1997, vol.66, 373-390.
- Haggis 1999: D.C.Haggis, "Some problems in defining Dark Age society in the Aegean" in *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented in Malcom H. Wiener as he enters his 65th year (Aegeum 20)*, ed. P.Betancourt- V.Karageorghis- R.Laffineur-W.D. Niemeier, 303-308.
- Haggis et al 2004: D.C.Haggis et al, "Excavtions at Azoria, 2002" in *Hesperia* 73, 339-400.
- Haggis 2007: D.C.Haggis, "Excavtions at Azoria 2003-2004, Part 2, The final Neolithic, Late Prepalatial and Early Iron age occupation" in *Hesperia* 76 (2007), 665-710.
- Halbherr 1896: F.Halbherr, "Report on the Expedition of the Institute to Crete" in *AJA* 11 (o.s.), 525-538.
- Halbherr 1901a: F.Halbherr, "Cretan expedition, Three Cretan Necropoleis: Report on the reseaches at Erganos, Panaghia, and Courtes" in *AJA* 1901, vol.V, 259-293.
- Halbherr 1901b: F.Halbherr, "Cretan expedition, Ruins of unknown cities at Haghios Ilias and Prinia" in *AJA* 1901, vol.V, 393-403.
- Hall 1912: E.H.Hall, "Excavations in Eastern Crete Sphoungaras" in *University of Pennsylvania. The Museum. Anthropological Publications, Vol.III, No.2, Philadelphia*, 43-73.
- Hall 1914: E.H.Hall, *Excavations in Eastern Crete Vrokastro*, Philadelphia.
- Hartley 1930-1931: M.Hartley, "Early Greek vases from Crete" in *BSA* 31, 56-114.
- Hasluck 1912: F.W. Hasluck, "Archaeology in Greece 1911-1912" in *JHS* 32, 385-390.
- Hayden 1983: B.J.Hayden, "The Early Iron Age Settlement of Vrokastro" in *Hesperia* 52, 367-387.

- Hayden 1988: B.J.Hayden 1988, |“Fortifications of Postpalatial and Early Iron Age Crete“ in *AA 1988*, 1-21.
- Hayden 1991: B.J.Hayden, “Vrokastro: Terracotta Figures, Figurines and Vase Attachments” in *Hesperia 60*, 103-144.
- Hayden 1992: B.J.Hayden, “Vrokastro” in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 286-291.
- Hayden 1995: B.J.Hayden, “Rural Settlement of the Orientalizing through Early Classical Period: The Meseletoi Valley, Eastern Crete” in *Aegean Archaeology 2*, 93-144.
- Hayden 2000: B.J.Hayden, “Vrokastro” in *Crete 2000. One Hundred Years of American Archaeological Work on Crete*, eds. I.D.Muhly and E.Sikla, Athens, 136-145.
- Hayden 2003: B.J.Hayden, *Reports on the Vrokastro Area, Eastern Crete, Vol.1: Catalogue of Pottery from the Bronze and Early Iron Age Settlement of Vrokastro in the Collections of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology and the Archaeological Museum, Herakleion, Crete, University Museum Monograph 113*, Philadelphia.
- Hayden 2004a: B.J.Hayden, *Reports on the Vrokastro Area, Eastern Crete, Vol.2: The Settlement History of the Vrokastro Area and Related Studies, University Museum Monograph 119*, Philadelphia.
- Hayden 2004b: B.J.Hayden, “Vrokastro and the Settlement Pattern of the LMIIIA-Geometric Periods” in *Crete beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference, Philadelphia*, 233-245.
- Hayden 2005: B.J.Hayden, *Reports on th Vrokastro Area, Eastern Crete, Vol.3: The Vrokastro Regional Survey Project: Sites and Pottety. University Museum Monograph 123*, Philadelphia.
- Hayden, Moody & Rackham 1992: B.J.Hayden, B.J.Moody & O.Rackham “ The Vrokastro Survey Project, 1986-1989” in *Hesperia 61*, 293-353.
- Hazzidakis 1913: J.A.Hazzidakis, “Kretische Graben” in *AM 38*, 43-50.
- Hazzidakis 1921: J.A.Hazzidakis, *Tylissos a l' epoque minoenne. Etude de prehistoire Cretoises*. Paris.
- Hazzidakis 1934: J.A.Hazzidakis, *Les Villas Minoennes de Tylissos. Etudes Cretoises III*.Paris.
- Hertz 1960(1907^a): R.Hertz, *Death and the right hand*, Aberdeen.

- Holloway 1981: R.R. Holloway, *Italy and the Aegean 3000-700 B.C.*, Providence.
- Hodder 1982b: J.Hodder, *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge.
- Hogarth & Bosanquet 1899: D.G.Hogarth & R.C.Bosanquet, "Archaeology in Crece 1988-1899" in *JHS 19*, 319-329.
- Hogarth 1899-1900: D.G.Hogarth, "Early town and cemeteries" in *BSA 6*, 70-85
- Hogarth 1900-1901: D.G.Hogarth, "Excavations at Zakro, Crete|" in *BSA 7*, 121-149.
- Hoffman 1997: G.L.Hoffman, *Imports and Immigrants, Near Eastern Contact with Iron Age Crete*, Ann Arbor.
- Hood 1955: M.S.F.Hood, "Archaeology in Greece 1954" in *AR 1*, 3-19.
- Hood 1958: M.S.F. Hood, "Archaeology in Greece 1957" in *AR 4*, 3-25.
- Hood 1959: M.S.F. Hood, " Archaeology in Greece 1958" in *JHS Ixix- AR 5*, 3-24
- Hood 1960: M.S.F.Hood, "Tholos Tombs of the Aegean" in *Antiquity 34*, 166-176.
- Hood 1962: M.S.F. Hood, "Archaeology in Greece 1961-1962" in *AR 8*, 3-31.
- Hood 1995: S.Hood, "The Bronze Age Context of Homer" in *Ages of Homer*, 25-32.
- Hood, Huxley&Sandars 1958-1959: M.S.F.Hood, G.Huxley & N.Sandars, "A Minoan cemetery on upper Gypsades" in *BSA 53-54 (1958-1959)*, 194-262.
- Hood and Boardman 1956: M.S.F.Hood & J.Boardman, "Archaeology in Greece 1955" in *AR 2*, 3-38.
- Hood & Boardman 1961: M.S.F.Hood & J.Boardman, "Early Iron Age Tombs at Knossos" in *BSA 56*, 68-80.
- Hood, Warren and Cadogan 1964: S.Hood, P.,Warren and G.Cadogan, " Travels in Crete 1962" in *BSA 59*, 50-99.
- Hood and Coldstream 1968: M.S.F.Hood and J.N.Coldstream, "A Late Minoan tomb at Ayios Ioannis near Knossos" in *BSA 1968*, 205-218
- Hood and Warren 1966: S.Hood & P.Warren, "Ancient Sites in the Province of Haghios Vasileios, Crete", in *BSA 61 (1966)*, 163-191.

- Hood and Smyth 1981: S.Hood & D.Smyth, *Archaeological Survey of the Knossos Area. BSA Suppl. 14, 2nd ed*, London.
- Huber and Varalis 1995: S.Huber and Y.Varalis, “Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1994” in *BCH 119*, 843-1057
- Hutchinson & Boardman 1954: R.W.Hutchinson & J.Boardman, “The Khaniale Tekke Tombs” in *BSA 49*, 216-228.
- Jones 2000: D.W. Jones, *External Relations of Early Iron Age Crete, 1100-600 B.C.*, Philadelphia.
- Karo 1932: G. Karo, “Archaologische Funde von Sommer 1931 bis Mai 1932” in *AA 1932*, 103-183.
- Kanta 1980: A. Kanta, *The Late Minoan III Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery, and Their Distribution. SIMA 58*, Goterborg.
- Kanta 1997: A. Kanta, “Late Bronze Age Tholos Tombs Origins and Evolution. The Missing Links” in *La Crete Myceniennne, BCH Suppl. 30*, eds.J.Driessen and A. Farnoux, Paris, 229-247.
- Kanta 2001a: A. Kanta, “The Cremations of Olous and the Custom of Cremation in Bronze Age Crete” in *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου-2 Μαΐου 1999*, Αθήνα, 59-68.
- Kanta 2001b: A. Kanta, “Cretan Refuge Settlements: Problems and Historical Implications within the Wider Context of the Eastern Mediterranean towards the End of the Bronze Age” in *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C. Proceedings of an International Workshop held at Trinity College, Dublin, 7th - 9th May 1999*, eds V.Karageorghis and C.E.Morris, Nicosia, 13-21.
- Kanta 2005: A. Kanta, “The Gold Earring from the Cemetery of Kyra and Mediterranean Trade towards the End of the Bronze Age” in *Emporia, Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean Aegaeum 25. Proceedings of the 10th International Aegean Conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, eds. R.Laffineur and E.Greco, Austin, 701-705.
- Kanta and Karetsou 1998: A.Kanta and A.Karetsou, “From Arkades to Rytion. Interactions of an Isolated Area of Crete with the Aegean and the East Mediterranean” in *Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete 16th – 6th cent. B.C. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon-Crete in May 1997*, eds V.Karagiorghis and N.Stampolidis, Athens, 159-173.

- Kanta & Davaras 2004: A. Kanta & K.Davaras, "The Cemetery of Kyra, District of Seteia. Developments at the End of the Late Bronze Age and the Beginning of the Early Iron Age in East Crete" in *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002*, Athens, 149-157.
- Karo 1915: G.Karo, "Archaeologische Funde aus dem Jahre 1914" in *AA 1915*, 178-217.
- Kearns 1989: E.Kearns, *The Heroes of Attica*. London. (BICS suppl. 57).
- Kirk 1960: G.S.Kirk, "Objective Dating Criteria in Homer" in *MH 17*, 189-205.
- Kotsonas 2008: A.Kotsonas, "The Discovery of Eleutherna from the formation of the modern Cretan state to Humfry Payne's excavations (1899-1929)" in *BSA 2008*, 275-298
- La Rosa 1985: V.La Rosa, "Festos" in *Creta Antika, Cento anni di archeologia italiana (1884-1984)*, Atene, 121-160.
- La Rosa 1992a: V.La Rosa, "Ayia Triada" in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 70-77.
- La Rosa 1992b: V.La Rosa, "Kmilari" in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 112-114.
- Lefevre-Novaro 2001: D.Lefevre-Novaro, "Lew offandew du VIIIe-VIIe siele av.J.C.deposees dans le grande tombe de Kamilari (Messara): Problemes et hypotheses" in *Abstracts -9th International Congtess of Cretan Studies, Elounda, 1-6 October 2001*, Herakleion, 48-49.
- Lembesi 1975: A.Lembesi, "The Fortetsa Gold Rings" in *BSA 70*, 169-176.
- Leekley and Noyes 1975: D.Leekley and R.Noyes 1975, *Archaeological Excavations in the Greek Islands*, Park Ridge, N.J.
- Lemerle 1936: P.Lemerle, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Anrcheologiques en Grece" in *BCH 60*, 452-489.
- Lenz 1993: J.R.Lenz, *Kings and the Ideology of Kingship in Early Greece* (διδ.Διατριβή) Columbia Univ.
- Levi 1927/1929a: D.Levi, "Arkades.Una citta cretese all'alba della cibilta ellenica" in *ASAtene 10-12 (1927-1929)*, 78-387.

- Levi 1927/1929b: D.Levi, "Lo Stile Geometrico Cretese" in *ASAtene* 10-12, 443-663.
- Levi 1945: D.Levi, *Early Hellenic Pottery of Crete*, Princeton.
- Levi 1955: D.Levi, "Cronaca d' Arte" in *Bolletino d' Arte* 40, 141-164.
- Levi 1957-1958: D.Levi, "Gli scavi a Festos nel 1956e1957" in *ASAtene* 35-36 (n.s.19-20), 193-361.
- Levi 1961-1962a: D.Levi, "Gli scavi a Festos nel 1958-1960" in *ASAtene* 39-40 (n.s. 23-24), 7-148.
- Levi 1961-1962b: D.Levi,"La tomba a tholos di Kamilari presso a Festos" in *ASAtene* 39-40 (n.s. 23-24), 7-148.
- Levi 1974-1975: D.Levi, "Atti della Scuola" in *ASAtene* 52-53, (n.s.36-37), 411-419.
- Levi 1976a: D.Levi, "Atti della Scuola" in *ASAtene* 54, (n.s.38), 317-321.
- Levi 1976b: D.Levi, *Festos e la civiltà' Minoica.I*.Rome.
- Liston 1993: M.A.Liston, *The Human Skeletai Remains from Kavousi, Crete: A Bioarchaeological Analysis* PhD diss. Univ. of Tennessee. UMI Ann Arbor.
- Lorimer 1933: H.L.Lorimer, "Pulvis et umbra" in *JHS* 53, 161-180.
- Lowe 1996: W.Lowe, *Spatbronzezeitliche Bestattungen auf Kreta BAR International Series, 642*. Oxford.
- McHugh 1999: F.McHugh, *Theoretical and Quantitative Approaches to the Study of Mortuary Practice, BAR International Series 785*.
- Mariani 1895: L.Mariani, "Antichita Cretesi" in *MonAnt* 6, 153-148.
- Mariani 1901: L.Mariani, "Cretan expedition XIII, The vases of Erganos and Courtes" in *AJA* 1901, vol.V, 302-314.
- Marinatos 1933: Sp.Marinatos, "Funde und Forschungen auf Kreta" in *AA* 1933, 287-314.
- Marinatos 1936: Sp.Marinatos, "Ausgrabungen und Funde auf Kreta 1935-1936" in *AA* 1936, 215-227.
- Marinatos 1937: Sp.Marinatos, "Ausgrabungen und Funde auf Kreta 1936-1937" in *AA* 1936, 222-234.

- Marinatos & Hirmer 1960: Sp.Marinatos & M.Hirmer, *Crete and Mycenae*, London.
- Marshall 1905-1906: F.H. Marshall, "Tombs of Hellenic Date at Praesos" in *BSA* 12, 63-70.
- Mavriyiannaki 1967-1968: K.Mavriyiannaki, "Incinerazioni: del Tardo Minoico III nella Creta occidentale" in *ASAtene* 45-46 (n.s. 29-30), 167-179.
- Mazarakis Ainian 1997: A.Mazarakis Ainian, *From Ruler's Dwellings to Temples, Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece, (SIMA 121)*,
- Michaud 1971: J.P.Michaud, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Crece en 1970" in *BCH* 95, 803-1067.
- Megaw 1936: A.H.S. Megaw, "Archaeology in Greece, 1935-1936" in *JHS* 56, 135-158.
- Megaw 1963: A.H.S. Megaw, "Archaeology in Greece, 1962-1963" in *AR* 9, 3-33..
- Megaw 1967: A.H.S. Megaw, "Archaeology in Greece, 1966-1967" in *AR* 13, 3-24.
- Megaw 1968: A.H.S. Megaw, "Archaeology in Greece, 1967-1968" in *AR* 14, 3-26.
- Moody 2004: J.Moody, "Western Crete in the Bronze Age: A Survey of the Evidence" in *Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference*, eds L.P.Day, M.Mook and J.D.Muhly, Philadelphia, 247-264.
- Morris 1986 : I.Morris, "Gift and Commodity in Archaic Greece" in *Man N.S.* 21,1-17.
- Morris 1987 : I.Morris, *Burial and ancient society*, Cambridge.
- Morris 1997: I.Morris, "Archaeology and Archaic Greek History" in *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, eds N.Fisher and H. van Wees, London, 1-92.
- Murray 1983: O.Murray, "The Symposium as Social Organisation" in *Greek Renaissance 1983*, 195-199
- Mylonas 1948: G.Mylonas, "Homeric and Mycenaean Burial Customs" in *AJA* 1948,v.LII, 56 .
- Nilsson 1967: M.P. Nilsson, *Geschichte griechischen Religion, γ'εκδ, Μόναχο*.
- Nowicki 1987: K.Nowicki, "The History and Setting of the Town at Karphi" in *SMEA* 28, 235-250.

- Nowicki 1988: K.Nowicki, "Investigations in the Cretan Mountains", in *Archeologia* 39, 189-198.
- Nowicki 1990: K.Nowicki, "The West Siteia Mountains at the Turn of the Bronze and Iron Ages" in *Aegaeum* 6, 161-182.
- Nowicki 1991: K.Nowicki, "Report on Investigations in Greece.VII Studies in 1990" in *Archeologia* 42, 137-145.
- Nowicki 1992: K.Nowicki, "Report on Investigations in Greece. IX Studies in 1992" in *Archeologia* 43, 113-119.
- Nowicki 1993: K.Nowicki, "Report on Investigations in Greece IX. Studies in 1992" in *Archeologia* 44, 95-101.
- Nowicki 1994: K.Nowicki, "A Dark Age Refuge Center near Pefki, East Crete" in *BSA* 89. 235-268.
- Nowicki 1995a: K.Nowicki, "Report on Investigation in Greece, X. Studies in 1993 and 1994", in *Archeologia* 46, 63-70.
- Nowicki 1996b: K.Nowicki 1996b, "Lasithi (Crete): One Hundred Years of Archaeological Research", in *Aegean Archaeology* 3, 27-47.
- Nowicki 2000: K.Nowicki, *Defensible Sites in Crete c.1200-800 B.C.(LMIIIB/IIIC though Early Geometric)* *Aegaeum* 21, Eupen, Belgium.
- Nowicki 2004: K.Nowicki, "South of Kavousi, East of Mochlos: The West Siteia Mountains at the End of the Bronze Age" in *Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference*, eds L.P.Day, M.Mook and J.D.Muhly, Philadelphia, 265-280.
- Orsi 1897: P.Orsi, "Cretan expedition, Note of a Mycenaean vase and on some geometric vases of the syllogos of Candia" in *AJA vol I*, 251-265.
- Orsi 1889-1892: P.Orsi, "Urne funebri Cretesi. Dipinte su vasi allo stile de Micene" in *MonAnt* 1, 201-230.
- O'Shea 1984: J.M.O'Shea, *Mortuary Variability*, Florida.
- Qviller 1981: B. Qviller, "The Dynamics of the Homeric Society" in *SOsl* 56 (1981), 109-155.
- Pader 1982: E-J Pader, *Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains*, *BAR* 130.

- Papadakis 1983: N. Papadakis, *Sitia, Fatherland of Myson and Kornaros. A Historical Archaeological and Cultural Guide*, Siteia.
- Papadakis & Rutkowski 1985: N. Papadakis & B. Rutkowski, "New Research at Skales Cave near Praisos" in *BSA* 80, 129-137.
- Pariante 1991: A. Pariante, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1990" in *BCH* 115, 835-957.
- Pariante 1992: A. Pariante, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1991" in *BCH* 116, 833-954.
- Pariante 1993: A. Pariante, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1992" in *BCH* 117, 757-913..
- Pariante 1994: A. Pariante, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1993" in *BCH* 118, 695-866.
- Payne 1927-1928: H.G.G. Payne, "Early Greek vases from Knossos" in *BSA* 29, 224-298
- Payne 1930: H.G.G. Payne, "Archaeology in Greece, 1929-1930" in *JHS* 50, 236-252.
- Payne 1932: H.G.G. Payne, "Archaeology in Greece, 1931-1932" in *JHS* 52, 236-255.
- Payne 1933: H.G.G. Payne, "Archaeology in Greece, 1932-1933" in *JHS* 53, 266-299.
- Pelon 1976: O. Pelon, *Tholoi, Tumuli et Cercles Funeraires. Recherches sur les monuments funeraires de plan circulaire dans l' Egee de l' age du Bronze (IIIe et IIe millenaires av. J.-C.)*, Paris.
- Pendlebury & Money-Coutts & Eccless 1932-1933: J.D.S Pendlebury & M.B. Money-Coutts & E. Eccless 1932-1933, "Journeys in Crete 1934" in *BSA* 33, 80-100.
- Pendlebury, Pendlebury & Money-Coutts 1935-1936: H.W. Pendlebury, J.D.S. Pendlebury & M.B. Money-Coutts "Excavations in the Plain of Lasithi I. The Cave of Trapeza" in *BSA* 36, 3-131.
- Pendlebury 1936-1937: H. Pendlebury, "Lasithi in Ancient Times" in *BSA* 37, 194-200.
- Pendlebury 1937-1938: H. Pendlebury, "Excavations in the Plain of Lasithi III, Karphi" in *BSA* 38, 57-145.
- Pendlebury 1939(1965): H. Pendlebury, *The Archaeology of Crete. An Introduction*, New York.
- Pendlebury 1964: H. Pendlebury, "A Journey in Crete", in *Archaeology*, 162-168.

- Pini 1968: I.Pini, *Beitrage zur Minoischen Graberkunde*, Wiebaden
- Prent 2003: M.Prent, "Glories of the Past in the Past, Ritual Activities at Palatial Ruins in the Early Iron Age Crete" in *Archaeologies of Memory, Malden, MA*, eds.R.M.van Dyke and S.E.Alock, 81-103.
- Preston 2005: L.Preston, "The Kephala Tholos at Knossos: A study in the reuse of the past" in *BSA 100*, 61-113.
- Qviller 1981: B. Qviller, "The Dynamics of the Homeric Society" in *SOsl 56 (1981)*, 109-155.
- Rehak and Younger 1998: P.Rehak and J.G.Younger, "Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial Final Palatial and Postpalatial Crete." in *AJA 102*, 91-173.
- Renfrew 1986: A.C.Renfrew, *The archaeology of cult: the sanctuary at Phylakopi, BSA supplem. v.18*, London
- Roberts 1989: C.A.Roberts, "Burial Archaeology: The Holistic approach" in *Burial Archaeology, Current Research, Methods and Developments, BAR British Series 211*, 1-4.
- Robertson 1939: M.Robertson "Archaology in Greece 1938-1939" in *JHS 58*, 189-206.
- Rocchetti 1967-1968: L.Rocchetti, " Il deposito protogeometrici nei dintorni di Festos" in *ASAtene 45-46 (n.s 29-30)*, 181-209.
- Rocchetti 1994: L.Rocchetti, " Sybrita Lo Scavo" in *Sybrita. La Valle di Amari fra Bronzo e Ferro*, ed. L.Rocchetti, Rome, 237-248.
- Rizza 1969: G.Rizza, "Nuove ricerche sulla Patela e nel territorio di Prinias" in *Cronache di archeologia e di storia dell' arte 8*, 3-32.
- Rizza 1971: G.Rizza, " Prinias " in *AD 26*, 633-634.
- Rizza 1972: G.Rizza, " Prinias " in *AD 27*, 633-634.
- Rizza 1973a: G.Rizza, " Prinias " in *AD 28*, 579-560.
- Rizza 1973b: G.Rizza, " Nuove scoperte a Prinias " in *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'(2)*, 286-289.
- Rizza 1974: G.Rizza, "Ceramiche figurate di Prinias" in *Antichita Cretesi Studi in onore di Doro Levi, Vol.II, Cronache di Archeologia 13*, 153-160.

- Rizza 1973-1974: G.Rizza, "Scavi condotti a Prinias nel 1973" in *AD* 29, 912-914.
- Rizza 1978: G.Rizza, "Gli scavi di Prinias e il problema delle origini dell' arte greca" in *Un decennio di Ricerche archeologiche I. Quaderni de "la ricerca scientifica"* 100, 85-137.
- Rizza 1979: G.Rizza, "Tombes de chevaux" in *Acts of the International Archaeological Symposium "The Relations between Cyprus and Crete, ca 2000-500 B.C."* Nicosia, 294-297.
- Rizza 1981: G. Rizza . "Gli Scavi di Prinias dal 1972 al 1975" in *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'(2)*, 472-476.
- Rizza 1983: G. Rizza . "Prinias nelle fasi geometrica e orientalizzante" in *ASAtene*, vol. LXI, 45-51.
- Rizza 1991: G. Rizza, "Prinias.La città arcaica sulla Patela" in *La trazione dal Miceneo all' alto Arcaismo.Dal palazzo alla città*, eds D.Musti et al.,Rome, 331-347.
- Rizza & Rizzo 1985a: G. Rizza & M.A. Rizzo. "Prinias" in *Ancient Crete, A Hundred Years of Italian Archaeology (1884-1984)*, Heraklion, 143-167.
- Rizza & Rizzo 1985b: G. Rizza & M.A. Rizzo. "Prinias" in *Creta Antika, Cento anni di archeologia italiana (1884-1984)*, Atene, 227-256.
- Rizzo 1984: M.A. Rizzo. "Arkades" in *Ancient Crete, A Hundred Years of Italian Archaeology (1884-1984)*, Heraklion, 168-173..
- Rizzo 1985: M.A. Rizzo. "Arkades" in *Creta Antika, Cento anni di archeologia italiana (1884-1984)*, Atene, 257 – 263.
- Rocchetti 1969-1970: L. Rocchetti, "Depositi sub-micenei e protogeometrici nel dintorni di Festos" in *ASAtene* 47-48, (n.s.31-32), 41-70.
- Rocchetti 1974: L. Rocchetti, "Materiali ceramici a Festos fra il XIII ed il X sec a.C" in *Antichità Cretesi, Studi in onore di Doro Levi.Vol.II Cronache di Archeologia*13, 149-152
- Rocchetti 1988-1989: L. Rocchetti, "La ceramica della necropoli di Curtes" in *ASAtene* 66-67 (n.s.48-49), 173-257.
- Rocchetti 1990: L.Rocchetti, "La necropoli di Curtes" in *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'(2)*, 261-265.

- Rohde 1952: E.Rohde, *Phyche. Le culte de l' ame chez les Grecs et leur croyance a l' immortalite*, Parisi.
- Rutkowski and Nowicki 1990: B.Rutkowski and K.Nowicki, "Report of Investigations in Greece VI Studiew in 1988-1989" in *Archaeologia 41* (1990), 113-125.
- Sackett 1976: L.H.Sackett,"A new figured krater from Knossos" in *BSA 71*, 117-150.
- Sakellarakis and Sakellaraki 1992: I.Sakellaraki & E.Sakellaraki, "Archanes-Phourni" in *The Aerial of Ancient Crete, Berkeley and Los Angeles*, eds J.W.Myers, E.E. Myers and G.Cadogan, 54-58.
- Sakellarakis and Sakellaraki 1997: I.Sakellaraki & E.Sakellaraki, *Archanes, Minoan Creta in a New Light*, Ammos Publications.
- de Santerre 1951: H.G. de Santerre, "Chronique des Fouilles en 1952" in *BCH 77*, 190-242.
- de Santerre 1953: H.G. de Santerre, "Chronique des Fouilles en 1952" in *BCH 77*, 190-242.
- Sapouna-Sakellaraki 1990: E.Sapouna-Sakellaraki, "Archanes a l' Epoque Mycenienne" in *BCH 114*, 67-102.
- Sarkady 1975: J.Sarkady, " Outlines of the Development of Greek Society in the Period between the 12th and 8th Centuries B.C". in *ActaAntHung 23* (1975), 107-125.
- Savignoni 1904: L. Savignoni, "Scavi e scoperte nella necropoli di Phestos" in *MonAnt 14*, 501-666.
- Saxe 1970: A.A.Saxe, *Social dimensions of mortuary practices, Ph.D.thesis*, Michigan University.
- Schachermeyer 1938: F. Schachermeyer, "Vorbereich uber eine Expedition nach Ostkreta" in *AA 53*, 466-480.
- Seager 1907: R.B.Seager, "Report of Excavation at Vasilike, Crete in 1906" in *Transactions of the Free Museum of Science and Art (University Museum), Vol. II, Part 2*, Philadelphia, 111-132.
- Seager 1909: R.B.Seager, "Excavations on the Island of Mochlos, Crete, in 1908" in *AJA 13*, 272-303.
- Seiradaki 1960: M,Seiradaki, "Pottery from Karphi" in *BSA 55*, 1-37.

- Sergi 1901: G.Sergi, "Cretan expedition XIV, Notes upon the skulls of Erganos" in *AJA* 1901, vol.V, 315-318.
- Stefani 1930-1931: E.Stefani, "La Grande Tomba a Tholos di Haghia Triada in *ASAtene* 13-14, 147-154.
- Scoperte 1904: S.E.Scoperte, "Nella Necropoli di Phaestos" in *SIMA* XIV, 503-651.
- Shaw 1989: J.W.Shaw, "Phoenicians in Southern Crete in *AJA* 93, 1989, 165-183.
- Shaw and Shaw 2000: W.Shaw and M.Shaw, *Kommos IV, The Greek Sanctuary, part 1*, Princeton University.
- Sjogren 2001: L. Sjogren, *Sites, Settlements and Early Poleis on Crete (800-500 BC)*, PhD diss. Dept. of Classical Archeology and Ancient History, University of Stockholm.
- Smith 2002: R.A.K. Smith, *The Tombs of Mochlos and Myrsini: Pottery and Cultural Regionalism in Late Minoan III Crete*, PhD diss., Bryn Mawr College.
- Snodgrass 1971(2000): A.M.Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, New York.
- Snodgrass 1977: A.M.Snodgrass, *Archaeology and the Rise of the Greek State*, Cambridge.
- Snodgrass 1980: A.M.Snodgrass, *Archaic Greece, The Age of Experiment*, London.
- Soles 1992: J.Soles, *The Prepalatial Cemeteries at Mochlos and Gournia and the House Tombs of Bronze Age Crete in Hesperia Supp.XXIV*, Princeton.
- Soles 2001: J.Soles, "Reverence for Dead Ancestors in Prehistoric Crete in *Potnia, Deities and Religion in the Aegean Bronze Age, Aegaeum* 22, eds. R.Laffineur & R. Hagg., Eupen, Belgium, 229-236.
- Sourvinou-Inwood 1983: C.Sourvinou-Inwood, "A Trauma in Flux: Death in the 8th Century and After" in *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.*, ed. R.Hagg, Stocholm, 33-49.
- Stampolidis 1990: N.Stampolidis, "Eleutherna on Crete, an interim report on the Geometric-Archaic Cemetery" in *BSA* 1990, 375-403
- Stampolidis 1992: N.Stampolidis, "Four Ivory Heads from the Geometric/Archaic Cemetery at Eleutherna" in *Ivory in Greece and the Eastern Mediterranean from the Bronze Age to the Hellenistic Period, British Museum Occasional Paper* 85, ed. J.L.Fitton, London, 141-153.

- Stampolidis 1993: N.Stampolidis, *Ancient Eleutherna III.1. The Geometric-Archaic Necropolis at Orthi Petra*, Rethymnon.
- Stampolidis 1995: N.Stampolidis, "Homer and the Cremation Burials of Eleutherna" in *Homeric Questions. Essays in Philology, Ancient History and Archaeology, Including the Papers of a Conference Organized by the Netherlands Institute at Athens (15 May 1993)*, ed. J.P.Crielaard, Amsterdam, 289-307.
- Stampolidis 1996a: N.Stampolidis, *Eleutherna. Sector III.3. Reprisals. Contribution to the Study of Customs of the Geometric-Archaic Period*, Rethymnon.
- Stampolidis 1996b: N.Stampolidis, "Recenti scavi a Eleutherna" in *Atti e Memorie del secondo congresso internazionale di micenologia. III Archeologie*, eds E.de Miro, L.Godart and A.Sacconi, Rome, 1485-1488.
- Stampolidis 1998: N.Stampolidis, "Imports and Amalgamata: the Eleutherna Experience" in *Eastern Mediterranean Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th – 6th cent.B.C.*, Rethymnon, 175-186.
- Stampolidis 2008: N.Stampolidis, *Ancient Eleutherna, west sector*, Athens.
- Starr 1961: Ch.G. Starr, *The Origins of Greek Civilization*, New York.
- Starr 1977: Ch.G. Starr, *The Economic and Social Growth of Early Greece*, New York.
- Taplin 1992 : O.Taplin, *Homeric Soundings, The Shaping of the Iliad*, Oxford.
- Taramelli 1899: A.Taramelli, "Ricerche Archeologiche Cretesi" *MonAnt* 9, 285-446
- Taramelli 1901a: A.Taramelli, "Cretan expedition XII, Notes on the Necropolis of Courtes" in *AJA* 1901, vol.V, 294-301.
- Taramelli 1901b: A.Taramelli, "Cretan expedition XX.A Visit to the Grotto of Camares on Mount Ida" in *AJA* 1901, vol.V, 437-451..
- Themelis 1992: P.Themelis, "Eleutherna" in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 91-95.
- Thomas 1976: C.G.Thomas, "From Wanax to Basileus, Kingship in the Greek Dark Age" in *HispAnt* 6 (1976), 187-207.
- Tomlinson 1995: R.A.Tomlinson, "Archaeology in Greece 1994-1995", in *AR* 41, 1-74.
- Tomlinson 1996: R.A.Tomlinson, "Archaeology in Greece 1995-1996", in *AR* 42, 1-47.

- Touchais 1977: G.Touchais, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1976" in *BCH 101*, 513-666.
- Touchais 1985: G.Touchais, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1984" in *BCH 109*, 759-862.
- Touchais 1998: G.Touchais, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1996 et 1997" in *BCH 122*, 705-988.
- Touchais 1999: G.Touchais, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Crece en 1998" in *BCH 123*, 635-848.
- Touchais, Huber & Philippa-Touchais 2000: G.Touchais, G.Huber & S.and A. Philippa-Touchais, "Chronique des Fouilles et Decouvertes Archeologiques en Grece en 1999" in *BCH 124*, 753-1023.
- Tsipopoulou 1991α: M.Tsipopoulou, *Archaeological Survey at Aghia Photia, Siteia*, Partille, Sweden.
- Tsipopoulou 1991β: M.Tsipopoulou, "Ceramica dei periodi subminoico geometrico ed orientalizzante in Creta orientale" in *Seminari Consiglio Nazionale delle Ricerche Istituto per gli studi Micenei ed Egeo-Anatolici 1990*, 137-165.
- Tsipopoulou 1995: M.Tsipopoulou, "LMIII Sitia, Patterns of Settlement and Land Use" in *Achlada, Scavi ricerche della Missione Greco-Italiana in Greta Orientale (1991-1993)*, Rome, 177-192.
- Tsipopoulou 1997: M.Tsipopoulou, "Phatsi Droggara: un Depot de Ceramique de la Fin de l' Age du Bronze et du Debut de l' Age du Fer Provenant de Crete Orientale." in *La Crete Myceniennne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisee par l' Egole francaise d' Athenes 26-28 Mars 1991. BCH Suppl. 30*. eds. J.Driessen and A.Farnoux, Paris, 455-484.
- Tsipopoulou 2004: M.Tsipopoulou, "Halasmenos, Destroyed but not Invisible: New Insights on the LM IIIC Period in the Isthmus of Ierapetra, First Presentation of the Pottery from the 1992-1997 Campaigns" in *Crete beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference*, eds. L.P.Day, M.Mook and J.D.Muhly, Philadelphia, 103-123.
- Tsipopoulou 2006: M.Tsipopoulou, "Eteocretan Geometric Revisited: The Pottery from the Geometric Burial Cave at Kephala, Piskokephalo, Siteia" *paper given at International Coloquium, in Crete in the Geometric and Archaic Period, 27-29th of January 2006 in Library of the German Archaeological Institute at Athens*.

- Tsipopoulou and L. Vagnetti 1997: M.Tsipopoulou and L.Vagnetti, “Workshop Attributions for Some Late Minoan III East Cretan Larnakes”, in *TEXNH Craftsmen Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age, Aegaeum 16*, eds. R.Laffineur and P.B.Betancourt, Eupen, Belgium, 473-477.
- Tsipopoulou and L. Vagnetti 1999: M.Tsipopoulou and L.Vagnetti, “A Bath-tub Larnax from Tourloti (Siteia), East Crete” in *SMEA 41*, 123-143.
- Tsipopoulou and Coulson 2000: M.Tsipopoulou and W.Coulson, “Halasmenos-Kataleimata” in *One Hundred Years of American Archaeological Work on Crete*, eds.J.D.Muhly and E.Sikla, Crete 2000, Athens, 102-115.
- Tsipopoulou and L. Vagnetti 2006: M.Tsipopoulou and L.Vagnetti, “Late Minoan III Evidence from Kritsa, Mirabello” in *Πεπραγμένα του Θ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α’ (1)*, 201-210.
- Vasilakis 1992: A.Vasilakis, “Tylissos” in *The Aerial Atlas of Ancient Crete. Berkeley and Los Angeles*, eds E.E.Myers and G.Cadogan, 272-275.
- Di Vita 1991: A.Di Vita, “Gortina in eta geometrica” in *La transizione dal Miceneo all’alto Archismo, dal palazzo alla citta, Roma, 14-19 marzo 1988*, Roma, 309-319.
- Viviers 1997: D.Viviers, “Itanos” in *A.D. 52 (B’3)*, 1052-1053.
- Wallace 2003: S.Wallace, “The perpetuated past: Re-use or continuity in material culture and the structuring of identity in Early Iron age Crete” in *BSA 2003, v. 98*, 251- 277.
- Wallace 2006: S.Wallace, “The Gilded cage? Settlement and Socioeconomic change after 1200 B.C: A comparison of Crete and other Aegean regions” in *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the age of Homer, Edinburgh*, 619-664.
- Walter 1940: O.Walter, “Archaologische Funde in Grienhenland von fruhjahr 1939 bis fruhjahr 1940“ in *AA 1940*, 121-208.
- Walter 1942: O.Walter, “Archaeologische Funde in Griechenland von fruhjahr 1940 bis herbst 1941” in *AA 1942*, 99-200.
- Warren 1979: P.M.Warren, “Knossos, Stratigraphical Museum in *A.D. 34 (B’2)*, 385-389.

- Warren 1983: P.M.Warren, "Knossos, Stratigraphical Museum Excavations, 1978-1982, Part II" in *AR* 20, 63-87.
- Watrous 1980: L.V.Watrous, "J.D.S. Pendlebury's Excavations in the Plain of Lasithi. The Iron Age Sites" in *BSA* 75, 269-283
- Watrous 1981: L.V.Watrous, "Ancient Settlement in the Plain of Lasithi" in *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α' (2)*, 638-642.
- Watrous 1982: L.V.Watrous, *Lasithi, A History of Settlement on a Highland Plain in Crete. Hesperia Suppl. 18*, Princeton.
- Watrous 1994: L.V.Watrous, "Review of Aegean Prehistory III: Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period" in *AJA* 98, 695-753.
- Watrous et al. 1993: L.V.Watrous, "A Survey of the western Mesara Plain in Crete" in *Hesperia* 62, 191-248.
- Watrous et al. 2000: L.V.Watrous, "Economy and Society in the Gournia Region of Crete. A Preliminary Report on the 1992-1994 Field Seasons of the Gournia Project." στα *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α' (3)*, 471-484.
- Watrous, Hadzi-Vallianoiu and Blitzer 2004: L.V.Watrous, D.Hadzi-Vallianoiu and H.Blitzer, *The Plain of Phaistos. Cycles of Social Complexity in the Mesara Region of Crete. Monumenta Archaeologica 23*, Los Angeles.
- Webster 1958: T.B.L. Webster, *From Mycenae to Homer*, London.
- Welch 1899-1900: F.B.Welch, "Knossos III, Notes on the Pottery" in *BSA* 6, 85-92.
- West 1988: M.L.West, "The Rise of the Greek Epic" in *JHS* 1988, 151-172.
- Wide 1899: S.Wide, "Geometrische Vasen auf Griechenland" in *Jdl* 14, 26-43.
- Whitley 1991: J.Whitley, "Social diversity in Dark Age Greece" in *B.S.A.*, v.86, 341- 365.
- Whitley 1992: J.Whitley, "Praisos" in *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, eds J.W.Myers, E.E.Myers and G.Cadogan, Berkeley and Los Angeles, 256-281.
- Whitley 1998: J.Whitley, "From Minoans to Eteocretans: the Praisos Region 1200-500 BC" in *Post-Minoan Crete, Proceedings of the First Colloquium on Post-Minoan Crete Held by the British School at Athens and the Institute of Archaeology, University College London, 10-11 November 1995*, eds W.G.Cavanagh and M.Curtis, Nottingham, 27-39.

- Whitley 2001: J. Whitley, *The Archaeology of Ancient Greece*, Cambridge.
- Whitley 2003: J. Whitley, "Archaeology in Greece 2002-2003" in *AR* 49, 1-88.
- Whitley 2004: J. Whitley, "Archaeology in Greece 2003-2004" in *AR* 50, 1-92.
- Whitley 2005: J. Whitley, "Archaeology in Greece 2004-2005" in *AR* 51, 1-118.
- Whitley, Prent & Thorne 1999: J. Whitley, M. Prent & S. Thorne, "Praisos IV: A Preliminary Report on the 1993 and 1994 Survey Seasons" in *BSA* 94, 215-264.
- Woodward 1924: A. M. Woodward, "Archaeology in Greece 1922-1924" in *JHS* 44, 254-280.
- Woodward 1929: A. M. Woodward, "Archaeology in Greece 1928-1929" in *JHS* 49, 220-239.
- Young 1937: G. M. Young, "Archaeology in Greece 1936-1937" in *JHS* 57, 119-146.
- Young 1938: G. M. Young, "Archaeology in Greece 1937-1938" in *JHS* 58, 217-239.

ΔΙΑΔΥΚΤΙΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ (INTERNET)

<http://icevo.cnr.it/recherche/krtsa.htm> (accessed 3-38-2005) Tsipopoulou, L.Vagnetti and P.Belli 2005: M.Tsipopoulou, L.Vagnetti & P.Belli, “Kritsa (Creta Orientale) – Recherche Greco-italiane in localita Lakkoi.”.

<http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/omhros/>

<http://www.rethnea.gr/article>

<http://www.tovima.gr/culture/article>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α
ΒΟΡ. ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ
ΚΝΩΣΟΥ

ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΚΝΩΣΟΥ

ΧΡΟΝΟΛ	ΤΑΦΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ			ΑΓΓΕΙΑ	ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ			
		ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ	ΚΑΥΣΗ	ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΣ		ΧΑΛΚ.	ΣΙΔ	ΧΡ-ΑΣ	ΆΛΛΑ ΥΛΙΚΑ
Μ/ΥΓ-ΠΑ	1-ΝΔ		7		18	1	1		1
ΥποΜ	2-ΝΔ	1	1		3	1Π	5(1Π)		3
ΥΓ	8-ΝΔ				2				
	9-ΝΔ			1-ΠΑΙΔΙ	2-1ΤΑΦ ΠΙΘ	1	2		
ΠΠρΓ-Α	13-ΝΑ		12 & 1-ΕΦ		51-1Χ	1	1		2
ΥΓ-ΥΑ	14-ΝΑ		4		52(4 ΤΕΦΡ)		2		5
ΥποΜ-ΜΓ	16-ΝΑ	1			3		1		1
ΥποΜ-ΜΓ	18-Ν	2(1ΕΦ)	1		34		2		7(1 ΜΕ ΧΡΥΣ)
ΥΓ-ΠΑ	19-ΝΑ		6(1ΜΕΣ&1Α)		29	2	1		2
ΥποΜ-Α	24-ΝΔ	1	;		10	1	4		4
ΥποΜ-ΥΑ	25-ΝΔ	1			6	10	2		1
ΥποΜ-ΥΑ	26-ΝΑ	4	2		20	7	1	1&1	2
ΥΠρΓ-ΠΑ	28-ΝΑ	1	1Ε&1Π		20	3	5		2
ΠΠρΓ-ΥΑ	30-ΝΔ		1;		9	2	2		6
ΥΜΙΙΙ,ΠΓ-ΥΓ	31-ΝΑ	1(ΠΑΙΔΙ)			37				2
Π/ΜΠρΓ-ΥΑ	34ΝΔ		1-3;		40	12	1		12
ΥποΜ-ΥΑ	40ΝΑ-ΝΔ	3(1Ν)	1		46	2	7	2&1	5
;	44ΝΔ						1		
ΠΠρΓ-ΥΑ	45ΝΔ				8	4	2	1ΠΕ	2
ΥποΜ-ΥΑ	48-ΝΔ		1;		16	14	3	1	4
ΠΠρΓ-ΠΓ	55-ΝΑ	2(1Α&1Γ)			4				
ΥποΜ-ΥΑ	56-ΝΔ		;		40	19(4Π)	4	1Δ	7

ΧΡΟΝΟΛ	ΤΑΦΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ	ΚΑΥΣΗ	ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΣ	ΑΓΓΕΙΑ	ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ					
		ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ				ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΣ	ΧΑΛΚ.	ΣΙΔ	ΧΡ-ΑΣ		ΆΛΛΑ ΥΛΙΚΑ
ΥΑ	57-ΝΔ		;		11	2(1Π)				4	
ΥΠρΓ-ΥΑ	59-ΝΔ		;		6	2		1Δ		2	
ΠΠρΓ-ΥΑ	60-ΝΔ	1	1		38	6(1Π)	6(2Π)			4	
ΥποΜ-ΠΑ	61-ΝΔ		;		3						
ΥΠρΓ-ΥΓ	63-ΝΑ		1		9						
ΠρΓΒ-ΥΑ	65-				9					2	
ΠΑ-ΥΑ	69-ΝΑ			1	3						
ΠρΓΒ-ΥΑ	75-Δ		40-50		226	22	55	2-		11	
ΥΓ-Α	76-ΝΑ	2			5						
ΥΓ-Α	78-ΝΑ			1(ΝΗΠΙΟ)	12	6		2-3(1Δ)		16	
ΥΓ-Α	79-ΝΑ		2;		9						ΤΑΦΗ ΖΩΩΝ-4
ΠΠρΓ	80-ΝΔ		;		2						
ΠΠρΓ-ΥΑ	82-ΝΑ	1;			15	1				9	
ΥΜΙΙΒ-ΥΓ	85-ΝΑ	1	1;		2						
Α	86-ΝΔ	1				4	1				
ΥΜΙΙΑ-Β-ΥΑ	98-ΝΑ	3		1	21	4		5-		1	
ΠΠρΓ-ΠΓ	100-ΝΔ	2(Α&Γ)			79	14	11			11	
ΥΜΙΙΑ-Β-ΥΓ	103-ΝΔ				2						
ΠρΓΒ-ΠΑ	104-ΝΑ		1		129	5	3	1-		3	
Γ	105-ΝΑ				ΟΣΤΡΑΚΑ						

ΧΡΟΝΟΛ	ΤΑΦΟΙ	ΤΑΦΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ			ΑΓΓΕΙΑ	ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ				
						ΧΑΛ Κ.	Σ Ι Δ	ΧΡ-ΑΣ	ΆΛΛΑ ΥΛΙΚΑ	
ΥΓ-ΠΑ	163-ΝΔ	ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ	ΚΑΥΣΗ 2	ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΣ Σ	9					ΑΛΟΓΟ 5 ΕΤΩΝ
ΥΓ-ΠΑ	168-ΝΔ				1		1			
ΥΠρΓ-ΠΑ	175-ΝΔ		5-6;		75	10	2 7			
;	176-		1;			1				
ΥΠρΓ-ΠρΓΒ	182-ΝΔ	ΠΑΙΔΙΚΗ			2	1	1-			
ΥποΜ	186-ΝΔ	1	1		1	2	2		2	
ΥποΜ	200-ΝΔ		1Γ		4	2	5-		6	ΠΛΟΥΣΙΑ ΤΑΦΗ
ΥποΜ	201-ΝΔ		3 (Α&Γ) & 1Π;			12	2	1-	5	
;	202-ΝΔ		;							
ΥποΜ-ΥΠρΓ	207-ΝΔ	1;			77(ΑΤΤΙΚΗ)	4	1		1	
ΥποΜ	208-ΝΔ				1	2	4	1-	1	
ΥΠρΓ-Α	218-ΝΑ	1	13(ΜΓ-Α)		140	11	2 4		2	
ΠΠρΓ-ΥΑ	219-ΝΑ(Μ)	5	3(2Α(1Μ)1ΕΦ		100(ΚΥΠΡ-ΕΥΒ)	59	7 8	1-	34	
Α	221-ΝΔ				1	1	1			
ΥποΜ	222-ΝΑ	1			1					
Π/ΜΠρΓ-Α	229-ΝΔ		3(1Α,1Γ)		35	1		1-	6	
ΜΠρΓ-ΠρΓΒ	242-ΝΔ				2	1				
;	247-Δ						1			

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β
ΠΙΝΑΚΕΣ
ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ										
ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ										
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΠΕΡΙΟΧΕΣ	ΘΕΣΕΙΣ	ΘΟΛΩΤΟΙ	ΘΑΛΑΜΟΕΙΔΕΙΣ	ΛΑΚΚΟΕΙΔΕΙΣ	ΠΙΘΟΤΑΦΕΣ	ΤΑΦ ΣΠΗΛΛΑΙΑ./ΚΟΙΛ ΒΡΑΧ.	ΆΛΛΟΙ ΤΑΦΟΙ	ΧΡΟΝ/ΣΗ	
ΤΕΜΕΝΟΥΣ	ΦΟΙΝΙΚΙΑ	ΦΟΙΝΙΚΙΑ		1;					ΠρΓ-Γ	
		ΔΡΑΚΟΥΛΙΑΡΙ					1		ΠΠρΓ	
		ΤΕΙ			1				ΥΓ	
	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΦΥΘΙΕΣ			6					ΥΜΙΙΙΓ-ΠΑ
		ΒΡΩΜΟΝΕΡΟ			3					ΠρΓ-Α
		ΚΑΤΩ ΛΑΚΚΟΣ					1			ΥΜΙΙΙΓ/ΥπΜ
		ΦΟΥΡΝΙ		1						ΥπΜ
		ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ					1			ΥΜΙΙΙΓ/ΥπΜ
		ΑΓΙΟΣ ΒΛΑΣΗΣ							ΚΕΡΑΜΙΚΗ	Γ
	ΠΕΔΙΑΔΟΣ	Ν.ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΣ			1					Γ
		ΠΡΟΦ.ΗΛΙΑΣ							ΑΓΝΩΣ ΤΥΠΟΥ	ΠρΓ-Γ
		ΤΣΑΓΚΑΡΑΚΗ							ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΠρΓ-Γ
		ΕΡΓΑΝΟΣ	ΞΕΝΟΤΑΦΙΑ	3						ΥΜΙΙΙΓ-ΠΓ
ΠΕΔΙΑΔΟΣ	ΠΑΝΑΓΙΑ		6						ΥπΜ-ΠρΓ	
	ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ	ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	1						ΠρΓ-Γ	
		ΚΕΛΛΙΑ						1		ΠρΓ
	ΑΡΚΑΔΕΣ	ΣΕΛΙ	10				167			ΥπΜ-ΠΑ
		ΚΟΦΙΝΑ			4					:
	ΕΛΤΥΝΑ	ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΙ						1		ΠρΓ
		ΚΟΥΝΑΒΟΙ		2	8	6	2			ΥπΜ-ΜΠρΓ
	ΕΛΙΑ					7			ΥΓ/ΠΑ	
	ΑΛΗΤΖΑΝΗ					1			Γ	
	ΑΝΩΠΟΛΗ					15			ΠρΓ-Γ	
	ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΚΑΒΟΥΣΙ					1		ΠρΓΒ-ΥΓ	
	ΣΤΑΜΝΙΟΙ					2		ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΥΓ	
	ΑΙΤΑΝΙΑ	ΦΟΝΙΑΣ						2		Γ
ΓΡΙΔΙΑ						1			Γ	
ΓΟΥΒΕΣ				1				ΥΑ		
ΚΡΑΣΙ			2						ΥΜΙΙΙΓ-ΠΓ	
ΛΥΚΤΟΣ	ΑΛΩΝΑΣ					2			ΠΑ	

ΤΑΦΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ									
ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ									
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΠΕΡΙΟΧΕΣ	ΘΕΣΕΙΣ	ΘΟΛΩΤΟΙ	ΘΑΛΑΜΟΕΙΔΕΙΣ	ΛΑΚ/ΔΕΙΣ-ΚΙΒ.	ΠΙΘΟΤΑΦΕΣ	ΤΑΦ ΣΠΗΛΛΙΑ/ΚΟΙΛ ΒΡΑΧ.	ΆΛΛΟΙ ΤΑΦΟΙ	ΧΡΟΝ/ΣΗ
ΠΕΔΙΑΔΟΣ	ΚΑΤΩ ΒΑΘΕΙΑ	ΚΑΜΙΝΙΑ		1		1			ΠΑ
	ΚΟΧΑΡΙ	ΡΙΖΑ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	Γ-Α
	ΜΑΛΙΑ	ΤΡΟΧΑΛΟΙ			1				Γ
		ΑΓΙΑ ΠΕΛΑΓΙΑ		1-ΔΡΟΜΟ Τ _α					Γ
		ΝΗΣΟΣ ΧΡΙΣΤΟΣ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	Γ
	ΝΙΠΙΔΙΤΟΣ							ΚΕΡΑΜΙΚΗ	Γ
	ΣΜΑΡΙ	ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ				1		ΤΑΦ ΠΕΡ 1	ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ
		ΡΙΖΑ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΥπΜ-Α
		ΒΑΘΙΑΝΟΣ ΚΑΜΠΟΣ			1				ΥπΜ/ΠρΓ
		ΖΙΝΤΑ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	Γ
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	ΛΙΓΟΡΤΥΝΟΣ			1					Γ
	ΡΟΤΑΣΙ	ΕΜΠΑΣΟΣ	2						ΠρΓ-ΠΑ
		ΦΑΡΜΑΚΑΡΑ							Γ
		ΡΟΤΑΣΙ	1						ΠρΓ-ΠΑ
		ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙ							Γ
ΜΑΛΕΒΙΖΙΟΥ	ΠΡΙΝΙΑΣ	ΠΑΤΕΛΑ(680)	14	200		ΤΑΦ.ΠΕΡ.15	ΥΜΙΙΙΓ-Α
	ΚΡΟΥΣΩΝΑΣ	ΧΑΛΕΠΑ				2		:	ΠρΓ
		ΛΟΦΟΣ ΚΟΥΠΟΣ				1			Γ
		ΛΙΒΑΔΙΩΤΙ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΥΓ-ΠΑ
	ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	ΚΟΛΛΥΒΑ ΜΕΤΟΧΙ		1					ΥπΜ-Γ
	ΑΓΙΑ ΠΕΛΑΓΙΑ			1					ΥΜΙΙΒ-ΠρΓ
	ΚΑΥΡΟΧΩΡΙ	ΚΑΥΡΟΧΩΡΙ						ΑΓΝ.ΤΥΠΟΥ	Γ
		ΞΕΠΕΤΡΑ						ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΥπΜ/ΠρΓ
	ΣΤΑΥΡΑΚΙΑ					2			ΥΓ
	ΤΥΛΙΣΣΟΣ	ΑΤΣΟΛΟΥ		1					ΥπΠ-ΠρΓ
	ΠΕΤΡΕΣ				2			Γ	
	ΤΥΛΙΣΣΟΣ			1			ΚΕΡΑΜΙΚΗ	ΥΜΙΙΒ-Γ	
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	ΚΟΥΡΤΕΣ		3						ΥΜΙΙΙΓ-Α
	ΓΟΡΤΥΝΑ	ΑΓ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	1						ΜΠρΓ-ΥΠρΓ
		ΑΡΜΗ						ΑΓΝ.ΤΥΠΟΥ	Γ
	ΠΕΤΡΟΚΕΦΑΛΗ	ΜΥΛΟΙ			1				:

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ					ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ			
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΥΣΗ					ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ	ΣΙΔΕΡΟ
			ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ				
ΥΜΙΙΙ-ΥΠΜ	ΑΤΣΙΠΑΔΕΣ	ΤΑΦΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ				21;Κ	1Ε	X			6
ΥΜΙΙΙ-ΥΠΜ			2Κ								2
ΥΠΜ	ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	2Κ(Η35-45)					X			1 20
ΠρΓ		ΤΑΦΙΚΟ ΑΓΓΕΙΟ					1Ε	X*			
ΥΠΜ	ΜΕΣΟΝΗΣΙΑ						1Ε	X			
ΜΠρΓ-ΠΑ	ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ	ΑΠΟΤΕΦ Α&Κ	ΧΚ(Η19-55)	ΧΚ(Η19-55)				X	X	X	ΧΟ
		Θ.ΤΑΦΟΣ Α1Κ1	141Κ					X	X/A	X	ΧΟ
ΠΑ		ΜΝΗΜΕΙΟ Α1Κ1	1Κ							X	
ΥΓ-ΠΑ		ΑΥΤΟΝ ΠΥΡΕΣ	ΧΚ(Η18-55)	ΧΚ(18-55)							
ΥΓ/ΠΑ		ΛΛ/90-91	1Κ(Η30)	1Κ				X		X	ΧΟ
ΥΓ/ΠΑ			1Ε(Η30-40)								X
ΥΓ		4Λ/92		1Ε(Η16-21)							
Γ-Α		ΤΑΦΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ	ΧΕ	ΧΕ	ΧΕ	ΧΕ	ΧΕ				
ΜΓ-ΠΑ		5Ψ ΠΙΘΟΤΑΦΕΣ	1Κ	6ή7Ε				X	X	X	
		Θαλῶης Τ Α1	1Ε(Η60-70)	3Ε(Η19-42)				X	X		X
			1Κ(Η29-35)								X
ΥΓ-ΠΑ		ΑΝΟΙΧΤΕΣ ΤΑΦΕΣ		ΧΕ		1Ε		X	X	X	
ΠΑ		ΚΤΙΡΙΟ Μ		2Ε(Η72&28)	2ΓΕ			X	15";X/A		

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ			
	ΚΝΩΣΟΣ										
	ΑΓ.ΙΩΑΝΝΗΣ	ΘΑΛ/ΕΙΔΕΙΣ									
ΠρΓ-ΠρΓΒ		ΤΙ	2Ε&ΧΚ						59		X
ΠρΓ		ΤΙΙ	1Ε						3		X
ΠρΓ		ΤΙΙΙ	1Κ						6		X
ΥπΜ-ΜΠρΓ		ΤΙV	1Κ&1Ε						3		X
ΠρΓ-ΥΠρΓ		ΤV	2Κ						26	4Χ&2Α	X
ΥπΜ-ΜΠρΓ		ΤVΙ	3Ε				1Ε		4		X
ΥπΜ-ΠρΓ		ΤVΙΙ	1Ε						1		
ΥπΜ-ΥΠρΓ		ΤVΙΙΙ	1Ε&ΧΚ						15		X
ΥπΜ		Τ1959		1Ε	1Ε				3		ΧΠ
ΥΜΙΙΙ-ΥπΜ	ΛΟΦ ΚΕΦΑΛΑ	7 Θαλ/δεις.		2Ε	2Ε				66(15)	Χρ	ΧΚ
ΜΓ/ΥΓ		ΠΙΘΟΣ	1Κ								
ΥπΜ		Θολωτος	3Ε						23(19)		7Πε
ΠρΓ-ΠΑ		θαλ/ειδής1957	ΧΚ						X	X	
	ΦΟΡΤΕΤΣΑ	Θαλ/δεις									
ΥπΜ		ΤΙΙ	ΧΚ						20		
ΠρΓ		ΤVΙ	3ή4Κ(1&Γ)						45	9Χρ	X
ΠρΓ		ΤΘ	;						20		X
ΠρΓ		ΤΧΙ		3Κ	1Κ				35	4Χρ	ΧΟ
ΠρΓ		ΤΙV	ΧΚ						12		
ΠρΓ		ΤV	1Κ						20		
ΠρΓ		ΤΙΙΙ	3Κ						8		4Πε
ΠρΓ		ΤΙΧ	;						4		2Πο
ΠρΓ-ΠρΓΒ		ΤL	3Κ				1Ε		64	1Χρ	1Πε
ΠρΓΒ		ΤΟD	4Κ						30	1	1Πε
ΠρΓ-ΥΓ		ΤLST	;						20		
ΠρΓ-Γ		ΤQ	;						1+		
ΠρΓ-ΥΓ		ΤΧ(1927)	21Κ(οικογ)						133	2Χρ	X

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ											
Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ											
ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
	ΚΝΩΣΟΣ		ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ	
	ΤΕΚΕ-										
A	ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ	Θαλ/δης							8		X
ΠρΓΒ-ΠΑ		Θολωτός	8;K						111	14Χρ&4Α	14
ΠρΓ-Α		Θαλ/δης							61	1Χρ	1
ΠρΓ-Γ		Θαλ/δης 1950	;K								
ΠρΓ		Θαλ/δης 1960	2K	2Ε					18		1Δ
		16Θαλ/δεις1975-76									
ΠρΓΒ-ΥΓ		ΤΑ	3K						7		
ΠρΓΒ-ΥΓ		ΤΒ							3		
ΠρΓ-ΥΓ		ΤΔ							43		4
ΠρΓ-ΥΓ		ΤΕ		1Ε	1Ε(Η18-21)				10		
ΠρΓ-Α		ΤΦ							14		
ΠρΓ-ΜΓ		ΤΓ							141		X
ΠΓ-Α		ΤΗ	ΧΚ						39		
ΠρΓ-ΥΠρΓ		ΤJ			1Ε&1Κ(Η30)				65	2ΧρΠε	1Πε κ.α
ΠρΓ-ΥΠρΓ		ΤΚ							5		
ΠρΓ-ΥΠρΓ		ΤL	1Ε;						18		
ΠρΓ-ΜΓ		ΤM	1Κ						22		
ΥΠρΓ-ΜΓ		ΤN	1Κ						41	2Χρ	3Πε κ.α
ΠρΓ-ΥΑ		ΤO	3Κ						48		
ΥΠρΓ-ΠρΓΒ		ΤΡ							2		
ΜΠρΓ-ΥΑ		ΤQ	3Κ						116	2ΧρΔ	ΧΠε
		5 Θαλ/εις 1982									
ΥΓ		Τ5							30		
		13 Θαλ/εις 1993									
ΠρΓ-ΠΑ		Τ1	3Κ&1Ε						12 κ.α		1Πε
ΠρΓ-ΠΑ		Τ2	3Ε						7		
ΠρΓ-ΠΑ		Τ3	3Κ								
ΠρΓ-ΠΑ		Τ4							X		X
ΠρΓ-ΠΑ		Τ5	1Κ						10		1Ε

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ											
ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
	ΚΝΩΣΟΣ		ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ	
	ΤΕΚΕ-										
	ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ										
		Θαλ/δεις 1993									
ΠρΓ-ΠΑ		T6	;							2	
ΠρΓ-ΠΑ		T7	1K							6	
ΠρΓ-ΠΑ		T8	;							2	
ΠρΓ-ΠΑ		T9	;								
ΠρΓ-ΠΑ		T10	2K							2	
ΠρΓ-ΠΑ		T11	;								
		3 Θαλ/δεις 2000									
Γ		TVII	;K						X		
Γ		TX	4K						X	1Χρ	Ε.&Πο
Γ		TXIII	;K						X	1Χρ	X
ΜΠρΓ	ΙΣΟΠΑΤΑ	Θαλ/δης		1Ε						2	Δ
ΠρΓ	ΚΑΛΛΙΘΕΑ	Θαλ/δεις	;						X		
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ	Stratigraphical	Κτηριο						ΧΕ			
	ΜΑΥΡΟ ΣΠΗΛΑΙΟ	Θαλ/δεις									
Γ		TIV						14Ε	ΧΚ		
Γ		TVII	2Ε								
Γ		XVII							Πίθοι		1Πε, κ.α
	ΗΡΑΚΛΕΙΟ										
	ΑΤΣΑΛΕΝΙΟ	Θαλ/δεις									
ΠρΓΒ-ΠΑ		TA	17K							60	
ΠρΓ-ΠρΓΒ		TB	;							19	
Γ-ΠΑ		TΓ	;							40	
ΥΠρΓ-ΠΑ	ΜΑΣΤΑΜΠΑΣ	Θαλ/δης1970	15K							93	X
ΥΓ-ΠΑ		Δρομος τάφου	1K							10	
ΥΠρΓ-ΥΑ			2K							11	

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΥΣΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
	ΗΡΑΚΛΕΙΟ		ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ	
ΠρΓ-ΥΓ/ΠΑ	ΜΑΣΤΑΜΠΑΣ	Θαλ/δης 1976	5Κ						X		1Πο
	ΦΟΙΝΙΚΙΑ										
ΠΠρΓ	ΔΡΑΚΟΥΛΙΑΡΗ	ΣΠΗΛΛΑΙΟ	1Κ						X		2Α&1Ο
ΥΓ	ΤΕΙ	Θαλ/δης	4Κ						27		
	ΑΡΧΑΝΕΣ										
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΦΥΘΙΕΣ	6 ΚΤΙΣΤΟΙ ΤΑΦΟΙ	;						15		
ΥΜΙΙΙΓ/ΥΠΜ		ΛΑΡΝΑΚΑ	1Κ						4		
ΠρΓ-ΠΑ	ΒΡΩΜΟΝΕΡΟ	3 ΤΑΦΟΙ	3Κ						39		1
ΥΜΙΙΙΓ/ΥΠΜ	ΚΑΤΩ ΛΑΚΚΟΣ								1		1Ο
ΥΠΜ	ΦΟΥΡΝΙ	ΘΟΛΩΤΟΣ D	3Ε								1Πο
ΠρΓ	ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΙΘΟΣ	2Ε						1		
	ΕΡΓΑΝΟΣ	ΘΟΛΩΤΟΙ/ΟΙΚ.									
ΥΠΜ		ΠΡΩΤΟΣ	2Ε	1Ε	3Ε				5		
ΥΠΜ		ΔΕΥΤΕΡΟΣ	3Ε								
		ΤΡΙΤΟΣ (κατ/νος									
ΥΠΜ-ΠρΓ	ΠΑΝΑΓΙΑ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ									1Δ
		4 ΘΟΛΩΤΟΙ 1924	ΧΕ (ΤΒ 6-7)						X		
	ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ										
ΥΓ-ΠΑ	ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	28-30Κ						150		1Ε&1Πε
ΠρΓ	ΚΕΛΛΙΑ	ΣΠΗΛΛΑΙΟ	1Κ						X		1Πο
ΥΠΜ/ΠρΓ-Α	ΑΡΚΑΔΕΣ-Σελι	167 ΤΑΦ.ΠΙΘΟΙ	ΧΚ & ΧΕ						X	Χρ&Αρ	ΧΟ&Κ
		3 ΤΑΦ.ΠΕΡ.								5Χρ & Ας	ΧΚ
		9 ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ&ΧΚ						381>	Χρ & Ας	ΧΚ
	ΚΟΦΙΝΑ	4 ΘΑΛΛΔΕΙΣ	ΧΕ						13>		
	ΕΛΤΥΝΑ										
ΠρΓ	ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΙ	ΤΑΦ.ΑΓΓΕΙΟ	1Κ								
Γ	ΚΟΥΝΑΒΟΙ	2 ΤΑΦ.ΠΙΘ	3Ε						3		
ΥΠΜ-ΥΓ	16 ΤΑΦΟΙ	9 ΘΑΛΛΕΙΔΕΙΣ	8Ε & ΧΚ				2Ε		X		Χ0
		5 ΛΑΚ/ΔΕΙΣ	ΧΕ							1ΧρΔ	
		2 ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ&ΧΚ						118	1ΧρΔι	ΧΚ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ					ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΥΣΗ					ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ			
	ΕΛΙΑ									
ΥΓ/ΠΑ-Α	ΑΡΤΣΑ	1 ΘΑΛ/ΔΗΣ	7Κ					X		
Γ	ΑΛΗΤΖΑΝΗ	1 ΤΑΦ.ΑΓΓΕΙΟ	1Ε							
	ΑΝΩΠΟΛΗ	15 ΤΑΦ.ΠΙΘΟΙ	15Κ					X		
	ΕΠΙΣΚΟΠΗ									
ΠρΓΒ-ΥΓ	ΚΑΒΟΥΣΙ	1 ΤΑΦ.ΠΙΘΟΣ	1Κ					X		
ΥΓ	ΣΤΑΜΝΙΟΙ	2 ΛΑΚ/ΔΕΙΣ	2Ε							
	ΑΙΤΑΝΙΑ	1ΣΠΗΛΛΑΙΟ	1Κ						30	
Γ	ΦΟΝΙΑ	1 ΒΡΑΧΟΣΚ	1Ε						5	
Γ	ΓΡΙΔΙΑ	ΘΑΛ/ΔΗ	1Κ						4	
ΥΑ	ΓΟΥΒΕΣ	ΛΑΚ/ΔΗΣ	3Κ					X		1ΧΑ
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΚΡΑΣΙ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ	1>Ε					X	2ΧρΔ	ΧΟ
	ΛΥΚΤΟΣ									
ΠΑ-Α	ΑΛΩΝ ΑΣ	4 ΤΑΦ.ΑΓΓΕΙΑ	4Ε					X		ΧΚ
ΠΑ	ΚΑΤΩ ΒΑΘΕΙΑ	ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΑ	ΧΚ					X		
	ΚΟΧΑΡΙ									
Γ-Α	ΡΙΖΑ	ΤΑΦ.ΑΓΓΕΙΑ						X		
	ΜΑΛΛΙΑ									
Γ	ΤΡΟΧΑΛΟΙ	ΚΙΒΩΤΙΟΣΧ	ΧΚ						20	
Γ	ΑΓΙΑ ΠΕΛΑΓΙΑ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	1Κ&ΧΕ							
	ΣΜΑΡΙ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ	ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ	ΤΑΦ ΠΕΡΙΦ;	ΧΚ					X		
ΥΠΜ/ΠρΓ	ΒΑΘΙΑΝΟΣ ΚΑΜΠΟΣ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	1Ε					X		
ΠρΓΒ-ΥΓ	ΛΙΓΟΥΡΙΝΟΣ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	32Κ					X		
	ΡΟΤΑΣΙ									
ΠρΓ-ΠΑ	ΕΜΠΑΣΟΣ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ	40Κ		1Ε		1Ε		265	3Χρ
Γ	ΦΑΡΜΑΚΑΡΑ	ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΑ	ΧΚ					X		
Γ	ΡΟΤΑΣΙ	ΘΟΛΩΤΟΣ	40>Κ						250	Χρ
Γ	ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙ	ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΑ	ΧΚ						3	

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ					ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ		
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ					ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ			
	ΠΡΙΝΙΑΣ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ	680 ΤΑΦΟΙ ΠΑΤΕΛΑ	ΤΑΦ ΠΙΘΟΙ	ΧΚ							
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ		ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ							
		ΤΑΦ ΠΕΡΙΦΡ	ΧΚ					X	ΧΚ	
		ΘΑΛ/ΔΕΙΣ	ΧΚ			1Ε		X	ΧΚ	
		ΛΑΚ/ΔΕΙΣ	ΧΚ							
		ΤΑΦΕΣ ΖΩΩΝ	18(12ΑΛΟΓΑ)							
Γ-Α		200 ΤΑΦΠΙΘΟΙ	200Κ			ΧΕ		X		
	ΚΡΟΥΣΩΝΑΣ									
ΠρΓ	ΧΑΛΕΠΑ	ΤΑΦ ΠΙΘΟΙ				2Ε			3	
Γ	ΛΟΦΟΣ ΚΟΥΠΟΣ	ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΟ	1Κ					X		
ΥΠΜ-Γ	ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	ΧΚ						4	
ΥΓ	ΣΤΑΥΡΑΚΙΑ	ΛΑΚ/ΔΗΣ;	2Κ&1Ε							
	ΤΥΛΙΣΣΟΣ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΑΤΣΟΛΟΥ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	1Κ					X		ΧΑ&Κ
ΥΜΙΙΙΓ-Γ	ΤΥΛΙΣΣΟΣ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	3Ε					X	1ΑαΔ	ΧΔ
ΥΠΜ-ΠΓ	ΚΟΥΡΤΕΣ	3 ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ & ΧΚ						234	1Πο
	ΓΟΡΤΥΝΑ									
ΠρΓ	ΑΓ ΓΕΩΡΓΙΟΣ-ΓΕΩ	ΘΟΛΩΤΟΣ	ΧΚ					X		
Γ	ΑΡΜΗ	ΛΑΚ/ΔΕΙΣ	ΧΚ							
ΠΕΣ	ΠΕΤΡΟΚΕΦΑΛΗ	ΛΑΚ/ΔΗ	5>Κ						77	
ΠΜ-ΥΠΜ	ΒΑΛΗΣ	ΘΟΛΩΤΟΣ	14Ε			1Κ				3Κ
	ΦΑΙΣΤΟΣ									
Γ	ΑΓ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	ΧΚ						112	1Ε&2Κ
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΚΑΛΥΒΙΑΝΗ	ΘΑΛ/ΔΗΣ	3Κ						300	Ο
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ	ΛΙΛΙΑΝΑ	4 ΘΑΛ/ΔΕΙΣ	ΧΕ			1Κ		X		Δ
ΥΠΜ/ΠρΓ	ΛΟΓΙΑΔΙ		ΧΚ					X		
ΠρΓ	ΜΟΥΛΙΝΟ		3ή4Κ					X		1Πο
ΥΠΜ	ΤΑΦΟΣ 1954								13	3Κ
	ΚΑΜΑΡΕΣ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΣΟΠΑΤΟ	4 ΘΟΛΩΤΟΙ	7Ε					X		

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ													
Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ													
ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ				
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΥΣΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ	ΣΙΔΕΡΟ	
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ			
	ΠΕΔ ΛΑΣΙΘΙΟΥ												
ΥπΜ	ΑΓ ΓΕ ΠΑΠΟΥΡΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	ΧΕ									Ο	Ο
	ΚΑΡΦΙ												
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΜΝΗΜΑΤΑ	19 ΘΟΛΩΤΟΙ	30Ε						Χ			ΧΚ	ΧΚ
ΥΜΙΙΙ-ΥπΜ	ΠΛΑΤΥ	ΘΟΛΩΤΟΣ	1Ε							1			
ΥΜΙΙΙ-ΥπΜ	ΚΕΡΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ	ΘΟΛΩΤΟΣ	1Ε							5	1ΧρΔ		
	ΒΡΟΚΑΣΤΡΟ												
ΥπΜ-ΠρΓ	ΑΜΥΓΔΑΛΙ	ΘΟΛΩΤΟΣ	ΧΚ										
		ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΟ	1Ε							1			
ΥΜΙΙΙ/ΥπΜ	ΞΑΥΓΑ	2 ΤΑΦ ΑΓΓΕΙΑ	1Ε				1Ε			1			
ΥπΜ-ΠρΓ	ΚΑΡΑΚΟΒΙΛΙΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	5Κ				1Ε			33	1ΧρΔ	1Α&Κ	25Ο
		5 ΤΑΦ ΠΕΡΙΦ	ΧΚ						Χ			Κ	Ο&Κ
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΚΟΠΡΑΝΕΣ	3 ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ&Κ							20		Κ	Ο
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ		6 ΤΑΦ ΠΕΡΙΦ	ΧΚ				1Ε		Χ			Κ&Ε	Ο&Κ
ΥπΜ-ΥΓ/ΠΑ	ΜΑΤΖΙΧΟΡΤΙΑ	ΤΙΙ-ΘΟΛΩΤΟΣ	24Ε										
ΠρΓ-ΠΓ		ΤΙΙΙ-ΘΟΛΩΤΟΣ	7Ε										
ΥπΜ-ΠρΓΒ		VI-ΤΑΦ.ΠΕΡΙΦ					4Ε						
ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ	ΠΟΡΟΣ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ	2Ε							14		Κ	Ο
ΥπΜ ή Γ	ΚΟΡΥΦΗ ΒΡΟΚΑΣΤ	ΔΩΜΑΤΙΑ					3Ε						
	ΑΝΑΒΛΟΧΟΣ												
ΠρΓΒ-ΥΓ	ΛΑΜΙ	7 ΤΑΦ ΠΕΡΙΦ	7Ε							7			
ΥπΜ	ΔΡΗΡΟΣ	1 ΘΟΛΩΤΟΣ	3Ε							12			
Γ-ΥΓ/ΠΑ		23 ΚΙΒΩΤΙΟΣ	11Κ&ΧΕ					2Ε	Χ			Α&Κ	Οβ
	ΚΡΙΤΣΑ												
ΥπΜ	ΛΑΚΚΟΙ	ΤΒ-ΘΟΛΩΤΟΣ	2Ε						Χ			Πο	1Ο
ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ		ΤΓ-ΘΑΛ/ΔΗΣ	3Ε									Ε&Κ	
ΥπΜ-ΠρΓ	ΚΑΘΑΡΟ	Τ2-ΘΑΛ/ΔΗΣ	2Ε		1Κ	1Κ	1Κ			11			
ΥΜΙΙΙΓ-ΥπΜ/ΠρΓ	ΟΛΟΥΣ	26 ΤΑΦ ΠΙΘΟΙ	26Κ				3Ε						
		25 ΛΑΡΝΑΚΕΣ	25Ε										
ΥπΜ	ZENIA	ΘΟΛΩΤΟΣ	6 ή 9Ε						Χ			3Δ	

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ												
Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ												
ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ			
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ	ΣΙΔΕΡΟ
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ		
	ΒΡΟΝΤΑΣ	ΚΤΙΡΙΟ Ι-Τ15	3Κ							6		
ΥΓ-ΠΑ		ΚΤΙΡΙΟ Ι-Τ28	9Κ				1Κ				Πο	2Ο&2Ε
Γ		ΚΤΙΡΙΟ Ι-Τ34			1Κ	1Κ			Χ			
		ΚΤΙΡΙΟ Ι-Τ33	1Κ									
ΜΓ-ΠΑ		ΚΤΙΡΙΟ Κ-Τ16	2Κ						20			7Ο&1Πε
Γ		ΤΑΦΟΣ 13	ΧΚ								Πε	1
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ		ΤΑΦΟΣ 18	2Ε									
Γ		ΚΤΙΡΙΟ Ν-Τ21	5Κ				1Ε		4			
		ΚΤΙΡΙΟ Ο-Τ24	2Κ				1Ε					
Γ		ΚΤΙΡΙΟ Ο-Τ30	4Κ		1Κ			1Κ	Χρ	2Κ		3Ο,4Ε&5Πε
		ΚΤΙΡΙΟ Ο-Τ23	3Κ					1Κ			3Κ	1Ε
ΥΓ		30 ΚΙΒΩΤ/Τα.Π	5Κ				1Κ		Χ		Χ	Ο, Ε&Κ
ΠΑ	ΧΟΝΔΡΟΒΟΛΑΚΑΣ	4 ΚΙΒΩΤ/Τα.Π	ΧΚ						8			
Γ	ΚΑΒΟΥΣΙ	ΠΙΘΟΣ	1Κ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ/ΠρΓ	ΑΖΟΡΙΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	3Ε						5		1Δα	
ΠρΓ	ΧΑΛΑΣΜΕΝΟΣ	ΘΟΛΩΤΟΣ	5Ε						1		1Δα	
	ΜΕΣΕΛΕΡΟΙ											
ΥΓ	ΠΕΤΡΟΥ ΦΡΑΜΕΝΟ	13 ΤΑΦ.ΑΓΓΕΙΑ	16Ε						26;		1Πε	Ε&1Πε
		1 ΚΙΒΩΤΙΟΣ	1Ε									
Γ	ΠΑΡΣΑ	ΣΠΗΛΙΑ						ΧΕ				
	ΒΑΣΙΛΙΚΗ											
ΥΠΜ	ΚΑΜΑΡΑΚΙ	ΘΟΛΩΤΟΣ	5Ε				2Ε		25		5Κ	
ΥΜΙΙΙΓ/ΥΠΜ	ΚΕΦΑΛΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	ΧΕ						4	1ΧρΠερ	1Ο	
	ΜΕΣΑ ΜΟΥΛΙΑΝΑ											
	ΣΕΛΛΑΔΕΣ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ										
ΥΠΜ-Γ		ΤΑΦΟΣ Α	ΧΕ&ΧΚ						Χ	Χδα	5-6Α&Κ	20
	ΑΔΡΟΜΥΛΟΙ											
ΠρΓΒ-ΠΑ	ΤΑΦΟΣ 1902		Χ						101(49)			
ΠρΓ-Γ	ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ	ΘΟΛΩΤΟΙ	Χ									
ΥΜΙΙΙΓ-ΠρΓ	ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ	18 ΘΟΛΩΤΟΙ	Χ						230	2ΧρΔ	ΧΚ	Ο&Ε
ΥΜΙΙΙΓήΠΓ	ΚΑΝΤΕΜΙ ΚΕΦΑΛΙ								1Θυλ		2Πε	2Ο

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΗΣ ΠΕΣ												
Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ												
ΧΡΟΝ/ΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΤΑΦΟΥ	ΦΥΛΑ						ΕΙΔΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ			
			ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΣ/ΚΑΨΗ						ΑΓΓΕΙΑ	ΠΟΛ ΜΕΤ	ΧΑΛΚΟ	ΣΙΔΕΡΟ
			ΑΓΝΩΣ ΦΥΛΟΥ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΚΕΣ	ΕΦΗΒΟΙ	ΠΑΙΔΙΑ	ΝΗΠΙΑ		ΧΡΥΣ/ΑΣΗΜ		
	ΑΔΡΟΜΥΛΟΙ											
Γ	ΜΟΥΣΑΔΕΝΑΣ	1 ΚΙΒΩΤΙΟΣ							X		1Πο	Ο
	ΠΡΑΙΣΟΣ	53 ΤΑΦΟΙ										
ΥΜΙΙΙ-ΠΑ	ΠΡΑΙΣΟΣ	ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑ	ΧΚ						5	1ΧρΔ&1ΑσΠε	1Ο	
Γ		ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΒ	1Ε						X			
ΠρΓΒ-Α		ΒΡΑΧΟΣΚ ΤΓ	3Ε						30		Ε	
ΥΜΙΙΙ		ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΕ	Χ									
Γ-ΠΑ		ΘΑΛΔΗΣ Τ53	Χ						44		2Ε	
Γή ΠΑ		2 ΤΑΦ ΠΕΡΙΦ	Χ						9			Ο
ΠρΓ-Α	ΣΠΗΛΑΙΟ ΣΚΑΛΕΣ	ΣΠ ΧΕΛΙΔΟΝΕΣ	ΧΕ						X		1Πο	7Ο
ΥΓ	ΜΑΥΡΙΚΙΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	ΧΕ						46			
ΠρΓΒ-ΥΓ		ΘΟΛΩΤΟΣ 1961	Χ						36			
ΥΜΙΙΙΓ-ΥΠΜ	ΦΩΤΟΥΛΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	2Ε			1Κ			X	1ΧρΔ&Ελ		
Γ-ΠΑ	ΚΑΨΑΛΟΣ	ΣΠΗΛΑΙΟ	1Κ						X			
ΥΜΙΙΙΓ-Γ	Κ ΚΕΦΑΛΙ ΣΠΕΤΣΩΤΙ	ΘΟΛΩΤΟΙ(ΣΥΛ)										1Ο
ΥΜΙΙΙΓ/ΥΠΜ-ΠρΓ	ΒΑΒΕΛΟΙ	ΒΡΑΧ-ΦΥΣ ΚΟΙΛ	1Ε						X			
ΥΓ&ΠΑ	ΞΥΓΓΙ ΜΑΝΔΡΑ	ΘΟΛΩΤΟΙ;	Χ						8			
ΥΜΙΙΙΓ-Γ	ΚΕΦΑΛΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	Χ									
	ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ											
ΥΓ	ΜΑΝΔΑΛΙΑ	1 ΘΑΛΔΗ 1964	1Ε						14-16		2Πο	
ΥΠΜ-ΠΑ		15 ΘΑΛΔΕΙΣ	Χ									
ΠΑ	ΑΜΜΟΥΔΟΠΛΑΚΑ	2 ΘΟΛΩΤΟΙ	5Ε								Κ&Ο	
ΥΠΜ	ΑΧΛΑΔΙΑ	ΘΟΛΩΤΟΣ	3Ε						X			
	ΑΓ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ											
ΥΠΜ-ΠΑ	ΚΑΛΑΘΙΑΝΑ	ΣΠΗΛΑΙΟ	ΧΕ						23		1Πο	
	ΧΑΜΑΙΖΙ											
ΥΜΙΙΙΓ-ΠΓ	ΛΙΟΠΕΤΡΟ	ΘΟΛΩΤΟΣ	Χ						14			Ο
ΥΠΜ-ΠρΓΒ	ΦΑΤΣΙ	5 ΘΟΛΩΤΟΙ	ΧΕ						90		Ο	
ΥΜΙΙΙΓ-ΠΑ	ΚΡΥΑ	10 ΘΟΛΩΤΟΙ	40Ε								Κ	
ΥΜΙΙΙΓ-Γ		13 ΨΕΥΔΟΘ	13Ε						X		Κ	
		ΘΟΛΩΤΟΣ	4Ε						X		X	X

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ
ΑΡΧΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

ΙΛΙΑΔΑ

ΡΑΨΩΔΙΑ Δ

Στίχοι 174-175

.....σέο δ' ὄστέα πύσει ἄρουρα
 κειμένου ἐν Τροίῃ ἀτελευτήτῳ ἐπὶ ἔργῳ.

Μετάφραση

.....ενώ τα κόκκαλα θα σαπίζουν κάτω από τη γη
 της Τροίας χωρίς να έχεις εκτελέσει το καθήκον σου,.

ΡΑΨΩΔΙΑ Ζ

Στίχοι 414-420

Ἦτοι γὰρ πατέρ' ἀμὸν ἀπέκτανε δῖος Ἀχιλλεύς,
 ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλικῶν εὖ ναιετάουσαν
 Θήβην ὑψίπυλον· κατὰ δ' ἔκτανεν Ἡετίωνα,
 οὐδέ μιν ἐξενάριξε, σεβάσσατο γὰρ τό γε θυμῷ,
 ἀλλ' ἄρα μιν κατέκρη σὺν ἔντεσι δαιδαλέοισιν
 ἠδ' ἐπὶ σῆμ' ἔχεεν· περὶ δὲ πτελέας ἐφύτευσαν
 νύμφαι ὄρεστιάδες κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.

Μετάφραση

Γιατί τον μεν πατέρα μου σκότωσε ο θεῖος Αχιλλέας
 και κατέστρεψε την πλούσια πόλη των Κυλικῶν, τη Θήβα
 με τις υψηλές πύλες, σκότωσε δε τον Ηετίωνα, αλλά όμως
 δεν του αφαίρεσε τα όπλα, γιατί δεν το άντεχε η συνείδησή του,
 ἀλλ' αντίθετα τον έκαψε μαζί με τα κομπά όπλα του και του
 έκαμε τύμβο, γύρω δε φύτεψαν φτελιές οι νύμφες των βουνών,
 οι κόρες του αιγιόχου Δία.

ΡΑΨΩΔΙΑ Η

Στίχοι 84-86

τὸν δὲ νέκυν ἐπὶ νῆας εὖσσέλμους ἀποδώσω,
 ὄφρα ἔ ταρχύσωσι κάρη κομόωντες Ἀχαιοί,
 σῆμά τέ οἱ χεύωσιν ἐπὶ πλατεῖ Ἑλλησπόντῳ.

Μετάφραση

Τον νεκρό όμως θα τον αποδώσω στα πλοία που έχουν ωραία καταστρώματα
 για να τον ενταφιάσουν οι Αχαιοί, οι οποίοι τρέφουν ωραία κόμη και
 να του κτίσουν τύμβο κοντα στο πλατύ Ελλήσποντο.

II

Στίχοι 331-337

τώ σε χρή πόλεμον μὲν ἄμ' ἠοῖ παῦσαι Ἀχαιῶν,
αὐτοὶ δ' ἀγρόμενοι κυκλήσομεν ἐνθάδε νεκροῦς
βουσί καὶ ἡμιόνουσιν· ἀτὰρ κατακίχομεν αὐτοῦς
τυτθὸν ἀπὸ πρὸ νεῶν, ὥς κ' ὅστέα παισὶν ἕκαστος
οἴκαδ' ἄγη ὅτ' ἂν αὔτε νεώμεθα πατρίδα γαῖαν.
τύμβον δ' ἀμφὶ πυρῆν ἕνα χεύομεν ἐξαγαγόντες
ἄκριτον ἐκ πεδίου·

Μετάφραση

Γι' αυτό πρέπει από την αυγή να πάψεις τον πόλεμο
των Αρχείων και εμείς να συνάξουμε και να μεταφέρουμε εδώ
τους νεκρούς σε άμαξες με βόδια και ημιόνους και ας τους κάψουμε
μπροστά στα πλοία, λίγο μακριά, για να φέρει καθεὶς τα οστά τους
στην πατρίδα, στα παιδιά τους, όταν επιστρέψουμε στην πατρική γή.
Κι αφού σωριάσουμε γύρω από τη φωτιά, ας σηκώσουμε ένα κοινό για όλους
τύμβο στην πεδιάδα.

Στίχοι 375-376

καὶ δὲ τόδ' εἰπέμεναι πυκινὸν ἔπος, αἴ κ' ἐθέλωσι
παύσασθαι πολέμοιο δυσηχέος, εἰς ὃ κε νεκροῦς

Μετάφραση

Και ας πει τον εξής συνετό λόγο, αν θέλουν να πάντων
τον αποτρόπαιο πόλεμο, μέχρι να κάψουμε τους νεκρούς

Στίχοι 407-410

..... ἔμοι δ' ἐπιανδάνει οὕτως
ἀμφὶ δὲ νεκροῖσιν κατακαίεμεν οὐ τι μεγάριω·
οὐ γάρ τις φειδῶ νεκῶν κατατεθνηῶτων
γίγνεται· ἐπεὶ κε θάνωσι πυρὸς μειλισσέμεν ὦκα.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σε μένα αρέσει έτσι, και για τους νεκρούς καθόλου δεν αρνιέμαι
να τους κάψουμε, γιατί δεν γίνεται καμία διαφύλαξη των νεκρών
σωμάτων, ώστε να τα γλυκάνει κάποιος με φωτιά γρήγορα, όταν πεθάνουν.

Στίχοι 416-420

«...ὃ δ' ἄρ' ἦλθε καὶ ἀγγελίην ἀπέειπε
στὰς ἐν μέσσοισιν· τοὶ δ' ὀπλίζοντο μάλ' ὦκα,
ἀμφοτέρων νέκυάς τ' ἀγέμεν ἕτεροι δὲ μεθ' ὕλην·
Ἀργεῖοι δ' ἐτέρωθεν ἐϋσσέλμων ἀπὸ νηῶν
ὀτρύνοντο νέκυς τ' ἀγέμεν, ἕτεροι δὲ μεθ' ὕλην.

III

Μετάφραση

Ἦρθε λοιπόν και ἀπήγγειλε το ἀγγελμα ὀρθιος ἀνάμεσα τους, και ἐκεῖνοι ετοιμάζονταν ταχύτατα, και για τα δύο, και για να μεταφέρουν τους νεκρούς, και ἄλλοι για ξύλα, και οι Ἀργεῖοι ἀπὸ την ἄλλη ἀπὸ τα πλοῖα με το καλὸ κατὰστρομα ἐσπευδαν να μεταφέρουν τους νεκρούς, κι ἄλλοι για ξύλα.

Ραψωδία Ι

Στίχοι 209 – 214

τῶ δ' ἔχεν Αὐτομέδων, τάμνεν δ' ἄρα δῖος Ἀχιλλεύς.
καὶ τὰ μὲν εὖ μίστυλλε καὶ ἄμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειρε,
πῦρ δὲ Μενoitιάδης δαῖεν μέγα ἰσόθεος φῶς.
αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἔκἀη καὶ φλόξ ἔμαράνθη,
ἀνθρακίην στορέσας ὀβελοὺς ἐφύπερθε τάνυσσε,
πάσσε δ' ἄλῶς θεῖοιο κρατευτῶν ἐπαείρας.

Μετάφραση

Του κρατοῦσε ο Αὐτομέδοντας, και ο θεῖος Ἀχιλλέας ἐκοβε σε μεγάλα κομμάτια. Ὅλα αὐτά τα ἐκοψε ἐπειτα ὁμορφα σε μικρά κομμάτια και τα πέρασε στις σούβλες. Ο γιὸς του Μενoitίου ο ἰσόθεος ἀντρας, ἀναψε τότε μεγάλη φωτιά. Ὑστερα ὅταν η φωτιά κατὰκατσε και η φλόγα μαράθηκε ἐστρωσε τη θράκα και ἐβαλε ἀπὸ πάνω τις σούβλες και τις πασπάλισε με θεῖο ἀλάτι ἀνασηκώνοντας τες ἀπὸ τις διχάλες.

Ραψωδία Ξ

Στίχοι 182-183

....ἔρματα ἦκεν ἐϋτρήτοισι λοβοῖσι
τρίγληνα μορόεντα· χάρις δ' ἀπελάμπετο πολλή.

Μετάφραση

Και πέρασε και σκουλαρίκια στα ὁμοφοτρυπημένα αὐτιά της
Με τρία πετράδια που κρέμονταν σμιγμένα σαν φραγκοστάφυλλα....

Ραψωδία Ο

Στίχοι 349-351

αὐτοῦ οἱ θάνατον μητίσομαι, οὐδέ νυ τόν γε
γνωτοί τε γνωταί τε πυρὸς λελάχωσι θανόντα,
ἀλλὰ κύνες ἐρύουσι πρὸ ἄστεος ἡμετέροιο.

IV

Μετάφραση

Αμέσως θα του προκαλέσω τον θάνατον και επομένως
οι συγγενείς του βέβαια αυτόν δεν θα τον κάψουν σε πυρά,
αλλά οι σκύλοι θα τον σύρουν προς το μέρος της δικής μας
πόλης.

Ραψωδία Π

Στίχοι 456-457

ἔνθά ἐ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε
τύμβω τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἔστι θανόντων.

Μετάφραση

Όπου οι αδελφοί και οι συγγενείς του θα τον ενταφιάσουν
με τύμβο και στήλη. Γιατί αυτά είναι τιμητικά για τους νεκρούς.

Στίχοι 667-680

εἰ δ' ἄγε νῦν φίλε Φοῖβε, κελαινεφές αἷμα κάθηρον
ἐλθὼν ἐκ βελέων Σαρπηδόνα, καί μιν ἔπειτα
πολλὸν ἀπὸ πρὸ φέρων λοῦσον ποταμοῖο ῥοῆσι
χρῖσόν τ' ἀμβροσίῃ, περὶ δ' ἄμβροτα εἶματα ἔσσον·
πέμπε δέ μιν πομποῖσιν ἅμα κραιπνοῖσι φέρεσθαι
ὔπνω καὶ θανάτῳ διδυμάοσιν, οἳ ῥά μιν ὤκα
θήσουσ' ἐν Λυκίης εὐρείης πίονι δήμῳ,
ἔνθά ἐ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε
τύμβω τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἔστι θανόντων.
ὥς ἔφατ', οὐδ' ἄρα πατρός ἀνηκούστησεν Ἀπόλλων.
βῆ δὲ κατ' Ἰδαίων ὀρέων ἔς φύλοπιν αἰνὴν,
αὐτίκα δ' ἐκ βελέων Σαρπηδόνα δῖον ἀείρας
πολλὸν ἀπὸ πρὸ φέρων λοῦσεν ποταμοῖο ῥοῆσι
χρῖσέν τ' ἀμβροσίῃ, περὶ δ' ἄμβροτα εἶματα ἔσσε·

Μετάφραση

Έλα τώρα, αγαπητέ φίλε, καθάρισε από το μαύρο
αίμα τον Σαρπηδόνα, αφού βρεθείς μακριά από τη βολή
των βελών κι αφού τον μεταφέρεις πολύ μακριά προς τα εμπρός,
να τον πλύνεις στα ρεύματα του ποταμού και να τον αλείψεις
με αμβροσία και να τον ντύσεις με αθάνατα ενδύματα
να τον στείλεις δε μαζί με γρήγορους συνοδούς να τον πάρουν
μαζί τους, δηλαδή με τους διδύμους τον Υπνο και το Θάνατο,
οι οποίοι γρήγορα θα φέρουν αυτόν την εύφορη χώρα της ευρύχωρη
Λυκίας, όπου οι αδελφοί και οι συγγενείς του θα τον θάψουν και θα
του στήσουν τύμβο με στήλη, γιατί αυτά τιμούν τους νεκρούς.
Έτσι είπε, αμέσως δε πρόθυμα υπάκουσε στον πατέρα ο Απόλλωνας,
πορεύτηκε δε κάτω από το όρος της Ίδης στη φοβερή μάχη, αμέσως δε
εκτός του χτυπήματος των βελών, αφού σήκωσε τον ευγενή
Σαρπηδόνα φέρνοντάς τον πολύ μακριά προς τα εμπρός,
τον έλουσε στα ρεύματα του ποταμού και τον αλείψε με
αμβροσία και του φόρεσε αθάνατα ενδύματα.

ΡΑΨΩΔΙΑ Σ

Στίχοι 231-238

.....αὐτὰρ Ἀχαιοὶ
 ἀσπασίως Πάτροκλον ὑπ' ἑκ βελέων ἐρύσαντες
 κάτθεσαν ἐν λεχέεσσι φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι
 μυρόμενοι· μετὰ δέ σφι ποδώκης εἶπετ' Ἀχιλλεὺς
 δάκρυα θερμὰ χέων, ἐπεὶ εἶσιδε πιστὸν ἑταῖρον
 κείμενον ἐν φέρτρῳ δεδαῖγμένον ὄξει χαλκῷ,
 τὸν ῥ' ἦτοι μὲν ἔπεμπε σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν
 ἐς πόλεμον, οὐδ' αὖτις ἐδέξατο νοστήσαντα.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Οἱ Ἀχαιοὶ ἀπὸ τῆν ἄλλῃ με χαρὰ τράβηξαν τὸν Πάτροκλο μακριὰ ἀπὸ τῖς ριζιές και τὸν ἔβαλαν σε νεκροκρέβατο. Γύρω του στέκονταν οἱ ἀγαπημένοι σύντροφοι θρηνώντας και ἀνάμεσα τους ἀκολουθοῦσε ο γρήγορος στα πόδια Ἀχιλλεὺς, χύνοντας θερμὰ δάκρυα, καθὼς εἶδε τὸν πιστὸ του σύντροφο να κείτεται στο φέρετρο σπαραγμένος ἀπὸ τὸν κοφτερὸ χαλκὸ. Τὸν εἶχε ξεπροβοδίσει στὸν πόλεμο με ἄλογα και ἀμάξια, μα δεν του γύρισε πίσω να τὸν καλοδεχτεῖ.

Στίχοι 343-355

..... ὡς εἰπὼν ἑτάροισιν ἐκέκλετο δῖος Ἀχιλλεὺς
 ἀμφὶ πυρὶ στήσαι τρίποδα μέγαν, ὄφρα τάχιστα
 Πάτροκλον λούσειαν ἄπο βρότον αἱματόεντα.
 οἷ δὲ λοετροχόον τρίποδ' ἴστασαν ἐν πυρὶ κηλέῳ,
 ἐν δ' ἄρ' ὕδωρ ἔχεαν, ὑπὸ δὲ ξύλα δαῖον ἐλόντες,
 γάστρην μὲν τρίποδος πῦρ ἄμφεπε, θέρμετο δ' ὕδωρ·
 αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ ζέσσειεν ὕδωρ ἐνὶ ἦνοπι χαλκῷ,
 καὶ τότε δὴ λοῦσάν τε καὶ ἤλειψαν λίπ' ἐλαίῳ,
 ἐν δ' ὠτειλᾶς πλήσαν ἀλείφατος ἐννεώροιο·
 ἐν λεχέεσσι δὲ θέντες ἐανῶ λιτὶ κάλυψαν
 ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς, καθύπερθε δὲ φάρεϊ λευκῷ.
 παννύχιοι μὲν ἔπειτα πόδας ταχὺν ἀμφ' Ἀχιλῆα
 Μυρμιδόνες Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο γοῶντες·

VI

Μετάφραση

Ύμα τα εἶπε ἀνὰ ο θεῖος Ἀχιλλέας, πρόσταξε τους συντρόφους
του να στήσουν γύρω στη φωτιά μεγάλο τρίποδα για να λούσουν μίαν ώρα
αρχύτερα τον Πάτροκλο ἀπὸ τα πηγμένα αἵματα. Εκείνοι ἔστησαν στην κοφτερή
φωτιά τον τρίποδα για το λουτρό, ἔβαλαν μέσα νερό και ἀπὸ κάτω πήραν
ξύλα και τα ἔκαψαν. Η φωτιά ἔζωσε την κοιλιά του τρίποδα, και το νερό
ζεστάθηκε. Ὑστερα ὅταν το νερό ἔβρασε μέσα στο λαμπερό χαλκό, τον ἔλουσαν
Και τον ἄλειψαν με ἀφθονο λάδι και γέμισαν τις πληγές με αλοιφή ἐννιά χρόνων.
Ὑστερα τον ἔβαλαν στο νεκροκρέβατο και τον σκέπασαν με μαλακό λινό σεντόνι
Ἀπὸ το κεφάλι ὡς τα πόδια και ἀπὸ πάνω με ἓνα ἄσπρο σκέπασμα. Ἐπειτα
οι Μυρμιδόνες γύρω ἀπὸ τον γρήγορο στα πόδια Ἀχιλλέα θρηνοῦσαν ὅλη
τη νύχτα με βογγητά κλαίγοντας τον Πάτροκλο.

ΡΑΨΩΔΙΑ Τ

Στίχοι 37-39

..... ὡς ἄρα φωνήσασα μένος πολυθαρσῆς ἐνῆκε,
Πατρόκλω δ' αὔτ' ἀμβροσίην καὶ νέκταρ ἐρυθρὸν
στάξε κατὰ ῥινῶν, ἵνα οἱ χρῶς ἔμπεδος εἴη.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αὐτὰ εἶπε (ἡ Θέτις) και μέσα του φύσησε ὁρμή γεμάτη θάρρος
Στου Πατρόκλου πάλι τα ρουθούνια ἔσταξε ἀμβροσία και κόκκινο νέκταρ
Για να του μείνει το κορμί ἀπεῖραχτο.

Στίχοι 228 -230

ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν καταθάπτειν ὅς κε θάνησι
νηλέα θυμὸν ἔχοντας ἐπ' ἧματι δακρῦσαντας

Μετάφραση

Εκείνο που πρέπει εἶναι να θάβουμε ὅποιον πεθαίνει
Με καρδιά ἀνέσπλαχνη ἀφου τον κλάψουμε εκείνη μόνο την ἡμέρα.

Στίχοι 243-244

ἐπτά μὲν ἐκ κλισίης τρίποδας φέρον, οὔς οἱ ὑπέστη,
αἴθωνας δὲ λέβητας ἑείκοσι, δώδεκα δ' ἵππους·

Μετάφραση

Κουβάλησαν ἀπὸ την σκηνή ἐπτά τρίποδες που τους εἶχε
υποσχεθεί, εἴκοσι ἀστραφετέρα λεβέτια.....

VII

ΡΑΨΩΔΙΑ Χ

Στίχοι 337-343

τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος Ἴκτωρ·
λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σῶν τε τοκῆων
μῆ με ἔα παρὰ νηυσὶ κύνας καταδάψαι Ἀχαιῶν,
ἀλλὰ σὺ μὲν χαλκὸν τε ἄλις χρυσὸν τε δέδεξο
δῶρα τὰ τοι δώσουσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
σῶμα δὲ οἴκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὄφρα πυρός με
Τρῶες καὶ Τρώων ἄλοχοι λελάχωσι θανόντα.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και ο Ἴκτωρας με την αστραφτερή περικεφαλαία μόλις αναπνέοντας του εἶπε:
«Σε ξορκίζω στη ζωή σου, στα γόνατά σου και στους γονεῖς σου, μη με αφήσεις κοντά
στα καράβια να με σπαράξουν τα σκυλιά των Αχαιῶν, μόνο δέξου πολύ χαλκό
και μάλαμα για δῶρο, που θα σου δώσει ο πατέρας μου και η σεβαστή μητέρα μου,
για να αξιωθῶ να κάμουν το νεκρὸ κορμὶ μου οι Τρῶες και οι γυναῖκες τους».

ΡΑΨΩΔΙΑ Ψ

Στίχοι 6-14

Μυρμιδόνες ταχύπωλοι ἐμοὶ ἐρήρηες ἑτάϊροι
μῆ δὴ πω ὑπ' ὄχεσφι λυόμεθα μώνυχας ἵππους,
ἀλλ' αὐτοῖς ἵπποισι καὶ ἄρμασιν ἄσσον ἰόντες
Πάτροκλον κλαίωμεν· ὃ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων.
αὐτὰρ ἐπεὶ κ' ὀλοοῖο τεταρπόμεσθα γόοιο,
ἵππους λυσάμενοι δορπήσομεν ἐνθάδε πάντες.
ὥς ἔφαθ', οἳ δ' ὤμωξαν ἀολλέες, ἦρχε δ' Ἀχιλλεύς.
οἳ δὲ τρὶς περὶ νεκρὸν εὐτρίχας ἤλασαν ἵππους
μυρόμενοι· μετὰ δέ σφι Θέτις γόου ἴμερον ὤρσε.

Μετάφραση

Μυρμιδόνες με τα γρήγορα πουλάρια, πιστοὶ μου σύντροφοι,
ας μη λύσουμε ἀκόμα κάτω ἀπὸ τα ἄρματα τα μονώνυχα ἄλογα,
μονὸ ας πάμε κοντά με τα ἄλογα και τα ἄρματα, και ας κλάψουμε
τον Πάτροκλο. Γιατί αὐτό εἶναι το τιμητικὸ δῶρο που παίρνουν
οι νεκροί. Ἐπειτα ἀφοῦ χορτάσουμε το θλιβερό θρήνο, θα λύσουμε
τα ἄλογα και θα φάμε ὅλοι ἐδῶ πέρα.
Ἔτσι εἶπε κι εκείνοι βόγγηξαν ὅλοι μαζί. Την ἀρχὴ την ἔκανε ο Αχιλλέας.
κι εκείνοι ἔφεραν τρεῖς φορές τα ομορφότερα ἄλογα
γύρω ἀπὸ το νεκρὸ θρηνώντας, κι ἀνάμεσα τους η Θέτιδα ξεσήκωσε
το πόθο για θρήνο.

VIII

Στίχοι 42-46 & 49-53

.....αὐτὰρ ὃ γ' ἠρνεῖτο στερεῶς, ἐπὶ δ' ὄρκον ὄμοσεν·
οὐ μὰ Ζῆν', ὅς τις τε θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος,
οὐ θέμις ἐστὶ λοετρὰ καρήατος ἄσσον ἰκέσθαι
πρὶν γ' ἐνὶ Πάτροκλον θέμεναι πυρὶ σῆμά τε χεῦναι
κεῖρασθαι τε κόμην,.....
ἦῶθεν δ' ὄτρυνον ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνον
ὔλην τ' ἀξέμεναι παρά τε σχεῖν ὅσσ' ἐπιεικῆς
νεκρὸν ἔχοντα νέεσθαι ὑπὸ ζόφον ἠερόεντα,
ὄφρ' ἦτοι τοῦτον μὲν ἐπιφλέγη ἀκάματον πῦρ
θᾶσσον ἅπ' ὀφθαλμῶν, λαοὶ δ' ἐπὶ ἔργα τράπωνται.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εκείνος όμως αρνιόταν επίμονα, και έκανε όρκο από πάνω
«Όχι μα τον Δία που είναι ο μεγάλος κι ό πιο δυνατός από τους θεούς,
δεν επιτρέπεται να πλησιάσει ζεστό νερό το κεφάλι μου ως την ώρα
που θα βάλουμε τον Πάτροκλο στην πυρά, και του υψώσουμε τύμβο, και του
κόψουμε τα μαλλιά.
πρωί-πρωί όμως κυβερνήτη του στρατού Αγαμέμνονα, δώσε προσταγή να φέρουν
ξύλα και να προσφέρουν όσα ταιριάζει να έχει ο νεκρός για να πάει κάτω στο μαύρο
σκοτάδι. Έτσι η ακούραστη φωτιά αυτών εδώ θα τον κάψει μια ώρα αρχύτερα παίρνοντας τον
από τα μάτια μας, και ο στρατός να πάει στις δουλειές του».

Στίχοι 65-92

ἦλθε δ' ἐπὶ ψυχῇ Πατροκλῆος δειλοῖο
πάντ' αὐτῷ μέγεθός τε καὶ ὄμματα κάλ' εἵκυῖα
καὶ φωνήν, καὶ τοῖα περὶ χροῖ εἶματα ἔστο·
στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπεν·
εὕδεις, αὐτὰρ ἐμεῖο λελασμένος ἔπλευ Ἀχιλλεῦ.
οὐ μὲν μευ ζώντος ἀκήδεις, ἀλλὰ θανόντος·
θάπτέ με ὅττι τάχιστα πύλας Ἄϊδαο περήσω.
τῆλέ με εἴργουσι ψυχαὶ εἶδωλα καμόντων,
οὐδέ μέ πω μίσγεσθαι ὑπὲρ ποταμοῖο ἑῶσιν,
ἀλλ' αὕτως ἀλάλημαι ἀν' εὐρυπυλῆς Ἄϊδος δῶ.
καὶ μοι δὸς τὴν χεῖρ' ὀλοφύρομαι, οὐ γὰρ ἔτ' αὔτις
νίσομαι ἐξ Ἄϊδαο, ἐπὴν με πυρὸς λελάχητε.
οὐ μὲν γὰρ ζωοὶ γε φίλων ἀπάνευθεν ἑταίρων
βουλὰς ἐζόμενοι βουλεύσομεν, ἀλλ' ἐμὲ μὲν κῆρ
ἀμφέχανε στυγερῆ, ἧ περ λάχε γιγνόμενόν περ·
καὶ δὲ σοὶ αὐτῷ μοῖρα, θεοῖς ἐπιείκελ' Ἀχιλλεῦ,
τείχει ὕπο Τρώων εὐηφενέων ἀπολέσθαι.
ἄλλο δέ τοι ἔρέω καὶ ἐφήσομαι αἶ κε πίθηαι·
μὴ ἐμὰ σῶν ἀπάνευθε τιθήμεναι ὅστε' Ἀχιλλεῦ,
ἀλλ' ὁμοῦ ὡς ἐτράφημεν ἐν ὑμετέροισι δόμοισιν,

εὔτε με τυτθὸν ἔοντα Μενόϊτιος ἐξ Ὀπόεντος
 ἤγαγεν ὑμέτερόνδ' ἀνδροκτασίης ὕπο λυγρῆς,
 ἤματι τῷ ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος
 νήπιος οὐκ ἐθέλων ἄμφ' ἀστραγάλοισι χολωθεῖς·
 ἔνθα με δεξάμενος ἐν δώμασιν ἵπποτα Πηλεὺς
 ἔτραφέ τ' ἐνδυκέως καὶ σὸν θεράποντ' ὀνόμηνεν·
 ὧς δὲ καὶ ὀστέα νῶϊν ὀμῆ σορός ἀμφικαλύπτοι
 χρύσειος ἀμφιφορεῦς, τὸν τοι πόρε πότνια μήτηρ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εκείνη την ώρα ήρθε μπροστά του η ψυχή του δυστυχισμένου Πατρόκλου, μοιάζοντας τον σε όλα, και στο ανάστημα και Στα όμορφα μάτια και στη φωνή και φορούσε γύρω στο Κορμί τα ίδια ρούχα. Στάθηκε πάνω από το κεφάλι του Και μιλώντας του είπε «Κοιμάσαι, όμως, εμένα με ξέχασες Αχιλλέα! Όταν ζούσα με φρόντιζες, τώρα που πέθανα, όχι. Θάψε με όσο γίνεται πιο γρήγορα, για να περάσω Τις πύλες του Ἄδη. Με διώχνουν μακριά οι ψυχές, οι ίσκιοι των πεθαμένων, και δε με αφήνουν ακόμη να σμίξω μαζί τους από την άλλη μεριά του ποταμού, μόνο έτσι άδικα πηγαίνω στο πλατύπλο παλάτι του Ἄδη. Δώσε μου τώρα το χέρι σου, με πνίγουν τα δάκρυα. Γιατί δε θα γυρίσω πιά από τον Ἄδη, όταν θα με έχετε κάψει. Ζωντανοί πιά δε θα συσκεφτούμε μακριά από τους αγαπημένους συντρόφους, εμένα με κατάπιε η σκληρή μοίρα του θανάτου, αυτή που μου έλαχε όταν γεννιόμουν. Και σε σένα τον ίδιο είναι γραφτό, Ἄχιλλέα, όμοιο με τους θεούς, να χαθείς κάτω από το τείχος των ευγενικών Τρώων. Κάτι άλλο θα σου πω και θα παρακαλέσω, αν πειστείς. Τα κόκαλά μου να μη μπουν χωριστά από τα δικά σου Αχιλλέα, μόνο μαζί, όπως μεγαλώσαμε στο σπίτι σας, από τότε που με έφερε ο Μενόϊτιος μικρό από τον Οπούντα στο δικό σας σπίτι, επειδή είχα κάνει τη φοβερή πράξη να σκοτώσω άνθρωπο, τη μέρα που σκότωσα το γιό του Αμδιδάμαντα, ο άμυαλος, χωρίς να το θέλω, γιατί θύμωσα πάνω στα κότσια. Εκεί με δέχτηκε ο αρματομάχος Πηλέας στο παλάτι του και με ανάτρεφε με φροντίδα και με είπε σύντροφό σου. Έτσι και τα κόκαλά μας ας τα κλείσει μέσα η ίδια θήκη, ο μαλαματένιος αμφορέας, που σου έδωσε η σεβαστή σου μητέρα.

Στίχοι 108-119

ὧς φάτο, τοῖσι δὲ πᾶσιν ὕφ' ἡμερον ὤρσε γόοιο·
 μυρομένοισι δὲ τοῖσι φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως
 ἀμφὶ νέκυν ἔλεεινόν. ἀτὰρ κρείων Ἀγαμέμνων
 οὐρῆάς τ' ὄτρυνε καὶ ἀνέρας ἀξέμεν ὕλην
 πάντοθεν ἐκ κλισιῶν· ἐπὶ δ' ἀνήρ ἐσθλὸς ὀρώρει
 Μηριόνης θεράπων ἀγαπήνορος Ἴδομενῆος.
 οἳ δ' ἴσαν ὑλοτόμους πελέκεας ἐν χερσὶν ἔχοντες
 σειράς τ' εὐπλέκτους· πρὸ δ' ἄρ' οὐρῆες κίον αὐτῶν.
 πολλὰ δ' ἄναντα κάταντα πάραντά τε δόχμιά τ' ἦλθον·
 ἀλλ' ὅτε δὴ κνημοὺς προσέβαν πολυπίδακος Ἴδης,
 αὐτίκ' ἄρα δρῦς ὑψικόμους ταναήκει χαλκῷ
 τάμνον ἐπειγόμενοι·

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Έτσι είπε και σε κείνους όλους ξεσήκωσε πόθο για θρήνο.
 κι όμως έκλαιγαν θλιβερά τον νεκρό, φάνηκε η αυγή
 με τα τριανταφυλλένια δάκτυλα. Ο βασιλιάς Αγαμέμνονας
 τότε πρόσταζε από παντού από τις σκηνές να πάνε μουλάρια
 και άντρες να φέρουν ξύλα. Ακόμα σηκώθηκε και ένας άντρας
 γενναίος ο Μηριόνης, βοηθός του γλυκομίλητου Ιδομενέα,
 κι εκείνοι πήγαιναν κρατώντας στα χέρια τσεκούρια που σχίζουν
 ξύλα και σκοινιά καλοπλεγμένα. Μπροστά από αυτούς τραβούσαν
 τα μουλάρια. Όταν όμως έφτασαν στα φαράγγια της Ίδας με τις πολλές
 πηγές, αμέσως πήραν και έκοβαν βιαστικά με τον κοφτερό χαλκό
 βαλανιδιές με την ψηλή φυλλωσιά. Κι αυτές έπεφταν κάνοντας κρότο μεγάλο.

Στίχοι 127-286

αὐτὰρ ἐπεὶ πάντη παρακάββαλον ἄσπετον ὕλην
 ἦατ' ἄρ' αὖθι μένοντες ἀολλέες. αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς
 αὐτίκα Μυρμιδόνεσσι φιλοπτολέμοισι κέλευσε
 χαλκὸν ζώννυσθαι, ζεῦξαι δ' ὑπ' ὄχεσφιν ἕκαστον
 ἵππους· οἳ δ' ὄρνυντο καὶ ἐν τεύχεσσιν ἔδυνον,
 ἂν δ' ἔβαν ἐν δίφροισι παραιβάται ἠνίοχοί τε,
 πρόσθε μὲν ἱππῆες, μετὰ δὲ νέφος εἶπετο πεζῶν
 μυρίοι· ἐν δὲ μέσοισι φέρον Πάτροκλον ἑταῖροι.
 θριξὶ δὲ πάντα νέκυν καταείνυσαν, ἃς ἐπέβαλλον
 κειρόμενοι· ὄπιθεν δὲ κάρη ἔχε δῖος Ἀχιλλεὺς
 ἀχνύμενος· ἔταρον γὰρ ἀμύμονα πέμπ' Ἀἴδος δέ.
 οἳ δ' ὅτε χῶρον ἴκανον ὅθι σφισι πέφραδ' Ἀχιλλεὺς
 κάτθεσαν, αἴψα δὲ οἳ μενοεικέα νήεον ὕλην.
 ἔνθ' αὖτ' ἄλλ' ἐνόησε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεὺς·
 στάς ἀπάνευθε πυρῆς ξανθὴν ἀπεκείρατο χαίτην,
 τὴν ῥα Σπερχειῶ ποταμῶ τρέφε τηλεθόωσαν·
 ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπεν ἰδὼν ἐπὶ οἴνοπα πόντον·
 Σπερχειί' ἄλλως σοί γε πατήρ ἠρήσατο Πηλεὺς
 κεῖσέ με νοστήσαντα φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν
 σοί τε κόμην κερεῖν ῥέξειν θ' ἱερὴν ἑκατόμβην,
 πεντήκοντα δ' ἔνορχα παρ' αὐτόθι μῆλ' ἱερεύσειν
 ἐς πηγάς, ὅθι τοι τέμενος βωμός τε θυήεις.
 ὡς ἠρᾶθ' ὁ γέρων, σὺ δὲ οἳ νόον οὐκ ἔτέλεσσας.
 νῦν δ' ἐπεὶ οὐ νέομαί γε φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν
 Πατρόκλῳ ἦρωϊ κόμην ὀπάσαιμι φέρεσθαι.
 ὡς εἰπὼν ἐν χερσὶ κόμην ἑτάριοιο φίλοιο
 θῆκεν, τοῖσι δὲ πᾶσιν ὑφ' ἴμερον ὤρσε γόοιο.
 καὶ νύ κ' ὄδυρομένοισιν ἔδου φάος ἠελίοιο

εἰ μὴ Ἀχιλλεὺς αἴψ' Ἀγαμέμνονι εἶπε παραστάς·
 Ἀτρεΐδη, σοὶ γάρ τε μάλιστά γε λαὸς Ἀχαιῶν
 πείσονται μῦθοισι, γόοιο μὲν ἔστι καὶ ἄσαι,
 νῦν δ' ἀπὸ πυρκαϊῆς σκέδασον καὶ δεῖπνον ἄνωχθι
 ὄπλεσθαι· τάδε δ' ἀμφὶ πονησόμεθ' οἷσι μάλιστα.
 κήδεός ἐστι νέκυς· παρὰ δ' οἱ τ' ἀγοὶ ἄμμι μενόντων.
 αὐτὰρ ἐπεὶ τό γ' ἄκουσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων,
 αὐτίκα λαὸν μὲν σκέδασεν κατὰ νῆας εἵσας,
 κηδεμόνες δὲ παρ' αὔθι μένον καὶ νήεον ὕλην,
 ποίησαν δὲ πυρῆν ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα,
 ἐν δὲ πυρῇ ὑπάτη νεκρὸν θέσαν ἀχνύμενοι κῆρ.
 πολλὰ δὲ ἴφια μῆλα καὶ εἰλίποδας ἔλικας βοῦς
 πρόσθε πυρῆς ἔδερον τε καὶ ἄμφεπον· ἐκ δ' ἄρα πάντων
 δημὸν ἐλὼν ἐκάλυψε νέκυν μεγάθυμος Ἀχιλλεὺς
 ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς, περὶ δὲ δρατὰ σώματα νῆει.
 ἐν δ' ἐτίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφοροῦρας
 πρὸς λέχεα κλίνων· πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους
 ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων.
 ἐννέα τῶ γε ἄνακτι τραπεζῆς κύνες ἦσαν,
 καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῇ δύο δειροτομήσας,
 δώδεκα δὲ Τρώων μεγαθύμων υἱέας ἐσθλοῦς
 χαλκῶ δηϊῶων· κακὰ δὲ φρεσὶ μῆδετο ἔργα·
 ἐν δὲ πυρὸς μένος ἦκε σιδήρεον ὄφρα νέμοιτο.
 ὦμωξέν τ' ἄρ' ἔπειτα, φίλον δ' ὀνόμηεν ἐταῖρον·
 χαῖρέ μοι ὦ Πάτροκλε καὶ εἰν Αἴδαο δόμοισι·
 πάντα γὰρ ἤδη τοι τελέω τὰ πάροιθεν ὑπέστην,
 δώδεκα μὲν Τρώων μεγαθύμων υἱέας ἐσθλοῦς
 τοὺς ἅμα σοὶ πάντας πῦρ ἐσθίει· Ἐκτορα δ' οὔ τι
 δώσω Πριαμίδην πυρὶ δαπτέμεν, ἀλλὰ κύνεσσιν.
 ὣς φάτ' ἀπειλήσας· τὸν δ' οὐ κύνες ἀμφεπένοντο,
 ἀλλὰ κύνες μὲν ἄλαλκε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη
 ἦματα καὶ νύκτας, ῥοδόεντι δὲ χρῖεν ἐλαίῳ
 ἀμβροσίῳ, ἵνα μὴ μιν ἀποδρῦφοι ἐλκυστάζων.
 τῶ δ' ἐπὶ κυάνεον νέφος ἤγαγε Φοῖβος Ἀπόλλων
 οὐρανόθεν πεδίον δέ, κάλυψε δὲ χῶρον ἅπαντα
 ὄσσον ἐπεῖχε νέκυς, μὴ πρὶν μένος ἡελίοιο
 σκήλει· ἀμφὶ περὶ χροῶ ἴνεσιν ἠδὲ μέλεσσιν.
 οὐδὲ πυρὴ Πατρόκλου ἐκαίετο τεθνηῶτος·
 ἐνθ' αὖτ' ἀλλ' ἐνόησε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεὺς·
 στάς ἀπάνευθε πυρῆς δοιοῖς ἠρᾶτ' ἀνέμοισι

Βορρῆ καὶ Ζεφύρω, καὶ ὑπίσχετο ἱερὰ καλά·
 πολλὰ δὲ καὶ σπένδων χρυσέῳ δέπαϊ λιτάνευεν

ἐλθέμεν, ὄφρα τάχιστα πυρὶ φλεγεθοῖατο νεκροί,
 ὕλη τε σεύαίτο καήμεναι. ὦκα δὲ Ἴρις
 ἀράων ἀΐουσα μετάγγελος ἦλθ' ἀνέμοισιν.
 οἳ μὲν ἄρα Ζεφύροιο δυσσαέος ἀθρόοι ἔνδον
 εἰλαπίνην δαίνυντο· θέουσα δὲ Ἴρις ἐπέστη
 βηλῶ ἔπι λιθέω· τοῖ δ' ὡς ἴδον ὀφθαλμοῖσι
 πάντες ἀνήϊξαν, κάλεόν τε μιν εἰς ἔκαστος·
 ἦ δ' αὖθ' ἔξεσθαι μὲν ἀνήγατο, εἶπε δὲ μῦθον·
 οὐχ ἔδος· εἴμι γὰρ αὖτις ἐπ' Ὠκεανοῖο ῥέεθρα
 Αἰθίοπων ἐς γαῖαν, ὅθι ῥέζουσ' ἑκατόμβας
 ἀθανάτοις, ἵνα δὴ καὶ ἐγὼ μεταδαίσομαι ἱρῶν.
 ἀλλ' Ἀχιλεὺς Βορέην ἠδὲ Ζέφυρον κελαδεινὸν
 ἐλθεῖν ἀρᾶται, καὶ ὑπίσχεται ἱερὰ καλά,
 ὄφρα πυρὴν ὄρσητε καήμεναι, ἧ ἔνι κεῖται
 Πάτροκλος, τὸν πάντες ἀναστενάχουσιν Ἀχαιοί.
 ἦ μὲν ἄρ' ὡς εἰποῦσ' ἀπεβήσετο, τοῖ δ' ὀρέοντο
 ἠχῆ θεσπεσίῃ νέφεα κλονέοντε πάροιθεν.
 αἴψα δὲ πόντον ἴκανον ἀήμεναι, ὠρτο δὲ κῦμα
 πνοιῆ ὕπο λιγυρῆ· Τροίην δ' ἐρίβωλον ἰκέσθην,
 ἐν δὲ πυρῆ πεσέτην, μέγα δ' ἴαχε θεσπιδαῆς πῦρ.
 παννύχιοι δ' ἄρα τοῖ γε πυρῆς ἄμυδις φλόγ' ἔβαλλον
 φουσῶντες λιγέως· ὃ δὲ πάννυχος ὠκύς Ἀχιλλεὺς
 χρυσέου ἐκ κρητῆρος ἑλὼν δέπας ἀμφικύπελλον
 οἶνον ἀφυσσόμενος χαμάδις χέε, δεῦε δὲ γαῖαν
 ψυχὴν κικλήσκων Πατροκλῆος δειλοῖο.
 ὡς δὲ πατήρ οὔ παιδὸς ὀδύρεται ὅστέα καίων
 νυμφίου, ὅς τε θανὼν δειλοὺς ἀκάχησε τοκῆας,
 ὡς Ἀχιλεὺς ἐτάροιο ὀδύρετο ὅστέα καίων,
 ἐρπύζων παρὰ πυρκαϊῆν ἀδινὰ στεναχίζων.
 ἦμος δ' ἑωσφόρος εἴσι φόως ἐρέων ἐπὶ γαῖαν,
 ὄν τε μέτα κροκόπεπλος ὑπεῖρ ἄλα κίδναται ἠώς,
 τῆμος πυρκαϊῆ ἔμαραίνετο, παύσατο δὲ φλόξ.
 οἳ δ' ἀνεμοὶ πάλιν αὖτις ἔβαν οἶκον δὲ νέεσθαι
 Θρηϊκίον κατὰ πόντον· ὃ δ' ἔστενεν οἴδματι θύων.
 Πηλεΐδης δ' ἀπὸ πυρκαϊῆς ἐτέρωσε λιασθεὶς
 κλίνθη κεκμηώς, ἐπὶ δὲ γλυκὺς ὕπνος ὄρουσεν·
 οἳ δ' ἀμφ' Ἀτρεΐωνα ἀολλέες ἠγερέθοντο·
 τῶν μιν ἐπερχομένων ὄμαδος καὶ δοῦπος ἔγειρεν,
 ἔζετο δ' ὀρθωθεὶς καὶ σφεας πρὸς μῦθον ἔειπεν·
 Ἀτρεΐδη τε καὶ ἄλλοι ἀριστῆες Παναχαιῶν,
 πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσατ' αἴθοπι οἴνω
 πᾶσαν, ὀπόσσον ἐπέσχε πυρὸς μένος· αὐτὰρ ἔπειτα
 ὅστέα Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο λέγωμεν

εὔ διαγιγνώσκοντες· ἀριφραδέα δὲ τέτυκται·
 ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῆ, τοὶ δ' ἄλλοι ἄνευθεν
 ἐσχατιῇ καίοντ' ἐπιμῖξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες.
 καὶ τὰ μὲν ἐν χρυσέῃ φιάλῃ καὶ δίπλακι δημῶ
 θείομεν, εἰς ὃ κεν αὐτὸς ἐγὼν Ἄϊδι κεύθωμαι.
 τύμβον δ' οὐ μάλα πολλὸν ἐγὼ πονέεσθαι ἄνωγα,
 ἀλλ' ἐπιεικέα τοῖον· ἔπειτα δὲ καὶ τὸν Ἀχαιοὶ
 εὐρύν θ' ὑψηλὸν τε τιθήμεναι, οἳ κεν ἐμεῖο
 δεύτεροι ἐν νήεσσι πολυκλήϊσι λίπησθε.
 ὡς ἔφαθ', οἳ δ' ἐπίθοντο ποδώκεϊ Πηλεΐωνι.
 πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἴθοπι οἴνω
 ὄσσον ἐπὶ φλόξ ἦλθε, βαθεῖα δὲ κάππεσε τέφρη·
 κλαίοντες δ' ἐτάριοιο ἐνηέος ὄστέα λευκὰ
 ἄλλεγον ἐς χρυσέην φιάλην καὶ δίπλακα δημόν,
 ἐν κλισίῃσι δὲ θέντες ἐάνῳ λιτὶ κάλυψαν·
 τορνώσαντο δὲ σῆμα θεμειλιά τε προβάλοντο
 ἀμφὶ πυρῆν· εἶθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχευαν,
 χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον. αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς
 αὐτοῦ λαὸν ἔρυκε καὶ ἴζανεν εὐρὺν ἀγῶνα,
 νηῶν δ' ἔκφερ' ἄεθλα λέβητάς τε τρίποδάς τε
 ἵππους θ' ἡμίονους τε βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα,
 ἠδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους πολιὸν τε σίδηρον.
 ἵππεῦσιν μὲν πρῶτα ποδώκεσιν ἀγλά' ἄεθλα
 θῆκε γυναῖκα ἄγεσθαι ἀμύμονα ἔργα ἰδυῖαν
 καὶ τρίποδ' ὠτώεντα δυωκαιεικοσίμετρον
 τῷ πρῶτῳ· ἀτὰρ αὖ τῷ δευτέρῳ ἵππον ἔθηκεν
 ἐξέτε' ἀδμήτην βρέφος ἡμίονον κυέουσιν·
 αὐτὰρ τῷ τριτάτῳ ἄπυρον κατέθηκε λέβητα
 καλὸν τέσσαρα μέτρα κεχανδότα λευκὸν ἔτ' αὐτῶς·
 τῷ δὲ τετάρτῳ θῆκε δύο χρυσοῖο τάλαντα,
 πέμπτῳ δ' ἀμφίθετον φιάλην ἀπύρωτον ἔθηκε.
 στή δ' ὀρθὸς καὶ μῦθον ἐν Ἀργείοισιν ἔειπεν·
 Ἀτρεΐδη τε καὶ ἄλλοι ἐϋκνήμιδες Ἀχαιοὶ
 ἵππῆας τὰ δ' ἄεθλα δεδεγμένα κείτ' ἐν ἀγῶνι.
 εἰ μὲν νῦν ἐπὶ ἄλλῳ ἀεθλεύοιμεν Ἀχαιοὶ
 ἢ τ' ἂν ἐγὼ τὰ πρῶτα λαβὼν κλισίην δὲ φεροίμην.
 ἴστε γὰρ ὄσσον ἐμοὶ ἀρετῇ περιβάλλετον ἵπποι·
 ἀθάνατοί τε γὰρ εἰσι, Ποσειδάων δὲ πόρ' αὐτοῦς
 πατρὶ ἐμῷ Πηλῆϊ, ὃ δ' αὖτ' ἐμοὶ ἐγγυάλιξεν.
 ἀλλ' ἦτοι μὲν ἐγὼ μενέω καὶ μώνυχες ἵπποι·
 οἴου γὰρ κλέος ἐσθλὸν ἀπώλεσαν ἠνιόχοιο
 ἠπίου, ὃς σφῶϊν μάλα πολλάκις ὑγρὸν ἔλαιον
 χαιτάων κατέχευε λοέσσας ὕδατι λευκῷ.

XIV

τὸν τῷ γ' ἔσταότες πενθείετον, οὐδέϊ δέ σφι
χαῖται ἐρρηδέαται, τῷ δ' ἔστατον ἀγχυμένω κῆρ.
ἄλλοι δὲ στέλλεσθε κατὰ στρατόν, ὅς τις Ἀχαιῶν
ἵπποισιν τε πέποιθε καὶ ἄρμασι κολλητοῖσιν.

Μετάφραση

Ἵστερα αφού ἐρίζαν κοντά κοντά παντού ἀμέτρητα
ξύλα, καθισαν ἐκεῖ μαζεμένοι περιμένοντας. Τότε ο Ἀχιλλέας
ἔδωσε ἀκόμα προσταγή στους φιλοπόλεμους Μυρμιδόνες
να ζωστούν τα χάλκινα ὅπλα τους και να ζέψη καθέννας
κάτω ἀπὸ τα ἄρματα τα ἄλογα. Κι αυτοὶ πετάχτηκαν και
φορούσαν τα ὅπλα τους και ἀνέβηκαν στα ἀμάξια
οι πολεμιστές και οι ηγῆτορες. Μπροστὰ πῆγαιναν
οι ἀρματομάχοι, και πίσω ἀκολουθοῦσαν σύννεφοι πεζοί,
ἀμέτρητοι, και στη μέση σῆκωναν οὐκ οὐκ τον Πάτροκλο.
με τα μαλλιά τους εἶχαν κατασκεπασμένοι ολόκληρο το νεκρό, που τα
εἶχαν κόψει ἀπὸ τα κεφάλια τους και ρίξει πάνω του. Ἀπὸ πίσω
του κρατοῦσε το κεφάλι ο θεῖος Ἀχιλλέας θλιμμένος, γιατί
προβοδοῦσε στον Ἄδη τον ἀψευγάδιαστο σύντροφό του.
Ἵταν πιά ἐκεῖνοι ἔφτασαν στο μέρος που τους εἶχε πεί
ο Ἀχιλλέας, τον ἀκούμπησαν κάτω και γρήγορα πῆραν
να σωριάζον ἀφθονὰ ξύλα. Τότε πάλι ἄλλα ἔβαλε στο νοῦ του
ο γρήγορος στα πόδια θεῖος Ἀχιλλέας, στάθηκε μακριὰ ἀπὸ την πυρά
και ἔκοψε τα ξανθὰ μαλλιά του, που τα ἔτρεφε πλούσια,
για να τα χαρίσει στο Σπερχεῖο ποταμῖο. Και τότε λυπημένος
εἶπε, βλέποντας στο κρασάτο πέλαγος : “Σπερχεῖέ, ἀδίκαι σου
ἔταξε ο πατέρας μου ο Πηλέας πως ὅταν ἐγὼ γυρίσω
ἐκεῖ στη πατρικὴ μου γῆ, για χάρη σου θα ἔκοβα τα μαλλιά
μου και θα σου πρόσφερνα ἱερὴ πλούσια θυσία και πως ἐκεῖ
θα ἔσφαζα πενήντα βαρβάρτα κριάρια στις πηγές σου, ὅπου
ἔχεις τέμενος και βωμὸ γεμάτο θυμιάματα. Ἵτσι προσευχόταν
ο γέροντας, μα ἐσὺ δεν ἐκπλήρωσες την ἐπιθυμία του.
τώρα, αφού δεν εἶναι να γυρίσω στην ἀγαπημένη πατρικὴ γῆ,
μπορῶ να προσφέρω τα μαλλιά μου στο γενναῖο Πάτροκλο
να τα πάρη μαζί του.

Ἵτσι εἶπε, κι ἔβαλε στα χέρια του ἀγαπημένου συντρόφου
τα μαλλιά του και ξεσήκωσε σε ὅλους τον πόθο για θρήνο.
ο ἥλιος θα βασιλεύει και αυτοὶ θα ἐκλαιγαν ἀκόμα, αν ο
Ἀχιλλέας δεν πῆγαινε γρήγορα κοντά στον Ἀγαμέμνονα
να του πῆ : “Γιέ του Ἀτρέα (γιατί τα δικά σου λόγια πιο
πολύ θα ἀκούσει ο στρατὸς των Ἀχαιῶν) ἀπὸ θρήνο ἔχουν
πια χορτάσει. Τώρα σκόρπισέ τους μακριὰ ἀπὸ την πυρά και
πρόσταξε να ετοιμάσουν το δείπνο. Ἀυτὰ ἐδῶ θα τα φροντίσουμε
εμεῖς, ὅσοι ἀγαποῦμε πιο πολύ το νεκρό. Ἵς μείνουν κοντά μας και οὐ
ἀρχηγοί.”

Ἵταν το ἀκουσε αὐτὸ ο κυβερνήτης του στρατοῦ Ἀγαμέμνονας
σμέσως σκόρπισε το στρατὸ στα συμμετρικὰ καράβια. Ἵσοι ὅμως εἶχαν
την ἐγνοια της ταφῆς ἐμειναν ἐκεῖ και σώριαζαν τα ξύλα, και ἔκαμαν μια
πύρα εκατὸ πόδια ἀπὸ τη μια μεριά και ἀπὸ την ἄλλη και στην κορυφὴ
της πυρᾶς ἔβαλαν τον νεκρό με πονεμένη η καρδιά. Πολλὰ παχιά ἀρνία
και βόδια με γυριστὰ κέρατα, που κάνουν κύκλο με τα πόδια τους
ὅταν περπατοῦν ἐγδερναν μπροστὰ στη φωτιά και τα φρόντιζαν.
ἀπὸ ὅλα αὐτὰ παίρνοντας το πάχος ο γενναῖος Ἀχιλλέας σκέπασε
το νεκρό ἀπὸ το κεφάλι ως τα πόδια, και γύρω σώριαζε τα γδαρμένα ζῶα.
Ἵβαζε ἀκόμα μέσα στάμνες με μέλι και ἀλειμμα, γέροντας τες προς

το νεκροκρέβατο. Έριξε ακόμα βασικά μέσα στη φωτιά τέσσερα καμαρωτά αλογα, στενάζοντας δυνατά. Εννιά σκυλιά είχε ο βασιλιάς γύρω στο τραπέζι του, από αυτά δύο τα έσφαξε και τα έριξε μέσα στην πυρά κι ακόμα τους δώδεκα γενναίους γιούς των αντρειωμένων Τρώων, αφού τους έσφαξε με το χάλκινο σπαθί του, και ήταν άσκημες οι δουλειές που σκέφτηκε.

έπειτα έβαλε δυνατή φωτιά, για να τα φάει όλα. Τότε ξέσπασε ο θρήνους και φώναζε με το όνομα του τον αγαπημένο του σύντροφο “Χάρου, Πάτροκλε , και στα παλάτια του Άδη που βρίσκεσαι, γιατί σου τα έχω κάμει όλα όσα σου έταξα πρωτύτερα: δώδεκα γενναίους γιούς των αντρειωμένων Τρώων, αυτούς όλους τους τρώει η φωτιά μαζί σου. Τον Έκτορα όμως, το γιό του Πριάμου, δε θα τον δώσω στη φωτιά να τον φάει, μόνο στους σκύλους.

Έτσι είπε φοβερίζοντας εκείνον, όμως δεν τον πλησίαζαν τα σκυλιά, τα σκυλιά τα απομάκρυνε η κόρη του Δία, η Αφροδίτη, μέρα και νύχτα, και τον άλειψε με τριανταφυλλόλαδο αθάνατο, για να μη τον ξεγδάρει, καθώς τον έσερνε δώθε-κειίθε. και πάνω του άπλωσε μαύρο σύννεφο ο Φοίβος Απόλλωνας από τον ουρανό στον κάμπο, και σκέπασε ολόκληρο το χώρο, όσο κρατούσε ο νεκρός, μήπως η δύναμη του ήλιου προφτάσει και του ξεράνει το δέρμα γύρω από τα νεύρα και τα μέλη.

Η πυρά όμως του νεκρού Πάτροκλου δεν άναβε. Τότε πάλι άλλα στοχάστηκε ο γρήγορος στα πόδια θεός Αχιλλέας. Πήγε και στάθηκε μακριά από την πυρά και προσευχήθηκε στους δύο ανέμους, στο Βοριά και στο Ζέφυρο, και έταξε όμορφες θυσίες. Και κάνοντας σπονδές με το χρυσό ποτήρι πολύ τους παρακαλούσε να έρθουν, για να καούν με τη φωτιά οι νεκροί μιαν ώρα αρχύτερα και να αρχίσουν βιαστικά να καίονται τα ξύλα. Κι η γρήγορη Ίριδα στάθηκε στο πέτρινο κατώφλι, κι εκείνοι, όταν την είδαν ακούοντας την προσευχή του, έτρεξε να φέρει την είδηση στου ανέμους. Εκείνοι μαζεμένοι όλοι στου Ζέφυρου είχαν στρωμένο γλέντι, τρέχοντας η Ίριδα στάθηκε στο πέτρινο κατώφλι, κι εκείνος όταν την είδαν με τα μάτια τους, πετάχτηκαν και την προσκαλούσαν ο καθένας τους κοντά του, πετάχτηκαν και την προκαλούσαν ο καθένας τους κοντά του, εκείνη πάλι αρνιόταν να καθίσει και τους είπε:: “ Όχι να καθίσω ! γιατί θα πάω πίσω στα ρέματα του Ωκεανού, στη γη των Αιθιοπών, όπου κάνουν πλούσιες θυσίες στους αθανάτους, για να πάρω και εγώ το μερτικό μου από τις θυσίες. Ο Αχιλλέας όμως παρακαλεί να έρθει ο Βοριάς και ο βοερός Ζέφυρος, και τάξει όμορφες θυσίες για να ξεσηκώσετε την φωτιά να ανάψει, που πάνω της κοίτεται ο Πάτροκλος και τον κλαίνει όλοι οι Αχαιοί.

Εκείνη έτσι μίλησε κι έφυγε, και αυτοί οι δύο σηκώθηκαν με φοβερή βοή, σπρώχνοντας εμπρός τους τα σύννεφα. Γρήγορα έφτασαν για να φυσήσουν στη θάλασσα, και το κύμα σηκώθηκε κάτω από τον αέρα που σφύριζε. Έφτασαν στην εύφορη Τροία κι έπεσαν πάνω στην πυρά, και η δυνατή φωτιά τριζοκόποτησε δυνατά. ολόκληρη τη νύχτα φούντωναν μαζί τη φλόγα της πυράς, φυσώντας με βοή, και ολόκληρη τη νύχτα ο γρήγορος Αχιλλέας, παίρνοντας ένα δίγουβο ποτήρι, έβγαζε από το μαλαματένιο κρατήρα κρασί και το έχυνε κάτω και πότιζε τη γη, ανακαλώντας την ψυχή του δυστυχισμένου Πατρόκλου. Όπως θρήνει ένας πατέρας καίοντας τα κόκαλα του γιού του, του νιόπαντρου, που πεθαίνοντας πίκρανε τους δυστυχισμένους του γονείς, έτσι θρηνολογούσε κι ο Αχιλλέας καίοντας τα κόκαλα του συντρόφου του, καθώς σερνόταν κοντά στη φωτιά, στενάζοντας αδιάκοπα.

Την ώρα που βγαίνει ο Αυγερινός να μηνύσει το φως πάνω στη γη, και πίσω του απλώνεται, πάνω στη θάλασσα, η αυγή με το κρόκινο φόρεμα, την ώρα εκείνη πήρε να μαραίνεται η φωτιά και οι φλόγες έσβησαν. οι άνεμοι ξεκίνησαν να γυρίσουν πίσω στο σπίτι τους, κατά το Θρακικό πέλαγος, κι εκείνο φουσκώνοντας ανατάραζε τα νερά του. Τότε κι ο γιός του Πηλέα ξεμάκρυνε από την φωτιά πέρα κι έγειρε αποκαμωμένος, και πάνω του έπεσε ο ύπνος γλυκός. Στο μεταξύ οι άλλοι όλοι άρχισαν να μαζεύονται γύρω από το γιό του Ατρέα, και η βοή και ο κρότος που έκαναν, καθώς έρχονταν, τον ξύπνησαν. Ανασηκώθηκε τότε, κάθισε και τους είπε:: “Γιέ του Ατρέα και οι άλλοι άρχοντες των Παναχαιών, πρώτα-πρώτα σβήστε καλά με φλογάτο κρασί όλη την πυρά, ως εκεί που έφτασε η δυνατή φωτιά.

XVI

έπειτα ας μαζέψουμε τα κόκαλα του Πατρόκλου, του γιού του Μενοίτιου, χωρίζοντας τα καλά από τα άλλα, κι είναι εύκολο να ξεχωρίζουν, γιατί εκείνος κοιτόνταν στη μέση της πυράς. Οι άλλοι καίγονταν μακριά, στην άκρα άκρα ανακατωμένοι, άλογα και άνθρωποι μαζί. Εκείνα ας τα τυλίξουμε με πάχος και ας τα κι εγώ ο ίδιος να κρυφτώ στον Άδη. Τον τύμβο εγώ θα έλεγα να μην τον κάνετε πάρα πολύ μεγάλο, παρά μόνο όσο του ταιριάζει. Αργότερα οι Αχαιοί κάνετέ τον κι αυτόν πλατύ και ψηλό, όσοι ύστερα από μένα θα απομείνετε στα καράβια που έχουν πολλούς σκαρμούς”

Αυτά είπε, κι εκείνοι υπάκουσαν στον γρήγορο στα πόδια γιό του Πηλέα. Πρώτα έσβησαν καλά καλά τη φωτιά με φλογάτο κρασί, παντού όπου είχε φτάσει η φλόγα και κατακάτσει στάχτη παχιά. Ύστερα κλαίοντας μάζευαν τα άσπρα κόκαλα του καλόγνωμου συντρόφου τους μέσα σε μαλαματένιο σταμνί, διπλωμένα στο πάχος, και βάζοντας τα μέσα στη σκιηνή τα σκέπασαν με μαλακό λινό πανί. Ύστερα χάραξαν ένα κύκλο για τύμβο και έβαλαν τα θεμέλια γύρω γύρω στη φωτιά, και αμέσως σόριασαν ως απάνω χώμα. Άμα σόριασαν τον τύμβο, τράβηξαν για να φύγουν, ο Αχιλλέας όμως κράτησε το στρατό εκεί, και τους έβαζε να καθίσουν αφήνοντας ανοιχτό πολύ μέρος για αγώνες, κι έπειτα έβγαζε από τα καράβια του βραβεία, λέβητες και τρίποδες και άλογα και μουλάρια και δυνατά βόδια και ομορφοζωσμένες σκλάβες και σταχτί σίδηρο.

Πρώτα πρώτα για τους γρήγορους άρματοδρόμους έβαζε περίφημα βραβεία, Να πάρουν μια σκλάβα που ήξερε απεγάδιαστες δουλειές και έναν τρίποδα των Εικοσιδύο λίτρων για αφτιά για τον πρώτο, για το δεύτερο έβαλε μια φοράδα Έξι χρονών, άζευτη ακόμα, που είχε την κοιλιά ένα μουλαράκι. Για τον τρίτο πάλι έβαλε κάτω ένα λεβέτι, που δεν είχε μπει ακόμα στη φωτιά, Ωραίο, που χωρούσε τέσσερις λίτρες, γυαλιστερό. Για τον τέταρτο έβαλε δύο Τάλαντα χρυσάφι και για τον πέμπτο έβαλε μια δίγουβη κούπα αμεταχείριστη. Στάθηκε ύστερα όρθιος και είπε στους Αργείους ταύτα τα λόγια « Γιε του Ατρέα Και οι άλλοι Αχαιοί με τις όμορφες κνημίδες, τα βραβεία αυτά είναι βγαλμένα Εδώ που είμαστε μαζεμένοι και περιμένουν τους αρματοδρόμους. Αν τώρα οι Αχαιοί διαγωνίζονταν για κάποιον άλλον, εξάπαντος εγώ θα έπαιρνα το πρώτο Βραβείο και θα το κουβαλούσα στη σκιηνή μου. Γιατί ξέρετε πόσο τα δικά μου Άλογα ξεπερνούν όλα τα άλλα στο τρέξιμο. Γιατί είναι αθάνατα, τα είχε χαρίσει Ο Ποσειδώνας στον πατέρα μου τον Πηλέα, κι εκείνος πάλι τα έδωσε σε μένα. Εγώ όμως δε θα τρέξω, ούτε τα μονώνυχα άλογά μου, γιατί έχασαν έναν τέτοιο Ξακουσμένο γενναίο ηνίοχο, ήμερο, που πάρα πού συχνά τους περιέχυνε τις Χαίτες με λάδι γυρό, αφού πρώτα τα έλουζε με καθαρό νερό. Αυτόν τώρα Στέκονται ακούνητα και πενθούν, και οι χαίτες τους ακουμπούν και πενθούν Και οι χαίτες τους ακουμπούν στη γη, κι αυτά στέκουν με λυπημένη καρδιά. Οι άλλοι όμως ετοιμαστείτε μέσα στο στρατό, όποιος από τους Αχαιούς έχει Πεποιήση στα άλογά του και στο καλοδεμένο του άρμα.

ΡΑΨΩΔΙΑ Ω

Στίχοι 580-595

κάδ δ' ἔλιπον δύο φάρε' ἔϋνγητόν τε χιτῶνα,
ᾧφρα νέκυν πυκάσας δοίη οἶκον δὲ φέρεσθαι.
δμῶδ' δ' ἔκκαλέσας λοῦσαι κέλετ' ἀμφί τ' ἀλεῖψαι
νόσφιν ἀειράσας, ὡς μὴ Πρίαμος ἴδοι υἷόν,
μὴ δ' ἄγλυμένη κραδίη χόλον οὐκ ἔρύσαιτο

XVII

παῖδα ἰδών, Ἀχιλλῆϊ δ' ὀρινθείη φίλον ἦτορ,
καὶ ἔ κατακτείνειε, Διὸς δ' ἀλίτηται ἔφετμάς.
τὸν δ' ἐπεὶ οὖν δμῶαί λοῦσαν καὶ χρίσαν ἔλαιῳ,
ἀμφὶ δέ μιν φᾶρος καλὸν βάλον ἠδὲ χιτῶνα,
αὐτὸς τὸν γ' Ἀχιλεὺς λεχέων ἐπέθηκεν αἰείρας,
σὺν δ' ἔταροι ἦειραν ἐϋξέστην ἐπ' ἀπήνην.

Μετάφραση

Ἄφησαν ωστόσο δύο μανδύες και ένα καλουφασμένο χιτώνα
Για να τυλίξει τον νεκρό, πριν τον δώσει να τον πάνε στο σπίτι του,
Ἵστερα φώναξε ἔξω τις δούλες και τις πρόσταξε να τον πάρουν
στα χέρια απόμακρα και να τον λούσουν και να τον αλείψουν
ολόκληρο, για να μη δει ο Πρίαμος το γιό του, μήπως εκείνος
βλέποντας τον γιό του δεν μπορέσει πάνω στην λύπη του να
συγκρατήσει την οργή του, και ξεσηκωθεί η καρδιά του Αχιλλέα.....
Αφού λοιπόν οι δούλες τον ἔλουσαν και τον ἄλειψαν λάδι
Και τον τύλιξαν ολόκληρο με ὁμορφο μανδύα και χιτώνα,
Τον σήκωσε ο ἴδιος ο Αχιλλέας και τον ἔβαλε πάνω σε στρώμα, και
ἔπειτα οι σύντροφοι του τον σήκωσαν και τον ἔβαλαν πάνω
στο καλοκαμωμένο αμάξι.

Στίχοι 656-667

ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἶπε καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον,
ποσοῆμαρ μέμονας κτερεῖζέμεν Ἔκτορα δῖον,
ὄφρα τέως αὐτός τε μένω καὶ λαὸν ἐρύκω.
τὸν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα γέρον Πρίαμος θεοειδής·
εἰ μὲν δὴ μ' ἐθέλεις τελέσαι τάφον Ἔκτορι δῖῳ,
ᾧδέ κέ μοι ῥέζων Ἀχιλεῦ κεχαρισμένα θείης.
οἶσθα γὰρ ὡς κατὰ ἄστρῳ ἐέλμεθα, τηλόθι δ' ὕλη
ἄξέμεν ἐξ ὄρεος, μάλα δὲ Τρῶες δεδίασιν.
ἐννήμαρ μὲν κ' αὐτὸν ἐνὶ μεγάροις γοάοιμεν,
τῆ δεκάτῃ δέ κε θάπτοιμεν δαινυῖτό τε λαός,
ἐνδεκάτῃ δέ κε τύμβον ἐπ' αὐτῷ ποιήσαιμεν,
τῆ δὲ δωδεκάτῃ πολεμίζομεν εἴ περ ἀνάγκη.

Μετάφραση

Ἐλα ὁμως τώρα μίλησε μου και πες μου καθαρά
πόσες μέρες θέλεις για να θάψεις τον θείο Ἐκτορα
και ἴγω ο ἴδιος για να περιμένω και να κρατήσω τον στρατό.
Τότε του απάντησε ο γέροντας Πρίαμος που είχε την ὄψη θεου:
Ἄν θέλεις να κάνω την ταφή στο θείο Ἐκτορα, αν ἔτσι
ενεργούσες, θα μου ἔκανες μεγάλη χάρη. Ξέρεις πως
εἴμαστε αποκλεισμένοι στην πόλη και τα ξύλα εἶναι μακριά
για να κουβαλήσουμε από το βουνό, και οι Τρῶες εἶναι
πολύ φοβισμένοι. Εννιά μέρες λοιπόν λέω να τον κλαίγαμε,
τη δεκάτη να τον θάβαμε και να κάναμε το τραπέζι της
παρηγορίας στο λαό, την ενδεκάτη να υψώναμε πάνω του
τύμβο και τη δωδεκάτη θα πολεμήσουμε αν εἶναι βέβαια ἀνάγκη»

XVIII

Στίχοι 778-804

ἄξετε νῦν Τρῶες ξύλα ἄστου δέ, μὴ δέ τι θυμῷ
δείσητ' Ἀργείων πυκινὸν λόχον· ἦ γὰρ Ἀχιλλεὺς
πέμπων μ' ὧδ' ἐπέτελλε μελαινάων ἀπὸ νηῶν
μὴ πρὶν πημανέειν πρὶν δωδεκάτη μόλη ἠώς.
ὧς ἔφαθ', οἱ δ' ὑπ' ἀμάξησιν βόας ἡμιόνους τε
ζεύγνυσαν, αἶψα δ' ἔπειτα πρὸ ἄστεος ἠγερέθοντο.
ἐννήμαρ μὲν τοί γε ἀγίνεον ἄσπετον ὕλην·
ἀλλ' ὅτε δὴ δεκάτη ἐφάνη φαεσίμβροτος ἠώς,
καὶ τότε ἄρ' ἐξέφερον θρασὺν Ἑκτορα δάκρυ χέοντες,
ἐν δὲ πυρῆ ὑπάτη νεκρὸν θέσαν, ἐν δ' ἔβαλον πῦρ.
ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως,
τῆμος ἄρ' ἀμφὶ πυρῆν κλυτοῦ Ἑκτορος ἔγρευτο λαός.
αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ἠγερθεν ὀμηγερέες τ' ἐγένοντο
πρῶτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἶθοπι οἴνω
πᾶσαν, ὀπόσσον ἐπέσχε πυρὸς μένος· αὐτὰρ ἔπειτα
ὄστέα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοὶ θ' ἔταροί τε
μυρόμενοι, θαλερὸν δὲ κατείβετο δάκρυ παρειῶν.
καὶ τά γε χρυσεῖην ἐς λάρνακα θῆκαν ἐλόντες
πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλακοῖσιν.
αἶψα δ' ἄρ' ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὕπερθε
πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι·
ῥίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν, περὶ δὲ σκοποὶ ἦατο πάντη,
μὴ πρὶν ἐφορμηθεῖεν ἐϋκνήμιδες Ἀχαιοί.
χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον· αὐτὰρ ἔπειτα
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἔρικυδέα δαῖτα
δώμασιν ἐν Πριάμοιο διοτρεφῆος βασιλῆος.
ὧς οἳ γ' ἀμφίεπον τάφον Ἑκτορος ἵπποδάμοιο.

Μετάφραση

Κουβαλήστε τώρα Τρώες, στη πόλη ξύλα, και μη φοβηθεῖτε μέσα σας κανένα καρτέρι από πολλούς μαζί Ἀργεῖους. Γιατί πραγματικό ο Αχιλλέας όταν μας ξεπροβόδιζε από τα μαύρα καράβια, μου παράγγελλε αυτά, πως δε μας κάνει κανένα κακό, πριν έρθει η δωδεκάτη αυγή.

Αὐτά εἶπε και εκείνη ἔξεψαν κάτω από τα αμάξια τους βόδια και μουλάρια και ἔπειτα μαζεύτηκαν γρήγορα μπροστά στην πόλη. Εννέα μέρες κουβαλούσαν ξύλα ατελείωτα. Όταν όμως φάνηκε η δωδεκάτη αυγή που φέρνει το φως στους θνητούς, τότε πιά ἔκαμαν την εκφορά του γενναίου Ἑκτορα, χύνοντας δάκρυα, και ἔβαλαν τον νεκρό στην κορυφή πάνω της πυράς και ἔβαλαν φωτιά.

Όταν φάνηκε η αυγή με τα τριανταφυλλένια δάκτυλα που γεννιέται το πρωί μαζεύτηκε ο κόσμος γύρω από την πυρά του ξακουσμένου Ἑκτορα. Και αφού μαζεύτηκαν και συγκεντρώθηκαν ὅλοι, πρώτα πρώτα ἔσβησαν τη φωτιά με φλογάτο κρασί, ως εκεί που εἶχε ἀπλώσει η ορμή της φλόγας. και ἔπειτα μάζευαν τα ἄσπρα κόκαλα του οι ἀδελφοί

XIX

και οι συνάδελφοι θρηγνώντας και πλήθος δάκρυα κυλούσαν
στα μάγουλά τους . Εκείνα τα πήραν και τα έβαλαν μέσα
σε χρυσή θήκη, αφού τα σκέπασαν με πορφυρό μαλακό
ύφασμα. Έπειτα τα έχωσαν γρήγορα μέσα στο βαθύ άνοιγμα,
κι από πάνω το έστρωσαν με πολλές μεγάλες πέτρες και
σώριασαν χώμα βιαστικά, και γύρω γύρω απ' όλες τις μεριές
κάθονταν σκοποί, μήπως ριχτούν πάνω του πρωτύτερα οι Αχαιοί
με τις όμορφες κνημίδες. Όταν σώριασαν τον τύμβο, γύρισαν
πίσω. Έπειτα μαζεύτηκαν όλοι με τάξη και κάθισαν σε πλούσιο
τραπέζι μέσα στο πάλατι του Πριάμου, του διόθρεφτου βασιλιά.
Έτσι εκείνοι φρόντιζαν για την ταφή του Έκτορα που δάμαζε τα άλογα.

ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Ραψωδία Α

Στίχοι 71-78

ἔνθα σ' ἔπειτα, ἄναξ, κέλομαι μνήσασθαι ἐμεῖο.
μή μ' ἄκλαυτον ἄθραπτον ἰὼν ὄπιθεν καταλείπειν
νοσφισθεῖς, μή τοί τι θεῶν μήνιμα γένωμαι,
ἀλλά με κακκῆαι σὺν τεύχεσιν, ἄσσα μοι ἔστιν,
σῆμά τέ μοι χεῦται πολιῆς ἐπὶ θινὶ θαλάσσης,
ἄνδρὸς δυστήνοιο καὶ ἔσσομένοισι πυθέσθαι.
ταῦτά τέ μοι τελέσαι πῆξαι τ' ἐπὶ τύμβῳ ἔρετμόν,
τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον ἔων μετ' ἐμοῖς ἑτάροισιν.'

Μετάφραση

Ἐκεῖ σε παρακαλῶ βασιλιά να με θυμηθεῖς.
Να μην με αφήσεις πίσω ἀκλαυτο και ἀταφο φεύγοντας,
μήπως αφού απομακρυνθεῖς, γίνω αιτία οργῆς ἀπὸ τους θεοὺς
εναντίον σου, ἀλλά να με κάνεις μαζί με τα ὄπλα μου, ὅσα μου ανήκουν,
και μνημεῖο να υψώσεις προς τιμὴν μου στην ακτὴ της λευκῆς
θάλασσας, του δύστυχου ἀνθρώπου και για τις ἐπόμενες γενιές
να το μαθαίνουν. Κι αυτά για χάρη μου να κάνεις και να μπιξῆεις
πάνω στο μνημεῖο μου κουπί με το οποίο και ὅταν ἤμουν
ζωντανὸς κωπηλατοῦσα μαζί με τους συντρόφους μου».

Στίχοι 218-222

ἀλλ' αὔτη δίκη ἐστὶ βροτῶν, ὅτε τίς κε θάνησιν:
οὐ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα ἴνες ἔχουσιν,
ἀλλὰ τὰ μὲν τε πυρὸς κρατερὸν μένος αἶθομένοιο
δαμνᾷ, ἐπεὶ κε πρῶτα λίπη λευκ' ὀστέα θυμός,
ψυχὴ δ' ἦύτ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αλλά αυτή είναι η μοῖρα των θνητῶν ὅταν κάποιος πεθάνει
γιατί δεν συγκρατοῦν πια τα νεύρα και τις σάρκες και ὀστά
Αλλά αυτά τα δαμάζει η ισχυρὴ δύναμη της αναμμένης φωτιάς
ὅταν πρῶτα εγκαταλείψει η ζωὴ τα λευκά ὀστά και η ψυχὴ σαν
ὄνειρο αφού φτερουγίσει ἔχει πετάξει.

Ραψωδία Μ

Στίχοι 8-15

«ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως,
δὴ τότε ἑγὼν ἑτάρους προΐειν ἔς δώματα Κίρκης
οἰσέμεναι νεκρόν, Ἑλπήγορα τεθνηῶτα.
φίτρούς δ' αἶψα ταμόντες, ὅθ' ἀκροτάτη πρόεχ' ἀκτὴ,
θάπτομεν ἀχνύμενοι θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.

XXI

αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρὸς τ' ἑκάη καὶ τεύχεα νεκροῦ,
τύμβον χεύαντες καὶ ἐπὶ στήλην ἔρυσαντες
πήξαμεν ἄκροτάτῳ τύμβῳ ἑυήρες ἔρετμόν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ὅταν φάνηκε ἡ κόρη τῆς αὐτῆς, ἡ ροδοδάχτυλη Ἡώς,
Τότε ἐγὼ ἔστειλα πρὶν τοὺς συντρόφους μου στα ἀνάκτορα τῆς Κίρκης
Για νὰ μεταφέρουν τὸ νεκρὸ πτώμα τοῦ σκοτωμένου Εὐλήνορα. Ἀμέσως
Ἀφοῦ κόψαμε κορμούς δένδρων, ἐκεῖ ὅπου προεξέχει τὸ ἀκρινὸ μέρος
Τῆς ακτῆς τὸν θάψαμε (τὸν κάψαμε στὴν πυρὰ) λυπημένοι χύνοντας
Ἀφθονὰ δάκρυα. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ νεκρὸς κήκε καὶ τὰ ὅπλα τοῦ
Ἀφοῦ σηκώσαμε τάφο καὶ ἀφοῦ στήσαμε πάνω στήλη, μπήξαμε στὸ
Ψηλότερο σημεῖο τοῦ τύμβου τὸ καλοφτιαγμένο κουπί.

Ραψωδία Ν

Στίχος 106

λαῖνοι: ἔνθα δ' ἔπειτα τιθαιβώσσουσι μέλισσαι....

Μετάφραση

Ἐκεῖ ἔπειτα (μέσα στους κρατήρες καὶ τοὺς ἀμφορεῖς) φωλιάζουν μέλισσες

Ραψωδία Ο

Στίχοι 415-416

«ἔνθα δὲ Φοῖνικες ναυσίκλυτοι ἦλυθον ἄνδρες,
τρῶκται, μυρὶ' ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ.

Μετάφραση

Ἐκεῖ ἦρθαν οἱ Φοῖνικες περίφημοι ναυτικοὶ ἀλλὰ
ἀπατεῶνες φέρνοντας στὸ μοιραῖο πλοῖο τοὺς
ἀναρίθμητα κοσμήματα.

Ραψωδία Σ

Στίχοι 297-298

ἔρματα δ' Εὐρυδάμαντι δὺω θεράποντες ἔνεικαν,
τρίγληνα μορόεντα:

Μετάφραση

Στὸν Εὐρυμέδοντα ἔφεραν δύο υπηρέτες σκουλαρίκια
Με τρεῖς πολύτιμος ἀστραφτεροὺς λίθους.

Ραψωδία Τ

Στίχοι 141-147

«κοῦροι, ἔμοι μνηστῆρες, ἐπεὶ θάνε δῖος Ὀδυσσεύς,
 μίμνετ' ἔπειγόμενοι τὸν ἔμὸν γάμον, εἰς ὃ κε φᾶρος
 ἔκτελέσω--μή μοι μεταμόνια νήματ' ὄληται--
 Λαέρτη ἥρωϊ ταφήϊον, εἰς ὅτε κέν μιν
 μοῖρ' ὀλοή καθέλησι ταηλεγέος θανάτοιο:
 μή τίς μοι κατὰ δῆμον Ἀχαιϊάδων νεμεσήσῃ,
 αἷ κεν ἄτερ σπείρου κείται πολλὰ κτεατίσσας.

Μετάφραση

«Νέοι, μνηστήρες μου αφού πέθανε ο θεικός ο Οδυσσεύς
 αν και βιάζεστε αναβάλλατε το γάμο μέχρι να τελειώσει
 αυτό το ύφασμα για να μην χαθούν αχρησιμοποίητα
 τα νήματά μου, σαν σάβανο για τον ήρωα Λαέρτη, όταν τον
 νικήσει η μοίρα του θανάτου. Για να μη με κατηγορήσει
 καμιά από τη χώρα, αν βέβαια ταφεί χωρίς σάβανο, παρ' ότι
 έχει αποκτήσει τόσα πολλά.

Στίχοι 420-423

αὐτίκα δ' εἰσάγαγον βοῦν ἄρσενα πενταέτηρον:
 τὸν δέρον ἄμφι θ' ἔπον, καί μιν διέχευαν ἅπαντα,
 μίστυλλον τ' ἄρ' ἐπισταμένως πείραν τ' ὀβελοῖσιν,
 ὤπτησάν τε περιφραδέως, δάσσαντό τε μοίρας.

Μετάφραση

Και αυτό υπάκουσαν στην προτροπή του κι αμέσως έφεραν πεντάχρονο
 βόδι, το έγδαραν και το ετοίμασαν και όλο το έκοψαν σε τεμάχια
 και το λιάνισαν με τέχνη και το περνούσαν στις σούβλες και το
 έψησαν προσεκτικά και το μοίρασαν σε τεμάχια.

Ραψωδία Ω

Στίχοι 43-46

αὐτὰρ ἐπεὶ σ' ἐπὶ νῆας ἐνεΐκαμεν ἕκ πολέμοιο,
 κάτθεμεν ἐν λεχέεσσι, καθήραντες χροά καλὸν
 ὕδατί τε λιαρῶ καὶ ἀλείφατι: πολλὰ δέ σ' ἄμφι
 δάκρυα θερμὰ χέον Δαναοὶ κείροντό τε χαίτας.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αλλά αφού σε βάλαμε σε ωραίο κρεβάτι καθαρίσαμε
 Το ωραίο σώμα σου με χλιαρό νερό και αλοιφές και
 Γύρω από σένα πολλά καιντά δάκρυα έχυναν οι Δαναοί
 Και έκοβαν τα μαλλιά τους.

Στίχοι 58-92

ἀμφὶ δέ σ' ἔστησαν κοῦραι ἄλιόιο γέροντος
οἴκτρ' ὀλοφυρόμεναι, περὶ δ' ἄμβροτα εἴματα ἔσσαν.
Μοῦσαι δ' ἔννεα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὅπι καλῆ
θρήνεον: ἔνθα κεν οὔ τιν' ἀδάκρυτόν γ' ἐνόησας
Ἀργείων: τοῖον γὰρ ὑπώρορε Μοῦσα λίγεια.
ἐπτά δέ καὶ δέκα μὲν σε ὁμῶς νύκτας τε καὶ ἦμαρ
κλαίομεν ἀθάνατοί τε θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι:
ὀκτωκαίδεκάτη δ' ἔδομεν πυρὶ, πολλὰ δέ σ' ἀμφὶ
μῆλα κατεκτάνομεν μάλα πίονα καὶ ἔλικας βοῦς.
καίεο δ' ἔν τ' ἐσθῆτι θεῶν καὶ ἀλείφατι πολλῶ
καὶ μέλιτι γλυκερῶ: πολλοὶ δ' ἦρωες Ἀχαιοὶ
τεύχεσιν ἐρρώσαντο πυρὴν πέρι καιομένοιο,
πεζοὶ θ' ἱππῆές τε: πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει
αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ σε φλόξ ἦνυσεν Ἥφαιστοιο,
ἠῶθεν δὴ τοι λέγομεν λευκ' ὅστε', Ἀχιλλεῦ,
οἴνω ἐν ἀκρήτῳ καὶ ἀλείφατι: δῶκε δὲ μήτηρ
χρῦσεον ἀμφιφορῆα: Διωνύσοιο δὲ δῶρον
φάσκ' ἔμεναι, ἔργον δὲ περικλυτοῦ Ἥφαιστοιο.
ἐν τῷ τοι κεῖται λευκ' ὀστέα, φαίδιμ' Ἀχιλλεῦ,
μίγδα δὲ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο θανόντος,
χωρὶς δ' Ἀντιλόχοιο, τὸν ἔξοχα τῆς ἀπάντων
τῶν ἄλλων ἐτάρων, μετὰ Πάτροκλόν γε θανόντα.
ἀμφ' αὐτοῖσι δ' ἔπειτα μέγαν καὶ ἀμύμονα τύμβον
χεύαμεν Ἀργείων ἱερὸς στρατὸς αἰχμητῶν
ἀκτῆ ἔπι προύχούσῃ, ἐπὶ πλατεῖ Ἑλλησπόντῳ,
ὥς κεν τηλεφανῆς ἐκ ποντόφιν ἀνδράσιν εἶη
τοῖς οἱ νῦν γεγάασι καὶ οἱ μετόπισθεν ἔσονται.
μήτηρ δ' αἰτήσασα θεοὺς περικαλλέ' ἄεθλα
θῆκε μέσῳ ἐν ἀγῶνι ἀριστήεσσιν Ἀχαιῶν.
ἦδη μὲν πολέων τάφῳ ἀνδρῶν ἀντεβόλησας
ἠρώων, ὅτε κέν ποτ' ἀποφθιμένου βασιλῆος
ζώννυνται τε νέοι καὶ ἐπεντύνονται ἄεθλα:
ἀλλὰ κε κεῖνα μάλιστα ἰδὼν θηήσαιο θυμῶ,
οἷ' ἐπὶ σοὶ κατέθηκε θεὰ περικαλλέ' ἄεθλα,
ἀργυρόπεζα Θέτις: μάλα γὰρ φίλος ἦσθα θεοῖσιν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἔτσι μίλησε και οι μεγαλόκαρδοι Αχαιοί συγκρατήθηκαν και γύρω από σένα στάθηκαν οι κόρες του θαλάσσιου γέροντα κλαίγοντας με θρήνους και σε έντυσαν με αθάνατα ενδύματα. Κι όλες οι εννεά Μούσες με τη σειρά σε θρηνούσαν με ωραία φωνή. Εκεί δεν μπορούσες να δεις κάποιον από τους Αργείους χωρίς δάκρυα. τόσο τους είχε συγκινήσει η Μούσα. Επί δεκαεφτά μέρες και νύχτες

XXIV

σε κλαίγαμε και οι αθάνατοι θεοί και οι θνητοί άνθρωποι, και τη δέκατη όγδοη σε παραδώσαμε στη φωτιά και γύρω σου πολλά πρόβατα παχιά σκοτώσαμε και καμπύλοκέρατα βόδια. Καιγόςουν μέσα στα ρούχα των θεών και με πολλές αλοιφές και με γλυκό μέλι, και πολλοί ήρωες Αχαιοί έτρεχαν γύρω από τη φωτιά, όπου καιγόσουν, με τα όπλα τους, πεζοί και ιππείς, και πολύς θόρυβος είχε σηκωθεί. Αφού σε τελείωσε η φλόγα του Ηφαίστου, το πρωί μαζέψαμε το λευκά οστά σου, Αχιλλέα, μέσα σε Άκρατο κρασί και αλοιφή, και η μητέρα σου μας έδωσε χρυσό αμφορέα. Έλεγε ότι ήταν δώρο του Διονύσου, έργο του ξακουστού Ηφαίστου. Μέσα της αναπαύονται τα λευκά οστά, δοξασμένη Αχιλλέα, ανάμεικτα με Του Πατρόκλο και τον Μενοίτιο, χωριστά του Αντίλοχου, τον οποίο Ξεχωριστά τιμούσες από όλους τους άλλους συντρόφους σου, μετά τον Πάτροκλο, που σκοτώθηκε. Και γύρω απ' αυτούς μετά μεγάλο κενοτάφιο ανεγείραμε εμείς, ο ιερός στρατός των Αργείων μαχητών, σε ακτή εξέχουσα προς τη θάλασσα, πάνω στον πλατύ Ελλήσποντο, για να φαίνεται από μακριά από το πέλαγος σε κείνους τους ανθρώπους που έχουν τώρα γεννηθεί και όσοι θα γεννηθούν στο μέλλον. Η μητέρα σου αφού ζήτησε από τους θεούς λαμπρά βραβεία, οργάνωσε αγώνα για τους άπιστους από τους Αχαιούς. Ήδη παραβρέθηκες στη ταφή πολλών ηρώων, όταν κάποτε αφού πεθαίνει ο βασιλιάς, οι νέοι προετοιμάζονται για αγώνες και προετοιμάζονται για βραβεία. Αλλά εκείνα, αν τα έβλεπες, θα θαύμαζες με όσα πανέμορφα βραβεία καθιέρωσε για σένα η λευκόποδη Θέτιδα, γιατί ήσουν πολύ αγαπητούς στους θεούς.

Στίχοι 131-137

«'κοῦροι ἔμοι μνηστῆρες, ἔπει θάνε δῖος Ὀδυσσεύς,
μῖμεντ' ἔπειγόμενοι τὸν ἔμὸν γάμον, εἰς ὃ κε φᾶρος
ἔκτελέσω, μή μοι μεταμῶνια νήματ' ὄληται,
Λαέρτη ἦρωϊ ταφήϊον, εἰς ὅτε κέν μιν
μοῖρ' ὀλοή καθέλησι ταηλεγέος θανάτιο,
μή τίς μοι κατὰ δῆμον Ἀχαιϊᾶδων νεμεσήση,
αἴ κεν ἄτερ σπείρου κεῖται πολλὰ κτεατίσσας.'»

Μετάφραση

«Νέοι, μνηστήρες μου αφού πέθανε ο θεϊκός ο Οδυσσεύς
αν και βιάζεστε αναβάλλατε το γάμο μέχρι να τελειώσει
αυτό το ύφασμα για να μην χαθούν αχρησιμοποίητα
τα νήματά μου, σαν σάβανο για τον ήρωα Λαέρτη, όταν τον
νικήσει η μοίρα του θανάτου. Για να μη με κατηγορήσει
καμιά από τη χώρα, αν βέβαια ταφεί χωρίς σάβανο, παρ' ότι
έχει αποκτήσει τόσα πολλά.

ΛΥΡΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ Ο ΠΑΡΙΟΣ

7D=13W

Κήδεα μεν στονόεντα, Περικλεες, ούτε τις άστων
 μεμφομένος θαλής, τέρπεται ούδέ πο λες
 τοίους γάρ κατά κυμα πο λυφλοι σβοίο θαλάσσης
 έκλυσεν, οίδαλέους δ' άμφ' όδόνης έχομεν
 πνεύμονας αλλά θεοί γάρ άνηκέστοισι κακοισιν,
 ώ φίλ', επί κρατερήν τλημοσύνην έθεσαν
 φάρμακον άλλοτε δ' άλλον έχει τάδε νυν μέν
 ές ήμέας
 έτράπεθ', αίματόεν δ' έλκος αναστένομεν,
 έξαστις δ' έτερους έπαμείψεται αλλά τάχιστα
 τλητε γυναικειον πένθος άπωσάμενοι.

Μετάφραση

Ούτε κανένας πολίτης ούτε και η πόλη Περικλή
 μπορεί στα γλέντια να χαρεί, τις λύπες τις βαριές
 καταφρονώντας
 γιατί αυτούς τους σκέπασε το κύμα της πολύβουης
 θάλασσας
 ο πόνος τα πνευμόνια μας τα έπρηξε,
 μα οι θεοί για τα δεινά μας τα αγιάτρευτα,
 ω φίλοι,
 φάρμακο μας έδωσαν την δύναμη της καρτερίς.
 Όλους μας βρίσκουν τα δεινά
 Πάνω μας τώρα ρίχτηκαν
 Και την πληγή τη ματωμένη κλαίμε,
 Μα θα τραβήξουν πάλι σ' άλλους.
 Αφήστε τα γυναικεία κλάματα και αντέξτε.

64D=133W

Ού τις αίδοιος μετ' άστων ούδέ περίφημος θανών
 γίγνεται χάριν δε μαλλον του ζουου διώκομεν
 ζωντες έτι κάκιστα δ' αϊεί τω θανόντι γίγνεται.

Μετάφραση

Κανείς δεν είναι σεβαστός μες στους πολίτες ούτε
 δοξάζεται
 αν πεθάνει και μεις οι ζωντανοί την εύνοια των
 ζωντανών ζητάμε. Πάντα χαμένος βγαίνει ο πεθαμένος.

ΣΤΗΣΙΧΟΡΟΣ

222B P.Oxy. 3876 (suppl. Ed. Pr.M.W.Haslam)

61.12 ἀλλ' ὕδατ]ι τ' ἐλ[ο]έσο[αν
 62.1 εὐ λιαρῶι και ἐχ[ρι-
 σαν ἀ]λειφ[ατι] νεκταρε[ὸ]δμῶι
 ].δα[...].τ.ν
 ἐστόλισεν με[γ]α φαρος ἀνεψιος
 5 Αἰόλου Ἰπ[π]οτάδα καθ[αρ]αῖς δ' ἐτά-
 νυσο<εν> ἐπ' αἰ[ὸ]νέσ-
 σι. πυρὰν δ' ὀ [γ] α μέμβλε[τ]ο νεκρῶι
 ποιεῖ]σθαι περιμακέας ὄζους
 ναήσαις μ]ελίας τ' ἐριδα[νοὺς
 10αἰ]θέρ' αθ...[
 ].τ..[

Μετάφραση

.....
 με ζεστό νερό το σώμα τους έπλυναν,
 τον άλειψαν λάδι μυρωμένο με νέκταρ

 και του Αιόλου Ιππότιδα ο ξάδελφος
 μανδύα τον στόλισε όμορφο
 και πανῶ σε πέπλο τον απέθεσε
 ολόλευκο
 και άναψε έπειτα μεγάλη φωτιά
 να κάψει το σώμα,
 σωρό κλαδιά και φύλλα ξερά δέντρων
 σωριάζοντας.....

ΣΗΜΩΝΙΔΗΣ Ο ΑΜΟΡΓΙΝΟΣ

2D=2W

του μεν θανόντος οὐκ αν ένθυμοίμεθα,
 εί τι φρονουμεν, πλειον ήμέρης μης.

Μετάφραση

Τον πεθαμένο δεν θα τον σκεπτόμασταν
 πάνω από μια μέρα, λίγο μυαλό αν είχαμε

ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Ο ΚΕΙΟΣ

LXXXIII(a) A.P.7.344, Plan.

θηρων μὲν κάρτιστος ἐγὼ, θνατῶν δ' ὄν ἐγὼ νυν
φρουρῶ τῶδε τάφῳ λαίνος ἐμβεβαῶς

Μετάφραση

Ὁ βασιλιάς τῶν θηρίων ἐγώ, μαρμάρινος τώρα,
τον ἀριστο νέο φρουρῶ καθισμένος
στον τάφο ἐπάνω

(b) A.P.7. 344b, Plan.

ἀλλ' εἰ μὴ θυμὸν γε Λέων ἐμόν ὡς ὄνομ' εἶχεν,
οὐκ ἀν ἐγὼ τύμβῳ τῶδ' ἐπέθηκα πόδας.

Μετάφραση

Ἄν ὅμως ὁ Λέων δὲν ἔχε ψυχὴ λιονταριοῦ
Ὅπως καὶ ὄνομα
Ὅτε ἐγὼ θὰ ἐβαῆζε στον τάφο τοῦ πόδι,

LXXXVI A.P.7.177

σαμα τότε Σπίνθηρι πατήρ ἐπεθηκε θανόντι.

Μετάφραση

Τον τύμβο αὐτόν στον Σπινθήρη, ποῦ πέθανε
Τον ἔστησε ὁ πατέρας τοῦ, μνήμη.

ΚΑΛΛΙΝΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ1D= W

καὶ τις ἀποθνήσκων ὕστατ' ἀκοντίσασθαι
τίμηεν τε γὰρ ἔστι καὶ ἀγλαὸν ἀνδρὶ μάχεσθαι
γῆς περὶ καὶ παίδων κουριδίης τ' ἀλόχου
δυσμενέσιν θάνατος δὲ τότε ἔσσειται, ὅππότε κεν δὴ
Μοῖραι ἐπικλώσωσ'. ἀλλὰ τις ἰθὺς ἴτω
ἐγγὺς ἀνασχόμενος καὶ ὑπ' ἀσπίδος ἀλκιμον ἦτορ
ἔλασας, τὸ πρῶτον μειγνυμένου πολέμου.
οὐ γὰρ κως θάνατόν γε φυγεῖν εἰμαρμένον ἔστιν
ἀνδρ', οὐδ' εἰ προγόνων ἢ γένος ἀθανάτων.
Πολλάκι δηϊότητα φυγῶν καὶ δουπον ἀκόντων
ἔρχεται, ἐν δ' οἴκῳ μοῖρα κίχεν θανάτου
ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ ἐμπεῖς δῆμῳ φίλος οὐδέ ποθεινός,
τον δ' ὀλίγος στενάχει καὶ μέγας, ἦν τι πάθη.
λαῶ γὰρ σύμπαντι πόθος κρατερόφρονος ἀνδρός
θνήσκοντος, ζῶν δ' ἀξίος ἡμιθέων
ὡσπερ γὰρ μιν πύργον ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὀρώσιν
ἔρδει γὰρ πολλῶν ἀξία μόνος ἐών.

XXVIII

Μετάφραση

Κι όταν κανείς πεθαίνει την τελευταία του βολή ας ρίξει,
γιατί τιμητικό κι ωραίο είναι να μάχεται ο άντρας
για την πατρίδα, τα παιδιά και τη γυναίκα του
με τους εχθρούς. Ο θάνατος θα έλθει τότε που οι Μοίρες
θα ορίσουν αλλ' εμπρός ας τρέξει το ακόντιο
σηκώνοντας και τη γενναία καρδιά πίσω απ' την ασπίδα
κρύβοντας, όταν αρχίζει ο πόλεμος.
γιατί τον θάνατο που' ναι γράμμενος να τον αποφύγει
δεν μπορεί ούτε κι αν αθάνατοι είναι οι πρόγονοι του,
πολλές φορές αφήνοντας τη μάχη και το χτύπο των δοράτων
επιστρέφει και στι σπίτι η μοίρα του θανάτου τότε βρίσκει.
Άλλ' όμως στον κόσμο αυτός δεν είναι ούτε αγαπητός ούτε ποθητός
ενώ τον άλλο τον κλαίει κι ο μικρός κι ο μεγάλος αν πάθει κάτι.
Γιατί τον άνδρα τον γενναίο, σαν πεθαίνει, όλος ο λαός τον αναζητά και όταν ζει σαν ημίθεο τον έχει γιατί
τον βλέπουν στα μάτια τους μπροστά σαν πύργο
γιατί μόνος του κι αν είναι για πολλούς αξίζει.

ΤΥΡΤΑΙΟΣ

4-5D=7

.....
δεσπότης οϊμώζοντες όμως άλοχοί τε και αύτοί,
εύτε τιν' ούλομένη μοιρα κίχοι θανάτου.

Μετάφραση

Και τους αφέντες τους έκλαιγαν και αυτοί και οι γυναίκες τους
όταν του έπαιρνε θάνατος μαύρος.

9D=12W

Στίχοι 27-30

.....
τον δ' όλοφύρονται μέν όμως νέοι ήδέ γέροντες,
άργαλέω δε πόθω πασα κεκηδε πόλις
και τύμβος και παιδες έν ανθρώποις άρίσημοι
και παιδων παιδες και γένος έξοπίσω
.....

Μετάφραση

Και τον κλαίνε μαζί νέοι και γέροι
και τον τιμάει η πόλη όλη ποθώντας τον
και τύμβο του κάνουν
και το ένδοξο όνομα κρατούν τα παιδιά του
και τα παιδιά των παιδιών του και η γενιά του
για πάντα.

ΣΟΛΩΝ Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ

22, 5-6 D=21W

Μηδὲ μοι ἀκλαυτος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
καλλείποιμι θανῶν ἀλγεα καὶ στοναχάς

Μετάφραση

Κι οὐτ' ἀκλαυτος ὁ θάνατος μου να'ρθει, ἀλλὰ στους φίλους
φεύγοντας πόνους καὶ στεναγμούς ν' αφήσω

ΘΕΟΓΝΗΣ Ο ΜΕΓΑΡΕΥΣ

Στίχοι 1069-1070

Ἄφρονες ἄνθρωποι καὶ νήπιοι, οἶτε θανόντας
κλαίουσ', οὐδ' ἤβης ἄνθος ἀπολλύμενον.

Μετάφραση

Ἄμυαλοι καὶ ἄσκεπτοι ὅσοι κλαίν' τους νεκρούς
καὶ ὄχι τὸ ἄνθος τῆς νιότης που χάνεται.

Στίχοι 1191-1194

Οὐκ ἔραμαι κλισμῷ βαλιῆϊ ἐγκατακεισθαι
τεθνέως, ἀλλὰ τι μοι ζωντι γένοιτ' ἀγαθόν.
ἀσπάλαθοι δε τάπησιν ὅμοιον στρώμα θανόντι
εὐκόλος ἢ σκληρῷ κλίνεται ἢ μαλακῷ.

Μετάφραση

Δεν θέλω νεκρὸς σὲ βασιλικὸ κρεβάτι νὰ κείτομαι
Θέλω τὸ καλὸ ζωντανὸς νὰ τὸ ἔχω. Αἰγάθια
καὶ τάπητες γιὰ τὸν νεκρὸ ἴδιο εἶναι.
ἀνετα ἀπλώνεται σὲ πέτρα ἢ στρώμα.

Στίχοι 1203-1206

Οὐκ εἰμ', οὐδ' ἐπ' ἔμου κεκλαύσεται οὐδ' ἐπὶ
τῷμβῳ
οἰμωχθεῖς ὑπὸ γῆν εἰσι τύραννος ἀνήρ,
οὐδ' ἂν ἐκεῖνος ἔμου τεθνηότος οὐτ' ἀνιωτὸ
οὔτε κατὰ βλεφάρων θέρμα βάλαι δάκρυα.

Μετάφραση

Οὔτε θα πάω σὲ τύραννο, οὔτε θα τὸν κλάψω.
οὔτε στὸν τάφο του θα κάνω τιμές
οὔτε καὶ κείνος θα λυποῦνταν ἂν πέθαινα
οὔτε καν δάκρυ στα μάτια του θα ἔβγαζε

ΒΑΚΧΥΛΙΔΗΣ***ΕΠΙΝΙΚΟΣ V***Στίχοι 135-144

ταυτ' οὐκ ἐπιλεξαμένα
 Θεστίου κούρα δαίφρων
 μάτηρ κακόποτος ἐμοί
 βούλευσεν ὄλεθρον ἀτάρβακτος γυνά,
 καίε τε δαιδαλέας
 ἐκ λάρνακος ὠκύμορον
 φιτρόν ἐξάυσασα τον δὴ
 μοιρ' ἐπέκλωσεν τότε
 ζωας ὄρον ἀμετέρας ἐμμεν.
 Μετάφραση
 Χωρίς να το ξέρει αυτό
 του Θεστίου η ὀμορφη κόρη
 η κακότυχη μάνα μου,
 το χαμό μου παντόλμη ἐστρωσε
 και βγάζει ἀπὸ την κασέλα,
 τη σκαλιστή, τον δαυλό
 και τον ἔκαψε που ὀμως
 οι Μοίρες που ὀρίζαν τότε
 να τελειώσει η ζωὴ μαζί του.

ΕΠΙΝΙΚΟΣ XIIIΣτίχοι 164-169

μ]έλλον ἀρα πρότε[ρο]ν δι-
 ν]αντα φοινίξει [ν Σκ]άμανδρ[ον,
 θ]νάσκοντες ὑπ[᾽ Αἴα]κίδαις
 ἐρειψ[ι]πύ[ργοις]
 των εἰ και τ[
 ἡ βαθύξυλω[ι πυραι
 desunt vv.170-174
 Μετάφραση
 Ὅμως το μέλλον τους ἦταν να βάνουν
 το Σκάμανδρον κόκκινο πρώτα,
 ἀπ' τους Αἰακίδες τους καστρολύτες
 πεθαίνοντας
 που ὀμως κι αν (ἔπεσαν)
 ἡ κι αν τους πήρε πλούσια φωτιά
 (λείπουν περίπου 5 στίχοι)

XXXI

ΗΣΙΟΔΟΣ

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Στίχος 654

Ἐνθα δ' ἔγών ἐπ' ἀεθλα δαιφρόνος Ἄμφιδάμαντος,

Μετάφραση

Εκεί εγώ για τους αγώνες του σοφού Ἀμφιδάμαντα.....

Στίχος 735

Μηδ' ἀπό δυσφήμοιο τάφου ἀπονοστήσαντα

Μετάφραση

Από κακομελέτητη ταφή γυρίζοντας μη σπέρνεις απογόνους.....

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ 6^ο

103

.. τέθαιπαι δε Κίμων πρό τε άστεος, πέρην της διά Κοίλης καλεομένης όδου καταντίον δ' αύτου οί τεθάφαται αύται αι τρεις Ὀλυμπιάδας άνελόμεναι.

Μετάφραση

Ο τάφος του Κίμωνα βρίσκεται έξω από την πόλη της Αθήνας στο δρόμο που περνάει την Κοίλη. Μαζί του έθαψαν και τα άλογα που του έδωσαν αυτές τις τρεις ολυμπιακές νίκες.
